

BEZPIECZEŃSTWO, ADMINISTRACJA I BIZNES

W KONTEKŚCIE CZŁONKOSTWA W UNII EUROPEJSKIEJ

Redakcja naukowa
B. Nogalski i J. Tomaszewski

Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu
im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni

GDYNIA 2005

BEZPIECZEŃSTWO, ADMINISTRACJA I BIZNES

W KONTEKŚCIE CZŁONKOSTWA W UNII EUROPEJSKIEJ

**Redakcja naukowa
B. Nogalski i J. Tomaszewski**

**Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu
im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni**

GDYNIA 2005

Recenzenci

prof. dr hab. inż. Alfred Czermiński d. h. c.

dr hab. prof. PK Stanisław Piocha

Redakcja techniczna: J. Tomaszewski

ISBN: 83-89857-12-X

© by WSAiB im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni

© for edition by Drukarnia Oruńska

Wydano i wydrukowano:

Drukarnia Oruńska Sp. z o.o.

ul. Zakole 7, 80-616 Gdańsk

tel. (058) 309 93 51, fax (058) 304 76 64

e-mail: info@oficynajp2.pl. www.oficynajp2.pl

WSAiB im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni

ul. Kielecka 7, 81-303 Gdynia

www.wsaib.pl, tel. (058) 660-74-00

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
<i>Jerzy Młynarczyk</i> , Bezpieczeństwo administracja biznes w kontekście członkostwa w Unii Europejskiej i Traktatu konstytucyjnego wprowadzenie).....	7
Część 1. ADMINISTRACJA I BEZPIECZEŃSTWO WYMIAR KRAJOWY I MIĘDZYNARODOWY	9
1. <i>Tomasz Białas</i> , Polityka bezpieczeństwa w strategiach organizacji publicznych na przykładzie strategii wojewódzkich.....	11
2. <i>Anna Cierniak-Emerych</i> , Bezpieczeństwo i higiena pracy w procesach wytwórczych a standardy europejskie.....	19
3. <i>Anna Dzhaleva-Chonkova</i> , Bulgarian State Railways experience in providing security of transport.....	27
4. <i>Małgorzata Gableta, Andrzej Bodak</i> , Standardy europejskie w zakresie bezpieczeństwa pracy z perspektywy realiów polskiej praktyki gospodarcej.....	31
5. <i>Alena Horváthová, Samuel Uhrin</i> , Struktura sektora usług w zakresie ochrony ekologicznej w Republice Słowacji i system edukacji jego uczestników.....	41
6. <i>Dorota Jenčeva</i> , Wymagania Unii Europejskiej dla organów nadzorujących bezpieczeństwo żywności w Polsce.....	59
7. <i>Leszek Korzeniowski</i> , Securitologia -teoretyczne i praktyczne zagadnienia bezpieczeństwa.....	69
8. <i>Rafał Krupski, Aleksandra Sus-Januchowska</i> , Integracja systemów zarządzania jakością, ochroną środowiska oraz bezpieczeństwa i higieny pracy.....	83
9. <i>Krzysztof Kubiak, Aleksander Mironiuk</i> , Porty morskie jako obiekty oddziaływania terrorystycznego.....	91
10. <i>Krzyszyna Leśniak - Moczuk</i> , Bezpieczeństwo socjalne w społecznej gospodarce rynkowej.....	99
11. <i>Piotr Mickiewicz</i> , Problem bezpieczeństwa w polskich obszarach morskich w aspekcie funkcjonowania polityk morskiej i transportowej UE.....	107
12. <i>Eugeniusz Moczuk</i> , Rola policji w tworzeniu bezpieczeństwa lokalnego.....	119
13. <i>František Olejník, Tatiana Olejniková</i> , Survey of military objects to ensure effective perimeter defence using electrical Systems of perimeter protection.....	129
14. <i>Olena Petrushchuk</i> , Gender sensitivity as prerequisite to security.....	135
15. <i>Małgorzata Piecka</i> , Ocena sprawiedliwości podatkowej na przykładzie Regionu Pomorskiego.....	143
16. <i>Janusz Tomaszewski</i> , Bezpieczeństwo finansowe a bezrobocie w Polsce.....	153
17. <i>Michał Gabriel Woźniak</i> , Rozwój kapitału ludzkiego warunkiem bezpieczeństwa ekonomicznego w gospodarce opartej na wiedzy.....	163
Część 2 BIZNES I BEZPIECZEŃSTWO PROBLEMY ORGANIZACYJNE I ETYCZNE	181
18. <i>Michał Ciołek</i> , wybrane narzędzia rachunkowe wspomagające bezpieczeństwo w obszarze inwestycji.....	183
19. <i>Mirosław Czapiewski, Zbigniew Kreft, Roman Szarafiński</i> , Restrukturyzacja podmiotowa doskonalenie funkcjonowania służb ochrony w przedsiębiorstwach o znaczeniu strategicznym - analiza przypadków.....	191
12ŁŁ <i>Joanna Dyczkowska</i> , Bezpieczeństwo danych w łańcuchach dostaw.....	201
21. <i>Renata Beata Dylkiewicz, Stanisław Piocha</i> , Wartość intelektualna w przedsiębiorstwie - konieczność pomiaru! Możliwość zabezpieczenia?.....	209

22. <i>Alexander G. Gartvych, Anatoliy V. Serghiyenko, Igor A. Sharov, The Service of psychoprophylaxis as guaranteeing safety of personnel and security of business...</i>	221
23. <i>Marek Grzybowski, Kreowanie gron przedsiębiorstw jako metody zapewniającej bezpieczeństwo małych i średnich podmiotów gospodarczych na rynku globalnym</i>	227
24. <i>Marian Hopej, Robert Kamiński, Bezpieczeństwo w przedsiębiorstwie a kultura organizacyjna</i>	241
25. <i>Waldemar Janiszewski, Renata Beata Dylkiewicz, Kapitał ludzki w aspekcie bezpieczeństwa przedsiębiorstwa w Polsce</i>	247
26. <i>Roman Jasek, Bezpečnosť ve složitých ekonomických podminkách</i>	259
27. <i>Anna Karmańska, Rozważania na temat etyki i raportowania dokonanych przedsiębiorstwa w aspekcie bezpieczeństwa działalności gospodarczej</i>	265
28. <i>Kamila Malewska, Etyka we współczesnej organizacji</i>	275
29. <i>Zbigniew Olesiński, Agnieszka Predyger, Wpływ sieci relacji międzyorganizacyjnych na bezpieczeństwo i kontrolę przedsiębiorstw</i>	281
30. <i>Gabriela Roszyk-Kowalska, Kapitał intelektualny - majątek przedsiębiorstwa</i>	291
31. <i>Michał Skorupski, MSP a ich bezpieczeństwo w biznesie na JRE</i>	295
32. <i>Maria Slavova-Nocheva, Problems of the bulgarian State railways company financial security</i>	303
33. <i>Lena Staś, Zachowania etyczne kadry kierowniczej najwyższego i średniego szczebla zarządzania w organizacjach komercyjnych i non-profit</i>	307
34. <i>Andrzej Szplit, Bezpieczeństwo przedsiębiorstw na przykładzie programu bezpieczne świętokrzyskie</i>	315
35. <i>Wojciech Szumielewicz, Bezpieczeństwo systemów bankowości elektronicznej</i>	323
36. <i>Jarosław Waśniewski, Paweł Radomski, Model analizy błędów i efektów jako metoda kontroli stosowana w przedsiębiorstwie produkcyjnym</i>	329
Część 3. EDUKACJA DLA BEZPIECZEŃSTWA	337
37. <i>Тамила Грубая, Анна Лещенко, Билингвальная коммуникативная компетенция как лингводидактическая проблема адаптации в европейское образовательное пространство</i>	339
38. <i>Vladimir Janeček, Kvalifikacny modularny system odborneho vzdelávania pre systemovo specializovany anazment</i>	345
39. <i>Adam Kwiatkowski, Kształtowanie świadomości obywateli na rzecz obronności i bezpieczeństwa regionu pomorskiego</i>	353
40. <i>Zdenek Ma'am'fc Speciální telesná příprava pro civilní bezpečnostní služby</i>	373
41. <i>Zdenek Melichdrek, Vliv pohybového programu na psychicky nemocné klienty</i>	377
42. <i>Janusz Mika, Edukacja wojskowa w Republice Czeskiej a Instytut Studiów Strategicznych</i>	383
43. <i>Elżbieta Mikula, Znaczenie i bariery rozwoju edukacji we współczesnym społeczeństwie</i>	391
44. <i>Pavel Mikuš, Milan Droppa, Vysokoškolske prostredie z pohľadu manažmentu</i>	399
45. <i>Galina Volchenkova, Interaction between participants of different projects in the open social system</i>	407
46. <i>Bogdan Zalewski, Obrona cywilna w procesie transformacji ustrojowej</i>	413
Wstęp w języku angielskim	421
Spis autorów	423
Spis treści w języku angielskim	427

WSTĘP

Rozwój współczesnej, zglobalizowanej światowej gospodarki, jak i lokalnych społeczeństw zakłada symbiozę administracji oraz biznesu w procesie rozwiązywania nurtujących ich wzajemnie problemów. Dla przykładu z jednej strony, wiele się mówi, pisze i robi w zakresie społecznej odpowiedzialności biznesu. Z drugiej strony, równocześnie administracja stara się wykorzystać potencjał, jaki tkwi w biznesie dla realizacji zadań szczególnie istotnych dla lokalnych społeczeństw. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w partnerstwie publiczno - prywatnym, którego sens wspierają akty ustawodawcze najwyższej rangi państwowej.

Spoiwem owej symbiozy, zapewniającym jej sprawną realizację jest naszym zdaniem czynnik, który określamy mianem bezpieczeństwa. Doświadczenia w tym zakresie, w ciągu ostatnich czterech lat, (2001 - 2005)- jakie były uzyskiem społeczeństw, szczególnie bogatych, w których biznes i administracja stały na najwyższym poziomie i przodowały na świecie, spowodowały konieczność wysunięcia na plan pierwszy i zajęcia się nie tylko praktycznym, ale także teoretycznym oglądem problematyki bezpieczeństwa. Ataki terrorystyczne dezorganizują zarówno funkcjonowanie administracji, jak i wyrządzają ogromne szkody biznesowi. Przykładowo w roku 2001 wrześniowy atak na USA, spowodował zahamowanie rozwoju wielu sektorów - biznesów, m.in. linii lotniczych, hotelarstwa, turystyki, itp. Z drugiej strony trzeba obiektywnie stwierdzić, że pobudziły on do rozwoju nowe sektory i przedsiębiorstwa, które doskonaliły narzędzia, środki i techniki wzrostu bezpieczeństwa.

Bezpieczeństwo stanowi zatem kanwę umożliwiającą współczesnym społeczeństwom i gospodarkom narodowym sprawny rozwój. Jest ono złożonym, wieloaspektowym problemem, którego rozwiązanie sprowadza się do podejmowania - zarówno na szczeblu centralnym, jak i lokalnym wdanym kraju - licznych działań, które poprzez wprowadzenie i wdrożenie różnorodnych środków mają doprowadzić do zapewnienia bezpieczeństwa funkcjonowania administracji i biznesu. Mają one zwiększyć stopień i poczucie bezpieczeństwa prowadzących biznes i obsługującej społeczeństwo i biznes administracji, eliminując maksymalną ilość ryzyk. Niemniej należy sobie zdawać sprawę, że niemożliwym jest raczej wyeliminowanie ich wszystkich.

Stopień i poczucie bezpieczeństwa - jako spoiwa dla sprawnego działania administracji i biznesu - powinno być zapewnione na podstawie oceny ryzyka, odpowiednich systemów kontroli i zapobiegania potencjalnym zagrożeniom. Poczucie bezpieczeństwa przez prowadzących biznes i funkcjonującą administrację jest zjawiskiem niezwykle korzystnym, tak gospodarczo, jak i społecznie.

Można więc sądzić, że na tak zarysowanym tle, uczynienie przedmiotem rozważań zawartych w książce, rodzącej się i wciąż nowej w Polsce wiedzy (w szczególności wiedzy praktycznej) z zakresu funkcjonowania oraz zarządzania takim tworem organizacyjno - kapitałowym, jakim jest bezpieczeństwo, uznać należy ze wszech miar jako uzasadnione.

Celem niniejszego wydawnictwa jest prezentacja:

- z jednej strony - poglądów sporej części polskich i zagranicznych uczonych oraz praktyków związanych z European Association for Security, specjalizujących się w zagadnieniach zarządzania bezpieczeństwem i zagadnieniach pokrewnych, na tle funkcjonującego środowiska biznesu i administracji,

- z drugiej zaś - wyników badań różnych polskich i zagranicznych ośrodków naukowych, na temat stanu i perspektyw rozwoju tego problemu naukowego i tej dziedziny ludzkiej aktywności w praktyce.

Z tego też względu w opracowaniu ścierają różne poglądy na ten temat. Mamy nadzieję, że owe różnice w poglądach, formułowane w oparciu o badania tej problematyki:

- po pierwsze - stanowią źródło inspiracji do dalszego pogłębiania tego interesującego tematu,
- po drugie - staną się - w zakresie kierunków i skutków dla racjonalizacji zarządzania tego zjawiska - podstawą do dyskusji i szerszej refleksji na temat,
- po trzecie - pozwolą na pewne uogólnienia i sugestie, służące formułowaniu wniosków na przyszłość.

Poruszana w książce, wieloaspektowość problemu, spowodowała konieczność odpowiedniego pogrupowania poruszanych zagadnień i pomysłów. Z tego też względu, wyodrębniliśmy w niej trzy odrębne tematycznie części. Obejmują one problematykę:

- administracji i bezpieczeństwa w wymiarze krajowym i międzynarodowym,
- biznes i bezpieczeństwo, problemy organizacyjne i etyczne,
- edukacja dla bezpieczeństwa.

Reasumując, naszym celem jest bliższe przedstawienie teoretycznych i praktycznych problemów triady bezpieczeństwo - administracja - biznes, jako istotnego warunku rozwoju współczesnego świata.

Nie standardowym zjawiskiem jest złożoność językowa zawarta w książce. Dominuje w niej treść wyrażona w języku polskim. Niemniej niektóre z jej rozdziałów nie są tłumaczone na język polski. Z uwagi na współdziałanie w książce autorów z różnych krajów, napisane zostały w języku angielskim, rosyjskim, a także słowackim, czeskim i ukraińskim.

Bogdan Nogalski, Janusz Tomaszewski

**BEZPIECZEŃSTWO ADMINISTRACJA BIZNES W KONTEKŚCIE
CZŁONKOSTWA W UNII EUROPEJSKIEJ I TRAKTATU
KONSTITUCYJNEGO**

1. Unia Europejska jest eksperymentem ustrojowym podjętym w skali nieznaną dotąd w dziejach świata. Prawne fundamenty tej konstrukcji tworzą dziś skonsolidowane teksty Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską oraz Traktatu o Unii Europejskiej: w niedalekiej przyszłości akty te mogą zastąpić Traktat ustanawiający konstytucję dla Europy. Podejmując próbę skupienia narodów Europy wokół wspólnego dążenia i losu, przywołane dokumenty tworzą ramy funkcjonowania Unii w oparciu o zasady i wartości leżące u podstaw tej organizacji, prawa podstawowe obywateli i polityki wspólnotowe. W intencji europejskich legislatorów, umacniają one nowy, samodzielny i autonomiczny porządek prawny ograniczający - we wspólnym interesie - suwerenne prawa państw członkowskich w różnych dziedzinach.

2. O ile treść skonsolidowanych traktatów jest ustalona, o tyle Traktat konstytucyjny nie przybrał jeszcze ostatecznego kształtu legislacyjnego. Wersja przygotowana w 2003 roku przez Konwent grupujący przedstawicieli parlamentów narodowych, Parlamentu Europejskiego, rządów i Komisji Europejskiej została w pewnym zakresie zmodyfikowana przez Konferencję Międzyrządową w 2004 roku przy zachowaniu dotychczasowej struktury aktu i wielu podstawowych rozwiązań. W trakcie dyskusji nad ratyfikacją Traktatu w poszczególnych państwach członkowskich formułowane są istotne uwagi krytyczne, co do niektórych rozwiązań; kwestionuje się niekiedy celowość zastosowania tej formy prawnej. Wejście w życie Traktatu może nastąpić - jak wiadomo - w wyniku ratyfikacji przez wszystkie państwa członkowskie, stąd nie można wykluczać dalszych zmian w treści tego aktu. Wymagać to będzie od państw członkowskich zgody na wiele rozwiązań kompromisowych.

3. Jednym z ważnych komponentów unijnych przepisów ustrojowych jest problematyka bezpieczeństwa, regulowana zresztą nie tylko w aktach prawa pierwotnego, lecz także prawa wtórnego. Dotyczą one takich pojęć, jak „przestrzeń bezpieczeństwa”, „wspólna polityka bezpieczeństwa”, „stosunki bezpieczeństwa”, a także znacznej ilości kwestii szczegółowych. Do przepisów regulujących problematykę bezpieczeństwa znajdują i znajdować będą w przyszłości zastosowanie podstawowe cechy prawa wspólnotowego, w szczególności zasada pierwszeństwa norm unijnych i ich bezpośredniego skutku.

4. Istotne znaczenie ma także zasada sukcesji i ciągłości prawnej Unii Europejskiej i Wspólnoty Europejskiej. Zakłada ona, że Unia Europejska jest następcą prawnym poprzednich struktur europejskich i wszelkie przepisy prawa wtórnego, oparte na uchylonych traktatach (a więc dotyczące także bezpieczeństwa) pozostają w mocy. Także orzecznictwo pozostaje źródłem wykładni prawa Unii, a ciągłość procedur administracyjnych i prawnych zostaje zachowana.

5. Podstawa właściwej oceny regulacji prawnej dotyczącej problematyki bezpieczeństwa jest określenie kompetencji unii w aktach prawa pierwotnego. W aktualnym stanie prawnym problem nie jest dostatecznie precyzyjnie uregulowany; tzw. ujęcie horyzontalne pozwala wyróżnić wyłączne kompetencje wspólnoty, wyłączne kompetencje państw członkowskich i tzw. kompetencje konkurencyjne lub mieszane. Z kolei Traktat konstytucyjny wyróżnia - jak wiadomo - kompetencje wyłączne

i kompetencje dzielone. Te pierwsze upoważniają wyłącznie Unię do stanowienia prawa i przyjmowania aktów prawnych wiążących - państwa mogą tu jedynie działać z upoważnienia Unii albo w celu wykonania aktów prawa unijnego. Należy sadzić, że większość prawnych unormowań dotyczących bezpieczeństwa w administracji i biznesie, a także problematyka edukacji dla bezpieczeństwa znajdzie się w obszarze kompetencji dzielonych. W tym zakresie zarówno państwa członkowskie jak i Unia mogą stanowić prawo. Coraz częściej pojawia się jednak tendencja do stosowania tzw. zasady *preemacji*, czyli zajęcia pola, co oznacza, że jeśli unia wykorzysta swoje kompetencje prawodawcze, wykluczy to możliwość działania ustawodawczego państwa członkowskiego.

6. Podstawową procedurą legislacyjną, dotyczącą także problematyki bezpieczeństwa, będzie w najbliższym czasie procedura wspólnego decydowania. Sądzi się powszechnie, że najlepiej odzwierciedla ona zasadę równowagi instytucjonalnej oraz rolę instytucji unijnych funkcjonujących w systemie decyzyjnym.

Część 1.
ADMINISTRACJA
I BEZPIECZEŃSTWO
WYMIAR KRAJOWY
I MIĘDZYNARODOWY

1. POLITYKA BEZPIECZEŃSTWA W STRATEGIACH ORGANIZACJI PUBLICZNYCH NA PRZYKŁADZIE STRATEGII WOJEWÓDZKICH

Streszczenie

W przedstawionym rozdziale dokonano przeglądu stosowanych w strategiach województw zapisów dotyczących zapewnienia bezpieczeństwa gospodarczego, społecznego i środowiskowego. Autor przyjął założenie, iż zamieszczone w analizie SWOT, która towarzyszy tworzeniu każdej strategii, rozważania dotyczące zagrożeń mogą być podstawą do kształtowania skutecznej polityki bezpieczeństwa regionów. Wykazano, iż województwa (regiony) w sposób dowolny dokonują wyboru obszarów analizy strategicznej co skutkuje przyjmowaniem odmiennych polityk w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa. Pokrywanie się niektórych obszarów kształtowania tej polityki wynika z zadań jakie zostały nałożone na samorządy wojewódzkie.

Wprowadzenie

W rozdziale zaprezentowany został przegląd propozycji dotyczących bezpieczeństwa gospodarczego, społecznego i środowiskowego zawartych w strategiach organizacji publicznych na przykładzie wybranych strategii wojewódzkich. Analizie poddane zostały dokumenty strategiczne (strategie województw) w części dotyczącej propozycji w zakresie zapobiegania zagrożeniom rozwoju.

Główne tezy rozdziału to:

1. plan strategiczny województwa musi zawierać rozważania w zakresie zapobiegania rozpoznanym zagrożeniom,
2. proponowane przez poszczególne samorządy rozwiązania w zakresie zapobiegania zagrożeniom bardzo się od siebie różnią zarówno pod względem zakresu sformułowanych zagrożeń jak i sposobów przeciwdziałania im.

Autor przyjął założenie, iż zawarte w analizie SWOT towarzyszącej każdej strategii, rozważania dotyczące zagrożeń mogą być podstawą do kształtowania skutecznej polityki bezpieczeństwa regionów

1.1. Analiza SWOT jako narzędzie identyfikacji zagrożeń i kształtowania polityki bezpieczeństwa.

Analiza strategiczna ma trudne do przecenienia znaczenie w skomplikowanym procesie tworzenia strategii organizacji w tym w szczególności organizacji publicznych oddziałujących często na bardzo duże społeczności i mających wpływ na rozwój gospodarczy regionów i państwa. Organizacje te przejawiają coraz częściej zachowania konkurencyjne typowe dla biznesu. Przejawia się to w podejściu do planowania przyszłości nazywanego coraz powszechniej planowaniem strategicznym. Planowanie takie jest oczywiście po części wymuszone stosownymi przepisami prawa ale ważne jest również podejście do tworzenia takich dokumentów i wiara, że przynoszą one korzyści zarządzanym organizacjom. W literaturze można spotkać różne głosy dotyczące tego zagadnienia. Można tu wspomnieć choćby o przesłaniach szkoły ewolucyjnej strategii organizacji uznającej prymat bieżącej obserwacji i działania nad formalnymi dokumentami planistycznymi¹.

¹ M. Bednarczyk, *Organizacje publiczne. Zarządzanie konkurencyjnością*, PWN, Warszawa 2001, s. 7.

² K. Obtój, *Strategia organizacji*, PWE, Warszawa 2001, s. 52 i dalsze.

Odmienną opinię w tym zakresie przedstawia M. Romanowska stwierdzając, iż „w przeciwieŃstwie do wielu specjalistów z zakresu zarzadzania strategicznego, którzy uwaŹają, Źe planowanie strategiczne jest sztuką zarzadzania opartą na praktyce dobrej znajomości realiów, twierdŹę, Źe istnieje pewien kanon teoretycznej i metodologicznej wiedzy na temat planowania strategicznego, który pozwala zbudować dobry plan strategiczny i uniknąć błędu zaniechania projektowania przyszłości oraz biernej postawy wobec zmian zachodzĄcych w otoczeniu”. Perspektywa otoczenia jest bowiem najistotniejsza w sytuacji konieczności zbudowania realnego i skutecznego planu strategicznego. Jest to stwierdzenie prawdziwe niezaleŹnie od typu organizacji formułujszej swoje plany, dotyczy więć również organizacji publicznych.

Środowisko organizacji publicznych możemy podzielić na:

- środowisko instytucjonalne obejmujące warunki w których działa organizacja tj, narodowy i globalny kontekst polityczny, uwarunkowania prawne, ekonomiczne, kulturowe, techniczne i technologiczne, edukacyjne i naturalne,
- środowisko operacyjne mające bezpośredni wpływ na organizację na które składają się inne organizacje, grupy ludzi oraz poszczególne osoby powiązane z daną organizacją i z którymi wchodzi ona w bezpośrednie interakcje,
- środowisko wewnętrzne obejmujące organy zarzadzające, realizatorów programów i projektów oraz kulturę organizacyjną.

Organizacje publiczne formułujsząc swoje zamierzenia muszą kształtować politykę (państwa lub lokalną) w odpowiedzi na wyzwania strategiczne³.

Niewątpliwie najbardziej zaawansowane procedury opracowywania planów strategicznych rozwoju lokalnego stosowane są przez samorzĄdy wojewódzkie, wspierane często rzeszĄ ekspertów i doradców z wielu ośrodków akademickich i gospodarczych. Strategie te powstają dzięki stosowaniu szerokich (i długotrwałych) konsultacji społecznych i są w pewnym sensie wypadkową dąŹeń władz i różnych grup lokalnej społeczności. Wysiłki czynione przy tworzeniu strategii powinny być podporzĄdkowane osiągnięciu sukcesu w zarzadzaniu rozwojem lokalnym jak również zapewnieniu bezpieczeŃstwa we wszystkich jego aspektach.

Podstawą takiego postępowania jest, jak juŹ wspomniano, poprawnie przeprowadzona analiza strategiczna najczęściej podsumowywana w postaci zestawienia SWOT. Zestawienie takie opracowane dla regionu jakim jest województwo obrazuje zidentyfikowane siły i słabości regionu oraz szanse i zagroŹenia rozwoju. W tradycyjnym ujęciu analiza SWOT obejmuje analizę wnętrza organizacji (silne i słabe strony) oraz analizę otoczenia (szanse i zagroŹenia) i jak wskazują niektóre Źródła literatury jest... propozycją, jak prowadzić analizę strategiczną i jak uwzględniać jej wyniki w planowaniu strategicznym. (...) Jest algorytmem procesu analizy strategicznej, propozycją systematycznej i wszechstronnej oceny zewnętrznnych i wewnętrznnych czynników określających kondycję bieżącą i potencjał rozwojowy...”⁴. W dalszej części artykułu przedstawiony zostanie przegląd strategii wybranych województw w części dotyczącej sposobów formułowania analizy SWOT oraz analizy zidentyfikowanych zagroŹeń.

³ M. Romanowska, *Planowanie strategiczne w przedsiębiorstwie*, PWE, Warszawa 2004, s. 10.

⁴ B. KoŹuch, *Zarzadzanie publiczne w teorii oraz praktyce polskich organizacji*. Placet, Warszawa 2004, s. 185.

TamŹe.

⁵ G. Gierszewska, M. Romanowska, *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa 1996, s. 174.

Województwo Świętokrzyskie

W strategii województwa świętokrzyskiego odnaleźć można bardzo ciekawe podejście do przeprowadzenia analizy strategicznej z wykorzystaniem formuły SWOT. Jak zapisano w części wprowadzającej „w strategii rozwoju województwa świętokrzyskiego uwzględnia się uwarunkowania wewnątrzregionalne, wynikające z położenia geograficznego oraz z cech otoczenia. Wiele z nich może sprzyjać rozwojowi, inne zaś mają charakter czynników ograniczających. W strategii są one kwalifikowane jako mocne i słabe strony województwa. Łączenie czynników wewnętrznych z zewnętrznymi tworzy szansę na osiąganie relatywnie wyższej efektywności rozwoju (...).”⁷ Całość przeprowadzonej analizy podzielono na następujące obszary: potencjały, problemy, szanse i zagrożenia. Te ostatnie rozpatrywane są z punktu widzenia uwarunkowań wewnętrznych oraz uwarunkowań zewnętrznych. Sposób podziału zaprezentowano na rys. 1.1.

Potencjały		Problemy	
Szanse		Zagrożenia	
Wynikające z uwarunkowań wewnętrznych	Wynikające z uwarunkowań zewnętrznych	Wynikające z uwarunkowań wewnętrznych	Wynikające z uwarunkowań zewnętrznych

Rys. 1.1. Pola analizy strategicznej województwa świętokrzyskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Strategia rozwoju Województwa Świętokrzyskiego”, Zarząd Województwa Świętokrzyskiego, Kielce, czerwiec 2000. s. 56-59.

Problemami są wszystkie zjawiska, procesy i tendencje zauważane i odczuwane w życiu społecznym i gospodarczym a oceniane negatywnie,

Potencjały to niejako odwrotność problemów a więc to wszystko, co w życiu społecznym i gospodarczym oceniane jest pozytywnie,

Zarówno *problemy* jak i *potencjały* mogą się stać *szansami* lub *zagrożeniami* jeśli do ich zaktywizowania lub przeciwdziałania użyje się nakładów pracy (przedsięwzięć organizacyjnych) i kapitału lub zaniecha jakiegokolwiek działania⁸.

Całość analizy została przeprowadzona w zakresie wcześniej ustalonych istotnych dziedzin strategicznych, do których zaliczono:⁹

- zatrudnienie i zasoby ludzkie,
- sferę społeczną,
- ochronę środowiska przyrodniczego,
- transport i infrastrukturę techniczną, rolnictwo i obszary wiejskie,
- politykę regionalną i gospodarkę,
- budownictwo.

⁷ *Strategia rozwoju Województwa Świętokrzyskiego*, Zarząd Województwa Świętokrzyskiego, Kielce, czerwiec 2000, s. 9.

⁸ Tamże, s. 12.

⁹ Jw.

Diagnoza ta została nazwana *diagnozą prospektywną*.

Tak skonstruowana analiza nie daje pełnych możliwości rozdzielenia problemów i zagrożeń co też się stało w opracowanym dokumencie. Wnikliwa analiza zapisów poczynionych w każdym z tych obszarów nie pozwala na stwierdzenie, iż podział na zagrożenia i problemy wnosi istotną jakość dla możliwości opracowania środków zaradczych i przeciwdziałania negatywnym skutkom opisanych problemów/zagrożeń. Wydaje się, iż poprawniejszym rozwiązaniem byłoby zaliczenie zagrożeń wynikających z uwarunkowań wewnętrznych do problemów. Wtedy analiza przybrałaby formę klasycznego układu SWOT w którym szanse i zagrożenia wynikają z otoczenia.

Do najistotniejszych zagrożeń dla rozwoju regionu zaliczono: położenie z dala od planowanego układu głównych dróg, niekorzystne tendencje demograficzne, relatywnie niskie dochody osobiste ludności oraz samorządów lokalnych i wojewódzkiego, szybko rozwijające się sąsiednie aglomeracje, możliwość preferowania w strategii narodowej dziedzin w których region się nie specjalizuje.

Przedstawione zagrożenia (problemy) wskazują iż są one związane przede wszystkim z uwarunkowaniami wewnętrznymi i zdecydowanie przeważają nad czynnikami zewnętrznymi. Tak więc projektując politykę bezpieczeństwa w zakresie rozwoju samorząd musiał się skupić na kwestiach polityki wewnętrznej.

Województwo Śląskie

Przeprowadzona analiza strategiczna dla województwa śląskiego została zaprojektowana jako klasyczny układ SWOT/TOWS z dokonaniem rozpoznania siły i zakresu wzajemnego wpływu rozpatrywanych czynników. Układ tabelaryczny zidentyfikowanych czynników zaprezentowano na rys. 1.2.

Szanse	Zagrożenia
Pierwszorzędne	
Drugorzędne	
Siły	Słabości
Pierwszorzędne	
Drugorzędne	

Rys. 1.2. Układ analizy SWOT dla województwa śląskiego

Źródło: *Opracowanie własne na podstawie: „Strategia Województwa Śląskiego na lata 2000 - 2015”, Sejmik Województwa Śląskiego, Katowice 2000, s. 65 - 68*

Całość przeprowadzonej analizy została nazwana bilansem strategicznym województwa.

Wśród zagrożeń rozwoju województwa znalazły się następujące czynniki:¹⁰

- Zahamowanie procesu decentralizacji państwa i zmniejszenie środków przeznaczanych na realizację samorządowych polityk rozwojowych,
- Opóźnienia w realizacji nowoczesnych systemów transportowo - logistycznych w Europie Środkowo - Wschodniej i w Polsce,
- Ograniczona skuteczność i opóźniające się efekty rządowych programów restrukturyzacji sektorów gospodarczych wrażliwych na konkurencję międzynarodową,

Strategia Województwa Śląskiego na lata 2000 - 2015, Sejmik Województwa Śląskiego, Katowice 2000, s. 65 - 68

- Niekorzystny wizerunek województwa jako obszaru zagrożenia ekologicznego
- kryzysogennej strukturze gospodarczej,
- Wysoka pozycja konkurencyjna metropolii: Warszawy, Krakowa, Poznania i Wrocławia.

Wymienione zagrożenia są sformułowane w sposób typowy dla myślenia o analizie strategicznej SWOT jako „myślenia” o wnętrzu organizacji w skojarzeniu z otoczeniem. Zapisane czynniki obejmują swym zasięgiem większość elementów środowiska organizacji publicznej wymienionych w pierwszej części referatu. Rozpatrzono bowiem i wpływ sytuacji poza Polską, oddziaływanie czynników rządowych a także konkurencyjność innych organizacji. W dokumencie strategicznym zapisano tzw. inicjatywy strategiczne, które mają przeciwdziałać zagrożeniom i zapewnić bezpieczeństwo zrównoważonego rozwoju regionu.

Województwo Wielkopolskie

W strategii województwa wielkopolskiego przyjęto koncepcję analizy strategicznej składającej się z analizy potencjału wewnętrznego (silne i słabe strony województwa) oraz analizy otoczenia (szanse i zagrożenia). Obszary rozpatrywane w ramach poszczególnych części analizy przedstawione zostały na rys. 1.3.

Silne strony	Słabe strony
Uwarunkowania przestrzenne	
Środowisko przyrodnicze	
Mieszkańcy, zasoby pracy, walory społeczne	
Wyposażenie techniczne	
Gospodarka	
Potencjał finansowy	
SZANSE	ZAGROŻENIA
Uwarunkowania bezpośredniego sąsiedztwa	
Uwarunkowania ogólnokrajowe	
Uwarunkowania międzynarodowe zwłaszcza w perspektywie członkostwa Polski w Unii Europejskiej	

Rys. 1.3. *Obszary analizy strategicznej województwa wielkopolskiego*

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego”, Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, Poznań, lipiec 2000, s. II - 16

Przedstawione pola analizy odzwierciedlają tradycyjny układ analizy SWOT i zostały uszczegółowione o najważniejsze z punktu widzenia samorządu obszary. Obszar zagrożeń i szans rozpatrywany jest w kontekście stopniowalnego otoczenia od najdalszego (międzynarodowego) do najbliższego (lokalnego). Wśród wyróżnionych czynników zagrożeń wymienić należy:”

- sumowanie się braków i nakładanie się opóźnień w infrastrukturze komunikacyjnej;
- niezdrowa i w rezultacie niewskazana konkurencja województw o środki zewnętrzne;

” *Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego*. Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, Poznań, lipiec 2000, s. 16.

- ograniczone możliwości partycypacji w rządowych środkach pomocowych ze względu na duże i pilne potrzeby województw północno-wschodnich i innych obszarów problemowych;
- upadek podmiotów niekonkurencyjnych (w skali europejskiej), w tym zwłaszcza gospodarstw rolnych i związany z tym wzrost bezrobocia;
- odpływ rodzimego kapitału;
- osłabienie tożsamości regionalnej i negatywne oddziaływanie obcych wzorców kulturowych wraz z ewentualną patologią życia społecznego.

Przestawione zagrożenia świadczą o postrzeganiu niebezpieczeństw dla rozwoju rozpatrywanego regionu w kontekście wielu złożonych zagadnień. Polityka bezpieczeństwa w zakresie rozwoju sformułowana została w dużym stopniu jako reakcja na zidentyfikowane i sklasyfikowane zagrożenia.

Województwo Mazowieckie

W województwie mazowieckim przyjęto jako punkt wyjścia do analizy strategicznej układ mocnych i słabych stron województwa oraz szans i zagrożeń jego rozwoju. Dokonany wstępnie szczegółowy opis uwarunkowań zewnętrznych oraz wewnętrznych pozwolił na określenie głównych obszarów (sfer) analizy SWOT, które w części dotyczące słabych i mocnych stron przedstawione zostały na rys. 1.4.

Mocne strony województwa	Słabe strony województwa
Struktura regionalna	
Sfera demograficzno-społeczna	
Sfera gospodarcza	
Sfera infrastruktury	
<i>Infrastruktura techniczna</i>	
<i>Infrastruktura społeczna</i>	
Sfera przyrodnicza	
Sfera organizacyjna	

Rys. 1.4. Mocne i słabe strony województwa mazowieckiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Strategia rozwoju województwa mazowieckiego”. Sejmik Województwa Mazowieckiego. Warszawa 2001 s. 34-37

W osobnym zestawieniu dokonano prezentacji szans i zagrożeń nie dokonując ich grupowania według jakiegokolwiek kryterium.

Wśród zidentyfikowanych zagrożeń wpływających na bezpieczeństwo rozwoju wymienione zostały:¹²

- Możliwość niekorzystnych zasad integracji z UE, które powodowałyby przegraną regionu w konkurencji międzynarodowej.

¹² *Strategia rozwoju województwa mazowieckiego, Sejmik Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2001 s. 37.*

- Możliwość wystąpienia napięć społecznych w przypadku pogłębienia się polaryzacji społecznej.
- Brak skutecznej realizacji polityki strukturalnej państwa wobec rolnictwa i obszarów wiejskich oraz przemysłu zbrojeniowego.
- Odpływ kwalifikowanej siły roboczej i kapitału w przypadku pogorszenia się konkurencyjności Mazowsza w stosunku do regionów UE.
- Możliwość niekontrolowanego napływu imigrantów z zagranicy do Warszawy w sytuacji destabilizacji otoczenia międzynarodowego oraz żywiłowego napływu ludności z Mazowsza i innych regionów kraju, w wyniku wzrostu zubożenia i bezrobocia.
- Kontynuacja dotychczasowych niekorzystnych trendów w zakresie zagospodarowania przestrzennego (kosztochłonne struktury przestrzenne, zanikanie przestrzeni publicznych w miastach, chaos zabudowy oraz fragmentacja systemów przyrodniczych i zanikanie terenów otwartych).

Opis zidentyfikowanych zagrożeń rozwoju województwa w większości dotyczy kontekstu międzynarodowego (UE) co jest zrozumiałe w związku z niekwestionowaną najlepszą pozycją województwa mazowieckiego wśród polskich regionów. Stąd też polityka w zakresie bezpieczeństwa rozwoju ma wymiar nie tylko krajowy ale również międzynarodowy.

12. Wpływ Narodowego Planu Rozwoju na regionalne strategie bezpieczeństwa

Przedstawiany obecnie (luty 2005) do konsultacji społecznych Narodowy Plan Rozwoju jest próbą usystematyzowania działań w zakresie tworzenia strategii regionalnej i jej korelacji ze strategiami regionów. W zakresie NPR wyprowadzone zostały następujące cele strategiczne:

- utrzymanie gospodarki na poziomie wysokiego wzrostu gospodarczego,
- wzmocnienie konkurencyjności regionów i przedsiębiorstw;
- wzrost zatrudnienia,
- podniesienie poziomu spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej

Punktem wyjścia Narodowego Planu Rozwoju jest założenie jednoczesnego tworzenia 16 regionalnych programów rozwoju wzajemnie ze sobą skorelowanych, zapewniających skuteczne zarządzane dużą częścią środków finansowych państwa z poziomu regionalnego. Wiele wskazuje na to, iż również w zakresie polityki bezpieczeństwa rozwoju regionów zostaną zaproponowane pewne standardy według których władze samorządowe będą mogły w sposób skuteczniejszy i z uwzględnieniem większej wiedzy podejmować trafne decyzje.

Wnioski

Dokonany przegląd zapisów w zakresie zagrożeń dla analizowanych regionów¹³ pozwala stwierdzić, iż polityka bezpieczeństwa ich rozwoju skupia się wokół następujących obszarów:

- Utrzymanie lub zdobycie przewagi konkurencyjnej nad sąsiednimi lub podobnymi regionami. Jest to dowód na stosowanie zarządzania strategicznego na poziomie władz samorządowych a więc i publicznego zarządzania strategicznego,
- Często poruszany problemami są kwestie infrastruktury, a w zasadzie jej niedostatki;

- Zapewnienie środków Finansowych na rozbudowę infrastruktury;
- Planowanie i wdrażanie polityki edukacyjnej umożliwiającej zasilanie regionów wysoko wykwalifikowanymi kadrami.

Poszczególne dokumenty strategiczne w różny sposób ujmują zarówno obszary wokół których analizowane są zagrożenia bezpieczeństwa, jak również proponują inne „zestawy” działań rozwiązujących zidentyfikowane problemy. Po części wynika to z faktu dużego zróżnicowania pomiędzy regionami, ale również i z faktu stosowania odmiennych metodologii analizy strategicznej. Należy jeszcze zwrócić uwagę na fakt, iż wyróżnianie innych, właściwych danemu regionowi obszarów analizy nie pozwala na bezpośrednie porównania ich potencjałów strategicznych oraz ocenę kształtowanej polityki bezpieczeństwa.

Bibliografia

1. Bednarczyk M., *Organizacje publiczne. Zarządzanie konkurencyjnością*, PWN, Warszawa 2001.
2. Gierszewska G., Romanowska M., *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa 1996.
3. Kożuch B., *Zarządzanie publiczne w teorii oraz praktyce polskich organizacji*. Placet, Warszawa 2004.
4. Oblój K., *Strategia organizacji*, PWE, Warszawa 2001.
5. Romanowska M., *Planowanie strategiczne w przedsiębiorstwie*, PWE, Warszawa 2004.
6. *Strategia Województwa Śląskiego na lata 2000 - 2015*, Sejmik Województwa Śląskiego, Katowice 2000.
7. *Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego*, Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, Poznań, lipiec 2000.
8. *Strategia rozwoju województwa mazowieckiego*. Sejmik Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2001.

Summary

Safety policy in strategies of public organizations as in the example of voivodship strategies

The presented chapter includes the review of provisions included in voivodship (province) strategies concerning the economic, social and environmental security assurance. The author has assumed that SWOT analysis elements used to create each strategy concerning threats can be the basis for forming the social security policy of regions. It has been indicated that voivodships (regions) can freely select the areas of strategic analysis, which results in adopting different policies in terms of safety assurance. Overlapping certain areas of policy formation results from tasks given to voivodship local government.

2. BEZPIECZEŃSTWO I HIGIENA PRACY W PROCESACH WYTWÓRCZYCH A STANDARDY EUROPEJSKIE

Streszczenie

Istnienie na wspólnym rynku europejskim nakłada na funkcjonujące w naszym kraju przedsiębiorstwa obowiązek respektowania ustawodawstwa wspólnotowego, w tym w szczególności dotyczącego kształtowania bezpieczeństwa i higieny pracy w procesach wytwórczych. W artykule podjęto próbę identyfikacji i oceny zastosowania owych wytycznych w polskiej praktyce gospodarczej

Wzrost konkurencji, zmiany cywilizacyjne, w tym podnoszący się poziom wykształcenia, jak i oczekiwań wobec pracy, a także szybki postęp techniczno-organizacyjny, to podstawowe wyzwania dla współczesnych menedżerów a zarazem przesłanki dokonywania przemian w jednostkach gospodarczych. Przemiany te dotyczą wszystkich obszarów zarządzania przedsiębiorstwem, nie pozostając bez znaczenia dla ich sfery wytwarzania.

Sprostanie wskazanym powyżej wyzwaniom zmusza bowiem menedżerów w szczególności do produkowania szerokiego asortymentu wyrobów, zazwyczaj w partiach o niewielkiej liczebności, gdyż dostosowanych do indywidualnych potrzeb odbiorców.

Aby było to możliwe, konieczne jest ciągle doskonalenie techniczno-technologicznych warunków wytwarzania a zatem i wprowadzenie tzw. postępu technicznego, którego wyraz stanowi m.in. wzrost automatyzacji produkcji, wdrażanie wielofunkcyjnych układów technicznych, czy też kreowanie nowych technologii informatycznych. Staje się to źródłem specyficznych problemów w sferze personalnej, wymagających w określonych kwestiach nowego spojrzenia na człowieka a w szczególności na zagadnienie bezpieczeństwa i higieny warunków jego pracy (bhp).

Postęp techniczny sprzyjając wzrostowi elastyczności przedsiębiorstwa a zatem łatwości adaptacji do zmieniających się uwarunkowań rynkowych, determinuje sytuację pracowników w procesie pracy. Oddziałując bowiem na wielkość zatrudnienia (z reguły w kierunku jego zmniejszenia), obniżając tym samym koszty pracy, niejednokrotnie rodzi przy tym potrzebę nowego typu zapotrzebowania na tzw. pracowników wysoko kwalifikowanych¹. Prowadzi ponadto do stworzenia nowej struktury materialnych elementów przedsiębiorstwa (m.in. maszyn, urządzeń, wyposażenia stanowisk pracy), ale i zmian w organizacji czasu pracy (uelastycznianie form jego organizacji; dążenie do wzrostu dyspozycyjności pracowników), co może spowodować zmianę stanu bezpieczeństwa pracy a zatem stopnia jej szkodliwości dla zdrowia oraz życia pracowników. Chodzi tu zasadniczo o wzrost zagrożenia występowaniem czynników niebezpiecznych dla zatrudnionych.

Trzeba bowiem pamiętać, iż warunki pracy, które przy dawnych: „tradycyjnych” technologiach i typach organizacji pracy były nieszkodliwe i bezpieczne, stają się groźne, jeżeli nie wprowadza się jednocześnie odpowiednich udoskonaleń w materialnej i społecznej strukturze przedsiębiorstwa². Nie można przy tym zapominać

¹ J. Górską, *Kształtowanie zatrudnienia, w: Zasoby ludzkie w firmie. Praca zbiorowa pod red. A. Sajkiewicza Warszawa, Poltext 2000. s. 11.*

² J. Penc, K. Szewberg, *Warunki pracy w ekonomicznych przedsiębiorstwach. Warszawa. CRZZ 1975, s. 19.*

O zjawisku tzw. zubożenia pracy, dotyczącym sytuacji, w których pracownicy- głównie w wyniku automatyzacji procesów wytwórczych - w ramach swych obowiązków podejmują przede wszystkim działania o charakterze „nadzorczym”. W tych okolicznościach z pozoru „nowocześniejsze” warunki pracy mogą stawać się bardziej monotonne, nużące. Warunki te mogą ponadto sprzyjać osłabieniu poziomu koncentracji pracowników przy wykonywaniu przez nich konkretnych czynności, co nie tylko nie przyczynia się do poprawy bezpieczeństwa i higieny pracy, ale również oddziałuje przykładowo na poziom jej produktywności. Bezpieczeństwo i higiena pracy mają zatem beżpośredni wpływ na inne aspekty funkcjonowania przedsiębiorstwa, w tym na jego wyniki ekonomiczne. Powinno więc rosnąć faktyczne zainteresowanie problematyką bezpieczeństwa i higieny pracy.

Wysoką rangę wskazanym kwestiom nadaje się w ustawodawstwie wspólnotowy. Znajduje to swój wyraz w licznych dyrektywach nawiązujących do różnych aspektów kształtowania bezpieczeństwa i higieny pracy. Akcesją Polski do struktur Unii Europejskiej wymaga bliższego rozpatrzenia tego zagadnienia.

W opracowaniu przybliżono istotę zasadniczych regulacji prawa wspólnotowego dotyczącego bezpieczeństwa i higieny pracy. Szczególną uwagę zwrócono na zasięg implementacji tych wytycznych na grunt prawa polskiego. Konieczność ich respektowania w jednostkach gospodarczych funkcjonujących na jednolitym rynku europejskim, a zatem i polskim, stała się natomiast przesłanką podjęcia próby identyfikacji i oceny zastosowania owych wytycznych w praktyce gospodarczej, a głównie w sferze wytwarzania polskich jednostek gospodarczych.

2.1.Standard) Unii Europejskiej dotyczące bezpieczeństwa i higieny pracy a ustawodawstwo polskie

Określając podstawowe funkcje europejskiego prawa, oprócz podkreślenia konieczności zapewnienia harmonizacji wewnętrznych porządków prawnych w sferze prawa pracy, uwypukla się kwestię polepszania warunków pracy i poziomu życia pracowników w całym obszarze Wspólnoty Europejskiej¹.

Przyjmując, iż bezpieczeństwo i higiena pracy, to: „zespół minimalnych warunków określonych przepisami prawnymi, mających na celu zabezpieczenie pracowników przed zagrożeniami dla ich życia i zdrowia, występującymi podczas pracy” należy pamiętać, iż zagrożenia zdrowia i życia pracowników, w tym także zatrudnionych w sferze produkcji, występujące w trakcie wykonywania przez nich pracy znajdują swój wyraz nie tylko w materialnych, ale i w społecznych elementach warunków pracy.

Przepisy prawne w zakresie bhp zawierają zatem z jednej strony stwierdzenia dotyczące wymagań odnośnie materialnych elementów warunków pracy takich jak m.in.: budynki, pomieszczenia pracy, urządzenia sanitarne, wymagań dla maszyn i innych urządzeń technicznych, bezpiecznego stosowania substancji chemicznych oraz realizowania procesów szczególnie szkodliwych dla zdrowia i życia zatrudnionych². Z drugiej zaś, rozważając problematykę bezpieczeństwa i higieny pracy należy mieć na uwadze wytyczne dotyczące kwestii organizacji czasu pracy, a także włączania pracowników w procesy decyzyjne w przedsiębiorstwie, regulacje prawne związane z tworzeniem społecznych elementów warunków pracy.

¹L. Florek, M. Latos-Mitkowska, L. Pisarczyk. *Prawo pracy w wybranych krajach Unii Europejskiej i Stanach Zjednoczonych*. Wyd. IPiSS Warszawa 2000, s. 93.

²Rzadzki J., *Ergonomia i jej związek z ochroną pracy oraz bezpieczeństwem i higieną pracy*, „Ergonomia” 1981, T. 4, nr 1 - 2.

³Por. *Rozwój pracowniczy. Praca zbiorowa* pod red. A. Szatkowskiego Warszawa: Poltext 2002, s. 128.

Znajduje to swój wyraz w określonych dyrektywach uchwalanych przez organy Unii Europejskiej.

Ważną kwestią podejmowaną w dyrektywach unijnych jest problematyka kształtowania czasu pracy. Przykładowo wytyczne Dyrektywy o pewnych aspektach organizacji czasu pracy (93/104/EWG, zmienioną dyrektywą 2000/34/WE), dotyczą m.in. organizacji czasu pracy, tygodniowo jego wymiaru, okresów dziennego i tygodniowego wypoczynku (przykładowo wypoczynek dzienny powinien trwać nieprzerwanie 11 godzin w ciągu doby), zawierają także pewne wymogi związane z ustalaniem harmonogramu pracy, czy wykorzystywaniem przerw w pracy a także pracy tzw. pracownika nocnego. Ograniczenia dobowego wymiaru czasu pracy, czy konieczność udzielania pracownikom przerw w pracy mają za zadanie w szczególności poprawić interesujący nas poziom bezpieczeństwa i higieny pracy, a w ostatecznym rozrachunku przyczynić się do poprawy efektywności funkcjonowania przedsiębiorstwa. Podobne zadanie wyznaczono Dyrektywie ustanawiającej ogólne ramowe warunki informowania i przeprowadzania konsultacji z pracownikami we Wspólnocie Europejskiej (2002/14/WE) i ujętym w niej postanowieniom. W dyrektywie tej za priorytetowe uznano konsultacje w zakresie ustalania warunków bezpieczeństwa i higieny pracy.

Szczególnie duża aktywność w sprawach dotyczących kształtowania bezpieczeństwa pracy oraz zagrożeń tego bezpieczeństwa; ochrony zdrowia i życia pracowników przed zagrożeniami występującymi przy obsłudze i wykorzystywaniu maszyn, urządzeń , czy narzędzi, znalazła swój wyraz w opracowanych licznych dyrektywach nawiązujących do materialnych elementów warunków pracy. Przykładowo można wśród nich wymienić następujące dyrektywy:

- dyrektywę o wprowadzeniu środków w celu zwiększenia bezpieczeństwa i poprawy zdrowia pracowników podczas pracy (89/391/EWG)
- dyrektywę dotyczącą minimalnych wymagań w dziedzinie bezpieczeństwa i ochrony zdrowia w miejscu pracy (89/654/EWG),
- dyrektywę dotyczącą minimalnych wymagań w dziedzinie bezpieczeństwa i ochrony zdrowia przy użytkowaniu przez pracowników urządzeń produkcyjnych podczas pracy (89/655/EWG),
- dyrektywę w sprawie minimalnych wymagań dotyczących bezpieczeństwa i higieny pracy pracowników korzystających z urządzeń ochronnych (89/656/EWG).

Najważniejszym aktem prawnym w postaci dyrektywy - jest Dyrektywa Rady nr 89/391 zwana dyrektywą ramową, ponieważ reguluje w sposób najbardziej ogólny analizowane kwestie. Dyrektywa ramowa wskazuje, iż pracodawca powinien dostosowywać pracę do potrzeb i możliwości pojedynczego pracownika. Jednocześnie zakłada się, iż pracownik jest odpowiedzialny za bezpieczeństwo własne i innych osób, powinien jednak być uprzednio poinformowany, np. o zagrożeniach występujących w miejscu pracy, czy o sposobach ochrony przed tymi zagrożeniami. Dotyczy to szczególnie projektowania stanowisk pracy, wyboru wyposażenia, metod, tempa, pracy, w celu uniknięcia monotonii i innych negatywnych skutków dla zdrowia i życia pracownika. Dużo miejsca poświęca się również konsultacjom, jakie pracodawca powinien prowadzić z pracownikami lub ich przedstawicielami, w tym dotyczące oceny ryzyka zawodowego, wprowadzania nowych rozwiązań technologicznych itp..

W Dyrektywie ramowej w sposób jednoznaczny określono, iż warunki pracy nie mogą szkodzić bezpieczeństwu pracy, zdrowiu pracowników. Chodzi zatem nie tylko o ograniczanie wypadków przy pracy, ale również o szeroko rozumiana profilaktykę.

Odnosząc się do dyrektyw szczegółowych należy wskazać, że Polska w pełni akceptuje rozwiązania w nich przyjęte. Tym niemniej mając na względzie realia gospodarcze można zakładać, iż zbyt szybkie wdrożenie m.in. dyrektyw 89/655/EWG oraz 89/656/EWG mogłoby zbyt obciążyć i tak już proporcjonalnie duże koszty, ponoszone szczególnie przez małe i średnie jednostki gospodarcze. Stąd nasz kraj wystąpił w odniesieniu do tych dyrektyw o tzw. okres przejściowy⁶.

Analizując dyrektywy UE dotyczące bezpieczeństwa i higieny pracy warto również zwrócić uwagę na Dyrektywę Rady 98/37/EC z 22 czerwca 1998 r. w sprawie ujednolicenia przepisów prawnych państw członkowskich, dotyczących maszyn. Określa ona zakres, kryteria i zasady oceny zgodności maszyn i środków ochrony zbiorowej w UE. Zawarte w niej zostały podstawowe wymagania bezpieczeństwa i ochrony maszyn produkowanych na terenie UE. Dyrektywa definiuje przy tym terminy: maszyna oraz urządzenie ochronne, określając tym samym w sposób bezpośredni wyroby, których dotyczy.

W praktyce wskazuje się na dwa główne cele, które ma do spełnienia omawiana dyrektywa, tj.:

- zapewnienie, aby na rynkach państw członkowskich Unii Europejskiej były umieszczane i dopuszczane do użytkowania wyłącznie maszyny bezpieczne,
- zharmonizowanie krajowych przepisów bezpieczeństwa z zakresu projektowania i wytwarzania maszyn, a przez to zlikwidowanie na terenie państw wspólnoty ograniczeń i utrudnień w swobodnym przepływie maszyn spełniających wymagania Dyrektywy.

Należy przy tym podkreślić, iż szereg norm tak zwanych zharmonizowanych i obowiązujących w UE zawiera szczegółowe wymagania bezpieczeństwa i ochrony zdrowia pracowników użytkujących określone maszyny oraz ujednoliciła metody weryfikacji tych wymagań.

Zróźnicowany - jak dotąd - poziom uregulowań prawnych w poszczególnych krajach członkowskich UE powoduje, że omawiane ustalenia są realizowane w różnym zakresie i z różnym natężeniem. Rola prawa europejskiego staje się szczególnie istotna tam, gdzie poziom uprawnień pracowniczych był dotychczas stosunkowo niski⁷. Warto przy tym dodać, że o ile państwa które uczestniczyły w budowie systemu prawa wspólnotowego, miały czas i możliwości oddziaływania na jego kształt i stopniowego dostosowywania swoich systemów prawnych do porządku wspólnotowego, o tyle nowi członkowie Unii, jak Polska zostali postawieni przed koniecznością zaakceptowania tego prawa w formie zastanej.

⁶ Szerzej na ten temat zob. np. *Analiza zmian w prawie polskim w związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej- konsekwencje dla konsumentów i przedsiębiorców*. Wydawnictwo Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa 2003, s. 55 - 64.

⁷ Wymagania bezpieczeństwa dla maszyn umieszczanych na rynkach Unii Europejskiej i na rynku polskim.; MGPIPS, Warszawa 2003, s. 6.

Z. Muszyński, *Wybrane zagadnienia zarządzania przedsiębiorstwem, w aspekcie ergonomii i bezpieczeństwa pracy w: Zarządzanie operacyjne. Perspektywy i doświadczenia*. WYD. MWSE w Tarnowie, Tarnów 2002 (materiały konferencyjne), s. 147.

⁸ L. Florek, M. Latos-Milkowska, E. Pisarczyk, *Prawo pracy w wybranych krajach Unii Europejskiej i Stanach Zjednoczonych*. Warszawa: Wyd. IPiSS 2000, s. 87 - 88.

Polska od 1991 r. podejmuje działania zmierzające do implementacji ustawodawstwa unijnego do polskich aktów prawnych, co należy łączyć m.in. ze zobowiązaniami wynikającymi z podpisania przez nasz kraj Układu Europejskiego. Mając na uwadze powyższe zobowiązania, akty prawa polskiego w tym w szczególności Kodeks pracy, poddawano licznym nowelizacjom. Jednocześnie opracowywano tzw. akty wykonawcze uwzględniające standardy ujęte w wytycznych unijnych. Można tu wskazać przykładowo na opublikowane Rozporządzenie MPiPS z 26.09.1997r. w sprawie ogólnych przepisów BHP.

Uwzględniając w szczególności standardy wyznaczone przez Dyrektywę ramową 89/391/EWG znowelizowano postanowienia Działu X Kodeksu pracy „Bezpieczeństwo i higiena pracy”. Stwierdza się w nim „iż odpowiedzialność za stan bezpieczeństwa i higieny pracy w przedsiębiorstwie ponosi pracodawca. Powinien on nie tylko tworzyć warunki sprzyjające zapobieganiu ryzyku zawodowemu, ale również informować pracowników o tym ryzyku, organizować szkolenia, zapewniać środki ochrony przed tymi zagrożeniami. Trzeba przy tym podkreślić, iż zgodnie z art. 210 Kodeksu pracy „...w razie , gdy warunki pracy nie odpowiadają przepisom bhp i stwarzają zagrożenie dla zdrowia lub życia pracownika (...) pracownik ma prawo powstrzymać się od wykonywania pracy, zawiadamiając o tym przełożonego”. W tym kontekście warto również zwrócić uwagę na obowiązek współpracy pracownika z pracodawcą, w celu zapewnienia bezpiecznych i higienicznych warunków pracy.

Odnosząc się do kwestii bezpieczeństwa i higieny pracy w procesach wytwórczych nie można pomijać zapisów ujętych w art. 215, 216 oraz 217 Kodeksu pracy. Chodzi m.in. o obowiązki konstruktora i producenta maszyn i urządzeń technicznych, jak również prawa i obowiązki pracodawcy oraz pracownika jako ich użytkowników. I tak artykuł 217 za „niedopuszczalne uznaje wyposażanie stanowisk pracy w maszyny i inne urządzenia techniczne, które nie spełniają wymagań dotyczących oceny zgodności określonych w odrębnych przepisach”.

Oceniając działalność legislacyjną Polski dotyczącą implementacji ustawodawstwa wspólnotowego z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy, do polskich aktów prawnych można stwierdzić, iż nasze prawo w omawianym obszarze w dużej mierze pozostaje w zgodzie ze standardami unijnymi. Tym niemniej szeroki i szczegółowy zakres tych standardów wymaga jeszcze podejmowania kolejnych działań sprzyjających pełnej recepcji wskazanych przepisów wspólnotowych na grunt prawa polskiego.

Dotrzymanie przez stronę polską pełnego wachlarza zobowiązań w sferze bhp, wynikających z procesu stowarzyszenia Polski z UE nie będzie jednak możliwe bez dalszej konsekwentnej realizacji nie tylko prac legislacyjnych, ale w szczególności prac wdrożeniowych związanych z wykorzystywaniem tych postanowień w praktyce gospodarczej przedsiębiorstw funkcjonujących w naszym kraju.

2.2. Bezpieczeństwo i higiena pracy w świetle doświadczeń polskiej praktyki gospodarczej

Prezentowane wyniki badań empirycznych¹⁰ odnoszą się do trzydziestu trzech jednostek wchodzących w skład różnych gałęzi i branż, o zróżnicowanej wielkości, jak i formie prawno-organizacyjnej. Wśród przeanalizowanych podmiotów dominowały funkcjonujące na terenie Dolnego Śląska. Najmniejsze z badanych przedsiębiorstw to przedsiębiorstwo jednoosobowe wytwarzające konfekcję damską i męską, zatrudniające 2 pracowników, natomiast największe - spółka akcyjna licząca 981 pracowników

*Szerzej na temat omawianych badań i ich wyników zob. A. Cierniak, **Zmiany warunków pracy w przedsiębiorstwach -przesłanki i tendencje**, AE Wrocław, Wrocław2003 (maszynopis pracy doktorskiej)*

(produkcja mebli). Za podstawową metodę badawczą przyjęto wywiad skategoryzowany przeprowadzony przy użyciu kwestionariusza pytań. Był on skierowany zarówno do kadry kierowniczej wszystkich szczebli zarządzania, jak i do pracowników wykonawczych (produkcyjnych i nieprodukcyjnych, w tym przedstawicieli służb personalnych i ekonomicznych, a także przedstawicieli komórek bhp).

Wyniki badań ujawniły znaczące niedomogi w zakresie wyposażenia technicznego, a także fizycznych elementów warunków pracy, takich jak oświetlenie, zapylenie, hałas a zatem w elementach odnoszących się w szczególności do sfery wytwarzania. Odnotowano przy tym braki w wyposażeniu pracowników w środki ochrony indywidualnej Tym niemniej na uznanie zasługują działania podejmowane w jedenastu przedsiębiorstwach, które, jak to ujęto, w sposób ciągły, w miarę posiadanych środków finansowych doskonalą te elementy warunków pracy.

Kolejnym, stwierdzonym, w dziewięciu jednostkach, niepokojącym zjawiskiem jest brak, bądź nieprawidłowe działanie służb bhp. Kierownictwa tłumacząc taki stan rzeczy, szczególnie w jednostkach zatrudniających do stu osób, używają najczęściej sformułowania: „nie mieliśmy świadomości, iż istnieje taki obowiązek”.

Zastanawiające jest przy tym, czy faktycznie wynika to z braku wiedzy formalnej, czy też łączyć go należy raczej z przesłankami natury ekonomicznej.

W trakcie przeprowadzania badań zaobserwowano ponadto sytuacje nieprzestrzeganie norm czasu pracy, liczby godzin nadliczbowych, terminów urlopów itp.. W szczególności zbytnie „obciążanie” pracowników sfery produkcyjnej zbyt dużą liczbą godzin nadliczbowych może wpływać niekorzystnie na stan ich zdrowia, a w rezultacie na efekty pracy.

Problemem staje się również informowanie pracowników o zagrożeniach występujących na stanowiskach pracy. Ponadto w większości badanych jednostek kierownictwa nie przeprowadzają zalecanych w art. 237 Kodeksu pracy, konsultacji z pracownikami lub ich przedstawicielami, dotyczących np. zmiany wyposażenia stanowisk pracy i to nie tylko w sytuacji wprowadzania nowych rozwiązań w zakresie stosowanej techniki i technologii wytwarzania.

Poszukując przesłanek naruszenia w analizowanych jednostkach obowiązującego ustawodawstwa z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy należy wskazać, iż polskie realia gospodarcze związane głównie ze złą kondycją finansową wielu jednostek nie zawsze pozwalają im spełniać wymogi prawa. Skutkuje to traktowaniem warunków pracy „drugorzędnie”, głównie w kategorii kosztów. Jednocześnie takiej sytuacji sprzyja niewspółmierność sankcji w stosunku do doraźnych zysków osiągniętych w wyniku łamania przepisów prawa.

W tym miejscu warto zwrócić również uwagę, iż pracodawcy niejednokrotnie reprezentują pogląd, iż niektóre przepisy z zakresu bhp, ich zdaniem, są „niewykonalne”, zbyt szczegółowe; pojawiają się nawet określenia „małostkowe” a ich realizacja stosunkowo kosztowna. Chodzi tu przykładowo o konieczność zagwarantowania specyficznej odzieży ochronnej, określonej liczby pracowników pełniących jedynie lub aż funkcje pomocnicze, „asekuracyjne” w stosunku do osoby, która wykonuje daną pracę.

Trzeba tu wskazać, iż brak wiedzy nie usprawiedliwia, w tym momencie kierownictwa, a za nieprzestrzeganie prawa grożą sankcje karne.

Nie można przy tym lekceważyć faktu, że część kadry zarządzającej, zwłaszcza małych, prywatnych jednostek, nie posiada dostatecznej wiedzy o ciężących na niej obowiązkach z zakresu bhp, ale i o podstawowych zasadach bhp, czy oddziaływaniu warunków pracy na psychofizyczny stan zdrowia pracowników. Te problemy szczególnie uwidaczniają się w rejonach o dużym poziomie bezrobocia, gdzie pracodawcy zapewniając zatrudnienie uważają, jak to ujmują, że i tak zrobili dużo dla pracowników stwarzając im miejsca pracy. Sugestie dotyczące modernizacji budynków, pomieszczeń sanitarnych, uznają więc za „fanaberie” pracowników.

W tym kontekście nie można pominąć faktu, iż w badanych jednostkach zaobserwowano również, że sami pracownicy bądź „łamią” prawo w omawianym zakresie, bądź stwarzają warunki temu sprzyjające. Dotyczy to przykładowo nieprzestrzegania zasad bhp, takich jak: eksploatacja maszyn, urządzeń, nieprzestrzeganie godzin pracy i długości przerw w pracy itp.

Zakończenie

Myślenie kategoriami przyszłości wymaga modyfikacji podejścia, głównie kadry kierowniczej do roli problematyki bezpieczeństwa i higieny pracy w przedsiębiorstwie. Dyrektorzy, czy prezesi muszą - tak jak dotychczas - być zainteresowani finansowo-rynkowymi problemami działalności przedsiębiorstw. Powinni jednak przy tym i w obszarze bhp poszukiwać możliwości poprawy jej efektywności, czy - co już w pojedynczych przypadkach można zaobserwować - podnoszenia poziomu jakości. Istotne staje się więc by potrafili dostrzec korzyści ekonomiczne a w dalszej kolejności i społeczne, które może przynosić inwestowanie w bezpieczeństwo i higienę pracy oraz ochronę zdrowia pracowników, a zatem inwestowanie w najcenniejszy zasób, którym dysponują. Osiąganie pożądaných efektów ekonomicznych odbywa się bowiem dzięki ludziom i poprzez ludzi.

Trzeba zatem mieć nadzieję, iż związana z członkostwem Polski w Unii Europejskiej konieczność spełniania nie tylko w wymiarze legislacyjnym, ale w szczególności w praktyce gospodarczej, standardów unijnych przyczyni się do wzrostu zainteresowania kadry zarządzającej problematyką bezpieczeństwa i higieny pracy.

Bibliografia

1. *Analiza zmian w prawie polskim w związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej- konsekwencje dla konsumentów i przedsiębiorców*. Wydawnictwo Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa 2003.
2. Florek L., Latos-Miłkowska, M. Pisarczyk Ł., *Prawo pracy w wybranych krajach Unii Europejskiej i Stanach Zjednoczonych*, Wyd. IPiSS, Warszawa 2000.
3. Muszyński Z., *Wybrane zagadnienia zarządzania przedsiębiorstwem, w aspekcie ergonomii i bezpieczeństwa pracy, w: Zarządzanie operacyjne. Perspektywy i doświadczenia*, (materiały konferencyjne).WYD. MWSE w Tarnowie, Tarnów 2002.
4. Penc J., Szewemberg K., *Warunki pracy w ekonomice przedsiębiorstw*, CRZZ Warszawa 1975.
5. Sajkiewicz A. (red.), *Zasoby ludzkie w firmie*. Warszawa, Poltext 2000.
6. Szatkowski A. (red.), *Rozwój pracowniczy*, Poltext, Warszawa 2002.
7. Rządcki J., *Ergonomia i jej związek z ochroną pracy oraz bezpieczeństwem i higieną pracy*, „Ergonomia” 1981 T 4 nr 1 - 2.

8. „Wymagania bezpieczeństwa dla maszyn umieszczanych na rynkach Unii Europejskiej i na rynku polskim”, MGPIPS Warszawa, 2003.

Summary

Health and safety in production processes and European Standards.

Polish enterprises have to produce in accordance with norms being obligatory in European Union, especially in the area of labour and hygienic environment **Standards**. The author of paper presents conclusions describing existing State of European Union, requirements problems in Poland.

Anna Dzhaleva-Chonkova

3. BULGARIAN STATE RAILWAYS EXPERIENCE IN PROVIDING SECURITY OF TRANSPORT

The problem of providing passenger and freight transport security has been of great importance ever since the railways were established. Under the new conditions of terrorist danger and other events of emergency, it has turned to be a priority task for all railway administrations. They have to consider not only the latest requirements, but also the traditions and internal regulations, which have been applied for years. That is why the experience in ensuring safety on the national railways is a certain asset for the successful implementation of the security activities in future.

The Bulgarian State Railways Company (BDZ) was established as a public enterprise in 1888 after the railway line from Tsaribrod (today the town of Dimitrovgrad, Serbia and Montenegro) to Vakaral had been set in Operation. This line was built to enable the international railway traffic from Vienna to Istanbul that imposed the necessity for the BDZ administration to operate the railways in compliance with the international rules including the duty to provide the traffic safety and the security of both people and goods.

Despite of their inexperience in that field, the Bulgarian politicians were aware of the priority and urgent nature of the railway security. Nobody seemed surprised when the problem of establishing Railway Police was put under discussion in the Parliament a few months earlier than the start of real railway operating. On December 1887 the MPs at the 5th National Assembly adopted the proposal for a draft law, which the Ministry of Finance had to develop and apply temporarily without an official approval during the following session. This decision was motivated with the lack of time to examine the issue thoroughly and make a comparison with similar acts of other European countries. Nearly two years later the draft was passed and on 16 December 1889 the Act of Police on Railroads of Bulgaria was finally signed by King Ferdinand. Its Contents showed the public concern for all aspects of railway security and it was an example of applying the principles of modern European legislation to practice in the country.

Among the other documents, containing recommendations for the security of railways, the Instructions for railway Operation were of everyday use. They gave Instructions how to ensure the train traffic safety, comfort of passengers and protection of goods against being possibly stolen or damaged. Although the Act of Railroads in the Kingdom of Bulgaria of 1885 stated that the French regulations should be regarded as a main sample to develop internal regulations, the geographical range of the documents used was much wider. For example, the Convention of Connecting the Serbian and Bulgarian Railways between Pirot and Tsaribrod, obliged the BDZ authorities to harmonize the internal rules of Operation with those existing in Serbia, which, on its side, had borrowed much from the Austro-Hungarian railway acts. The relevancy with international experience could be considered the main reason for the amendments to the Criminal Law. The new paragraphs in it aimed at increasing the railway security by severe punishments for any kind of violation or threat to the railway infrastructure and traffic in the country.

Examining the governmental policy to railway security, it is worth mentioning two more facts connected with the rule of Stefan Stambolov as a Prime Minister. He used

the necessity of providing the safety of transport as a reason for solving problems of vital importance for the infrastructure development. Declaring the railway track in Vakarel - Belovo section (at that time a property of the company of Vitalis who refused **Operation** before being paid for its construction by the Turkish government) needed protection against possible robbery and vandalism, he ordered to be seized and then to pass the Bulgarian trains to Belovo. Thus Bulgaria enabled the international "Orient Express" traffic on the whole route from Vienna to Istanbul that muffled the protests of the legal owner. The second case grounded by the railway safety was the replacement of Belovo with Saranbei (now Septemvri) as a train exchange **Station**, without the agreement of the Company of Eastern Railways (Baron Hirsch's company), the operator on the line to Istanbul. Once again, the Great Powers did not oppose except **for** the recommendation to settle the commercial issues with the two private companies, which was done with the contracts signed in 1894.

The crossroad position of the Bulgaria imposed the necessity of its participation in international **Conferences**, organizations and agreements. The BDZ administration joined the Conventions on transport of goods and of passengers and luggage (known as SIM and SIV **Conventions** respectively) and took part in the process of their updating between the two world wars. Besides the commercial issues, the **Conventions** contained some regulations related to the transport of dangerous goods, protection of luggage, etc. The general concepts were further developed in the bilateral agreements with the neighboring countries, Serbia and Romania, and the Company of Eastern Railways.

It should be also mentioned that the experience of Bulgaria in ensuring the railway security during the Wars of National Uniting (the two Balkan Wars and the World War I) and the World War II deserves a special study, but it goes beyond the range of the BDZ activities. In fact, in wartime the railway administration played minor part in comparison with that of the specialized army structures, called Railway Troops. On the contrary, during the periods of peace the BDZ authorities have always taken the main responsibility of providing transport safety no matter of the changes in their Statute as well as after their **Separation** into two independent institutions: the National Railway Infrastructure Company (NRIC) and the operator BDZ EAD.

The establishment of the Organization of the Socialist Railways (OSZD) seated in Warsaw resulted in coordination of the efforts of Bulgaria for providing railway security with the activities of other member countries. Despite the limit of participation in this regional structure, for the years of its existence it has proved to be efficient and that has made it compatible with the new economic and political conditions in Europe. The OSZD wide international connections has contributed to matching its objectives with the common aim to increase the rating of railways among passengers and forwarding companies as a reliable mode of transport.

The other two organizations, where the BDZ administration has been most active for the past few years, are the COLPOFER (Collaboration of Railway Police and Security Services) and SERG (Southeast Europe Railway Group). The former was founded by the Western Europe's railway companies in 1980 and associated as a special group to the International Union of Railways (UIC), the COLPOFER. It organizes Conferences and other events to exchange experience; develops common principles, methodology, technical means and recommendations for the fight against fraud, illegal entrants, damages to cars, robberies, terrorist threat, transport of dangerous goods, interventions in railway traffic, terrorism, emergency events, etc.; supports various **types** of education and Information Services in the field of transport security. Bulgaria

is represented by both the BDZ EAD and NRIC and is involved in different working groups.

The SERG is a limited application group of UIC, too. It unites the efforts of the national railways of Albania, Bulgaria, Greece, Macedonia, Romania, Turkey, Serbia and Montenegro to improve the quality and competitiveness of railway Services in the region. Among its priorities, the aim to increase security on the railways has become especially urgent after the events in Kosovo, New York and Madrid. The BDZ EAD, which represents the NRIC, was President of the **Organization** in 2002-2003 and now it is a coordinates of two working groups: WG 2 "Freight Transport" and WG 8 „Security". The position in WG 8 has been grounded on the achievements of Bulgaria in providing security on the railways but it has put new responsibilities to its railway administrations, which are expected to contribute much to improving the railway traffic safety on the Balkans.

The experience of Bulgaria in providing a reliable railway system has shown that the policy in that field could be effective if only the national efforts are coupled with international collaboration and coordination. That has been a significant feature of the Bulgarian railways administration activities ever since 1888.

The strategy of joint efforts in providing security is the most appropriate one for the railways because they have been **one** of the economic sections that in its nature and purpose are most likely to unite not separate people and regions, nations and countries. The necessity of effective **Cooperation** in the field of railway safety policy has existed for more than a **Century** but it has never been of such a vital significance as it is at present, within the European integration process.

Bibliography

1. Dzhaleva-Chonkova, A. S., & co-authors, *History of Railways in Bulgaria*, 1997 (in Bulgarian).
2. Sofronov, S., *Complex Regional Approaches to Security on the Balkans*, Proceedings of the Twelfth International Scientific Conference Transport 2002, Sofia, 2000 (in Bulgarian).
3. Diaries of the 5th National Assembly, Sofia, 1887(in Bulgarian).
4. COLPOFER. 37th Conference. Documentation. Rome, 28 October 2002.
5. Journal of the State Railways and Ports, Sofia, 1927-1943 (in Bulgarian).
6. Railway Transport in Bulgaria 1866-1983, Sofia, 1987 (in Bulgarian).
7. Railways Collections, Sofia, 1896-1913/14 (in Bulgarian).

Summary

Bulgarian State Railways experience in providing safety of transport

The paper presents the experience of the Bulgarian State Railways Company in providing security of passenger and freight transport in the country. Because of the crossroad position of Bulgaria and the East-West transcontinental route passing through it, this problem has always been solved in compliance with the international regulations. The traditions of the national railway administration to develop safety and reliable transport in coordination with the activities of international organizations are a sound basis of meeting the requirements both for the accession to the European Union and **for** preventing the railways from possible terrorist actions.

Małgorzata Gableta
Andrzej Bodak

4. STANDARDY EUROPEJSKIE W ZAKRESIE BEZPIECZEŃSTWA PRACY Z PERSPEKTYWY REALIÓW POLSKIEJ PRAKTYKI GOSPODARCZEJ

Wprowadzenie

Problematyce bezpieczeństwa pracy, w tym bezpieczeństwa zatrudnienia oraz jego jakości, przypisuje się duże znaczenie w Unii Europejskiej. Wyrazem tego są przyjęte założenia polityki społecznej oraz prawo pracy. Akcentują one podmiotowy stosunek do człowieka w procesie pracy oraz jego kluczowe znaczenie w osiągnięciu przewagi konkurencyjnej jednostek gospodarczych. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w Wytocznych Rady Europejskiej ze szczytu w Lizbonie, zgodnie z którymi, celem Unii jest „uczynić gospodarkę opartą na wiedzy, najbardziej konkurencyjną i dynamiczną na świecie, zdolną do trwałego wzrostu gospodarczego, któremu ma towarzyszyć jakościowy i ilościowy postęp w zatrudnieniu i większa spójność społeczna”. Wskazano przy tym na potrzebę przyjęcia strategii ukierunkowanej na zmodernizowanie europejskiego modelu społecznego¹, inwestowanie w zasoby ludzkie i zwalczanie wyłączenia społecznego. Dotychczasowe doświadczenia związane z wdrażaniem tej strategii ukazują jednakże problemy występujące na etapie jej aplikacji. Stąd coraz częściej pojawiają się postulaty dokonania w niej niezbędnych korekt.

„Uwrażliwienie” na poczucie bezpieczeństwa człowieka w miejscu pracy znajduje wyraz głównie w podejmowaniu takich istotnych kwestii jak: kreowanie elastycznego zatrudnienia, spełniającego oczekiwania socjalne, integracja z pracą oraz dostęp do niej, rozwój organizacji pracy i partycypacji pracowniczej, bezpieczeństwo środowiska pracy, równe szanse kobiet i mężczyzn w pracy i na rynku pracy.

Wymienione zagadnienia przybierają na znaczeniu w sytuacji wzrostu niepewności zatrudnienia wśród pracowników. Globalizacji działalności i otwieraniu się rynków, kreowaniu nowych technologii informatycznych i komunikacyjnych towarzyszy zjawisko postępującej mobilności miejsc pracy i większej elastyczności związanej z czasem pracy. Automatyzacja procesów wytwarzania ogranicza udział człowieka w systemach pracy. Rośnie więc wśród pracowników poczucie niepewności ale i nieuchronności akceptacji tego stanu. Dotyczy to także w coraz większym stopniu polskiej rzeczywistości społeczno-gospodarczej.

Założeniem ustawodawstwa wspólnotowego jest przede wszystkim przeciwdziałanie możliwym, negatywnym konsekwencjom zmian w obszarze pracy i zatrudnienia. Znajduje to wyraz w określonych standardach, do których respektowania są zobligowane polskie podmioty gospodarcze. Świadomość podejmowania odpowiednich działań w tym zakresie - w nawiązaniu do tych standardów - rośnie jednak u nas powoli. Jest to związane w dużej mierze z niedostatkiem kompleksowej i zwartej informacji oraz wiedzy związanej m.in. z interesującym nas bezpieczeństwem pracy.

¹ WWW: http://europa.eu.int/comm/nice_council

² Szerzej na temat istniejących różnic w podejściu do tego zagadnienia zob.: *Integracja europejska w perspektywie XXI wieku. Wyzwania dla Polski*. Pod red. E. Latoszek, Warszawa, Dom Wydawniczy Elipsa 2003, s. 152-154.

Bezpieczeństwo to kojarzone jest zwykle z ochroną miejsc pracy a zatem i stabilnością zatrudnienia. Bliższe studia ustawodawstwa wspólnotowego ukazują szerszy zakres podejmowanych w związku z tym kwestii. Stąd też w opracowaniu podjęto próbę zidentyfikowania podstawowych zagadnień pracowniczych związanych z obszarem bezpieczeństwa pracy, podejmowanych w ramach unijnej polityki społecznej oraz prawa pracy.

Na użytek niniejszego opracowania bezpieczeństwo pracy zostało rozpatrzone w ujęciu dwóch grup zagadnień, tj. bezpieczeństwa zatrudnienia oraz jakości zatrudnienia (zob. rys. 4.1).

Rys. 4.1. Schemat ujęcia bezpieczeństwa pracy

Źródło: opracowanie własne

Powiązania występujące pomiędzy wskazanymi grupami zagadnień powodują, iż w określonych regulacjach prawnych, w szczególności dyrektywach, pewne kwestie są podejmowane jednocześnie. Zestawy wskazanych zagadnień zostały odniesione do polskich realiów gospodarowania. Pozwoliło to wskazać na zasadnicze implikacje wprowadzania określonych rozwiązań do praktyki.

4.1. Podejście do bezpieczeństwa zatrudnienia w polskich przedsiębiorstwach na tle standardów europejskich

Dokonujący się postęp gospodarczy wiąże się z koniecznością wzrostu jakości potencjału ludzkiego przedsiębiorstwa. We wzroście tym uczestniczą zarówno pracodawcy, finansując m.in. kosztowne szkolenia, jak i pracownicy, w wyniku ponoszenia - związanych z owymi szkoleniami - nakładów czasu. Uwaga tych ostatnich skoncentrowana jest jednakże głównie na ilościowym aspekcie omawianego potencjału, czyli zmianach w poziomie zatrudnienia.

Badania empiryczne wykazują, że pracodawcy, zmiierzając do poprawy wyniku finansowego i wzrostu produktywności podejmują - w interesującym nas obszarze - głównie działania na rzecz:

- „optymalizacji” poziomu zatrudnienia;
- stosowania korzystnych dla siebie form zatrudnienia.

Wskazana „optymalizacja” skutkuje w większości przypadków zwolnieniami pracowników, a tym samym spadkiem poczucia bezpieczeństwa pracy. U podstaw decyzji właścicieli i kadry zarządzającej leżą przede wszystkim dokonujące się zmiany w przedmiocie działalności przedsiębiorstwa, przejawiające się w zmniejszaniu, jak i różnicowaniu podejmowanych działań oraz korygowaniu cech jakościowych wyrobów. Wymaga to głównie zmian w techniczno-technologicznych i organizacyjnych warunkach wytwarzania.

Podejście do wskazanych zmian zależy głównie od sytuacji przedsiębiorstwa na rynku i jego kondycji finansowej. Trzeba przy tym podkreślić, że polskie przedsiębiorstwa nastawiają się w większości na rywalizowanie ceną, co nadaje zasadnicze znaczenie obniżce kosztów działalności.

W tym właśnie kontekście podejmowana jest najczęściej restrukturyzacja zatrudnienia, która przejawia się poprzez zmiany w liczbie miejsc pracy, a najczęściej ich zmniejszaniu. Destabilizacja zestawu miejsc pracy w przedsiębiorstwie wzmaga poczucie niepewności zatrudnienia.

Powyzsze stwierdzenia ukazują m.in. znaczenie, jakie we współczesnym przedsiębiorstwie odgrywa elastyczność działania. Elastyczność ta jest wymuszana w dużej mierze koncentracją na celach ekonomicznych. W tym kontekście podchodzi się także do elastyczności zatrudnienia. Następuje więc „przechodzenie” od tradycyjnego, sztywnego zatrudnienia na czas nieokreślony, do modelu zmiennego, który cechuje dywersyfikacja sposobu zatrudniania, znajdująca odzwierciedlenie w jego zróżnicowanych formach, opierających się nie tylko na stosunku pracy, ale i tzw. niepracowniczych stosunkach pracy, a w ich ramach umowach cywilno-prawnych.

Pierwotnej przyczyny wzrostu elastyczności zatrudnienia upatruje się w przyspieszeniu postępu w sferze techniki i technologii, a przez to zmniejszaniu się zapotrzebowania na pracę. Stąd też znaczenia nabiera m.in. dążenie do dzielenia dostępnych zasobów pracy pomiędzy możliwie największą liczbę wykonawców¹. Rzecznikiem tych rozwiązań jest m.in. Unia Europejska

Na rys. 4.2 przedstawiono zestawienie zagadnień podejmowanych w obrębie standardów europejskich, ważnych z punktu widzenia interesującego nas bezpieczeństwa zatrudnienia.

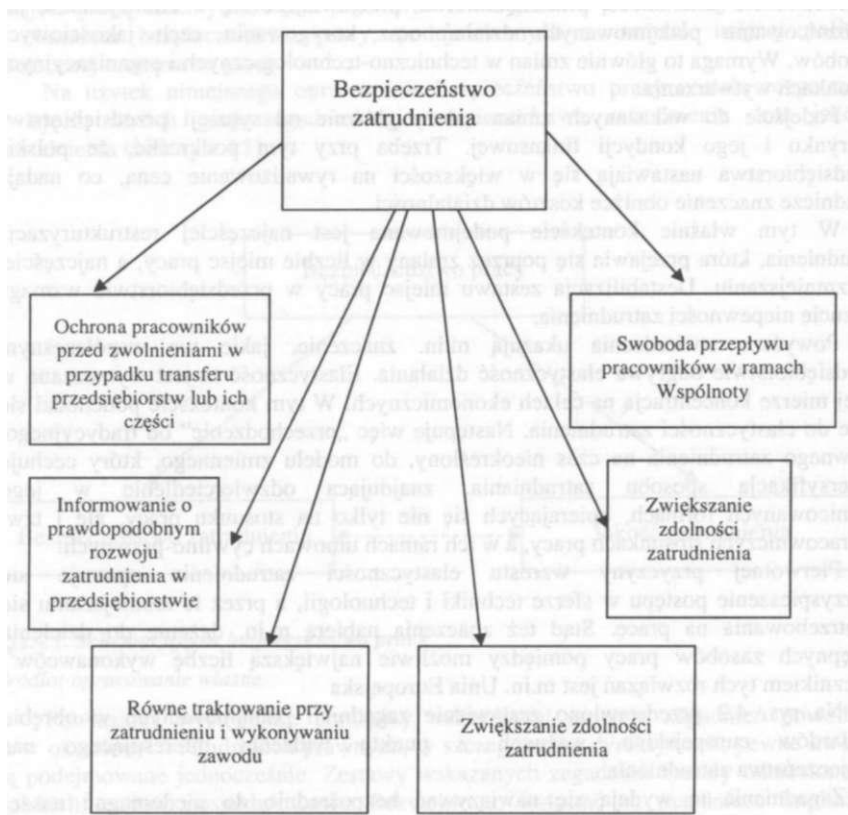
Zagadnienia te wydają się nawiązywać bezpośrednio do niedomagań naszej praktyki gospodarczej, przejawiających się w:

- niedoinformowaniu pracowników odnośnie przewidywanych zmian w poziomie i strukturze zatrudnienia,
- nie dość jednoznacznym określaniu warunków umowy o pracę i stosunku pracy oraz „przymuszaniu” do zatrudnienia według formy dogodnej dla pracodawcy,
- słabym oddziaływaniu na wzrost potencjału ludzkiego, a tym samym i zatrudnialność pracowników,
- dostrzegalnych symptomach dyskryminacji w zatrudnieniu,
- słabej ochronie pracowników przed zwolnieniami w sytuacji transferu przedsiębiorstw lub ich części.

Śród dyrektyw, w których podejmuje się zagadnienia przedstawione na rys. 4.2 skoncentrowano się na tych, które mają szczególne znaczenie z interesującego nas punktu widzenia.

¹Zob. A. Chobot: *Nowe formy zatrudnienia. Kierunki rozwoju i nowelizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze PWN 1997. s. 44.

Rys. 4.2. Podstawowe zagadnienia dotyczące bezpieczeństwa zatrudnienia ujęte w standardach europejskich

Źródło: opracowanie własne.

Kwestia informowania podejmowana jest w kilku standardach. W dyrektywie 98/59/WE zobowiązuje się pracodawcę do wcześniejszego poinformowania o zamiarze zwolnień i poczynienia konsultacji z pracownikami w tej sprawie. Jednocześnie w dyrektywie 2001/23/WE, nawiązując do przypadku transferu przedsiębiorstw bądź ich części zwraca się uwagę, iż sam transfer nie tworzy podstaw do dokonywania zwolnień, co jest wyrazem ochrony pracowników w tej sytuacji. Kolejnym dokumentem dotyczącym stosunku pracy jest dyrektywa 91/533/EWG, w sprawie obowiązku pracodawcy dotyczącego informowania pracowników o warunkach stosowanych do umowy lub stosunku pracy. Uwypukla się tutaj konieczność jasnego

określenia przede wszystkim stron umowy i miejsca wykonywania pracy, a także daty zawarcia umowy lub rozpoczęcia stosunku pracy, czasu jej trwania, wymiaru urlopu, długości okresu wypowiedzenia, przyjętej długości dnia lub tygodnia pracy oraz przedstawienia opisu stanowiska pracy, jak i poziomu wynagrodzenia. Poczynienie jasnym ustaleń w powyższym zakresie zwiększa nie tylko poczucie bezpieczeństwa zatrudnienia ale i jego wysoką jakość (zob. rys. 4.3).

Dyrektywa 2002/14/WE jest wyrazem dbałości, jaką przywiązuje się do przepływu informacji o określonym rodzaju i charakterze. Jest to regulacja późniejsza, w której dokonuje się szerokiego spojrzenia na warunki informowania i przeprowadzania konsultacji z pracownikami we Wspólnocie Europejskiej. Nawiązując do interesującego nas tutaj bezpieczeństwa pracy, warto zwrócić uwagę na te sformułowania, które dotyczą podnoszenia zdolności pracowników do podejmowania środków i działań w celu zwiększenia ich zdolności zatrudniania (employability), jak i informowania o prawdopodobnym rozwoju zatrudnienia w przedsiębiorstwie.

Poczucie bezpieczeństwa zatrudnienia wzmaga także równe traktowanie w zatrudnieniu, szczególnie akcentowane w prawie wspólnotowym. W tym względzie obowiązuje dyrektywa 2000/78/WE w sprawie ustanowienia ogólnych ram równego traktowania przy zatrudnieniu i wykonywaniu zawodu.

Zakaz dyskryminacji przy zatrudnieniu dotyczy m.in. warunków dostępu do zatrudnienia i ma zastosowanie w odniesieniu do każdej formy zatrudnienia. Odstępstwo od jego stosowania wiąże się z określonymi cechami osób wykonujących pracę, zdefiniowanymi przez wymagania dotyczące tej pracy.

Rozpatrując kwestię bezpieczeństwa zatrudnienia w kontekście standardów europejskich nie sposób pominąć rozporządzenia 1612/68/EWG w sprawie swobody przepływu pracowników w ramach Wspólnoty. Owa swoboda znajduje już odzwierciedlenie na rynku pracy. Rzutuje ona na działania podejmowane przez bezrobotnych, jak i pracowników chcących przede wszystkim poprawić swoje warunki płacowe poprzez podjęcie pracy poza granicami naszego kraju. Jak dotąd jednakże, dostęp do rynków pracy krajów członkowskich w wielu przypadkach jest ograniczony.

4.2. Jakość zatrudnienia w świetle legislacji wspólnotowej

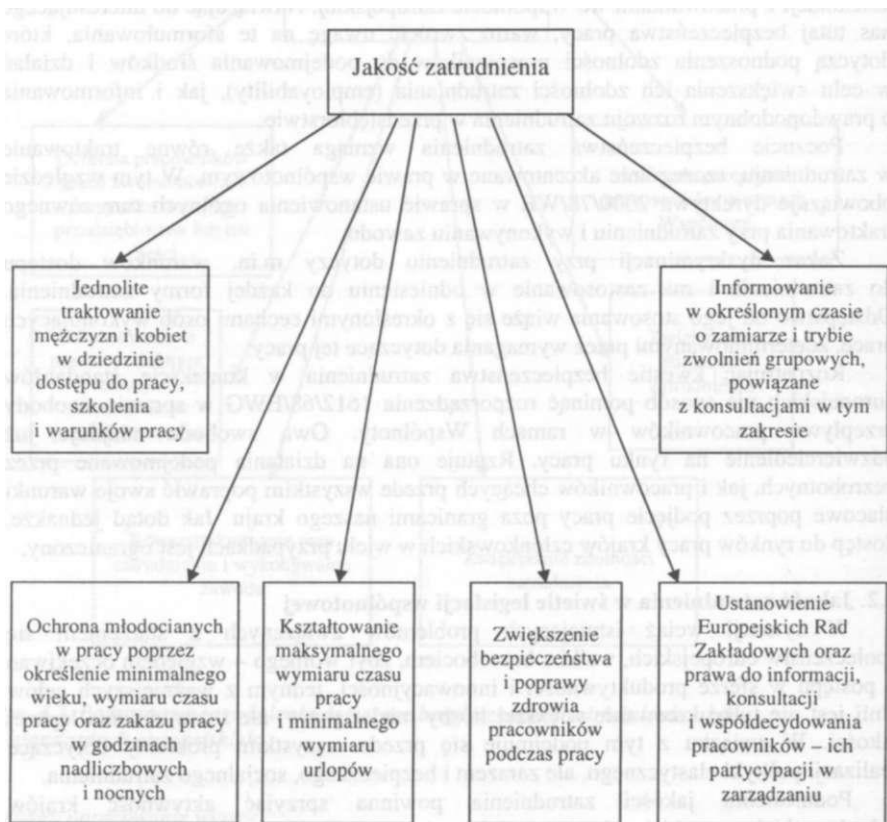
W sytuacji wciąż istniejących problemów związanych z starzeniem się społeczeństw europejskich, walki z bezrobociem, zbyt wolnego - względem oczekiwań - postępu w sferze produktywności i innowacyjności, jednym z ważniejszych celów Unii jest nie tylko kreowanie większej liczby miejsc pracy, ale i zatrudnienia lepszej jakości. W związku z tym podejmuje się przede wszystkim problemy dotyczące realizacji polityki elastycznego, ale zarazem i bezpiecznego, socjalnego zatrudnienia.

Podniesieniu jakości zatrudnienia powinna sprzyjać aktywność krajów członkowskich w takich obszarach jak m.in. rozwój kwalifikacji pracowniczych, edukacji i kształcenia ustawicznego, równości (niedyskryminacji) kobiet i mężczyzn, prawa pracowników do informacji i konsultacji, bezpieczeństwa i ochrony zdrowia zatrudnionych, dialogu społecznego i partycypacji pracowniczej⁴. Podstawowe zagadnienia wchodzące w skład tych obszarów przedstawia rys. 4.3. (następna strona)

W realizacji idei równych szans dla wszystkich pracujących, zasadniczą rolę należy przypisać przywoływanej już dyrektywie 2000/78/WE, stanowiącej generalne ramy równego traktowania w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu. Dyrektywa ta

⁴ Zob. szerzej: *Prawo Unii Europejskiej. Prawo materialne i polityki*. Pod redakcją J. Barcza. Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, Warszawa 2003, s. 376.

w sposób jednoznaczny zabrania bezpośredniej i pośredniej dyskryminacji w stosunkach pracy ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, religię, przekonania, niepełnosprawność, wiek czy też orientację seksualną. Zakaz dyskryminacji odnosi się do wszystkich warunków pracy (zatrudnienia), w tym i wynagradzania, z założenia jednakowego za jednakową pracę lub pracę o jednakowej wartości. Dyskryminującymi są także - nowo wprowadzone do polskich przepisów prawa - takie zachowania jak molestowanie czy mobbing.

Rys. 4.3. Podstawowe zagadnienia dotyczące jakości zatrudnienia podejmowane w standardach europejskich

Źródło: opracowanie własne.

Z zagadnieniami dyskryminacji związana jest m.in. wskazana już zasada dostępu do pracy. W szerszym ujęciu zasada ta dotyczy także jednolitego traktowania mężczyzn i kobiet w dostępie do szkolenia, awansów i odpowiednich warunków pracy (dyrektywa 2002/73/WE). Mając na uwadze jakość zatrudnienia, w standardach europejskich ważną rolę nadano zwolnieniom grupowym, określając w dyrektywie 98/59/ WF szczegółowe

warunki i tryb ich przeprowadzania. Niezależnie od przyjętego w tym zakresie wariantu postępowania, pracodawca jest zobowiązany do wcześniejszego poinformowania o zamiarze zwolnień i poczynienia konsultacji z pracownikami w tej sprawie.

Szczegółowo uregulowaną w unijnych dokumentach jest kwestia ochrony pracy dzieci i młodocianych. Zgodnie z Dyrektywą 94/33/WE, minimalny wiek dopuszczenia do pracy nie może być niższy od wieku, w którym wygasł obowiązek szkolny, w żadnym zaś przypadku nie może być niższy od 15 lat. W stosunku do tej grupy zatrudnionych obowiązuje zakaz pracy w godzinach nadliczbowych oraz w porze nocnej. Dyrektywa zawiera gwarancje warunków pracy odpowiednich dla tej grupy pracowników, oraz akcentowaną - w polskiej interpretacji przepisów - możliwość dalszego kształcenia zatrudnionych będących w młodym wieku.

Zagadnienia czasu pracy i urlopów zostały uregulowane w dyrektywie 93/104/WE, dotyczącej niektórych aspektów organizacji czasu pracy. Wynika z niej m.in., iż maksymalny tygodniowy wymiar czasu pracy został określony na poziomie 48 godzin, wliczając w to pracę w godzinach nadliczbowych. Ustalenie maksymalnej normy nie stwarza jednakże bezpośredniej presji na istniejące tendencje do ograniczania podstawowej normy czasu pracy np. tak jak w Polsce, do przeciętnie 40 godzin. Równocześnie, zgodnie z dyrektywą minimalny wymiar urlopu wynosi 4 tygodnie i nie może zostać zastąpiony ekwiwalentem, za wyjątkiem przypadków ustania stosunku pracy.

Znacząca rola jaką przywiązuje się w standardach UE do dialogu społecznego znalazła odzwierciedlenie w podejściu do partycypacji pracowniczej. Potrzeba stworzenia modelowych rozwiązań regulujących kwestie partycypacji na poziomie europejskim jest w dużej mierze konsekwencją globalizacji działalności gospodarczej i powstawania przedsiębiorstw wielonarodowych.

Rozwiązaniem prawnym stwarzającym pracownikom możliwość wpływania na decyzje dotyczące ich zakładu jest dyrektywa 94/45/WE w sprawie ustanowienia Europejskich Rad Zakładowych, lub trybu informowania i zasięgania opinii pracowników w grupach przedsiębiorstw o zasięgu wspólnotowym. Należy zwrócić uwagę, iż w założeniach wspomniana Rada powinna być ciałem konsultacyjno - doradczym, dysponującym jednak szerszymi uprawnieniami aniżeli samo prawo do informacji i konsultacji. Szczególnie ważne są tutaj wskazania związane z możliwością współdecydowania.

Zasadnicze kwestie dotyczące minimalnych wymagań w zakresie praw do informacji i konsultacji z pracownikami znalazły swoje odzwierciedlenie przytoczonej wyżej dyrektywie 2002/14/WE. Przywoływane w niej treści mają często charakter szerszych uogólnień, związanych z ekspozycją określonych celów wspierania dialogu społecznego, promowania zasad informacji i konsultacji pracowników, czy też partycypacji. Stwierdza się bowiem m.in., że istnieje potrzeba wzmocnienia dialogu i wspierania wzajemnego zaufania w przedsiębiorstwach, w celu poprawy przewidywalności wystąpienia ryzyka, uelastycznienia organizacji pracy i ułatwienia pracownikom potrzeby dostosowania się do nowych wymagań, wspierania ich zaangażowania w działalność i przyszłość przedsiębiorstwa.

Ochrona zdrowia i życia przed zagrożeniami środowiska pracy, wpływająca bezpośrednio na jakość zatrudnienia, znajduje się w polu szczególnej uwagi prawodawstwa unijnego. Kluczowe znaczenie ma w tym względzie dyrektywa

89/391/EWG, dotycząca wprowadzania środków w celu zwiększenia bezpieczeństwa i poprawy zdrowia pracowników podczas pracy. Zawiera ona podstawowe obowiązki pracodawców i pracowników w analizowanym zakresie. Pracodawca musi m.in. zapewnić pracownikom bezpieczeństwo, prowadzić ocenę ryzyka zawodowego, zagwarantować kompetentne służby zajmujące się ochroną pracy.

Z toku powyższych rozważań i przywoływanych aktów prawnych wynika, iż kwestie bezpieczeństwa zatrudnienia i jakości zatrudnienia, będące składowymi bezpieczeństwa pracy, w standardach europejskich nie są rozpatrywane w oderwaniu od siebie. Może to być przejawem chęci dążenia do spójności prawa w analizowanym obszarze.

Zakończenie

Pierwotnie proces pełnej implementacji prawa unijnego w sferze polityki społecznej i zatrudnienia miał się u nas zakończyć w 2002 roku, z zastrzeżeniem okresów przejściowych dla dyrektyw związanych z obszarem ochrony zdrowia oraz bezpieczeństwa i higieny pracy (89/655/EWG; 89/656/EWG). Harmonizowaniu prawa i tworzeniu odpowiednich rozwiązań instytucjonalnych, towarzyszą jednakże określone problemy. Wiążą się one z jeszcze nie w pełni wykształconymi procedurami szczegółowymi i brakiem doświadczeń w egzekwowaniu prawa wspólnotowego, także w obszarze bezpieczeństwa pracy.

Na poziomie przedsiębiorstw pojawiają się trudności - głównie natury ekonomicznej - szczególnie z wprowadzaniem regulacji dotyczących ochrony pracy oraz jej bezpieczeństwa. Nowe przywileje pracownicze często skutkują wyższymi kosztami pracy. Zbyt daleko idące poszerzanie praw do partycypacji może ponadto spowalniać procesy obiektywnie niezbędnych działań w zakresie podmiotowej i przedmiotowej restrukturyzacji przedsiębiorstw.

Wskazując na negatywne implikacje akcesji Polski do UE, nie można pominąć pozytywnych, perspektywicznych efektów procesu integracji. Należy przy tym mieć świadomość, iż pewne nakłady byłyby i tak ponoszone w przedsiębiorstwach, ze względu na dynamikę procesów zachodzących w sferze postępu techniczno-technologicznego i organizacyjnego ale i społecznego, niezależnie od konieczności spełniania standardów europejskich.

Bibliografia

1. Chobot A., *Nowe formy zatrudnienia. Kierunki rozwoju i nowelizacji*. Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa, 1997.
2. Głębicka K., *Polityka społeczna Wspólnot Europejskich*, WSP TWP, Warszawa 1998.
3. *Integracja europejska w perspektywie XXI wieku. Wyzwania dla Polski*, pod red. Latoszek E., Dom Wyd. Elipsa, Warszawa, 2003.
4. *Prawo Unii Europejskiej. Prawo materialne i polityki*, pod redakcją J. Barcza, Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, Warszawa 2003.

Summary

European Standards within industrial safety from the point of view of Polish economic practice reality

The description presents identification of problems concern of work safety, which are undertaken in the field of European **Standards**. It allowed to divide these into, which concern directly safety of employment, as well as quality of employment. Specified matters in this range were considered, bringing it back to Polish realities of management.

Alena Horváthova

Samuel Uhrin

5. STRUKTURA SEKTORA USLUG W ZAKRESIE OCHRONY EKOLOGICZNEJ W REPUBLICIE SŁOWACJI I SYSTEM EDUKACJI JEGO UCZESTNIKÓW

Environmentalna kriminalita - nebezpečný druh trestnej činnosti pachany v slovenskej republikeuvod

5.1. Definičné pojmy

Pojem svetová ekológia používal nemecký zoológ Ernst Haeckel (1834-1919), prezyvaný „nemecký Darwin“. Definoval ju ako vzťah živocíchov k životnému prostrediu organickej i anorganickej podstaty. Koreň slova patrí gréckemu výrazu *oikos*, čo znamená domov alebo miesto, kde sa žije. Haeckel chcel povedať, že rastlinám, hmyzu, zvieratám a prostrediu, v ktorom **žijú**, sa nedá porozumieť, ak ich budeme skúmať oddelene. Jednotlivé vzťahy tvoria totiž jediný ucelený komplex. Ekológia však neznamenala viac než slovo, kým za nim vedci v 20. storočí nezačali hľadať konkrétny význam. V 20. rokoch nemecký biológ August Thienemann prišiel s teóriou trofických vzťahov, ktorá rozdeľuje rôzne organizmy podľa toho, akí časť potravinového reťazca tvoria. Britský ekolog Charles Elton (1900) dvadsať rokov študoval živočchy žijúce na lukách, v lesoch a vo vodných tokoch v okolí Oxfordu. Tak vznikla jeho teória o ekologických utočistiach (uiohách, ktoré zastávajú jednotlivé organizmy). Poukazoval aj na to, že Thienemannove trofické stupne majú tvar pyramfdy, pričom najväčší počet živocíchov tvorí jej úpätie, a naopak na špicke zostáva len niekoľko predátorov. Stúpajúci význam ekológie narušil pohodlné vedecké rozdelenie prírody do rôznych **kategorii**. Ekológia povodne bola odvetvím **biologie**, v 60. rokoch potom však postupne získava na význame. Obavy z rozrastajúceho sa ľudstva, znečisteného ovzdušia a ubúdajúcej panenskej prírody sa naliehavo musia riešiť. Ved' jediná mala zmena v ekosystéme (sústava živých a neživých zložiek životného prostredia) napríklad vyhladenie zdanlivo nepodstatného druhu, môže mať na životné prostredie ako celok obrovský vplyv.

Súčasný vývin spoločnosti charakterizujú okrem politických i sociálno-ekonomickej zmeny, ktoré majú často nepriaznivý vplyv na životné prostredie, jeho prvky a zložky. Dlhodobé a pretrvávajúce vycerpávanie prírodných zdrojov, rozsiahle znečisťovanie ovzdušia, vody a pôdy, vnášanie množstva cudzorodých látok do prostredia a potravín, nedomyšlené zásahy do krajiny, hromadenie odpadov, ale aj zastaranosť technológii zapríčínujú celkový zhoršený stav životného prostredia s rozličným stupňom devastácie a ohrozenosti v regiónoch a jeho nežiaduci vplyv na vek a zdravie ľudí.

Pokiaľ sa nezmení spôsob využívania prírodných zdrojov, hrozia svetu nepokoje a vojny, hromadné migrácie, bieda a spustošenie. Problémy ako sú znečistenie vzduchu, postupné ničenie ozonovej vrstvy Zeme, preľudnenie, ukladanie toxických odpadov v moriach a ničenie dažďových pralesov sa stávajú zo dna na **den** vypuklejšími a naliehavejšími. Mnoho vedcov sa zhoduje na primárnu príčinu budúcich možných vojnových konfliktov medzi jednotlivými krajinami. Podľa ich názoru dôjde k boju o kvalitnú pitnú vodu, ktorá je neoddeliteľnou súčasťou existencie človeka. **Jej** akútny

Ünosne zaraženie uzemia - je takč zafaženie uzemia l'udskou činnosťou, pri ktorom nedochádza k poskodzovaniu zivotneho prostredia, najmä jeho zložiek, funkcií ekosystemov alebo ekologickej stability.

Ekologická ujma - je strata alebo oslabenie prirodzených funkcií ekosystemov, vznikajúca poškodenním ich zložiek alebo narušením vnútorných väzieb a procesov v dôsledku ľudskej činnosti.

Ochrana zivotneho prostredia - v širšom zmysle je právne regulovaná ľudská aktivita smerujúca k udržaniu zelateľneho stavu zivotneho prostredia ako celku⁴.

Stručná Charakteristika zložiek zivotneho prostredia

Podľa niektorých autorov možno prírodné a umele zložky prostredia považovať za čiastkové objekty, ak ich za take uznáva právna úprava. Z toho dovodu má v platnej právnej úprave rozhodujúci význam vymedzenie zložiek zivotneho prostredia. Zákon o zivotnom prostredí uvádza nasledovne základné oblasti ochrany zivotneho prostredia z hľadiska zložiek:

- ochrana prírody a krajiny (lesov, zvierat, rastlín),

2. júla 2004 bol do Národnej rady Slovenskej republiky predložený vládny návrh zákona o ochrane druhov voľne žijúcich živočíchov a voľne rastúcich rastlín, reguláciou s nimi a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Návrhom zákona sa vykonávajú nariadenia Európskych spoločenstiev upravujúce problematiku obchodu s druhmi voľne žijúcich živočíchov a rastlín. Nariadeniami o obchode prevzala Európska únia do svojho právneho poriadku Dohovor o medzinárodnom obchode s ohrozenými druhmi voľne žijúcich živočíchov a rastlín - Washingtonský dohovor, ktorý bol podpísaný 3. marca 1973 vo Washingtone a do platnosti vstúpil 1. júla 1975 (ďalej len Dohovor).

Dovodom na vypracovanie a prijatie predkladaneho návrhu zákona bolo nadobudnutie platnosti zmluvy o prístupe Slovenskej republiky k Európskej únii dňa 1. mája 2004. Týmto dňom sa stali na území Slovenskej republiky priamo aplikovateľné a bezprostredne účinné⁵.

- ochrana akosti a množstva vôd a ich racionálne využívanie,

Dňa 24. júna 2004 bol uverejnený v Zbierke zákonov, v Čiastke 153, zákon č. 364/2004 Z. z. o vodách a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch (ďalej len „vodný zákon“). Zákon, ktorý vytvára podmienky na vsestrannú ochranu vôd vrátane vodných ekosystemov a od vôd priamo závislých ekosystemov v krajine, zachovanie alebo zlepšovanie stavu vôd, účelne, hospodárne a trvalo udržateľne využívanie vôd, manažment povodí a zlepšenie kvality zivotneho prostredia a jeho zložiek, znížovanie nepriaznivých účinkov povodní a sucha, zabezpečenie funkcií vodných tokov, bezpečnosť vodných stavieb.

Zákon upravuje práva a povinnosti fyzických osôb a právnických osôb k vodám a nehnuteľnostiam, ktoré s nimi súvisia pri ich obrane, účelnom a hospodárnom využívaní, oprávnenia a povinnosti orgánov štátnej vodnej správy a zodpovednosť za porušenie povinnosti podľa tohto zákona.

- ochrana ovzdušia a ozonovej vrstvy Zeme,

Právna úprava ochrany ovzdušia upravuje práva a povinnosti právnických a fyzických osôb pri ochrane ovzdušia pred vnášaním znečisťujúcich látok ľudskou

⁴ Porovnaj: §9 zákona č.17/1992 Ochrana zivotneho prostredia zahŕňa činnosti, ktorými sa predchádza znečisťovaniu alebo poskodzovaniu zivotneho prostredia alebo sa toto znečisťovanie obmedzuje a odstraňuje. Zahŕňa ochranu jeho jednotlivých zložiek, druhov organizmov alebo konkrétnych ekosystemov a ich vzájomných väzieb, ale aj ochranu zivotneho prostredia ako celku.

⁵ Medzinárodný dohovor CITES - Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora.

⁶ www.zbierka.sk, 28.6.2004 Schválená legislatíva

činnosťou a spôsob obmedzovania prčín a zmierťovanie následkov znečisťovania. Zoznam znečisťujúcich látok, kategorizáciu zdrojov znečisťovania a limity znečisťovania dohodnuté s príslušným ústredným orgánom štátnej správy vyhlasuje Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky ako opatrenia v zbierke zákonov. Úsek ochrany ovzdušia charakterizujú nasledovne pojmy ako napríklad: smog, fotochemický smog, znečisťujúce látky, zdroje znečisťovania, ozon atď.

- územne plánovanie a stavebný poriadok,

Základne právne normy upravujúce túto oblasť sú zákon SNR č.50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku (stavebný zákon) v znení neskorších predpisov a ďalšie zákony, nariadenia vlády a vyhlášky⁹. V súčasnosti dochádza k intenzívnej tvorbe a premenám jednotlivých zložiek životného prostredia, k rozvoju územného plánovania, stavebného konania, architektúry a urbanizmu. Celý tento investičný proces vychádza z územného plánovania, ktoré prispieva k lepšej priestorovej organizácii Európy a k riešeniu problémov presahujúcich národné meradlo, čím zároveň podporuje pocit spoločnej identity so súčasným ohľadom na vzťahy medzi severom a juhom, východom a západom¹⁰.

- odpadové hospodárstvo,

Predmetom úpravy tohto zákona je pôsobnosť orgánov štátnej správy a obcí, práva a povinnosti právnických a fyzických osôb pri predchádzaní vzniku odpadov a pri nakladaní s odpadmi, zodpovednosť za porušenie povinností na úseku odpadového hospodárstva¹¹. Vymedzuje základné pojmy ako odpad, skladka odpadov, nakladanie s odpadmi, zneskodňovanie odpadov, skládňovanie odpadov, vybrané nebezpečné vlastnosti odpadov ako napríklad vysoká horľavosť, dráždivosť, škodlivosť, toxicita, rakovinotvornosť, leptavosť, infekčnosť, mutagenosť, ekotoxicita atď.

- geologický výskum a prieskum,

Zákon č.44/1988 Zb. o ochrane a využití nerastného bohatstva (banský zákon) v znení zákona SNR č.498/1991 Zb. a zákona č. 558/2001 Z. z. definuje, že účelom zákona je ustanoviť zásady ochrany a racionálneho využívania nerastného bohatstva, najmä pri geologickom prieskume, otvárke, príprave a dobytí ložísk nerastov, úprave a zušľachťovaní nerastov vykonávanom v súvislosti s ich dobytím, ako aj bezpečnosti prevádzky a ochrany životného prostredia pri týchto činnostiach¹².

K ďalším oblastiam ochrany životného prostredia možno zaradiť: posudzovanie vplyvov na životné prostredie, prevenciu závažných priemyselných havárií, environmentálne označovanie výrobkov, environmentálne orientované riadenie a audit, integrovanú prevenciu a kontrolu znečisťovania životného prostredia, geneticky modifikované organizmy.

Zákon č. 76/1998 Z. z. o ochrane ozonovej vrstvy Zeme a doplnením o ochrane ozonovej vrstvy Zeme a o doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.

⁹ <http://www.fns.uniba.sk/pravo/#12>

¹⁰ Európska charta územného plánovania

¹¹ Problematika odpadového hospodárstva je upravená zákonom NR SR č.223/2001 Z. z. o odpadoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov ako vplyva zo zmien a doplnkov vykonaných zákonom č.553/2001 Z. z., zákonom č.529/2002 Z. z., zákonom č. 188/2003 Z. z., zákonom č.245/2003 Z. z. a zákonom 6.24/2004 Z. z.

¹² Základnými prioritami zákona č.1313/1999 Z. z. o geologických prácach a o štátnej geologickej správe (geologický zákon) v znení zákona č.525/2003 Z. z. je presné definovanie geologických prác, ustanovenie podmienok vykonávania geologických prác, típravu projektovania, desená a vyhodnocovania geologických úloh, určovanie prieskumných území podľa ustanovených požiadaviek, úprava vstupu na cudzie nehnuteľnosti a náhrada škody a určenie sankcií za porušenie povinností.

52. Fenomenologia environmentálnej kriminality

Aby sme poodhalili šírku problému environmentálnej kriminality, potrebujeme poznať jej základnú terminológiu a následne jej stav, štruktúru a dynamiku. Základné pojmy:

Environmentálna kriminalita - môžeme pod ňou rozumieť takú trestnú činnosť, kde objektom útoku páchatel'a je životné prostredie ako celok alebo niektorá z jeho častí¹³.

Objektom tejto trestnej činnosti - je štát. Subjektom environmentálnej kriminality taká osoba, ktorá sa dopustila protiprávneho konania¹⁴.

Latentná environmentálna kriminalita - je kriminalita páchaná na životnom prostredí, neevidovaná, nezistená alebo neohlásená polícii, prípadne iným orgánom činným v trestnom konaní. Označuje sa i pojmami skrytá alebo čierna (neviditeľná, utajená).

Exemplar - rozumie sa nim živočích alebo rastlina, živá alebo neživá vrátane jeho vyvinových štádií, z druhov uvedených v § 2 zákona č.237/2002 Z. z. o CITES, akákoľvek jeho časť alebo derivát, ako aj akýkoľvek tovar o ktorom je zrejme zo sprievodných dokumentov, balenia, značky, nálepky alebo z akýchkoľvek iných okolností, že sám je alebo že obsahuje časti alebo deriváty živočíchov alebo rastlín týchto druhov.

Väčšina trestných činov spáchaných v oblasti životného prostredia (EnK - environmentálna kriminalita) je sledovaná v ekonomickej kriminalite.

Tabela 5.1.

Vývoj trestnej činnosti v oblasti životného prostredia v rokoch 1993-2004

Trestné cmv/obdobie	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Zistená EnK	29	182	171	152	106	110	98	77	909	1 066	1215	890
Objasnená EnK	13	98	90	67	57	45	42	35	753	854	924	527
Podiel v %	44,8	53,8	52,6	44,1	53,8	40,9	42,9	45,5	82,8	80,1	76,1	59,2

Žródlo: opracowanie własne

Vývoj trestnej činnosti a objasnených trestných činov v oblasti životného prostredia v sledovanom období na území Slovenskej republiky naznačuje štyri zaujímavé etapy. Prvou sú roky 1993 a 1994, druhou 1994 až 2000, treťou interval rokov 2000 a 2002 a poslednou etapa 2002 až 2004.

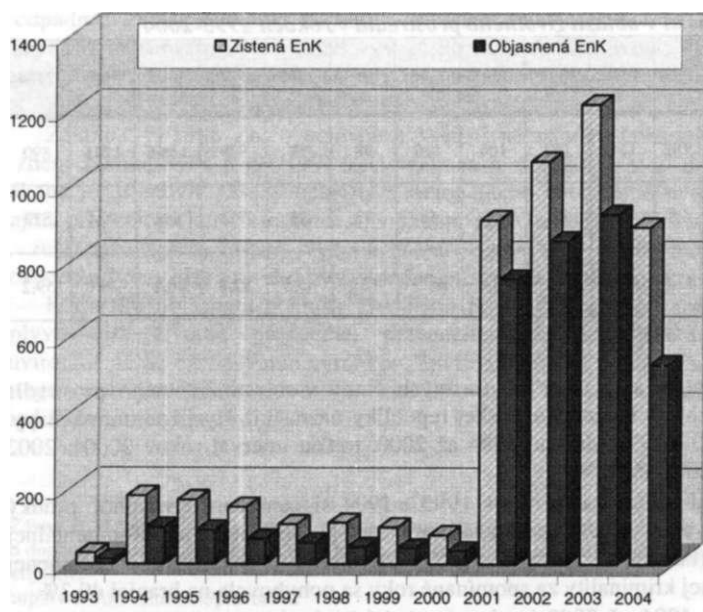
- Pri porovnávaní informácií z rokov 1993 a 1994 si nemožno nevsimnúť prudký nárast registrovanej (viac ako šesťnásobný) tak aj objasnenej environmentálnej kriminality (takmer osemnásobný). Priemerná úspešnosť objasnenej environmentálnej kriminality za spomínané roky sa pohybovala na hranici 49,3%.
- Obdobie rokov 1994 až 2000 je charakteristické vývojom opačným, teda stálym poklesom počtu zaevidovaných trestných činov z oblasti životného prostredia EnK (počet trestných činov klesol na konci sledovaného obdobia o 57,7%) ale i poklesom počtu objasnených prípadov. Priemerná úspešnosť objasnených

Kem, M. *Koncepcia boja s environmentálnou kriminalitou na Slovensku*. In Zborník odborných prác z teoreticko-praktického seminára zo dňa 21.11.2003. Bratislava: APZ, 2003, s. 67.

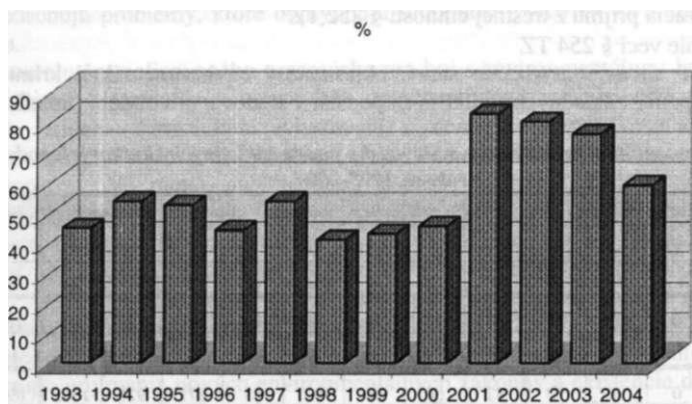
Martinka, M. *K niektorým otázkam...yú.*, cyt., s. 105.

trestných činov zaznamenala mierny pokles, avšak zostávala takmer na predchádzajúcej úrovni (46,8%).

- Tretia etapa je charakteristická dramatickým nárastom počtu celkovej environmentálnej kriminality (trinásfnásobný) ale i nárastom objasnenej environmentálnej kriminality. Priemerná úspešnosť sa vysplhala na úroveň 69,5%. V posledných dvoch rokoch tretej etapy presiahla úspešnosť objasnenia trestných činov v oblasti životného prostredia hranicu 80%.
- Posledné sledované obdobie je charakteristické svojou nestabilitou a dynamikou. Mierne zvýšenie počtu zistených environmentálnej kriminality (z 1066 v roku 2002 na 1215 prípadov v roku 2003) je vystriedané prudkým poklesom v roku 2004 na 890 prípadov (o 325 prípadov menej ako v roku 2003). Tento dynamický priebeh je charakteristický i pre počet objasnenej environmentálnej kriminality. Priebeh miery úspešnosti objasňovania EnK vyjadrenej v percentách od roku 2001 neustále klesá (z 82,8% postupne až na 59,2% v roku 2004). Ide o štvrtý najlepší výkon za celé sledované obdobie rokov 1993 až 2004, alarmujúci je však stvorročný, neprerušovaný pokles úspešnosti v objasňovaní trestných činov, ktoré sú páchané na životnom prostredí. Najväčší pokles v objasňovaní environmentálnej kriminality takmer o 17% zaznamenáme rokoch 2003 a 2004 (viď grafy č.5.1 a č.5.2).

Graf č. 5.1 Vyvoj zistených environmentálnej kriminality a objasnenej EnK v rokoch 1993 až 2004

Graf i.5.2 Podiel objasnenej EnK na celkovej environmentálnej kriminalite v rokoch 1993-2004

Pri posudzovaní, či určité protiprávne konanie naplnia znaky skutkovej podstaty trestných činov environmentálnej kriminality (EnK), je potrebné skúmať, či je toto konanie v rozpore s niektorou právnou normou zasahujúcou do oblastí ochrany životného prostredia. Do environmentálnej kriminality možno priamo zaradiť nasledovne skutkové podstaty súčasného Trestného zákona:

- Ohrozenie životného prostredia § 181a, 181b
- Ochrana živočíchov a rastlín § 181c
- Pytlactvo § 181d
- Nedovolený dovoz, vyvoz a prepráva odpadov § 181 e
- Neoprávnené nakladanie s odpadmi § 181 f
- Porušovanie ochrany vod § 181 g

Spomínané trestné činy patria do Osobitnej časti Trestného zákona, Štvrtej hlavy, medzi Trestné činy všeobecne nebezpečné. Praktické skúsenosti však signalizujú širší problém a predchádzajúce vymedzenie pre páchanie environmentálnej kriminality sa ukazuje ako nevyhovujúce. Jeden z dôvodov môže byť i závažná skutočnosť, že niektoré časti životného prostredia sa čoraz častejšie stávajú atraktívnym obchodným artiklom¹⁵. V tejto súvislosti dochádza k páchaniu ďalšej (i ekonomickej) trestnej činnosti, napríklad:

- Porušovanie predpisov o obehu tovaru v styku s cudzinou § 124 TZ
- Porušovanie predpisov o štátnych technických opatreniach na označenie tovaru § 148c TZ
- Poškodzovanie a ohrozovanie prevádzky všeobecne prospešného zariadenia § 182 TZ
- Nedovolená výroba a držba jadrových materiálov a vysoko rizikových chemických látok §187a TZ
- Šírenie nákazlivej choroby § 189 - 192 TZ
- Tyranie zvierat § 203 TZ
- Krádež § 247 TZ
- Podielinctvo § 251, § 251 a TZ

¹⁵ Kern, M. *Koncepcia boja*, wyd., cyt., s. 67.

- Legalizácia príjmu z trestnej činnosti § 252 TZ
- Zatajenie vecí § 254 TZ

Pre úplnosť situácie uvádzame stav a objasnenosť environmentálnej kriminality na Slovensku podľa základných skutkových podstát v sledovanom období (tabuľka c.5.2).

Tabela 5.2.

Stav environmentálnej kriminality na Slovensku podľa základných skutkových podstát v rokoch 1993-2004

Roky	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Spolu
§181a,b	29	27	17	11	9	16	7	5	8	27	62	35	253
objas.	13	10	7	3	2	6	4	2	4	8	24	4	87
§181c	0	59	75	57	33	28	29	29	29	110	86	157	692
objas.	0	49	56	38	28	20	19	15	9	62	24	44	364
§181d	0	96	79	82	64	66	62	43	871	928	1062	693	4046
objas.	0	41	27	26	27	19	19	18	739	784	875	479	3054
§181e	0	0	0	2	0	0	0	0	0	1	1	3	7
objas.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
§181f	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2	3
objas.	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
§181g	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
objas.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Spolu	29	182	171	152	106	110	98	77	909	1066	1211	890	5001
objas.	13	100	90	67	57	45	42	35	753	854	924	527	3507

Žródło: opracowanie własne

Prezentované číselné hodnoty neodrážajú reálnu skutočnosť. Dôvodom a vážnym problémom environmentálnej kriminality je jej vysoká latencia. Napriek tomu však z tejto tabuľky vyplýva niekoľko zaujímavých skutočností.

- Prudký nárast počtu trestných činov pytlactva v roku 2002, ktorý bol ovplyvnený novelizáciou skutkovej podstaty (§181d TZ, z 871 až 928 prípadov).
- Podobný nárast je možné pozorovať v tom istom roku aj pri trestných činoch porušovania ochrany rastlín a živočíchov (§ 181 c TZ, z 29 na 110 prípadov). Tu je tento nárast spôsobený nie len zmenou legislatívy, ale aj zintenzívnením spolupráce polície a Slovenskej inspekcie životného prostredia v tejto oblasti. Zaujímavý je jej pozvoľňavý pokles registrovaných trestných činov v minulosti (v období rokov 1995 až 2001), čo bolo spôsobené aj neakceptovaním spoločenskej hodnoty drevených súdmi.

V roku 2002 sa ukázalo, aká je **dôležitá** spolupráca štátnych orgánov organizácií v tejto oblasti. Tá sa ihneď prejavila nárastom registrovanej trestnej činnosti environmentálneho charakteru, pričom išlo o spoluprácu len niekoľkých jednotlivcov. V prípade vytvorenia efektívneho systému v rámci štátnych orgánov a organizácií, by sa tento ukazovateľ zvýšil oveľa viac (zníženie latencie environmentálnej kriminality).

Problémy ako akútny nedostatok odborníkov a skúsenosť s odhalovaním tohto druhu trestnej činnosti, neúčelný systém spolupráce kompetentných štátnych orgánov, nárast pachateľov ako v materiálnom tak i v odbornom pomínaní, určitý medzinárodný a organizovaný charakter pachania environmentálnej kriminality, podceňovanie a slabý záujem zo strany orgánov činných v trestnom konaní, korupcia a pasivita polície v tejto

oblasti spôsobuju problémy, ktoré ovplyvnujú schopnosť vyrovnaf sa s touto trestnou činnosťou.

Vytvorenie špecializovaného pracoviska pre boj s environmentálnou kriminalitou. siete policajtov - špecialistov, pracoviska zameraného na organizované formy tejto kriminality, zmien v štatistickom vykazovaní a „centra“ zhromažďovania informácií o páchaní, ale i o podozrení páchania tejto trestnej činnosti, by malo byť samozrejmosťou. V rámci prevencie sa ukazuje potreba neustále monitorovať, vyhodnocovať, spracovávať a aktualizovať databázy environmentálnej kriminality na identifikáciu hlavných príčin a problémov, navrhovať riešenia a vykonávať odborné školenia ako praktickú a metodickú pomoc vykonávajúcim orgánom Policajného zboru¹⁶.

5.3. Etiológia environmentálnej kriminality

Napriek legislatívnemu zakotveniu práva na zdravé životné prostredie, relatívne vysoké tempo prijímania nových environmentálnych zákonov a existencie dokumentov ako Národný environmentálny akčný program NEAP, Agenda 21, Strategia, zásady a priority štátnej environmentálnej politiky SR a Národná stratégia trvalo udržateľného rozvoja Slovenskej republiky, **crtajú** sa v niektorých oblastiach slabe stránky a nedostatky, ktoré majú na páchanie environmentálnej kriminality vplyv a podieľajú sa na jej vzniku.

1. V oblasti legislatívy:

- časť novelizácia environmentálnych právnych predpisov, ktorá nie vždy vedie k ich skvalitneniu a pritom zvyšuje právnu neistotu v tejto oblasti,
- "zmäkčenie" niektorých právnych noriem (zákon o ochrane ovzdušia),
- slabé uplatňovanie environmentálnych aspektov v ostatných rozvojových politikách,
- často len formálna aplikácia zákona o posudzovaní vplyvov na životné prostredie,
- veľmi slabe právne vedomie vo sfere životného prostredia,
- minimálna vymáhateľnosť environmentálneho práva,
- čiastočná kompaktnosť s environmentálnym právnym poriadkom EÚ (v oprávnených prípadoch nemá sa ísť aj nad jeho rámec),
- korupcia, najmä pri uplatňovaní stavebného zákona.

2. V inštitucionálnej sfere ide o:

- málo efektívnu spoluprácu a vzájomnú kontrolu medzi pôsobením štátnej správy a samosprávy v rámci starostlivosti o životné prostredie,
- časté kompetenčné spory s negatívnym dopadom na životné prostredie.

3. V rámci ochrany a starostlivosti o životné prostredie ide o:

- neefektívne využívanie prírodných zdrojov a ekonomických nástrojov v prospech životného prostredia,
- nedostatok pracovných príležitostí vo sferech prospešných pre životné prostredie (pri budovaní kanalizačných systémov, pri zásobovaní obyvateľstva pitnou vodou a podobne),
- neochota prijať koncept "zelených daní" či "zelených rozpočtov",
- pretrvávajúca lokálna „anarchie“ v hospodarení v lesoch,
- len čiastočne vybudované monitorovacie a varovné systémy,
- nedostatok kompetencií, disciplíny a uvedomenosti.

4. V rámci vzdelávania:

- pretrvávajúca nízka úroveň environmentálneho povedomia,

- odcudzenie sa občanov prírode a zľahostajnenie voči environmentálnym problémom,
- čiastočný úpadok mimoškolskej environmentálnej výchovy,
- pretrvávajúci nedostatok adekvátnych pomôcok pre environmentálnu výchovu a nedocenenie významu výchovno-vzdelávacích pobytov v prírode,
- odchádzanie ekologicky, resp. environmentálne vzdelaných pedagógov do lukratívnejších oblastí,
- rozdrobenosť, individualizácia a klesajúca kooperatívnosť environmentálnych mimovládnych organizácií.

V nadväznosti na príčiny uvádzame možné formy páchania environmentálnej kriminality :

- trestné činy v oblasti odpadu,
- nezákonná ťažba dreva,
- nezákonný obchod s chránenými a ohrozenými druhmi fauny a flory,
- trestné činy v oblasti ochrany ovzdušia,
- trestné činy v oblasti vodného hospodárstva,
- terorizmus a environmentálna kriminalita,
- ostatné typy kriminality páchanej proti životnému prostrediu.

5.4. Trestné činy v oblasti odpadu

Všetky vyspele priemyselne štáty **bojujú** s problémom nedovoleného dovozu, prepravy a vyvozu odpadu. Nelegálna manipulácia s odpadom sa stáva atraktívnym obchodným artiklom. Organizované skupiny nadobúdajú zisky tak, že od producentov odpadu získajú pomerne vysoké finančné obnosy za bezpečnú likvidáciu. Následne však odpad bez akejkoľvek úpravy uložia na ilegálnej skládke a to doma (divoké skládky) alebo v zahraničí. Organizované zločinecké firmy využívajú osvedčené **metódy**, ktoré im umožňujú získať z nebezpečných odpadov enormne vysoké zisky. Sú falšované dokumenty k získaniu exportného povolenia (zámena komodít v colných formulároch, nesprávne vyplnené colné doklady), nebezpečné odpady **sú** deklarované ako úplne iné látky alebo sú zmiesane s neškodnými prímieskami. Ako dôvod ich transportu je uvádzaná ich recyklácia teda ich opätovné využitie. Táto forma páchania trestnej činnosti je **Charakteristika** pre štáty strednej a východnej **Európy**. Neexistuje úplny prehľad o objeme ilegálneho vyvozu odpadov. Nemeckí odborníci na problematiku ochrany životného prostredia odhadujú, že zisky z ilegálneho obchodu s odpadom sú v rámci organizovaného zločinu na druhom mieste. Prevyšujú ich len zisky z obchodu s drogami. Medzinárodní bezpečnostní experti varujú a prognózujú ďalšie zvyšovanie počtov prípadov nelegálnej manipulácie s odpadom. Dôvodom rozmachu nelegálneho obchodu s odpadom je aj menšia riskantnosť než napríklad obchodovanie s drogami. Úspech v boji proti nezákonnému obchodovaniu s odpadom je možné dosiahnuť len účinnou spolupracou orgánov ochrany životného prostredia, polície a colných orgánov a to v národnom i medzinárodnom merítku.

V Slovenskej republike sú zisťované najmä nasledovné formy ekologickej kriminality:

- dovoz odpadu za účelom fiktívnej likvidácie, neupotrebiteľný odpad končí na skládkach (divoké skládky), v spaľovniach, alebo v hutných agregátoch a stáva sa zdrojom zafazovania životného prostredia. Príčinou môže byť i nedostupná kontrola prepravovaných zásielok na hraničných prechodoch a nezodpovedné chovanie majiteľov lokalít, ktorí nevediac k čomu sú využívané, ich prenajímajú zahraničným firmám alebo fyzickým osobám. Nájdené schránky s neznámym

obsahom v pevnom alebo tekutom skupenstve v týchto lokalitách v podstate nemajú žiadneho majiteľa, alebo nim je cudzinec, ktorý sa v dobe vyšetrenia ekologickej kriminality na území Slovenskej republiky už nenachádza,

- transport odpadov.

Podnikatelia zo Slovenska zabezpečia prevoz odpadu do tretej krajiny za účelom ďalšieho spracovania, za čo zahraničná firma zaplatí. Neskôr tretia krajina „akože“ odmietne odpad prevziať z dôvodu nevlastnenia technológie na spracovanie takéhoto druhu odpadu. Z toho dôvodu odpad zostáva na Slovensku a bez súhlasu či vedomia kompetentných orgánov je uskladnený vo vytipovaných lokalitách. Po dlhšom uložení sa z neho stáva „časovaná bomba“. Kontajnery ohrozuje korózia, následné narušenie obalu umožní prienik látok do okolia. V čase keď k tomu dôjde sa len veľmi ťažko získavajú informácie o páchatel'och, nehovoriac o likvidácii napríklad kontaminovanej zeme, ktorá je pre štát finančne náročná.

Preto je na mieste monitoring vysoko nebezpečných látok typu nebezpečných odpadov, iných toxických materiálov, komponentov z oblasti bakteriologických a chemických zbraní¹⁷, organizovaný obchod so štiepnymi, rádioaktívnymi materiálmi a zdrojmi ionizujúceho žiarenia (v tejto súvislosti sa v literatúre objavuje aj pojem nukleárna odpadová kriminalita). Členovia medzinárodnej skupiny expertov, ktorá vznikla na základe rozhodnutia ministrov vnútra Českej, Slovenskej, Maďarskej a Rakúskej republiky, sa delia na riešiteľnú činnosť, ktorá súvisí s jadrovou kriminalitou, zbraňami a vybusinami. Za vážne riziko je možné v tomto zmysle považovať nedostatočné zabezpečenie štátnych hraníc proti nezákonnej preprave všetkých vyššie uvedených látok. Vzhľadom k pomerne vysokej latencii v oblasti odpadového hospodárstva je bezpodmienečne nutná úzka spolupráca všetkých zložiek Policajného zboru ako aj celej správy a spravodajských služieb.

5.5. Nezákonná ťa/ba dreva

Základný charakter územia Slovenskej republiky je určený lesmi, ktoré pokrývajú viac ako 40% rozlohy krajiny. Zaujímavý je predpoklad, že na Slovensku by bez zásahu človeka skoro všade rástol les. Z celkovej plochy lesov patrí 40% až 45% medzi poloprirodné lesy (ich druhové zloženie sa len málo odlišuje od povodňových lesov, čiastočne sa prirodzene obnovujú), čo Slovensko odlišuje od väčšiny krajín strednej a západnej Európy. Zachovalo sa okolo sedemdesiat fragmentov prírodných lesov a pralesov s celkovou výmerou do 20 000 ha. V spojitosti s rozvojom priemyslu, urbanizácie krajiny a znečistenia prostredia význam lesa neustále narastá, a to v porovnaní s mierou vo vzťahu k ekologickým a environmentálnym funkciám lesa a ich nenahraditeľnou úlohou pri celkovom rozvoji a harmonizácii spoločnosti. Verejnoprospešné funkcie lesov, ktoré sa tvoria v rastovom procese, označujeme ako **ekologické** (pôdoochranná, vodohospodárska, klimatická). Tam, kde sa objavuje účinok spolupůsobenia človeka na les, ide o **environmentálne** funkcie lesov (rekreačná, krajinná, prírodoochranná). Podľa vlastností je 42,4% štátnych a 57,6% lesov nestátnych.

Zistene ťažby sú len viditeľnou časťou skutočných nelegálnych ťažieb. Určité množstvo prípadov nelegálnych ťažieb menšieho rozsahu¹⁸ a s nízkou škodou sa budú

¹⁷ V policajných štruktúrach NATO sú označované ako komponenty A-atómové, B-bakteriologické a C-chemické.

¹⁸ Rozhodnutia obcí na vyrubenie drevín boli vo väčšine prípadov vydávané podľa neplatného zákona č. 1287/1994 Z. z. o ochrane prírody a krajiny ako aj v rozpore so zákonom o správnom konaní a zákonom č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny. Nesprávnym postupom obcí a miest pri uplatňovaní posledného menovaného zákona sa značne komplikovalo vyvodzovanie zodpovednosti za nelegálne

nezistia, zistia oneskorene alebo náhodne. Je zrejme, že táto trestná činnosť má nebezpečne vysokú latenciu a vzostupný trend.

V oblasti environmentálnej trestnej činnosti je doposiaľ najviac prípadov evidovaných na tiseku lesného hospodárstva. Zhovievavosť so spôsobenými ekologickými škodami (v súvislosti s nelegálnym vyrubom stromov) a nevyvodzovanie trestného postihu, respektívne jeho vyvodzovanie len na základe majetkovej škody je neprijateľné. Taketo postuje správcom lesného fondu umožňujú nelegálne obchody s drevnou hmotou vo veľkých rozmeroch, čo spôsobuje pokles stability lešných ekosystémov. V súčasnosti preveruje špecializovaný tím ministra vnútra Slovenskej republiky stav na úseku lesného hospodárstva. V roku 2003 bolo zistených 1 200 prípadov krádeží drevnéj hmoty (majetkoveho charakteru), z ktorých 789 bolo objasnených. Celková majetková škoda bola vyčíslená na 18,7 mil. Sk. Nebola však vyčíslená spoločenská (environmentálna) ujma, ktorá je oveľa vyššia. Podľa vyjadrenia odborníkov sú nelegálnymi fažbami ohrozené celospoločenské funkcie lesa. Samotná nelegálna fažba drevnéj hmoty je nielen ovplyvňovaná egoistickým obohacovaním sa páchatel'ov za účelom zisku, ale aj sociálno-ekonomickým postavením časti občanov, ktorí sa stávajú páchatel'mi z núdze (vzhľadom na zdrazovanie iných druhov pah'v)¹⁹.

Nelegálna fažba drevnéj hmoty býva často sprevádzaná aj poškodzovaním a orezávaním drevín, zasahovaním do lešných porastov, vjazdom a štáťm motorových vozidiel i bicyklov v chránených územiach, likvidáciou trvalých trávnatých porastov, poriadanim rôznych športových podujatí a pretekov, ktoré sú organizované v chránených oblastiach, budovaním a úpravou chodníkov, turistických stredísk, reklamných zariadení a táborov. Nie je sporadické i zasypávanie mokradí, rôzne vykopy a fažba iných materiálov.

5.6. Nezákonny obchód s chránenými a ohrozenými druhmi fauny a flory

Nezákonny obchód s chránenými a ohrozenými druhmi fauny a flory sa dnes stáva obchodom, ktorý prináša extrémne vysoký zisk (v chudobných rozvojových krajinách sú ceny často niekoľkonásobne nižšie ako v iných rozvinutých krajinách) ato pri minimálnom riziku. Obrat celosvetoveho obchodu s produktmi divokej fauny a flory sa odhaduje na dvadsať miliárd USD a podľa odhadu Interpolu môže nelegálny obchód predstavovať ročne čiastku až päť miliárd USD.

V roku 1992 sa vtedajšia ČSFR stala signatárom Dohovoru o medzinárodnom obchode s ohrozenými druhmi voľne žijúcich živočíchov a rastlín (CITES)²⁰. Pre uplatnenie CITES v Slovenskej republike je dôležité vedieť, že byvale Československo pristúpilo k Dohovoru 28. februára 1992 ako 114. členský štát a Dohovor nadobudol platnosť 28. mája 1992. Slovenská republika k 1. januáru 1993 potvrdila svoje členstvo v CITES. 1. januára 1995 nadobudol účinnosť zákon NR SR č. 287/1994 Z. z. o ochrane prírody a krajiny (stratil platnosť 31. decembrom 2002)²¹. V niektorých svojich ustanoveniach upravoval medzinárodný obchód s exemplármi CITES a držanie chránených druhov živočíchov a rastlín. Predmetom záujmu CITES je ochrana asi 2500 druhov živočíchov a 35 000 druhov rastlín, ktoré sú podľa stupňa

vyruby drevín, nakoľko občania nesprávnym postupom obci boli uvedení do omylu, že realizujú vyruby v súlade so zákonom o ochrane prírody a krajiny.

¹⁹ Správa o bezpečnostnej situácii v Slovenskej republike za rok 2003.

²⁰ Komplettný zákon CITES so vätčkami prílohami na www.parrrotclub.sk/cites.php?showsubmenu=cites
²¹ Dňa 1. januára 2003 nadobudol účinnosť nový zákon č. 54.3/2002 Z.z. o ochrane prírody a krajiny do 31. decembra 2003. Prvá upravená kodifikácia mala účinnosť od 1. januára 2004 do 30. júna 2004. Súčasná rekodifikácia zákona o ochrane prírody a krajiny nadobudla účinnosť od 1. júla 2004.

ohrozenia v prirode rozdeleno do troch skupín". Rozsah nelegálnych aktivít tohto druhu je monitorovaný Inšpekciou ochrany prírody a krajiny SIŽP, ktorá vykonáva hlavný štátny dozór aj na useku ochrany ohrozených druhov voľne zijúcich živočíchov a voľne rastúcich rastlín podľa zákona 237/2002 Z. z. o obchode s ohrozenými druhmi voľne zijúcich živočíchov a voľne rastúcich rastlín (CITES) s účinnosťou od 1. júla 2002 •.

Podľa dostupných štatistických údajov je využívanie prírody pre účely medzinárodného obchodu (akýkoľvek vývoz alebo dovoz chránených organizmov, ich telá a výrobky z nich) so zvieratami a rastlinami druhou najväznejšou príčinou ich uhynutia a to hneď za nícením ich prirodzeného prostredia. Hlavnými vývozcami sú krajiny strednej a južnej Ameriky, **Afriky a Ázie**, dovozcami oblasti severnej Ameriky, Japonska, Korei a Číny, ďalej stredný východ, Austrália a Európa. Najčastejšie sa obchoduje s kožusinami, kozami plazov, živými exotickými vtákmi, plazmi, tropickými ozdobnými rybičkami, musíami, kaktusmi, orchideami a vzácnym tropickým drevom. Najnaliehavejším a najzávažnejším problémom však zostáva pasovanie vymierajúcich druhov živočíchov (tigre pre svoje kosti, nosorožce pre rohy a medvede pre svoje žĺnky).

V roku 2003 bolo na území Slovenskej republiky zaistených a zhabaných 17 živočíchov v hodnote 1,09 mil. Sk. Zhabané boli nasledovne druhy živočíchov: 1 sova-mysiarka usatá, 2 sokoľ sfahovave, 1 jastrab lesný, 3 korytnačky močiarné v celkovej hodnote 420 000 Sk. Jedno rozhodnutie o zhabaní sokola sfahovaveho ešte nenadobudlo právoplatnosť a o zhabaní 10 papagajoch - amazonanoch v hodnote 670 000 Sk nebolo ešte právoplatne rozhodnuté. Celkoveho počtu 118 právoplatne uložených pokút v hodnote 1 056 500 Sk sa podarilo vymocť 74%, čo predstavuje sumu 783 800 Sk.

Inšpektoraty SIŽP presetrovali aj podnety od občanov. Tie sa týkali odchyty a držby **alebo strelby** na chránené druhy živočíchov a exempláre, nelegálneho odstrelu chránených druhov vodných vtákov (na ostrove v Dunaji v **Cuftove** uskutočnený talianskymi poľovníkmi nelegálnym spôsobom), obchodovania s exemplármi živočíchov a rastlín (13 oznámení za rok 2003 o podozrení zo spáchania trestného činu v zmysle § 181c Trestného zákona).

Coraz častejšie sa objavuje zaužívané označenie „vtácia kriminalita“²⁴. Ide o novodobé pomenovanie už dávno známeho fenoménu. Je to zložitý a vážny environmentálny problém, ktorý sa týka nielen našich ale aj cudzokrajných vtákov. Za tento druh kriminality označujeme: odchyt vtákov, vykrádanie a ničenie ich hniezd, **jedom** usmrcovať či jedom napúšťať ich potravu, nelegálny odstrel, ale patria sem i nezákonne chovy a obchodovanie s vtákmi, prepravovanie vtáctva a zbery vajec mimo rámec príslušných zákonov. Ohrozované sú dravé vtáky (orol skalný, sokol sfahovavý), vodné vtáky (čajky, kormorany, kačice, husi, volavky), ale aj spevavce (stehlky, lastovicky, beloritky, hyle - spevavý vták s červeným perím na brúsku) a ine druhy vtákov. Z exotických sú to najmä papagaje a tukany (z radu d'atlovcov). Viacere z nich sú v prírode kriticky ohrozené. Nelegálne chovy a obchodovanie s vtáctvom patria k najväznejším formám kriminality páchanej na vtákoch..

Pri nelegálnom dovoze exotických druhov môže dôjsť k zavlečeniu životu nebezpečných chorôb, introdukcii (zámerne zavádzanie cudzích druhov živočíchov i rastlín, ako napríklad korytnačka pšmenková z USA, ktorá je na Slovensku

P.Bárta, *Zakladní udaje k mezinárodní úmluve o ochraně flory a fauny CITES*. In *Kriminalistický sborník*, 1996, č. 8, s. 283.

S účinnosťou od 1. januára 2004 rekonštrukcia zákona 237/2002 Z. z. o obchode s ohrozenými druhmi voľne zijúcich živočíchov a voľne rastúcich rastlín a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

napätí medzi odbornými termínmi, zaužívaný v laickej verejnosti

premnožená), ale i k ich uniku (napríklad nelegálnym dovozom jedovatých či iných nebezpečných živočíchov ako su hady, pavúky, mláďatá aligátorov).

Medzi dôvody, príčiny a motívy, ktoré vedú páchateľa k dokonaniu trestného činu environmentálnej povahy (§ 181c, §181d, § 124, § 203....) patri nevedomosť, konanie motivované peniazmi ako lukratívny obchod, alebo i nenávisť k určitým druhom živočíchov (ako napríklad sovy, dravce, rybozravné vtáky).

Vychádzajúc zo zahraničných skúseností sa páchateľmi tejto trestnej činnosti stávajú medzinárodné, dobre organizované skupiny. Tie sú schopné flexibilne reagovať na aktuálne potreby v ponuke a dopyte. Obyčajne ide o odborníkov disponujúcich kvalitnou technikou a slušnými finančnými prostriedkami. Mimoriadnou skupinou sa javia spolupáchatelia - veterinári, pracovníci štátnej správy a štátnych inštitúcií. Zistené nelegálne aktivity sú riešené pokutami, opatreniami na nápravu, odobratím nelegálnych jedincov a v závažných prípadoch i trestno-právnymi sankciami.

Prípád odsúdeného Josefa K. z Českej republiky za trestný čin krádeže a poškodenia chráneného živočicha je v histórii slovenskeho sudníctva prelomový. Po päť hodinovom stídnom procese bol v Ruzomberku 27.8.2001 odsúdený. V máji toho roku ho zadržali pri vykradaní hniezda orla skalného na severom Slovensku. Za svoj skutok dostal dvadsiť mesiacov nepodmienečný trest odňatia slobody.

5.7. Trestné činy v oblasti ochrany ovzdušia a ozonovej vrstvy Zeme

V roku 2003 bolo prekročenie emisných limitov v zmysle vyhlášky č. 706/2002 Z. z. zistené v troch prípadoch u znečisťujúcej látky CO (oxid uhoľnatý) a v troch prípadoch ZL NO_x (znečisťujúce látky oxidy dusíka). V jednom prípade prevádzkovateľ zdroja nevykonával opakované jednorázové oprávnené meranie v lehote do troch rokov a v dvoch prípadoch išlo o porušenie technických podmienok prevádzky zdroja. Jedná sa o pomere latentnú trestnú činnosť, ktorá sa ťažko dokazuje. Dokumentoval ju možno len meraním emisí a koncentracii škodlivých látok v ovzduší. K znečisťovaniu ovzdušia emisiami a spalinami dochádza pri spaľovacích procesoch a súvisia s chemickými výrobami (oxid siričitý, polietavy prach, prízemný ozon, benzen, nikel, arzén, olovo, oxid kadmia, ortuť a polyaromatické uhľovodíky).

V prvom polroku roka 2004 inšpektori SIŽP zistili desať porušení zákona 0 ochranu ozonovej vrstvy Zeme. Väčšina z nich sa rieši opatreniami na nápravu alebo sankčnými postihmi - pokutami (môže dosahovať limit až do zákonom stanovenej maximálnej výšky tri milióny Sk) v súlade so zákonom o ochrane ozonovej vrstvy Zeme. U dovozcov výrobkov a prípravkov pre astmatikov bolo zistené porušenie povinností vyplývajúcich zo zákona 76/1998 Z. z. (uvádzanie výrobkov na trh 1 napriek zakazu, bez povolenia MŽP SR, neoznamovanie údajov, neoznačovanie výrobkov v súlade so zákonom, neumožnenie vykonania kontroly). Tieto prípravky totiž obsahujú látky poškodzujúce ozonovú vrstvu Zeme a to konkrétne plnohalogenové uhľovodíky. Dovozcovia však nie sú informovaní o tejto skutočnosti a ani o platnosti zákona, čo svedčí o ich nedostatočnej právnej úrovni. SIŽP zhromažďuje informácie z veľkých zdrojov znečistenia ovzdušia, aktuálne emisné a imisné údaje má k dispozícii Slovenský hydrometeorologický ústav v Bratislave.

²⁵ Priemyselne vyrobené chemikálie predovšetkým chlorované a fluorované uhľovodíky nazývajú freóny. Ide o extrémne stabilné plyny obsahujúce chlór, fluor a brom. Po vypustení do atmosféry sa v nej rýchlo rozširujú a v stratosfére sa vplyvom UV žiarenia rozkladajú. Uvoľnené molekuly chlóru, fluóru a bromu ničia molekuly ozónu. Jeden atóm chloruje schopný zničiť až 10 000 molekúl ozónu. Niektoré z freónov môžu zostať v atmosfére i 400 rokov. Vzhľadom k tomuto faktoru bude reduktie ozonovej vrstvy pokračovať ešte približne desať až pätnásť rokov. Potom by sa mala koncentrácia stratosférického ozónu začať zvyšovať. K pôvodnému stavu dospeje okolo polovice dvadsiateho prvého storočia.

skupinoveho terorizmu, ciel'avedomosfou, zvyšenou agresivitou až fanatizmom a predovsetkym krutosfou.

„*Tisicky mladych moslimov su pripravene bojovat' v Svälej vojne, aby sa zapocili Bohu. Su inteligentni a maju značne vojenske vedomosti aj o boji s chemickymi a biologickymi zbraňami a sú pripraveni urobiť čo im ulozime*”. (Usama bin Laden, al-Hajät, 14.9.2001).

Ak hovon'me o *ekoterorizme*, tak na poškozovanie zivotneho prostredia v tom najširšom slova zmysle do üvahy pripadá pouzitie „malých” mnozstiev nebezpečných látok a to rádioaktívnych, chemických alebo biologických. Pre lepšiu ilustráciu uvädzame charakteristiku *BBP (biologicke bojuje prostriedky)*.

Ide o choroboplodné zárodky alebo ich toxíny s ciel'om ümyselne vyvolať ochorenie u ľudí a zvierat. *BBP* je charakterizovaná povahou *biozbrane*⁸.

Za nové formy terorizmu sa považujú: informačný terorizmus - cyberterorizmus, ktorý predstavuje penikanie do informačných systemov s ciel'om zničiť, ukradnúť či zneužiť uchovávané informácie, *bioterrorizmus* a *agroterrorizmus* a to v súvislosti s možnosťou teroristickeho útoku v podobe otrávenia vodných tokov, ovzdušia, potravín, pôdy.

5.9. Ostatne typy kriminality pächanej proti zivotnemu prostrediu

K d'alsim formám kriminality proti zivotnemu prostrediu patri nedovolená (*alba riečnych materiälov*) a *drancovanie* lokalít s vyskytom vzäčných *paleontologických nálezov*. Pri paleontologických nálezoch môže ich „vyfazením” dôjsť k nenahraditeľnej skode predovsetkym z hľadiska vedy a vyskumu. V prípade nezákonnej ťazby dochádza k devastácii ako pôdnym, tak i lešným pozemkom. Následne škody môžu byť vyšie ako povodne, ktoré boli spôsobené obchádzaním zákona.

V rámci prevencie spolupôsobia pri ochrane zivotneho prostredia v Slovenskej republike aj stráže. Evidujeme poľnú stráž, lešnú stráž a vodnú stráž. Ich úlohou je dohliadať na ochranu majetku. Poľovnícka stráž a rybárska stráž sa podielajú na ochrane vykonu práva poľovníctva a rybárstva. Posledná stráž, stráž prírody, zabezpečuje ochranu prírody a to vo svojich územných obvodoch. Cienovia strážni majú postavenie verejného činiteľa a pri vykonaní svojej činnosti disponujú zákonne vymedzeným rozsahom oprávnení. Plnia ochrannú funkciu v osobitných združeníach. Keďže majú dobrú osobnú i miestnu znalosť, sú najčastejšími oznamovateľmi trestných činov pächanej na zivotnom prostredí⁹ (environmentálna kriminalita).

Dalsimi spôsobmi prejavu kriminality proti zivotnemu prostrediu sú prípady, ktoré súvisia s takzvanými modernými formami kriminality proti zivotnemu prostrediu ako sú napríklad pylliactvo v lesoch¹⁰ a následný *nelegálny predaj mäsa* divoko zijúcich zvierat do motorestov a restaurácií. Motívov takého konania môže byť viac. Od materiálneho osohu (mäsa), cez finančný zisk (predaj), získanie trofeje, lovecky pud až po nenávisť, závisť či pomstu. Nemožno nespomenúť *nepovolene vylovy* ryby z rybníkov, *krádeže* hospodárskych zvierat z pastvín ale i zo stajní, nezákonnú ťažbu

⁸ „Biozbrane” delíme na bakteriálne, vírusové a pôrodné rastlinné plesňové patogény (látky schopné spôsobiť ochorenie). Medzi najúčinnejšie patri antrax (spory - vírusy), botulotoxín (najjedovatejší biologický jed), aflatoxín (karcinogén), Clostridium perfringens, ricín (jedovatý rastlinný proteín), fusarium oxysporum (huba na likvidáciu rastlín). Podľa spôsobu šírenia, prenosu, účinnosti a mortality (úmrtnosť) klasifikujeme biologické zbrane na: kategórie A (antrax, botulotoxín, mor, tularémia, kiahne, hemoragické horičky - hortička Lassa, hortička Ebola-Maridi a iné), kategórie B (Q horička, brucelóza - malská horučka; stafylokokový enterotoxín B, toxín ricín) a kategórie C (žltá zimnica, hemoragické horičky a encefalitidy prenášané kliečtami, tuberkulóza).

⁹ S.Uhrin. Seifinger, P., *Bezpečnostné služby*, Žilina, Žilinská univerzita, 2003. s. 101 - 116.

¹⁰ Predmetom trestného činu pylliactva je voľne žijúca zver a ryby chované v uznaných rybárskych vodách. Zverou sa rozumie zver úžitková i škodná, živá i uhynutá, srstnatá i pernatá.

Trestná činnosť v oblasti vodného hospodárstva

Voda je základnou zložkou životného prostredia. Obmedzene obnoviteľným prírodným zdrojom, ničím nenahradiiteľnou každodennou potrebou človeka a základnou podmienkou existencie života na Zemi.

Trestným činom, správnym deliktom či priestupkom je možné označiť na tomto úseku ekologické havárie väčšieho rozsahu s ohrozením alebo poškodením kvality povrchových (134 prípadov) ale i podzemných **vôd** (42 prípadov). Najčastejšou príčinou mimoriadneho zhoršenia vôd (spolu 176 prípadov) v roku 2003 bolo porušenie technologickej a pracovnej disciplíny a nevyhovujúci technický stav zariadenia. 26 prípadov bolo spôsobených prepravou a dopravou. Najpočetnejšou skupinou znečisťujúcich látok boli ropné látky (33,5 % z celkového počtu evidovaných prípadov), ďalej odpadové vody (19,9 %) a hnojivá (19,9 %). V 19,9 % všetkých prípadov sa nepodarilo identifikovať znečisťujúcu látku.

Mimo územia Slovenskej republiky vznikli **dve** MZV. Jedno na Ukrajine znečistením rieky Uh a jedno v Českej republike znečistením Slahorovho potoka. Cudzí štátni príslušníci spôsobili na území Slovenskej republiky osem prípadov mimoriadneho zhoršenia **vôd**. Dôvodom boli dopravné nehody. Práve pri **nich** došlo k uniknutiu nebezpečných látok do okolitého prostredia, ktoré súviselo s vodou.

Za rok 2003 bolo udelených spolu 188 vykonateľných rozhodnutí. Z toho **pokut** uhradených bolo 92 v celkovej výške 3 804 062 Sk (48,9%) a neuhradených 96 (51,1%) v celkovej výške 4 116 700 Sk.

V súvislosti so vstupom Slovenskej republiky do Európskej **únie** vyplynuli pre SIZP úlohy v medzinárodnom Systéme ochrany **vôd**. Prevádzku jednotky Základného medzinárodného varovného strediska PIAC 04 SLOVAKIA v povodí Dunaja zabezpečuje v súlade s požiadavkami Dohovoru o spolupráci pri ochrane a trvalom využívaní Dunaja. V jednom prípade došlo na našom území k uniknutiu látky škodiacej vodám a aktivovala ochranný monitorovací systém PIAC 04. Automaticky boli zaslané varovné správy do krajín **po** **toku**. Najčastejšou príčinou znečistenia Dunaja bol unik ropných látok a znečistenie olejovými látkami z poškodených či silne znečistených častí plavidiel.

5.8. Terorizmus a environmentálna kriminalita

Jedna z najnebezpečnejších **foriem** násillia, ktorá môže a je schopná ohroziť štátnu moc v jej samotnom základe je terorizmus (doteraz neexistuje žiadna medzinárodná definícia terorizmu). Ich **cieľ**ovými **Skupinami** sú ľudia, zvieratá, rastliny a systémy životného prostredia. Aj **keď** niektoré útoky skončia „neúspešne“, stačia vyvolať paniku, hrôzu a strach. Za najnovší medzník histórie teroristických akcií a skupín sa považuje útok teroristickej skupiny Al Kajdá na Svetové obchodné centrum WTC a Pentagon v USA 11. septembra 2001. Sice sa touto akciou podstata ani charakter súčasného terorizmu nezmenili, **avšak** počet priamych obetí, celkovo ekonomické straty a škody, ale i psychologický efekt spôsobili postupne stieranie tradičných hraníc medzi vnútornou a vonkajšou bezpečnosťou štátu (lietadlá sa stali „riadenými strelami“).

Terorizmus sa prejavoval na počiatku svojej existencie v štyroch formách: ako forma boja za národnú nezávislosť, terorizmus proti štátu, terorizmus proti medzinárodnému poriadku a ako Štátny terorizmus. No v súčasnej dobe sa druhy terorizmu spravidla vymedzujú na základe jeho vybraných vonkajších prejavov, napríklad : medzinárodný, vnútroštátny, mestský, vidiecky, náboženský, nacionalistický, kriminálny, podvratný, sociálny, informačný, psychologický, jadrový, narkoterorizmus, extremistický. Medzinárodný terorizmus sa dnes vyznačuje formou

piesku, kamena z povrchových bani a lomov, kradeže ornice z polf, kradeže stromčekov v dobe pred Vianocami či dľažby z verejnych priestranstiev, odhadzovanie odpadkov pozdlž ciest a podobne.

Záver

Problem trestnej činnosti páchanej v oblasti zivotneho prostredia sa javi ako oveľa komplikovanejši problem, než sa na prvý pohľad zdá. Environmentálna kriminalita a jej „neriešenie“ predstavuje pre našu spoločnosť možne riziká:

- narodno-bezpečnostne: terorizmus - biologicky, chemicky, nukleárny, poškodenie prírodných zdrojov,
- ekonomické: škody obrovského rozsahu, nelegálne obchody, danové uniky, možná korupcia,
- biologické: ochrana biodiverzity,
- a kultúrno-spoločenské: ochrana kultúrneho dedičstva²⁴.

V záujme zachovania rozmanitosti podmienok a foriem života na Zemi sa ekologické a environmentálne poznatky musia stať súčasťou už základného vzdelania, čo znamená pre každého z nás pričiniť sa o uplatnenie ekologických princípov do všetkých sfér spoločenského bytia. Cieľom je vychovať ľudí, ktorí budú vo svojom živote vždy konať „ekologicky“ nie len na základe nadobudnutých vedomostí, ale hlavne z vlastného vnútorného presvedčenia v duchu krásneho príslovia: „K prírode sa správajme tak, ako by sme ju mali požívať od svojich detí“.

Bibliografia

1. Aláč P., Trestná činnosť páchaná v oblasti zivotneho prostredia, realizácia spolupráce kriminálnej polície s úradom zivotneho prostredia - predpoklad zlepšenia existujúceho stavu. Bratislava: APZ, 2000.
2. Altmeier P., a kol., Bekämpfung der Umweltkriminalität: ewässerverunreinigung. Tatortarbeit. Neuwied und Kriftel: Hermann Luchterhand Verlag, 2001.
3. Antalová E., Trestná činnosť páchaná v oblasti zivotneho prostredia - činnosť kriminálnej polície pri jej predchádzaní, odhaľovaní a dokumentovaní. Bratislava, APZ, 2000.
4. Bärta P., Základné informácie k problematice ohrozovania zivotného prostredia v súvislosti se vznikem odpadu. In: Kriminalistický sborník, roč. 40, č. 12, 1996.
5. Čigánik E. Metody terorizmu - teroristickej činnosti. In: Policajná teória a prax, roč. XII, č. 2, 2004.
6. Egan S. P., From Spikes to Bombs: The Rise of Eco - Terrorism. In: Studies in Conflict, roč. 19, č. 1, 1996.
7. Hájek P., Je v Pólich CR nutné speciální vzdelání v oblasti zivotného prostredia? In: Kriminalistický sborník, roč. 47, č. 1, 2003.
8. Kem M., Koncepcia boja s ENVIRONMENTÁLNOU kriminalitou na Slovensku. In: Zborník. Bratislava: APZ, 2000.
9. Klinda J., Terminologický slovník environmentalistiky. Bratislava: MZV SR, 2000.
10. Konopka J., a kol., 2002. Správa o lesnom hospodárstve v Slovenskej republike. Bratislava: Ministerstvo podohospodárstva Slovenskej republiky, 2000.
11. Kosciárová S., Ochrana zivotneho prostredia v Trestnom zákone - uvahy de lata a de lege ferenda. In: Justičná revue, roč. 53, č. 4, 2001.
12. Kosciárová S., Ekologická újma a škoda v práve zivotneho prostredia. Bratislava-Vydavateľstvo oddelenia Právnickej fakulty UK, 1997.
13. Kosciárová S. a kol., Právo zivotneho prostredia. Bratislava, 1995.

14. Kovář M., Činnost vyšetřovatele při vyšetřování trestných činů souvisejících s ohrožením životního prostředí. Bratislava, APZ, 2002.
15. Mały K., Soukup, M., Kriminalita v oblasti lesního hospodářství. In: kriminalistický sborník, roč. 46, č. 1, 2002.
16. Martinka M.. K niektorým otázkam trestnej činnosti v oblasti životného prostredia. In: Odhal'ovanie a dokumentovanie ekonomickej kriminality - významny faktor **zabezpečenia** kontroly organizovanej kriminality. Zborník z teoreticko - praktického seminára konaného dňa 14. januára 1998. Bratislava: APZ, 1998.
17. Ministerstvo podohospodárstva SR. 2000. Koncepcia agrarnej a potravinovej politiky SR do roku 2005. Bratislava: Ministerstvo podohospodárstva SR. 2000.
18. Musil J. a kol., Vybrané problémy teórie a metodológie. Praha: Policejní akademie České republiky, 2001.
19. Porteous S.D., Organized Crime = Le crime organise: Impact Study. Canada: Public Works and Government Services of Canada, 1998.
20. Rňhová P., Bärta P., Nelegálny obchód ajiných problémy s ohrozenými druhmi živočíchů. In: Kriminalistický sborník, roč. 40, č. 4, 1996.
21. Sidor M., Ekologická kriminalita, **Charakteristika** jej foriem, osobitosti odhal'ovania a dokumentovania pracovnými kriminálnymi poľíciami. Bratislava, APZ, 1999.
22. Soukup M., Ekologická kriminalita v České republice. In: Policista, č. 6, 2002.
23. Správy o stave životného prostredia Slovenskej republiky v roku 2002, 2003. Ministerstvo životného prostredia SR.
24. Súčasná právna úprava súvisiaca s ochranou životného prostredia v Slovenskej republike platná k marcu 2004.
25. Turayová, J., a kol., Vybrané kapitoly z kriminológie. Bratislava, PF UK, 1999.
26. Uhrin, S., Seiinger, P. Bezpečnostné služby. Žilina, **Zilinská** univerzita, 2003.
27. Ústava Slovenskej republiky - ústavný zákon SNR č. 460/1992 Zb.
28. www.zbierka.sk
29. www.sizp.sk
30. www.fns.uniba.sk
31. www.soprsr.sk
32. www.vup.sk
33. www.svssr.sk
34. www.pamiatkv.sk
35. www.lifeenv.gov.sk

6. WYMAGANIA UNII EUROPEJSKIEJ DLA ORGANÓW NADZORUJĄCYCH BEZPIECZEŃSTWO ŻYWNOSCI W POLSCE

Streszczenie

Zgodnie z wymaganiami UE wszystkie państwa członkowskie zobowiązane są do zapewnienia bezpieczeństwa swoich obywateli - w tym bezpieczeństwa żywności - oraz stworzenia systemu nadzoru przez powołanie kompetentnych organów. W krajach Unii Europejskiej jednostki organizacyjne nadzorujące bezpieczeństwo żywności uczestniczące w systemie oceny zgodności w obszarze obowiązkowym poddają akredytacji swój system zarządzania jakością. Warunkiem akredytacji w UE jednostek organizacyjnych nadzorujących bezpieczeństwo żywności jest spełnienie wymagań normy EN ISO/IEC 17020:2004 „General criteria for the **Operation** of various types bodies performing inspection”. W Polsce tylko trzy jednostki organizacyjne na 1169 posiadają wdrożony system zarządzania jakością i akredytację Polskiego Centrum Akredytacji na zgodność z normą PN-EN 45004:1998. Stanowi to 0,2 % wszystkich jednostek organizacyjnych nadzorujących bezpieczeństwo żywności w Polsce. W artykule autor przedstawia wymagania UE dotyczące organów nadzorujących bezpieczeństwo żywności oraz stan wdrożeń systemów zarządzania jakością w tych organach.

Jednym z warunków przystąpienia Polski do Unii Europejskiej jest swobodny przepływ towarów i usług, w tym spójny system oceny ich zgodności z wymaganiami. Podstawą prawną krajowego systemu oceny zgodności jest ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 roku o systemie oceny zgodności (z późniejszymi zmianami z dnia 29 sierpnia 2003r.).

Zgodnie z powyższą ustawą ocena zgodności to działania dotyczące bezpośredniego lub pośredniego określenia wskazujące, iż są spełnione wymagania tj. przepisy prawne, normy krajowe i międzynarodowe specyfikacje. Ustawa ta wprowadziła dwa obszary oceny zgodności: obowiązkowy i dobrowolny.

Obowiązkowej ocenie zgodności podlegają wyroby, które mogą stwarzać zagrożenie albo służyć ochronie życia, zdrowia, mienia i środowiska. Ten obszar oceny zgodności oparty jest na dyrektywach nowego podejścia, wprowadzonych w wyniku przyjęcia Uchwały Rady UE z 7 maja 1985 r. Niezależnie od dyrektyw nowego podejścia istnieją w tym obszarze również dyrektywy sektorowe, szczególnie w takich obszarach jak: żywność, kosmetyki, które zawierają wymagania dotyczące certyfikacji i kontroli tych wyrobów¹.

Natomiast system oceny zgodności w obszarze dobrowolnym obejmuje wyroby nie podlegające obowiązkowej ocenie zgodności tj.: systemy zarządzania jakością, środowiskowego, bezpieczeństwem, usługi, kompetencje personelu i wykorzystuje międzynarodowe oraz krajowe normy techniczne, których spełnienie jest dobrowolne².

¹ Arciszewski M, *System oceny zgodności na jednolitym rynku*, ABC Jakości, Nr 2 2004.

² Genig H., G. Duda. *Żywność a zdrowie i prawo*. Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2004.

Proces oceny zgodności realizowany jest przed wprowadzeniem wyrobów na rynek natomiast zadaniem organów nadzorujących jest zbadanie zgodności wyrobów po ich wprowadzeniu na rynek. Dlatego organy nadzorujące - w tym organy nadzorujące bezpieczeństwo żywności - dzięki swoim uprawnieniom i kompetencjom stanowią istotne ogniwo w systemie oceny zgodności³.

6.1. Dyrektywy UE dotyczące organów nadzorujących bezpieczeństwo żywności

Organy nadzorujące bezpieczeństwo żywności w krajach Unii Europejskiej wykonują swoje zadania na podstawie trzech podstawowych dyrektyw. Poszczególne kraje stosują różne metody i systemy organizacyjne nadzoru bezpieczeństwa żywności, jednak muszą one być zgodne z wymaganiami określonymi w tych dyrektywach.

Dyrektywa 89/397/EEC z 1989 roku określa ogólne zasady prowadzenia urzędowej kontroli artykułów żywnościowych. Definiuje ona urzędową kontrolę jako „inspekcję przeprowadzaną przez kompetentne władze w zakresie zgodności: żywności, dodatków do żywności, witamin, składników mineralnych, pierwiastków śladowych i innych dodatków oraz materiałów i wyrobów wchodzących w kontakt z żywnością z przepisami prawa mającymi na celu zapobieganie zagrożeniu zdrowia, zagwarantowanie uczciwych praktyk handlowych oraz zapewnienie rzetelnej informacji, a tym samym mające na celu ochronę konsumenta”. Zgodnie z tą dyrektywą nadzór bezpieczeństwa żywności powinien obejmować wszystkie etapy produkcji, przetwarzania i obrotu. Ponadto nadzorowi powinny podlegać stan i wykorzystanie pomieszczeń, maszyn i urządzeń, surowce, półprodukty i wyroby gotowe, materiały kontaktujące się z żywnością, środków czystości i wiele innych elementów.

Następna dyrektywa 93/99/EEC z 1993 roku określa dodatkowo działania dotyczące urzędowej kontroli żywności. Precyzuje ona uprawnienia i kwalifikacje inspektorów w zakresie merytorycznym. Określa szczegółowo sposób monitorowania i oceny krajowych systemów kontroli żywności. Dyrektywa ta zobowiązuje kraje członkowskie do współpracy i pomocy administracyjnej w zakresie prawodawstwa żywnościowego. Zawiera również uregulowania określające zasady oceny i akredytacji laboratoriów badawczych wykonujących analizy na rzecz organów nadzorujących bezpieczeństwo żywności.

Trzecia dyrektywa 89/396/EEC zawiera postanowienia o sposobach szybkiego ostrzegania, o wprowadzonych do obrotu produktach zafałszowanych i o metodach wycofywania ich z rynku⁴.

Przytoczone dyrektywy określają zasady bezpieczeństwa żywności oraz zobowiązują państwa do budowy systemu nadzoru i kontroli żywności, działającego zgodnie z wymaganiami obowiązującymi w UE, tworzonymi jednak w sposób indywidualny przez każde z państw. Wiele wymagań zawartych w dyrektywach UE dotyczących bezpieczeństwa żywności zostało wdrożonych do polskiego ustawodawstwa, jednak większość aktualnie obowiązujących krajowych przepisów prawa żywnościowego nie jest w pełni adekwatna do wymagań UE.

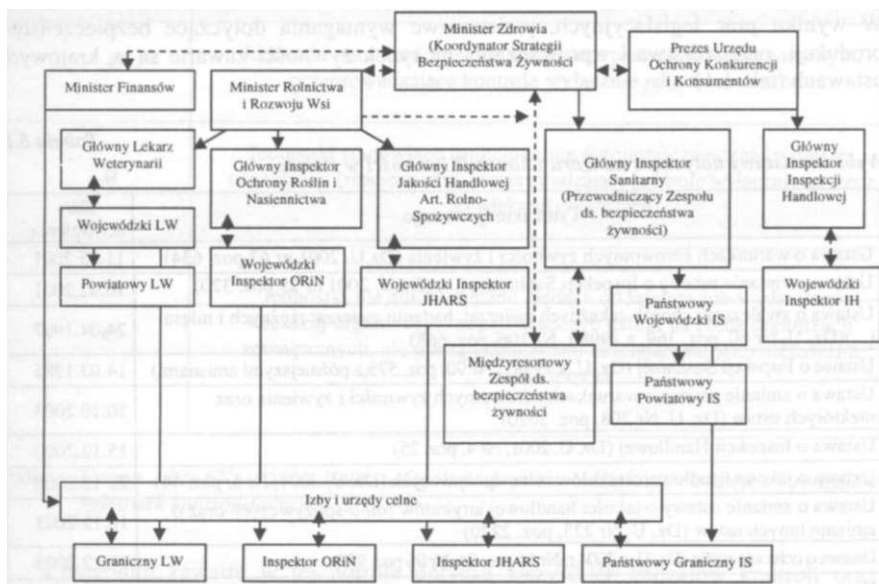
³ Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 roku o systemie oceny zgodności, Dz. U. Nr 166, poz. 1360, z 2003 r., Nr 80, poz. 718, Nr 130, poz. 1188, Nr 170, poz. 1652)

⁴ Zob. Gertig H., G. Duda: „Żywność a zdrowie i prawo”, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2004

6.2. Organy nadzorujące bezpieczeństwo żywności w Polsce

Bezpieczeństwo zdrowotne żywności ma coraz większe znaczenie dla producentów, dystrybutorów i konsumentów. Obowiązkiem każdego państwa zgodnie z wymaganiami dyrektyw UE jest:

- zapewnić bezpieczeństwo swoich obywateli poprzez opracowanie i wdrożenie zasad dotyczących produkcji, przetwórstwa oraz wprowadzania do obrotu wyrobów stwarzających zagrożenie dla konsumentów,
  - stworzyć system nadzoru przez powołanie kompetentnych organów w tym zakresie.
- Nadzór bezpieczeństwa żywności w Polsce funkcjonuje w oparciu o dwa podstawowe systemy:
- system wewnętrzny, wprowadzany przez producenta, który opiera się między innymi na zasadach dobrej praktyki produkcyjnej, dobrej praktyki higienicznej, a także na systemach: zarządzania jakością wg normy PN-EN ISO 9001:2001 oraz HACCP (Analiza Zagrożeń i Krytyczny Punkt Kontrolny),
  - system zewnętrzny, niezależny od producenta, w którym uczestniczą wyspecjalizowane organy administracji rządowej przy pomocy podległych im inspekcji⁵.

—podporządkowanie organizacyjno - prawne

—współpraca merytoryczna

Rys. 6.1. Struktura organizacyjna nadzoru nad bezpieczeństwem żywności

Źródło: opracowanie własne na podstawie Certig H., Duda G., *Żywność a zdrowie i praw*. Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2004, Dendura K., Jendza D., *Zarządzanie bezpieczeństwem żywności w Polsce*, w: „Przedsiębiorstwo i region w zjednoczonej Europie”, Kielce 2004, Jendza D., Wierzowiecka J., *Organizacja nadzoru nad bezpieczeństwem żywności w Polsce*, w: „Torgowla w ekonomicznej systemie: teoria i praktyka”, Mińsk, 2002.

⁵ D Jendza., J. Wierzowiecka, *Zadania laboratoriów badawczych w krajowym systemie nadzoru rynku mleczarskiego*, w: „Postęp w technologii, technice i organizacji mleczarstwa”, Olsztyn 2002.

W Polsce nadzór nad bezpieczeństwem żywności i wdrożeniem wymagań dyrektywy UE wykonują takie organizacje jak: Państwowa Inspekcja Sanitarna, Inspekcja Weterynaryjna, Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Państwowa Inspekcja Ochrony Roślin i Nasiennictwa oraz Inspekcja Handlowa (rys. 6.1.).

Organem sprawującym nadzór nad ogólnym bezpieczeństwem wszystkich produktów, zarówno spożywczych jak i przemysłowych, jest Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów, który wykonuje swoje czynności przy pomocy Inspekcji Handlowej. Jest to organ koordynujący całokształt polityki konsumenckiej poprzez sprawowanie nadzoru nad systemem informowania o produktach niebezpiecznych i niezgodnych z wymaganiami⁶.

Podstawowe zasady nadzoru i kontroli żywności w Polsce zawarte są w ustawie o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia z 11.05.2001 r.(z późniejszymi zmianami z dn. 24.07.2002 i 30.10.2003). Ustawa ta w połączeniu z innymi aktami prawnymi kompleksowo reguluje zasady nadzoru bezpieczeństwa żywności i określa organizację, zadania oraz obszary działalności organów nadzoru bezpieczeństwa żywności w Polsce⁷.

W wyniku prac legislacyjnych, podstawowe wymagania dotyczące bezpieczeństwa produkcji, przetwórstwa i wprowadzania na rynek żywności zawarte są w krajowych ustawach (tab. 6.1).

Tabela 6.1.

Wybrane ustawy dotyczące nadzoru i kontroli żywności w Polsce

Tytuł aktu prawnego	Data uchwalenia
Ustawa o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia (Dz.U. 2001 nr 63 poz. 634)	11.05.2001
Ustawa o zmianie ustawy o Inspekcji Sanitarnej (..) (Dz.U. 2001 nr 29 poz. 320)	16.02.2001
Ustawa o zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, badaniu zwierząt rzeźnych i mięsa (...)(Dz. U. Nr 60, poz. 369, z 1998 r. Nr 106, poz. 668)	24.04.1997
Ustawa o Inspekcji Sanitarnej (Dz. U. z 1998 r. Nr 90, poz. 575,z późniejszymi zmianami)	14.03.1985
Ustawa o zmianie ustawy o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia oraz niektórych ustaw (Dz. U. Nr 208, poz. 2020)	30.10.2003
Ustawa o Inspekcji Handlowej (Dz. U. 2001, Nr 4, poz. 25)	15.12.2000
Ustawa o jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych (Dz. U. 2001, Nr 5, poz. 44)	21.12.2000
Ustawa o zmianie ustawy o jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych oraz o zmianie innych ustaw (Dz. U. Nr 223, poz. 2220)	18.12.2003
Ustawa o ochronie roślin (Dz. U. z 2004 r. Nr 11 poz. 94; Nr 96 poz. 959).	18.12.2003
Ustawa o nasiennictwie (Dz. U. Nr 137, poz. 1299)	26.06.2003

Źródło: Gertig H., Duda G., Żywność a zdrowie i prawo, Wydawnictwo Lekarskie PZWL Warszawa 2004, Dendura K., Jendza D., Zarządzanie bezpieczeństwem żywności w Polsce „Przedsiębiorstwo i region w zjednoczonej Europie”, Kielce 2004, Jendza D., Wierzbicka J., Zadania laboratoriów badawczych w krajowym systemie nadzoru rynku mleczarskiego „Postęp w technologii, technice i organizacji mleczarstwa”, Olsztyn 2002, Jendza D., Wierzbicka J., Organizacja nadzoru nad bezpieczeństwem żywności w Polsce, w: „10 lat w ekonomicznej systemie: teoria i praktyka”, Mińsk, 2002

⁶ Zob. Gertig H., G. Duda, *Żywność a zdrowie i prawo*. Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2004

⁷ Ustawa z dnia 11.05.2001 roku o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia, Dz. U. 2001 nr 63 poz. 634 z późn. zm.)

Wymienione w tabeli 1 ustawy są dokumentami ramowymi, które powiązane są ze szczegółowymi rozporządzeniami wykonawczymi dotyczącymi nie tylko żywności, ale również innych produktów.

6.2. Wymagania normy PN-EN 45004:1998

Norma PN-EN 45004:1998 „Ogólne kryteria działania różnych rodzajów jednostek kontrolujących” zastąpiona została przez identyczną z nią normę EN ISO/IEC 17020:2004 „General criteria for the Operation of various types bodies performing inspection”. Dokument ten ustala ogólne zasady dotyczące trzech typów jednostek kontrolujących prowadzących działalność w zakresie kontroli materiałów, wyrobów, instalacji, urządzeń, procesów, procedur roboczych lub usług (tab. 6. 2).

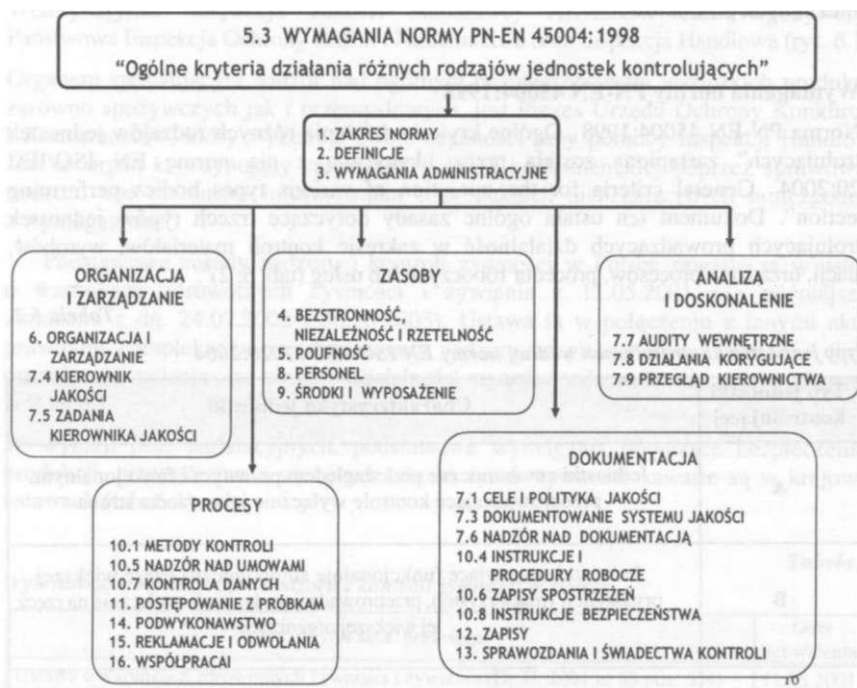
Tabela 6.2.

Typy jednostek kontrolujących według normy EN ISO/IEC 17020:2004

Typ jednostki kontrolującej	Charakterystyka jednostki
A	Jednostki autonomiczne pod względem prawnym i funkcjonalnym, przeprowadzające kontrole wyłącznie jako trzecia strona
B	Jednostki stanowiące funkcjonalnie autonomiczną część większej organizacji (macierzystej), przeprowadzające kontrole wyłącznie na rzecz tej większej organizacji
C	Jednostki nie autonomiczne, będące oddziałem lub wydziałem większej organizacji; mogą świadczyć usługi na rzecz organizacji zewnętrznych, ale nie są jednostkami działającymi jako niezależna strona trzecia

Źródło: *Norma PN-EN 45004:1998 „Ogólne kryteria działania różnych rodzajów jednostek kontrolujących”*

Wymagania zawarte w tej normie dotyczą wszystkich rodzajów kontroli oraz wszystkich etapów powstawania danego wyrobu, w tym również jego projektowania. Jednostki organizacyjne nadzorujące bezpieczeństwo żywności, ubiegające się o akredytację, powinny spełnić wymagania określone w tej normie, jeśli chcą wykazać, że posiadają system zarządzania, są kompetentne technicznie i zdolne do uzyskiwania wyników merytorycznie istotnych. Wymagania zawarte w normie EN ISO/IEC 17020:2004 dotyczą organizacji i zarządzania, realizowanych procesów, wykorzystywanych zasobów i stosowanej dokumentacji oraz analizy i doskonalenia wymienionych elementów (rys. 6.2.).

Rys. 6.2. Wybrane wymagania normy EN ISO/IEC 17020:2004 „General criteria for the Operation of various types bodies performing inspection”

Źródło: opracowanie, własne, na podstawie normy PN-EN 45004:1998.

Norma ta jest przeznaczona do stosowania przez jednostki kontrolujące i jednostki akredytujące jednostki kontrolujące, jak również przez inne jednostki zainteresowane uznawaniem kompetencji jednostek kontrolujących. Oznacza to również, że jest stosowana również przez zespoły oceniające jednostki kontrolujące na potrzeby akredytacji, nadzoru i uznawania ich kompetencji. Nie dotyczy jednak laboratoriów badawczych, jednostek certyfikujących ani deklaracji zgodności wydawanych przez dostawców. Kryteria dla tych form działalności zawarte są w innych normach serii EN ISO 17000. Warto również wspomnieć, że norma ta zawiera jedynie wymagania ogólne, nie uwzględniając szczegółowych dziedzin (np. medycyna, lotnictwo, żywność).

Integralną część stanowią załączniki, które zawierają: kryteria niezależności różnych typów jednostek kontrolujących, wytyczne dotyczące układu i treści Księgi Jakości jednostki kontrolującej, przykład certyfikatu akredytacji i zakresu akredytacji, minimalne informacje, jakie powinien zawierać raport z kontroli prowadzonych przez jednostkę oraz arkusz samooceny, mający na celu ułatwienie jednostce kontrolującej sprawdzenie stopnia wdrożenia systemu zarządzania jakością⁹.

⁹ Zob. Norma PN-EN 45004:1998 „Ogólne kryteria działania różnych rodzajów jednostek kontrolujących”

6.3. Stan wdrożeń systemu zarządzania jakością według EN ISO/IEC 17020:2004 w jednostkach nadzorujących bezpieczeństwo żywności

W krajach Unii Europejskiej, w celu ujednoczenia i zwiększenia skuteczności nadzoru bezpieczeństwa żywności jednostki organizacyjne uczestniczące w systemie oceny zgodności w obszarze obowiązkowym poddają akredytacji swój system zarządzania jakością¹⁰. Warunkiem akredytacji w UE jednostek organizacyjnych nadzorujących bezpieczeństwo żywności jest spełnienie wymagań normy EN ISO/IEC 17020:2004 „General criteria for the **Operation of various types bodies performing inspection**”. Na podstawie tego dokumentu w każdym państwie niezależna krajowa jednostka akredytująca poświadczają urzędowo, że poszczególne jednostki organizacyjne posiadają kompetencje do wykonywania swoich zadań i podejmowania decyzji w zakresie nadzoru bezpieczeństwa żywności.

W Polsce tylko trzy jednostki organizacyjne na 1169 posiadają wdrożony system zarządzania jakością i akredytację Polskiego Centrum Akredytacji na zgodność z normą PN-EN 45004:1998. Jest to: Wojewódzka Stacja Sanitarno - Epidemiologiczna w Białymstoku, Powiatowa Stacja Sanitarno-Epidemiologiczna w Płocku oraz Wojewódzka Stacja Sanitarno - Epidemiologiczna w Rzeszowie (rys. 6.3).

L.p.	Organizacje	Jednostki organizacyjne	Ilość	Ilość akredytacji wg normy PN-EN 45004
1.	Państwowa Inspekcja Sanitarna	1. Wojewódzkie stacje PIS	16	2
		2. Powiatowe stacje PIS	318	1
		3. Graniczne stacje PIS	15	
2.	Inspekcja Weterynaryjna	4. Wojewódzkie inspektoraty IW	16	?
		5. Powiatowe inspektoraty IW	260	
		6. Graniczne inspektoraty IW	29	
		7. Miejskie oddziały IW	104	
		8. ZHW	27	
3.	Inspekcja Jakości Handlowej Art. Rolno-Spoż.	9. Wojewódzkie inspektoraty IJHARS	16	?
4.	Inspekcja Ochrony Roślin i Nasiennictwa	10. Wojewódzkie inspektoraty IORIN	16	?
		11. Delegatury IORIN	28	
		12. Oddziały terenowe IORIN	243	
		13. Graniczne inspektoraty IORIN	31	
5.	Inspekcja Handlowa	14. Wojewódzkie inspektoraty IH	16	?
		15. Delegatury IH	34	
RAZEM:			1169	

Rys. 6.3. Ilość akredytowanych jednostek organizacyjnych nadzorujących bezpieczeństwo w Polsce

Źródło: Dendura K., Jendza D., *Zarządzanie bezpieczeństwem żywności w Polsce*, w: „Przedsiębiorstwo i region w zjednoczonej Europie”, Kielce 2004.

Dendura K., D. Jendza, *Zarządzanie bezpieczeństwem żywności w Polsce* w „Przedsiębiorstwo i region w zjednoczonej Europie”, Kielce 2004.

Dla sprawowania nadzoru i kontroli żywności, jednostki nadzorujące bezpieczeństwo żywności korzystają z usług laboratoriów. Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Zdrowia z dnia 23 grudnia 2002 r. w sprawie przeprowadzania urzędowej kontroli żywności badania laboratoryjne realizowane w ramach kontroli żywności powinny być wykonywane w laboratoriach akredytowanych, określonych na podstawie art. 44 ustawy z dnia 11 maja 2001 r. o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia, które spełniają kryteria określone normą PN-EN ISO/IEC 17025:2001 - Ogólne wymagania dotyczące kompetencji laboratoriów badawczych i wzorujących¹⁹.

Istnieje już 108 laboratoriów akredytowanych uczestniczących w nadzorze bezpieczeństwa żywności (tab. 6.3.)²⁰.

Tabela 6.3.

Ilość akredytowanych laboratoriów uczestniczących w nadzorze bezpieczeństwa żywności

Organizacja nadzorująca	Ilość akredytowanych laboratoriów
Państwowa Inspekcja Sanitarna	81
Inspekcja Weterynaryjna	19
Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno - Spożywczych	4
Inspekcja Handlowa	3
Państwowa Inspekcja Ochrony Roślin i Nasiennictwa	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.pca.gov.pl

Warto wspomnieć, że opracowanie i wdrożenie udokumentowanego systemu zarządzania jakością pozwala na jednoznaczną formalizację opisu organizacji (celów, zasobów, metod, kryteriów oceny itp.) - co z kolei umożliwia obiektywną ocenę systemu zarządzania: jego celów i wyników oraz ocenę realizowanych w praktyce procesów. Udokumentowany system zarządzania jednoznacznie określa odpowiedzialność, uprawnienia, cele i mierniki wyników - określa: kto, co, jak, gdzie, kiedy, po co itd.

Ogranicza dowolność i sposób rozumienia „jakoś to będzie”. Tak więc uwarunkowania kulturowe i mentalne są jedną z barier wdrażania systemu zarządzania jakością w jednostkach organizacyjnych nadzorujących bezpieczeństwo żywności²¹.

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 23 grudnia 2002 r. w sprawie przeprowadzania urzędowej kontroli żywności (Dz.U 2003, № 21, poz. 186)

²⁰ Jendza D., J. Wierzowiecka: *Organizacja nadzoru nad bezpieczeństwem żywności w Polsce*, w: „Torgowlja w ekonomicznej systemie: teoria i praktyka”, Mińsk. 2002.

²¹ Zob. Dendura K., D. Jendza: „Zarządzanie bezpieczeństwem żywności w Polsce” w „Przedsiębiorstwo i region w zjednoczonej Europie”, Kielce 2004.

Bibliografia

1. Arciszewski M., *System oceny zgodności na jednolitym rynku*, ABC Jakości, Nr 2 2004.
2. Gertig H., Duda G., *Żywność a zdrowie i praw*. Wydawnictwo Lekarskie PZWL. Warszawa 2004.
3. Dendura K., Jendza D., *Zarządzanie bezpieczeństwem żywności w Polsce*, w: „Przedsiębiorstwo i region w zjednoczonej Europie”, Kielce 2004.
4. Jendza D., Wierzowiecka J., *Zadania laboratoriów badawczych w krajowym systemie nadzoru rynku mleczarskiego*, w: „Postęp w technologii, technice i organizacji mleczarstwa”, Olsztyn 2002.
5. Jendza D., Wierzowiecka J., *Organizacja nadzoru nad bezpieczeństwem żywności w Polsce*, w: „Torgowlja w ekonomiczeskiej systemie: teoria i praktyka”, Mińsk, 2002.
6. Norma PN-EN 45004:1998 „Ogólne kryteria działania różnych rodzajów jednostek kontrolujących”.
7. Ustawa z dnia 11.05.2001 roku o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia, Dz. U. 2001 nr 63 poz. 634 z późn. zm.).
8. Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 roku o systemie oceny zgodności, Dz. U. Nr 166, poz. 1360, z 2003 r., Nr 80, poz. 718, Nr 130, poz. 1188, Nr 170, poz. 1652).
9. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 23 grudnia 2002 r. w sprawie przeprowadzania urzędowej kontroli żywności (Dz. U 2003, Nr 21, poz. 186).

Summary

UE requirements for organs supervising food safety in Poland

According to EU requirements all the member countries are obliged to secure safety, including food safety for their **Citizens**. Furthermore all the member countries ought to establish supervising system by creating competent bodies.

In EU countries, food safety supervising bodies participating in conformity assessment system subject their quality management **Systems** to accreditation. Fulfilling EN ISO/IEC 17020:2004 standard - „General criteria for the **Operation of various types bodies performing inspection**” is a necessary condition of the accreditation of these bodies. In Poland only three food safety supervising bodies (out of 1169) have been accredited by Polish Centre For Accreditation according to EN ISO/IEC 17020:2004 standard, which is 0.2 percent of all food safety supervising bodies in Poland.

In the article the author presents the EU requirements concerning food safety supervising as well as the level of introducing quality management **Systems** in food safety supervising bodies in Poland.

7. SECURITOLOGIA -TEORETYCZNE I PRAKTYCZNE ZAGADNIENIA BEZPIECZEŃSTWA

Streszczenie

W prezentowanym artykule autor przedstawia krytyczną analizę securitologii jako nowej, kształtującej się dyscypliny naukowej. Autor definiuje kategorię „bezpieczeństwo” przez którą rozumie pewien stan obiektywny polegający na braku zagrożenia, odczuwany subiektywnie przez jednostki lub grupy. Przegląd literatury europejskiej potwierdza zasadność takiego ujęcia tego terminu. Na podstawie analizy obiektywnych i subiektywnych kategorii zagrożeń autor proponuje czteroskładnikowy model bezpieczeństwa, uwzględniający stan bezpieczeństwa, fałszywe bezpieczeństwo, brak bezpieczeństwa i obsesję. Biorąc pod uwagę kryteria uwzględnione w modelu, autor analizuje problematykę potrzeb i wartości dotyczących bezpieczeństwa. Autor określa również wnioski dotyczące programu badań poczucia bezpieczeństwa przedsiębiorców i menedżerów w Polsce, Słowacji, Czechach i na Ukrainie.

7.1. *Securitologia* - nowa dyscyplina naukowa?

Pierwsze publikacje podejmujące próbę wyodrębnienia *securitologii* jako dyscypliny naukowej pochodzą z 1989 roku, co można wyjaśnić nowymi potrzebami i oczekiwaniami - a także warunkami - kształtującymi się po rewolucyjnej zmianie ustrojów społeczno-politycznych w Europie. Cechą charakterystyczną dla tych publikacji jest wieloaspektowość postrzegania i "odczytywania" bezpieczeństwa jako obiektu badań co wynika z dostrzeżenia, iż oddziaływanie zagrożeń uwarunkowane jest przez wielorakie czynniki obiektywne i subiektywne, socjopsychologiczne i kulturowe, polityczne i prawne, przyrodnicze i techniczne, makro- i mikroekonomiczne, pozostające także wzajemnie w nierozzerwalnych związkach.

Spośród wielu znanych sposobów rozumienia pojęcia „nauka” mam tu na uwadze rozumienie nauki jako wyspecjalizowanej działalności poznawczej, uprawianej przez uczonych, zmierzającej do obiektywnego poznania i zrozumienia rzeczywistości przyrodniczej i społecznej oraz do stworzenia przesłanek wykorzystania zdobytej wiedzy w celu przekształcenia rzeczywistości zgodnie z potrzebami człowieka¹.

Określenia *securitologia* (*Сек'юритологія*) użył w 1989 roku w Rosji W.I. Jaroczkin², który w sposób nowatorski wskazał na wyodrębniającą się wśród innych dyscyplin naukowych nową naukę o bezpieczeństwie życia człowieka. Do autorów stosujących określenie *securitologia* w stosunku do dyscypliny nauki traktującej bezpieczeństwo jako cel społeczny i przedmiot badań oraz stosujących adekwatne

¹ *Security* (ang), bezpieczeństwo.

² L. Krzyżanowski, *Podstawy nauki zarządzania*, PWN, Warszawa 1985, s. 12.

В.І. Яроцкий, *Сек'юритологія - наука о безопасности жизнедеятельности*, Москва 1989.

Dyscyplina naukowa jest to więc doniosła społecznie, ukształtowana i wyodrębniona ze względu na przedmiot i cel badań lub kształcenia część nauki w znaczeniu instytucjonalnym i uznana za podstawową jednostkę jej klasyfikacji. Zob. L. J. Krzyżanowski., *O podstawach kierowania organizacjami*. PWN, Warszawa 1999, s. 130.

metody badawcze zaliczyć można w Polsce Janusza Świniarskiego⁵, Stanisława Piochę⁶, Leszka Korzeniowskiego⁷ i innych.

Na Ukrainie Oleksy Konowałow podjął próbę, raczej nieudaną, wylansowania określenia „sewitologia”, przez którą rozumiał „kompleksową naukę o bezpiecznym funkcjonowaniu człowieka, społeczeństwa, państwa i ludzkości”.

Tadeusz Hanausek stosuje pojęcie „nauka o zarządzaniu bezpieczeństwem” i podkreśla, że „jeżeli zatem istnieje możliwość (przynajmniej teoretyczna) minimalizacji lub eliminacji zagrożenia poprzez celowe, regulacyjne oddziaływania ludzkie, to zarządzanie bezpieczeństwem - przeciwstawieniem niebezpieczeństwa, czyli zagrożenia - jest możliwe i wskazane. Skoro zaś takie zarządzanie jest możliwe, to powinno ono mieć swoją bazę teoretyczną, czyli musi istnieć i rozwijać się nauka o zarządzaniu bezpieczeństwem”.

Uniwersytet w Żilinie w Słowacji preferuje określenie „zarządzanie bezpieczeństwem” (*Bezpečnostný manažment - Security Management*) przez które rozumiana jest „specyficzna czynność umysłowa, skierowaną na odwrócenie albo minimalizację ryzyka lub zagrożeń różnej natury względem życia i mienia obywateli, grupy i społeczeństwa, zawierająca pierwiastki zarządzania ryzykiem, zarządzania kryzysowego, zarządzania katastrofą (wypadkiem), zarządzania wartościami”⁸. Ryzyko występuje tu jako pojęcie pomocnicze, a przez niektórych autorów jest uważane za formę zagrożenia lub wręcz utożsamiane jest z niebezpieczeństwem. Koncepcje badawcze tego uniwersytetu wyraźnie wskazują na konkretność i mierzalność ryzyka i traktujące za tym ryzyko jako miarę zagrożenia, wyrażające niebezpieczeństwo potencjalne. Takie podejście daje możliwość zarządzania ryzykiem przy pozostawieniu kategorii „niepewność” cechy braku możliwości wskazania alternatyw i ich oszacowań. Wśród badaczy tak postawionego problemu są: Ulrich Beck⁹, Geert Hofstede¹⁰, Leszek Korzeniowski¹¹, Jan Mikołaj¹², H. Peumans¹³, Ladislav Šimák¹⁴, L.N. Tepman¹⁵ i wielu innych.

Z faktu, że bezpieczeństwo jako obiekt badań ma charakter multilateralny i takie też są problemy zarządzania bezpieczeństwem, wypływa założenie programowe przekraczania granic między dyscyplinami naukowymi oraz korzystania z warsztatu

⁵ J. Świniarski, *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Egros, Warszawa 1999, s. 20.

⁶ S. Piocha, *Makroekonomia a problemy bezpieczeństwa*, w: S. Piocha, (red.), *Problemy bezpieczeństwa ekonomicznego wobec procesów globalizacji*, PTE, Koszalin 2004, s. 9

⁷ L. Korzeniowski, *Zarządzanie bezpieczeństwem*, w: *Гума/умарна парадигма розвитку оцейних та економічних проучеє у сеїмїї концепції європейскї безпеки*, РЕП, Pierre 2002, s. 68-77; L. Korzeniowski, *Management. Podstawy zarządzania*, EAS, Kraków 2003, s. 183-205; Л.Корженювсю, *Управління безпекою "Актуальні проблеми економіки" 2004, № 1(31), с. 147 - 154.*

⁸ Коновалов О. А., *Севітологія (концептуальні основи безпеки)* *життєвої діяльності*, Кніе 2004, с. 17.

⁹ T. Hanausek, *Zarządzanie bezpieczeństwem - nowa dziedzina nauki*, w: *Bezpečnosť a ochrana majetku*, LIPORT LFK, Košice 2001, s. 37.

¹⁰ J. Mikołaj, L. Hofreiter, V. Mach, J. Mihók, P. Selinger, *Terminologia bezpečnostného manažmentu. Vykladový slovník*, Multiprint, Košice 2004.

¹¹ U. Beck, *Společnost rizika. W drodze do innej nowoczesności*. Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2002.

¹² G. Hofstede, *Kultury i organizacje*, PWE, Warszawa 2000.

¹³ L. Korzeniowski, *Firma w warunkach ryzyka gospodarczego*. KTE, Kraków 2001.

¹⁴ J. Mikołaj, *Rizikový manažment*. RVS FŠI ŽU, Žilina 2001.

¹⁵ H. Peumans, *Theorie et pratique des calculs d'investissement*, Dunod, Paris 1965, za: M. Sierpińska, T. Jachna, *Ocena przedsięwzięcia*, PWN, Warszawa 1998, s. 233.

L. Šimák, *Krizový manažment vo verejnej správe*, Žilinska univerzita, Žilina 2001.

¹⁶ Л.Н. Тэпман, *Риски в экономике*, ЮНИТИ-ДАНА, Москва 2002.

metodologicznego i dorobku teoretycznego *wielu* nauk: *filozofii, psychologii, socjologii, historii, nauk ekonomicznych, politycznych i prawnych, wojskowych, przyrodniczych, rolniczych, leśnych, górniczych, medycznych, pedagogicznych a nawet teologicznych i artystycznych*. To przekraczanie granic, podobnie jak w naukach o zarządzaniu, staje się wyznacznikiem tożsamości nauki o bezpieczeństwie (*securitologii*)

Cechą charakteryzującą sposób uprawiania *nauki o bezpieczeństwie* jest wieloaspektowość postrzegania i "odczytywania" rzeczywistości. Cecha ta wynika ze wspomnianej właściwości bezpieczeństwa jako obiektu badań, z faktu że oddziaływanie zagrożeń uwarunkowane jest przez wielorakie czynniki obiektywne i subiektywne, socjopsychologiczne i kulturowe, polityczne i prawne, przyrodnicze i techniczne, makro- i mikroekonomiczne pozostające także wzajemnie w nierozzerwalnych związkach. Wieloaspektowość rozwiązywania problemów bezpieczeństwa i zarządzania nim podstawową zasadą epistemologiczną i regułą metodologiczną, której przestrzeganie lub nieprzestrzeganie stanowi kryterium odróżnienia tego, co jest, od tego, co nie jest uprawianiem *securitologii*.

Nauka, a być może właściwszym byłoby: *wiedza o bezpieczeństwie*, właśnie ze względu na multilateralny charakter obiektu badań i wieloaspektowość zagrożeń, nie wypracowała jeszcze właściwej sobie metody badań. Nie można więc także stwierdzić, jakie są teoretyczne uogólnienia a nawet jakie są założenia hipotez. Jeżeli *securitologia* ma być czymś więcej niż wynikającym z doświadczenia życiowego zbiorem zasad praktycznego działania, to jak każda metoda naukowa musi ogłosić hipotezy ogólne i szczegółowe, opracować zespoły technik badawczych oraz sformułować język naukowy, w jakim przedstawiane są wyniki badań, wynikające z tego opisu wnioski poznawcze i zalecenia praktyczne¹⁹.

72. Pojęcie bezpieczeństwa

Bezpieczeństwo oznacza pewien stan obiektywny polegający na braku zagrożenia, odczuwany subiektywnie przez jednostki lub grupy". Należy zauważyć, że określenie „stan” jest tu zbliżone do pojęciem sytuacji, którą nazywa się układ wzajemnych stosunków człowieka z innymi elementami jego środowiska w określonym momencie czasu²⁰.

Pojęcie sytuacji jest bardzo złożone. Jak zauważa Tadeusz Tomaszewski, każda sytuacja określona jest przede wszystkim przez jej elementy składowe oraz ich cechy, przez stan poszczególnych elementów składowych w określonym momencie czasu oraz przez wzajemne stosunki, jakie w tym momencie zachodzą między jej elementami²¹. Sytuacja obejmuje:

A. układ, w którym występuje podmiot sytuacji (człowiek, grupa, społeczeństwo),

security (ang), bezpieczeństwo. W literaturze spotyka się także, jak się wydaje, błędnie spolszczone "sekuritologia". Zob. J. Świniarski, wyd., cyt., S. Piocha wyd., cyt.

¹⁹ Jest to jedno z zagadnień realizowanych przez Radę Naukową EUROPEAN ASSOCIATION for SECURITY, stowarzyszenia zawiązanego w Krakowie 12 maja 2000 r., zrzeszającego zajmujących się problematyką bezpieczeństwa teoretyków i praktyków z Bułgarii, Czech, Francji, Grecji, Niemiec, Polski, Rosji, Rumunii, Serbi, Słowacji, Ukrainy, Węgier, Wielkiej Brytanii, Włoch i innych państw Europy.

²⁰ Y. Korzeniowski, *Zarządzanie bezpieczeństwem. Rynek, ryzyko, zagrożenie, ochrona*, w: *Zarządzanie bezpieczeństwem*, PSB, Kraków 2000, s. 437; L. Korzeniowski, *Zarządzanie bezpieczeństwem. Od ryzyka do systemu*, w: L. Korzeniowski, (red), *Zarządzanie bezpieczeństwem.. Prace Edukacyjne LIPORT LFK*, Kraków 2001, s. 21; L. Korzeniowski, *Menedżment. Podstawy zarządzania*. EAS, Kraków 2003, s. 183.

²¹ T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*. PWN, Warszawa 1977, s. 17.

²² Tamże, s. 18.

B. **aktywność** podmiotu, zwłaszcza aktywność podstawowa, ze względu na którą rozpatrujemy aktywność podmiotu²³.

Biorąc pod uwagę dwa zasadnicze aspekty sytuacji - rodzaje aktywności człowieka - można rozróżnić dwie zasadnicze sytuacje:

- **egzystencjalne** (życiowe). Życie oznacza procesy o istotnym znaczeniu dla utrzymania się przy życiu.
- **behawioralne** (czynnościowe). Działalność oznacza aktywność podmiotu, dzięki której reguluje on swoje stosunki z otoczeniem przekształcając otoczenie lub samego siebie.

Dlatego też sytuacje człowieka można wprawdzie opisywać jako układ stymulacyjny bodźców, na które on **reaguje**, ale trzeba pamiętać, że jest to opis uproszczony, pomijający fakt wyższej organizacji zachowania się ludzi. Oznacza to, że sytuacja jest polem, w którym człowiek rozwija jakąś działalność, **realizuje** określone zadanie.

Stymulacyjny²⁴ charakter sytuacji człowieka określony jest przez wrażliwość i reaktywność. Wrażliwością nazywa się zdolność organizmów żywych do odbioru określonych bodźców (np. wrażliwość wzrokowa, słuchowa, dotykowa itd. natomiast reaktywnością nazywa się charakterystyczny dla różnych ludzi stosunek siły reakcji do siły wywołujących ją bodźców. Oznacza to, że reakcja różnych ludzi na podobne bodźce jest różna a więc i zachowanie się różnych ludzi w tym samym otoczeniu może być różne²⁵.

Również sytuacja zadaniowa określona jest przez cechy otoczenia jak i podmiotu, w tym przez to, jak człowiek spozstrzega ten układ i jak go rozumie²⁶.

Udział świadomości człowieka w kształtowaniu jego sytuacji stał się punktem wyjścia trzech koncepcji teoretycznych:

- **fenomenologicznej**, w elementem sytuacji są tylko zjawiska bo tylko te są dostępne poznaniu, odczuwane i rozumiane (podczas, gdy istota rzeczy, „rzecz sama w sobie”, jest niepoznawalna). Według Kurta Lewina istnienie rzeczywistości jest zawsze istnieniem dla kogoś i dlatego sytuacja człowieka jest zawsze taka, jak on sam ją spozstrzega (odczuwa i rozumie²⁷).
- **dualnej**, dwóch przeciwstawnych sytuacji: „obiektywnej” i sytuacji „subiektywnej”. Przywołany przez Tadeusza Tomaszewskiego Henry Murray rozróżnia sytuację obiektywną, która istnieje niezależnie od tego, jak ją ktoś spozstrzega (sytuacja alfa), i sytuację subiektywną, taką jaką ktoś określony spozstrzega w określonej chwili (sytuacja Beta).
- **holistycznej**²⁸, całościowej, obejmujące otoczenie człowieka wraz z nim samym, takimi jakimi są one obiektywnie i w obiektywnych stosunkach wzajemnych oraz jakimi je spozstrzega podmiot i jakimi je odbierają inni uczestnicy sytuacji.

W rzeczywistości często mamy do czynienia z sytuacją, gdy zachowanie się człowieka, nawet jeśli jest zgodne z percepcją rzeczywistości, a nie z cechami obiektywnymi, to jednak wywołuje skutki zgodne z cechami obiektywnymi a nie

²³ Szczególnie zaakcentowanie aktywności w rozumieniu sytuacji człowieka występuje w pracach socjologów, np. F. Znanieckiego, T. Parsona i innych. Zob. przypis 22.

²⁴ *stimulatio* (łac.) - pobudzanie

²⁵ Por. W. S. Merlin, *Związek cech społecznych i indywidualnych w osobowości, w: Zagadnienia psychologii różnic indywidualnych*, PWN, Warszawa 1971, s. 277 i nast. 26. T. Tomaszewski, wyd., cyt., s. 21.

²⁶ K. Lewin, *Principles of Topological Psychology*, i New York 1936, s. 66.

²⁷ *holizm*, pogląd, że całość jest czymś więcej niż sumą składających się na nią części.

percywowanymi czy wyobrażonymi²⁹. **Obiektywne cechy kształtują zachowanie człowieka zależnie od tego, jak on sam spostrzega swoją sytuację**, przy czym spostrzeganie sytuacji przez człowieka samo jest zależne od tego, a) - jakie są obiektywne cechy otoczenia, b) - jaki jest on sam i c) - co on sam w tej sytuacji robi. Co więcej, niektóre elementy sytuacji działają na człowieka bezpośrednio, bez pośrednictwa jego świadomości, np. jeżeli widząc w sytuacji bezpieczną nie zareaguje, to dozna uszczerbku, odpowiednio do obiektywnych właściwości zagrożenia a nie do wyobrażonych właściwości otoczenia.

O sytuacji mówimy wtedy, gdy rozpatrujemy tego rodzaju układ ze względu na człowieka, będącego jednym z jej elementów, natomiast „stan” oznacza tu, że podmiotem sytuacji może być także nie-człowiek.

Viktor Porada definiuje stan bezpieczeństwa jako system wzajemnie związanych i w różnym stopniu wywierających wpływ czynników i ich własności, mających wpływ na powstanie, rozwój i rezultaty społecznych zjawisk, które negatywnie wpływają na zdrowie, życie i wszelkie inne wartości w konkretnym społeczeństwie (ustrój społeczny, wolność, wiarę, mienie itp.)³⁰. Negatywne zjawiska są z reguły opisane i spenalizowane³¹ w państwowej legislatywie.

Znaczenie nadane tutaj terminowi „bezpieczeństwo” wiąże to pojęcie z przedmiotami oznaczonymi przez tę nazwę (z desygnatami tej nazwy). Ogół tych przedmiotów (desygnatów) stanowi zakres nazwy. Słowo „bezpieczeństwo” wywodzone bywa z łacińskiego *sine cura* (*securitas*)³² a we współczesnych słownikach oznacza „stan niezagrożenia, spokoju, pewności”³³ lub „stan psychiczny lub prawny, w którym jednostka ma poczucie pewności, oparcie w drugiej osobie lub w sprawnie działającym systemie prawnym; przeciwieństwo zagrożenia”³⁴. Tak więc desygnatami zakreślającymi zawartość pojęcia „bezpieczeństwo” jest zbiór przeciwieństw „zagrożenia”.

7.3. Zagrożenie jako przyczyna potencjalna

Zagrożenie jest to potencjalna przyczyna niepożądanego stanu. Zagrożenia nie są kategorią samoistną, ponieważ zawsze odnoszą się do określonego podmiotu, dla którego mają charakter destrukcyjny. Mogą one spowodować szkodliwe następstwa dlatego, że każdy podmiot (człowiek, system, organizacja, zasób przyrody) charakteryzuje się mniejszą lub większą podatnością czyli pewnymi słabościami, umożliwiającymi przekształcenie potencjalnego zagrożenia w szkodę.

Do wygenerowania zagrożeń potrzebne są określone możliwości, które tkwią w samym podmiocie, którego dotyczy, w jego otoczeniu³⁵ lub w związkach podmiotu

²⁹ Przykładem tak postawionego problemu był 26 grudnia 2004 roku, gdy w następstwie trzęsienia ziemi w okolicach indonezyjskiej wyspy Sumatra powstała gigantyczna fala *tsunami*. Liczbę ofiar śmiertelnych wśród ludzi szacuje się na 300.000, poszkodowanych na kilka milionów.

³⁰ Porada V., *Teoretyczny rozbor policejnej informace, situace a identifikace policejnej činnosti*, „Bezpečnostní teorie a praxe”, Sborník Policejní akademie ČR, Praha 2003, s. 263.

³¹ gr. *potne*; lac. *potna* - kara. *Penalizacja*, karanie, system kar.

³² R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, SCHOLAR, Warszawa 2004, s. 27.

³³ *Słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 1979, s. 147.

³⁴ *Słownik współczesnego języka polskiego Readers Digest Przegląd*, Warszawa 1998, s. 50.

³⁵ Także Viktor Porada zauważa, że stan bezpieczeństwa związany jest ze środowiskiem, w którym powstaje, przebiega i dalej się rozwija. Środowisko (otoczenie) może mieć charakter geograficzny, społeczny, polityczny itp. albo ich kombinacji. Zob. V. Porada, *Teoretyczny rozbor policejnej informace, situace a identifikace policejnej činnosti*, „Bezpečnostní teorie a praxe”, Sborník Policejní akademie ČR, Praha 2003, s. 263.

z otoczeniem³⁶. Zagrożenie to można scharakteryzować poprzez *potencjał negatywny* (destrukcyjny, zagrożenie), rozumiany jako zdolność do destrukcyjnego oddziaływania na system³⁷.

Ryszard Zięba wskazuje na dwa dające się zauważyć ujęcia rozumienia terminu „bezpieczeństwo”. Wąskie ujęcie, które Joseph S. Nye nazywa negatywnym³⁸, traktuje bezpieczeństwo jako brak zagrożeń i koncentruje się na analizowaniu oddziaływań podmiotu w celu ochrony przed zagrożeniami dla jego istotnych wartości wewnętrznych. Bezpieczeństwo jest tu definiowane w przeciwstawieniu do zagrożenia. Drugie ujęcie, pozytywne, postrzega kształtowanie pewności przetrwania, posiadania i swobód rozwojowych podmiotu. Bezpieczeństwo jest tu definiowane przez zdolność do kreatywnej aktywności podmiotu.

Analizując pojęcie bezpieczeństwa można wyodrębnić jego potencjalny lub aktywny charakter :

- Bezpieczeństwo **potencjalne** oznacza brak możliwości zagrożenia lub posiadanie i dysponowanie zasobami i warunkami do zniwelowania zagrożeń.
- Bezpieczeństwo **aktywne** oznacza brak aktywnych zagrożeń w czasie rzeczywistym, to znaczy takim, w którym ujawniającemu się zagrożeniu nie można skutecznie przeciwdziałać.

Obiektywny stan bezpieczeństwa należy odnosić do odnosi się do istnienia lub nie istnienia zagrożeń realnych, niezależnych od czyichkolwiek spostrzeżeń. Będą to zagrożenia powodowane przez:

1. **przyrodę nieożywioną** niezależną od człowieka (np. obiekty kosmiczne, ruchy płyt tektonicznych Ziemi, wulkany, tajfuny),
2. **organizmy żywe** (mikroorganizmy, rośliny i zwierzęta),
3. **wytwory** człowieka (np. budowle, maszyny, urządzenia, substancje chemiczne, materiały wybuchowe).
4. **człowieka** i społeczeństwo (napięcia w stosunkach międzyludzkich, podboje, niewolnictwo, wojny religijne, terroryzm). Mogą to być rzeczywiste działania innych uczestników życia społecznego, niekorzystne i niebezpieczne dla żywotnych interesów i podstawowych wartości danego człowieka, grupy, społeczeństwa lub całej ludzkości.

Poczucie bezpieczeństwa jest wyrazem aspektu subiektywnego i odnosi się do świadomości istnienia, braku takiej świadomości lub braku świadomości możliwego przeciwdziałania niebezpieczeństwu.

7.4. Subiektywne aspekty bezpieczeństwa. Model bezpieczeństwa

Poczucie bezpieczeństwa jest wyrazem aspektu subiektywnego i odnosi się do świadomości istnienia, braku takiej świadomości lub braku świadomości możliwego przeciwdziałania niebezpieczeństwu. Wylaniają się z tego układ, w którym subiektywny aspekt bezpieczeństwa odnosi się do:

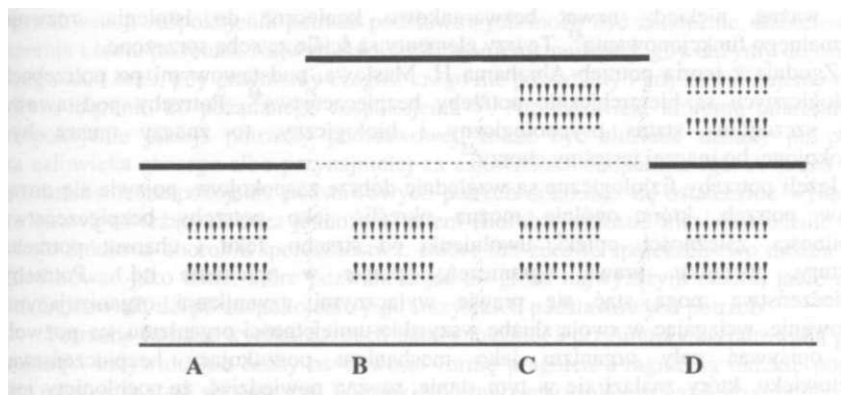
- świadomości istnienia realnego zagrożenia,
- braku takiej świadomości,
- braku świadomości możliwości przeciwdziałania zagrożeniu,

L. Korzeniowski, *Rynek, ryzyko* wyd., cyt., s., 437; L. Korzeniowski, *Od ryzyka do systemu, w: L. Korzeniowski, Prace Edukacyjne*, wyd., cyt., s. 21

"Szymanek A., *Wektorowy model zagrożenia obiektu*, /w:/ *Bezpieczeństwo systemów*, ITWL, Warszawa 1990, s. 97.

38 Zob. J.S.Jr. Nye, *Problemy badań nad bezpieczeństwem*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 6.

- fałszywej świadomości zagrożenia w rzeczywistości nie występującego.
Uwzględniając relacje pomiędzy obiektywnym i subiektywnym aspektem bezpieczeństwa można wyobrazić sobie model zawierający cztery segmenty³⁹:

Rys. 7.1. Model bezpieczeństwa

Źródło: opracowanie własne.

- A. Stan bezpieczeństwa, gdy zagrożenie zewnętrzne jest małe i postrzegane jest jako małe.
- B. Fałszywe bezpieczeństwo, gdy zagrożenie zewnętrzne jest duże a postrzegane jest jako małe.
- C. Brak bezpieczeństwa, gdy zagrożenie zewnętrzne jest duże a postrzeganie tego zagrożenia jest prawidłowe (adekwatne).
- D. Obsesja, gdy zagrożenie zewnętrzne jest małe ale jest postrzegane jako duże.

Na subiektywny aspekt bezpieczeństwa zwracano uwagę już dawno⁴⁰, ale traktując aspekty subiektywne w kategoriach percepcji obiektywnych zagrożeń i koncepcji ich eliminowania. Natomiast subiektywne odczucie może przecież dotyczyć także zagrożenia urojonego, będącego w świadomości osoby lub w świadomości społecznej lecz obiektywnie, poza tą świadomością nie występującego.

Zjawiska oceniane jako niekorzystne lub niebezpieczne powodują stan psychiczny lub wywołują świadomość zagrożenia. W takim rozumieniu termin „zagrożenie” odnosi się do sfery świadomościowej danego podmiotu (człowieka, grupy społecznej, narodu lub narodów)⁴¹.

³⁹ Podobny czterokrotny model zaproponował Daniel Frei, por.: D. Frei, *Sicherheit. Grundfragen der Weltpolitik*. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1977, s. 17-21.

⁴⁰ S. Dworecki, *Wybrane problemy kształtowania bezpieczeństwa narodowego*, „Zeszyty Naukowe AON”, Warszawa 1995, nr 1; J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, ISP PAN, Warszawa 1996, s. 28; R. Zięba, *Kategorie bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, /w:/ *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX w.*, Warszawa 1997, s. 23; Cieślarczyk M., *Współczesne rozumienie bezpieczeństwa i obronności*. Towarzystwo Wiedzy Obronnej, „Zeszyt Problematyczny” 2001, nr 3, s. II.

⁴¹ R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. - koncepcje-struktury-funkcjonowanie*. SCHOLAR, Warszawa 2004, s. 28.

7.5. Potrzeba i wartość bezpieczeństwa

Poczucie braku czegoś, co ze względów biologicznych, społecznych i kulturowych jest niezbędne dla życia i rozwoju przede wszystkim jednostki, a także każdej w zasadzie zbiorowości ludzkiej, określane jest kategorią potrzeby⁴². Psychologowie potrzebę określają jako szczególny stan organizmu wywołany brakiem czegoś, co jest dlań ważne, niekiedy nawet bezwarunkowo konieczne do istnienia, rozwoju i normalnego funkcjonowania⁴³. Te trzy elementy są ściśle ze sobą sprzężone.

Zgodnie z teorią potrzeb Abrahama H. Masłowa, podstawowymi po potrzebach fizjologicznych są hierarchicznie potrzeby bezpieczeństwa⁴⁴. Potrzeby podstawowe mają szczególny status psychologiczny i biologiczny, to znaczy muszą być zaspokojone, bo inaczej jesteśmy chorzy⁴⁵.

Jeżeli potrzeby fizjologiczne są względnie dobrze zaspokojone, pojawia się nowy zestaw potrzeb, które ogólnie można określić jako potrzeby bezpieczeństwa (stabilności, zależności, opieki, uwolnienia od strachu, lęku i chaosu; potrzeba struktury, porządku, prawa, ograniczeń, oparcie w opiece itd.). Potrzeby bezpieczeństwa mogą stać się prawie wyłącznymi czynnikami organizującymi zachowanie, wciągając w swoją służbę wszystkie umiejętności organizmu, co pozwoli nam opisywać cały organizm jako mechanizm poszukujący bezpieczeństwa. O człowieku, który znalazł się w tym stanie, można powiedzieć, że pochłonięty jest niemal całkowicie sprawą swego bezpieczeństwa.

Masłow podkreśla, że pokojowe, sprawnie funkcjonujące, trwałe, dobre społeczeństwo zapewnia zwykle swoim członkom wystarczające poczucie bezpieczeństwa, chroniąc ich przed dzikimi zwierzętami, krańcowymi zmianami temperatury, napadem kryminalnym, morderstwem, chaosem, tyranią itd. Dlatego też, w bardzo realnym znaczeniu, nie odczuwają oni już żadnych potrzeb bezpieczeństwa jako czynnych motywatorów. Tak samo jak najedzony człowiek nie odczuwa głodu, człowiek bezpieczny nie czuje się zagrożony⁴⁶.

Potrzeby bezpieczeństwa stanowią aktywny i dominujący czynnik mobilizujący zasoby organizmu człowieka wyłącznie w sytuacjach rzeczywiście krytycznych takich jak wojna, choroba, katastrofy żywiołowe, napady, zamęt społeczny, nerwica, urazy mózgu, upadek autorytetu, długotrwałe trudne sytuacje. Potrzeby bezpieczeństwa stają się bardzo palące w życiu społecznym, ilekroć powstaje rzeczywiste zagrożenie prawa, porządku, władzy. Można się spodziewać, że u większości istot ludzkich zagrożenie chaosem czy nihilizmem spowoduje regresję od wszelkich potrzeb wyższego rzędu do silniejszych potrzeb bezpieczeństwa.

Równocześnie jednak zaspokojenie potrzeb fizjologicznych i bezpieczeństwa jest warunkiem odczuwania potrzeb wyższych, a dążenie do ich zaspokojenia ma pożądane następstwa obywatelskie i społeczne. W pewnej mierze im wyższa potrzeba, tym mniej egoistyczna. Głód, bezpieczeństwo są wysoce egocentrycznymi; zaspokoić głód można ty⁴⁷ dla siebie, bezpieczeństwo jest stanem dla każdego indywidualnym, chociaż grupa może poczucie bezpieczeństwa wzmacniać lub osłabiać. Natomiast szacunek i miłość wymaga udziału innych ludzi, a także ma związek z zadowoleniem innych ludzi. Ludzie wystarczająco zaspokojeni w zakresie bardziej podstawowych potrzeb, aby poszukiwać miłości i poważania (a nie tylko jedzenia i bezpieczeństwa), zwykli rozwijać takie

⁴² Por. L. J. Krzyżanowski, *O podstawach kierowania organizacjami*, PWN, Warszawa 1999, s. 215.

⁴³ S. Gertsman, *Psychologia na co dzień*, KIW, Warszawa 1975, s. 134.

⁴⁴ A. Masłow, *Motywacja i osobowość*. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1990, s. 12 i nast.

⁴⁵ Tamże, s. 144

⁴⁶ Tamże, s. 80.

cechy, jak lojalność, życzliwość, świadomość obywatelską; stają się lepszymi rodzicami, małżonkami, nauczycielami, urzędnikami państwowymi itp.⁴⁷.

Maslow podkreślał równocześnie, że „z samego zaspokojenia potrzeb podstawowych nie wynika automatycznie system wartości, któremu można by zaufać i w który można by się zaangażować. Nauczyliśmy się raczej, że jedną z możliwych konsekwencji zaspokojenia potrzeb podstawowych może być znudzenie, bezcelowość, anomia i temu podobne. Najwyraźniej funkcjonujemy najlepiej, gdy dążymy do czegoś, czego nam brak, gdy pragniemy czegoś, czego nie posiadamy i gdy mobilizujemy nasze siły w dążeniu do pożądanego zaspokojenia”⁴⁸. Ale człowiek, któremu udaremnilo zaspokojenie jakiejś potrzeby podstawowej, może być słusznie uznany po prostu za człowieka chorego albo przynajmniej za człowieka niedopełnionego. A skoro takie udaremnienie zaspokojenia podstawowych potrzeb dokonuje się ostatecznie wyłącznie za sprawą sił leżących poza jednostką, zatem choroba jednostki musi ostatecznie mieć swoje źródło w chorobie społeczeństwa. Dobre lub zdrowe społeczeństwo można więc zdefiniować jako takie, które pozwala dojść do głosu najwyższym celom, jakie może mieć człowiek, dzięki zaspokojeniu jego wszystkich podstawowych potrzeb.

Potrzeby ludzkie wynikają z cech natury ludzkiej i przyjmują ukształtowaną przez kulturę i indywidualne cechy osobowości formę pragnień. Pragnienia ludzkie poparte siłą nabywczą stają się popytem. Warunkiem rynkowego sukcesu każdego produktu jest jego zdolność do zaspokojenia określonych potrzeb, do zapewnienia nabywcom określonych korzyści. Specjaliści w zakresie marketingu zwracają uwagę na błąd polegający na zwracaniu większej uwagi na oferowane materialne produkty niż na korzyści, jakie te produkty przynoszą⁴⁹. Producent wiertel sądzi, że klient potrzebuje wiertła, gdy tymczasem pragnieniem klienta jest wywiercona dziura, podobnie jak pragnieniem tegoż klienta jest bezpieczeństwo. A który z producentów i sprzedawców rozpoznaje faktyczne potrzeby, pragnienia i korzyści potencjalnych nabywców towarów i usług w sferze bezpieczeństwa?

Brak zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa wyrządza szkody jednostce lub grupie ludzkiej, gdyż destabilizuje jej tożsamość i funkcjonowanie. Jak zauważa Józef Kukulka, przejawiają one wówczas tendencję do zmiany istniejącego stanu rzeczy, do oporu wobec niekorzystnych zmian w ich sferze zewnątrzprzedmiotowej i do stosowania środków ochronnych, mogących przywrócić im poczucie bezpieczeństwa⁵⁰.

Można także postawić hipotezę, że istnieje także zależność pomiędzy potrzebami, w szczególności potrzebami bezpieczeństwa, a wartościami. Leszek J. Krzyżanowski uważa, że w zależności od charakteru (typu) wartości i potrzeb, ich genezy, stopnia ukształtowania wartości i zaspokojenia potrzeb, odniesienia rozważań do określonego poziomu struktury społecznej i innych czynników - wartości kształtują potrzeby, bądź na odwrót, są przez nie determinowane. Na przykład tzw. potrzeby wyższego rzędu są na ogół kształtowane przez wartości powszechnie akceptowane w danym społeczeństwie, natomiast potrzeby podstawowe wpływają na treść i układ (hierarchię) wartości⁵¹.

Potrzeby jednostki są poznawczo reprezentowane, w społecznie akceptowanych kategoriach, jako wartości. Z chwilą, gdy potrzeby zostaną przełożone na wartości.

⁴⁷ Tamże.s. 153.

⁴⁸ tamże, s. 16.

⁴⁹ Por. Ph. Kotler, G. Armstrong, J. Saunders, V. Wong, *Marketing. Podręcznik europejski*. PWE. Warszawa 2002, s. 40 - 42.

⁵⁰ J.Kukulka, *Nowe uwarunkowania i wymiary bezpieczeństwa międzynarodowego Polski*. „Więć i Państwo”, 1995, nr I. s. 198 - 199.

⁵¹ L. J. Krzyżanowski, *O podstawach kierowania organizacjami*. PWN, Warszawa 1999, s. 215.

łatwiejsze staje się koordynowanie ich zaspokajania z dążeniami innych, a także uzasadnianie przed innymi i przed samym sobą. Wartości bywają generowane także przez grupy i instytucje społeczne. Dzięki socjalizacji, jednostki internalizują pod postacią wartości cele warunkujące pomyślność innych oraz przetrwanie i sprawne funkcjonowanie grup⁵².

W ujęciu empirycznym wartością jest - zdaniem Williama Thomasa i Floriana Znanieckiego - to wszystko, co jest potencjalnym przedmiotem ludzkich działań⁵³. Jan Szczepański określa wartość jako „dowolny przedmiot materialny lub idealny, idea lub instytucja, przedmiot wyimaginowany lub rzeczywisty, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus”⁵⁴.

Ludzkie wartości, to cele ponadsytuacyjne, pełniące funkcje zasad regulujących życie jednostki lub grupy. Wartości wyznaczają standardy tego, co pożądane przy ocenie zachowań, zdarzeń i ludzi (w tym własnej osoby), przy formowaniu i wyrażaniu postaw, wreszcie przy wyborze i uzasadnianiu działań⁵⁵.

Treść wartości podlega klasyfikacji wedle motywacji, którą wyrażają. Wśród dziesięciu typów wartości Schwanz umieścił także bezpieczeństwo plasując go w strukturze typów wartości na biegunie „zachowawczość”, przeciwstawnym „otwartości na zmiany”. Bezpieczeństwo jest tu w pobliżu takich wartości, jak: tradycja, wartościowanie, władza⁵⁶.

Wartością jest to, co "jest coś warte"⁵⁷. Tak więc potrzeby bezpieczeństwa:

- dotyczą rzeczywistych, a nie tylko potencjalnych i niespełnionych możliwości,
- są obiektywnym nośnikiem wartości,
- są wartością dla podmiotowego adresata.

Józef Lipiec podkreśla⁵⁸, że konstrukcyjna moc wartości odnosi się do:

- człowieka i tylko do niego, ale z przywołaniem bytu ludzkiego w trzech innych wymiarach:
- życia drugiego człowieka,
- życia zbioru ludzi tworzących społeczeństwo,
- życia gatunku ludzkiego (ludzkości).

Jednakże związki pomiędzy podmiotem, drugim człowiekiem, społeczeństwem i ludzkością w kategoriach wartości bezpieczeństwa mogą być zgodne, rozbieżne lub sprzeczne.

Znamienne, że w dekalogu uniwersalnej etyki, wywiedzionej z historycznych doświadczeń moralnych ludzkości i z refleksji teoretycznej nad wartościami, Józef Lipiec na drugiej pozycji (za tolerancją) umieszcza bezpieczeństwo, przed wolnością, sprawiedliwością, godnością, pracą, solidarnością, pięknem, prawdą i miłością⁵⁹.

Potrzeba i pragnienie bezpieczeństwa jest jednym z najważniejszych problemów nurtujących ludzi i społeczności w skali globalnej, lokalnej i w wymiarze indywidualnym. Należy przy tym zauważyć, że poczucie bezpieczeństwa w najbliższym otoczeniu kształtuje się odmiennie, niż w skali ogólnopolskiej lub globalnej.

⁵² A. S.R. Manslead, (red.) *Psychologia społeczna. Encyklopedia Blackwella*, s. 701.

⁵³ W.I. Thomas, F. Znaniecki. *Chłop polski w Europie i w Ameryce*, t. 1, Warszawa 1977, s. 54.

⁵⁴ Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1970, s. 97.

Tamże, przypis 52.

⁵⁵ Tamże. s. 702.

⁵⁶ J. Lipiec, *Świat wartości*, Kraków 2001, s. 49.

⁵⁷ Tamże, s. 76.

⁵⁸ Lipiec J., *Świat wartości*, Kraków 2001, s. 206 - 239.

7.6. Badania poczucia bezpieczeństwa

Niemal połowa (48%) uczestników badania, przeprowadzonego w 51 krajach wszystkich regionów świata w grudniu 2003 roku przez Instytut Gallupa, uważa pesymistycznie że następne pokolenie będzie żyć w mniej bezpiecznym świecie.

Największe poczucie zagrożeń ujawniają mieszkańcy stosunkowo bezpiecznych dotychczas, rozwiniętych i ustabilizowanych państw Europy Zachodniej, w której aż 64% przewiduje pogorszenie bezpieczeństwa. Badania te potwierdzają spotykaną w literaturze prognozę, że przyszłość wyznaczać będzie „rynek strachu”⁶¹.

W Polsce poczucie bezpieczeństwa zmniejszyło się w stosunku do okresu przed transformacją ustrojową z 1989 roku, ale nadal jest stosunkowo wysokie (około 70%), a także jest stosunkowo stabilne. Może to potwierdzać hipotezę o znacznym udziale czynnika subiektywnego, potęgowanego charakterem informacji w środkach masowego przekazu, które nie mają wpływu na poczucie bezpieczeństwa w znanym osobiście środowisku lokalnym.

O poziomie subiektywnego poczucia bezpieczeństwa mogą świadczyć badania przeprowadzone przez Instytut Gallupa, w których uzyskano informację, że w 1975 roku w Stanach Zjednoczonych Ameryki przestępczość była postrzegana jako problem najbardziej zagrażający, dystansujący inne. W innych badaniach wykazano, że aż 63 % respondentów jest przekonanych o tym, że niebezpieczeństwo zostania ofiarą przestępstwa jest bardzo duże, a 32 % że nie mniejsze, niż w latach poprzednich⁶². Nie ma tu znaczenia płeć ani kolor skóry. Nasilenie strachu przed przestępczością nie zawsze pozostaje w związku z rzeczywistym zagrożeniem przestępczością na danym terenie. Poza tym badani bardziej bali się przestępstw przeciwko jednostce, a mniej przeciwko mieniu⁶³.

Natomiast z badań przeprowadzonych w Polsce w 1998 roku wynika, że tutaj najwięcej osób, bo 68% badanych, obawia się o swoje mienie, 47% - nie czuje się bezpiecznie w swojej okolicy, 28% - obawia się zamachu terrorystycznego⁶⁴. Niski poziom subiektywnego poczucia bezpieczeństwa potwierdzają badania przeprowadzone przez Instytut Gallupa, w których uzyskano informację, że aż 59,8% Polaków byłaby gotowa wynająć prywatną firmę dla ochrony, jeżeli państwowe organy okazałyby się nieskuteczne⁶⁵.

Z sondażu CBOS (Centrum Badania Opinii Społecznej) z 2001 roku wynika, że niespełna 18% obywateli uważa Polskę za kraj bezpieczny. Co trzeci ankietowany uważał, że jego miejsce zamieszkania (dzielnica, osiedle, wieś) nie można uznać za bezpieczne i spokojne. 65 % respondentów obawiało się, że może paść ofiarą przestępstwa, a w dużych miastach (powyżej 500 tys. mieszkańców) odsetek osób

Ankietowano 43 tys. osób reprezentujących ponad 11 mld mieszkańców Ziemi. Uczestników badania pytano m. in. o ocenę zagrożeń wojną czy terroryzmem zarówno w wymiarze krajowym, jak i międzynarodowym, o ich poczucie bezpieczeństwa ekonomicznego i dobrobytu, o opinię o stanie środowiska naturalnego. Zob. *Opinia społeczna. Świat mniej bezpieczny*, "Rzeczpospolita" 2004-01-09. "Por. J. Czapska, J. Wójcikiewicz, *Policja w społeczeństwie obywatelskim*, Zakamycze 1999, s. 66; L. Korzeniowski, *Przyczynek do teorii zarządzania bezpieczeństwem*, w: *Rieszenie krizowych sytuacji w specyficznym prostrze*, Żylińska uniwerszta, Żilina 2002, s. 241 - 245.

⁶¹ J. Szumski, *Amerykańska opinia publiczna o przestępczości i jej kontroli*, „Przestępczość na świecie”, t. XVIII, Warszawa 1985.

⁶² E. Moczuk, *Postrzeganie bezpieczeństwa publicznego w środowisku lokalnym*. Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2003, s. 69.

⁶³ *Czy czujemy się bezpiecznie?* Badania Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 1998.

⁶⁴ Wyd., cyt, s. 59.

obawiających się napaści wzrastał do 77 %. 67 % ankietowanych bało się, że ofiarą przestępstwa może stać się ktoś z najbliższej rodziny⁶⁶.

Opinie o bezpieczeństwie Polaków dostarczają odpowiedzi na pytania związane z poczuciem zagrożenia osobistego, z tematyką postrzegania bezpieczeństwa w skali kraju i w miejscu zamieszkania. Poczucie bezpieczeństwa obywateli jest efektem wpływu różnych czynników. Oddziałują na nie zarówno obiektywnie istniejące uwarunkowania, jak też działalność środków masowego przekazu, które często prezentują wydarzenia skrajne i nietypowe, lecz mające wpływ na świadomość społeczną⁶⁷.

W opinii badanych Polaków po okresie transformacji ustrojowej w 1989 roku Polska przemieniła się z kraju stosunkowo bezpiecznego w kraj, w którym nie żyje się bezpiecznie.

Poczucie bezpieczeństwa w najbliższym otoczeniu kształtuje się odmiennie, niż w skali ogólnopolskiej. Poczucie to zmniejszyło się w stosunku do okresu przed transformacją ustrojową z 1989 roku, ale nadal jest stosunkowo wysokie (około 70%), a także jest stosunkowo stabilne. Może to potwierdzać hipotezę o znacznym udziale czynnika subiektywnego, potęgowanego charakterem informacji w środkach masowego przekazu, które nie mają wpływu na poczucie bezpieczeństwa w znanym ośrodku środowisku lokalnym.

Uwzględniając uwagi co do braków w zakresie wiedzy o bezpieczeństwie, w 2004 r. rozpoczęto badania ankietowe menedżerów i kadry kierowniczej instytucji znaczących dla bezpieczeństwa w Polsce, Czechach, Słowacji i Ukrainie. Ze względu na multilateralny charakter obiektu badań i wieloaspektowość zagrożeń wykorzystano technikę badań ankietowych i metodologię właściwą dla socjologii.

Ankieta składa się z trzech części, tzn. z metryczki, pytań dotyczących subiektywnych doświadczeń i ocen oraz pytań dotyczących decyzji ryzykownej.

Pytania dotyczą subiektywnych doświadczeń i ocen i odnoszą się do kwestii:

- zaspokojenia potrzeb podstawowych w konfiguracji A. Masłowa (fizjologicznych, bezpieczeństwa, przynależności, szacunku i uczuć, samorealizacji);
- niebezpieczeństw zagrażających respondentowi lub pracodawcy (mających przyczynę w zasobach lub otoczeniu);
- siły wymiarów kultury organizacji (wg koncepcji Björna Bjerke⁶⁸);
- siły motywacji kategorii „bezpieczeństwo” wśród innych wartości;
- dystansu władzy emocjonalnej przestrzeni oddzielającej podwładnych od przełożonych⁶⁹;
- siły działania przyczyn skłaniających do podjęcia decyzji ryzykownej (czynniki więzi osobistej, częstotliwości, drastyczności i medialności);
- następstw decyzji ryzykownej.

Wstępne wyniki badań będą opublikowane w 2006 r.

Podstawą dalszych analiz mogą być zaproponowane kategorie obiektywnych i subiektywnych czynników oraz dynamika stanu bezpieczeństwa. Badania mogą być także pogłębione analizą ryzyka, potrzeb i wartości.

E. Olezyk, *Polacy boją się przestępców*. "Rzeczpospolita" 2003-04-14.

⁶⁶ E. Moczuk, *Postrzeganie bezpieczeństwa publicznego w środowisku lokalnym*. Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2003, s. 73.

⁶⁷ B. Bjerke, *Kultura a styl przywództwa. Zarządzanie w warunkach globalizacji*. Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004, s. 248.

⁶⁸ G. Hofstede, *Kultury i organizacje*. PWE, Warszawa 2000, s. 63 – 93.

Bibliografia

1. Beck U., *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2002.
2. Bjerke B., *Kultura a style przywództwa. Zarządzanie w warunkach globalizacji*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004.
3. Cieślarczyk M., *Współczesne rozumienie bezpieczeństwa i obronności*, Towarzystwo Wiedzy Obronnej, "Zeszyt Problemowy" 2001, nr 3.
4. Czapska J., Wójcikiewicz J., *Policja w społeczeństwie obywatelskim*, Zakamycze 1999.
5. *Czy czujemy się bezpiecznie?* Badania Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 1998.
6. Dworecki S., *Wybrane problemy kształtowania bezpieczeństwa narodowego*, „Zeszyty Naukowe AON”, Warszawa 1995, nr 1.
7. Gertsman S., *Psychologia na co dzień*, KIW, Warszawa 1975.
8. Frei D., *Sicherheit. Grundfragen der Weltpolitik*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1977.
9. Hanausek T., *Zarządzanie bezpieczeństwem - nowa dziedzina nauki, Bezpečnosť a ochrana majetku*, LIPORT LFK, Košice 2001.
10. Hofstede G., *Kultury i organizacje*, PWE, Warszawa 2000.
11. Ярочкш В.И., *Сек'юритология - наука о безопасности жизнедеятельности*, Москва 1989.
12. Коновалов О. А., *СевтологІя (концептуальї основи безпечно! життсдІяльностІ*, Кит 2004.
13. Korzeniowski L., *Firma w warunkach ryzyka gospodarczego*, KTE, Kraków 2001.
14. Korzeniowski L., *Menedżment. Podstawy zarządzania*, EAS, Kraków 2003.
15. Коженъовскп Л., *Управльння безпекою* "Актуальш проблеми економіки" 2004, № 1(31).
16. *Riešenie krizovych situccii v špecifickom prostredii*, Žilinskä univerzita, Žilina 2002.
17. Korzeniowski L., (red.), *Zarządzanie bezpieczeństwem. Prace Edukacyjne*, LIPORT LFK, Kraków 2001.
18. Korzeniowski L., *Zarządzanie bezpieczeństwem*, PSB, Kraków 2000.
19. Kotler Ph., Armstrong G., Saunders J., Wong V., *Marketing. Podręcznik europejski*, PWE, Warszawa 2002.
20. Krzyżanowski L.J., *O podstawach kierowania organizacjami*, PWN, Warszawa 1999.
21. Krzyżanowski L., *Podstawy nauki zarządzania*, PWN, Warszawa 1985.
22. Kukułka J., *Nowe uwarunkowania i wymiary bezpieczeństwa międzynarodowego Polski*, „Wieś i Państwo”, 1995, nr 1.
23. Lewin K., *Principles of Topological Psychology*, J. New York 1936.
24. Lipiec J., *Świat wartości*, Kraków 2001.
25. Maslow A., *Motywacja i osobowość*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1990.
26. Merlin W.S. *Związek cech społecznych i indywidualnych w osobowości, w: Zagadnienia psychologii różnic indywidualnych*, PWN, Warszawa 1971.
27. Mikołaj J., Hofreiter L., Mach V., Mihók J., Selinger P., *Terminologia bezpečnostného mankamentu. Vykkladovy slovník*, Multiprint, Košice 2004.
28. Mikołaj J., *Rizikovy manažment*, RVS FSI ŽU, Žilina 2001.

29. Moczuk E., *Postrzeganie bezpieczeństwa publicznego w środowisku lokalnym*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2003.
30. Nye J.S.Jr., *Problemy badań nad bezpieczeństwem*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 6.
31. Olczyk E., *Polacy boją się przestępców*, "Rzeczpospolita" 2003-04-14.
32. *Opinia społeczna. Świat mniej bezpieczny*, "Rzeczpospolita" 2004-01-09.
33. Peumans H., *Theorie et pratique des calculs d'investissement*, Dunod, Paris 1965.
34. Porada V., *Teoretický rozbor policejní informace, situace a identifikace policejní činnosti*, „Bezpečnostní teorie a praxe”, Sborník Policejní akademie ČR, Praha 2003.
35. A. S. R. Manstead (red.), *Psychologia społeczna. Encyklopedia Blackwella*,
36. Tomaszewski T. (red.), *Psychologia*, PWN, Warszawa 1977.
37. Piocha S. (red.), *Problemy bezpieczeństwa ekonomicznego wobec procesów globalizacji*, PTE, Koszalin 2004.
38. Sierpińska M., Jachna T., *Ocena przedsiębiorstwa*, PWN, Warszawa 1998.
39. Šimák L., *Krizový manažment vo verejnej správe*, Žilinská univerzita, Žilina 2001.
40. *Słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 1979.
41. *Słownik współczesnego języka polskiego* Reader's Digest Przegląd, Warszawa 1998.
42. Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, ISP PAN, Warszawa 1996.
43. Szumski J., *A amerykańska opinia publiczna o przestępczości i jej kontroli*, "Przestępczość na świecie", t. XVIII, Warszawa 1985.
44. Świniarski J., *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Egros, Warszawa 1999.
45. Тэпман Л.Н., *Риски в экономике*, ЮНИТИ-ДАНА, Москва 2002.
46. Szymanek A., *Wektorowy model zagrożenia obiektu*, w: *Bezpieczeństwo systemów*, ITWL, Warszawa 1990.
47. Тэпман Л.Н., *Риски в экономике*, ЮНИТИ-ДАНА, Москва 2002.
48. Zięba R., *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego, - koncepcje-struktury-funkcjonowanie*, SCHOLAR, Warszawa 2004.
49. Zięba R., *Kategorie bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, w: *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX w.*, Warszawa 1997.

Summary

Securitology - theoretical and practical safety issues

The article presents a critical analysis of *securitylogic* - as a new, shaping branch. The author defines the notion of 'security' as a certain objective condition based on the lack of threat, sensed subjectively by individuals or groups. European literature confirms the legitimacy of such approach. On grounds of the analysis of objective and subjective categories of threat, a four-element model of security is suggested, including the state (condition) of safety (security), false safety, lack of safety and **Obsession**. Taking into consideration the criteria included in the model, the author analyses issues of needs and values concerning security. The author formulates conclusions regarding research on managers' feeling of security in Poland, Czech Republic, Slovakia and Ukraine.

8. INTEGRACJA SYSTEMÓW ZARZĄDZANIA JAKOŚCIĄ, OCHRONĄ ŚRODOWISKA ORAZ BEZPIECZEŃSTWA I HIGIENY PRACY

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie możliwości integrowania systemu zarządzania jakością (zgodnego z normą ISO 9001:2000), środowiskiem (według normy ISO 14001) oraz bezpieczeństwa i higieny pracy (według PN-N 18001). Główny nacisk został położony na podejście procesowe, jako wzór integrowania, z uwagi na fakt, iż jest ono zalecane przez znowelizowaną normę ISO 9000 i wiąże się z wieloma korzyściami dla organizacji. Przyjęcie tego podejścia, jako fundamentu działań integracyjnych, zapewnia przejrzystość struktur, usprawnia mechanizm ciągłego doskonalenia i daje możliwość kompleksowego spojrzenia na problemy w przedsiębiorstwach.

Wprowadzenie

Pojęcie „integracji” jest często wykorzystywane w terminologii nauk organizacji i zarządzania, używane zarówno w skali mikro, makro, jak i globalnej. Rozwój integralny obejmuje szeroki zakres zjawisk społeczno-gospodarczych sprzężonych ze sobą, tworzących pewną całość, wewnętrznie powiązaną. Z pojęciem integracji wiąże się termin „integralizacja”. Pod tym sformułowaniem należy rozumieć dążenie do tego, aby wzrost poszczególnych elementów organizacji nie destabilizował jej struktury, lecz dążył do stanu *constans* lub do jej restrukturyzacji w bardziej doskonałą¹. Integracja może przykładowo² obejmować sferę zarządzania jakością, środowiskiem i bhp, która to zostanie przedstawiona w niniejszym artykule.

Integracja systemów zarządzania może przebiegać zarówno w pionie, jak i poziomie. Według S. Tkaczyka integracja w pionie jest połączeniem przynajmniej dwóch modeli w swej „czystej” postaci, np. jakość i środowisko. Przy czym pionem łączącym jest zawsze model zarządzania jakością, zgodny z normą ISO 9000. Integracja pozioma systemów zarządzania w przedsiębiorstwie występuje w przypadku, gdy zawierają one nie tylko wymagania dotyczące zapewnienia jakości, ale także wymagania związane z innymi dziedzinami działalności przedsiębiorstwa, np. odpowiedzialnością społeczną, zarządzaniem wiedzą, finansami etc.³

Działania integracyjne systemów zarządzania jakością, bezpieczeństwem i higieną pracy oraz środowiskiem w jeden ogólny system zarządzania warto podejmować, w przypadku, gdy organizacji zależy na uzyskaniu przewagi konkurencyjnej poprzez m.in. zwiększenie zysków na drodze ograniczania strat czy też uwzględnianiu interesów

¹ A. Polak, *Zarządzanie zintegrowane*, „Problemy Jakości”, 4/2002, s. 4, [cyt. za]: Strzeszewski Cz., *Integralny rozwój gospodarczy*. Wydawnictwo ODDiSS. Warszawa 1976, s. 64.

² Niniejszy artykuł koncentruje się na trzech systemach: zarządzania jakością, środowiskiem i bhp. Jest jednak możliwe i jest praktykowane integrowanie innych systemów zarządzania, takich jak: System HACCP (Analiza Zagrożeń i Krytycznych Punktów Kontroli) (omówione np. w: Kochańska J., *Systemy jakości w przemyśle spożywczym*. Normalizacja 11/2000). System QS 9000 (szerzej zaprezentowane np. w: T. Bramorski, J. Luczak, *QS 9000. System jakości dostawców na rynek motoryzacyjny*. Wydawnictwo Quality Progress, Poznań 1999), AQAP (wymagania systemu AQAP, dla normy ISO 9001:1996, przedstawia norma AQAP - 110 *Wymagania NATO dotyczące zapewnienia jakości podczas projektowania, prac rozwojowych i produkcji*. Luty 1995), itp.

³ S. Tkaczyk, *Inżynieria jakości a inżynieria materiałowa*, ORGMASZ, Warszawa 2000, [cyt. za:] S. Tkaczyk., B. Wojtaszek, *Efektywność zintegrowanych systemów zarządzania*, ZN Politechniki Śląskiej, „Organizacja i Zarządzanie” z. 12, 2002.

zainteresowanych stron. Przesłanką aplikacji tych systemów jest również chęć efektywniejszego wykorzystania zasobów, poprzez ich lepszą alokację w wymiarze zarówno strategicznym, taktycznym jak i operacyjnym⁴.

Rozważania zawarte w artykule powstały w oparciu o studia literaturowe tematu.

8.1. Uzasadnienie wyboru systemów poddanych integracji

Trzy współdziałające ze sobą, kompatybilne systemy przedsiębiorstwa: system zarządzania jakością zgodny z normami ISO serii 9000:2000, system zarządzania bezpieczeństwem i higieną pracy według PN-N 18001 oraz system zarządzania środowiskowego według ISO 14001:2004 będą w tym przypadku stanowić zintegrowany system zarządzania (ZSZ). Dotychczas w przedsiębiorstwach, zarówno produkcyjnych, jak i usługowych, systemy te były postrzegane odrębnie. W miarę wdrażania poszczególnych elementów zauważono ich wzajemną korelację.

Wymienione systemy mają zarówno cechy wspólne, jak i różnią się od siebie. Integracji sprzyja fakt występowania w każdym z tych systemów podobnych elementów strukturalnych, wymagań dotyczących planowania, wdrażania, sprawdzania i oceny podejmowanych działań. Proponowany w artykule model zintegrowanego systemu zarządzania jakością, ochroną środowiska i bhp będzie głównie opierał się na Kodeksie wymagań tego systemu, będącym uogólnioną kompilacją wymagań normatywnych zawartych w normach oraz strukturze wykorzystującej cztery główne procesy, wymienione w normie ISO 9000:2000. Wymagania te obejmują odpowiedzialne kierowanie, gospodarowanie zasobami, realizację wyrobów oraz pomiary, analizę i doskonalenie⁵. Zestawienie wybranych wspólnych wymagań systemów zarządzania jakością, środowiskiem i bhp przedstawia Tabela 8.1.

Tabela 8.1.

Wykaz wspólnych wymagań systemów zarządzania jakością, środowiskiem i bhp

Wymagania	Zarządzanie jakością	Zarządzanie środowiskowe	Zarządzanie bhp
Proces ciągłego doskonalenia	Orientacja przedsiębiorstwa na klienta	Orientacja przedsiębiorstwa na środowisko i otoczenie	Orientacja firmy na pracowników
	Prewencja dotycząca odpowiedzialności za produkt	Prewencja dotycząca odpowiedzialności za środowisko	Prewencja dotycząca odpowiedzialności za bhp
	Program poprawy jakości	Program poprawy ochrony środowiska	Program poprawy warunków bhp
Odpowiedzialność kierownictwa	Wymagania klienta	Wymagania prawne i społeczne	Wymagania prawne
	Polityka jakości	Polityka środowiskowa	Polityka bhp
	Pełnomocnik ds. jakości	Pełnomocnik ds. środowiska	Pełnomocnik ds. bhp

⁴ A. Cieślak., *Model zintegrowanego systemu zarządzania jakością, ochrona środowiska oraz bezpieczeństwem i higieną pracw*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”, Organizacja i zarządzanie, z. 12,2002.

⁵ Tamże.

	System zarządzania jakością	System zarządzania środowiskowego	System zarządzania bhp
	Księga jakości, dokumenty i zapisy	Dokumenty i zapisy	Dokumenty i zapisy
Zarządzanie zasobami	Szkolenia dotyczące jakości	Szkolenia dotyczące ochrony środowiska	Szkolenia dotyczące bhp
	Środki materialne, finansowe i informacyjne niezbędne do realizacji programu jakości	Środki materialne, finansowe i informacyjne niezbędne do realizacji programu ochrony środowiska	Środki materialne, finansowe i informacyjne niezbędne do realizacji programu poprawy bhp i ppoż.
Zarządzanie procesami	Wyposażenie techniczne i pomiarowe	Wyposażenie techniczne i pomiarowe	Wyposażenie techniczne i pomiarowe
	Dyscyplinowanie procesów dotyczących obsługi klienta	Dyscyplinowanie procesów związanych z ochroną środowiska	Dyscyplinowanie procesów związanych z zapewnieniem bezpiecznych i higienicznych warunków pracy
Pomiary, analiza wyników i doskonalenie	Postępowania z wyrobami niezgodnymi z wymaganiami	Postępowanie w sytuacjach awaryjnych i katastrofalnych	Postępowanie powypadkowe
	Kontrola: dostaw, międzyoperacyjna, końcowa	Monitoring środowiska	Przegląd warunków bhp
	Wewnętrzne audyty jakości	Wewnętrzne audyty środowiskowe	Przegląd warunków bhp
	Działania korygujące i zapobiegawcze	Działania korygujące i zapobiegawcze	Działania korygujące i zapobiegawcze

Źródło: Opracowanie na podstawie: [2, s. 292]

Analiza danych zawartych w tabeli pozwala sformułować wniosek, iż proces integracji jest dokonywany na trzech płaszczyznach. Są to:

1. Polityka. Integracja na poziomie polityki polega na sformułowaniu jednej polityki rozwoju przedsiębiorstwa, uwzględniającej jakość, ochronę środowiska oraz bezpieczeństwo i higienę pracy.
2. Podsystemy. Na tej płaszczyźnie działania integracyjne polegają na znajdowaniu najlepszych rozwiązań (w poszczególnych zakresach działalności przedsiębiorstwa) oraz dążeniu do efektu synergii, przy jednoczesnym uwzględnieniu zaangażowanych podmiotów i zachodzących procesów, co znajduje odzwierciedlenie w tworzeniu wspólnych procedur.
3. Dokumentacja. Integracja na poziomie dokumentacji polega na umieszczeniu elementów wszystkich wcześniej norm w Księdze zintegrowanego systemu zarządzania, w systemowych procedurach i instrukcjach oraz w innych dokumentach⁴.

Należy jednak zauważyć, iż pomiędzy tymi trzema systemami, oprócz cech wspólnych, istnieją sprzeczności, które wynikają ze specyfiki każdej z omawianych dziedzin. Podstawowe różnice przedstawia Tabela 8.2.(następna strona).

⁴ J. Bagiński., W. Nosowski, *Zarządzanie jakością, środowiskiem i bezpieczeństwem pracy - ujęcie systemowe*, „Problemy Jakości”, 8/1998.

Tabela 8.2.

Różnice pomiędzy składnikami zintegrowanego systemu zarządzania

Podstawowe różnice	SZJ ISO 9000:2000	SZŚ ISO 14001	SZBHP PN-N-18001
orientacja na inny rodzaj wyrobów	zamierzony wyrób końcowy	niepożądane strumienie wylotowe (emisje do powietrza, ścieki, odpady) oraz nadmierne strumienie surowcowe, materiałowe i energetyczne	niepożądane zdarzenia i ryzyko ich wystąpienia w miejscu pracy (wypadki, choroby zawodowe);
cele przedmiotowe	powtarzalność inherentnych cech wyrobów	minimalizacja aspektów środowiskowych	minimalizacja ryzyka zawodowego
orientacja strategiczna	generowanie większego zysku	zmniejszenie strat	zmniejszenie strat
zainteresowane strony w odniesieniu do analizowanych skutków działalności	klient zewnętrzny	klient zewnętrzny	klient wewnętrzny
kluczowe czynniki i podmioty mobilizujące do działalności	konkurencja, wymagania klientów	prawo / organa kontroli zewnętrznej	prawo / organa kontroli zewnętrznej i wewnętrznej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: [4, s. 194-195]

Zaprezentowana w Tabeli 8.2 lista różnic uświadamia, iż na proces integracji należy patrzeć kompleksowo, nie tylko od strony wymagań normatywnych. Aspektem, który powinien zostać tutaj przede wszystkim rozpatrzony, jest analiza skutków wpływu organizacji z punktu widzenia klienta końcowego, rozumianego jako: tradycyjnego klienta, inwestorów, klientów wewnętrznych, dostawców, organów administracji państwowej i samorządowej czy konkurencji. Każdy z systemów wyróżnia inny rodzaj klienta, jakiego dotyczy, tak więc bezsporną kwestią jest wprowadzenie pojęcia „klienta zewnętrznego” i dokonanie dokładnej jego charakterystyki. Priorytetową sprawą w tym przypadku wydaje się być zmiana podejścia pracowników do zagadnień klienta i uzmysłowienie im szerszego znaczenia pojęcia *klient* oraz ukierunkowanie na zwiększenie zadowolenia różnych zainteresowanych stron.

Wprowadzenie wymienionych systemów zarządzania może przybierać różne formy, jednak najczęściej integracja systemów następuje na podstawie systemu zarządzania jakością według normy PN-EN ISO 9001:2000. W związku z tym przedsiębiorstwa zobowiązane są do spełnienia wszystkich wymagań te same normy oraz uzupełniających wymagań PN-EN ISO 14001:1998 i PN-N-18001:1999.

8.2. Etapy integracji systemów

Nowelizacja norm ISO 9000 narzuca przyjęcie podejścia procesowego do integracji systemów. Zastosowanie podejścia procesowego w budowie zintegrowanego systemu zarządzania wskazuje jak porządkować i reorganizować stan bieżący organizacji, według koncepcji ciągłego doskonalenia.

Aplikacja zintegrowanego systemu zarządzania powinna zostać poprzedzona określeniem wytycznych wdrażania, którymi są:

- wdrażanie zintegrowanego systemu zarządzania w oparciu o istniejący certyfikowany system zarządzania jakością według norm ISO serii 9000,
- stopniowe wdrażanie zintegrowanego systemu zarządzania, według cyklu Deminga,

- oparcie integracji na podejściu procesowym, dlatego podstawą planowania, wdrażania i utrzymywania systemu jest norma ISO 9001:2000,
- równoległe prowadzenie prac nad wdrażaniem rozwiązań wymaganych przez poszczególne normy,
- wdrażanie ZSZ zgodnie z zasadami już przyjętymi w firmie, w ramach ukształtowanej kultury organizacyjnej¹.

Właściwa aplikacja przebiega przez kilka faz. Generalnie można wyróżnić następujące etapy integracji wymienionych systemów:"

1. Diagnoza sytuacji bieżącej przedsiębiorstwa i utworzenie modelu rzeczywistego.
2. Diagnoza wymagań norm (model normatywny).
3. Konfrontacja modeli.
4. Generowanie i wybór rozwiązań wdrożeniowych.
5. Implementowanie uzgodnionych rozwiązań.
6. Ocena skuteczności rozwiązań, weryfikacja zgodności i certyfikacja.
7. Utrzymywanie i ciągłe doskonalenie ZSZ.

Rozpatrując proces aplikacji w ujęciu szczegółowym należy mieć świadomość tego, iż mogą wystąpić sytuacje nieprzewidziane, które będą generować dodatkowe fazy wdrażania.

Aplikację ZSZ należy przeprowadzić w sposób sprawny i systematyczny, poprzez szereg jednoczesnych lub następujących po sobie działań implementacyjnych, mających na celu przeprojektowanie procesów w organizacji. Norma ISO 9004 zaleca stworzenie tzw. drzewa decyzyjnego (diagramu statystyki), które obrazuje dekompozycję zadań na bardziej elementarne czynności. Na tej podstawie wiadomo od których szczegółowych zadań należy rozpocząć wdrażanie zintegrowanego systemu zarządzania, obejmującego obszary jakości, ochrony środowiska i bhp².

8.3. Podejście procesowe jako sposób aplikacji zmian integracyjnych

Niewątpliwie aplikacja zintegrowanego systemu zarządzania będzie wiązać się z wprowadzaniem zmian w organizacji. Wśród niezbędnych zmian, jakie organizacja musi przeprowadzić można wymienić zmiany strukturalne, zmiany proceduralne, zmiany fizyczne oraz zmiany psychofizyczne.

Zmiany strukturalne dotyczą transpozycji w układzie celów i zadań organizacji, w strukturze odpowiedzialności oraz w strukturze organizacyjnej. Potrzeba tych zmian wynika zarówno z wymagań nowo wdrażanych norm, jak i reorganizacji procesów i wyraża się poprzez pojawienie dodatkowych stanowisk w strukturze organizacyjnej, a mianowicie Pełnomocnika Zarządu ds. Środowiska i Pełnomocnika Zarządu ds. bhp. Istnieje realna możliwość, aby funkcje te sprawował Pełnomocnik Zarządu ds. jakości, dzięki temu założenie integracji systemów zostanie zrealizowane w obszarze odpowiedzialności. Ponadto podejście procesowe wiąże się z powołaniem właścicieli procesów oraz przedstawicieli Klienta. Powołanie wymienionych stanowisk pociąga za sobą konieczność przydzielenia poszczególnym pracownikom ścisłych odpowiedzialności. Zadaniem właścicieli procesów jest określenie kryteriów i metod zapewniających sprawne funkcjonowanie procesu oraz stałe ich doskonalenie. Do zadań przedstawiciela Klienta należy m.in. utworzenie dokładnej specyfikacji wymagań

¹ J. Bagiński., W. Nosowski, *Zarządzanie jakością, środowiskiem i bezpieczeństwem pracy - ujęcie systemowe*, „Problemy Jakości”, 8/1998.

² Tamże. s. 4

³ J. Bagiński., D. Wawrzyniak, wyd., cyt., s. 4

określonego klienta, określenie wymagań prawnych związanych z danym wyrobem czy też utrzymywanie stałego kontaktu z klientem w celu informowania go o wszystkich zmianach występujących w produkcie i monitorowania poziomu jego zadowolenia.

Ponadto, koniecznym staje się wprowadzenie takich stanowisk jak lider procesu, koordynujący dany proces, konsultanci, wnoszący do zespołu metodologię, narzędzia i techniki stosowane w projektowaniu i implementacji zarządzania procesami oraz uczestnicy procesu, opiniujący poprawność projektowanych zmian, w ramach swoich kompetencji.

Podejście procesowe narzuca również zmianę struktury celów. Zachodzi dekompozycja celów ogólnych na cele szczegółowe, ale nie przyporządkowanych poszczególnym komórkom organizacyjnym, lecz poszczególnym procesom. Rozkładają się one podobnie jak drzewo procesów, tzn. cele główne - na cele procesów, cele szczegółowe - na cele podprocesów itd. Wraz z ogłoszeniem Polityki Środowiskowej oraz bhp, zmienia się orientacja przedsiębiorstwa, a w konsekwencji cele i zadania pracowników, co oznacza, iż powinni oni poświęcać tym problemom tyle uwagi ile problemem jakości".

Na etapie zmian strukturalnych powinny zostać zaprojektowane szczegółowe procesy (podprocesy), realizowane w ramach procesów głównych, na podstawie których możliwe jest utworzenie dokładnej listy wszystkich procesów, które mają miejsce w zintegrowanym systemie zarządzania.

Zmiany proceduralne również wynikają ze zmiany układu celów. Integracja wymusza zwiększenie obecnego zakresu procedur o wymagania zawarte w normach zarządzania środowiskowego i bhp. Zmiany te mogą polegać na przeprojektowaniu istniejących procesów poprzez np. wzbogacenie istniejących procesów o nowe elementy, całkowitą eliminację pewnych procesów lub ich elementów, czy też wprowadzenie nowego procesu.

Wprowadzanie zmian proceduralnych powinno być poprzedzone zdiagnozowaniem sytuacji bieżącej w przedsiębiorstwie, czyli zobrazowaniem dotychczasowego sposobu funkcjonowania organizacji. Wybór obszarów do diagnozy zależy od wymagań norm, które są wdrażane, niezbędne jednak jest przedstawienie ogólnych procesów organizacji oraz głównych strumieni przepływów zasobów materialnych, takich jak: surowce, półprodukty, dokumenty, urządzenia i maszyny oraz zasoby niematerialne: informacje, polecenia, uprawnienia, know-how itp.

Wśród zmian proceduralnych z aplikacją systemów zarządzania środowiskowego oraz bezpieczeństwa i higieny pracy wiąże się także reorganizacja stosowanych metod oraz wprowadzenie nowych metod. Najczęściej przyjmują one postać zmiany sposobu wykonywania poszczególnych zadań operacyjnych, co wiąże się z rozszerzeniem kryteriów operacyjnych dla działań opisanych instrukcjami. System musi zostać także wzbogacony o metody charakteryzujące nowe wymagania normatywne, np. o instrukcję szacowania ryzyka zawodowego, której metodyka opisana została w normie PN-N-18002²².

Zmiany fizyczne są wynikiem wdrażania zmian procesowo-proceduralnych i strukturalnych. Jednocześnie, jako zmiany w dokumentacji i infrastrukturze, stanowią rzeczowy dowód na zgodność procesów firmy z wymogami norm. Podstawową zmianą w zakresie dokumentacji jest utworzenie *Księgi zintegrowanego systemu zarządzania jakością, środowiskiem i bezpieczeństwem*, zawierającą ustalone odpowiedzialności odnośnie nowych procesów w sferze ochrony środowiska i bhp oraz wytyczne

²² Tamże, s. 3.

²³ Tamże, s. 10.

²⁴ J. Bagiński, D. Wawrzyniak, wyd., cyt., s. 9.

wynikając z norm dotyczące poszczególnych procesów". Ponadto, przyjęcie podejścia procesowego wymusza korzystanie z tzw. kart procesów, będących zwartym dokumentem, zawierającym ogólny opis procesu, wraz z odsyłaczami do miejsc, zawierających bardziej szczegółowe dane na jego temat. W karcie procesu powinny znaleźć się informacje na temat głównych procesów i odbywających się w ich ramach, podprocesów i działań.

W celu utrzymania porządku i przejrzystości organizacja powinna dokonać klasyfikacji procedur i instrukcji w trzy grupy dokumentów związane z zarządzaniem, procesowe oraz kontroli i nadzoru. Do pierwszej grupy należą takie dokumenty jak: polityka jakości, środowiska i bhp, zarządzanie dokumentacją, identyfikacja aspektów środowiskowych, ocena ryzyka zawodowego. Druga grupa dokumentów zawiera m.in.: kwalifikacje dostawców, zakupy i sprzedaż towarów, postępowanie z reklamacjami. Trzecia grupa, dotyczy dokumentacji opisującej przykładowo postępowanie w zakresie auditów wewnętrznych, przeglądów dokonywanych przez kierownictwo, nadzorowania dokumentacji normalizacyjnej i prawnej".

Ostatnim rodzajem rozpatrywanych zmian jest *reorganizacja psychofizyczna*, polegająca na przekształceniu zachowań pracowników pod kątem nowo aplikowanych norm i mająca na celu umożliwienie pracownikowi wykonania pracy zgodnie z instrukcjami. Najistotniejszym działaniem w obszarze zmian psychofizycznych jest informowanie pracowników oraz szkolenia, które mają na celu zaznajomienie wszystkich zatrudnionych z problematyką zarządzania środowiskowego i bhp.

Projektowanie zmian jest procesem, od którego zależy powodzenie działań wdrożeniowych. Etap ten obejmuje takie elementy jak tworzenie wizji zmian, projektowanie zmian struktury organizacyjnej i przebiegu procesów, dzielenie ról i zadań w projektowanym procesie, określenie narzędzi motywacji, nadzoru i kontroli, identyfikacja niezbędnych zasobów do realizacji projektu zmian oraz uzyskanie akceptacji projektowanych zmian wśród zatrudnionych. Zaangażowanie całego kierownictwa oraz specjalistów przedsiębiorstwa w szczegółowe poznanie zaprojektowanych zmian jest bardzo istotnym czynnikiem powodzenia całego przedsięwzięcia. Wszyscy pracownicy muszą mieć szansę dokładnego zapoznania się z treścią zmian i ich opisem oraz wypowiedzenia swoich opinii o projekcie .

Zakończenie

Przedsiębiorstwom działającym we współczesnych realiach stawiane są wysokie wymagania w zakresie kształtowania ich interakcji z otoczeniem. Wynikają one z faktu, iż organizacje nie są jedynie jednostkami realizującymi własne, ekonomiczne cele, ale są także systemami społecznymi włączonymi w polityczną i gospodarczą zależność państwa i społeczeństwa¹. Wymagania te koncentrują się przede wszystkim na przyjęciu odpowiedzialności za wyrządzone szkody wynikające z wypadków przy pracy i zanieczyszczeń środowiska, a w głównej mierze na powstrzymaniu tychże działań. Istotną rolę odgrywa również włączenie jakości produktów i usług, bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ochrony środowiska do misji, celów i strategii przedsiębiorstwa.

Podejście procesowe stanowi fundament do wprowadzania zintegrowanego systemu zarządzania, w tym konkretnym przypadku systemów zarządzania jakością, ochroną środowiska i bezpieczeństwem oraz higieną pracy. Zintegrowany system

¹Tamże, s. 10.

²S. Zapłata, *Zintegrowany system zarządzania jakością i środowiskiem*, *Problemy Jakości*, 8/2001, s. 8.

G. Krzos, *Zarządzanie procesami zorientowanymi na klienta jako jedna z koncepcji doskonalenia polskich przedsiębiorstw*, w: PN Nr 886 Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, *Zarządzanie i Marketing*, Wrocław 2001, s. 141 i dalsze.

umożliwia kompleksowe podejście do całokształtu problemów organizacji, pozwala zwiększyć efektywność działania, jakość, produktywność, elastyczność, przedsiębiorczość, wydajność i konkurencyjność. Celem takiego systemu jest doskonalenie systemu zarządzania jakością, podnoszenie świadomości proekologicznej pracowników i innych zainteresowanych stron, wdrożenie systemu zarządzania bezpieczeństwem i zdrowiem pracowników, zapewniającego kulturę bezpieczeństwa, humanizację pracy oraz ocenę zagrożeń. Ponadto aplikacja omawianego systemu powinna być spójna z filozofią TQM, implikując w ten sposób proces stałego doskonalenia organizacji¹.

Bibliografia

1. Bagiński J., W. Nosowski, *Zarządzanie jakością, środowiskiem i bezpieczeństwem pracy - ujęcie systemowe*, Problemy Jakości, 8/1998.
2. Bagiński J. (red.), *Menedżer jakości. Jakość. Środowisko. Bezpieczeństwo*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2000.
3. Bagiński J., D. Wawrzyniak, *Metoda wdrażania zintegrowanych systemów zarządzania jakością, środowiskiem i BHP według podejścia procesowego*. Czystsza Produkcja w Polsce 4/2001.
4. Cieślak A., *Model zintegrowanego systemu zarządzania jakością, ochrona środowiska oraz bezpieczeństwem i higieną pracy*, ZN Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie, z. 12, 2002.
5. Krzos G., *Zarządzanie procesami zorientowanymi na klienta jako jedna z koncepcji doskonalenia polskich przedsiębiorstw*, PN Nr 886 Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Zarządzanie i Marketing, Wrocław 2001.
6. Lewandowski J., *Zarządzanie bezpieczeństwem pracy w przedsiębiorstwie*, Politechnika Łódzka, Łódź 2000.
7. Polak A., *Zarządzanie zintegrowane*, Problemy Jakości, 4/2002.
8. Skrzypek E., *Wpływ zintegrowanego systemu zarządzania na wartość przedsiębiorstwa*, ZN Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie, z. 12, 2002
9. Tkaczyk S., *Inżynieria jakości a inżynieria materiałowa*, ORGMASZ, Warszawa 2000.
10. Zapłata S., *Zintegrowany system zarządzania jakością i środowiskiem*, Problemy Jakości, 8/2001.

Summary

Integration of quality management Systems, environmental protection and health and safety

In the present paper an integration of three management **Systems**: quality (according to ISO 9001:2000), environmental (according to ISO 14001) and work security (according to PN-N 18001) has been shown. This article's goal is to propose a general method for implementing integrated management **Systems**, a method that is based on the process approach. It should be noted that this model is the most profitable one for an **Organization**, because it makes structures clearer, improves the mechanism for continual improvement and makes possible a complex approach to all of problems in an **Organization**.

9. PORTY MORSKIE JAKO OBIEKTY ODDZIAŁYWANIA TERRORYSTYCZNEGO

Wprowadzenie

Charakterystyczną cechą współczesnych stosunków międzynarodowych rozpatrywanych w kontekście szeroko pojmowanego bezpieczeństwa państwa jest wzrost zagrożenia działaniami zbrojnymi prowadzonymi przez podmioty niepaństwowe (*non-state actors*). Praktyka polityczna ostatnich lat dostarcza szeregu przykładów takich akcji wymierzonych nie tylko w obiekty wojskowe czy cele o znaczeniu politycznym, ale w infrastrukturę gospodarczą. Sytuacja taka wynika z tego, iż zagrożenia bezpieczeństwa ekonomicznego wywierają ogromny, jeżeli nie decydujący, wpływ na wszystkie inne płaszczyzny działalności współczesnego państwa. Wszak to gospodarka jest czynnikiem decydującym w sposób bezpośredni o sile państwa i jego zdolności przeciwstawiania się innym zagrożeniom.

W związku z powyższym działania ukierunkowane destabilizacją gospodarki mogą okazać się jednym z najbardziej skutecznych instrumentów znajdujących się w dyspozycji międzynarodowego terroryzmu. Postawić nawet można hipotezę, że to skuteczność oddziaływania na gospodarkę, a nie na inne płaszczyzny funkcjonowania państwa, determinować będzie możliwość osiągnięcia celów politycznych założonych przez sprawców. Z uwagi na rolę odgrywaną przez porty morskie w funkcjonowaniu gospodarek poszczególnych krajów, regionów i ich znaczenia dla globalnej wymiany towarowej mogą one stać się szczególnie atrakcyjnym obiektem oddziaływania terrorystycznego.

9.1. Zagrożenie terrorystyczne portów z kierunku lądowego

Porty morskie z uwagi na swoje usytuowanie, zagrożone są działaniami terrorystycznymi i prowadzonymi zarówno z kierunku lądowego, jak i morskiego. Analiza dotychczasowych działań ugrupowań terrorystycznych pozwala na sformułowanie tezy, iż zagrożenie z kierunku lądowego sprowadzić można do:

- zamachów bombowych (w tym przeprowadzanych przez terrorystów-samobójców),
- krótkotrwałego oddziaływania ogniowego na wybrane obiekty,
- możliwości opanowania (przeniknięcia na pokład) statku stojącego w porcie przez grupę terrorystyczną,
- celowego powodowania awarii technicznych w obrębie infrastruktury portowej (działania na pograniczu sabotażu i terroryzmu-dywersiji).

Działania przy użyciu materiałów wybuchowych podzielić można ze względu na sposób umieszczania ładunku wybuchowego na takie, w trakcie których materiał wybuchowy dostarczany jest do portu wraz z ładunkiem przeznaczonym do załadunku (wyładunku) oraz takie, które wymagają przedostania się sprawcy (sprawców) na teren portu.

W trakcie działań pierwszego rodzaju materiał wybuchowy może być umieszczony w dowolnym ładunku (masowym, drobnicy, kontenerze) podczas jego przewozu transportem morskim, kolejowym lub samochodowym i wyposażony w zapalnik czasowy powodujący eksplozję w trakcie prac przeładunkowych lub po wyjściu statku

na morze. Taki sposób działania ze względu na ograniczone możliwości określenia dokładnego miejsca eksplozji (wystąpienia rozmaitych przestojów w czasie transportu) może być stosowany przede wszystkim podczas akcji ukierunkowanych na destabilizację pracy portów, wywołanie ogólnej atmosfery zagrożenie oraz spowodowanie negatywnych konsekwencji ekonomicznych. Działania tego typu charakteryzują się:

- trudnością w identyfikacji sprawcy (sprawców),
- względną łatwością umieszczenia ładunku we frachcie i przenikania wraz z ładunkiem do portów,
- niskim poziomem ponoszonego przez sprawcę (sprawców) ryzyka,
- ograniczonymi możliwościami zorganizowania skutecznego przeciwdziałania,
- możliwością prowadzenia działań bez szczegółowych informacji o pracy portów, terminach wyjść i wejść statków, przeznaczeniu frachtu itp.

Podkreślić należy, że takim sposobem posługiwać się mogą grupy nieliczne, dysponujące stosunkowo prymitywnym, łatwym do pozyskania wyposażeniem, działające poza obszarem wybrzeża, zarówno w kraju jak i za granicą. Dodatkowym jego walorem jest możliwość upozorowania eksplozji materiału wybuchowego umieszczonego w niektórych towarach masowych (węgiel, zboże, paliwa itp.) na katastrofy techniczne.

lny prawdopodobny wariant działań z użyciem środków wybuchowych zakłada inicjowanie eksplozji zdalnie (za pomocą urządzeń radiowych, telefonów komórkowych) po uzyskaniu przez sprawcę pewności, iż ładunek dotarł w zakładane miejsce. Przeprowadzenie akcji terrorystycznych w taki sposób możliwe jest przede wszystkim w przypadku, gdy środek wybuchowy umieszczony zostanie w drobnicy lub kontenerze. Wymaga on pozyskania szczegółowych informacji o przeznaczeniu frachtu i terminach załadunku oraz zorganizowania obserwacji portu umożliwiającej stwierdzenie miejsca przebywania frachtu w chwili eksplozji - czyli czasowej choćby obecności sprawcy w rejonie działań terrorystycznych. Podobnie jak w przypadku działań omówionych wcześniej ryzyko ponoszone przez sprawców jest stosunkowo niewielkie, zaś możliwości przeciwdziałania bardzo ograniczone. Zdalne inicjowanie eksplozji umożliwia w pewnym stopniu dokonywanie selekcji obiektów działań i powodowanie zniszczeń (uszkodzeń) szczególnie wartościowych (jednostkowych) elementów infrastruktury portowej. Również w przypadku działań przy użyciu materiałów wybuchowych, których eksplozję inicjuje się zdalnie mogą być one umieszczane we frachcie w głębi kraju lub na terytorium państwa drugiego.

Działania terrorystyczne przy użyciu materiałów wybuchowych wymagające przeniknięcia sprawcy (sprawców) na teren portu umożliwiają niszczenie wybranych elementów infrastruktury, których wyłączenie z funkcjonowania spowoduje sparaliżowanie pracy całego atakowanego obiektu. Prawdopodobne jest zwłaszcza umieszczanie ładunków (wniesionych lub wwiezionych) w bezpośredniej bliskości materiałów niebezpiecznych, takich jak paliwa, składy gazów technicznych, zbiorniki niebezpiecznych substancji chemicznych. Prowadzenie działań terrorystycznych w taki sposób wiąże się ze znacznie większym - niż w przypadku przedstawionych wcześniej akcji - ryzykiem dla sprawców wiążącym się z koniecznością przeniknięcia w bezpośrednią bliskość atakowanego obiektu. Podczas planowania aktów terrorystycznych niezbędne jest pozyskanie szczegółowych i wiarygodnych planów portów oraz informacji o ochronie obiektów będących potencjalnymi celami działań, dokładnych planów wejść i wyjść statków oraz ich ładunkach. Wymagałoby to prowadzenia długotrwałej obserwacji obiektu ewentualnie pozyskania osobowych źródeł informacji rekrutujących się zarówno z personelu portów, jak i przedsiębiorstw

amatorskich oraz biur maklerskich. Warunkiem niezbędnym prowadzenia działań w omawiany sposób wydaje się też pozyskanie przez grupę terrorystyczną zakonspirowanych lokali w przylegających do portów aglomeracjach. Zwiększa to prawdopodobieństwo ujawnienia planowanej akcji w fazie przygotowań. Szczególnie niebezpieczną formą takich działań są zamachy bombowe dokonywane przez terrorystów samobójców¹.

Prowadzenie działań terrorystycznych w formie krótkotrwałego oddziaływania ogniowego na wybrane obiekty wiąże się z koniecznością zdobycia przez sprawców odpowiednich rodzajów uzbrojenia, co poważnie ogranicza możliwość prowadzenia omawianych działań przez organizacje słabe. Dotychczas w tego rodzaju akcjach używane były moździerze i wyrzutnie niekierowanych pocisków raketowych oraz granatniki różnych typów. Przeprowadzenie akcji w tym przypadku wiąże się z koniecznością dostarczenia uzbrojenia do rejonu działań (co zwiększa ryzyko), wcześniejszego wyboru obiektów oddziaływania i zapewniających skrytość stanowisk ogniowych. Ostatni element zmusza sprawców do przeprowadzenia penetracji rozległego rejonu. Przy użyciu moździerzy i wyrzutni niekierowanych pocisków raketowych atakowane w omawiany sposób mogą być przede wszystkim stacjonarne obiekty o dużych gabarytach, podatne na uszkodzenie lub zniszczenie takie jak zbiorniki paliw, gazów, duże budynki magazynowe lub cele powierzchniowe (place składowe drobnicy i kontenerów).

W drugim przypadku prawdopodobnym sprawców będzie raczej dezorganizacja funkcjonowania atakowanego poru i wytworzenie stanu zagrożenia nie zaś zniszczenie konkretnych obiektów. Analiza dotychczasowych akcji terrorystycznych i specjalnych przeprowadzonych w formie krótkotrwałego oddziaływania ogniem moździerzy i niekierowanych pocisków raketowych wykazuje, że w większości przypadków sprawcy posługiwali się uzbrojeniem uruchamianym zdalnie spoza obrębu pozycji ogniowej lub wyposażali uzbrojenie w urządzenia czasowe. Użycie uzbrojenia o dużym zasięgu w połączeniu z urządzeniami czasowymi zmniejsza ryzyko ponoszone przez sprawców, a jednocześnie poważnie utrudnia organizację skutecznego przeciwdziałania. Wadą akcji prowadzonych w omawiany sposób jest względnie mała celność prowadzonego ognia.

Inną specyfikę posiadają akcje terrorystyczne i specjalne przeprowadzane przy użyciu granatników przeciwpancernych. Z uwagi na możliwość przewożenia tego rodzaju uzbrojenia wykorzystywali je dotychczas pojedynczy sprawcy (lub dwu - trzy osobowe zespoły), którzy samochodem zbliżali się do obiektu działań, zajmowali pozycję ogniową w bezpośredniej bliskości pojazdu i po wystrzeleniu pocisku oddalali się. O ile więc akcje z użyciem moździerzy mają charakter statyczny i planowy o tyle sprawcy posługujący się granatnikami działają w sposób dynamiczny dysponując równocześnie dużą swobodą wyboru obiektów ataków.

Porty morskie mogą być również miejscem przenikania na pokład statków, grup terrorystycznych zamierzających zawładnąć jednostką. Dotychczasowe akcje tego rodzaju wskazują, iż sprawcy podejmują aktywne działanie dopiero po wyjściu jednostki mającej stać się obiektem uprowadzenia na morze. Szczególnie zagrożone uprowadzeniem są jednostki pasażerskie (statki wycieczkowe, promy - zwłaszcza przewożące obywateli państw, z którymi organizacje terrorystyczne prowadzą walkę) oraz statki przewożące ładunki niebezpieczne.

¹ Przykładem takiej akcji może być atak przeprowadzony przez jedną z organizacji palestyńskich na izraelski port Aszdod, który miał miejsce 4 marca 2004 roku. Por. [Suicide bombing At Ashdod Port, www.mfa.gov.il/MFA/MFAArchive/2000_2009/2004/3/Suicide%20bombing%20at%20Ashdod%20Port%2014-Mar-2004.20.01.2004](http://www.mfa.gov.il/MFA/MFAArchive/2000_2009/2004/3/Suicide%20bombing%20at%20Ashdod%20Port%2014-Mar-2004.20.01.2004).

Brak jest obecnie doświadczeń umożliwiających zbudowanie scenariusza uprowadzenia statku transportującego ładunek niebezpieczny. Założyć jednak można, iż w tym przypadku sprawcy dążyć będą do ukrycia się na pokładzie i rozpoczęcia aktywnych działań dopiero po wyjściu jednostki na morze. Ponieważ jest to stosunkowo trudne, prawdopodobna jest próba pozyskania do współpracy członków załogi ewentualnie wcześniejszego wprowadzenia zaufanych osób do załogi statku¹. Tego rodzaju działania prawdopodobne są zwłaszcza w przypadku zbiornikowców i gazowców (zbiornikowców LNG i LPG). O ile po opanowaniu statku pasażerskiego instrumentem nacisku na państwo są groźby wobec zatrzymanych zakładników, o tyle w przypadku zbiornikowca sprawcy wywierać mogą presję na rządy groźbą spowodowania katastrofalnego rozlewu ropy naftowej lub zdetonowania transportowanego gazu¹.

9.2. Zagrożenie terrorystyczne portów z kierunku morskiego

Zagrożenie portów z kierunku morskiego może przybrać formę:

- działań pławonurków bojowych oraz innych tak zwanych sił i środków dywersji podwodnej,
- krótkotrwałego oddziaływania ogniowego na wybrane obiekty,
- działań łodzi wybuchowych obsadzonych przez samobójców.

Działania pławonurków bojowych oraz innych sił i środków dywersji podwodnej ukierunkowane mogą być przede wszystkim na umieszczanie ładunków wybuchowych w podwodnych częściach kadłubów wybranych jednostek stojących w porcie i na redzie oraz na węzłowych budowach hydrotechnicznych. Zasadniczym efektem uzyskaniem w ten sposób stanie się unieruchomienie statku przy nabrzeżu, na obrotnicy portowej lub w główkach wejściowych. Wielce prawdopodobne jest także przenikanie pławonurków dywersantów na falochrony i nabrzeża portowe z zadaniem założenia ładunku wybuchowego pod ważnymi urządzeniami infrastruktury portowej. Z uwagi na ograniczone możliwości przenikania innymi sposobami w wymienione punkty działania takie uznać należy za wysoce prawdopodobne.

Nosicielami sił i środków dywersji podwodnej mogą być: statki handlowe i rybackie, jednostki turystyczno-sportowe, a w przypadku wspierania terrorystów przez państwo również okręty podwodne i okręty nawodne. W dogodnych warunkach pogodowych i terenowych możliwe jest również podejmowanie prób przenikania do portów z brzegu.

W pierwszym wariantcie najbardziej prawdopodobne jest, że sprawcy będą działać z jednostek stojących na redzie. Odległość od portu jest stosunkowo niewielka zaś ryzyko ujawnienia akcji w czasie schodzenia pławonurków do wody i podejmowania ich na pokład nieznaczące. W omawiany sposób mogą działać przede wszystkim sprawcy rekrutujący się z organizacji terrorystycznych.

W tym kontekście podkreśla się, że obecnie marynarki rynek pracy w znacznym procencie zdominowany jest przez obywateli Filipin i Indonezji, w których to krajach aktywne są organizacje fundamentalistów islamskich. G. Luft and A. Korin, *Foreign Affairs*, November/December 2004, www.iags.org/fa2004.html, 20.01.2005.

¹ Pod względem energii potencjalnej eksplozji gazowców o pojemności 125 000 m³ jest ekwiwalentem 700 000 ton trotylu (lub około 40 bomb atomowych zrzuconych na Hiroszimę). Ekspertyzy niezależnych instytucji amerykańskich mówią na przykład, że atak terrorystyczny i wywołana nim eksplozja zbiornikowca LNG i infrastruktury składowej w obrębie terminalu w mieście Oxnard w Kalifornii mogłaby w skrajnym przypadku doprowadzić do strat w zabitych i rannych szacowanych na 70 tys. osób. LNG Danger to our communities, www.timrilevlaw.com/LNG.html, 22.08.2004.

W przypadku prowadzenia działań terrorystycznych przez grupy dysponujące wsparciem państwa liczyć się należy z ewentualnością stosowania w charakterze nosicieli sił i środków dywersji podwodnej okrętów podwodnych różnej wielkości w tym również miniaturowych. W takiej sytuacji prawdopodobne będzie posługiwanie się przez pletwonurków bojowych specjalnymi pojazdami podwodnymi zwiększającymi zasięg ich działania oraz masę zabieranych środków rażenia¹. Użycie okrętów podwodnych do przenoszenia sił i środków dywersji podwodnej zapewni skrytość ich wprowadzania do działań oraz zmniejszy ryzyko ich ujawnienia. Jedyne poważne ograniczenia w prowadzeniu działań terrorystycznych sposobami typowymi dla sił i środków dywersji podwodnej wynikać mogą z panujących w konkretnej chwili warunków pogodowych.

Krótkotrwałe oddziaływanie ogniowe na wybrane obiekty może być prowadzone z pokładów adaptowanych statków handlowych, jednostek rybackich i sportowo-rekreacyjnych oraz przez nawodne środki dywersji. Założyć, że sprawcy po pozyskaniu statku handlowego (kutra, jachtu motorowego) wyposażąliby go w wyrzutnie niekierowanych pocisków raketowych (lub inne uzbrojenie o porównywalnych możliwościach), a następnie wykorzystali jednostkę do zbliżenia się do obiektu ataku. W powyższy sposób mogą być atakowane przede wszystkim obiekty powierzchniowe, w których występują duże ilości materiałów niebezpiecznych mogących spotęgować skutki oddziaływania (ogniowego terminale przeładunkowe paliw, zbiorniki środków chemicznych itp.). Z uwagi na ograniczone możliwości wycofania się po przeprowadzeniu ataku prowadzenie działań terrorystycznych w powyższy sposób uznać można na mało prawdopodobny. Nie oznacza to, że ewentualność taką można całkowicie wykluczyć.

Bardziej prawdopodobne jest krótkotrwałe oddziaływanie ogniowe na wybrane obiekty przy użyciu nawodnych środków dywersji takich jak szybkie łodzie motorowe wyposażone w broń maszynową, ewentualnie działa bezodrzutowe, wyrzutnie niekierowanych pocisków raketowych, lub nawet lekkie kierowane pociski raketowe. Działania z użyciem nawodnych środków dywersji organizowane mogą być w warunkach Bałtyku z brzegu państwa, na terytorium którego leżą atakowane obiekty lub z brzegu państwa drugiego. Ostatnia z wymienionych ewentualności prawdopodobna jest zwłaszcza wówczas, gdy akt terrorystyczny przygotowują służby państwowe bądź udzielają one bezpośredniego wsparcia bezpośrednim wykonawcom. Rolę nosiciela nawodnych środków dywersji mogą ponadto pełnić statki handlowe.

Obiektami omawianych działań mogą być urządzenia i instalacje przedstawione podczas omawiania działań terrorystycznych prowadzonych z pokładu statku. Powyższy sposób działań terrorystycznych umożliwił sprawcom, zarówno w przypadku działań z brzegu, jak i z nosiciela pływającego, skryte przeniknięcia w rejon działań, a następnie szybkie oddalenie i ewentualne oderwanie się od pościgu. Jedyne ograniczenie przy prowadzeniu działań tym sposobem wynika z ograniczonej dzielności morskiej jednostek określanymi jako nawodne środki dywersji.

Szczególnym przypadkiem działań przy użyciu nawodnych środków dywersji mogą być samobójcze ataki tak zwanych łodzi wybuchowych. Druga ewentualność prawdopodobna jest w przypadku sfanatyzowanych członków ugrupowań

¹ Podkreślić należy, że podmioty niepaństwowe podejmowały już próby pozyskania miniaturowych okrętów podwodnych. W 2000 roku usiłowanie takie ujawniła policja kolumbijska. E. Dearaujo, *Reforming Plan Columbia*, www.hir.harvard.edu/articles/?id=944, 18.01.2005.

ekstremistycznych atakujących jednostkowe, szczególnie ważne z punktu widzenia ich organizacji cele.

Wnioski

Porty morskie są obiektami szczególnymi. Na ich obszarze skupiony jest majątek trwały o znacznej wartości, zaś w portowych magazynach i na placach składowych przechowywane są ładunki o istotnym znaczeniu gospodarczym. Ponadto w portach i ich bezpośredniej bliskości występują też duże skupiska ładunków niebezpiecznych, które spotęgować mogą następstwa działań terrorystycznych. Za szczególnie atrakcyjny obiekt działań terrorystycznych i specjalnych uznać należy składy ropy naftowej, paliw i innych produktów ropopochodnych oraz zbiorniki gazu.

Działaniom terrorystycznym prowadzonym przeciwko portom z kierunku lądowego sprzyja kilka czynników. Elementem ułatwiającym organizowanie akcji przy użyciu materiałów wybuchowych dostarczonych na teren portu wraz z ładunkami przeznaczonymi do załadunku i wyładunku jest przede wszystkim wielkość przepływu masy towarowej praktycznie uniemożliwiająca szczegółowe kontrolowanie wszystkich ładunków pod kątem zagrożenia terrorystycznego.

Czynnikiem sprzyjającym sprawcom jest ponadto rozległość obszarów portowych. Efektywna ochrona całości obszarów portów przed infiltracją zewnętrzną prowadzoną przez zdeterminowanych i wyszkolonych sprawców wiązać się zatem może z koniecznością zaangażowania poważnych sił i środków.

Działania terrorystyczne prowadzone poprzez krótkotrwałe oddziaływanie ogniowe na wybrane obiekty ułatwione są ze względu na to, iż w bezpośredniej bliskości wszystkich dużych polskich portów znajdują się rozległe niezabudowane obszary zielone (lasy, niezamieszkałe obszary porośnięte krzakami i kępami drzew, tereny podmokłe i bagienne, obszary parkowe itp.). Umożliwić to może potencjalnym sprawcom wcześniejsze wytyczenie stanowisk ogniowych, skryte rozmieszczenie posiadanego uzbrojenia, zamaskowanie przygotowań do otwarcia ognia oraz skryte wycofanie się po przeprowadzeniu akcji. W większości przypadków możliwy jest dojazd w pobliże pozycji ogniowych transportem samochodowym.

Czynnikiem sprzyjającym działaniom ukierunkowanym na przeniknięcie na pokład statku pasażerskiego (wycieczkowego), z zamiarem jego uprowadzenia jest duża, i stale zwiększająca się liczba statków pasażerskich zawijających do polskich portów oraz duża intensywność żeglugi promowej.

Wszystkim przedstawionym sposobom działań terrorystycznych i specjalnych sprzyja istnienie wielkich aglomeracji bezpośrednio przylegających do portów. Czynnikiem ten ułatwia organizowanie zarówno jednostkowych akcji terrorystycznych jak i działań cyklicznych prowadzonych sposobem partyzantki miejskiej. Miasta - przede wszystkim poprzez anonimowość środowisk zamieszkujących obszary zurbanizowane - umożliwiają sprawcom pozyskanie względnie bezpiecznych lokali stanowiących bazy działań i ukrycia, duża liczba ludności zmniejsza prawdopodobieństwo wykrycia przygotowań do akcji podczas rutynowych działań sił policyjnych, ruch miejski stanowi dla sprawców element maskujący podczas przemieszczania się do rejonu działań i ucieczki po przeprowadzeniu akcji. Ponadto specyfika miejskiej zabudowy umożliwia prowadzenia bieżącej obserwacji ruchu statków i ładunków. Ponadto duża gęstość zaludnienia w połączeniu z działającymi w ośrodkach miejskich lokalnymi gazetami, stacjami radiowymi i telewizyjnymi utrudnia, bądź uniemożliwia, utajnianie informacji o akcji terrorystycznej a tym samym ułatwia sprawcom psychologiczno - propagandowe zdyskontowanie prowadzonych działań.

Podsumowując stwierdzić więc należy, że porty morskie stanowią wyjątkowo atrakcyjny obszar działań terrorystycznych. Wynika to z:

- znaczenia portów dla systemu ekonomicznego państwa,
- zgromadzenia na stosunkowo niewielkim terenie majątku trwałego o znacznej wartości,
- dużej dynamiki przepływu towarów i ludzi,
- obecności w obrębie portów statków kilkudziesięciu bander w tym również państw będących stronami kryzysu międzynarodowego lub pozostających w konflikcie z organizacjami terrorystycznymi,
- znacznej powierzchni portowych obszarów lądowych i wodnych, co utrudnia organizację systemu zapobiegającego infiltracji,
- położenia portów w sąsiedztwie wielkich aglomeracji,
- możliwości oddziaływania na pracę portów poprzez działania w obrębie powszechnie dostępnych obszarów morskich,
- ograniczonej możliwości przeciwdziałania akcjom terrorystycznym bez dezorganizowania pracy portów.

Z powyższych względów sprawnie funkcjonujący system ochrony może mieć istotne znaczenie nie tylko dla niezakłóconego funkcjonowania portu i osiągniętych wyników finansowych, ale również stanowić ważny czynnik zapewnienia bezpieczeństwa ekonomicznego kraju. Czyni to z ochrony portów wyzwanie zarówno dla zakładowych formacji ochrony, jak i - a może przede wszystkim - dla służb państwa.

Bibliografia

1. Dearaujo E, *Reforming Plan Columbia*, www.hir.harvard.edu/articles/?id=944, 18.01.2005.
2. Luft G. and Korin, A. *Foreign Affairs*, November/December 2004, www.iags.org/fa2004.html, 20.01.2005.
3. LNG Danger to our communities, www.timrilevlaw.com/LNG.html, 22.08.2004.
4. Suicide bombing At Ashdod Port, www.mfa.gov.il/MFA/MFAArchive//2004/3/Suicide%20bombing%20at%20Ashdod%20Port%2014-Mar-2004, 20.01.2004.

Summary

Sea ports as objects of terrorist activity

The paper presents the threat which is created for ports and harbors by international terrorism. The Authors show the possible ways of attack against port from the land and from the sea. The general rules of creating an effective protection system are also described.

10. BEZPIECZEŃSTWO SOCJALNE W SPOŁECZNEJ GOSPODARCE RYNKOWEJ

Streszczenie

Celem artykułu jest prezentacja podstaw, zasad i realiów bezpieczeństwa socjalnego w modelu społecznej gospodarki rynkowej. Model ten ma być podstawą gospodarek krajów Unii Europejskiej. Powinien więc być tak zmodyfikowane, aby promowa! bezpieczeństwo socjalne w zintegrowanej Europie.

Gospodarki rynkowe funkcjonujące w systemach demokratycznych, poddawanych procesowi globalizacji generują nierówności społeczne, dlatego konieczne są zabezpieczenia społeczne pozwalające jednostce ludzkiej zapewnić potrzeby na poziomie godnego życia. Bezpieczeństwo socjalne należy do podstawowych atrybutów prawidłowego funkcjonowania współczesnych społeczeństw. „*Bez bezpieczeństwa socjalnego nie może człowiek ani wykorzystać swoich możliwości ani rozkoszować się owocami płynącymi z ich wykorzystania*” (Wilhelm von Humbolt). Bezpieczeństwo socjalne powinno spełniać rolę siatki pod trapezem. Oznacza to, że powinno ono zabezpieczać przed trwałym wyłączeniem poza aktywną gospodarczo część społeczeństwa i dawać szansę powrotu do aktywności zawodowej również w przypadku niepowodzenia. Nie może natomiast być sposobem trwałego bytowania na koszt społeczeństwa¹.

Państwa Unii Europejskiej w swojej polityce społeczno-gospodarczej starają się łączyć dynamizm ekonomiczny ze sprawiedliwością społeczną, aby zachować spójność społeczeństwa. Podstawą takiej filozofii rządzenia jest pierwotny erhardowski model społecznej gospodarki rynkowej, który w zamierzeniu jej inicjatora miał polegać na kompensowaniu przez państwo dochodów tym, którzy z powodów pozostających poza ich kontrolą (choroba, starość, wypadki losowe) nie mogli korzystać z uczestnictwa w rynku². Społeczna gospodarka rynkowa to próba połączenia racjonalności, efektywności, rozmachu gospodarki rynkowej z rozbudowanym systemem zabezpieczeń socjalnych i środków redukujących rażące dysproporcje społeczne. Jest to gospodarka rynkowa starannie uporządkowana czyli wolny rynek w połączeniu z państwowym ustawodawstwem społecznym, osiągnięciami socjalnymi w zakładach pracy, partnerstwem między przedsiębiorstwami a pracownikami w kierowaniu zakładem i udziałem pracowników we własności³. Rynek jest najważniejszą instytucją stymulującą rozwój gospodarczy, ale jeśli jest źle zorganizowany, zarządzany i kontrolowany to niszczy gospodarkę i równowagę społeczną. We współczesnych gospodarkach rynek może dobrze funkcjonować tylko przy dobrze działającym państwie, ponieważ rynek jak każda gra wymaga przepisów i arbitrow, będących w gestii państwa. Racjonalność decyzji rynkowych podejmowanych w oparciu o samoczynny mechanizm rynkowy prowadzący do równowagi jest ograniczana

¹ Wesołowski S., *Możliwości i ograniczenia realizacji społecznej gospodarki rynkowej*, maszynopis 2005, s.4.

² K. Kosela K., *Eurofoby, eurofile i ... wszyscy pozostali*, w: *Tożsamość Polaków a Unia Europejska*. K. Kosela i inni, Instytut Badań nad Podstawami Demokracji, Warszawa 2002, s. 207 - 208.

³ Kaczmarek T., *Cud gospodarczy Niemiec. Ludwiga Erharda koncepcja społecznej gospodarki rynkowej*. Warszawa 1997, s. 17, 46-48, 50; *Strategia rozwoju społecznej gospodarki rynkowej w Polsce*, t 2, red. S. Partycki, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2002, s. 244.

poprzez niekompletność lub błędność informacji będących w dyspozycji uczestników rynku, polityczne naciski, korupcję, niepokoje społeczne, nadmierną różnicę potencjałów poszczególnych graczy, bądź emocje, którym ulegają. Nie istnieje uniwersalny model idealnie skonstruowanego rynku, a sztampy czy matryce przenoszone wielom z jednych krajów do drugih dają złe rezultaty. Joseph Stiglitz w wywiadzie dla „Polityki” powiedział, że należy ostrożnie przyjmować rady ekspertów z zewnątrz, bo po pierwsze mogą oni mieć swoje interesy, a po drugie nie znają realiów obcej gospodarki⁴.

Państwo przyjmuje na siebie obowiązek zagwarantowania wszystkim obywatelom godnego bytu, bezpieczeństwa ekonomicznego i socjalnego na poziomie minimum oraz likwidacji niesprawiedliwości społecznej, czyli eliminowania niezdrowych dysproporcji dochodowych oraz majątkowych poprzez regulacje podatkowe. Społecznie umotywowana redystrybucja dochodu narodowego balansuje pomiędzy dwiema barierami. Bariera górna jest osiągnięta wówczas, gdy ingerencja państwa wpływa hamująco na wydajność gospodarki, zbyt wysokie obciążenia podatkowe demotywią do rozwijania działalności, a zbyt duża pomoc wykluczonym z rynku pracy demotywią ich do poszukiwania pracy. Dolną granicę ingerencji państwa wyznacza niezadowolona społeczność z funkcjonującego systemu gospodarczego. Zapewnienie godnego życia większości społeczeństwa realizowane jest poprzez tworzenie warunków do wykonywania pracy zarobkowej, względnie uzyskiwanie świadczeń socjalnych w przypadkach uniemożliwiających podjęcie pracy na skutek zdarzeń losowych. „Polityka socjalna gwarantuje poczucie bezpieczeństwa socjalnego, a także nakłada na obywateli obowiązek współuczestnictwa w tworzeniu jego materialnej bazy. Dla obywateli oznacza to, że wnoszenie składki gwarantuje prawo do pewnych świadczeń. Jednostka jest zobowiązana do samostanowienia i samoodpowiedzialności za własny los. System opieki ze strony państwa i ubezpieczenia społecznego przychodzi z pomocą w sytuacji, gdy jednostka nie jest w stanie samodzielnie rozwiązać swoich problemów”. Państwo pomagając jednostce w osiągnięciu bezpieczeństwa socjalnego nie może zdjąć z niej odpowiedzialności za samą siebie. Komponentami polityki socjalnej jest polityka zatrudnienia i polityka dochodowa. Do instrumentów polityki zatrudnienia zalicza się kształcenia zawodowe i tworzenie nowych miejsc pracy zgodne z zasadami rynku, aby finansowanie przez państwo prac koniecznych ze względów gospodarczych nie wpływało na zmniejszenie zamówień w przedsiębiorstwach prywatnych. W centrum uwagi państwa znajduje się polityka pełnego zatrudnienia, wspieranie działalności związków zawodowych, ustalanie płacy minimalnej, zawieranie układów zbiorowych⁵.

Obecnie w czasach liberalizacji wymiany międzynarodowej, otwierania się gospodarek na konkurencję ze strony tanich eksporterów, społeczeństwa transformujące się, z jednej strony owładnięte są duchem kapitalizmu, a z drugiej strony gorsetem biurokratycznej Unii Europejskiej⁶. W parlamencie europejskim trwają prace przygotowujące konstytucję Unii Europejskiej, w której podstawę systemu ekonomicznego w krajach funkcjonujących w ramach Unii Europejskiej stanowić ma społeczna gospodarka rynkowa. Alain Supiot w ramach debaty nad Konstytucją Unii

⁴ Żakowski J., *Zrób to sam*. Rozmowa z Josephem Stiglitzem, najslynniejszym współczesnym ekonomistą, o słabościach rynku i globalizacji, *Polityka*, 20/2004, s. 52 - 54.

⁵ *Strategia rozwoju...*, wyd. „Cyt.”, s. 77-78; Grosser D., *Społeczna gospodarka rynkowa - bezpieczeństwo społeczne*, KONTRAST Wydawnictwo Fundacji ATK, Warszawa 1993, s. 18 - 19, 58.

⁶ Krzysztofek K., *Kulturowe perspektywy Polski w strukturze zbliżeń z dwoma mocarstwami, w: Międzynarodowa przyszłość Niemiec, Polski i Rosji*, red. M. Dobraczyński, Centrum Badań Wschodnich Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1997, s. 57 - 58.

Europejskiej wyraził pogląd, że rola instytucji wspólnotowych nie powinna polegać na zdefiniowaniu wspólnego, minimalnego porządku społecznego Europy odnoszącego się do reguł ochrony pracowników, funkcjonującego w oparciu o zasadę konkurencji pomiędzy narodowymi modelami społecznymi, lecz potrzebne jest opracowanie nowego europejskiego modelu społecznego, sięgającego ponad solidaryzm narodowy, promującego wspólne cele społeczne. Istnieje sprzeczność pomiędzy rozwiązaniami przyjętymi w traktacie rzymskim o ustanowieniu wspólnoty europejskiej z 1958 roku a traktatem amsterdamskim z 1997 roku. Traktat rzymski zalicza politykę społeczną do sfery kompetencji państw członkowskich, gdyż sfera społeczna jest odrębna i podporządkowana sferze gospodarczej. Poprawa warunków życia i pracy miała być skutkiem funkcjonowania wspólnego rynku, a minimalna rola Wspólnoty miała ograniczać się do niektórych kwestii; zdrowie, bezpieczeństwo, równość wynagrodzenia kobiet i mężczyzn. Traktat amsterdamski jest przeciwko rozdziałowi tego, co społeczne od tego, co gospodarcze i wskazuje na potrzebę uwzględnienia roli ludzi w funkcjonowaniu rynku pracy. Angażuje politykę społeczną do reform strukturalnych rynków pracy, zobowiązując państwa członkowskie i Wspólnotę do wypracowania skoordynowanej strategii zatrudnienia, promocji wykwalifikowanej, wykształconej, zdolnej do dostosowania się siły roboczej i rynków pracy „reagujących” czyli posiadających umiejętność szybkiej reakcji na zmiany w gospodarce. Celem tej strategii jest promowanie „wysokiego poziomu zatrudnienia i zabezpieczenia społecznego” Doświadczenia przeszłości zrodziły wolę zastąpienia współzawodnictwa solidarnością jako zasadą organizowania się narodów. Karta fundamentalnych praw przyjęta w Nicei uczyniła z zasady solidarności jedną z sześciu zasad założycielskich Unii. Prawo wspólnotowe odwołuje się do modelu społecznej gospodarki rynkowej, która zakłada pogodzenie zasady swobody konkurencji z zasadą solidarności. Autor stwierdza, że zasada solidarności mogłaby służyć identyfikacji Europy w świecie. Pośród konstytucyjnych celów ustalonych w UE nie powinny figurować takie cele jak: wzrost poziomu zatrudnienia, dochodów, PKB, ponieważ nie są one celami samymi w sobie, ale są środkiem do zapewnienia obywatelom wolności i dobrobytu. Niezbędny jest natomiast odpowiednio wysoki poziom dochodu narodowego w Unii Europejskiej jako całości dla zrealizowania koncepcji solidarności poprzez ramy socjalne umożliwiające efektywne korzystanie z wolności poprzez odejście od schematu zależności: pracodawca - pracownik, odejście od zasady optymalizacji poziomu zatrudnienia i związanego z nim zabezpieczenia społecznego, a odwołanie się do promocji zdolności osób. Oznacza to, że w miejsce układu pracodawca-pracobiorca, w myśl tej koncepcji wejść ma system, w którym człowiek w ramach przysługującej mu wolności będzie mógł przemiennie pracować bądź uczyć się lub prowadzić życie rodzinne, co da lepsze możliwości dobrego wychowania dzieci. Taki system pozwoliłby na pogodzenie tych wszystkich rodzajów zatrudnienia i traktowanie ich jako równorzędnych. Wymaga to nowego podejścia do redystrybucji środków .

W nowoczesnej Europie prawa socjalne ludności są zagwarantowane w Europejskiej Karcie Społecznej i dotyczą podniesienia standardu życia oraz

¹ Supiot A., *Piąć kwestii w związku z Konstytucją społeczeństwa europejskiego*. Praca i Zabezpieczenie Społeczne, PWE, Warszawa, 7/2003, s. 2-8; Moszoński M., Ritter H., *Niezależni współpracownicy firmy jako wyzwanie dla zarządzania zasobami ludzkimi*. Praca i Zabezpieczenie Społeczne, PWE, Warszawa 12/2003, s. 9; *Transformacja pracy i przyszłość prawa pracy w Europie (synteza raportu Supiot)*, Praca i zabezpieczenie społeczne, PWE, Warszawa, 9/2003, s. 4.

ureczywistniania dobrobytu, prawa do ochrony przed ubóstwem i marginalizacją społeczną. Obywatele i robotnicy za pośrednictwem związków zawodowych mają prawo do współdecydowania w sprawach wynagrodzenia za pracę, ochrony socjalnej bezrobotnych, chorych i starych. Programy unijne zawierają problematykę społeczną co oznacza pozytywny wpływ procesów integracyjnych na kształtowanie ładu społeczno-gospodarczego. Kraje Unii Europejskiej określiły następujące elementy modelu zbiorowych stosunków pracy: wolność wyboru koalicji, rokowania zbiorowe, negocjacyjne rozwiązanie sporów, partycypacja, ochrona indywidualnych i zbiorowych uprawnień w sferze pracy i sferze socjalnej. Pracownicy funkcjonują jako grupa zorganizowana w związkach zawodowych, systemach przedstawicielstw w różnych instytucjach partycypacji pracowniczej i w zespołowych formach organizacji pracy. Organizacje pracobiorców i pracodawców, instytucje i struktury władzy są głównymi aktorami działającymi w sferze ekonomicznej. Stosunki pomiędzy nimi zachodzące w sferze ekonomicznej określa się stosunkami przemysłowymi i stosunkami pracy. Składają się na nie stosunki władzy, przetargu i negocjacji, konfliktu, współdziałania i partycypacji.

Stosunki władzy dotyczą wpływu różnych grup społecznych na decyzje kierownicze podejmowane w skali mikro i makroekonomicznej oraz pozycję formalną i nieformalną aktorów, ich rzeczywistą możliwość bycia partnerem socjalnym w konfliktach lub przetargach zbiorowych. Przedmiotem działań związków pracodawców i pracobiorców są następujące kwestie dotyczące obszaru mikroskali: obowiązki i prawa pracowników oraz pracodawców, płace, wydajność i inne relacje związane z zyskiem, płacami jak udział w zyskach, warunki pracy i zabezpieczenie socjalne, partycypacja - uczestnictwo w zarządzaniu.

W makroskali kwestie są następujące: uprawnienia związków zawodowych, podstawowe gwarancje socjalne, ustawodawstwo strajkowe i prawa do zwolnień grupowych, zakres interwencjonizmu państwowego w sferze stosunków pracy, podatki i polityka podatkowa.

Efektem zbiorowego przetargu są układy zbiorowe regulujące stosunki pracy, procedury mediacyjne, spory zbiorowe i strajki. Przedmiotem przetargów są: płace i świadczenia, sprawy socjalne, regulaminy pracy, stałość zatrudnienia i zabezpieczenia na wypadek bezrobocia, uprawnienia związków zawodowych, partycypacja pracownicza, udział w zyskach. Wybory w sferze ekonomicznej, w stosunkach przemysłowych obejmują przetargi zbiorowe i indywidualne pomiędzy pracodawcami a pracobiorcami, organizacjami a instytucjami reprezentującymi ich interesy. Granice tych wyborów są wyznaczane przez status partnerów i rozmiary strefy kontrolowanej z uwzględnieniem siły związków zawodowych, postaw menedżerskich, strategii firmy i poziomów kwalifikacyjnych.

Konflikt przemysłowy dotyczy kwestii ekonomicznych, jest zinstytucjonalizowany, ma powtarzające się formy i wzory zachowań, uczestniczą w nim zorganizowani aktorzy, ma instytucjonalne rozwiązania. Formą konfliktu przemysłowego są strajki.

Partycypacja jest nazywana współzarządzaniem lub współstanowieniem albo też demokracją przemysłową. Polega ona na tym, że właściciele firmy i jej zawodowa administracja dzielą swoje uprawnienia w zakresie kierowania firmą z pracownikami firmy. Współuczestnictwo w zarządzaniu zakładem pracy obejmuje prawa indywidualne w sprawie kształtowania miejsc pracy, wypowiedzania się w sprawach rozwoju zawodowego, wglądu w akta personalne; prawo do informacji o sytuacji gospodarczej; współdecydowanie w sprawach socjalnych (czas pracy, urlop, regulacje płac, ochrona pracy i zdrowia, mieszkania zakładowe), w sprawach wyboru,

wypowiadania umów i oceny personelu, w sprawach zmian w zakładzie pracy. Ta forma sprawowania władzy będzie mieć coraz większe znaczenie.

Gospodarka jako całość życia ekonomicznego może być rozpatrywana jako zespół zjawisk społecznych, system społeczny obejmujący zachowania grup i warstw, wartości, postawy i wzory społeczne, stanowiące powiązaną całość i oddziałujące na funkcjonowanie gospodarki. Spośród instytucji życia społeczno-gospodarczego wiele wpływa na gospodarkę. Zalicza się do nich następujące instytucje: własność prywatna, giełda, pieniądź, wymiana towarów, kasyna gry, społeczne uwarunkowania konsumpcji, model i styl życia grup i warstw społecznych. Postęp społeczno-ekonomiczny zależy od zdolności innowacyjnych aktorów w sferze produkcji, inwestycji, a także stosunków pomiędzy producentami i konsumentami. Dotyczy to rozumienia klienta i działań zmierzających do zaspokojenia stale zmieniających się potrzeb klienta. Podstawowym czynnikiem sprawczym jest aktywne uczestnictwo wszystkich uczestników w cyklu obejmującym produkcję, nowoczesne technologie, konsumpcję, usługi, potrzeby i preferencje klienta. W całym tym procesie najważniejszą sprawą są więc zasoby ludzkie. Ich rola ciągle wzrasta i dlatego powinny być traktowane jako dobro rzadkie. W ekonomicznych działaniach aktorów ważną rolę odgrywa świadomość i postawy mentalne. Max Weber teorię kapitalizmu oparł na działaniach racjonalnych, których podstawą była świadomość kształtująca wartości, cele, preferencje kształtowane przez czynniki ekonomiczne, kulturowe, społeczne i psychologiczne. Preferencje te odnoszą się do wyboru między podstawowymi wartościami wytwarzanymi przez gospodarstwa domowe i dotyczą takich aspektów życia jak: zdrowie, prestiż, zadowolenie, życzliwość, zawiść. Świadomość ekonomiczna jest to sposób myślenia i odnoszenia się do rzeczywistości ekonomicznej i obejmuje podstawy ekonomiczne, czyli poglądy, które są czynnikami ekonomicznymi oraz mentalność ekonomiczną. Na mentalność ekonomiczną mają wpływ interesy aktorów, wartości, przyzwyczajenia i sytuacje, w której znajdują się aktorzy. W mentalności ekonomicznej okresu przejściowego wyodrębnia się mentalność:

- etatystyczną - uznanie racjonalnego działania państwa w zakresie wyznaczania wielkości ekonomicznych, które bierze na siebie odpowiedzialność,
- przystosowawczą - utrzymywanie tego co się ma, obawa przed ryzykiem, nieformalne sposoby powiększania swoich zasobów,
- etosową-przywiązanie do wartości,
- quasi-rynkową - ponoszenie odpowiedzialności i ryzyka ekonomicznego ze świadomością ograniczonych szans,
- przedsiębiorczą- aktywność, wyobraźnia ekonomiczna, obchodzenie prawa.

Inny podział mentalności to: tradycjoniści, umiarkowani reformatorzy i liberałowie lub podział na orientacje ekonomiczne egalitarno-paternalistyczne, mieszane i liberalno-rynkowe.

Rynek stanowi najważniejszą instytucję, będącą formą więzi między producentami, producentami i gospodarstwami domowymi, instytucjami finansowymi, instytucjami finansowymi a bankiem centralnym oraz pomiędzy wszystkimi wymienionymi wyżej podmiotami a władzami centralnymi i lokalnymi. Stosunki pracy i stosunki przemysłowe kształtujące ceny pracy i jej podaż na rynku zawiązują się na rynku pracy, z którym związany jest rynek konsumentów. Najważniejsi aktorzy stosunków pracy są jednocześnie najważniejszymi konsumentami na rynku. Rynek pracy jest polem gry między jednostką a społeczeństwem, między wolnością a strukturą. Działanie rynku

pracy jest podobne jak rynku towarowego i opiera się na mechanizmie prawa popytu i podaży kształtującego poziom równowagi. Na ten poziom równowagi oddziałują wiele czynników takich jak: wzrost cen i produktywność pracy, zwiększanie się popytu na dane dobro, możliwość przepływu pracy z jednej branży do drugiej, siła związków zawodowych, strategia firm i preferencje państwa. Rynek pracy jest więc zinstytucjonalizowany i instytucje te wywierają wpływ na funkcje alokacji i dystrybucji. Otwarty rynek pracy spełnia ważną rolę w zakresie mobilności społecznej. Mobilność w postaci ruchliwości poziomej, horyzontalnej stwarza szansę do zmiany statusu społecznego pracowników. Państwo prowadzi aktywną politykę rynku pracy za pośrednictwem następujących instrumentów: pośrednictwo pracy, poradnictwo zawodowe, kształcenie zawodowe i wspieranie zagrożonych miejsc pracy i tworzenie nowych. Państwo za pomocą prawa pracy, systemów zabezpieczenia społecznego i innych polityk pośrednio lub bezpośrednio ogranicza niepożądane, często sprzeczne produkty uboczne wolnej wymiany rynkowej. Ponadto związki zawodowe troszczą się o wysokość płac, stałe relacje płac, stałość pracy poprzez układy zbiorowe, centralne konsultacje i udział w ciałach społecznych⁷. Płace muszą być uzasadnione działaniem rynku, czyli powinny być wynikiem wyrównania wielkości podaży i popytu na konkretnych rynkach pracy. Płace w określonej branży ustalane są na poziomie regionalnym przez związki zawodowe i związki pracodawców w wyniku umów zbiorowych. Wysokość płac musi być zróżnicowana aby istniały bodźce do podnoszenia kwalifikacji i poszukiwania pracy przez grupy bezrobotnych. Związki zawodowe mają ograniczenia społeczne i polityczne we wpływaniu na kształtowanie wysokości płac, gdyż zbyt wysokie płace spowodowałyby zmniejszenie możliwości zatrudnienia poszukujących pracy, co skutkuje wzrostem bezrobocia. Na podwyższanie płac realnych może mieć wpływ wzrost gospodarczy i podnoszenie wydajności pracy⁸.

Kwestią przyszłości jest stworzenie nowego modelu polityki społecznej opartego o takie kryteria demokratyczne, które pozwolą uwzględnić równość, wolność, indywidualne bezpieczeństwo i partycypację obywateli, obejmując obszary życia społecznego wymagające instytucjonalnej interwencji.

Bibliografia

1. Gilejko L., *Spółczesność a gospodarka. Socjologia ekonomiczna*. Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2002.
2. Grosser D., *Spółczesna gospodarka rynkowa - bezpieczeństwo społeczne*, KONTRAST Wydawnictwo Fundacji A~K, Warszawa 1993
3. Kaczmarek T. *Cud gospodarczy Niemiec. Ludwiga Erharda koncepcja społecznej gospodarki rynkowej*, Warszawa 1997.
4. K. Koseła K., *Eurofoby, eurofile i... wszyscy pozostali*, w: *Tożsamość Polaków a Unia Europejska*, K. Koseła i inni, Instytut Badań nad Podstawami Demokracji, Warszawa 2002.
5. Krzysztofek K., *Kulturowe perspektywy Polski w strukturze zbliżeń z dwoma mocarstwami*, w *Międzynarodowa przyszłość Niemiec, Polski i Rosji*, red. M. Dobraczyński, Centrum Badań Wschodnich Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1997.

⁷ Gilejko L., *Spółczesność a gospodarka. Socjologia ekonomiczna*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2002, s. 90 - 92, 110, 151 - 152, 154, 158, 167- 170, 177, 179- 182, 185 - 186; Grosser wyd., cyt., s. 66 - 69.

⁸ Grosser wyd., cyt., s. 40 - 41, 44.

6. Moszoński M., Ritter H., *Niezależni współpracownicy firmy jako wyzwanie dla zarządzania zasobami ludzkimi*. Praca i Zabezpieczenie Społeczne, PWE, Warszawa 12/2003.
7. *Strategia rozwoju społecznej gospodarki rynkowej w Polsce*, t. 1, t. 2, red. S. Partycki, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2002.
8. Supiot A., *Piąć kwestii w związku z Konstytucją społeczeństwa europejskiego*. Praca i Zabezpieczenie Społeczne, PWE, Warszawa, 7/2003.
9. *Transformacja pracy i przyszłość prawa pracy w Europie (synteza raportu Supiot)*, Praca i zabezpieczenie społeczne, PWE, Warszawa, 9/2003.
10. Wesołowski S., *Możliwości i ograniczenia realizacji społecznej gospodarki rynkowej*, maszynopis 2005.
11. Wnuk-Lipiński E., *Świat międzyepoki. Globalizacja, demokracja, państwo narodowe*. Wydawnictwo ZNAK Instytut Studiów Politycznych, Kraków 2004.
12. Żakowski J., *Zrób to sam*. Rozmowa z Josephem Stiglitzem, najśłynniejszym współczesnym ekonomistą, o słabościach rynku i globalizacji, *Polityka*, 20/2004.

Summary

Social safety in the social market economy

The aim of the article is the presentation of foundations, rules and reality of social security in the model of market social economy. The model is supposed to be the constitutional basis of European Union state economies. Therefore it should be modified in such a way so as to promote social security in the integrated Europe.

Piotr Mickiewicz

11. PROBLEM BEZPIECZEŃSTWA W POLSKICH OBSZARACH MORSKICH W ASPEKTCIE FUNKCJONOWANIA POLITYK MORSKIEJ I TRANSPORTOWEJ UE

Streszczenie

W artykule omówiono problem zagrożeń bezpieczeństwa w polskich obszarach morskich. Konsekwencją realizacji polityki transportowej Unii Europejskiej jest stosowanie transportu intermodalnego i zmiana charakteru portów. Powoduje to wzrost zagrożenia bezpieczeństwa na akwenach morskich. Zwalczanie tych zagrożeń wymaga zastosowania systemu kontroli żeglugi.

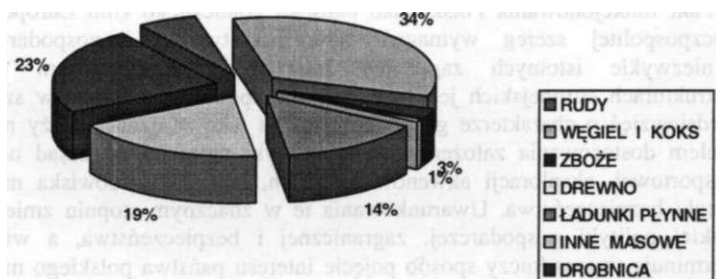
Fakt funkcjonowania Polski jako państwa granicznego Unii Europejskiej narzuca Rzeczypospolitej szereg wymagań natury politycznej i gospodarczej. Jednym z niezwykle istotnych zagadnień związanych pełnoprawnym uczestnictwem w strukturach europejskich jest problem wkomponowania Polski w szereg unijnych przedsięwzięć o charakterze gospodarczym. Za takowe uznać należy między innymi problem dostosowania założeń polskiej polityki morskiej do zasad unijnej polityki transportowej, eksploracji akwenów morskich, ochrony środowiska morskiego oraz polityki bezpieczeństwa. Uwarunkowania te w znacznym stopniu zmieniają kierunki polskiej polityki gospodarczej, zagranicznej i bezpieczeństwa, a więc sfer które determinują w zasadniczy sposób pojęcie interesu państwa polskiego na morzu i tym samym i polityki morskiej państwa. Niewątpliwie pozwala na poszerzenie dotychczasowego spektrum działań, wynikających z tradycyjnego definiowania polski jako „państwa nadbrzeżnego”. Usankcjonowanie tej pozycji również w strukturach Unii Europejskiej wymaga jednak konsekwentnego podejmowania działań o charakterze polityczno-gospodarczym, których pierwszoplanowym celem jest zapewnienie wolnego rozwoju handlu. W odniesieniu do szeroko rozumianej sfery gospodarki morskiej jest więc kwestia zachowania konkurencji w jej wszystkich działach, a zwłaszcza w transporcie morskim, przy jednoczesnym określeniu ekonomicznych i ekologicznych norm eksploracji akwenów morskich.

Założenia polityki transportowej Unii Europejskiej przewidują, że transport morski, a zwłaszcza żegluga bliskiego zasięgu stanowić ma alternatywę dla europejskiego transportu lądowego². Jest to niezwykle istotne zagadnienie również ze względu na

Zgodnie z powszechnie aprobowanymi definicjami za mocarstwo morskie uznaje się państwa posiadające możliwość utrzymywania odpowiedniego potencjału sił morskich poza własnymi obszarami morskimi w celu realizacji własnych interesów politycznych i gospodarczych. Polskę natomiast zaliczyć należy do kategorii nazywanej PAŃSTWAMI NADBRZEŻNYMI. Innymi słowy Rzeczpospolita realizuje swe interesy gospodarcze na obszarze Wyłącznej Strefy Ekonomicznej. Tym samym zakres działań określanych jako obszar interesów na morzu ogranicza się do: zapewnienia suwerennej jurysdykcji na wodach terytorialnych, utrzymania nienaruszalności granicy morskiej, pełnego korzystania z prawa do pełnej eksploatacji zasobów gospodarczych w wyłącznej strefie ekonomicznej, udziału w wymianie surowców i energii podwodnymi systemami gazociągów, ropociągów oraz kabli energetycznych i telefonicznych oraz utrzymanie linii komunikacji morskiej jak i uzyskiwania korzyści płynących z udziału w wymianie handlowej.

Takie założenie między innymi przyjęto w raporcie „Cooperation on Ports and Waterborne Transport in the Baltic Sea Region”, przygotowanego przez Komitet Koordynujący Unii Europejskiej, Norwegii i państw bałtyckich w 1998 roku oraz „Economic impact of maritime industries in Europe” zaaprobowanym przez Komisję Europejską w 2001 roku. Materiały w posiadaniu autora. W ocenie

charakter polskiego handlu zagranicznego, w którym dominującą rolę - na poziomie 85% importu i 90% eksportu - spełniają kraje europejskie¹. Według szacunków Departamentu Żeglugi Ministerstwa Infrastruktury przynosi to roczny dochód na poziomie 434 mln USD¹. Obroty polskich portów wynoszą obecnie około 48 mln ton, w tym 6 mln ton towarów tranzytowych. Podstawowymi ładunkami polskich portów pozostały węgiel, przeładowywany na poziomie 16 mln ton, rudy, na poziomie 2,7 mln ton, zboża (630 tysięcy ton), drewna (74 tys. ton), drobnica (11 mln ton).

Wykres 11.1. Struktura przeładunków w portach polskich.

Źródło: *Analiza podstawowych zjawisk w polskiej gospodarce morskiej w latach 90-tych, Raport Instytutu Morskiego, Gdańsk 2002.*

Konsekwencją stosowania unijnych rozwiązań transportowych, a zwłaszcza połączeń intermodalnych jest zwiększenie liczby zawinięć statków wchodzących do polskich portów¹. W stosunku do roku 1990 liczba statków zawijających do polskich portów wzrosła ponad trzykrotnie, a plany rozwojowe zakładają wzrost liczby zawinięć statków w poszczególnych grupach od 10 do 30 %.

Komisji Europejskiej żegluga bliskiego zasięgu sprzyja rozwojowi współpracy gospodarczej, daje zatrudnienie 50% pracowników przemysłu morskiego oraz prowadzi do zakupu 50% produkcji przemysłu stoczniego UE.

¹ Wynika to przede wszystkim ze struktury przewozów towarów państw subregionu bałtyckiego, gdzie dominuje wymiana towarowa pomiędzy państwami europejskimi. Szerzej zobacz w: „Koncepcja rozwoju żeglugi bliskiego zasięgu w Polsce w dostosowaniu do standardów i wymogów Unii Europejskiej”, Opracowanie Departamentu Transportu Morskiego Ministerstwa Transportu i Gospodarki Morskiej z kwietnia 2001 roku., „Raport o stanie gospodarki morskiej. Synteza wraz z elementami strategii rozwoju gospodarki morskiej”. Z listopada 2002. Materiały w posiadaniu autora.

Podobne tendencje obserwować można w pozostałych segmentach transportu morskiego. W sferze żeglugi pasażerskiej, zdominowanej co prawda przez Skandynawów, osiągnęły poziom około 700 tysięcy osób. Równocześnie promy morskie przewoziły rocznie około. 120 tysięcy sztuk samochodów ciężarowych i 20 tysięcy wagonów kolejowych.

¹ Przeciętna pojemność statków transportowych wchodzących do portu w Gdańsku mieści się w przedziale od 4 do 6 tys. NRT; w Gdyni wynosił 3 tys. NRT; w Szczecinie 1,5 tys. NRT; a w Świnoujściu - 14 tys. NRT.

Tabela 11.1.

Przewidywany wzrost ilości zawinięć statków do portów Zatoki Gdańskiej po zakończeniu procesów przebudowy portów Gdańsk i Gdynia.

Rodzaj jednostki	Przewidywany wzrost natężenia ruchu w porcie i torach podejściowych	Przewidywane obciążenie kotwicowisk
Gdańsk- Port Północny		
Zbiornikowce do 150 000 DWT	10 %	Znaczny wzrost
Zbiornikowce do 100 000 DWT	10%	
Chemikaliowce do 10 000 DWT	30%	
Gazowce do 15 000 GT	10%	
Masowce do przewozu ziarna	Nowy typ jednostki o 135 000 DWT	Wzrost
Masowce do przewozu rudy do 100 000 DWT	10%	
Kontenerowce	30 000 DWT w 2003 roku 85 000 DWT w 2006 roku 110 000 DWT w 2010 roku	
Promy	Nowy typ jednostki	

Gdańsk- Nowy Port		
Drobnicowce i chłodnikowce do 20 000 DWT	20%	Znaczny wzrost
Kontenerowce do 20 000 DWT	20 %	

„Ro-Ro” do 20 000 DWT	20%	
Promy	30%	
Gdynia		
Kontenerowce do 15 000 DWT	20-30 %	Znaczny wzrost
„Ro-Ro” do 20 000 DWT	20-30 %	
Promy	10-20 %	
Masowce małe	10-20 %	Wzrost
Chemikaliowce małe	10-20%	
Statki pasażerskie	10%	

Źródło: Opracowanie własne wg. danych portów

Przyjęte kierunki rozwoju, a zwłaszcza zmiana struktury ładunku⁶ oraz liczby i pojemności zawijających jednostek na nowo określają możliwości wykorzystania portów i akwenów morskich do działań o charakterze przestępczym. Charakter przeładowywanych towarów powoduje, że praktycznie nie możliwości dokładnego skontrolowania towarów przepływających przez porty. Podjęcie takich usiłowań wiązałoby się - oprócz kosztów osobowych - z koniecznością zmniejszenia tempa przeładunków, czyli *de facto* sparaliżowałoby pracę portu. Taka sytuacja powoduje, że już obecnie porty bałtyckie stały się miejscem redystrybucji narkotyków. Zaś przyszłości liczyć się należy ze wzrostem ilości przemycanych na wybrzeże środków odurzających, o czym świadczy lawinowy wzrost wykrycia tych ładunków.

Nowym zagrożeniem, które po militarnym zaangażowaniu się Rzeczypospolitej w działania stabilizujące na Bałkanach, Afganistanie, a zwłaszcza Iraku, jawi się problem terroryzmu. Prawdopodobieństwo wystąpienia tego rodzaju zagrożenia zwiększa się zwłaszcza w aspekcie postępującej specjalizacji polskich portów w przeładunku materiałów niebezpiecznych.

Tabela 11.2.

Zakładana dynamika wzrostu przeładunku i przechowywania materiałów niebezpiecznych i masowych w latach 2003-2005

Produkt	Wielkość przeładunku		Jednostki
	2003	2005	
Port Gdańsk			
Ropa i produkty ropopochodne	8 039 000 ton	34 000 000 ton	

Wdrażane plany rozwojowe w portach Gdańsk i Gdynia zmierzają w kierunku konteneryzacji i specjalizacji w przewozie ładunków niebezpiecznych (paliw płynnych, chemii użytkowej itp.).

Gazy skroplone		500 000 ton	125-150 000 m. 3
Płynne produkty chemiczne (benzyny, oleje napędowe i opałowe, paliwa do silników odrzutowych, nafty, alkohole, kwasy, soda kaustyczna, glikol etylenowy, rozpuszczalniki aromatyczne, aminy, fenole).		4 000 000 ton	10 000 DWT 60 000 DWT (długości 230 m.)

Źródło: *Opracowanie własne według danych portów.*

Charakter terroryzmu morskiego powoduje, że skuteczne działania, skierowane przeciwko danemu państwu nie muszą być prowadzone wyłącznie na wodach wewnętrznych, terytorialnych, czy też w obrębie jego wyłącznej strefy ekonomicznej⁷. W warunkach Morza Bałtyckiego za najbardziej skuteczne akcje terrorystyczne uznac należy przedsięwzięcia ukierunkowane na działania mające na celu spowodowanie zagrożenia ekologicznego⁸. Wyróżnić tu można:

- atak na zbiornikowce w czasie przejścia morzem, w trakcie rozładunku lub załadunku,
- niszczenie instalacji przeładunku ropy naftowej, brzegowych instalacji i urządzeń do magazynowania ropy naftowej, czy platform wydobywczych,

⁷ Wody wewnętrzne i morze terytorialne są obszarami charakteryzującymi się całkowitą suwerennością państwa nadbrzeżnego, co zostało jednoznacznie określone w artykule 2 Konwencji o Prawie Morza z 1982 r. Przeciwdziałanie czynom bezprawnym na tych akwenach odbywa się zatem w oparciu o właściwe regulacje prawa wewnętrznego. Natomiast w strefie wyłączności ekonomicznej prawa państwa nadbrzeżnego mają charakter funkcjonalny, gdyż jest ona obszarem szczególnym, nie będącym ani morzem terytorialnym ani morzem otwartym. Specyficzny charakter statusu prawnego wyłącznej strefy ekonomicznej polega zatem z jednej strony na sprawowaniu w niej przez państwa nadbrzeżne praw suwerennych, z drugiej zaś na równoległym istnieniu praw państw trzecich wynikających z tego, że zgodnie z artykułem 58 Konwencji, w zakresie wolności komunikacyjnych wyłączna strefa ekonomiczna jest obszarem, na którym obowiązuje zasada wolności mórz przy zastrzeżeniu, że państwo dysponuje tu prawem zwalczania nielegalnej eksploatacji. Przenosząc to na język praktyczny - państwo nadbrzeżne ma w wyłącznej strefie ekonomicznej prawo do wprowadzania na pokład jednostek obcych bander grup inspekcyjnych oraz ewentualnego zajęcia tychże jednostek w wypadku naruszenia przez nie wymienionych przepisów. Status prawny wyłącznej strefy ekonomicznej w aspekcie zwalczania innych czynów mogących stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa nie różni się od statusu morza pełnego.

⁸ Ten kierunek ewentualnego ataku jest związany z samą charakterystyką Bałtyku. Szerzej na ten temat zobacz: M Pliński., *Kondycja ekologiczna Bałtyku*. Gdańsk 1994.

- uszkodzenie rurociągów podmorskich przeznaczonych do transportu ropy, łączących zespół platform z brzegiem lub platformy z pławą przeladunkową .

Doświadczenia wyniesione z wojen i konfliktów lokalnych wskazują, że pierwszym następstwem takiego ataku i zaistnienia ryzyka żeglugi na określonym akwenie jest wzrost kosztów transportu morskiego. Składają się na to trzy podstawowe czynniki:

- wzrost stawek ubezpieczenia statków (casco),
- wzrost stawek ubezpieczenia frachtu,¹⁰
- wzrost kosztów osobowych.

W warunkach Morza Bałtyckiego założyć można, że w czasie maksymalnie 48 godzin od zaistnienia pierwszej sytuacji znamionującej wzrost zagrożenia żeglugi (aktu terroru wymierzonego w statek handlowy), fomy ubezpieczeniowe" przeprowadziłyby renegocjacje umów z armatorami. Zaś w przypadku powtórzenia się wydarzeń zagrażających statkom, w terminie maksymalnie 2 tygodni porty polskie ogłoszone zostałyby przez organizację żeglugowych firm ubezpieczeniowych rejonem podwyższonego ryzyka' .

Kolejna grupa potencjalnych następstw wynika z możliwości wystąpienia katastrofalnego rozlewu ropy naftowej (katastrofy ekologicznej), w wyniku uszkodzenia bądź zniszczenia zbiornikowca. Nie istnieją obecnie metodyki pozwalające na oszacowanie ekonomicznych następstw takiego wydarzenia, bardzo pomocne mogą być jednak dotychczasowe doświadczenia wyniesione z katastrof zbiornikowców .

¹⁰ Eksploatacja morskich złóż ropy naftowej za pomocą dwóch platform wiertniczych Przedsiębiorstwa Poszukiwań i Eksploatacji Złóż Ropy i Gazu „Petrobaltic”, przewiduje także transport tego surowca rurociągiem podmorskim poprzez boję cumowniczą do zbiornikowca. Operacje przeladunkowe ubezpieczone są przez holownik wyposażony w sprzęt do likwidacji awaryjnych rozlewów. W przypadku większej awarii, zgodnie z dwustronnym porozumieniem, akcja ratownicza będzie prowadzona przez PRO pod nadzorem Urzędu Morskiego.

¹¹ Ze standardowej lloydowskiej polisy ubezpieczeniowej SG (ubezpieczenie statku) wyłączone są szkody spowodowane: pochwyceniem, aresztem, konfiskatą i ograniczeniem oraz następstwami tych aktów lub usiłowaniami ich dokonania: są również wyłączone szkody spowodowane następstwami działań wojennych lub operacji o charakterze wojennym, niezależnie od tego czy wojna została wypowiedziana czy nie, szkody spowodowane poderwaniem się statku na minie lub jego storpedowaniem, szkody spowodowane w następstwie wojny domowej, rewolucji, rebelii, powstania, zamieszek wewnętrznych i piractwa. Ubezpieczenia statków od wyżej wymienionych zagrożeń zawierane są oddzielnie, a więc za polisą SG z dołączonymi odpowiednimi klauzulami. Ze standardowych umów ubezpieczenia odpowiedzialności armatora wyłączone są również ryzyka wojenne, zawiera się je w oparciu o dodatkowe klauzule. Analogiczne rozwiązania obowiązują w przypadku ubezpieczenia frachtu. Brodecki S., Figarski J., Kamiński Z., Sołtys A., *Ubezpieczenia morskie*, s. 126 - 127, 167 - 169, 172 - 189. Zasady podobne do obowiązujących w odniesieniu do statków obowiązują w odniesieniu do ładunków.

s. 190- 191.

Najważniejszą instytucją światowego rynku ubezpieczeń morskich jest stowarzyszenie ubezpieczycieli znane powszechnie pod nazwą Lloyd's (Lloyd's of London, Lloyd's Corporation. Corporation of Lloyd's), zrzeszające kilkanaście tysięcy członków zorganizowanych z syndykaty. Jej siedziba znajduje się w Londynie. Z. Kamiński, *Ubezpieczenia morskie*, Gdańsk 1980, s. 24 - 25.

Analiza dokonana na potrzeby autorów w firmie armatorskiej Pol - America.

Podczas określania szkód spowodowanych katastrofalnym rozlewem ropy naftowej wyodrębnia się skutki światowe, regionalne i krajowe. Skutki światowe to traktowane całościowo straty ponoszone przez obywateli kraju (krajów) innego niż dotknięty bezpośrednio rozlewem. Koszty regionalne zawierają straty poniesione przez budżet regionu (regionów), w którym wydarzyła się katastrofa, oraz bezpośrednio i pośrednio przez jego mieszkańców. Koszty krajowe to straty ponoszone przez kraj (kraje) dotknięte rozlewem. Ponoszone straty można podzielić ponadto na mierzalne (możliwe do oszacowania za pomocą cen rynkowych, np. wywołane przerwaniem lub zmniejszeniem połowów, zamarciem lub ograniczeniem

Jak dowodzi katastrofa *Amocco Cadiz* wyciek 216 tys. t surowej ropy naftowej spowodował zanieczyszczenie uległy 224 mile morskie wybrzeża.

Katastrofalny rozlew ropy naftowej - oprócz następstw ekonomicznych, ma także poważne następstwa społeczne. W polskich warunkach, będące następstwem skażenia ropą ograniczenie lub zerwanie połowów bałtyckich oznaczałoby utratę miejsc pracy przez osoby zatrudnione w rybołówstwie i przemyśle przetwórczym. Rybołówstwo bałtyckie daje zatrudnienie około 4236 osobom. Przemysł przetwórczy (bez handlu) zaś ok. 26,7 tys. osób, co stanowi 2 % ogółu zatrudnionych w województwach nadmorskich¹⁴. Utrata źródeł zarobkowania przez stosunkowo liczną grupę zawodową doprowadzić może do skokowego wzrostu napięcia, zwłaszcza w dotkniętych wysokim¹⁵ bezrobociem regionach koszalińskim i słupskim. Do podobnych następstw doprowadzić może ograniczenie bądź zamarcie ruchu turystycznego¹⁶. Przykładowo w rejonie słupskim dochody czerpane z turystyki są podstawowym źródłem utrzymania dla ok. 4,5 - 5 % ludności zawodowo czynnej zaś sezonowe zyski ze świadczenia różnego rodzaju usług w szeroko pojmowanym sektorze turystycznym czerpie do 15 % ludności zawodowo czynnej¹⁷. Znacznie mniejsze są potencjalne następstwa załamania rybołówstwa w wyniku katastrofalnego rozlewu ropy naftowej dla bezpieczeństwa żywnościowego kraju. W latach 2001-2003 połowy bałtyckie zamykały się kwotą 120-150 tys. ton ryb rocznie. Maksymalny potencjał połowowy rybołówstwa bałtyckiego (422 jednostki powyżej 20 m i 922 poniżej 20 m) szacowany jest na 200 t rocznie¹⁸.

Przeciwdziałanie ewentualnym zagrożeniom bezpieczeństwa nie może być więc ograniczane wyłącznie do narodowych obszarów morskich. Muszą być podejmowane zarówno na wodach wewnętrznych i terytorialnych, wyłącznej strefie ekonomicznej oraz akwenach do niej przyległych (np. w wypadku Polski są tory wodne do Świnoujścia, Gdyni i Gdańska). Statki handlowe płynące do portów polskich oraz republik bałtyckich i Rejonu Kaliningradzkiego korzystają z kilku torów wodnych i w zasadzie nie manewrują poza nimi. Według szacunkowych danych Morskiego Oddziału Straży Granicznej, rocznie do polskich portów wchodzi około 11 000 rozmaitych jednostek, a przez wyłączną strefę ekonomiczną kierując się do innych portów, przepływa 8 000 - 9 000 jednostek Intensywność ruchu statków handlowych na tych trasach jest podobna w ciągu całego roku, jedynie w sezonie zimowym może ona ulegać pewnemu zmniejszeniu (choć nie jest to w ciągu ostatnich lat regułą).

Opierając się na analizach dobowego ruchu jednostek na wymienionych trasach należy się liczyć z koniecznością monitorowania około 50 statków handlowych na dobę. Doświadczenia z Zatoki Perskiej i Adriatyku pozwalają na przyjęcie wniosku, że w wypadku wystąpienia realnego zagrożenia, kontroli będzie podlegało nie więcej

ruchu turystycznego itp.) oraz niemierzalne (niemożliwe do oszacowania za pomocą cen rynkowych, straty w biomasic, populacji ptaków morskich).

¹⁴ *Gospodarka Morska. Przegląd Statystyczny 2002*, s. 78-79. Zaś pracownicy Morskiego Instytutu Rybackiego w Gdyni, a zwłaszcza. W. Szostak oceniają ten poziom na około 25 tysięcy osób.

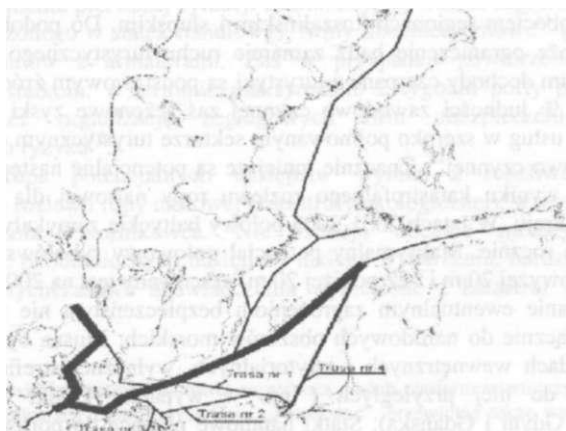
¹⁵ Poziom bezrobocie w powiatach nadmorskich wynosił w IV kwartale 2003 roku: Białogardzkim - 36,6%, Koszalińskim- 35,3%, Słupskim- 34,4%, Lęborskim 2,9%, a Świnoujskim -9,6%.

¹⁶ W 2003 r. w województwach nadmorskich przebywało około 0,8% turystów zagranicznych w skali kraju, co przekłada się na liczbę 38160. W tym samym roku liczba turystów polskich przebywających na wybrzeżu wyniosła około 2 000 000 osób. Zobacz statystyki Instytutu Turystyki, www.intur.com.pl.

¹⁷ Powyższe dane liczbowe oparte są o oficjalną sprawozdawczość otrzymywaną przez agendy państwowe i nie uwzględniają szarej strefy gospodarczej. Zdaniem specjalistów dochody osiągnane z turystyki, zwłaszcza sezonowe są wyższe o 30 - 50 % od wykazywanych.

¹⁸ Takie dane zostały zaprezentowane w raporcie *Polska gospodarka morską* Departamentu Żeglugi Ministerstwa Infrastruktury oraz *Roczniku Gospodarki Morskiej*, opracowanego przez Instytut Morski w Gdańsku.

niż 5-7 % ogólnej ich liczby¹⁹. W oparciu o te dane uznać należy, że kontroli powinny być poddane średnio 4 jednostki na dobę. Wymagać to będzie dużego zaangażowania sił państwowych, w tym zwłaszcza posiadających możliwość kontroli na morzu. Konieczna jest również znaczna korelacja podejmowanych działań, gdyż polskie obszary morskie są obszarem działalności kilku agend i służb państwowych. Swoje ustawowe zadania realizują tam Urzędy Morskie (organa państwowej administracji morskiej), Straż Graniczna, Marynarka Wojenna i w ograniczonym zakresie również Policja. Obecnie ich działania mają charakter w dużej mierze autonomiczny.

Rys. 11.1. Główne trasy żeglugowe do polskich portów

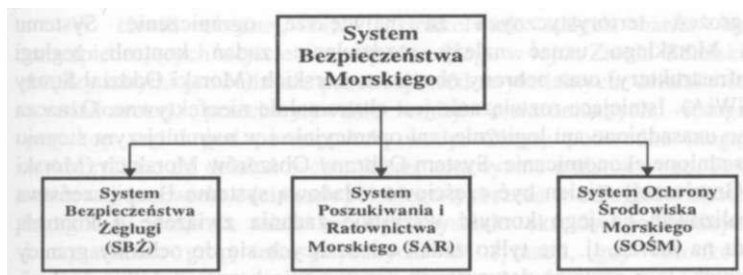
Źródło: K Kubiak., P. Mickiewicz, M. Rosiak, A. Szulczewski, *Koncepcja szkolenia i wyposażenia grup kontrolno-inspekcyjnych MWRP, Praca studyjna, Gdynia, s. 78.*

Wydaje się również niezbędne określenie możliwości wykorzystania możliwości, jakie daje szeroka współpraca międzynarodowa. Jak zaznaczono, odbywa się ona w oparciu o wielostronne i bilateralne umowy międzyrządowe oraz międzyresortowe. W przypadku ochrony granicy morskiej realizowana jest w ramach *Umowy z Visby*, podpisanej 4 maja 1996 roku przez szefów rządów państw subregionu bałtyckiego²⁰. W oparciu o to porozumienie powołano Grupę Zadaniową do spraw przestępczości zorganizowane w regionie Morza Bałtyckiego (*Task Force on Organized Crime in the Baltic Sea Region*).

W tym zakresie przedsięwzięciem o znaczeniu pierwszoplanowym jest stworzenie systemu rozeznania sytuacji w obrębie polskich obszarów morskich.

K. Kubiak, P. Mickiewicz, M. Rosiak, A. Szulczewski, *Koncepcja szkolenia...*, wyd., cyt., Praca Studyjna, Gdynia, s. 15-17.

¹⁹ Jej inauguracja miała jednak miejsce w roku 1991, kiedy podpisano stosowne porozumienie z Królestwem Szwecji o współpracy w zwalczaniu nielegalnej imigracji. 5 kwietnia 1995 roku podpisano również umowę z rządem FRN, zezwalająca na wymianę informacji służb granicznych i celnych oraz realizację wspólnych partoli na wodach Zalewu Szczecińskiego. W tym samym roku, w ramach tak zwanego „Projektu Bornholm” podobna współpraca realizowana jest z Danią. Jej zakres, w porównaniu do umowy z Niemcami rozszerzono o monitorowania ruchu statków i rozpoznawania załóg jednostek pływających. Mickiewicz P., *Strategiczne znaczenie*, wyd., cyt., s. 23.

Rys. 11.2 Struktura Systemu Bezpieczeństwa Morskiego na polskich obszarach morskich

Źródło: opracowanie własne

Namiastką takiego Systemu Bezpieczeństwa Morskiego na polskich obszarach morskich tworzą:

1. System Bezpieczeństwa Żeglugi - realizowany głównie przez Urzędy Morskie, a w zakresie serwisu informacji nawigacyjnej - przez Biuro Hydrograficzne MW R.P.;
2. System Ratownictwa Morskiego realizowany przez Morską Służbę Poszukiwania i Ratownictwa Morskiego - SAR,
3. System Ochrony Środowiska Morskiego - stworzony przez Urzędy Morskie oraz Morską Służbę Zwalczania Zagrożeń i Zanieczyszczeń Środowiska Morskiego;
4. Zintegrowany System Obserwacji (w budowie).

W perspektywie czasowej (do roku 2007) system ten między innymi ma zapewnić:

- monitorowanie zgodności ruchu statków z przepisami systemów nadzoru ruchu statków (VTS);
- zbierania i udostępnianie danych o towarach niebezpiecznych oraz pasażerach przewożonych na statkach morskich;
- monitorowania statków stanowiących zagrożenie dla żeglugi, bezpieczeństwa morskiego i środowiska oraz odbieranie raportów o wypadkach i katastrofach na morzu;
- monitorowania działań związanych z akcjami kryzysowymi oraz wypadkami lub katastrofami na morzu;
- koordynacja operacji morskich i żeglugi w przypadku złych warunków pogodowych;
- nadzór bezpieczeństwa morskiego związanego z badaniami oraz rozpoznawaniem i eksploatacją zasobów mineralnych dna morskiego;
- stworzenie systemu wczesnego ostrzegania w obszarach morskich RP i systemu monitorowania ochrony portów morskich;
- utworzenie miejsc schronienia dla statków tego wymagających lub stwarzających zagrożenie (szczególnie dotyczy to dużych tankowców)

Jak zaznaczono największym ograniczeniem tego systemu jest fakt funkcjonowania jego części składowych w różnych ośrodkach administracji państwowej (Ministerstwo Infrastruktury, Ministerstwo Obrony Narodowej, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Ministerstwo Ochrony Środowiska). Z tego powodu już obecnie za zasadnicze niedociągnięcia Systemu Bezpieczeństwa Morskiego na polskich obszarach morskich należy zaliczyć brak jednego wyraźnie określonego ośrodka

koordynacyjnego systemu oraz ścisłego podziału zadań. Ze względu na kwestię zwalczania zagrożeń terrorystycznych za największe ograniczenie Systemu Bezpieczeństwa Morskiego uznać należy rozdzielenie zadań kontroli żeglugi (Ministerstwo Infrastruktury) oraz ochrony obszarów morskich (Morski Oddział Straży Granicznej - MSWiA). Istniejące rozwiązanie jest ekstremalnie nieefektywne. Oznacza to, że nie jest ono uzasadnione ani logicznie, ani operacyjnie i w najmniejszym stopniu nie jest ono uzasadnione ekonomicznie. System Ochrony Obszarów Morskich (Morski Oddział Straży Granicznej) winien być częściowo składową systemu Bezpieczeństwa Morskiego i realizować na jego korzyść wszystkie zadania związane z kontrolą i inspekcją statku na morzu, tj. nie tylko zadań odnoszących się do ochrony granicy i obszarów morskich, lecz również dotyczących zapewnienia bezpieczeństwa żeglugi, ochrony środowiska morskiego oraz eksploatacji i ochrony jego zasobów, a ponadto wiele innych zbliżonych zadań.

Z tych właśnie względów zwiększenie efektywności podejmowanych działań powinno zakładać budowę proponowanego powyżej organu, odpowiadającego za utrzymanie bezpieczeństwa morskiego na polskich obszarach morskich oraz koordynującego działalność wszystkich innych instytucji państwowych na polskich obszarach morskich realizowanej na mocy odpowiednich ustaw lub Rozporządzeń Rady Ministrów R.P.

Zintegrowany system kontroli akwenów morskich powinien także obejmować monitorowanie sytuacji podwodnej. Zarówno charakterystyka hydrometeorologiczna polskich obszarów morskich, jak i możliwości działania współczesnych okrętów podwodnych, umożliwiają prowadzenie skutecznych działań na obszarze Bałtyku Południowego²¹. Biorąc pod uwagę fakt, że główne trasy żeglugowe takie jak: zalecana trasa głębokowodna oraz tory podejściowe do portów Gdyni i Gdańska przebiegają przez rejon o głębokościach pozwalających na wykorzystanie okrętów podwodnych (rysunek 11.3), to operujące w nich okręty stanowią mogą poważne zagrożenie dla transportu wielu niezbędnych surowców, w tym strategicznego, czyli ropy naftowej²².

Rys. 11.3. Rejony i trasy żeglugowe podatne na atak okrętu podwodnego.

Źródło: Opracowanie własne

²¹ Około 50% powierzchni polskiej Wyłącznej Strefy Ekonomicznej jest rejonem, gdzie głębokości przewyższają 50 metrów. Choć nie pozwalają one w pełni wykorzystać operacyjnych możliwości zanurzenia okrętów podwodnych, to w połączeniu z panującą hydrologią stwarzają im wystarczające warunki do wykonywania powierzonych zadań oraz dają sposobność uchylania się od sił i środków zwalczania okrętów podwodnych.

Zmniejszenie liczby okrętów ZOP (zwalczania okrętów podwodnych) w MW RP, znacznie ogranicza skuteczne poszukiwanie okrętów podwodnych więcej niż jednym rejonem.

W chwili obecnej, brak jakichkolwiek stałych barier hydroakustycznych zabezpieczających wejście okrętu podwodnego w rejon Zatoki Gdańskiej, umożliwia im między innymi prowadzenie penetracji wód terytorialnych, działalności rozpoznawczo-wywiadowczej, przechwytywanie emisji elektronicznych, fotografowania przez peryskop nad i pod powierzchnią wody. Okręty podwodne mogą również zostać wykorzystane do działań o charakterze terroryzmu państwowego. Przebieg izobaty 20 metrowej (na wielu odcinkach polskiego wybrzeża w odległości około 20 kabli od linii brzegowej) pozwala także na wykorzystanie okrętów podwodnych do transportu i wysadzenia grup terrorystycznych. W sytuacji, gdy członkowie takich grup opuszczaliby okręt przez wyrzutnie torped, to pozycją ich wysadzenia może być nawet izobata 9 m.

Z powyższych analiz wynika, że podsystem monitorowania sytuacji podwodnej rozwinięty powinien zostać w pierwszej kolejności w rejonie Zatoki Gdańskiej. Winien on obejmować tory podejściowe do Portu Północnego i Portu Gdynia. Przednia rubież systemu usytuowana winna być w takiej odległości od chronionych obiektów by możliwe było wykrycie okrętu podwodnego pełniącego rolę nosiciela środków dywersji podwodnej przed ich wodowaniem. W miarę istniejących możliwości (głównie finansowych) można w następnej kolejności rozważyć rozwinięcie następnym rubieży w rejonie Zatoki Gdańskiej i stworzenie analogicznej instalacji w rejonie innych portów.

Przedstawione możliwości Systemu Bezpieczeństwa Żeglugi pozwalają na znaczną poprawę monitoringu obszarów morskich. Nie spełniają one jednak w pełni wymagań stawianych systemowi monitorowania zagrożenia terrorystycznego. Zapewnia on, co prawda, śledzenie w czasie rzeczywistym (i dokumentowanie pozyskanej informacji) wszystkich znajdujących się obiektów pływających. Nie zezwala jednak na monitoring sytuacji podwodnej (na przykład w takich rejonach jak podejścia do portów i baz sił morskich) oraz kontrolę ruchu statków powietrznych nad obszarami morskimi. Te ograniczenia powodują że istnieje konieczność jego dalszej rozbudowy, zezwalającej na pełnienie funkcji systemu „dozorującego” i kierowania służb państwowych w czasie pokoju oraz systemu rozpoznania i wspomagania dowodzenia Marynarki Wojennej w czasie kryzysu (zagrożenia wojennego) i wojny²⁴.

Bibliografia

1. *Cooperation on Ports and Waterborne Transport in the Baltic Sea Region, Economic impact of maritime industries in Europe.*
2. Kamiński Z., *Ubezpieczenia morskie*, Gdańsk 1980.
3. Kubiak K., Mickiewicz P., Rosiak M., Szulczewski A., *Koncepcja organizacji szkolenia i wyposażenia grup kontrolno - inspekcyjnych (abordażowych) w Marynarce Wojennej RP*, Gdynia 2001.
4. Mickiewicz P., *Strategiczne znaczenie Morza Bałtyckiego po roku 1990*, Toruń 2003.

²⁴ Na przykład dla OP typu *Kilo* lub „212” będzie to głębokość 15-16 metrów, a dla „206” bądź *Kobben* - 9 metrów.

²⁵ Przykładem takiego rozwiązania jest m.in. włączenie w skład systemu obserwacji technicznej i dowodzenia Bundesmarine brzegowych stacji radiolokacyjnych podległych federalnemu Ministerstwu transportu - zob. K. Rokiciński, *System dowodzenia siłami morskimi Niemiec*, „Przegląd Morski” 1994 nr 9, s. 41 - 43; P. Mickiewicz, *Strategiczne znaczenie Morza Bałtyckiego po roku 1990*, Toruń 2003, s. 45 - 49.

5. Mickiewicz P., *Polska polityka morska w dobie członkostwa w Sojuszu Północnoatlantyckim i integracji z Unią Europejską*, Przegląd Morski, 2003, nr 6.
6. Mickiewicz P., *Polska polityka morska*, Dziś, 2003, nr 11.
7. *Raport o stanie gospodarki morskiej. Synteza wraz z elementami strategii rozwoju gospodarki morskiej z listopada 2002*. Departamentu Żeglugi Ministerstwa Infrastruktury.
8. *Raport Polska gospodarka morska* Departamentu Żeglugi Ministerstwa Infrastruktury, *Główny Archa Morska. Przegląd Statystyczny 2002*,
9. Rokiciński K., *System dowodzenia siłami morskimi Niemiec*, „Przegląd Morski” 1994 nr 9.
10. *Współczesne wyzwania bezpieczeństwa europejskiego. Wybrane aspekty*. Praca zbiorowa pod redakcją naukową Piotra Mickiewicza i Krzysztofa Kubiaka, Pelplin 2004.

Summary

Safety issue in the Polish sea territory in relation to the Operation of EU maritime and transport policy

This paper shows the general problem of security at the Polish sea areas. The realization of records the European Union's forwarding policy causes the change of character the sea transports and the transformation of harbours. It causes then the growth of security threat on sea areas. Fighting these threats requires the uses of the system of control navigation.

12. ROLA POLICJI W TWORZENIU BEZPIECZEŃSTWA LOKALNEGO

Streszczenie

Tematem niniejszego opracowania jest przedstawienie roli policji w tworzeniu bezpieczeństwa lokalnego. Włączanie się policji w działania społeczności lokalnej oraz faktyczne działania samorządów terytorialnych na rzecz porządku i bezpieczeństwa lokalnego, prowadzić musi do poprawy bezpieczeństwa lokalnego. Dzięki zintegrowaniu działań policji i mieszkańców społeczności lokalnej nie tylko dochodzić będzie do podnoszenia się społecznego poczucia bezpieczeństwa mieszkańców, ale także do poprawy obrazu policji w świadomości społecznej.

Wprowadzenie

Powołanie w 1990 roku samorządów terytorialnych, jako struktur terenowych administracji publicznej, spowodowało potrzebę określenia zadań realizowanych przez te samorzady. Z chwilą jednak powołania nowych struktur samorządowych w roku 1999, zadania realizowane przez administrację samorządową szczebla gminnego, powiatowego i wojewódzkiego, jeszcze bardziej uległy uszczegółowieniu. Jednym z zadań należących do zakresu działania gminy, powiatu, województwa samorządowego było zapewnienie porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli. Przesłankami powstawania systemu porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli było to, że pojawiły się:¹ a) nowe obowiązki wynikające z reformy administracji i związanych z nią nowych reguł prawnych w tej sferze; b) w kraju ma miejsce zarówno wzrost ilościowy, jak i brutalizacja działań przestępczych, stanowiących realne, postrzegane jako narastające zagrożenie dla obywateli; c) samorząd terytorialny, wobec małej liczby fachowców w dziedzinie zapewnienia bezpieczeństwa publicznego, nie jest sam w stanie stworzyć sprawnego systemu.

Historycznie ujmując, już pierwsze wspólnoty oparte na więzach terytorialnych pełniły funkcje policyjne, obok innych funkcji, mających za zadanie prowadzić do integracji grupowej². W późniejszych okresach zadania ochrony społeczności przed różnego rodzaju zagrożeniami, przejmowały struktury samorządowe, głównie miejskie, chroniąc obywateli przed zagrożeniami wewnętrznymi i zewnętrznymi. Na czele takich struktur miejskich stał wójt, który sprawował funkcję sądowniczą i policyjną, ścigając i oskarżając przestępców³.

Obecnie ważną rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa publicznego odgrywa samorząd terytorialny, różnych szczebli, gminnego, powiatowego i wojewódzkiego⁴. Zadania związane z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, ustawodawca zaliczył do podstawowych zadań jednostek samorządu terytorialnego. Zakres

¹ J.Sawicki, J.Ziółkowski, *Bezpieczny obywatel - Samorząd - Policja*, AMP, Akapit S.C. Warszawa 1999, s. 5.

² M. Mączyński, *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w Polsce przedrozbiorowej*, s.14 - 15, w: *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych*, pod red. J.Czapskiej i W.Krupierza, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 1999.

³ J.Bardach, B.Leśniodorski, M.Pietrzak, *Historia państwa i prawa polskiego*, PWN, Warszawa 1985, s.49.

⁴ Ustawa z dnia 8 marca 1990 o samorządzie terytorialnym, (Dz.U. z 1996 roku nr 13, poz.74 z późn. zm). Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U z 2001 roku. Nr 142, poz.1592). Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie wojewódzkim (Dz.U z 2001 roku. Nr 142, poz.1590).

działalności poszczególnych szczebli samorządu terytorialnego został jednak zróżnicowany. W szczególności zadania własne gminy obejmują m.in. sprawy porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli oraz ochrony przeciwpożarowej i przeciwpowodziowej. Powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym m.in. w zakresie porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli. Natomiast samorząd województwa wykonuje zadania o charakterze wojewódzkim określone ustawami m.in. w zakresie bezpieczeństwa publicznego⁵.

Zamiarem autora opracowania jest przedstawienie roli policji w kształtowaniu bezpieczeństwa lokalnego.

12.1. Bezpieczeństwo w społeczności lokalnej

Spółeczność lokalna jest ważnym ogniwem w tworzeniu się jedności społecznej osób zamieszkujących określone terytorium. W związku z tym ważnym jest na tym tle określenie, czym jest bezpieczeństwo lokalne. S.Płowucha pisał, na temat pojęcia bezpieczeństwa lokalnego, że jest to taki stan wewnątrz gminy, regulowany przez zespół norm prawnych i pozaprawnych, których przestrzeganie umożliwia normalne współzycie ludzi w gminie w określonym miejscu i czasie⁶.

Podstawowym organem realizującym te zadania jest policja. Policja musi aktywnie uczestniczyć w działaniach prewencyjnych, a skuteczne działania prewencyjne wymagają rzeczywistego współdziałania policji ze społecznościami lokalnymi i samorządowymi, co oznacza, że policja musi zadbać o względy tego swego potencjalnego partnera, jakim są społeczności lokalne, ponadto samorządy lokalne swoje ambicje w zakresie ochrony porządku i bezpieczeństwa powinny realizować we współdziałaniu z policją, a nie wyręczać policji, a też samorządy winny realizować cały szereg zadań z zakresu polityki społecznej, edukacyjnej, gospodarczej, (np. urbanizacyjnej), które istotnie mogą wpływać na poprawę bezpieczeństwa i porządku⁷.

Policja zatem, niezależnie od modelu organizacyjnego winna dążyć do otwierania się na społeczeństwo. Istotne jest więc, aby skuteczność działań policyjnych była warunkowana współdziałaniem ze społeczeństwem, a współpraca policji ze społecznością lokalną gwarantowała sukcesy w tej skali mikro. Dla zachowania bezpieczeństwa i porządku publicznego, zachowania życia, zdrowia ludzi, jak również mienia, zapewnienia poczucia bezpieczeństwa, działania policji muszą być uzupełnione działaniami społeczności lokalnych i wsparte przez samorządy lokalne. To nie tylko policja ma dbać o porządek i bezpieczeństwo, ale czynić to muszą także samorządy lokalne, a działania policji oraz działania samorządów i działania społeczności lokalnych muszą być ze sobą skoordynowane⁸. Takie rozwiązania istnieją już w świecie, a doświadczenia japońskie pokazują, jak znaczącą rolę odgrywają tam policjanci pracujący na posterunkach, zwanych „koban”, czyli budkach policyjnych, w których policjant często pracuje przez całe swe życie, poznając znakomicie swój

⁵ Zadania jednostek samorządu terytorialnego w zakresie ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego. (Stan prawny na dzień 1 stycznia 2003 roku). Informacja dla jednostek samorządu terytorialnego, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Komenda Główna Policji, Warszawa 2003, s. 3.

⁶ S.Płowucha, *Straże komunalne - prawne podstawy działania, kompetencje w zakresie bezpieczeństwa lokalnego*, s. 32, w: *Problemy bezpieczeństwa lokalnego. Materiały I Konferencji Krajowej Toruń 10.12.1993*, Wyd. UMK, Toruń 1995.

⁷ J.Widacki, *Wprowadzenie*, s.6-7, w: *Konferencja „Bezpieczne Świętokrzyskie” - dziś i jutro*, Kielce - Sielcia 25-27. V. 2000 roku, Materiały pokonferencyjne, UM Kielce, Kielce 2000.

⁸ J.Widacki, *Profilaktyka społeczna - wprowadzenie w problematykę*, s. 20, w: *Konferencja „Bezpieczne Świętokrzyskie” - dziś i jutro*, Kielce Sielcia 25-27.V.2000 roku. Materiały pokonferencyjne, UM, Kielce 2000.

teren, zżywając się z otoczeniem, co owocuje dobrą współpracą z lokalną ludnością, bez wchodzenia jednak w zażyłe stosunki z mieszkańcami¹. Poza tym formą pracy policji są piesze i rowerowe patrole policyjne. Patrole pracują w systemie trójmianowym, który składa się z dwudziestoczętgodzinnego dnia pracy, dnia odpoczynku i siedmiogodzinnego dnia pracy. Patrole te legitymują podejrzane osoby, co sprzyja wykrywaniu i aresztowaniu przestępców¹⁰.

Pojawia się więc pytanie, jak powinny wyglądać kontakty policji ze społecznością lokalną. A.Rzepliński pisał, że „każda jednostka policji powinna wypracować politykę kontaktów z mieszkańcami swego regionu oraz plan współpracy z nimi i program informowania ich o swojej pracy. Policjanci ze służb prewencji nie mogą być dla mieszkańców terenu swego działania anonimowi. Powinni być im znani i budzić zaufanie. Kontakty z mieszkańcami należy budować w drodze działań nie związanych z pracą dochodzeniową¹¹”. To nie ma być praca policyjna w *sensu stricte*, wraz z wykonywaniem wszystkich związanych z tym czynności, ale bardziej winno to być „policjowanie” w społeczności lokalnej.

Na tym tle pojawia się potrzeba określenia zakresu pojęciowego pojęcia „policjowanie” oraz miejsca policji w społeczności lokalnej¹². A.Rzepliński zauważył, że policjowanie polega na tym, że:¹³ a) policja miejska prowadzi politykę zdecentralizowaną, nastawioną na osoby i na służbę lokalnej społeczności; b) służbie na rzecz społeczności podporządkowane są działania wszystkich segmentów policji miejskiej; c) policja miejska współpracuje z policją państwową i innymi służbami społecznymi. Jest pomostem pomiędzy nimi a społecznością lokalną, ułatwiającym przepływ informacji; d) nie wyrzekając się nowoczesnych technologii, policjowanie w służbie społecznej zakłada wykorzystanie w pracy kontekstu społecznego, policjant rozmawia z ludźmi i razem z nimi pracuje na rzecz społeczności lokalnej; e) policja miejska utrzymuje stałe kontakty i współpracę z lokalnymi liderami, zorganizowanymi grupami obywateli czy stowarzyszeniami; f) policjowanie w służbie społecznej zakłada zawieranie umów między policją miejską a członkami danej społeczności, dotyczących współpracy w rozwiązywaniu lokalnych problemów; g) policjowanie w służbie społecznej polega na nowym podejściu do zadań policji miejskiej, ma ona nie tylko strzec porządku publicznego, ale także dbać o podniesienie jakości życia w danym społeczeństwie. A więc musi być nastawiona na poznanie i zaspokojenie potrzeb członków tej społeczności.

Istotne jest także i to, aby policja, w tym policja miejska, dostosowała się do następujących zaleceń¹⁴:

- Zalecenie pierwsze. Policja miejska winna prowadzić działania w służbie społecznej, przy czym przez społeczność lokalną należy tu rozumieć nie społeczność całego miasta, czy nawet dużych dzielnic, ale społeczność poszczególnych osiedli;

J.Widacki, *Przestępczość i wymiar sprawiedliwości karnej w Japonii. Zarys problematyki*. Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1990, s. 136.

¹ B.Hotyst, *Japonia. Na marginesie cywilizacji*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1994, s. 167.

¹⁰ A.Rzepliński, *Policjowanie w metropolii a prawa człowieka*, s. 17, w: *Prawo na ulicy*. Podręcznik dla straży i policji miejskiej, pod red. B.Gruszczyńskiej, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000.

¹¹ Policjowanie to tyle, co ochrona bezpieczeństwa i porządku prawnego, czyli to, czym zajmuje się policja, w tym policja miejska. Patrz: *juw.*, 8. 11.

¹² Tamże, s. 17.

¹³ Tamże, s. 19-20.

- Zalecenie drugie. Policji nie uda się utrzymać porządku bez współpracy z lokalną społecznością lub wbrew niej i bez dbałości o pozytywny, publiczny wizerunek policji;
- Zalecenie trzecie. Policjowanie w służbie społeczności lokalnej winno zakładać działania na rzecz polepszania ochrony i podnoszenia jakości życia ludzi, gdyż takie działania, a nie kontrola przestrzegania prawa, powinna znaleźć się w centrum uwagi policji miejskiej, tym bardziej, że od ścigania przestępców jest policja kryminalna;
- Zalecenie czwarte. Policjowanie w służbie społecznej winno zakładać stałe kontakty nie tylko z osobami, które przysparzają kłopotów, ale i z lokalnymi liderami, grupami czy stowarzyszeniami. Takie kontaktowanie pomaga w poznawaniu aktualnych potrzeb i problemów tej społeczności. Ludzie aktywnie w niej działają, mogą dostarczyć najlepszych pomysłów na to, co można zrobić w kwartale kilku ulic, w obrębie kilku bloków mieszkalnych, czy na terenie osiedla, aby przezwyciężyć strach mieszkańców przed przestępczością, godzeniem się z byle jakim, nieestetycznym, zaśmieconym otoczeniem, czy brakiem zainteresowania tym, co dzieje się wokół;
- Zalecenie piąte. Policjowanie w służbie winno zakładać zawieranie umów z mieszkańcami i lokalnymi instytucjami, dotyczącymi współpracy w rozwiązywaniu konkretnych problemów;
- Zalecenie szóste. Współpraca z lokalną społecznością w rozwiązywaniu jej problemów, musi polegać na wzajemnym poszanowaniu autonomii. Policja nie może próbować narzucać grupom, czy osobom, z którymi współpracuje, swojej zwierzchności we wspólnie podejmowanych działaniach.

Policjowanie w służbie społecznej musi być w pełni zintegrowanym podejściem. To oznacza, że każdy z pionów policji miejskiej winien być w nie zaangażowany. Oznacza to również współpracę z innymi instytucjami i służbami społecznymi na danym terenie. Potrzebne jest ich wzajemne wspieranie się w działaniach na rzecz społeczności lokalnej. Policjowanie jest więc czymś więcej niż tylko działaniem organów policji czy służb porządkowych. Policja miejska powinna być stale w terenie, spotykać się z ludźmi, znać ich indywidualne problemy, a także znać problemy środowiska, w którym się funkcjonuje, umieć rozstrzygać spory sąsiedzkie, bez względu na ich jakość, umieć interweniować w przypadku drobnych kradzieży, włamań, działań kieszonkowców. Poza tym do ważnych zadań należy także umiejętność rozróżniania, czy dane zachowanie ma charakter przestępstwa, wykroczenia, czy tylko uchybienia lub przekroczenia przepisów. Te dwa ostatnie przypadki nie są regulowane normami prawnymi, jednak można je klasyfikować jako zwykłe zachowania ludzi, w normalnych sytuacjach, które mogą być dolegliwe dla innych. Czynnikiem odróżniającym uchybienie lub przekroczenie od przestępstwa czy wykroczenia, może być rodzaj represji, która może mieć charakter naznaczenia społecznego bądź też tylko skarcenia, poinformowania o niewłaściwym zachowaniu. Można z dużym prawdopodobieństwem powiedzieć także, że „dominujący wpływ na zmniejszanie się tego zjawiska (przestępczości - przyp. EM) ma uspołecznienie podejmowanych działań i włączenie ich w system przedsięwzięć zapobiegawczych, realizowanych przez różne organy państwowe, instytucje i podmioty, mające wpływ na stan i poziom bezpieczeństwa oraz porządku publicznego. Wspomniane zabiegi muszą odbywać się także w oparciu o zainteresowane organizacje społeczne oraz społeczność lokalna, na której barki zostanie zrzucone tworzenie różnych form samoobrony przed przestępczością. Zasadniczym motywem takiego kierunku pracy jest zmobilizowanie,

zaktywizowanie i sprzężenie działań społecznych na rzecz poprawy własnego stanu bezpieczeństwa. (...)”¹⁵. **Dlatego też uzupełniającym narzędziem państwa w zakresie przeciwdziałania zagrożeniom bezpieczeństwa i porządku publicznego, a też właściwego reagowania na naruszanie prawa w tym zakresie, obok policji czy organów uzupełniających, odgrywać winny formacje samorządowe, takie jak straże miejskie, czy gminne, powołane do działań w zakresie porządku, zaś w zakresie utrzymywania bezpieczeństwa, powołane do działań pomocniczych**¹⁶.

Doświadczenia z Francji pokazują, że policja municypalna może mieć dużo większe znaczenie, niż jest obecnie to w Polsce. C.Hartmann pisał, że „kodeks gminy zezwala merowi na powoływanie straży wiejskich oraz policji miejskiej. Straż wiejska ma prawa policji kryminalnej ograniczającej się do działalności na wsi. (...) Policjant miejski jest zastępcą funkcjonariusza policji kryminalnej, co oznacza, że ma możliwości ujawniania oraz informowania o wszelkich przestępstwach. (...) Policjant municypalny (jest - przyp. EM) funkcjonariuszem mera. Jest to funkcja niezaprzeczalna, niezbędna dla wizerunku gminy. Policjant miejski jest mianowany przez mera, przyjmowany przez prokuratora Republiki, zaprzysiężany przez sędziego instancyjnego. Jest zobowiązany czuwać nad właściwym wykonywaniem postanowień policyjnych mera. Mer odpowiada za bezpieczeństwo, spokój i porządek publiczny gminy. Jako reprezentant władzy administracyjnej zleca policji, między innymi: kontrolę handlu obwoźnego, zwalczanie pokątnej sprzedaży; prowadzenie dochodzeń administracyjnych dla miejskich służb gminy w sprawach dotyczących stanu cywilnego. Swoją obecnością

” *Prewencja kryminalna, C/ III Udział dzielnicowego w realizacji prewencji kryminalnej Współdziałanie Policji z wybranymi organami i instytucjami.* (Materiały pomocnicze), opr. R.Szczęsny. A.Osiński. Wyd. Szkoła Policji w Słupsku, Słupsk 1998. s. 8 - 9.

Więcej na temat instytucji straży gminnych (miejskich): T.Bulenda, *Środki ochrony wolności i praw.* s. 31 - 52, w: *Prawo na ulicy. Podręcznik dla straży i policji miejskiej*, pod red. B.Gruszczyńskiej, Wyd Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000; P.Czarny, P.Sarnecki, *Kompetencje organów władzy publicznej w zakresie ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego*, s. 78, w: *Bezpieczny obywatel - bezpieczne państwo. Materiały Międzynarodowej Konferencji „Bezpieczny Obywatel - Bezpieczne państwo”*, zorganizowanej przez ISP i KUL, pod red. J.Widackiego i J.Czapskiej, Wyd. Instytut Spraw Publicznych, RW KUL. Lublin 1998; CGolota, *Problemy kompetencyjne i koordynacyjne działań policji i organów pozapolicyjnych (straże lokalne, agencje ochronna — detektywistyczne) w sferze ochrony bezpieczeństwa lokalnego*, s.59 - 73, w: *Problemy bezpieczeństwa lokalnego*. Materiały I Konferencji Krajowej Toruń 10.12.1993, Wyd. UMK, Toruń 1995; E.Gruza, D.Żebrowska, *Straż Gminna (Miejska). Komentarz do przepisów. Zadania. Uprawnienia wobec obywateli. Status. Wybrane akty prawne*, Wyd. Comer 1996; J.Laszczak, *Rola i zadania straży miejskiej w systemie organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny*, s. 47 - 54, w: *Straże Miejskie w systemie organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny*. „Studia i materiały”, pod red. J.Liszewskiego, Wyd. Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 1996; Z.Machelski, *Działalność straży miejskich w zakresie bezpieczeństwa lokalnego oraz ich współdziałanie z policją na terenie woj. toruńskiego*, s. 85 - 92, w: *Problemy bezpieczeństwa lokalnego*. Materiały I Konferencji Krajowej Toruń 10.12.1993, Wyd. UMK, Toruń 1995; A.Misiuk, *Samorząd a Policja w Polsce w okresie międzywojennym*, s. 31 - 37, w: *Straże Miejskie w systemie organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny*. „Studia i materiały”, pod red. J.Liszewskiego, Wyd. Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 1996; S.Płowucha, *Dzielo cyt.*, s. 31 - 46; *Prawo na ulicy*. Podręcznik dla straży i policji miejskiej, pod red. B.Gruszczyńskiej, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000; B.Sprenger, *Działalność policji w zakresie bezpieczeństwa lokalnego oraz jej współdziałanie z organami parapolicyjnymi na terenie woj. toruńskiego*, s. 75 - 84, w: *Problemy bezpieczeństwa lokalnego*. Materiały I Konferencji Krajowej Toruń 10.12.1993. Wyd. UMK, Toruń 1995; G.Stanejko, *Współpraca policji ze strażami miejskimi w świetle praktyki i obowiązujących przepisów. Wybrane zagadnienia*, s. 38 - 46, w: *Straże Miejskie w systemie organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny*. „Studia i materiały”, pod red. J.Liszewskiego, Wyd. Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 1996; A.Witkowski, *Działalność straży miejskich. Ocena obecnego stanu rozwiązań prawnych*, s. 74 - 75. w: *Straże Miejskie w systemie organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny*. „Studia i materiały”, pod red. J.Liszewskiego, Wyd. Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 1996.

w przydzielonej mu części miasta (dzielnicy) policjant miejski zapewnia poczucie bezpieczeństwa - zapewnienia porządek w miejscach publicznych¹⁷.

Z kolei doświadczenia amerykańskie i brytyjskie pokazują że „dawniej policja sama próbowała kontrolować sytuację w osiedlach, nie angażując się w działania mieszkańców. Ulice wypełnione były patrolami policyjnymi, ale rezultaty tej strategii w USA i Anglii okazały się mało efektywne. Spowodowało to w efekcie wzrost liczby ludzi wrogo nastawionych do Policji. Sytuacja w osiedlach trapionych plagą kradzieży i rozbojów też nie uległa poprawie. Zrozumiano, że bez angażowania mieszkańców niewiele można osiągnąć, zaś uspołecznienie działań Policji może zwiększyć efektywność podjętych działań prewencyjnych. Tak stało się w USA w latach 70-tych, w okresie, gdy przestępczość i brak zaufania do Policji zaczęły gwałtownie narastać. W okresie od 1963 do 1981 roku liczba przestępstw w USA wzrosła o około 350%. Od 1981 r nastąpił spadek przestępczości. Zaobserwowano jednocześnie, że społeczeństwo reagowało aktywniej na przestępstwa i częściej powiadamiało o nich Policję. Prawdopodobnie zostało to uwarunkowane rosnącym zaufaniem obywateli do Policji, postępowym technologicznym umożliwiającym sprawne ściganie przestępstw oraz czynnym uczestnictwem obywateli w działaniach na rzecz ochrony prawa (zrzeszanie się w takich formacjach jak Obywatelska Straż Sąsiedzka). W wielu miastach nastąpiły rzeczywiste zmiany, w innych uspołecznienie dostosowane jest do tradycyjnych form współdziałania Policji ze społeczeństwem. Obywatelska Straż Sąsiedzka, miniposterunki obok sklepów, dobrowolne i przyjacielskie wizyty patroli policyjnych w miejscach zagrożonych, to treści najczęściej wypełniające pojęcie *uspołecznienie działań policji*. Podstawowym założeniem, na którym opiera się uspołecznienie działań policyjnych jest aktywny i skoordynowany udział społeczeństwa w poprawie własnego stanu bezpieczeństwa. (...) Nowym obowiązkiem Policji wynikającym z uspołecznienia działań jest zaprojektowanie sposobów zespolenia działań społeczeństwa z działaniami organów wymiaru sprawiedliwości i porządku publicznego. Podstawowym celem działań policyjnych ukierunkowanych na społeczność jest zapobieganie przestępczości w oparciu o miejscowa bazę społeczną. Ponieważ w skład społeczności wchodzi ugrupowania sąsiedzkie, Obywatelska Straż Sąsiedzka staje się ośrodkiem tego rodzaju prewencji. (...) Typowa Obywatelska Straż Sąsiedzka obejmuje trzy zakresy działania: a) nadzór publiczny, mieszkańców danego obszaru zachęca się, aby działali wspólnie i zgłaszali Policji dostrzeżone zagrożenia. Wymaga to pewnej czujności ze strony stałych mieszkańców, którzy powinni zwracać uwagę na obecność podejrzanych osób i informować o tym Policję; b) cechowanie przedmiotów, Policja wyposażając zestawy do cechowania przedmiotów stanowiących własność osobistą, umożliwia mieszkańcom znakowanie należących do nich rzeczy (...). Pomaga to w odstraszeniu złodziei i ułatwia identyfikację skradzionych przedmiotów; c) bezpieczeństwo domowe, po ustanowieniu Straży Sąsiedzkiej policjanci mogą składać wizyty w domach i udzielać porad na temat sposobów podwyższenia stopnia bezpieczeństwa¹⁸.

Na koniec, za A.Skrabacz należy zauważyć, że „zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego jest jednym z podstawowych zadań, jakie przyjęło na siebie państwo. W celu realizacji tego obowiązku powołano szereg struktur organizacyjnych

¹⁷ C.Hartmann, *Policja municypalna we Francji*, s. 120, w: *Straże Miejskie w systemie organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny. Studia i materiały*, pod red. J.Liszewskiego, Wyd. Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 1996

¹⁸ *Prewencja kryminalna. (Materiały pomocnicze)*, opr. S.Markiewicz, Wyd. Szkoła Policji w Słupsku, Słupsk 1996, s.6-8

i instytucji prawnych, których statutowym zadaniem jest zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego. (...) Jednak coraz częściej w działania na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego włączają się obywatele, ponieważ to oni najczęściej są ofiarami działalności przestępczej, szczególnie wspólnej przestępczości kryminalnej. Zgodnie z zasadą pomocniczości, to właśnie obywatele w coraz większym stopniu przejmują współodpowiedzialność za los własnej rodziny i otoczenia. Każdy obywatel, poprzez aktywność samorządową oraz organizacji pozarządowych - wspierać powinien działania organów państwa na rzecz porządku publicznego, czego efektem będzie poprawa poczucia bezpieczeństwa, zarówno personalnego, publicznego, jak i narodowego. (...) W państwach demokracji zachodu praktyki włączania obywateli do działań na rzecz utrzymania bezpieczeństwa i porządku publicznego sięgają lat 70 i 80-tych. W Wielkiej Brytanii w okresie gwałtownego wzrostu przestępczości, rząd wydał specjalne polecenia współpracy różnych instytucji z policją w celu skutecznego zapobiegania przestępczości. Wymierne korzyści przyniosła współpraca policji z organizacjami pozarządowymi, które szeroko włączyły się do działań, szczególnie przeciwko przestępczości wspólnej¹⁹.

12.2. Zamiast zakończenia

Niech podsumowaniem tego artykułu będzie wypowiedź A.Giddensa, który pisał, że „zapobieganie przestępczości i osłabianie strachu przed zbrodnią to sprawy ściśle związane z odbudową społeczności. Jednym z najbardziej znamienych w kryminologii w ostatnich latach było odkrycie, że zanik uprzejmości w życiu codziennym ma bezpośredni związek z przestępczością. Przez wiele lat interesowano się prawie wyłącznie poważnymi przestępstwami, grabieżami, napadami, użyciem przemocy. Drobniejsze przestępstwa i różne formy zakłócania porządku mają jednak tendencję do kumulowania się. Mieszkańcy niebezpiecznych dzielnic miast europejskich i amerykańskich, poproszeni o opisanie swoich problemów, wymieniali porzucone samochody, graffiti, prostytutkę, gangi młodzieżowe i podobne zjawiska. Ludzie dają swoim lękom wyraz przez konkretne zachowania: wyprowadzają się w miarę możliwości z zagrożonych dzielnic, zakładają solidne zamki w drzwiach i kraty na okna, unikają miejsc publicznych. Bezkarnie naruszanie porządku publicznego to sygnał, że dany obszar nie jest bezpieczny. Wystraszeni obywatele starają się nie chodzić po ulicach, stronią od niektórych miejsc, ograniczają swe normalne czynności. Za fizycznym wycofaniem idzie wycofanie się z ról, polegających na wzajemnym wspieraniu się, a tym samym zarzucenie mechanizmów kontroli społecznej sprzyjających uprzejmym zachowaniom w obrębie społeczności. Skutek jest taki, że okolica, w której doszło do naruszenia tkanki życia miejskiego i relacji społecznych, staje się bardziej podatna na coraz poważniejsze naruszenia porządku publicznego i poważną przestępczość. (...) Często się słyszy, że ludzie mają skłonność do irracjonalnego leku przed zbrodnią. Starsze osoby, zwłaszcza zamieszkałe w ubogich dzielnicach, boją się na ogół, że zostaną obrabowane, podczas gdy prawdopodobieństwo takiego zdarzenia jest niewielkie. Ludzie młodzi o wiele częściej mogą paść ofiarą napadu niż starsi. Nie uwzględnia się przy tym jednak, że osoby obawiające się przestępców zmieniają swe zachowanie tak, by unikać potencjalnie groźnych sytuacji, nie wychodzą z domu po zmroku, i tak dalej. Ryzyko, że padnie się ofiarą zbrodni, wydaje się niższe, niż przypuszczamy. Utrzymywanie porządku polegające na współpracy zakłada nie tylko

¹⁹ A.Skrabacz, *Organizacje pozarządowe w tworzeniu bezpieczeństwa narodowego III RP (w świetle integracji z Unią Europejską)*, „Zeszyty Problemowe Towarzystwa Wiedzy Obronnej” nr 2 (33) z 2003 roku.

wciągnięcie do tej akcji samych obywateli, ale i zmianę typowej policyjnej mentalności. Większość krajów przyjęła „profesjonalny model pracy policji”, wprowadzany od końca lat pięćdziesiątych. Polega on na tym, że policja zajmuje się głównie poważną przestępczością, czemu służy między innymi centralizacja władzy policyjnej, również na płaszczyźnie ponadnarodowej. Jednak decentralizujące skutki globalizacji dotyczą także pracy policji. Nacisk, jaki znów bardziej się kładzie na zapobieganie przestępczości niż na środki przymusu, może iść w parze z reintegracją policji w lokalnej społeczności.”

Bibliografia

1. J.Bardach, B.Leśniodorski, M.Pietrzak, *Historia państwa i prawa polskiego*, PWN, Warszawa 1985.
2. T.Bulenda, *Środki ochrony wolności i praw*, w: *Prawo na ulicy*. Podręcznik dla straży i policji miejskiej, pod red. B.Gruszczynskiej, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000.
3. P.Czarny, P.Sarnecki, *Kompetencje organów władzy publicznej w zakresie ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego*, w: *Bezpieczny obywatel - bezpieczne państwo*. Materiały Międzynarodowej Konferencji „Bezpieczny Obywatel - Bezpieczne państwo”, zorganizowanej przez ISP i KUL, pod red. J.Widackiego i J.Czapskiej, Wyd. Instytut Spraw Publicznych, RW KUL, Lublin 1998.
4. A.Giddens, *Trzecia droga. Odnowa socjaldemokracji*, KiW, Warszawa 1999.
5. C.Gołota, *Problemy kompetencyjne i koordynacyjne działań policji i organów pozapolicyjnych (straże lokalne, agencje ochronno — detektywistyczne) w sferze ochrony bezpieczeństwa lokalnego*, w: *Problemy bezpieczeństwa lokalnego*. Materiały I Konferencji Krajowej Toruń 10.12.1993, Wyd. UMK, Toruń 1995.
6. E.Gruza, D.Zebrowska, *Straż Gminna (Miejska). Komentarz do przepisów. Zadania. Uprawnienia wobec obywateli. Status. Wybrane akty prawne*, Wyd. Comer 1996.
7. C.Hartmann, *Policja municypalna we Francji*, w: *Straże Miejskie w systemie organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny*. Studia i materiały, pod red. J.Liszewskiego, Wyd. Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 1996.
8. B.Hołyst, Japonia. *Na marginesie cywilizacji*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1994.
9. M.Kamler, *Świat przestępczy w Polsce XVI i XVII stulecia*, PWN, Warszawa 1991.
10. J.Laszczak, *Rola i zadania straży miejskiej w systemie organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny*, w: *Straże Miejskie w systemie organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny*. Studia i materiały, pod red. J.Liszewskiego, Wyd. Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 1996.
11. Z.Machelski, *Działalność straży miejskich w zakresie bezpieczeństwa lokalnego oraz ich współdziałanie z policją na terenie woj. toruńskiego*, w: *Problemy bezpieczeństwa lokalnego*. Materiały I Konferencji Krajowej Toruń 10.12.1993, Wyd. UMK, Toruń 1995.
12. M.Mączyński, *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w Polsce przedzoborowej*, w: *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych*, pod red. J.Czapskiej i W.Krupierza, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 1999.
13. A.Misiuk, *Samorząd a Policja w Polsce w okresie międzywojennym*, w: *Straże Miejskie w systemie organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny*. Studia i materiały, pod red. J.Liszewskiego, Wyd. Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 1996.

²⁰ A.Giddens, *Trzecia droga. Odnowa socjaldemokracji*, KiW, Warszawa 1999, s.78-80

14. *Prawo na ulicy*. Podręcznik dla straży i policji miejskiej, pod red. B.Gruszczynskiej, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000.
15. *Prewencja kryminalna*. (Materiały pomocnicze), opr. S.Markiewicz, Wyd. Szkoła Policji w Słupsku, Słupsk 1996.
16. *Prewencja kryminalna*, Cz.III. Udział dzielnicowego w realizacji prewencji kryminalnej. Współdziałanie Policji z wybranymi organami i instytucjami. (Materiały pomocnicze), opr. R.Szczęsny, A.Osiński, Wyd. Szkoła Policji w Słupsku, Słupsk 1998.
17. A.Rzepliński, *Policjowanie w metropolii a prawa człowieka*, w: *Prawo na ulicy*. Podręcznik dla straży i policji miejskiej, pod red. B.Gruszczynskiej, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000.
18. J.Sawicki, J.Ziółkowski, *Bezpieczny obywatel - Samorząd - Policja*, AMP, Akapit S.C. Warszawa 1999.
19. A.Skrabacz, *Organizacje pozarządowe w tworzeniu bezpieczeństwa narodowego III RP (w świetle integracji z Unią Europejską)*, Zeszyty Problemowe Towarzystwa Wiedzy Obronnej nr 2 (33) z 2003 roku.
20. B.Sprenger, *Działalność policji w zakresie bezpieczeństwa lokalnego oraz jej współdziałanie z organami parapolicyjnymi na terenie woj. toruńskiego*, w: *Problemy bezpieczeństwa lokalnego*. Materiały I Konferencji Krajowej Toruń 10.12.1993, Wyd. UMK, Toruń 1995.
21. G.Stanejko, *Współpraca policji ze strażami miejskimi w świetle praktyki i obowiązujących przepisów. Wybrane zagadnienia*, w: *Straże Miejskie w systemie organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny*. Studia i materiały, pod red. J.Liszewskiego, Wyd. Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 1996.
22. Ustawa z dnia 8 marca 1990 o samorządzie terytorialnym, (Dz.U. z 1996 roku nr 13, poz.74 z późn. zm).
23. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U z 2001 roku, Nr 142, poz.1592).
24. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie wojewódzkim (Dz.U z 2001 roku, Nr 142, poz.1590).
25. J.Widacki, *Profilaktyka społeczna — wprowadzenie w problematykę*, w: Konferencja „Bezpieczne Świętokrzyskie” - dziś i jutro, Kielce Sielpia 25-27.V.2000 roku, Materiały pokonferencyjne, UM Kielce, Kielce 2000.
26. J.Widacki, *Przestępczość i wymiar sprawiedliwości karnej w Japonii. Zarys problematyki*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1990.
27. A.Witkowski, *Działalność straży miejskich. Ocena obecnego stanu rozwiązań prawnych*, w: *Straże Miejskie w systemie organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny*. Studia i materiały, pod red. J.Liszewskiego, Wyd. Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 1996.
28. *Zadania jednostek samorządu terytorialnego w zakresie ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego. (Stan prawny na dzień 1 stycznia 2003 roku)*. Informacja dla jednostek samorządu terytorialnego, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Komenda Główna Policji, Warszawa 2003.

Summary

The role of police in creating local safety.

This paper deals with the role of the police in ensuring local safety. It also points out that policing in the local society should become an important element of the police activity. Police participation in the activities of the local society and the territorial self-

government actions for order and safety must lead to the safety increase locally. Due to the integrated actions of the police and members of the local society, both the feeling of social safety and the image of the police will grow and improve in the group consciousness.

13. SURVEY OF MILITARY OBJECTS TO ENSURE EFFECTIVE PERIMETER DEFENCE USING ELECTRICAL SYSTEMS OF PERIMETER PROTECTION

Introduction

The notion **object** is to be understood a building or an area architectonically or otherwise limited site featuring protected assets (areas, objects, staff).

Objects can be divided as:

- *static objects* - buildings, areas, Stores, manufacturing plants,
- *mobile objects*- objects of a high value, manufacturing documentation, specimens of spareparts and material,
- *staff* - State officials and foreign representatives, staff of important institutions. personnel transporting money, material.

Perimeter Defence of an Object is a set of security, technical and organizational measures adopted to ensure protection against attacking personnel and assets, or interfering with the established routines, stillness and order.

The purpose of perimeter protection is, among others, to impede intruder penetrating the site under protection.

System of Protection of a protected object is the combination of four basic elements of perimeter defence:

- *physical protection* is the direct Observation of the object, person or Information performed by security personnel,
- *standard protection* use of mechanical barriers which make intruder's penetration into the protected area more difficult or handling protected material, when already within the object,
- *routine-based protection* is a set of administrative and organizational measures adopted to ensure protection of an object of interest,
- *technical protection* is a sum of technical equipment that ensures detection of penetration attempts or tracking intruders, consisting of alarm reporting Systems, electrical signaling of fire, closed-circuit TV, access control Systems.

Electrical systems of perimeter protection of objects are, thus, the technical aspect of perimeter defence Systems for objects.

Military objects are rated among protected assets in any society, consequently, great emphasis is to be laid upon their security in terms of preventing an intrusion. Security and protection of military objects is of the same importance as that of the civilian objects. The electrical Systems of object protection used by the civilian sector can be fully employed also in military objects which abound in military equipment. military documentation to be handled confidentially, i.e. with access denied to any of the Citizens.

13.1. Principal tasks of the on-site survey

Survey is a process of checking an area to be protected using technical devices for the purpose of detecting and monitoring intruder motion in the area of interest. The survey is performed using technical means of objects forming part of the perimeter defence of the object and made up of a set of technical means to signal intrusion into objects, assets under protection and track intruders within the protected area.

Survey unit is a single device or a set of several devices serving for detection and tracking of intruders in the protected object.

Target of search is an intruder detected via an electronic perimeter defence system installed in the object under protection.

Among the factors influencing the functioning of devices for detection and monitoring, we find both incidental and non-incidental ones. Some of them remain constant whereas some change by time. That's why a site survey should be a process performed incidentally, too.

The theory of survey studies laws underlying the process of survey and target detection. Among the tasks of the theory of survey are tasks of searching for different values or coefficients typical for certain aspects of the survey **Situation**. Among them is the probability of intruder detection under different conditions. Determining its location (target coordinates), quality assessment of survey tasks distribution, assumptions regarding efficiency of sensors or means of search under the conditions specified.

Survey tasks can be divided in groups depending on whether:

- during the target search, the system is able to maintain distance between the target and the survey unit or when the target is moving toward the survey unit with distances changing,
- the system is performing monitoring of the area of the possible target location on the constant or periodical basis, i.e. the target can be identified only at certain discrete moments, or periods of time,
- the system is monitoring the target employing a single device or a system of mutually interlinked instruments.

The target can be detected only in case when it falls, for a period of time, within the area of search of a single device. It is to mean that a target can be detected only when it is „forced“ to move into the zone of search. Well, it may also happen that the target enters the zone of search and is going to move around that area for a certain period of time, without being detected by the survey unit. Such case is possible when if the area of target location has not been overlooked, yet the operator omitted to see or detect the culmination point of a target pulse, or attributed it to jamming (noise). Other possibilities may also include malfunction of the equipment, etc. The probability of having the target detected within the zone of potential search at a defined distance is, namely, representing an incidental or random variable. The number of detected targets during a period of time / depending on their occurrence in the zone is therefore the incidental or random function of time.

Let $A(t)$ - be the event of target identification during time i and $B(t, t_0, r)$ - the event when the target, during the time $/$, entering the zone of potential area of search, in the moment of t_0 ($0 < t_0 < /$) and is supposed to remain therein for a period of r . Let us mark the probability of target detection during the target search period t as $P(A(t))$. $P(B(i, t, T))$ denotes the probability of target's entering into the area of potential detection at the moment marked as $/$, staying there for a period of time defined as r ($0 < r < r$). Let $P\{A(I) | B(t)\}$ - be the conditional probability of target detection on condition that the intruder has entered the area of potential detection and is staying there for a period of time c

Then

$$P(A(t)) = P(B(t, t_0, \tau)) P(A(t) | B(t, t_0, \tau)).$$

If the surveillance device is absolutely reliable and capable of immediate detecting target entering the area of potential identification, then $p(A(t)|B(t))=1$ independently of the values t, C . In such case

$$P(A(t))=P(B(t)). \quad (2)$$

The consequence drawn from formula (1) is that the survey tasks can be solved in parts. At first, it is important to solve the problem of target's closing to the survey unit, i.e. the task of determining the probability of target entering the zone of search and then the task of determining the probability of target detection under the condition that the target is to remain in the zone of potential detection of the survey devices for a period of time r .

13.2. Efficiency of the survey

If the survey task is to search for a large number of targets (the more the better), then the efficiency criterion of the survey is a mathematical estimate (mean value) of the number of targets under search during the period of survey marked as t .

If the survey task is to search for an individual target, then the probability of detection for a period of time I is to be selected as a criterion for survey efficiency. This is in compliance with the general principles applicable to determining coefficients of efficiency.

If no data regarding target position in the area are available, equal distribution of target positions throughout the entire area is assumed.

Let $P(t)$ be the probability of target detection by the race unit for the period of time t . Probability of finding the target for a time $t+At$ will be defined as $P(t+At)$ and the elementary probability of finding the target within the time interval of $(t, t+At)$ will be defined as $P(t, Ai)$. Seemingly, the event of non-detecting the target within the time interval $(0, t+At)$ may happen only in case of two events occurring at the same time:

- non-identification of the target within the interval of $(0, t)$,
- non-identification of the target within the interval of $(t, t+At)$.

Therefore, the probability of non-identification of the target within the time interval of $(0, t+At)$ will equal to:

$$1 - P(t+At) = [1 - P(t)][1 - P(t, At)], \quad (3)$$

where $1 - P(t, At)$ denotes the complementary probability of identifying the target within the time interval of $(t, t+At)$ under the condition that search during the time interval of $(0, t)$ has proved to be unsuccessful. The elementary probability $P(t, At)$ can be roughly taken for the one proportionally classified to time, i.e. we can assume that:

$$P(t, At) = \lambda_p(t) \Delta t.$$

Let the coefficient of $\lambda_p(t)\Delta t$ be called as the elementary probability of detecting a target and $\lambda_p(t)$ the density of target search.

If it is assumed to be ordinary flow, i.e. when during an infinitely short period of time Δt the zone of search can be entered by one or no targets, then, we easily come to realize the natural idea of the function of $\lambda_p(t)$. The mean value of numbers of targets identified for the time period of Δt . The random coefficient of $X_{\Delta t}$, denoting the number of searches for a period of time Δt , suppose the ordinary flow of searching for one of the two values, is taking the form of one of the two values:
0 or 1,

1 - with the search probability of $P(t, \Delta t) = \lambda_p(t)\Delta t$,

0 - with the probability of $1 - P(t, \Delta t) = 1 - \lambda_p(t)\Delta t$.

Consequently

$$E[X_{\Delta t}] = 1 \cdot \lambda_p(t)\Delta t + 0 \cdot [1 - \lambda_p(t)\Delta t] = \lambda_p(t)\Delta t. \quad (5)$$

out of which

$$\lambda_p(t) = \frac{E(X_{\Delta t})}{\Delta t}. \quad (6)$$

Accordingly, $\lambda_p(t)$ denotes the mean value of the numbers of targets being searched for a unit of time. The coefficient of $\lambda_p(t)$, also called the density of search, is generally the function of time. Quite often, however, the $\lambda_p(t)$ may be considered constant. From expressions (3) and (4), through simple adjustments, we arrive at

$$\frac{P(t+\Delta t) - P(t)}{\Delta t} = \lambda_p(t) [1 - P(t)]. \quad (7)$$

Applying a limit transfer for $\Delta t \rightarrow 0$, we arrive at a differential equation of derivation the probability of target detection by time t

$$\frac{dP(t)}{dt} = \lambda_p(t) [1 - P(t)]. \quad (8)$$

Having subject differential calculus (8) to integration, at initial conditions $P(0) = P_0$, we arrive at

$$P(t) = 1 - [1 - P_0] e^{-\int_0^t \lambda_p(t) dt} = 1 - Q_0 e^{-\int_0^t \lambda_p(t) dt} = 1 - e^{-\left(\int_0^t \lambda_p(t) dt - \ln Q_0\right)}, \quad (9)$$

where

P_0 - denotes the probability of being detected and

Q_0 stands for the - probability of the target remaining undetected at the initial moment of search (e.g. at the very moment of switching on the device). The coefficient of $u_p(t) = \int_0^t \lambda_p(t) dt - \ln Q_0$ is called the potential for being detected and the coefficient of $u_p(0) = -\ln Q_0$ is called the initial potential of search.

Substituting $u_p(t)$ we arrive at

$$P(t) = 1 - e^{-u_p(t)}. \quad (10)$$

If at the initial moment of search the probability of being detected equals to zero, then, from (9), it follows that

$$P(t) = 1 - e^{-\int_0^t \lambda_p(t) dt}. \quad (11)$$

If the search is performed with a constant intensity of $\lambda_p(t) = \lambda_p$ a $Q_0 = 1$, then

$$P(t) = 1 - e^{-\lambda_p t}. \quad (12)$$

If the object is surveyed by an N number of independent survey units, then the cumulative probability of detecting the target by at least one of the means of survey will equal to

$$P(t) = 1 - \prod_{j=1}^N [1 - P_j(t)] = 1 - e^{-\sum_{j=1}^N u_j(t)} = 1 - e^{-u_p(t)}, \quad (13)$$

where $u_p(t) = \sum_{j=1}^N u_j(t)$ denotes the potential corresponding to probability of the target getting detected by an N number of independently searching survey units.

Important for the search performance is the zero coefficient of occurrence of non-detection of the target within the zone of survey during the time of search t . Consequently, **reliability of survey** is worth considering.

Conclusion

The increasing trend of property-related criminal offences is the driving force behind the ever increasing requirements for actions to prevent such type of crime. The aim of preventive measures is to ensure protection of citizen's assets. The most effective way of prevention against forced penetration is in setting up adequate perimeter protection for the object. The electrical protection system is to ensure detection and reporting of any unauthorised intrusion attempt against the object as soon as possible. Such a system has to be installed by security and protection specialists and made up of officially approved components.

Police throughout the world, is being flooded by false alarms. Consequently, the carefully installed systems of perimeter protection are required to be capable of filtering out false alarms and confirming true ones before the police raises the emergency squad. Therefore, the perimeter defence system should ensure three tasks:

1. to raise an alarm when it comes to a well-founded emergency,
2. not to raise an alarm if such situation hasn't occurred,
3. to provide usable information for those who are monitoring alarms standing „on call“ to respond to them.

Systems which do not meet the requirements stated above cannot be considered as an optimum solution.

1. Olejníková, T., *Integrovaný systém zabezpečenia objektu*, Krízový manažment, vedecko-odborný časopis Fakulty špeciálneho inžinierstva Žilinskej univerzity v Žiline, Roč. 2, č. 2/2003.
2. Mišgram, G., *Issledovanie operacij i algoritimizacija bojevych dejstvij*, Izdanie VVNA Prof. Žukovskogo, 1968.
3. Wilson, J. R., *Finding a Niche, US Unmanned Aerial Vehicles Finally Get Some Respect*, "Armed Forces Journal International", Roč. 132, č. 7.
4. Nečas, P., Szabo, S., Olejník, F., *Information Warfare and Security*, Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou „Organizace a použití PVO v soudobých konfliktech“, VA Brno 2000.
5. Tkáč, M., Szabo, S., Turisová R., *Redundancia prieskumu*, Vedecký časopis „ACTA AVIONICA VLA“, 5/2002.

Summary

This contribution is describing the application of survey theory to military installations which are protected against intrusion employing electrical systems of perimeter defence. It also defines the fundamental tasks and provides description of survey efficiency.

14. GENDER SENSITIVITY AS PREREQUISITE TO SECURITY

Gender issue is one of the important and complicated among others affecting security phenomenon. So far Ukraine as a nation is speaking with only half its voice. Women work, men decide the tone of high discourse. Most of men and women still do not understand that the authentic voice of all individuals is crucial.

- In Ukraine, the literacy rate for females is equal to that of males;
- Globally in 2000, there was an illiteracy rate of 30.6% among adult females, down from 33.2% in 1996;
- Ukraine is the only country in the world with an over 50% female representation of the total work force;
- Female earned income was estimated to be at 54% of male earned income in 1999;
- Gender inequality still exists — there is severe under-representation of women in higher positions in Ukraine;
- Globally in 2000, there was an illiteracy rate of 30.6% among adult females, down from 33.2% in 1996.

Therefore gender issue should be considered as one affecting security of the society at large. Future policy makers, employers, public officers, teachers, doctors, etc. should be gender sensitive in order to mainstream gender issue in their Performances. Capacity for gender sensitiveness should be built in the educational process. A few gender related problems are analysed below based on the **Situation in Ukraine**.

In the past it has often been complacently assumed that social environmental issues are gender-neutral, affecting men and women equally. In practice, we are learning that inequalities exist. For example, in many cases women's voices are not heard, men and women do not benefit equally. Women's and men's equal participation and their respective approaches to environmental concerns are especially critical in achieving sustainable development goals.

It should be underlined that gender equality issue in Ukraine is now more urgent than ever before because Ukraine wishes to join the EU. The European choice means a choice of **Standards**, rules and quality of life prevailing in current developed European economies. That is why Ukraine should solve gender **rsue** as tactful as any EU **State** did. However, declaration of solving the issue and carrying it out are two different things.

A real democracy should be created, where social environment is beneficial for both men and women and not as it is now, when men prevail.

It is obvious that the **State** should formulate a policy making both men and women have opportunities to realize themselves. In fact, the **State** has enough tools required to achieve this goal as well as certain obligations in front of the international **Community** make the **State** solve this issue. The **State** has made a political decision to achieve gender equality by acceding to all international treaties. This year Ukraine will celebrate the 25th anniversary of ratifying an international **Convention** on eliminating all forms of discrimination against women.

Gender discrimination is prohibited under the Ukrainian **Constitution** and domestic laws. Article 24 of the Ukrainian **Constitution** and article 2(1) of the labor code guarantee freedom from all forms of discrimination, including on the basis of sex.

The failure of the Ukrainian government to enforce these laws and commitments puts it in breach of its **Obligation** to prevent discrimination against women.

At the same time, the Ukrainian laws prevent women from holding certain positions and performing certain types of work. These restrictions are designed to protect women from hazardous employment conditions. However, many restrictions exceed accepted international norms for the regulation of the employment of women. Furthermore, the Protections for women established under Ukrainian law are based on non-objective criteria that conflict with the principle of gender equality. They have the effect of arbitrarily discriminating against women in certain types of work and rendering women less competitive in the labor market.

In the economic Stagnation and failed reforms of the post-Soviet transition period, Ukrainian women have faced many obstacles to their full and equal participation in the labor force. Widespread employer discrimination against women in the recruitment process limits women's access to Jobs, including many high-paying and prestigious Jobs. Employers in both the public and private sectors regularly specify gender when advertising vacancies and use information they require in interviews regarding family circumstances to deny women employment. Age and appearance requirements also arbitrarily exclude women from Jobs for which they are professionally qualified. Employers justify their preferences for male employees on stereotypical assumptions about women's physical and intellectual capacities and their family responsibilities. As a result, women are increasingly pushed into low-wage Service sector or public sector jobs or seek employment, including secondary employment, in the unregulated informal sector. Many women choose to go abroad to seek better economic opportunities, a choice that may leave them vulnerable to being trafficked into the commercial sex industry or other forms of forced labor.

Thus Ukraine will have to overcome numerous obstacles to achieve gender equality. One of those is a stereotype formed in the past and dictating that women should take care of their families while men should earn for living. Maternity and child leave Protections are also extensive and focus almost exclusively on women as caregivers. Combined with employers' stereotypical assumptions about women's inability to manage family and work responsibilities together, these provisions have the unintended effect of making women less competitive candidates in the eyes of potential employers.

One of the topics for discussions in the society is the Parliamentary election 2006. It is interesting to consider among other issues whom will women vote for - women intending to become Parliament Members or men with the same intention. Or would they observe a principle of men and women's equal representation in party lists? Unfortunately, now men determine whether women would vote for women at the next Parliamentary election because the Parliament is 95% male and only 5% female. Men also determine what changes to the Law of Ukraine "On Elections" they will pass. Voting also depends on the political leaders who are mostly men. Talking about the European choice we should also mention the European Standards for party-building where 50% to 50% principle is observed.

It should be mentioned that often women are blamed for giving politics away to men. That is why today our politics are not socially oriented. On the other hand, gender issues of men are no less pressing than those of women. If Ukrainian authorities took this fact into consideration, many Government programs would have been formulated differently: they would have taken into consideration specific problems

of both gender representatives and would have aimed to solve those problems. Thus, they would be much more effective than they are now.

It is well known fact that lack of gender sensitivity in policy has led to feminism. However feminism is not the best way to find Solutions.

World feminism has a large spectrum, everything could be found here - starting from the radical feminism striving for physical annihilation of men (remind Valerie Solanas and her manifest for men annihilation) through tolerant feminism to Christian women organisations, which are feminist in wide meaning of this word.

Feminism has rapidly expanding multiple meanings - the movement toward: equality of the sexes; the incorporation of women into all aspects of knowledge and society; the recognition of the difference between the male and female and the overcoming of that difference; the study of women within a broad societal context; focus on women as a category in themselves, the use of the idea of the female as an analytical tool in philosophy, and its use to subvert analytical approaches. But primarily feminism stems from the recognition of the existence of an entity called woman and her right to self definition. Self is the critical term - at the same time meaningful, in that it articulates a previously implicit or even non-existing category, - as well as meaningless, in that all conceptual categories are relative to other categories.

The Situation in Ukraine reminds the well-known Ukrainian proverb: "Heard the bell without knowing where it is". There are several centres of theoretical feminism in Ukraine - Kyiv, Kharkiv, Odesa. They are occupied mostly by philosophy and theory of feminism, what is undoubtedly important. Besides that, there are few hundred of different feminist organisations in Ukraine, which are not too active, working without being in touch between each other and competing for grants. Sometimes there are wonders whether those organisations were made as single grant project. Suppose the West gives money for ecology or women, we would be occupied by ecology and women. Such misuses are happening quite often, but the problem is how to separate the corn and the dust.

The women organisations often have no concrete subject of research studying all and nothing at the same time. On the other side, they include to the feminism everything. what contains the term "woman". Women's departments of men's organizations is one more kind of women organisations.

There is no one who can serve as a charismatic figure expressing ideas and desires of women - neither in the world nor in Ukraine. No specimen, no soil, no seeds planted.

But let's move back to Ukrainian context. Ukrainian men can sleep without trouble: actually there are no threats of matriarchate. Patriarchate is not actual as well. When feminist women talk about men as an enemy sex, I pose the question to myself: are they frank enough? Men and women are equal in their suffers in Ukraine. Sometimes men feel themselves even worse, while having no chance to earn enough for family support he gets crisis of his sex identity. Creating friendly and comfortable world together is the only way we can change ourselves.

Men and women are really very different by their origin, they can achieve mutual understanding only in some cases and for a short period, yet they can't live without e? h other. We have to choose partnership and co-operation instead of confrontation.

The renewed discovery of feminism in the 1960s and 1970s can be compared to the rediscovery of nationalism in the 1990s. A revelation for some; a fact for others;

a repetition after a hiatus of a Century for the historically oriented. The realization and the nature of one's identification with national and gender roles are a **matter** of personal awareness. We cannot avoid either feminism or nationalism - we have gender and we belong to a group, even if it is only to assert our individuality by denying that belonging. While relevant to all individuals, not all persons are equally conscious of being members of a nation and gender. Some take their gender roles for granted, others grapple with national identities. Nation and woman can be reduced to one definition **only** in societies in which the individual is viewed as part of a clearly structured whole. Fully developed societies are composed of diverse individuals and constantly fluctuating groups of individuals that interact and complement each other to create a dynamic whole. That is, - in a developed society I have many identities and I play many roles. If the society is an open one which permits me to be my own self, these roles complement each other and do not conflict with the society. But in a society in which there are firmly stratified functions and a clearly delineated role for each person, I cannot reach my full potential because it is the society that determines my function, and not the other way around. Dictatorships decide on the roles of their subjects; in developed democracies individuals create the society that forms the functioning State. As interest in both nationalism and feminism grows and the analyses of both become demonstrably more sophisticated in academic circles, the popular discussion both movements becomes an object of controversy.

When, after a twenty year wait, I finally in 1980 held a visa that permitted me to work in Ukrainian archives on excavating the history of Ukrainian women, my Soviet hosts were firmly convinced that my interest lay in the study of modern nationalism in Ukraine, and not in the women's movement I had been researching at the time. The soviets feared Ukrainian nationalism, which they identified with unmitigated **Opposition** to their regime. Feminism they relegated to a western whimsy not worth serious thought. Gender, as a set of socially rather than biologically constructed characteristics of sexual differentiation, they simply disregarded as being irrelevant to their society.

They were only partially right. Despite an ideology of political centralization and economic planning, an undifferentiated Soviet man did not emerge. National identity proved stronger, even as the delineation of the identity was not usually clear cut. Nationalism encompasses many meanings - from simple patriotism, to a quest **for** independence that would change the political structure of the country, to a conviction of the superiority of one's culture. The strength of true nationalism lies not in the **Opposition** to others it may or may not engender, but in its power of healthy self-assertion. Only virulent nationalism, the nationalism of fascism and of the ultra right, builds its attraction on the hatred of perceived enemies. And that nationalism, as any movement based on negation, is never genuinely powerful. But the existence of this extreme integral nationalism made all nationalism seem suspect to those who do not know the power of democratic nationalism and leads to a disregard of social and political forces. The Subversion of patriotic nationalism into destructive integral movements leads to wars, oppression, and genocide. Disregard of healthy nationalism always leads to the disintegration of empires. The Soviet Union offers only one more example of the general rule.

Any covert or open oppression of women creates and perpetuates conditions that stymie the development of an open society that would and could effectively oppose Chauvinist and totalitarian regimes. Societies with passive populations, that is, individuals not conscious of their own identities within the political, social and cultural

spheres, are more likely to succumb to authoritarian regimes than societies in which individual initiative is given broad field of activity.

Nationalism is studied by **Outsiders** in seemingly scientific terms, while the nationalists themselves prefer emotional **Slogans** to theory. Feminism, on the other hand, although equally varied, is mostly studied by its own adherents who seek increasingly nuanced formulations of what feminism encompasses. Feminist arguments are based on reason, demonstrable proof, and objective criteria formulated in the most modern scholarly terminology. Women, when they draw on emotions, draw **on** empathy for the oppressed and on peace. But women succumb to the emotionalism used by power, and the powerful prey **on** that susceptibility. Hence among the many functions of feminism a foremost one is to analyze the language used in public discourse to see to what degree both men and women succumb to emotional slogans that mask hidden goals. Most part correctly, closed thinking, set constructs, and justification of authoritarian control. At the core of feminism is the right of self definition. Feminists interested in theory confront philosophical issues not limited to women and try to delineate the female self in its relationship to the larger whole. Feminist theory goes much beyond the conflation of personal into political, because it involves the conception of some **Community** - either multiplicity of selves, or immediate surroundings, political entity, physical universe, ethical norms or absolutes. Public is implicit in private, regardless of the articulation of both notions. As women define themselves, they expand the understanding of the world and therefore cannot be divorced from it. Women's studies emerged within the context of Heisenbergian indeterminacy and all post modernist criticism. Unlike nationalism, which codified its Symbols and mythology before its average follower knew the scholarly use of such terms as "constructing society," "inventing a nation," and "building relationships," feminism reached the general public in a more sophisticated period. The concept of woman cannot be reduced to a single common denominator. Woman is amorphous even within a biological framework, and few today can accept biological Manichean dualism within the social sphere. We go "beyond the binary" to reconstruct "cultural identity in a multicultural context." Along with Judith Butler, we can even become ambivalent about the feasibility of considering such **an** entity as "women." but when Butler suggests the proliferation of gender identities as a means of promoting de facto tolerance, we need to remember that the proliferation of nation-states did not necessarily contribute to toleration. The idealistic presupposition of both nationalism and feminism that their triumph would do away with war and greed would be laughable. had not the various other social creeds expressed similar hopes **in** more sophisticated language. In the last ten years scholars interested in women's role in society and history have been engaged in the time-honored academic pursuit of definitions: essentialism, pragmatics, pragmatic essentialism, transversal politics, global, local. Anyone who keeps up with feminist scholarship knows the intimate interpenetrating of literary theory and feminist thought. Because of the heterogeneity of its initial analysis, which quickly went from public and social role of the individual to private relationships and then to minefield of sex, self and identity, feminism deconstructed itself as it sought to articulate its basic tenets. Feminist theories glory **in** analyzing ambiguity, in focusing on ambivalence, in looking for the eighth veil of meaning in every term. For **some**, especially those questioning the validity of feminist discourse, all women's studies is dismissed as feminist ideology or theorizing.

Early feminism, just as romantic nationalism of the early 19th Century, presumed international Cooperation, peace, and non-violence. Socialist revolutionary feminism deferred feminist goals to the higher good which was defined by men; and integral nationalism made all nationalism suspect and all women subservient to a higher goal. It is only in the last decade that nationalism and feminism are discussed jointly. As women and as members of a nationality women face the same contradictory desire: the need to be individuals, but at the same time to belong to a group. Yet when I become a nationalist, I join a Community, as small or tenuous as it might be. But when I become a feminist I merely make an individual decision. Feminists who lived in states where their ethnic culture was not dominant had to grapple with the additional factor of national as well gender assertion. Once legal hindrances to rights of women are removed, the struggle for the right of women's due civic participation - sociopolitical system; the structure of society; interpersonal relationships; family; gender roles- and that always takes second-place to a national liberation struggle. Moreover, as soon as women become aware of their potential role in society, they feel responsible for that society. Powerless, women nevertheless feel guilty about conditions not of their own making. Before the outbreak of World War I, activist middle class women created an International Council of Women as a force to stop all wars. Sarajevo in 1914 proved them wrong. Four generations later, in Sarajevo in 1992 at an international meeting of women, a German woman held women responsible for failing to preserve peace in the Balkans.

Feminism today is as incapable of creating an international women's force as democratic nationalism and idealistic socialism had been. Yet despite two world wars, the idea of non-governmental organizations survived, and it was the same International Council of Women, founded in 1887, that became, in 1945, the first official non-governmental Organization in the orbit of the United Nations. The NGO's are an important international force today, many pursuing feminist goals without feminist rhetoric. Through Workshops, publications, and meetings, they deal with family violence, contraception, and hidden discrimination. Many offer means to escape poverty through economic programs.

In their vast majority, women are gradualists. It is not easy to lure them into either an extremely traditional or a very revolutionary mode. Many feminists remember that women have done badly in revolutions in terms of changing society in ways that would incorporate women into it. Many know first hand that once women's organizations become an auxiliary of some outside group, women become mirrors of that group and have little to contribute to society or to themselves.

Except for very brief intervals, feminism, unlike nationalism, has not been a mass movement. But on the occasions when women created a critical mass they were able to achieve some significant results - suffrage in the western industrialized countries; equal rights in the 1970's United States, very much connected with the street demonstrations against the Vietnam war; the Association of Mothers of Soldiers in Ukraine, who helped create a climate conducive to the break up of the Soviet Army; the Indian women who despite social tradition become active in political affairs. Russia's Association of Mothers of Soldiers has been an important political presence, domestically and internationally in the last decade, one of the very few speaking out against the Chechen War. In 1996 women were able to push for more active peace initiatives in Northern Ireland, and at the same time Palestinian and Israeli women were able to promote better understanding in the region. These activities were undertaken not in Opposition to nationalism, but to support peaceful rights of people and nations.

On the other hand, the former Yugoslavia's relatively vocal women's movement proved too weak, despite its internationalist pronouncements and the activities of some individuals, to ease Balkan conflicts. It seems that nationalism is natural, and internationalism learned. That is neither good nor bad; it is. It would follow that feminism should at least try to shape and influence nationalism. The many varieties of feminism reflect the varieties of societies in which women live. The fact that women use the term itself is a result of effective study of the whole issue of women in society and women in themselves. Women have gone far beyond the time when the term was limited to a western variant of legal equality and gender parity. Women realize that sex discrimination transcends political, economic, and world-view **Systems** and that even **when** societal issues are tackled biology remains a more tangible factor for women than it is for males. Yet women know that the line between biology and emotion is so permeable as to be meaningless. In the words of Linda Nicholson, feminists are, in the words of Linda Nicholson, "negotiating between the shoals of gynocentrism on the one hand, and certain forms of post structuralism on the other." Women devise a pragmatic view of language and of perceived subjectivity as discursively constituted, and their own interpretations of essentialism To argue that women more naturally gravitate toward the personal and the emotional is equal to the argument that Russians are more spiritual and Germans musical. Just as one would think twice about reliance on theories of national characteristics, so one should hesitate about gender generalizations.

The success of the modern women's movement is most evident in the fact that young women do not see it as such - they take for granted that equality and opportunity for them had always been there and see no point to further "feminist rhetoric." The **Slogans** of feminism have been coopted by the society at large and are being used by mass media. Women have shown extraordinary resilience in devising ways of working in and around **Systems** to address their needs. The true value of women's studies is that the continually expanding feminist perspective permits us to understand more in the human condition better. Looking at international feminism we can see the workings of colonial society beyond the flag and the lancet; we can see how equality may become less, rather than more for the female tractor driver; and how withdrawal into a monastery could lead to an assertion, rather than a denial of self. Women shape the understanding of the relationship of feminism to **State** welfare policies. Issues that concern women are societal problems that society would rather consider more naturally to be women's - children, health, welfare, agriculture, water, food and shelter. Thus women's concerns perforce become part of the public agenda even in areas where there ostensibly is no feminist movement as such.

Feminism helps see through ideologies to understand how societies and power **Systems** function. Women as a group display ambivalence toward generality in goals, but support specific programs. Hence, while feminism cannot be a mobilizing ideology because its very center is relational to the forces outside, individual feminist goals become effective rallying points. It is a feminism of action of the committed, pragmatic kind, rather than a feminism of exhortation. Nationalism provides an added useful tool for understanding the hidden structure of society and the roles individuals are expected to play in it. It needs to be used, not discarded, by women. Feminism provides a deeper insight into the functioning of the individual and the interactions within society, thus creating better chances for a stable society. Women created organizations to address their specific needs in society- bringing more women into the political structures, providing legal aid and advice, self-help organizations, various specific ways of raising consciousness not in general but in meaningfully concrete ways. An excellent example

of this type of feminism is none other than Milena Rudnytska, with whom the Ukrainian reader can become acquainted first hand through the recent publication.

Ideologies may try to remedy situations, but in the process they always create other problems. The function of conceptualization should be the exposition of the current state of the problem, not its final Solution. Today, not even the so called hard sciences presume to provide more than a theory with only a probable approximation of correctness, never a final proof. Boundaries are permeable in institutions and in individuals. We need to understand nations beyond the rhetoric, and feminism beyond the theory, as complementary factors which in their limited way can contribute to a slightly better society. Nationalism is dangerous as a misused theory, useful as an organizing principle, and essential as a tool for understanding political and social reality. The same holds true for feminism.

Conclusion

Ukraine as a nation was speaking with only half its voice. Women worked, men decided the tone of high discourse. Yes, there are writers, poets, artists, scholars, all of them women - but the voice of woman is not yet fully realized. Half of Ukraine does not yet know itself, and the other half - men - think that women have said all there is to say. In the same fashion many men and some women still do not understand that without the authentic voice of all individuals, Ukraine will not be whole. The main areas where gender sensitivity is needed as a priority to provide security for the society at large are as follows:

1. Biological/sex differences vs gender inequalities; Social stereotypes/roles
2. Employment. policy
3. Movements (feminism)

Therefore, gender sensitivity when correctly mainstreamed (primarily through education) could significantly impact the provision of security of the society.

Bibliography

1. Kobeljanska L., Presentation in the National Press Club: Gender Issue in Ukraine.
2. Bogachevska M., *Nationalism And Feminism: One Coin Of Common.*
3. Human Rights Watch Research on Gender Issue in Ukraine.

15. OCENA SPRAWIEDLIWOŚCI PODATKOWEJ NA PRZYKŁADZIE REGIONU POMORSKIEGO

Wprowadzenie

Pojęcie sprawiedliwości w gospodarce rynkowej budzi wiele kontrowersji. Nie są jednoznaczne również poglądy na kwestię sprawiedliwości podatkowej. W artykule odnoszę się zarówno do sprawiedliwości (niesprawiedliwości) podatkowej poziomej, jak i pionowej.

Sprawiedliwość pozioma polega na tym, że wszyscy podatnicy są traktowani równo - bez względu na poziom uzyskiwanych dochodów i potrzeb. Podstawą jest równy i sprawiedliwy podział podstawy podatkowej na wszystkie jednostki bez względu na poziom uzyskiwanych dochodów i rodzaje oraz wielkości potrzeb. Z kolei niesprawiedliwość pozioma powodowana jest przez ulgi podatkowe, prawne luki w systemie podatkowym oraz oszustwa podatkowe polegające na zatajeniu dochodu podlegającego opodatkowaniu.

Sprawiedliwość pionowa polega na tym, że osoby o większej zdolności płatniczej lub znajdujące się w lepszej sytuacji, lub osiągające większe korzyści z usług dostarczanych przez państwo powinny płacić wyższe podatki¹.

Wśród wielu metod pomiaru sprawiedliwości podatkowej, dla potrzeb niniejszego artykułu wybrano analizę przebiegu zmienności krzywej Lorenza charakteryzowanego przez współczynnik Gini'ego i współczynnik koncentracji jako uogólnionej postaci współczynnika Gini'ego.

15.1. Przedmiot analizy

Przedmiotem badań zamieszczonych w artykule są charakterystyki dochodów osiąganych przez gminy, powiaty i miasta grodzkie na prawach powiatu w Województwie Pomorskim, w latach 1999- 2002.

W każdym z tych lat każdemu powiatowi i miastu na prawach powiatu województwa pomorskiego przypisano następujące wartości:

- $B(i)$, dochód brutto,
- $N(i)$, dochód netto,
- $T(i)$, podatek

gdzie symbol i oznacza i -ty powiat.

Za dochód brutto i -tego powiatu $B(i)$ uznano łączne przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto osób pracujących. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie zgodnie z Rocznikiem statystycznym* oznacza przypadające na jednego zatrudnionego:

- wynagrodzenia osobowe, bez wynagrodzeń osób wykonujących prace nakładczą oraz uczniów, a także osób zatrudnionych za granicą,
- wypłaty z zysku do podziału i z nadwyżki bilansowej w spółdzielniach,
- wynagrodzenia roczne dla pracowników jednostek sfery budżetowej,
- honoraria wypłacone niektórym grupom pracowników za prace wynikające z umowy o pracę, np. dziennikarzom, realizatorom filmów, programów radiowych i telewizyjnych.

¹ J. E Stiglitz.. *Ekonomia sektora publicznego*, PWN. Warszawa 2004. s. 574.

* Rocznik statystyczny województwa pomorskiego 2000, Urząd Statystyczny w Gdańsku. Gdańsk 2000.

Dane o wynagrodzeniach podane są w ujęciu brutto tj. łącznie z zaliczkami na poczet podatku dochodowego od osób fizycznych oraz ze składkami na obowiązkowe ubezpieczenia społeczne (emerytalne, rentowe i chorobowe) płaconymi przez ubezpieczonego pracownika, wprowadzonymi ustawą z dnia 13.10.1998 o systemie ubezpieczeń społecznych z późniejszymi zmianami³. Informacje o pracujących dotyczą osób wykonujących pracę przynoszącą im zarobek lub dochód., przy czym nie ujęto pracujących w jednostkach budżetowych resortów: spraw wewnętrznych i obrony narodowej. Do pracujących według faktycznego miejsca pracy zaliczono:

- osoby zatrudnione na podstawie stosunku pracy (umowa o pracę, powołanie, mianowanie lub wybór);
- pracodawców i pracujących na własny rachunek, a mianowicie:
  - a) właścicieli i współwłaścicieli (łącznie z pomagającymi członkami ich rodzin; z wyłączeniem wspólników spółek, którzy nie pracują w spółce), jednostek prowadzących działalność gospodarczą poza gospodarstwami indywidualnymi w rolnictwie zatrudniających pracowników najemnych,
  - b) inne osoby pracujące na własny rachunek, np. osoby wykonujące wolne zawody;
- osoby wykonujące pracę nakładczą;
- agentów (łącznie z pracującymi członkami ich rodzin oraz osobami zatrudnionymi przez agentów);
- członków rolniczych spółdzielni produkcyjnych.

Informacje podane są według stanu na ostatni dzień każdego roku, bez przeliczenia niepełnozatrudnionych na pełnozatrudnionych, przy przyjęciu zasady jednorazowego ujmowania osób w głównym miejscu pracy. Przeciętne zatrudnienie dotyczy pracowników pełnozatrudnionych i niepełnozatrudnionych w przeliczeniu na pełnozatrudnionych, bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób, zatrudnionych za granicą, fundacji stowarzyszeń i innych organizacji w podziale na powiaty bez PKP, Poczty Polskiej i Telekomunikacji Polskiej S.A.

15.2. Analiza źródeł

Tabela 15.1.

Przeciętny dochód roczny łącznie w złotych w 1999

Nazwa	Pracujący w osobach	Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w zł	Przeciętny dochód miesięczny łącznie w zł	Przeciętny dochód roczny łącznie w zł.
1	2	3	(2*3)	(4)*12
Powiat bytowski	14 400	1 308,32	18 839 808	226 077 696
Powiat chojnicki	18 200	1 338,16	24 354 512	292 254 144
Powiat człuchowski	9 900	1 388,36	13 744 764	164 937 168
Powiat gdański	12 800	1 593,82	20 400 896	244 810 752
Powiat kartuski	14 000	1 375,59	19 258 260	231 099 120
Powiat kościerski	11 300	1 396,27	15 777 851	189 334 212
Powiat kwidzyński	18 500	1 744,59	32 274 915	387 298 980
Powiat lęborski	12 100	1 408,27	17 040 067	204 480 804
Powiat malborski	17 500	1 469,59	25 717 825	308 613 900

³ Dz. U. Nr 137 z 1998 roku z późniejszymi zmianami.

Małgorzata Piecka *Ocena sprawiedliwości podatkowej na przykładzie Regionu Pomorskiego*

Powiat nowodworski	4 500	1 356,57	6 104 565	73 254 780
Powiat pucki	12 300	1 488,39	18 307 197	219 686 364
Powiat słupski	14 600	1 355,12	19 784 752	237 417 024
Powiat starogardzki	24 700	1 622,08	40 065 376	480 784 512
Powiat tczewski	19 800	1 445,71	28 625 058	343 500 696
Powiat wejherowski	23 200	1 447,99	33 593 368	403 120 416
Powiat m. Gdańsk	152 500	1 926,30	293 760 750	3 525 129 000
Powiat m. Gdynia	82 100	1 931,54	158 579 434	1 902 953 208
Powiat m. Słupsk	32 600	1 516,49	49 437 574	593 250 888
Powiat m. Sopot	11 400	1 878,72	21 417 408	257 008 896
Razem			857 084 380	10 285 012 560

Źródło: *Rocznik statystyczny województwa pomorskiego. 2000.*

Tabela 15.2.

Przeciętny dochód roczny łącznie w złotych w 2000

Nazwa	Pracujący w osobach	Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w zł	Przeciętny dochód miesięczny łącznie w zł	Przeciętny dochód roczny łącznie w zł.
1	2	3	(2*3)	(4)*12
Powiat bytowski	12 300	1 515,41	18 639 543	223 674 516
Powiat chojnicki	17 100	1 499,65	25 644 015	307 728 180
Powiat człuchowski	9 700	1 560,58	15 137 626	181 651 512
Powiat gdański	11 900	1 795,65	21 368 235	256 418 820
Powiat kartuski	13 000	1 554,29	20 205 770	242 469 240
Powiat kościerski	10 600	1 573,65	16 680 690	200 168 280
Powiat kwidziński	17 300	1 969,19	34 066 987	408 803 844
Powiat lęborski	10 800	1 589,39	17 165 412	205 984 944
Powiat malborski	16 000	1 624,10	25 985 600	311 827 200
Powiat nowodworski	4 100	1 571,07	6 441 387	77 296 644
Powiat pucki	10 700	1 694,43	18 130 401	217 564 812
Powiat słupski	13 100	1 523,11	19 952 741	239 432 892
Powiat starogardzki	22 900	1 842,83	42 200 807	506 409 684
Powiat tczewski	18 000	1 691,74	30 451 320	365 415 840
Powiat wejherowski	22 400	1 657,67	37 131 808	445 581 696
Powiat m. Gdańsk	138 300	2 185,11	302 200 713	3 626 408 556
Powiat m. Gdynia	75 600	2 230,67	168 638 652	2 023 663 824
Powiat m. Słupsk	29 100	1 699,40	49 452 540	593 430 480
Powiat m. Sopot	10 500	2 171,32	22 798 860	273 586 320
Razem			892 293 107	10 707 517 284

Źródło: *Rocznik Statystyczny województwa pomorskiego, 2001*

Tabela 15.3.

Nazwa	Pracujący w osobach	Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w zł	Przeciętny dochód miesięczny łącznie w zł	Przeciętny dochód roczny łącznie w zł.
1	2	3	(2*3)	(4)*12
Powiat bytowski	12 200	1 649,71	20 126 462	241 517 544
Powiat chojnicki	16 900	1 633,33	27 603 277	331 239 324
Powiat człuchowski	8 800	1 695,20	14 917 760	179 013 120
Powiat gdański	11 500	1 885,02	21 677 730	260 132 760
Powiat kartuski	12 600	1 640,77	20 673 702	248 084 424
Powiat kościerski	10 400	1 694,36	17 621 344	211 456 128
Powiat kwidziński	17 100	2 134,94	36 507 474	438 089 688
Powiat lęborski	10 800	1 718,44	18 559 152	222 709 824
Powiat malborski	15 300	1 762,85	26 971 605	323 659 260
Powiat nowodworski	4 100	1 700,57	6 972 337	83 668 044
Powiat pucki	11 200	1 787,08	20 015 296	240 183 552
Powiat słupski	13 100	1 606,14	21 040 434	252 485 208
Powiat starogardzki	21 200	1 950,32	41 346 784	496 161 408
Powiat tczewski	18 100	1 852,25	33 525 725	402 308 700
Powiat wejherowski	22 900	1 776,76	40 687 804	488 253 648
Powiat m. Gdańsk	138 100	2 385,33	329 414 073	3 952 968 876
Powiat m. Gdynia	76 200	2 388,60	182 011 320	2 184 135 840
Powiat m. Słupsk	29 100	1 852,31	53 902 221	646 826 652
Powiat m. Sopot	10 500	2 401,19	25 212 495	302 549 940
Razem			958 786 995	11 505 443 940

Źródło: *Rocznik Statystyczny województwa pomorskiego, 2002*

Tabela 15.4.

Przeciętny dochód roczny łącznie w złotych w 2002

Nazwa	Pracujący w osobach	Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w zł	Przeciętny dochód miesięczny łącznie w zł	Przeciętny dochód roczny łącznie w zł.
1	2	3	(4)=(2)*(3)	(4)*12
Powiat bytowski	12 215	1 699,35	20 757 560	249 090 720
Powiat chojnicki	16 954	1 689,15	28 637 849	343 654 188
Powiat człuchowski	8 844	1 749,69	15 474 258	185 691 096
Powiat gdański	10 955	1 916,30	20 993 067	251 916 804
Powiat kartuski	12 577	1 752,12	22 036 413	264 436 956
Powiat kościerski	10 029	1 810,53	18 157 805	217 893 660
Powiat kwidziński	17 117	2 223,92	38 066 839	456 802 068
Powiat lęborski	9 531	1 779,60	16 961 368	203 536 416
Powiat malborski	15 388	1 786,23	27 486 507	329 838 084
Powiat nowodworski	4 210	1 782,70	7 505 167	90 062 004
Powiat pucki	10 726	1 889,24	20 263 988	243 167 856
Powiat słupski	12 015	1 662,73	19 977 701	239 732 412
Powiat starogardzki	19 921	2 013,14	40 103 762	481 245 144

Powiat tczewski	17 668	1 983,91	35 051 722	420 620 664
Powiat wejherowski	22 244	1 859,51	41 362 940	496 355 280
Powiat m. Gdańsk	129 107	2 491,47	321 666 217	3 859 994 604
Powiat m. Gdynia	71 742	2 423,41	173 860 280	2 086 323 360
Powiat m. Słupsk	26 488	1 977,03	52 367 571	628 410 852
Powiat m. Sopot	10 628	2 496,10	26 528 551	318 342 612
Razem			947 259 565	11 367 114 780

Zródło: Rocznik Statystyczny województwa pomorskiego. 2003

Za podatek T(o,) uznano sumę łącznych podatków PIT płaconych przez mieszkańców i-tego powiatu po potrąceniu 27.6% kwoty zatrzymywanej przez gminy i \% kwoty zatrzymywanej przez powiaty. Udziały te są wydzielane z podatków na mocy ustawy⁴.

W tabeli 15.5 zostały zaprezentowane dane zebrane z Regionalnej Izby Obrachunkowej w Gdańsku, dotyczące udziałów poszczególnych powiatów w podatkach od osób fizycznych stanowiących dochód budżetu państwa w latach 1999 - 2002.

Tabela 15.5.

Udziały powiatu w podatkach od osób fizycznych stanowiących dochód budżetu państwa

Nazwa powiatu	1999	2000	2001	2002
Powiat bytowski	12 302 564	9 945 311	8 621 499	8 012 511
Powiat chojnicki	12 395 990	11 517 082	12 603 234	12 882 557
Powiat człuchowski	7 697 034	6 922 561	7 100 974	6 676 618
Powiat gdański	16 540 392	15 150 406	15 690 414	15 296 275
Powiat kartuski	8 632 250	6 871 410	13 513 191	13 946 693
Powiat kościerski	11 743 636	11 520 765	8 711 581	8 162 441
Powiat kwidziński	12 781 540	12 340 179	13 733 964	13 284 009
Powiat lęborski	13 294 145	12 852 593	10 307 125	10 268 229
Powiat malborski	18 873 610	16 646 680	15 126 641	14 929 022
Powiat nowodworski	7 995 039	7 307 772	3 951 740	3 688 383
Powiat pucki	10 067 641	9 174 275	12 063 830	12 963 774
Powiat słupski	10 415 419	8 856 324	13 116 848	12 618 407
Powiat starogardzki	25 674 357	23 206 548	19 885 616	17 440 213
Powiat tczewski	24 568 705	21 635 597	16 619 676	16 691 275
Powiat wejherowski	40 604 853	37 202 989	33 948 368	32 079 618
Powiat m. Gdańsk	143 582 119	146 994 181	165 224 159	161 721 999
Powiat m. Gdynia	78 199 598	82 161 537	91 042 369	94 399 500
Powiat m. Słupsk	25 275 233	26 154 769	28 217 002	27 939 734
Powiat m. Sopot	17 170 102	17 852 629	21 609 044	32 135 214
Razem	497 814 227	484 313 608	511 087 275	515 136 472

⁴ Ustawa z 26 listopada 1998 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego w latach 1999 - 2003 (Dz. U. z dnia 14 grudnia 1998 roku)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Regionalnej Izby Obrachunkowej w Gdańsku

Różnica dochodów brutto i podatku stanowi dochody netto.

$$N(\omega_i) = B(\omega_i) - T(\omega_i). \quad (1)$$

Wyniki obliczeń formuły zamieszczono w tabeli 15.6.

Tabela 15.6.

Dochody netto powiatów województwa pomorskiego w latach 1999-2002

Nazwa powiatu	1999	2000	2001	2002
Powiat bytowski	213 775 132	213 729 205,0	232 896 045	249 090 720
Powiat chojnicki	279 858 154	296 211 098,0	318 636 090	343 654 188
Powiat człuchowski	157 240 134	174 728 951,0	171 912 146	185 691 096
Powiat gdański	228 270 360	241 268 414,0	244 442 346	251 916 804
Powiat kartuski	222 466 870	235 597 830,0	234 571 233	264 436 956
Powiat kościerski	177 590 576	188 647 515,0	202 744 547	217 893 660
Powiat kwidziński	374 517 440	396 463 665,0	424 355 724	456 802 068
Powiat lęborski	191 186 659	193 132 351,0	212 402 699	203 536 416
Powiat malborski	289 740 290	295 180 520,0	308 532 619	329 838 084
Powiat nowodworski	65 259 741	69 988 872,0	79 716 304	90 062 004
Powiat pucki	209 618 723	208 390 537,0	228 119 722	243 167 856
Powiat słupski	227 001 605	230 576 568,0	239 368 360	239 732 412
Powiat starogardzki	455 110 155	483 203 136,0	476 275 792	481 245 144
Powiat tczewski	318 931 991	343 780 243,0	385 689 024	420 620 664
Powiat wejherowski	362 515 563	408 378 707,0	454 305 280	496 355 280
Powiat m. Gdańsk	3 381 546 881	3 479 414 375,0	3 591 252 862	3 859 994 604
Powiat m. Gdynia	1 824 753 610	1 941 502 287,0	1 979 342 281	2 086 323 360
Powiat m. Słupsk	567 975 655	567 275 711,0	588 437 330	628 410 852
Powiat m. Sopot	239 838 794	255 733 691,0	263 853 642	318 342 612
Razem	9 787 198 333	10 223 203 676,0	10 636 854 046	11 367 114 780

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Regionalnej Izby Obrachunkowej w Gdańsku

W nawiązaniu do wstępu, pod pojęciami pionowej niesprawiedliwości i pionowej sprawiedliwości podatkowej kryją się pewne relacje zachodzące pomiędzy powiatami osiągającymi różne dochody brutto.

Dla uporządkowanej pary podatników (ω_1, ω_2) wyróżniamy cztery podstawowe oceny efektów sprawiedliwości pionowej⁵:

- efekt przszeregowania stopy podatkowej TR (*tax reranking*) opisany implikacją $B(\omega_2) > B(\omega_1) \Rightarrow T(\omega_2) < T(\omega_1)$; (2)
- efekt względnych strat RR (*relative deprivation reranking*) opisany implikacją $B(\omega_2) > B(\omega_1) \Rightarrow N(\omega_2) < N(\omega_1)$; (3)
- efekt wzrostu dochodów netto RP (*residual progression*) opisany implikacją

⁵N. Kakwani, *On the measurement of tax progressivity and redistributive effect of taxes with applications to horizontal and vertical equity*. *Advances in Econometrics*, 1984, vol. 3, pp. 149-168.

$$B(\omega_2) > B(\omega_1) \Rightarrow N(\omega_2) > N(\omega_1); \quad (4)$$

- efekt wzrostu odpowiedzialności LP (*liability progression*) opisany implikacją

$$B(\omega_2) > B(\omega_1) \Rightarrow T(\omega_2) > T(\omega_1). \quad (5)$$

Do oszacowań poszczególnych opisanych powyżej efektów wykorzystujemy wartości współczynnika Gini $G(\cdot)$ i współczynnika koncentracji Yitzhaki'ego $C(\cdot)$ ⁶. Korzystając z tych współczynników otrzymujemy następujące oceny elementarne

$$TR = \frac{1}{2}(G(T) - C(T|r[B])) \quad (6)$$

$$RR = \frac{1}{2}(G(N) - C(N|r[B])) \quad (7)$$

$$RP = \frac{1}{2}(C(N|r[B]) - G(B)) \quad (8)$$

$$LP = \frac{1}{2}(C(T|r[B]) - G(B)) \quad (9)$$

Efekt sprawiedliwości pionowej (nVE) powstaje w wyniku powiększenia efektu wzrostu odpowiedzialności LP o efekt wzrostu dochodu netto RP:

$$nVE = LP + RP \quad (10)$$

Efekt niesprawiedliwości pionowej (VI) otrzymujemy dodając do efektu względnych strat RR efekt przeszerogowania stóp procentowych TR:

$$VI = RR + TR. \quad (11)$$

Efekt brutto sprawiedliwości pionowej jest sumą efektu sprawiedliwości pionowej i efektu niesprawiedliwości pionowej, co oznacza, że:

$$VE = nVE + VI. \quad (12)$$

Efekt redystrybucji podatkowej RE można opisać tożsamością:

$$RE = 2 * (RP - RR). \quad (13)$$

Współczynnik LP można interpretować jako efekt progresji podatkowej TP:

$$TP = LP. \quad (14)$$

Efekt niesprawiedliwości poziomej HI można natomiast opisać:

$$HI = \frac{1}{2}C(N|r[B]) - C(N|r[B, N])) \quad (15)$$

15.3. Wyniki analizy statystycznej

Korzystając z zebranych danych oceniono poszczególne efekty sprawiedliwości podatkowej w kolejnych latach od 1999 do 2002. Jak już zaznaczyliśmy obliczenia zostały przeprowadzone dla danych obrazujących strumienie przepływu dochodu i podatku odnoszące się do obszaru województwa pomorskiego i przedstawione w tabelach 1-5.

Na podstawie zaprezentowanych powyżej danych oraz formuł przedstawionych w pierwszej części artykułu uzyskano wyniki, które zgromadzono w tabeli 7.

Tabela 15.7.

Oceny systemu podatkowego na przykładzie województwa pomorskiego w latach 1999 - 2002

Efekt	Symbol	1999	2000	2001	2002
przeszeregowania stóp podatkowych	TR	0,00975	0,0106	0,00714	0,01256
względnych strat	RR	0,00006	0,00001	0,00000	0,00002
wzrostu dochodu netto	RP	0,00176	0,0010	-0,00468	0,00061
wzrostu odpowiedzialności	LP	-0,03451	-0,0218	-0,01375	-0,01291
netto sprawiedliwości pionowej	nVE	-0,03275	-0,0208	-0,01843	-0,01230
niesprawiedliwości pionowej	VI	0,00981	0,0106	0,00714	0,01256
brutto sprawiedliwości pionowej	VE	-0,02294	-0,0102	-0,01129	0,00025
redystrybucji podatkowej	RE	0,00338	0,0021	-0,00936	0,00118
progresji podatkowej	TP	-0,03451	-0,0218	-0,01375	-0,01291
niesprawiedliwości poziomej	HI	0,00000	0,0000	0,00000	0,00000

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z tabel 15.1 - 15.4.

Wartość niesprawiedliwości poziomej HI wynosząca zero, wynika z małego prawdopodobieństwa wystąpienia tej samej kwoty dochodów brutto dla różnych jednostek terytorialnych. Wartość HI nie jest zatem tutaj informacją o jakości systemu podatkowego, ale jedynie ocena struktury zebranych danych.

Analizując powyższe wyniki można zaobserwować szereg negatywnych zjawisk i trendów. Oto one:

- efekt przeseregowania stopy podatkowej jest dodatni, co oznacza nazbyt duże obciążenie uboższych;
- efekt wzrostu dochodów netto maleje, na koniec w 2001 roku osiąga wartość ujemną po czym w 2002 roku osiąga wartość dodatnią;
- efekt wzrostu odpowiedzialności jest ujemny, co potwierdza nazbyt duże obciążenie ubogich;
- efekty sprawiedliwości pionowej brutto jest dodatni a poziomej netto ujemny;
- efekt niesprawiedliwości pionowej jest dodatni;
- efekt redystrybucji podatkowej maleje i do 2001 roku osiąga wartość ujemną a w 2002 roku osiąga wartość dodatnią;
- efekt progresji podatkowej jest ujemny.

Pierwszym nasuwającym się wnioskiem jest konstatacja, że polski system podatkowy nie jest sprawiedliwy.

Na niewielką poprawę sytuacji w 2002 roku mogły wpłynąć następujące zmiany w ustawie o podatku dochodowym od osób fizycznych:

- 1) wprowadzenie opodatkowania kapitałów pieniężnych,
- 2) zamrożenie progów podatkowych,
- 3) niska nominalna dynamika funduszu wynagrodzeń oraz rent i emerytur w wyniku większego spadku zatrudnienia w gospodarce oraz liczby emerytów i rencistów

- 4) pogarszająca się skuteczność poboru należności podatkowych spowodowana nieskutecznością aparatu skarbowego oraz błędami w jego działaniu".

Wyniki kontroli wskazują, że urzędy skarbowe nie wykorzystują posiadanych informacji o stanie majątkowym w celu opodatkowania dochodów ze źródeł nieujawnionych. Mają też trudności w dostępie do informacji w innych urzędach administracji publicznej.

- 5) nie wypłacanie pracownikom wynagrodzeń w pełnej wysokości przez przedsiębiorstwa będące w złej sytuacji finansowej,
6) wzrost udziału Kas Chorych w podatku dochodowym od osób fizycznych.

Wnioski

Obserwując powyższe wyniki nasuwają się dwa ogólne wnioski:

- polski system podatkowy w analizowanym okresie był niesprawiedliwy;
- polski system podatkowy ewoluuje w stronę systemu jeszcze bardziej niesprawiedliwego, pogłębiającego niekorzystne rozwarstwienie regionów i społeczeństwa.

Te spostrzeżenia dowodzą konieczności przeprowadzenia dodatkowych badań efektów redystrybucji w sferze konsumpcji zbiorowej i szczegółowej analizy obciążeń podatkowych w obszarach dotkniętych ubóstwem.

Bibliografia

1. *Analiza wykonania budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej w 2002 roku*, NIK, Warszawa 2003.
2. Duclos J., Lambert P.J.. *A normative and Statistical approach to measuring classical horizontal inequity*, Canadian Journal of Economics, Vol. 33, No. 1.
3. Kakwani N.. *On the measurement of tax progressivity and redistributive effect of taxes with applications to horizontal and vertical equity*, Advances in Econometrics, 1984, vol. 3.
4. Maćkowiak A., Piecka M., 2000, *Wewnętrzne zróżnicowanie województwa pomorskiego*, Słupskie Studia Regionalne. Zeszyt nr 4/2000, WSZ. Słupsk.
5. *Rocznik statystyczny województwa pomorskiego 2000*, Urząd Statystyczny w Gdańsku. Gdańsk 2000.
6. *Rocznik statystyczny województwa pomorskiego 2001*, Urząd Statystyczny w Gdańsku. Gdańsk 2001.
7. *Rocznik statystyczny województwa pomorskiego 2002*, Urząd Statystyczny w Gdańsku. Gdańsk 2002.
8. Stiglitz J. E., *Ekonomia sektora publicznego*. PWN, Warszawa 2004.
9. Ustawa z 26 listopada 1998 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego w latach 1999 - 2003 (Dz. U. z dnia 14 grudnia 1998 roku).
10. Ustawa z dnia 13.10.1998 o systemie ubezpieczeń społecznych (Dz. U. Nr 137 1998 roku z późniejszymi zmianami).

* podatku dochodowym od osób fizycznych w Polsce 2.732.3 mln (w tym zaległości - 2.108.3 mln zł), wzrost o 136-fir w porównaniu do 2001 roku. podatku dochodowym od osób prawnych - 1.326.7 mln zł (w tym zaległości - 1 06.-2 mln zł) wzrost o 46.79% w porównaniu z rokiem ubiegłym.

* *Analiza wykonania budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej w 2002 roku*. NIK, Warszawa 2003.

Summary

Assessment of tax fairness as in the example of Pomorski Region

The starting point of this article is the assumption that a fair system of taxation, thanks to its function of re-distribution, helps counteract poverty. It explains why it is worthwhile to look into whether the current system of taxations in the Pomeranian Region is just.

The field of research will therefore be narrowed down to the Pomeranian Region characterized by its great differentiation of affluence.

In this region there is the wealthiest per capita Polish town Sopot as well as the administrative district of Człuchów at the other extreme, plagued by poverty.

16. BEZPIECZEŃSTWO FINANSOWE A BEZROBOCIE W POLSCE

Streszczenie

Autor w artykule wiąże problemy bezpieczeństwa finansowego społeczeństwa z bezrobociem. Szczególną uwagę zwraca na doświadczenia lat 2001 - 2002. które charakteryzował znaczny wzrost poziomu bezrobocia w Polsce. Wskazał na istotne z punktu widzenia bezpieczeństwa finansowego programy służące przeciwdziałaniu skutkom oraz przyczynom bezrobocia. Przeprowadził próbę określenia, barier, szans i zagrożeń występujących na rynku pracy.

W konkluzji zwrócił uwagę na konieczność preferowania aktywnych form walki z bezrobociem celem poprawy bezpieczeństwa finansowego społeczeństwa.

Wprowadzenie

Ogólny kryzys finansów publicznych wpływa bezpośrednio na bezpieczeństwo ekonomiczne społeczeństwa, oczekującego od państwa realizacji tradycyjnych funkcji, do których zaliczam walkę z przyczynami i skutkami bezrobocia. W referacie odwołuję się głównie do lat 2001 - 2002 - czyli okresu szczególnie ze względu na wzrost bezrobocia w Polsce.

Odnosząc się do bezpieczeństwa w gospodarce rynkowej mam na uwadze jego krajowy wymiar. Można przyjąć, iż oznacza ono: **zdolność państwa (regionu) do wykorzystania czynników rozwoju i wzrostu gospodarczego, a także uwarunkowań międzynarodowych, do niezagrażonego rozwoju; odporny na uzależnienia ekonomiczne oraz działania przestępcze system gospodarczy.** Z punktu widzenia zaś podmiotów gospodarczych (w ujęciu mikroekonomicznym konsumentów i przedsiębiorców) swobodę działalności gospodarczej, przy maksymalnie ograniczonym ryzyku inwestycyjnym oraz poczucie stabilności zawodowej, której wyrazem powinno być bezpieczeństwo zatrudnienia. Ten zaś obecnie, wobec członkostwa Unii Europejskiej, rozszerza szanse dla wielu Polaków szukających pracy: bezrobotnych oraz osób posiadających zatrudnienie, lecz szukających pracy poza granicami kraju z myślą o korzystniejszych zarobkach. W szerszym kontekście podstawą bezpieczeństwa ekonomicznego jest też socjalne bezpieczeństwo społeczeństwa - to jest jego niezagrażony byt.

Na poziom bezpieczeństwa ekonomicznego wpływa właściwie funkcjonujący System Obrony Państwa. Przy czym interesują mnie. składniki **pozamilitarne'** tego systemu. Szczególnie resorty zajmujące się ochroną ludności do których zaliczam resort polityki socjalnej (Pracy i Gospodarki. Resort Zdrowia). Niedostatki ich funkcjonowania, poza sferą organizacyjną związane są również ze sferą finansową.

16.1. Wydatki na sferę bezpieczeństwa

Analiza wydatków na sferę bezpieczeństwa w Polsce nie napawa optymizmem (Zob. tabela 16.1). Szczególny niepokój budzi spadek wydatków publicznych

Można również mówić o bezpieczeństwie krajowym, koalicyjnym, kontynentalnym oraz światowym: Szerszą wykładnię pojęcia bezpieczeństwa oraz czynników kształtujących owe bezpieczeństwo podaje S. Piocha: zob. *Makroekonomia a problemy bezpieczeństwa*, w: S. Piocha, (red). *Problemy bezpieczeństwa ekonomicznego wobec procesów globalizacji*. Politechnika Koszalińska. Koszalin 2004, s. 8- 17.

Aktualnie z uwagi na redukcję w Siłach Zbrojnych RP służba wojskowa przestaje być alternatywą dla bezrobocia.

na ochronę zdrowia, mimo rosnącego udziału niepublicznych zakładów opieki zdrowotnej w świadczeniu usług medycznych. Jednocześnie w związku z bezrobociem, zjawiskiem dziedziczenia ubóstwa i wykluczeń społecznych, rosną potrzeby pomocy społecznej. Dodać do tego należy dysproporcje w rozwoju poszczególnych regionów kraju, ale również Europy, przyczyn których upatruje się przede wszystkim w barierach o charakterze finansowym. W tym sensie nie odstawiamy ani od standardów światowych ani europejskich. **Pieniądz jest nerwem każdej gospodarki** i niezależnie od charakterystycznych sektorów: prywatnego, czy publicznego jest niezbędnym instrumentem realizacji wszystkich potrzeb, w tym bezpieczeństwa.

Nawiązując do rozważań zawartych w rozdziale 4 (M. Gableta) uważam, że bezpieczeństwo zatrudnienia jest ściśle związane z bezpieczeństwem publicznym. Z nim bowiem wiąże się, poza porządkiem publicznym, ochrona życia i zdrowia obywateli oraz **ochrona socjalna** finansowane w drodze redystrybucji ich dochodów.

Tabela 16.1.

Wydatki budżetowe na bezpieczeństwo w Polsce! w %)

	Rok				
Tytuł budżetowy	1995	1998	1999	2000	2001
Bezpieczeństwo publiczne	3,7	4,0	4,7	4,7	4,5
Obrona narodowa	5,8	6,0	6,9	6,6	5,1
Opieka społeczna	9,3	6,6	7,3	7,9	8,5
Ochrona zdrowia	14,4	15,0	4,6	2,8	2,7

Źródło: *Maty Rocznik Statystyczny. GUS. Warszawa 2002. s. 417; Maty Rocznik Statystyczny. GUS. Warszawa 2001. s. 412; Maty Rocznik Statystyczny. GUS. Warszawa 2000. s. 395.*

16.2. Przyczyny wzrostu bezrobocia w 2002 roku

Dynamicznie wzrastający poziom bezrobocia odzwierciedla trudną sytuację społeczno-gospodarczą kraju spowodowaną wieloma czynnikami. Zaliczyć do nich można między innymi wzrost zasobów pracy. Prognozy ludności Polski sporządzone przez Główny Urząd Statystyczny wskazują, że wiek zdolności do pracy w latach 1999-2030 osiągają najliczniejsze roczniki młodzieży urodzonej w fazie wyżu demograficznego lat osiemdziesiątych (w 2001 r. - przyrost 696,0 tys. osób, w 2002 r. kolejny przyrost - 679,0 tys. osób) .

Poza tym odnotowano niskie tempo wzrostu gospodarczego. W roku 2002 S realny wzrost produktu krajowego brutto, w porównaniu z rokiem poprzednim wyniósł 1,3 % (wobec odpowiednio udział 1,0% w 2001 r.). Na poziomie mikroekonomicznym towarzyszyło temu spowolnienie procesów prywatyzacyjnych z jednoczesnym przyrostem liczby przedsiębiorstw poddanych z przyczyn ekonomicznej procedurze likwidacyjnej

Do przyczyn wzrostu bezrobocia zaliczyłbym też skutki wprowadzania reformy administracyjnej państwa. W 2002 r. zmniejszyło się zatrudnienie w administracji publicznej i obronie narodowej o czym świadczy wzrost liczby zarejestrowanych bezrobotnych w tych resortach. W tym samym czasie okresie w urzędach pracy

, Informacje za P. Wiśniewska *Finansowe aspekty bezrobocia w Polsce, maszynopis powielony - niepublikowane*, Gdynia 2004. na podstawie *Prognoza ludności Polski według województw na lata 1999 - 2030*. Główny Urząd Statystyczny. Departament Badań Demograficznych. Warszawa 2000.

zarejestrowało się 123698 osób poprzednio pracujących w „zakładach pracy” należących do wymienionych wyżej „resortów”, tj. o 27189 osób więcej niż przed rokiem. W końcu 2002 r. w ewidencji bezrobotnych pozostawało 159768 bezrobotnych z omawianej sekcji, to jest o 17691 osób więcej niż przed rokiem (wzrost o 12,5%).

Warto mimo negatywnych zjawisk podkreślić i to, że wprowadzone reformy służby zdrowia oraz oświaty nie skutkują zwiększonymi rejestracjami osób poprzednio pracujących w tych działach sektora publicznego. W końcu 2002 r. odnotowano spadek liczby bezrobotnych wywodzących się z resortu edukacji do 40299 osób (tj. o 914 osób w porównaniu ze stanem sprzed roku) oraz bezrobotnych reprezentujących służbę zdrowia i opiekę społeczną do 74377 osób (tj. spadek o 4333 osoby). Dziś już stwierdza się oficjalnie, iż jedną przyczyną takiego stanu rzeczy jest emigracja zarobkowa lekarzy i pielęgniarek. Niepokoi też, tak pacjentów jak i zatrudnionych, obecna sytuacja w służbie zdrowia (ograniczone środki finansowe, zmniejszone zatrudnienie, mniejsza ilość placówek publicznych NFZ).

Z informacji uzyskiwanych z powiatowych urzędów pracy wynika, że w dalszym ciągu stwierdza się dość duży napływ zarejestrowanych osób bezrobotnych wyłącznie z powodu potrzeby uzyskiwania prawa do świadczeń medycznych.

W ostatnich latach ustawodawca - gospodarze centrum decyzyjne, stworzył wiele rozwiązań służących nie tylko walce ze skutkami ale i przyczynami bezrobocia. Szczególnie istotne w moim przekonaniu są rozwiązania preferujące aktywne formy walki / bezrobociem, pozwalające na pobudzenie aktywności przedsiębiorców oraz beneficjentów urzędów zatrudnienia w walce z bezrobociem. Tym pierwszym państwo refunduje koszty tworzenia nowych miejsc pracy, tym drugim zaś pozwala samodzielnie zdobywać pozycje na rynku pracy, dzięki otrzymywanym pożyczkom na rozwój działalności gospodarczej.

Tabela 16.2.

Wydatki Funduszu Pracy w 2001 r. w ramach prawnych tytułów przedsięwzięć według rozporządzenia z dnia 15 listopada 1995 r.

Lp.	Nazwa prawnego tytułu przedsięwzięcia	Wydatki funduszu w złotych	Struktura wydatków w %
1	Wydatki finansowe ogółem	6.599.199,00	100,00
2	Z tego:		
3	Refundacja ZUS za zatrudnienie bezrobotnego	-	X
4	Jednorazowa kwota dla pracodawcy za zatrudnienie uczestnika programu	122.000,00	1,76
5	Refundacja szkoleń dla pracodawców	61.000,00	0,88
6	Pożyczka dla pracodawcy na utworzenie miejsc pracy – 50%	5.558.375,00	80,45
7	Szkolenie i Doradztwo zawodowe dla bezrobotnych	500.000,00	7,24
8	Premia dla bezrobotnego za samodzielne podjęcie działalności gospodarczej bez pożyczki	-	X
9	Wspieranie instytucji promujących przedsiębiorczość	-	X
10	Wspieranie ośrodków doradztwa	-	X

Źródło: materiał Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, niepublikowane.

16.3. Struktura wydatków i programy rynku pracy subsydiowane z Funduszu Pracy

Struktura wydatków kwot z Funduszu Pracy przeznaczonych na realizację programów specjalnych, według realizowanych podstawowych prawnych tytułów przedsięwzięć się w skali kraju przedstawiono w tabeli 16.2. (strona poprzednia) oraz 16.3.

Na uwagę zasługuje motywowanie pracodawców do aktywizacji działań na rzecz tworzenia nowych miejsc pracy. Niestety koszty pracy łącznie z obciążeniami fiskalnymi są w kraju wciąż wysokie.

Tabela 16.3.

Wydatki Funduszu Pracy w 2001 r. w ramach prawnych tytułów przedsięwzięć według rozporządzenia z dnia 10 grudnia 1998 r. i 4 kwietnia 2000 r.

Lp.	Nazwa prawnego tytułu przedsięwzięć	Wydatki funduszu pracy w złotych	Struktura wydatków (w %)
1	Wydatki finansowe ogółem	48 1 17 355,37	100,00
2	Z tego		22,86
3	Refundacja dla pracodawców części wynagrodzenia i składki ZUS	11 000 997,35	X
4	Refundacja dla pracodawców części kosztów dowozu osób zatrudnionych	0	0,01
5	Refundacja dla bezrobotnych części kosztów dojazdu	4 826,10	X
6	Refundacja dla pracodawców części kosztów zakwaterowania zatrudnionych bezrobotnych	X	0,02
7	Refundacja dla bezrobotnych części kosztów zakwaterowania	7.359,33	0,02
8	Refundacja dla pracodawców części kosztów wyposażenia stanowisk pracy	6.285.472,71	13,06
9	Refundacja dla pracodawców kosztów szkolenia	99.464,70	0,21
10	Jednorazowa refundacja wynagrodzeń dla pracodawców za zatrudnienie bezrobotnego	141.142,00	0,29
11	Pożyczka dla pracodawców (rejony zagrożone wysokim bezrobociem strukturalnym)	3.245.850,00	6,67
12	Nieoprocentowana pożyczka dla pracodawców (zatrudnienie osób skierowanych przez 36 miesięcy)	23.549.758,00	48,94
13	Nieoprocentowana pożyczka dla pracodawców (zatrudnienie osób skierowanych przez 24 miesiące)	845.000,00	1,76
14	Pożyczka dla bezrobotnych (rejony zagrożone wysokim bezrobociem strukturalnym)	1.589.950,00	3,30
15	Nieoprocentowana pożyczka dla bezrobotnych - warunek prowadzenia działalności przez 36 miesięcy	1.194.682,00	2,48

16	Nieoprocentowana pożyczka dla bezrobotnych - warunek prowadzenia działalności przez 24 miesiące	0	X
17	Refundacja części kosztów prowadzenia działalności gospodarczej lub rolniczej	132.853,00	0,28
IS	Refundacja części kosztów szkolenia w miejscu pracy dla pracodawcy	20.000,00	0,04

Źródło: materiały Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej -niepublikowane

16.4. Pożyczki

Według danych GUS w roku 2002 udzielono pożyczek na utworzenie łącznie 3803 miejsc pracy, przy czym 2763 pożyczki przeznaczono na rozpoczęcie działalności pozarolniczej lub rolniczej (72,7% wyłączeń z powodu udzielonej pożyczki)⁴, a 1040 osób bezrobotnych zostało zatrudnionych w ramach utworzonych przez pracodawców dodatkowych miejsc pracy. Osoby wyłączone z ewidencji bezrobotnych z powodu udzielonej pożyczki stanowiły 0,2% osób wyłączonych z rejestru bezrobotnych w 2002 roku.

Nie jest to rezultat rewelacyjny w przysłowiowym morzu potrzeb bezrobotnych szczególnie, gdy przyczyną bezrobocia poza wymienionymi jest zwyczajna nieporadność życiowa, nawyki i dziedziczenie bezrobocia, a z czasem ubóstwa

Tabela 16.4.

Osoby wyłączone z ewidencji bezrobotnych z tytułu udzielonej pożyczki

Okresy	Osoby wyłączone z ewidencji bezrobotnych z tytułu udzielonej pożyczki		
	ogółem	z tego	
		w ramach utworzonego przez pracodawcę dodatkowego miejsca pracy	na podjęcie działalności pozarolniczej lub rolniczej
	w okresie sprawozdawczym		
2002 r.	3 803	1 040	2 763
I kwartał	684	262	422
II kwartał	785	227	558
III kwartał	774	193	581
IV kwartał	1 560	358	1 202

Źródło: materiały Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, niepublikowane

W 2002 r., dzięki udzielonym pożyczkom, najwięcej bezrobotnych wyłączono w województwach:

- warmińsko - mazurskim - 388 osób (0,3% odpływu bezrobotnych, w tym województwie),

⁴ Problem to istotny z uwagi na wzrost bezrobocia na terenach tzw. „po - pegeerowskich” - w powiecie człuchowskim 44 %.

- mazowieckim - 385 osób (0,2%),
- dolnośląskim - 377 osób (0,2%).

Najmniejszą ilość bezrobotnych wyłączono w województwach:

- opolskim - 75 osób (0,1%),
- lubelskim - 113 osób (0,1%),
- podlaskim - 128 osób (0,2%).

Liczba bezrobotnych, którzy otrzymali pożyczki na rozpoczęcie działalności pozarolniczej lub rolniczej w odniesieniu do 2001 r. wzrosła o 84 osoby, tj. o 3,1%.

Z liczby bezrobotnych wyłączonych z powodu udzielonej pożyczki na wsi mieszkało 1113 bezrobotnych, w tym 780 osób zamieszkałych na wsi otrzymało pożyczki na rozpoczęcie własnej działalności pozarolniczej lub rolniczej, natomiast osobom w wieku 18-24 lat udzielono 895 pożyczek na podjęcie własnej działalności pozarolniczej lub rolniczej, a 400 młode osoby zatrudniono w ramach utworzonych przez pracodawców dodatkowych miejsc pracy.

Informacje te wskazują z jednej strony na małą popularność tej formy walki z bezrobociem. Z drugiej zaś w społeczeństwie funkcjonują mentalne stereotypy o państwie opiekuńczym, które samo rozwiąże kwestię bezrobocia. W moim przekonaniu pasywne formy: pomoc, zasiłki, datki nie spełniają właściwej w tym względzie roli, gdyż nie pobudzają do aktywności w poszukiwaniu pracy oraz somo zatrudnieniu.

16.5 Programy specjalne

Głównym celem organizowania programów specjalnych są działania inicjowane przez organy zatrudnienia na rzecz aktywizacji zawodowej osób zakwalifikowanych do grup ryzyka na lokalnych rynkach pracy. Programy te mają charakter indywidualny, ponieważ kierowane są do osób, którym w zatrudnieniu się pomagają specjalistyczne służby urzędów pracy (np. pozostających bez pracy powyżej 12 miesięcy, osób bez zawodu lub o niskich kwalifikacjach zawodowych, absolwentów szkół ponadpodstawowych, byłych pracowników PGR, pracowników w okresie wypowiedzenia w ramach zwolnień grupowych).

W roku 2002 rozpoczęto realizację 238 programów specjalnych (tj. o 132 programy więcej niż w 2001 r.). zakończono 256 tych programów (spadek o 8 programów). Należy nadmienić, że w liczbie zakończonych programów znalazły się programy rozpoczęte przed analizowanym okresem. W końcu roku realizowanych było 199 programów (tj. o 17 programów mniej niż w roku poprzednim).

Przeważającą część nowych programów realizowano w województwie łódzkim - 115 programów. Nie uruchomiono żadnego programu w województwach podlaskim i świętokrzyskim, gdzie bezrobocie utrzymywało się również na poziomie wyższym niż przeciętne

W 2002 r. udział w programach specjalnych rozpoczęło 3166 zainteresowanych nimi bezrobotnych, tj. o 1624 osoby więcej niż w 2001 r. (wzrost o 105,3%). Wśród osób bezrobotnych, które w 2002 r. rozpoczęły udział w programach specjalnych było: długotrwale bezrobotnych - 1348 osób (42,6% bezrobotnych, którzy rozpoczęli udział w programach), osoby zamieszkałe na wsi - 1653 (52,2%), osób w wieku do 24 lat - 964 (30,4%), absolwentów - 732 (23,1%), osób bez kwalifikacji zawodowych - 799 (25,2%) oraz 30 osób zwolnionych z zakładów karnych.

W 2002 r. udział w programach specjalnych zakończyło 3257 osób (tj. o 1718 osób mniej niż w 2001 r.), w tym 3203 osoby bezrobotne (spadek o 1536 osób). Bezrobotni, którzy zakończyli udział w programach specjalnych stanowili 98,3% ogółu osób, które zakończyły udział w programach.

Ponadto warto podkreślić, że z liczby osób, które zakończyły udział w programach w 2002 r. 1840 osób uzyskało zatrudnienie w okresie do 3 miesięcy po zakończeniu programu (56,5% osób). Bez pracy pozostawały nadal 1322 osoby (40,6%), w tym 1184 bezrobotnych (36,4% osób, które zakończyły udział w programach). Nadal pracy nie otrzymało: 376 bezrobotnych kobiet, 544 bezrobotnych zamieszkałych na wsi, 258 bezrobotnych w wieku do 24 lat, 93 bezrobotnych absolwentów oraz 324 bezrobotnych nieposiadających kwalifikacji zawodowych.

Tabela 16.5.

Osoby biorące udział w programach specjalnych

Okresy	Osoby, biorące udział w programach specjalnych		
	rozpoczęły	zakończyły	Kontynuują
	w 2002 r.*		w końcu 2002 r.
Ogółem:	3 195	3 257	1 614
<i>w tym:</i>			
• bezrobotni	3 166	3 203	1 585
<i>w tym</i>			
kobiety	1 048	1 326	640
• długotrwale bezrobotni	1 348	1 580	726
• zamieszkał na wsi	1 653	1 639	957
• młodzież do 24 lat	964	938	437
• absolwenci	732	494	288
• bez kwalifikacji zawodowych	799	792	367
• zwolnieni z zakładów karnych	30	30	5

Źródło: Dane z Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej

*dotyczy również osób, które rozpoczęły program przed rokiem 2002.

Najwięcej osób, które ukończyły programy specjalne występowało w województwach: lubuskim - 606 osób bezrobotnych, podkarpackim - 460 osób bezrobotnych i warmińsko - mazurskim - 390 bezrobotnych. W końcu 2002 r. udział w programie kontynuowało 1614 osób, w tym 1585 bezrobotnych i 29 pracowników w okresie wypowiedzenia stosunku pracy. W odniesieniu do 2001 r. liczba bezrobotnych, którzy kontynuowali program zmniejszyła się o 297 osób, tj. o 15,5%.

16.6. Bariery, szanse i zagrożenia na rynku pracy

W sferze realnej istotne bariery w ograniczeniu bezrobocia stanowią:

- a) Koszty zatrudnienia. Pracodawcy oprócz wynagrodzenia ma obowiązek ze swoich środków pokryć połowę należnych składek na jego ubezpieczenie emerytalne (9,76 %), rentowe (6,5 %), całą składkę na ubezpieczenie wypadkowe (1,62 %), wpłata na Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych (0,08 %) a w razie choroby wypłacić wynagrodzenie za pierwsze 33 dni nieobecności jak również za okres przebywania pracownika na urlopie wypoczynkowym, czy też na zwolnieniu okolicznościowym. Dodatkowo dochodzi ustawowy obowiązek tworzenia Funduszu Socjalnego, który wynosi ok. 51 zł. miesięcznie na każdego pracownika. Równie

nieciekawie kształtuje się koszt, jaki ponosi bezpośrednio pracownik na rzecz własnego wynagrodzenia. I tak koszty na składki kształtuje się % w następujący sposób: składka na ubezpieczenie emerytalne (9,76 %), składka na ubezpieczenie chorobowe (2,45 %), składka na ubezpieczenie zdrowotne plus zaliczka podatku dochodowego (ok. 11,35 %).

- b) Szara strefa - wyjątkowo szkodliwe zjawisko zarówno społecznie jak i ekonomicznie. Szara strefa obciąża głównie budżet Państwa. Z porównania kosztów i korzyści gospodarki ziemnej wynika, że zniekształca ona obraz gospodarki kraju, szczególnie wielkość produkcji, dochodów ludności, popytu globalnego i rzeczywistego bezrobocia. Według danych MSW i A tylko w roku 1995 szara strefa generowała straty w gospodarce rządu 25 % PKB⁵. Ograniczeniu jej oddziaływania na gospodarkę powinno służyć:
- obniżenie wszystkich stóp podatku dochodowego od osób fizycznych i przedsiębiorstw;
  - obniżenie kosztów pracy (głównie składek);
  - zwiększenie zatrudnienia w sektorze „policji” podatkowej;
  - poprawa skuteczności działania urzędów skarbowych.

Skala nierównowagi na rynku pracy zależy i zależeć będzie od czynników, które kształtowane są w ramach polityki gospodarczej państwa, takich jak, np. polityka fiskalna, pieniężna, inwestycyjna, polityka wobec małych i średnich przedsiębiorstw

Szanse polskiego rynku pracy związane są z klasycznymi czynnikami wzrostu i rozwoju gospodarczego zaliczyć do nich można

- a) Zasoby pracy. Szybko zmienia się struktura zasobów pracy pod względem wieku i wykształcenia. W okresie integracji polskiej gospodarki z Unią Europejską w wiek zdolności do pracy wchodzi liczne roczniki młodzieży urodzone w okresie drugiego powojennego wyżu demograficznego. W latach 2000-2005 liczba ludności aktywnej zawodowo zwiększy się o 812,8 tys. w stosunku do lat poprzednich⁶. Ten niezwykle istotny przyrost zasobów pracy stanowi wielką szansę polskiej gospodarki.
- b) Wzrost liczebności studentów. Liczba studentów wyższych uczelni zwiększyła się z 400 tys. w 1990 r. do 1,7 mln w 2002 r. Liczba absolwentów szkół wyższych w bieżącym pięcioleciu osiągnie poziom niespotykany w historii Polski blisko 1,8 mln osób. Polska jest czwartym krajem w OECD, pod względem liczby studentów na 10 tys. mieszkańców. Wyprzedzamy tym samym takie kraje, jak np.: Francja, Wielka Brytania, Szwajcaria, Szwecja, czy Austria. Jeżeli ustabilizuje się liczba absolwentów na poziomie 200-250 tys., to oczywiście luka popytowa, czyli bezrobocie absolwentów, nie będzie wielkie.
- c) Obfity dopływ ludzi młodych, lepiej wykształconych (często na własny lub rodziców koszt), ambitnych, wierzących we własną rolę i miejsce w społeczeństwie, stanowi wielką potencjalną szansę polskiej gospodarki, szansę dynamizacji jej wzrostu, unowocześnienia i poprawy poziomu życia ludzi. Zagospodarowanie tych zasobów wymaga nowej, prozatrudnieniowej i aktywnej polityki gospodarczej, sprzyjającej wzrostowi inwestycji, ograniczeniu importu bezrobocia przez zmniejszenie deficytu handlowego, rozwojowi budownictwa mieszkaniowego, promowaniu rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw.

⁵ Materiały MSW i A - niepublikowane.

⁶ prognozy GUS.

Wnioski

Całościowe ujęcie problematyki bezrobocia w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem aspektów finansowych, w tak krótkiej formie nie jest możliwe. Jednakże studia dostępnej literatury, materiałów opracowanych przez resort pracy i polityki socjalnej oraz lektura aktów prawnych pozwalają na sformułowanie pewnych wniosków i postulatów:

1. Przeciwdziałaniu bezrobociu służy zespół działań legislacyjnych realizowanych w sferze regulacji, generujących koszty wynikające z prac zespołów ekspertów, ministerstw, komisji sejmowych oraz całego parlamentu nad aktami normatywno prawnymi związanymi bezpośrednio z bezrobociem.
2. Działania te w sferze realnej przekładają się na realizację konkretnych zadań, które obejmują: programy specjalne, pożyczki dla bezrobotnych i zakładów pracy (finansowane z Funduszu Pracy) - w celu tworzenia nowych miejsc pracy, a także podjęcia własnej działalności gospodarczej przez bezrobotnego, wypłaty zasiłków dla bezrobotnych (finansowane z Funduszu Pracy), które nie prowadzą do obniżenia bezrobocia, usiłują jedynie łagodzić jego skutki. W Polsce stanowią one ponad 80% nakładów na "walkę z bezrobociem" (nazwa niezbyt udana, jako że zwalcza się jedynie skutki, nie samo bezrobocie). Bardzo wysokie zasiłki i inne świadczenia mogą wręcz zwiększać bezrobocie, powodując ukształtowanie postaw roszczeniowych bezrobotnych wobec budżetu
3. Z kosztami walki bezrobociem, poza opisanymi w artykule, należy wiązać:
  - a. szkolenia i przekwalifikowania bezrobotnych - oprócz zdobywania nowych kwalifikacji, które zwiększają szansę i atrakcyjność bezrobotnego na rynku pracy, umożliwiają mu podtrzymywanie aktywności zawodowej.
  - b. prace interwencyjne jako formy zatrudnienia subsydiowanego, umożliwiającego tworzenie stanowisk pracy przy poniesieniu niskich nakładów ze strony pracodawcy.
  - c. roboty publiczne jako prace na rzecz rozwoju społeczno-gospodarczego gmin np. budowa infrastruktury dają szansę podtrzymanie aktywności zawodowej bezrobotnego, jak i możliwość osiągnięcia dochodu dla osób bez prawa do zasiłku.
  - d. finansowanie zatrudniania absolwentów polegające na refundowaniu wynagrodzenia bezrobotnych w wysokości równej zasiłkowi pracodawcy i umożliwiające absolwentom odbycie staży, nabrania doświadczenia, zdobycie nowych kwalifikacji.
4. Nadziei na poprawę sytuacji na rynku pracy należy upatrywać między innymi w szansach, jakie stoją przed Polską z tytułu członkostwa w UE. Integracja polskiej gospodarki z Unią Europejską stwarza nowe możliwości wykorzystania polskich rezerw pracy. Wymaga to jednocześnie uznania konkurencji na rynku pracy.

Bibliografia

1. Piocha S., (red.). *Problemy bezpieczeństwa ekonomicznego wobec procesów globalizacji*, Politechnika Koszalińska, Koszalin 2004.
2. Prognoza ludności Polski według województw na lata 1999 - 2030, Główny Urząd Statystyczny. Departament Badań Demograficznych, Warszawa 2000.

3. SPO RZL z dnia 6 lutego uwzględniający negocjacje między Polską a Komisją Europejską", MGIPS, Warszawa 2004.
4. Tomaszewski J., *Budowa społeczeństwa opartego na wiedzy podstawą dla rozwoju demokracji" (aspekty finansowe, dylematy filozoficzne)* - referat wygłoszony na konferencji międzynarodowej organizowanej przez Ministerstwo Przemysłu Ukrainy: „Kształcenie dorosłych dla demokracji" 21 - 24. 10. 2004, maszynopis powielony, niepublikowany.
5. Mały Rocznik Statystyczny, GUS. Warszawa 2002.
6. Mały Rocznik Statystyczny, GUS, Warszawa 2001.
7. Mały Rocznik Statystyczny, GUS, Warszawa 2000.
8. www.mgpips.gov.pl/wiadomosci.
9. www.efs.gov.pl/fundusze.
10. www.mpips.pl.
11. www.praca.gov.pl.

Summary

Financial safety and unemployment in Poland

The author connects the social financial safety issues with unemployment. He draws special attention to the experience of the years 2001-2002, which were characterised by a significant increase of unemployment level in Poland. He indicates the programmes which are important from the prospect of financial safety and are aimed at counteracting the results and causes of unemployment. He has tried to determine the barriers, opportunities and threats occurring at the labour market.

In the conclusion he stresses the necessity of preferring active forms of fighting unemployment in order to improve social financial safety.

17. ROZWÓJ KAPITAŁU LUDZKIEGO WARUNKIEM BEZPIECZEŃSTWA EKONOMICZNEGO W GOSPODARCE OPARTEJ NA WIEDZY

Streszczenie

Autor dowodzi, że współcześnie rozwój kapitału ludzkiego jest fundamentalnym warunkiem bezpieczeństwa ekonomicznego na poziomie mikroekonomicznym i gospodarki krajowej. Zachowanie bezpieczeństwa ekonomicznego wiąże z odrabianiem dystansu rozwojowego przez Polskę. Konwergencja wymaga jednak szybkiego przenikania wzorców gospodarki opartej na wiedzy (GOW), co wiąże się jednak ze wzrostem ryzyka bezpieczeństwa ekonomicznego. Przeciwdziałanie mu wiąże się głównie z dostosowaniami jakościowymi kapitału ludzkiego. Równoległe muszą mieć jednak miejsce: wzrost zdolności akumulacyjnych gospodarki Polski i efektywności inwestycji w kapitał fizyczny, unowocześnienie sektorów tradycyjnych poprzez dyfuzję technologii informatyczno-telekomunikacyjnych powiązane z tworzeniem nowych miejsc pracy, rozwój infrastruktury gospodarki, sektora małych i średnich, przedsiębiorstw, obszarów wiejskich, budownictwa mieszkaniowego. Realizacja ww. celów jest warunkiem powodzenia działań dla osiągnięcia wskaźników udziału branż informatyczno-telekomunikacyjnych na poziomie porównywalnym jak w krajach wysoko rozwiniętych.

Autor wskazuje na bariery sfery realnej i regulacyjnej utrudniające realizację wyżej wymienionych celów. Usuwanie tych barier jedynie za pomocą mechanizmów rynkowych funkcjonujących w nieprzyjnym otoczeniu byłoby niewystarczające nie tylko dla zagwarantowania bezpieczeństwa ekonomicznego. Stąd niezbędna jest polityka państwa ukierunkowana na wspomaganie, usprawnianie i kreowanie mechanizmów rynkowych, rozwój przedsiębiorczości i innowacyjności. Dla zapewnienia jej spójności z mechanizmami rynkowymi i sprawności w eliminowaniu zagrożeń dla bezpieczeństwa ekonomicznego polityka państwa musi się opierać na długofalowej, holistycznej strategii skoncentrowanej na wzmoczeniu produktywności, rozwoju kapitału ludzkiego i sprawiedliwych (uzasadnionych ekonomicznie i akceptowanych społecznie) nierównościach społecznych.

Wprowadzenie

Naturalnymi składnikami bytu i fundamentalnych celów jednostek ludzkich, grup społecznych, narodów i poszczególnych państw są: istnienie, przetrwanie, tożsamość, niezależność, spokój. W realizacji tych niezwykłych od zarania dziejów wartości ludzie łączą się w szersze grupy społeczne, m. in. organizmy państwowe, powołują struktury regionalne i globalne w celu uregulowania sposobów rozwiązywania, kanalizowania i rozładowywania kolizyjnych interesów, a tym samym zapewnienia bezpieczeństwa w wymiarze międzynarodowym i państwowym w płaszczyźnie politycznej, militarnej i ekonomicznej. Celem tego artykułu jest zwrócenie uwagi na fundamentalne wyznaczniki bezpieczeństwa ekonomicznego Polski (obejmującego: bezpieczeństwo kapitałowe, surowcowe, energetyczne, finansowe, żywnościowe, socjalne i ekologiczne) wynikające z ekonomicznych tendencji rozwojowych współczesnego świata. Fundamentalne znaczenie bezpieczeństwa ekonomicznego w całości kształcie bezpieczeństwa państwa i narodu wynika z faktu, że współcześnie nie stosuje się jawnych form przymusu, lecz za pomocą siły ekonomicznej, groźby nałożenia sankcji bądź wstrzymania niezbędnej pomocy w czasie kryzysu. W tym kontekście powstaje pytanie o zdolność systemu gospodarczego Polski do tworzenia

i wykorzystywania współzależności gospodarczych w celu zdynamizowania rozwoju gospodarczego, zwiększenia jego efektywności i przełożenia tego rozwoju na poziom życia obywateli

Ogromne znaczenie międzynarodowych współzależności w kształtowaniu bezpieczeństwa ekonomicznego we współczesnym świecie wynika z ogólnościwiatowych tendencji do liberalizacji gospodarki prowadzącej do następujących procesów:

1. Przyspieszonego rozwoju międzynarodowego handlu prowadzącego do wzrostu jego udziału w tworzeniu PNB w poszczególnych krajach.
2. Rosnącej roli międzynarodowych przepływów kapitału w formie kredytów zagranicznych, bezpośrednich inwestycji zagranicznych oraz inwestycji portfelowych.
3. Zwiększania się roli korporacji transnarodowych w gospodarce światowej w produkcji i dystrybucji dóbr powszechnego użytku, opanowywaniu złóż strategicznych bogactw naturalnych dla rozwoju gospodarczego, rozwoju dziedzin myśli naukowo-technicznej kształtujących nowe technologie i poprzez niewpływających na bezpieczeństwo kapitałowe, energetyczne, żywnościowe, zdrowie, bezpieczeństwo ekologiczne i inne.
4. Rosnącej roli międzynarodowej dyfuzji innowacji produktowych, technologicznych, zarządczych, wiedzy „know - how”, patentów, informacji i informatyzacji w kształtowaniu gospodarki i społeczeństwa.
5. Intensyfikacji przepływów siły roboczej i drenażu mózgów z krajów słabo rozwiniętych do krajów wysoko rozwiniętych i korporacji międzynarodowych oraz przepływów siły roboczej pomiędzy krajami wysoko rozwiniętymi dotyczących doradztwa naukowego i specjalistycznego, consultingu itp.
6. Rosnącej roli ekonomicznych i politycznych mechanizmów regulacji regionalnej wynikających z nasilających się procesów integracyjnych o podłożu ekonomicznym i politycznym dokonujących się na wszystkich kontynentach ograniczających zakres i skalę autonomii krajowych mechanizmów regulacji.
7. Regulacyjnych funkcji międzynarodowych, organizacji gospodarczych o charakterze globalnym (WTO, MFW, Bank Światowy) oraz innych międzynarodowych organizacji o charakterze ogólnym lub wyspecjalizowanym (ONZ, MOP, FAO) standaryzujących zachowania ich sygnatariuszy.

W świetle wynikających z tych procesów współzależności między krajami powstają korzyści komparatywne. Występowanie tych korzyści powoduje oderwanie się bezpieczeństwa od samowystarczalności. Z drugiej strony rosnące na tym tle współzależności między krajami i różny stopień partycypacji w korzyściach z międzynarodowego podziału pracy uczestników międzynarodowej współpracy gospodarczej rodzi pytanie o warunki maksymalizowania szans i minimalizowania zagrożeń dla bezpieczeństwa ekonomicznego kraju rozwijającego się i jego obywateli.

Burzliwe zmiany w gospodarce światowej w ostatnich 25 latach u podłoża których leżały m.in. ww. procesy spowodowały, że gospodarka światowa, a ślad za nią poszczególne kraje w różnym stopniu znalazły się pod presją standaryzacji produkcji, konsumpcji, mechanizmów regulacji, systemów wartości i stylów życia. Na tym tle pojawiły się nowe realne zagrożenia dla bezpieczeństwa ekonomicznego nie tylko w skali mikro i makroekonomicznej, wynikające ze zbyt wysokiego tempa zmian przewyższającego zdolności dostosowawcze olbrzymiej liczby podmiotów i zróżnicowanych zdolności dostosowawczych poszczególnych krajów do wymagań globalizacji i rewolucji informatyczno-telekomunikacyjnej. Społeczeństwo polskie nie jest wolne od tych zagrożeń pomimo trwającego już ponad 15 lat procesu

urynkowania i niewiele krótszego czasu wysiłków integracyjnych, a w ślad za tym przejmowania standardów wynikających z globalizacji.

Obserwowany już w latach 90 - tych szybszy niż dotychczas można było przewidywać wzrost gospodarczy w USA niż w UE i większości rozwiniętych krajów stwarza ryzyko dla suwerenności ekonomicznej krajów nie nadążających za dynamiką rozwojową Ameryki, w tym również dla sygnatariuszy UE, która charakteryzuje się szczególnie spowolnionym, choć stabilnym wzrostem gospodarczym. Narastający na tym tle dystans rozwojowy na niekorzyść UE może mieć również negatywne implikacje dla Polski, która z chwilą uzyskania członkostwa w UE pozostaje pod wpływem wspólnotowych regulacji ukierunkowanych zgodnie z paragrafem 5 Traktatu Rzymskiego i warunkami konwencji z Maastricht na stabilny lecz powolny wzrost gospodarczy obciążony szczegółowymi regulacjami biurokratycznymi. Poprawy sytuacji nie przynosi również tzw. Strategia Lizbońska, która miała być ukierunkowana na przyspieszenie procesów dyfuzji innowacji wynikających z rewolucji informatyczno-telekomunikacyjnej. W tej sytuacji powstaje pytanie o skuteczną strategię rozwojową dla Polski, która byłaby zdolna do zdyskontowania korzyści wynikających z członkostwa w UE, równocześnie pozbawiona wad Strategii Lizbońskiej i sprzyjająca wzrostowi bezpieczeństwa ekonomicznego państwa i podmiotów gospodarczych, w tym także poszczególnych rodzin. W związku z tym słuszne wydaje się skoncentrowanie rozważań wokół problematyki rozwoju kapitału ludzkiego i sprawiedliwych nierówności jako wyznaczników bezpieczeństwa ekonomicznego na poziomie mikroekonomicznym a poprzez nie bezpieczeństwa narodu i państwa. Zakładamy bowiem, że potencjał ekonomiczny kraju jest rezultatem przedsiębiorczości ogółu uczestników gospodarowania, ta zaś wynika nie tylko ze sprawności rynków lecz również mądrej polityki gospodarczej wzmacniającej ich sprawność i tworzącej przyjazne dla przedsiębiorczości otoczenie. Dla powiększenia bezpieczeństwa ekonomicznego kraju rozwijającego się nie wystarcza jedynie wysoki wzrost gospodarczy. Musi mu równocześnie towarzyszyć powszechna akceptacja zasad jego podziału, która wynika z wysokiego stopnia partycypacji w korzyściach z niego płynących wszystkich grup społecznych i możliwości pomnażania tych korzyści przez poszczególne podmioty.

17.1. Źródła wysokiego wzrostu gospodarczego w GOW

Teoretyczne modele wzrostu gospodarczego tłumaczą, że wysoki wzrost gospodarczy jest wynikiem przyspieszonego procesu innowacyjności i wzrostu produktywności. Obie te jego właściwości są rezultatem upowszechnienia się skłonności do zastosowania wiedzy w pracy i tylko tam gdzie ona występuje ujawniają się najwyraźniej. W teorii ekonomii pojawiło się pytanie czy nie powstaje „nowa gospodarka”, której nie są w stanie odzwierciedlić dotychczasowe paradygmaty teorii. Po rozprzestrzenieniu się skutków lokalnych kryzysów finansowych okazało się, że „nowa gospodarka” mieści się w starych paradygmatach, choć posiada pewne cechy specyficzne. Wyróżnia się ona od gospodarki tradycyjnej przede wszystkim znacznie szybszym, szerszym i powszechniejszym stosowaniem wiedzy w praktyce. Oznacza to, że termin gospodarka oparta na wiedzy (GOW) lepiej odzwierciedla istotę tzw. „nowej gospodarki”. Ekspansja GOW prowadzi do formowania się nadrzędnej struktury ekonomicznej, w której powstają i mają zastosowanie TIT oddziaływujące na wszystkie gałęzie gospodarki powodujące spektakularnie szybsze tempo wzrostu wydajności pracy i PKB pc. Permanentnie wyższe tempo wzrostu wydajności pracy w branżach TIT wynika z ciągłego upowszechniania technologii informatycznych i sieci telekomunikacyjnych, gdyż umożliwiają one uzyskanie dodatnich efektów

zewnątrznych', niezwykle szybką redukcję kosztów, czasu przetwarzania i transmisji informacji - tym samym ograniczanie asymetrii informacji a przez to usprawnianie rynków.

W gospodarce opartej na wiedzy praca manualna nie jest w stanie konkurować z pracą wymagającą wiedzy, niezależnie od tego jak byłaby ona opłacana. Stąd już dziś wytwarzanie dóbr i usług przestaje być działalnością konkurencyjną jeśli odbywa się głównie przez tradycyjnych robotników fizycznych. Już obecnie muszą to być robotnicy wyposażeni w wiedzę niezbędną do obsługi skomputeryzowanych stanowisk pracy. Okazało się, że w krajach rozwijających się nie tylko zasoby kapitału ludzkiego lecz przede wszystkim ich jakość nie odpowiadają wymaganiom nowej gospodarki. W tej sytuacji rewolucja informatyczno-telekomunikacyjna i postępująca za dyfuzją jej innowacji ekspansja GOW zrodziły ogromne problemy dla krajów rozwijających się i przechodzących proces urynkowania. W celu sprostania im przyjęto doktrynę w ramach porozumienia waszyngtońskiego zakładającą że, prywatyzacja, liberalizacja i stabilizacja makroekonomiczna stworzą klimat sprzyjający inwestycjom zagranicznym, które przyniosą nowe technologie, dostęp do obcych rynków zbytu, nowe możliwości zatrudnienia i lepszy dostęp do źródeł finansowych. Doktryna ta była jednak oparta na uproszczonym modelu sprawnego rynku, który przecież nie mógł stać się takim w procesie transformacji nawet w skali jednego pokolenia. Wiadomo bowiem, że dobrze funkcjonujących rynków nie da się stworzyć z dnia na dzień. W konsensusie waszyngtońskim nie brano pod uwagę, że rozwój wymaga przekształcenia społeczeństwa. Kontekstu społecznego nie wolno ignorować w żadnej strategii i polityce gospodarczej ze względu bezpieczeństwa ekonomicznego. Jaskrawe jego naruszenie prowadzi do wstrząsów społecznych, narastania nastrojów populistycznych, protestów otoczenia, upadku autorytetu organów władzy państwowej, reputacji polityki a w ostatecznym rezultacie jej nieskuteczności, nawet jeśli jest spójna logicznie i respektuje długofalowe wyzwania rozwojowe.

Relatywnie niski poziom rozwoju gospodarczego w połączeniu z luką technologiczną stwarza paradoksalnie szansę przyspieszenia rozwoju. Aby tak się stało gospodarka rozwijająca się musi być zdolna do wchłaniania, naśladowania i stosowania wiedzy, projektów, idei, narzędzi, rozwiązań organizacyjnych i najnowocześniejszych technologii wypracowanych w krajach najwyżej rozwiniętych. Dzięki temu, że ekspansja GOW dotyczy przede wszystkim sfery usług i ma w związku z tym głównie charakter niematerialny, jej rozwój może się przyczynić w większym stopniu do szybszego procesu konwergencji niż rozwój sektorów tradycyjnych. Ekspansja GOW wymaga jednak dostosowanego do potrzeb rewolucji informatyczno-telekomunikacyjnej rozwoju kapitału ludzkiego bez którego nie jest możliwe przyspieszenie procesu absorpcji gospodarki opartej na wiedzy.

Odrabianie dystansu rozwojowego musi się jednak wiązać z upodobnianiem się także sektorów tradycyjnych do ich odpowiedników w krajach wzorcowych. Oznacza to, że niezbędne jest znaczne zwiększenie efektywności inwestycji w kapitał rzeczowy dla umożliwienia przyspieszenia wzrostu w sektorach korzystających ze zdobyczy TIT oraz większe wykorzystanie siły roboczej, obok znacznego zwiększenia wzrostu wydajności pracy i produkcji w samym sektorze TIT.

Niestety wyniki badań ekonometrycznych dla Polski dowodzą, że wkład TFP do potencjalnego PKB jest niewielki. W l. 1990 - 1995 na TFP przypadało niemal połowę PKB. W miarę narastania tendencji do obniżania się dynamiki gospodarczej

¹ Por. M. Pahjola, *Information. Technology. Productivity and Economic Growth*. Oxford University Press, 2001, s. 11-12.

udział TFP w tworzeniu PKB spadał. W l. 1996 - 2000 wynosił już mniej niż 20%. Prognozy oparte na tych samych modelach ekonometrycznych na lata 2003 - 2008 zakładają również, że wkład TFP do PKB pozostanie nadal niski i wyniesie ok. 37%.¹ Jeśli wziąć pod uwagę, że w większości krajów UE-15 TFP tworzył ok. 60% wzrostu PKB a w USA nawet do 87%, zaś w relacji do wskaźników TFP osiąganych przez kraje UE o średnim i wysokim PKB pc. poziom produktywności całkowitej w Polsce jest prawie trzykrotnie niższy, łatwo zauważyć jak złożony i trudny jest problem odrabiania dystansu rozwojowego.

Powyższe fakty i prognozy wskazują, że nawet bardzo szybki rozwój sektora TIT jeszcze przez wiele lat nie będzie miał liczącego się wkładu do poziomu stopy wzrostu gospodarczego. W USA, Finlandii, Kanadzie, Szwecji, Wielkiej Brytanii, krajach produkujących w rozwoju TIT inwestycje w ten sektor stanowiły w 1999 r. aż 10 % PKB, w Polsce zaledwie 1,9 %. Wprawdzie szybko rosnący, lecz nadal co najmniej pięciokrotnie niższy udział inwestycji w TIT, w PKB w Polsce niż w krajach produkujących sprawia, że jego wkład do stopy wzrostu gospodarczego musi być nadal niski.

Do czasu osiągnięcia wyższych wskaźników TFP w Polsce niż w krajach wyżej rozwiniętych główne źródła skracania dystansu rozwojowego pozostaną nadal związane z tworzeniem nowych miejsc pracy i redukcją bezrobocia w sektorach tradycyjnych posiadających dolności do absorpcji innowacji informatyczno-telekomunikacyjnych tworzonych za granicą. Należy jednak pamiętać, że produktywność sektorów tradycyjnych jest znacznie mniejsza niż sektora TIT. Unowocześnienie sektorów tradycyjnych poprzez dyfuzję TIT zwiększy wprawdzie wkład produktywności całkowitej (TFP) do PKB, lecz kraje tworzące TIT będą miały nadal korzystniejsze wskaźniki udziału TFP w PKB gdyż będą przeznaczają więcej PKB na rozwój sektora TIT. Jeśli zatem konwergencja ma być procesem prowadzącym do zrównania poziomu rozwoju z krajami liderami w rozsądnym przedziale czasu obejmującym jeden pełny cykl Kondratiewa (50 - 60 lat) kraj rozwijający się musi również dążyć do osiągnięcia wskaźników udziału GOW - w tym sektora TIT - analogicznych jak kraj wzorcowy. W przeciwnym razie odrabianie dystansu rozwojowego może przybrać postać fatamorgany.

Fundamentalnymi problemami dla skracania dystansu rozwojowego pozostają zatem: wyższe tempo upowszechniania się nowych technologii w sektorach tradycyjnych niż w krajach wzorcowych oraz jak najszybsze osiągnięcie udziału TIT w PKB jak w krajach wzorcowych. W świetle tych uwag powstaje zatem pytanie o czynniki i bariery absorpcji TIT w Polsce i rozwoju krajowego sektora TIT. Jest to zarazem pytanie o taką dynamikę rozwojową GOW, która umożliwi równocześnie zwiększenie produktywności, konkurencyjności a tym samym bezpieczeństwa ekonomicznego.

Działania zmierzające do makroekonomicznej stabilizacji gospodarki, których celem jest niska inflacja, zrównoważone finanse publiczne, równowaga zewnętrzna gospodarki powodują niewątpliwie pozytywne skutki dla wzrostu gospodarczego, zwłaszcza

w perspektywie długookresowej. Nie będą one jednak prowadzić do uzyskiwania przez przedsiębiorstwa krajowe i gospodarkę jako całość trwałych przewag konkurencyjnych

¹ W. Welfe, W. Florczak, L. Sabatny. *Ekonometryczne modelowanie postępu technicznego, jego elementów i źródeł*, w: *Ekonometryczny model wzrostu gospodarczego*, pod red. W. Welfe. Wyd. UL, Łódź. 2001, s. 124-128.

² W. Welfe, *A Medium - Term Forecast for Poland up to 2008. Strang Recovery Follows*. Paper submitted of the Project LINK, N. York. November 2004.

w wymiarze międzynarodowym jeśli nie będą im towarzyszyć głębokie zmiany strukturalne na poziomie mikroekonomicznym. Nie można oczekiwać, że struktura gospodarki transformującej się jak również jej rynki, choćby nawet po 15 latach procesów dostosowawczych będą tak samo dojrzałe i sprawne jak w krajach rozwiniętych. Nawet gdyby tak było rynki musiałyby być zdolne do generowania wyższej produktywności całkowitej TFP aby zagwarantować odrabianie dystansu rozwojowego. Stąd wynika potrzeba i strategiczne znaczenie oddziaływania państwa za pomocą polityki instytucjonalnej i mikroekonomicznej.

W Polsce, podobnie jak w innych krajach posocjalistycznych proces tworzenia infrastruktury ekonomicznej i instytucjonalnej odpowiadającej wymaganiom sprawnych rynków jest jeszcze daleki od zakończenia. Niedorozwój ww. infrastruktury prowadzić może do pułapki technologicznej i marginalizacji w gospodarce zglobalizowanej.

Aby Polska mogła zdyskontować korzyści z rozwoju GOW na rzecz skracania dystansu rozwojowego i bezpieczeństwa ekonomicznego musi najpierw stworzyć dojrzałą infrastrukturę materialną, rozbudować instytucje, które wzmocnią oddziaływanie postępu technicznego a przede wszystkim podnieść jakość kapitału ludzkiego. Dopiero wówczas sukces pogoni za krajami rozwiniętymi będzie możliwy, gdyż jego siłą napędową może być wzrost TFP zarówno w sektorach tradycyjnych jak również w sektorach TIT. Współzależności pomiędzy wzrostem wydajności pracy w obu grupach tych sektorów określają granice wykorzystania niskiego poziomu rozwoju gospodarczego i zacofania technologicznego w przyspieszeniu rozwoju. Zdyskontowanie tych szans wymaga najpierw akumulacji kapitału rzeczowego i ludzkiego umożliwiającej alokację tych zasobów dla rozwoju infrastruktury ekonomicznej i instytucjonalnej przyjaznej wzrostowi produktywności, rozwojowi kapitału ludzkiego i sprawiedliwym nierównościom społecznym.

Kraje posocjalistyczne, w tym również Polska, otrzymały w spadku po gospodarce centralnie planowanej złe rozwiniętą strukturę gospodarki, katastroficznie niskie zdolności absorpcyjne innowacji technologicznych przez gospodarkę krajową i ogół podmiotów gospodarczych, niedobór kapitału finansowego, niski stopień gotowości instytucjonalnej społeczeństwa, polityków a także sektora przedsiębiorstw do absorpcji GOW, niedostateczną znajomość języka angielskiego, przerosty administracyjne, nadmierne obciążenia wynagrodzeń obligatoryjnymi kosztami pracy. Tych barier rozwoju GOW nie udało się usunąć w ciągu 15 lat transformacji, choć na wielu odcinkach widoczne są liczące się postępy. Transformacja i towarzyszące jej polityki makroekonomiczne kolejnych rządów przyniosły drogi i trudno dostępne kredyty, nadmierne obciążenia fiskalne, ogromne marnotrawstwo potencjału pracy (20 % bezrobocie w 2003 r.), deprecjację kapitału społecznego (korupcja, utrata zaufania społecznego zwłaszcza do polityki państwa, powszechne poczucie niesprawiedliwości społecznej, itp.) . Pod koniec lat 90. ubiegłego wieku doszło w Polsce do poważnego spadku aktywności gospodarczej i pogorszenia się klimatu inwestycyjnego. W l. 1998 - 2002 nie zaobserwowano w tej dziedzinie żadnej poprawy. Otoczenie biznesowe, zwłaszcza zaś instytucjonalno- prawne tworzyło wiele barier utrudniających rozwój przedsiębiorczości (szczególnie zaś podmiotów sektora MSP), zorientowanej na technologię. Barierami tymi były, a w wielu przypadkach pozostają nadal m. in. liczne formalności i relatywnie wysokie koszty rejestracji firmy, niekorzystne dla innowacyjności przepisy podatkowe i prawa pracy, relatywnie wysoki poziom składek na ubezpieczenia społeczne, uciążliwa biurokracja i niska skuteczność

'Zob. M G . Woźniak, Rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce a wzrost gospodarczy. Doświadczenia lat dziewięćdziesiątych i perspektywy. Wyd. AE w Krakowie, Kraków 2005, rozdz. III-IV.

sądownictwa, kwestie ochrony praw własności intelektualnej, skuteczności działań Urzędu Patentowego RP, egzekwowania praw własności niematerialnej pomiędzy naukowcami i ich pracodawcami.

Nowa teoria wzrostu gospodarczego dowodzi, że w perspektywie długookresowej najbardziej opłacalne jest inwestowanie w kapitał ludzki. Inwestycje w kapitał ludzki podnoszą produktywność, generują wyższe dochody pracowników, przedsiębiorstw a nawet państwa, w mniejszym stopniu narażają ludzi na utratę pracy niż inne inwestycje, wzmacniają fundamenty demokracji i ograniczają wpływy populistycznych ideologii, sprzyjają włączeniu się gospodarki krajowej w ogólnosiwiatowy trend rozwoju nowej gospodarki opartej na technologiach informatyczno-telekomunikacyjnych (ICT). Edukacja ma ogromną wartość dla człowieka nie tylko w wymiarze kapitału intelektualnego, który zwiększa wydajność pracy jego posiadacza, także jego współpracowników, lecz również dla osobistego rozwoju nie związanego z ekonomicznymi perspektywami.

17.2. Polska na tle krajów rozwiniętych w zasobach kapitału ludzkiego i intelektualnego

W rozwiniętych krajach już w latach 90. ok. 20% PKB było przeznaczane na tworzenie i szerzenie wiedzy, w tym na sformalizowaną edukację 10%, doskonalenie zawodowe finansowane przez pracodawców 5% oraz 3 - 5% PKB na B + R. Oznacza to, że tworzenie wiedzy jest największą inwestycją w krajach wysoko rozwiniętych. Jednakże nie tyle nakłady na tworzenie i rozpowszechnianie wiedzy są źródłem wysokiej stopy wzrostu gospodarczego lecz umiejętność przekształcania jej w produkty, pracę, usługi i eksport o czym świadczy wysoki wkład produktywności zasobów i wydajności pracy do stopy wzrostu PKB.

Na tle wskaźników względnych wydatków na upowszechnianie wiedzy Polska mieści się w ramach przeciętnych dla krajów OECD. Według danych GUS w 2000 r. łączne wydatki sektora publicznego i prywatnego na edukację publiczną nie przekroczyły 10,6% PKB. Są natomiast podstawy by sądzić, że udział w PKB wydatków sektora przedsiębiorstw na dokształcanie zawodowe jest mniejszy niż w krajach wysoko rozwiniętych. Jeśli jednak uwzględnić fakt, że PKB per capita według parytetu siły nabywczej jest w Polsce 2 do 4 razy mniejszy niż w krajach wysoko rozwiniętych sektor upowszechniania wiedzy jest dalece nie doinwestowany. Katastrofalnie niskie pozostają natomiast wydatki sektora publicznego i prywatnego na naukę. W 1991 r. udział wydatków na B + R w PKB nie przekroczył 1,08% systematycznie spadając do 0,65% w 2003 r.⁴ Jeśli przy tym uwzględnić, że przemysł krajowy nie dysponuje własnymi środkami na innowacje, banki oferują zbyt drogie kredyty, likwiduje się ulgi inwestycyjne związane z działalnością innowacyjną i brakuje systemu pobudzania do poprawy importowanych technologii nie należy się dziwić, że liczba zgłoszeń patentowych na 100 tys. mieszkańców jest wielokrotnie niższa w Polsce niż w krajach wysoko rozwiniętych.

Ilościowe wskaźniki zasobów kapitału ludzkiego odnotowywane w Polsce w latach 2000 - 2003. wydają się imponujące. W wielu przypadkach pozostają na wyższym poziomie niż w krajach wysoko rozwiniętych. Od r. 1995 obserwuje się wyjątkowo wysoką dynamikę liczby studentów. Jeszcze w 1995 r. studiowało ok. 500

⁴ W tym udział w PKB wydatków budżetu centralnego 12%, budżetów samorządowych. 42%, gospodarstw domowych. 52%. Zob. *Rocznik Statystyczny GUS*. Warszawa 2003. tab. 4(237) s. 254 i tab 22(586). s. 602.

⁵ S. Augustyniak, *Ciągle za małe wydatki na badania i rozwój*. IDG. PL. Aktualności. 26.02.2004, www.igd.pl

tys. osób, zaś w 2003 r. już 1950 tys. Ten niemal czterokrotny wzrost spowodował, że w przeliczeniu na 10 tys. ludności w Polsce studiuje 459 osób. Już w roku 2001 wskaźnik ten dla Polski był o 105 osób większy niż przeciętny w UE-15, gdzie wyprzedzała nas jedynie Finlandia (540), zaś o 100 osób mniejszy niż w USA⁷.

W rezultacie niezwyklej dynamiki liczby studentów po 1995 r. w Polsce studiuje co drugi obywatel w wieku 19-24 lata podczas gdy w krajach OECD co trzeci. Również wskaźniki skolaryzacji na poziomie średnim dla grupy wiekowej 15 - 19 lat są w Polsce wyższe niż w krajach OECD i wynoszą odpowiednio 96% i 82%. Jednakże ze względu na niewydolność publicznej bazy edukacyjnej w gospodarce centralnie planowanej i brak niepublicznego sektora edukacji wskaźniki wykształcenia ogółu ludności w wieku produkcyjnym na poziomie średnim i wyższym są nadal w Polsce znacznie niższe niż w krajach OECD. Stąd stopa wykształcenia ludzi w wieku produkcyjnym na poziomie wyższym wynosiła w Polsce w 2002 r. tylko 12%, zaś w krajach OECD 23%. Również stopa wykształcenia dorosłych na poziomie średnim jest niższa w Polsce i wynosi 31% podczas gdy w krajach OECD 39% .

Istnieją jednak dowody na to, że Polska pozostaje nadal na etapie ekstensywnego rozwoju kapitału ludzkiego. Szybki wzrost ilości osób posiadających wykształcenie na poziomie wyższym i średnim przynosi równocześnie regres jakościowy w postaci nadmiernego zróżnicowania poziomu kształcenia i niedostosowania kierunków kształcenia do potrzeb praktyki.

Niższa jakość kapitału ludzkiego w Polsce wynika z mentalności i postaw wobec pracy odziedziczonych po gospodarce kierowanej przez państwo i szok transformacyjny. Ludzie przywykli do paternalizmu, pozbawieni przez dziesięciolecia samoodповідzialności za własną pomyślność, poddani autokratycznym mechanizmom kierowania i zarządzania a także zmarginalizowani przez twarde reguły rynku i dzikiego kapitalizmu mają bardzo niskie poczucie bezpieczeństwa . Jeśli są przekonani o braku wpływu jakiegokolwiek własnej aktywności na sytuację życiową ich poczucie bezpieczeństwa nie może ulec poprawie. Czynniki sprzyjającymi bardzo niskiemu poczuciu bezpieczeństwa są: wysokie ryzyko utraty pracy, zdrowia, podatność płac na obniżkę z powodu zmiany warunków ekonomicznych, zagrożenie przemocą ze strony innych biednych ludzi.

Syndrom wyuczonej bezradności staje się swoistego rodzaju ujemnym kapitałem ludzkim skierowanym przeciw przedsiębiorczym postawom. To nie jest tak, że biedni są leniwi, często pracują oni ciężiej i dłużej niż ci, którym wiedzie się znacznie lepiej. Ubóstwo jest przede wszystkim efektem wpadnięcia w spiralę ubóstwa. Ta zaś oznacza często niedostatek żywności, zły stan zdrowia, ograniczone możliwości uczenia się i posyłania dzieci do szkoły, zwłaszcza na wyższym poziomie, a to z kolei prowadzi do dalszego pogarszania się bytu rodziny. Wraz z utratą kontroli nad własnym losem pojawia się poczucie bezsilności. Syndrom wyuczonej bezradności jako rezultat tej spirali powoduje przechodzenie ubóstwa z pokolenia na pokolenie. W ten sposób rodzi się warstwa ludzi bez poczucia bezpieczeństwa, wykluczonych społecznie, podatnych na populistyczne ideologie zagrażające bezpieczeństwu ekonomicznemu a nawet politycznemu.

W Polsce pokaźny potencjał kapitału ludzkiego jest w znacznym stopniu marnotrawiony. Świadczy o tym fakt, że niemal co piąta osoba w wieku produkcyjnym pozostaje bez pracy, a średnia stopa zatrudnienia ludności w wieku produkcyjnym

⁷ *Zob. Rocznik Statystyczny GUS 2003. Warszawa 2003, tab. nr 1 (579), s. 636 i tab. nr 6 (602) s. 645. Zob. Uwaga na grupę ryzyka, „Rzeczpospolita” 15 września 2004, nr 217 (6900).*

w 2002 r. wynosiła 65,1% w krajach OECD, zaś w Polsce zaledwie 45,8%. W tej olbrzymiej skali marnotrawstwa potencjału pracy w znacznym stopniu partycypuje również kwalifikowana siła robocza. Skala tego marnotrawstwa może pozostać również wysoka przez wiele lat, pomimo, że demograficzny przyrost zasobów pracy w l. 2006 - 2010 zmniejszy się o ok. 2/3 w stosunku do bieżącego pięcioletnia. Gwałtownie zwiększać się będzie bowiem liczba absolwentów szkół wyższych wchodzących na rynek pracy i osiągnie niespotykany w historii Polski poziom - blisko 3 mln, zaś zawodowych szkół średnich 2,2 - 2,5 mln osób. Ten olbrzymi dopływ lepiej wykształconych, ambitnych, młodych ludzi stanowi wielką potencjalną szansę zdynamizowania wzrostu gospodarczego, poprawy poziomu i jakości życia ludzi a przede wszystkim unowocześnienia sektorów tradycyjnych i rozwoju GOW. Aby te wielkie zasoby kapitału ludzkiego wykorzystać musiałyby powstać do 2010 r. co najmniej 2 mln. a do 2015 r. 3 mln. nowych miejsc pracy, zaś pozostałą część musiałyby absorbować istniejące już lecz unowocześniane miejsca pracy. Jeśli tak się nie stanie pod koniec obecnej dekady bezrobocie może wzrosnąć nawet do 25% czynnych zawodowo obejmując w tym do 1 mln osób z wyższym wykształceniem. W świetle tych danych trudno nie zgadzać się z opiniami polityków i ekspertów sugerującymi, że naturalna stopa bezrobocia jest i pozostanie w przyszłości w granicach 8 - 10 %. Problem ten stawia Polskę w niekorzystnej sytuacji w perspektywach wyższego wykorzystania kapitału ludzkiego, tym samym zaś skracania dystansu rozwojowego. Może nawet perspektywę tą oddalać jeśli amortyzowanie skali bezrobocia będzie się dokonywało poprzez migracje najlepiej wykształconych, zdrowych i przedsiębiorczych jednostek do wyżej rozwiniętych krajów UE i Ameryki Północnej. Ten kosztowny i szkodliwy dla konwergencji scenariusz ograniczania bezrobocia jest wielce prawdopodobny gdyż istnieją od kilku lat symptomy rosnącego marnotrawstwa potencjału kapitału ludzkiego. Rośnie skala bezrobocia wśród osób wykształconych. W ogólnej liczbie zarejestrowanych bezrobotnych osoby z wyższym wykształceniem stanowiły w 2002 r. 3,9% podczas gdy w 1995 r. wskaźnik ten wynosił 1, 5%. Stąd stopa bezrobocia w tej grupie wykształcenia wzrosła w tym czasie z 3,0% do 8,2% podczas gdy w krajach OECD wynosiła średnio 4,7%¹⁰. Należy przy tym zauważyć, że stopa bezrobocia wśród osób z wykształceniem średnim i policealnym była w tym czasie ponad 2,5 razy wyższa i wynosiła 21%, zaś w krajach OECD 6%.

Tak wysoka skala bezrobocia sprawia, że wiedza zdobyta w Polsce w pewnej istotnej części ulega deprecjacji, zaś inwestycje w edukację przyszłych bezrobotnych przynoszą jedynie efekt kosztowy. Obok bezrobocia istnieją również inne kanały redukcji inwestycji w kapitał ludzki do efektu kosztowego. Wynikają one również ze znacznych różnicowań wynagrodzeń w skali międzynarodowej w warunkach liberalizacji rynku i niesprawnych mechanizmów wartościowania pracy. W tych warunkach i wobec najwyższych w Europie wskaźników bezrobocia akcesja do UE spowoduje znaczny ubytek najlepiej wykształconych, zdrowych i zdolnych do ryzyka ludzi nie tylko nie posiadających pracy. Symptomy tego zjawiska są już wyraźne zaledwie po kilku miesiącach członkostwa Polski w UE.

Niedostatki kapitału ludzkiego ujawnił również proces transformacji. Na stare pokomunistyczne zachowania nałożyły się nowe dewiacje. Zmiany systemowe doprowadziły do dalszej utraty kapitału społecznego, gdyż wiązały się z narastaniem nierówności społecznych, korupcji i niszczeniem niektórych instytucjonalnych podstaw kooperacji (np. spółdzielczości, samorządności pracowniczej, reputacji polityki

¹⁰M. Kabaj. Jak utworzyć 2 miliony miejsc pracy do 2010 r? Elementy strategii promowania zatrudnienia. W: Tworzenie nowych miejsc pracy. Raport nr 47 RSSG, Warszawa 204, s. 25.

¹¹Zob. *Uwaga....tamże*

państwa). Z danych Eurostatu wynika, że w syntetycznym ujęciu nierówności dochodowe w Polsce (mierzone relacją średnich dochodów 20% najbogatszych i najuboższych osób kształtują się w pobliżu przeciętnej dla UE. Należy jednak podkreślić, że wskaźniki syntetyczne nierówności społecznych typu współczynnik Giniego nie posiadają istotnej wartości diagnostycznej gdyż nie nadają się do szacowania efektów kosztowych i dochodowych nierówności dochodowo-majątkowych oraz pomijają innego typu nierówności. Hipoteza ubytku kapitału intelektualnego poprzez ubytek kapitału społecznego wydaje się jednak wielce prawdopodobna. Od września 1993 r. do października 2002 r. relacja przeciętnych wynagrodzeń 10% najlepiej i najgorzej zarabiających zwiększyła się z 4,93 do 7,76". Równocześnie w l. 1996 - 2001 liczba osób żyjących na pograniczu lub poniżej minimum biologicznego podwoiła się obejmując 11% ludności. Niepokojącym zjawiskiem jest również spadek relacji płacy minimalnej do płacy przeciętnej z 44% w 1995 r. do 33% w 2003 r., w wyniku wzrostu odsetka zarabiających poniżej minimum socjalnego do 57%. Obserwowana w związku z tym koncentracja płac w niskich przedziałach i obniżanie się wynagrodzeń podważa zasady opłacania pracy według wartości. W tym kontekście Polska charakteryzuje się jednym z najwyższych w Europie wskaźników nierówności społecznych. Jedynie Włochy mają wyższą stopę nierówności dochodowych i płacowych.

Innymi przejawami narastających nierówności społecznych są: powrót do XIX praktyk w stosunkach pracy w nowo powstałym sektorze prywatnym przy równoczesnym ograniczaniu państwowych świadczeń socjalnych, niemal całkowity zanik taniego budownictwa mieszkaniowego, likwidacja ulg na budownictwo mieszkaniowe oraz rozwój drogiego budownictwa dla zamożnych oraz powszechna korupcja i klientelizm.

Głównym produktem opisanych wyżej procesów jest marginalizacja istotnego i coraz większego odsetka ludności posiadającej gorszy dostęp do wiedzy i informacji, niezdolnego do przekształcania jej w kapitał oraz formowanie się kultury życia o cechach dziedzicznych, nie przystosowanej do gospodarki opartej na wiedzy. Jest oczywiste, że zjawiska te zamykają możliwości rozwoju grup społecznych objętych nimi.

Procesom narastania nierówności społecznych towarzyszy równocześnie nasilenie postaw egalitarnych i powszechna dezaprobatą polityki społeczno-gospodarczej państwa. Pomimo, że akceptuje się powszechnie wysokie wynagrodzenia dobrze pracujących i przedsiębiorców odnoszących sukcesy w biznesie to jednak aż 93% reprezentatywnej populacji ludności Polski jest zaniepokojona zbyt dużymi różnicowaniami dochodowo-majątkowymi a 83% nie istniejącego zróżnicowania wynagrodzeń.

Wobec wysokiego nasilenia postaw egalitarnych społeczeństwa polskiego przy równoczesnym narastaniu nierówności społecznych, braku polityki tworzenia nowych miejsc pracy, racjonalnej polityki migracyjnej hipoteza ubytku stopnia wykorzystania kapitału ludzkiego wydaje się prawdopodobna.

Ograniczone zdolności akumulacyjne gospodarki Polski oraz fakt, że ciągle zbyt duży odsetek ludności nie uświadamia sobie roli wiedzy w pracy obniża wzrost produktywności i dynamikę skracania dystansu rozwojowego. Jeśli zatem polityka gospodarcza i instytucje rynkowe nie stworzą warunków do zwiększania produktywności wyposażonych w wiedzę i nie nauczymy się powszechnego stosowania

" Zob. *Pensje coraz bardziej zróżnicowane*. "Rzeczpospolita", 14 września 2004. nr 216 (6899).

wiedzy w praktyce staniemy w obliczu problemu narastania dystansu rozwojowego i poważnych napięć społecznych.

17.3. Stymulatory bezpieczeństwa ekonomicznego związane z polityką gospodarczą

W sensie teoretycznym długookresowy wysoki wzrost gospodarczy jest funkcją produktywności, którą wyznacza rozwój kapitału intelektualnego. Natomiast wkład zasobów kapitału rzeczowego i pracy w tworzenie wzrostu gospodarczego ma granice określone ostatecznie możliwą stopą akumulacji i stopą przyrostu zasobów pracy. Pomimo, że w gospodarce Polski stopa akumulacji jest niska oraz istnieją olbrzymie rezerwy niewykorzystanych zasobów pracy to jednak utrwalenia wysokiej stopy wzrostu gospodarczego należy szukać w rozwoju wiedzy i zdolności gospodarki do przekształcania istniejących jej zasobów w kapitał, jeśli pominąć czynniki krótkookresowe. Oznacza to, że wyznacznikami trwałości wysokiego wzrostu gospodarczego są czynniki endogeniczne. Natomiast przesłanki sfery realnej nie mogą być wystarczającymi warunkami trwałości wysokiego wzrostu gospodarczego, gdyż ich cechą są szybkie i trudno przewidywalne zmiany (technologiczne, polityczne, niepewność cen nośników energii, skutki konfliktu bliskowschodniego, koniunktura w Chinach ewentualnie inne szoki spowodowane np. znacznymi wahaniami kursów walutowych, zbyt powolnym wzrostem gospodarczym w największych krajach UE). W prognozowaniu i stabilizowaniu wzrostu gospodarczego na wysokim poziomie należy brać pod wagę czynniki endogeniczne związane ze sferą regulacji. Niestety doświadczenia światowe wskazują, że uzupełnianie mechanizmów rynku priorytetami i instrumentami strategii pro wzrostowych zwykle nie prowadziło do oczekiwanych rezultatów. Strategie pro wzrostowe ukierunkowane na czynniki popytowe lub podażowe z czasem narażały gospodarki na niestabilność i okazywały się niezdolne do tworzenia miejsc pracy w skali mającej społeczne i ekonomiczne znaczenie dla redukcji bezrobocia. Działo się tak dlatego, że w tego typu strategiach sprzężenia między popytem i podażą nie są należycie uwzględniane. Aby temu przeciwdziałać należy bezpośrednio motywować decyzje gospodarcze ogółu podmiotów w kierunku wzrostu produktywności. Jedynie wzrost produktywności a nie wzrost popytu lub podaży jest gwarancją trwałego wzrostu popytu i redukcji bezrobocia gdyż przyczynia się do wzrostu konkurencyjności. Ale równocześnie jeśli oczekiwania wzrostu popytu są pesymistyczne nie można liczyć nawet na utrzymanie istniejącej skłonności do inwestowania co jest równoznaczne z brakiem zdolności gospodarki do tworzenia nowych miejsc pracy. Stąd popytowe czynniki wzrostu nie mogą być ignorowane.

Nie można ulegać złudzeniom, że skoro teoria neoklasyczna zakłada stopniową konwergencję w odniesieniu do tempa wzrostu gospodarczego i dochodu, pod warunkiem otwartości gospodarki i braku ingerencji ze strony rządu, będzie ona osiągalna w perspektywie dwóch pokoleń również w Polsce. W praktyce nadrabianie zaległości rozwojowych powiodło się w nielicznych krajach gdzie miały miejsce świadome, ukierunkowane na "catch up" działania rządów" dotyczące innowacji instytucjonalnych, inwestycji w infrastrukturę, edukację, naukę i technologie. Nie można również pomijać skutków ryzyka niesprawności mechanizmów regulacji kierowanych przez państwo¹³. Odrabianie dystansu rozwojowego nie można kojarzyć z interwencjonizmem wyrosłym z tradycji keynesowskiej. Jego teoretyczne uzasadnienie wynika z teorii wzrostu endogenicznego. Idzie tu jedynie

¹³ Ch. Frejman, *New Technology and Catching Up.* "The European Journal of Development Research". 1989, nr1.s. 85 - 99.

Szerzej na ten temat pisałem w: M. G. Woźniak, *Kierowanie. Rynek. Transformacja. Bariery stabilizacji.* IBR, Kraków 1993.

0 interwencjonizm ekonomiczny ukierunkowany na wspieranie logiki mechanizmów rynkowych, a zatem usprawnianie ich, generowanie tam gdzie nie działają, tworzenie instytucjonalnych i infrastrukturalnych warunków sprawnej konkurencji, eliminację asymetrii informacji, upowszechnianie się postaw przedsiębiorczości, rozwój rynków finansowych, uelastycznianie rynków pracy, zwiększanie otwartości handlu, rozwój zasobów kapitału ludzkiego odpowiadający potrzebom niezbędnej dla skracania dystansu rozwojowego dynamiki GOW, tworzenie klimatu inwestycyjnego dla wysokiej absorpcji TIT oraz stymulowanie rozwoju otoczenia instytucjonalnego wspierającego innowacyjność mające na celu szybszy rozwój krajowego sektora TIT w długim okresie niż w krajach wysoko rozwiniętych. Wymienione wyżej działania interwencyjne muszą mieć charakter systemowy i holistyczny. W tym celu niezbędne jest wkomponowanie ich w całościową wizję rozwoju gospodarczego realizowaną za pomocą strategii ukierunkowanej na produktywność (E) sprawiedliwe, tj. uzasadnione ekonomicznie i akceptowalne społecznie nierówności (SN) oraz rozwój kapitału intelektualnego (RKI). Trójczłonowa strategia (E + SN + RKI) musi uwzględniać dualny charakter współczesnej gospodarki. Chodzi tu o podwójny jej dualizm tak w odniesieniu do sfery realnej jak również sfery regulacji¹⁴.

Redukowanie polityki gospodarczej do urynkowania i stabilizacji, niekiedy wzmacnianych przedsięwzięciami pro wzrostowymi oznaczało tolerowanie a nawet wspieranie narastania nierówności nie tylko majątkowych i dochodowych, zwłaszcza zaś szybkiego różnicowania zarobków i przemieszczania korzyści wzrostu gospodarczego jedynie do najbogatszej części społeczeństwa. W polityce tej postrzegano zwykle ustawodawstwo socjalne poprzez pryzmat czynnika deficytotwórczego, dodatkowych kosztów wzrostu gospodarczego, mniejszych zysków i rentowności przedsiębiorstw, długookresowego osłabienia dynamiki PKB. Fakt, że godzenie wzrostu gospodarczego i sprawiedliwych nierówności dochodowo - majątkowych jest trudne i wymaga spełnienia nieopisanych do końca przez teorię ekonomii warunków nie może być przesłanką do zaniechania poszukiwań takiego wariantu strategii gospodarczej. Należy pamiętać, że sprawiedliwe nierówności czynią wzrost celem i sensem wysiłków jednostek gospodarujących, gdyż przekładają go na wzrost dobrobytu jednostkowego. Zasilają również kapitał społeczny i kapitał ludzki a tym samym kapitał intelektualny, ograniczają nieproduktywne wysiłki populistyczne i marnotrawstwo kapitału intelektualnego.

Rozwój kapitału ludzkiego wyzwala nowe zasoby talentu, dostarcza energii i umiejętności, które wnoszą swój wkład w dynamikę rozwojową jednostek, a poprzez nie całej gospodarki. Strategia przekształcania wiedzy w kapitał wymaga przede wszystkim nowej strategii nauczania. Nie wystarczy dla niej koncentrowanie się systemu edukacji na przekazywaniu istniejącej już wiedzy a nauki na wzbogacaniu całości wiedzy. Konieczne jest również nauczanie tego jakie jest praktyczne znaczenie wiedzy, co można przy jej pomocy osiągnąć. Stąd wyłania się potrzeba szerokiej współpracy systemu oświaty z praktyką i wypracowania mechanizmów wymuszających tę współpracę. Potrzebne są również mechanizmy demonopolizacji kształcenia przez szkoły, także mechanizmy uruchamiające rywalizację między szkołami i współdziałanie w procesie edukacji całego społeczeństwa, wszystkich organizacji rządowych, nie nastawionych na zysk i biznesowych.

Dualizm sfery realnej wyraża się we współdziałaniu: gospodarki opartej na tradycyjnych technologiach i zarządzaniu oraz nowej gospodarki opartej na technologiach informatycznych, internecie i kapitale intelektualnym. Zaś dualizm sfery regulacji wiąże się ze współistnieniem liberalnej gospodarki rynkowej i kierowania (z poziomu ogólnonarodowego, globalnego, a w przypadku Polski również unijnego).

Największą zmianą społeczeństwa i gospodarki opartych na kapitale intelektualnym będzie zmiana samej wiedzy w jej formie, treściach, rozumieniu jej funkcji i odpowiedzialności oraz roli w produktywności i tym co oznacza być osobą wykształconą-nosicielem kapitału ludzkiego.

Dualny charakter współczesnej gospodarki musi znaleźć odzwierciedlenie w kierunkach rozwoju gospodarczego. Oznacza to, że priorytety strategiczne muszą być zakotwiczone w dwóch składowych tej gospodarki: sektorze nowej gospodarki opartej na wykorzystaniu nowej wiedzy i technologiach informatyczno-telekomunikacyjnych oraz sektorach gospodarki tradycyjnej wykorzystującej dostępne zasoby istniejącej i już eksploatowanej wiedzy.

W odniesieniu do sektora tradycyjnego postulowana strategia wymaga pobudzania rozwoju: sektora MSP, obszarów wiejskich, budownictwa mieszkaniowego, infrastruktury technicznej.

Pobudzanie rozwoju wymienionych składników sektora tradycyjnego jest konieczne dla podniesienia zdolności gospodarki do absorbowania zasobów siły roboczej i redukcji zbyt wysokiego bezrobocia. Priorytety te mogłyby się przyczynić do eliminowania ubóstwa, ograniczania nierówności dochodowych w układzie podmiotowym, regionalnym, między gospodarstwami rolnymi i pracowniczymi, ludnością miejską i wiejską oraz lepszego wykorzystania lokalnych zasobów rzeczowych i ludzkich.

Zaś w odniesieniu do nowej gospodarki chodzi o ekspansję gałęzi przynoszących jak największe korzyści zewnętrzne i wzrost produktywności globalnej. Idzie tu więc o możliwie szybkie zwiększanie udziału w PKB sektora TIT, doinwestowanie nauki, oświaty i innych ważnych dla rozwoju kapitału ludzkiego i intelektualnego elementów infrastruktury społecznej oraz bezpośrednie inwestycje zagraniczne (BIZ) podejmowane głównie przez korporacje transnarodowe (KTN).

Realizacja wskazanych priorytetów napotyka jednak na ograniczenia dotyczące zdolności akumulacyjnych gospodarki i społeczeństwa. Neoklasyka teoria wzrostu gospodarczego dowodzi, że optymalną stopą akumulacji w kapitał rzeczowy z punktu widzenia maksymalizacji dobrobytu społecznego jest tzw. złota stopa absorbująca ok. 1/3 PKB. zaś po uwzględnieniu inwestycji w oświatę i naukę należałoby ją szacować na poziomie nie mniejszym niż 60% PKB. Niestety, Polska ma jedną z najniższych stóp inwestycji w kapitał rzeczowy wśród krajów wstępujących do UE, znacznie odbiegając od szybko rozwijających się krajów Azji i Ameryki Łacińskiej i niezwykle niską stopę inwestycji w sektor nauki. Ewentualny wzrost skłonności do oszczędzania nie oznacza jeszcze, że muszą wzrosnąć wydatki inwestycyjne na majątek trwały oraz, że ich rezultatem muszą być przedsięwzięcia rokujące wzrost konkurencyjności i opłacalności produkcji. Nie wystarczy bowiem tworzyć warunki do wzrostu oszczędności krajowych, a tym samym do inwestowania w cokolwiek. Chodzi tu o oszczędności inwestowane w zwiększenie produktywności i lepsze wykorzystanie istniejącego kapitału intelektualnego, czyli dziedziny przynoszące jak największe efekty zewnętrzne.

Bardzo istotnym składnikiem strategii państwa ukierunkowanej na zwiększanie skłonności do oszczędności jest wyeliminowanie ujemnych oszczędności sektora publicznego wynikających z wysokiego i ciągle rosnącego bezrobocia oraz innych nieproduktywnych wydatków rządowych.

Niekonwencjonalnym sposobem zmniejszania ujemnych oszczędności rządowych, wynikających z nadmiernych wydatków socjalnych, mogłoby być wprowadzenie automatycznego stabilizatora fiskalnego, polegającego np. na wprowadzeniu dodatkowego podwyższonego progu podatkowego, zdejmującego dodatkową część dochodów osobistych powyżej tego progu powiązanego z pełną (100%) ulgą podatkową gdyby dochody te

zostały zainwestowane przez podatnika w tworzenie nowych miejsc pracy, budowę pierwszego własnego mieszkania, rozwój intelektualny. Taka konstrukcja stabilizatora fiskalnego byłaby szkołą rachunku kosztów alternatywnych dla podatników, przy tym łatwiej można byłoby ją przeforsować w parlamencie niż inne sposoby zwiększenia wpływów budżetowych. Powyższy stabilizator byłby jednym z mechanizmów redukcji bezrobocia, rozwoju MSP, kapitału intelektualnego i racjonalizacji pracy w gospodarstwie domowym rodzin o wyższych grupach dochodowych.

Oszczędności krajowe mogą być do pewnych granic, określonych skalą dopuszczalnego deficytu obrotów bieżących, uzupełnione oszczędnościami zagranicznymi. Chodzi o to, aby przedsiębiorstwa zarówno krajowe, jak i zagraniczne mogły i chciały podejmować inwestycje w TIT oraz innych dziedzinach sprzyjających wzrostowi zasobów wiedzy i wykorzystania istniejącego kapitału ludzkiego i intelektualnego.

Liberalizacja rynków finansowych, integracja z UE oraz tendencje globalizacyjne otwierają perspektywę ograniczenia bariery niskich oszczędności krajowych dzięki dynamicznemu napływowi BIZ. Między skalą BIZ a dyfuzją wiedzy zachodzą jednak istotne współzależności. Jak dowodzi teoria i potwierdza doświadczenie wykazują one szczególną aktywność w sektorach wysokiej techniki i tam, gdzie jest wysoki stopień nasycenia gospodarek wiedzą. Koszt siły roboczej traci dla BIZ na znaczeniu. Wzrasta natomiast znaczenie takich czynników jak: kwalifikacje, produktywność pracy, sprawność administracji i przejrzystość prawa. Głównym wyznacznikiem zdolności do imitacji i absorpcji zaawansowanych technologii pozostaje jednak poziom kapitału ludzkiego.

Jeśli napływ BIZ dokonuje się poprzez korporacje transnarodowe może dochodzić do dyfuzji, kwalifikacji, technologii, organizacji a w rezultacie dyfuzji wydajności pracy do przedsiębiorstw lokalnych i dyfuzji dostępu do rynków zagranicznych w wyniku naśladowania wzorców zachowań zagranicznych przedsiębiorstw. Większe nadzieje na wzrost napływu BIZ i za ich pośrednictwem nowych technologii należy wiązać z akcesją Polski do UE. Nie będzie to jednak proces automatyczny. Statystyki światowe dowodzą, że tam gdzie istnieje łatwo dostępna kwalifikowana siła robocza rozwinięte instytucje rynku, infrastruktura techniczna i społeczna, sprzyjająca inwestowaniu stabilna i konkurencyjna wobec krajów sąsiedzkich polityka fiskalna można się spodziewać sukcesów w tym względzie.

Istotnym warunkiem napływu BIZ do Polski jest stabilna polityka gospodarcza państwa osadzona w długoterminowej wizji restrukturyzacji aparatu wytwórczego, malejących podatkach i dezinflacji gwarantujących szybki wzrost gospodarczy, zapewniający poprawę konkurencyjności krajowych przedsiębiorstw.

Niskie zdolności akumulacyjne gospodarki Polski, słaby napływ BIZ, niedorozwój rynków, słabości kapitału ludzkiego i intelektualnego, zła polityka gospodarcza sprawiły że żyjemy w nienowoczesnym kraju, pozostającym na peryferiach gospodarki opartej na wiedzy z czego wynikają zagrożenia dla bezpieczeństwa ekonomicznego.

Strategia przekształcania wiedzy w kapitał wymaga przede wszystkim nowej strategii nauczania. Nie wystarczy dla niej koncentrowanie się systemu edukacji na przekazywaniu istniejącej już wiedzy a nauki na wzbogacaniu całości wiedzy. Konieczne jest również nauczanie tego jakie jest praktyczne znaczenie wiedzy, co można przy jej pomocy osiągnąć. Stąd wyłania się potrzeba szerokiej współpracy systemu oświaty z praktyką i wypracowania mechanizmów wymuszających tę współpracę. Potrzebne są również mechanizmy demonopolizacji kształcenia przez szkoły, także mechanizmy uruchamiające rywalizację między szkołami i współdziałanie w procesie edukacji całego społeczeństwa, wszystkich organizacji rządowych, nie nastawionych na zysk i biznesowych.

Największą zmianą społeczeństwa i gospodarki opartych na kapitale intelektualnym będzie zmiana samej wiedzy w jej formie, treściach, rozumieniu jej funkcji i odpowiedzialności oraz roli w produktywności i tym co oznacza być osobą wykształconą - nosicielem kapitału ludzkiego.

Specyfiką Polski są niskie wskaźniki skolaryzacji młodzieży wiejskiej. Bez masowego podniesienia kwalifikacji tej młodzieży nie dokona się proefektywnościowej restrukturyzacji rolnictwa, zaś wspieranie gospodarstw rolnych dopłatami unijnymi oraz budżetu narodowego tylko w niewielkim stopniu może ograniczyć zakres ubóstwa.

Innym ważnym wyznacznikiem kapitału ludzkiego jest kondycja i zdrowie społeczeństwa. Ich stan i poprawa zależą nie tylko od zakresu i skali ubóstwa oraz wydatków budżetowych i podatków ściąganych na opiekę zdrowotną. Powszechnie nie doceniana jest profilaktyka zdrowia, popularyzowanie kultury i etyki zdrowego stylu życia. Zmiana postaw w tym względzie nie może się dokonać bez inicjowania i pobudzania systemu oświaty i wychowania przez politykę społeczną popularyzowania kultury i etyki zdrowego stylu życia, wiedzy o standardach ekologicznych, normach fitosanitarnych i innych.

17.4. Akcesja do UE a ekspansja gospodarki opartej na wiedzy

Internetyzacja, globalizacja, integracja oraz liberalizacja gospodarki światowej są niewątpliwie procesami sprzyjającymi skapitalizowaniu wiedzy w skali globalnej. Dzięki tym procesom wiedza jako dobro ekonomiczne może być wykorzystana przez różne organizacje. Jednakże do jej kreowania potrzebni są ludzie - nosiciele kapitału ludzkiego. Każdy kraj inwestując w kapitał ludzki obciąża rozwój gospodarczy kosztami. Jednakże beneficjentami tych kosztów są firmy zdolne do transferu wiedzy, najczęściej korporacje międzynarodowe i kraje wysoko rozwinięte gdzie dokonuje się transfer najbardziej przedsiębiorczych, zdolnych do ryzyka i zdrowych pracowników z krajów słabiej rozwiniętych. Swoboda przepływu siły roboczej na jednolitym rynku europejskim i obowiązujące przejściowo bariery zatrudnienia odnoszące się w praktyce do niekwalifikowanej lub niżej kwalifikowanej siły roboczej pochodzącej z krajów - nowych członków UE przyczynia się do tego, że migracje pracowników między różnymi krajami przynoszą korzyści zewnętrzną krajom odbiorcom kwalifikowanej siły roboczej. Natomiast inwestycje w kapitał ludzki w krajach o wysokim bezrobociu i niskich dochodach z pracy stają się jedynie kosztem jeśli zdobyta dzięki nim wiedza i umiejętności nie mogą być wykorzystane do mobilizacji zasobów w gospodarce krajowej. Brak europejskiej polityki migracji kapitału ludzkiego uwzględniającej transfer kosztów tworzenia tego kapitału lub części korzyści do kraju jego pochodzenia jest poważną przeszkodą dla dyskontowania korzyści z członkostwa w UE w skracaniu dystansu rozwojowego przez najuboższe kraje członkowskie.

Akcesja Polski do UE wynika z nadziei polityków i społeczeństwa na przyspieszenie procesów budowy gospodarki opartej na produktywności i wiedzy oraz na przyspieszenie procesu konwergencji. Jeśli jednak spojrzeć na skuteczność dotychczasowej polityki UE w konwergencji regionów i krajów Europy Południowej należy wówczas zauważyć, że proces ten jest wielce złożony i trudny do realizacji. Zdaniem Boldrina i Canovey w większości krajów UE nie następował proces konwergencji ani dywergencji. W latach 60. gospodarki europejskie zbliżały się do siebie rocznie w tempie 2%. W późniejszym okresie proces ten skomplikował się. Wszystkie fundusze strukturalne zdołały zaledwie zrównoważyć negatywne skutki członkostwa w jednolitym rynku europejskim¹⁵ dla Portugalii, Grecji, Hiszpanii. W celu

¹⁵ Zob. M. Boldrin, F. Canove, *Inequality and convergence in Europe's regions: reconsidering European regional Policies*, "Economic Policy. A European Forum" 2001, No. 32, s. 247

zatrzymania procesu dywergencji i uruchomienia konwergencji nie wystarcza więc członkostwo w UE. Kryteria z Maastricht dekretują wprawdzie stabilny lecz powolny wzrost gospodarczy. Stąd nie przypadkowo w ostatnich dwudziestu latach narastał dystans rozwojowy między USA a Europą Zachodnią. W UE funkcjonują dwa systemy wartości kapitalizmu nadreńskiego i anglosaskiego. Nowe państwa członkowskie z Europy Wschodniej wnoszą do UE odmienny stosunek do pracy i państwa obniżający jakość kapitału ludzkiego. Równocześnie toczy się debata o odsocjalizowanie UE i unifikację systemów podatkowych. Wynikające stąd antagonizmy nie wróżą perspektywy odrabiania dystansu rozwojowego przez UE w stosunku do USA. Biurokratyzacja gospodarki przez instytucje UE nie jest właściwą metodą dla ekspansji nowej gospodarki. Strategia Lizbońska w założeniach swych ma się przyczynić do odrobienia w ciągu 15 lat dystansu rozwojowego wobec USA poprzez ekspansję gospodarki opartej na wiedzy. Jak dotychczas USA nadal rozwijają się szybciej.

Tabela 17.1.

Stopa wzrostu dochodu narodowego per capita (%)

Kraj	1820-1870	1870-1913	1913-1950	1950-1973	1973-1989
Niemcy	0,7	1,6	0,7	4,9	2,1
Wielka Brytania	1,2	1,0	1,1	2,5	1,8
Francja	0,8	1,3	1,0	4,0	1,5
Japonia	0,1	1,4	0,9	8,0	3,1
USA	1,5	1,8	1,6	2,2	1,6
OL CD	0,9	1,2	1,2	1,2	2,1

Zródło: A. Maddison. The World Economy in the 20 Century. OECD. Paris 1989.

17.5. Strukturalne uwarunkowania skracania dystansu rozwojowego przez Polskę

Teorie wzrostu i rozwoju gospodarczego dowodzą a praktyka potwierdza, że zmiany technologiczne stanowią fundamentalną i nie kwestionowaną siłę napędową stałego wzrostu gospodarczego. W podejściu neoklasycznym wzrost PKB pc. jest w długim okresie pochodną postępu technicznego wyrażoną całkowitą produktywnością (TFP). Wkład kapitału rzeczowego do stopy wzrostu PKB pc. jest natomiast niewielki.¹⁶ O różnicach w dynamice wzrostu gospodarczego per capita i rozwoju gospodarczego pomiędzy poszczególnymi krajami, tym samym zaś o szybkości procesu konwergencji decyduje wkład TFP do PKB. Niestety wyniki badań ekonometrycznych dla Polski dowodzą, że wkład TFP do potencjalnego PKB jest niewielki. W l. 1990 - 1995 na TFP przypadało niemal połowę PKB. W miarę narastania tendencji do obniżania się dynamiki gospodarczej udział TFP w tworzeniu PKB spadał. W l. 1996 - 2000 wynosił już mniej niż 20%. Prognozy oparte na tych samych modelach ekonometrycznych na lata 2003 - 2008 zakładają również, że wkład TFP do PKB pozostanie nadal niski i wyniesie ok. 37%¹⁸. Jeśli wziąć pod uwagę, że w większości krajów UE-15 TFP tworzył ok. 60% wzrostu PKB, a w USA nawet do 87%, zaś w relacji do wskaźników TFP osiągniętych przez kraje UE o średnim i wysokim PKB pc. poziom produktywności całkowitej w Polsce jest prawie trzykrotnie

R. M. Solow, *Technical Change and the Aggregate Production Function*. "Review of Economic and Statistics", September, 1957, t. 39. Zob. też M. G. Woźniak. *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*. Wyd. AE w Krakowie, Kraków 2004, s. 164 - 194.

"W. Welfe, W. Florczak. L. Sabatny. *Ekonometryczne modelowanie postępu technicznego, jego elementów i źródeł*, w: *Ekonometryczny model wzrostu gospodarczego*, pod red. W. Wele. Wyd. UŁ. Łódź 2001. s. 124- 128.

"W. Welfe. *A Medium - Term Forecast for Poland up to 2008. Strong Recovery Follows*. Paper submitted of the Project LINK. N. York. November 2004.

niższy, łatwo zauważyć jak złożony i trudny jest problem odrabiania dystansu rozwojowego.

Przemiany te sprawiały, że dotychczasowe teorie ekonomiczne miały poważne problemy w objaśnianiu ich mechanizmów. Dla wyjaśniania bezinflacyjnego, szybkiego i pozbawionego cykliczności wzrostu gospodarczego napędzanego przez procesy globalizacji oraz technologie informatyczne i telekomunikacyjne (TIT) wymyślono termin „nowa gospodarka”. Fala kryzysów finansowych Azji Południowo-wschodniej, Rosji i Krajów Ameryki Południowej z drugiej połowy lat 90 XX w. wstrząsnęła całą gospodarką światową niosąc ze sobą wiele zagrożeń, w tym również dla bezpieczeństwa ekonomicznego znacznych rzesz społecznych krajów nim dotkniętych, a w konsekwencji dla krajów rozwiniętych ponoszących główną odpowiedzialność za międzynarodowy ład ekonomiczny, który miał m. in. służyć bezpieczeństwu ekonomicznemu. W tym kontekście pojawia się niezmiernie ważne pytanie jakiej strategii rozwojowej potrzebuje Polska, poszczególne jej regiony i przedsiębiorstwa i jakie znaczenie ma dla jej powodzenia kapitał ludzki i intelektualny, aby możliwe było przenikanie wzorców gospodarki opartej na wiedzy z krajów rozwiniętych (konwergencji) i odrobienie dystansu rozwojowego w rozsądnej perspektywie czasowej a tym samym zwiększenie bezpieczeństwa ekonomicznego.

Lepsze wykorzystanie istniejących zasobów kapitału ludzkiego wymaga obok redukcji bezrobocia bodźców wyzwalających proinnowacyjne postawy ludzi, tworzenia klimatu sprzyjającego rozwojowi pomysłów oraz instytucjonalnych i infrastrukturalnych warunków, które wyzwalają zapotrzebowanie podmiotów gospodarczych, instytucji państwa i organizacji samorządowych na innowacje.

Strategia przekształcania wiedzy w kapitał wymaga przede wszystkim nowej strategii nauczania. Nie wystarczy dla niej koncentrowanie się systemu edukacji na przekazywaniu istniejącej już wiedzy a nauki na wzbogacaniu całości wiedzy. Konieczne jest również nauczanie tego jakie jest praktyczne znaczenie wiedzy, co można przy jej pomocy osiągnąć. Stąd wylania się potrzeba szerokiej współpracy systemu oświaty z praktyką i wypracowania mechanizmów wymuszających tę współpracę. Potrzebne są również mechanizmy demonopolizacji kształcenia przez, szkoły, także mechanizmy uruchamiające rywalizację między szkołami i współdziałanie w procesie edukacji całego społeczeństwa, wszystkich organizacji rządowych, nie nastawionych na zysk i biznesowych.

Największą zmianą społeczeństwa i gospodarki opartych na kapitale intelektualnym będzie zmiana samej wiedzy w jej formie, treściach, rozumieniu jej funkcji i odpowiedzialności oraz roli w produktywności i tym co oznacza być osobą wykształconą - nosicielem kapitału ludzkiego. Dopóki niewielki procent ludności nie jest świadomy roli wiedzy w pracy, tworzeniu rozwiniętej gospodarki, uruchomieniu i eksplozji produktywności, dopóty Polska pozostanie na peryferiach nowej gospodarki, zaś konwergencja pozostanie fatamorganą. Specyfiką Polski są niskie wskaźniki skolaryzacji młodzieży wiejskiej. Bez masowego podniesienia kwalifikacji tej młodzieży nie dokona się proefektywnościowej restrukturyzacji rolnictwa, zaś wspieranie gospodarstw rolnych dopłatami unijnymi i z budżetu narodowego tylko w niewielkim stopniu może ograniczyć zakres ubóstwa.

Innym ważnym wyznacznikiem kapitału ludzkiego jest kondycja i zdrowie społeczeństwa. Ich stan i poprawa zależą nie tylko od zakresu i skali ubóstwa oraz wydatków budżetowych i podatków ściąganych na opiekę zdrowotną. Powszechnie nie doceniana jest profilaktyka zdrowia, popularyzowanie kultury i etyki zdrowego stylu życia. Zmiana postaw w tym względzie nie może się dokonać bez inicjowania i pobudzania systemu oświaty i wychowania przez politykę społeczną popularyzowania

kultury i etyki zdrowego stylu życia, wiedzy o standardach ekologicznych, normach fitosanitarnych i innych.

Bibliografia

1. Augustyniak S., *Ciągle za małe wydatki na badania i rozwój*. IDG. PL. Aktualności. 26.02.2004, www.igd.pl.
2. Boldrin M., Canove F., *Inequality and convergence in Europe's regions: reconsidering European regional Policies*, "Economic Policy. A European Forum" 2001, No. 32.
3. Frejman Ch., *New Technology and Catching Up*, "The European Journal of Development Research", 1989, nr 1.
4. M. Kabaj, *Jak utworzyć 2 miliony miejsc pracy do 2010 r.? Elementy strategii promowania zatrudnienia*, w: Tworzenie nowych miejsc pracy. Raport nr 47 RSSG. Warszawa 2004.
5. Pahjola M., *Information, Technology, Productivity and Economic Growth*, Oxford, University Press, 2001.
6. *Pensje coraz bardziej zróżnicowane*, „Rzeczpospolita”, 14 września 2004, nr 216.
7. *Rocznik Statystyczny GUS*, Warszawa 2003.
8. *Rocznik Statystyczny GUS 2003*, Warszawa 2003.
9. Solow R. M., *Technical Change and the Aggregate Production Function*, "Review of Economic and Statistics", September 1957.
10. *Uwaga na grupę ryzyka*, „Rzeczpospolita” 15 września 2004, nr 217.
11. Welfe W., Florczak W., Sabatny L. *Ekonometryczne modelowanie postępu technicznego, jego elementów i źródeł*, w: *Ekonometryczny model wzrostu gospodarczego*, pod red. W. Wele, Wyd. UL, Łódź, 2001.
12. Welfe W., *A Medium - Term Forecast for Poland up to 2008. Streng Recovery Follows*.
13. Paper submitted of the Project LINK, N. York, November 2004.
14. Woźniak M. G., *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*, Wyd. AE w Krakowie, Kraków 2004.
15. Woźniak M. G., *Rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce a wzrost gospodarczy. Doświadczenia lat dziewięćdziesiątych i perspektywy*, Wyd. AE w Krakowie, Kraków 2005.
16. Woźniak, M. G., *Kierowanie. Rynek. Transformacja. Bariery stabilizacji*, IBR, Kraków 1993.

Summary

Development of human capital as the condition for economic safety in the knowledge-based economy

The author proves that human capital development is nowadays a fundamental condition of economic safety on microeconomic level as well as in the country economy. Simultaneously with quality adjustments of human capital there must take place: increase of accumulative abilities of Polish economy as well as of effectiveness of investments in physical capital, modernisation of traditional sectors by diffusion of Information and telecommunication technologies connected with creation of workplaces, development of economy infrastructure, small and medium-sized enterprises' sector, rural areas and house building. The author indicates barriers of real and regulation sphere impeding realisation of the aims.

Część 2
BIZNES I BEZPIECZEŃSTWO
PROBLEMY ORGANIZACYJNE
I ETYCZNE

18. WYBRANE NARZĘDZIA RACHUNKOWE WSPOMAGAJĄCE BEZPIECZEŃSTWO W OBSZARZE INWESTYCJI

Streszczenie

Artykuł przedstawia wybrane narzędzia rachunkowe wspomagające procesy decyzyjne związane z planowaniem inwestycji. Prezentowane są tu następujące metody: oprocentowania kapitału, dyskontowanie, przyszła wartość stałych wpłat okresowych, teraźniejsza wartość przyszłych stałych wpłat okresowych, ocena bieżącej wartości inwestycji NPV oraz wewnętrzna stopa zwrotu.

Wstęp

Ryzyko jest powszechnym zjawiskiem życia codziennego, w tym większym stopniu towarzyszy ono sferze działalności gospodarczej. Pojęcie ryzyka wiąże się zazwyczaj z pewnym zagrożeniem podjętej decyzji lub działania¹. Zgodnie z definicją F. Knighta ryzyko oznacza możliwość zaistnienia odchylenia od stanu planowanego, którą można obliczyć za pomocą rachunku prawdopodobieństwa.

Należy również zauważyć, że zazwyczaj zjawisku ryzyka i niepewności, negatywnego odchylenia towarzyszy perspektywa korzyści z tym ryzykiem związana. Podejmowanie ryzyka prowadzi do odnoszenia korzyści jeżeli podejmowane ryzykowne działania poprzedza gruntowna analiza i pełna świadomość obszarów niepewności.

Najczęściej w publikacjach ekonomicznych dokonuje się następującej klasyfikacji ryzyka:

- ⇒ zewnętrzne,
- ⇒ wewnętrzne.

Do czynników zewnętrznych ryzyka można zaliczyć:

- politykę gospodarczą państwa
- politykę finansowo-kredytową,
- handel zagraniczny,
- system informacyjny,
- przyrodę,
- czynniki demograficzne,
- działalność stowarzyszonych grup lub pojedynczych ludzi,
- koniunkturę światową,
- powiązania kooperacyjne,
- rynek zbytu,
- inflację

Do wewnętrznych przyczyn ryzyka gospodarczego można zaliczyć:

- ruch wartości.
- obrót wewnętrzny związany z marnotrawstwem surowców i materiałów,
- rotację kadr,

¹ W. Gabrusewicz, A. Kamela-Sowińska, H. Poetschke, *Rachunkowość zarządcza*, PWE Warszawa 2001. s. 333.

² F. Knight, *Risk, Uncertainty and Profit*, London 1971, s.19 i 20.

- postęp techniczny związany z powstaniem kosztów i strat ponoszonych w związku z zaniechaniem nowej technologii oraz wdrożeniem technologii chybionych¹

Zagadnienia niniejszego artykułu będą dotyczyły narzędzi wspomagających proces podejmowania decyzji inwestycyjnych, a tym samym zmierzających do ograniczenia obszarów niepewności i redukcji poziomu ryzyka.

Celem wyborów lokacyjnych jest gromadzenie bogactwa. Właściciel kapitału pieniężnego będzie zmierzał do maksymalizacji przyszłych dochodów związanych z poczynioną inwestycją kapitałową.

Pojęcie inwestycji kapitałowej obejmuje wydatki przedsiębiorstwa na zakup rzeczowych aktywów trwałych, wartości niematerialnych i prawnych oraz inwestycji. Ponosi się je oczekując generowania przychodów z tymi inwestycjami związanych. Ocena efektywności inwestycji powinna opierać się o porównanie zysków z danej inwestycji do zysków jakie można by osiągnąć lokując środki w alternatywną lokatę finansową np. zakup papierów wartościowych². Jeżeli wydatek inwestycyjny wygeneruje większe przychody niż alternatywne zainwestowanie kwoty związanej z inwestycją, oznaczać to będzie dokonanie właściwego wyboru inwestycyjnego.

18.1. Oprocentowanie kapitału

U podstaw decyzji inwestycyjnych tkwi porównanie efektów inwestycji do alternatywnej lokaty kapitału finansowego. Podstawowym narzędziem będzie kalkulacja przewidywanych przychodów generowanych przez lokatę w papiery wartościowe.

Przyszła wartość pieniężna „Pw” takiej lokaty wyniesie³:

$$Pw = a(1+r)^n$$

Gdzie:

Pw - przyszła wartość kwoty a

r- roczna stopa procentowa,

n- ilość lat inwestycji

a- pierwotna kwota lokaty

Przykład:

Firma kalkuluje koszt alternatywny inwestycji, którą mogłaby zastąpić lokatą finansową. Oprocentowanie obligacji wynosi 6% rocznie, przewidywany okres dla inwestycji, a tym samym lokaty wynosi 3 lata. Kwota pierwotna, lokaty (inwestycji) wynosi 100.000,00 zł- Jaka będzie przyszła wartość lokaty w obligacje?

$$Pw = 100.000,00 (1+0,06)^3 = 100.000,00 * 1,191016 = 119.101,60$$

Porównanie wartości obligacji do wartości finalnej inwestycji pozwoli na podjęcie prawidłowej decyzji inwestycyjnej.

¹ S. Dyrbuś, *Ryzyko gospodarcze w działalności przedsiębiorstwa przemysłowego*. „Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej SKWP” 1987. nr 12. s. 35.

² G.K. Świdarska (red.). *Rachunkowość zarządcza i rachunek kosztów*, Difin, Warszawa 2002, rozdział 9.2.

³ L. Próchnicki, *Makroekonomia*. Zachodniopomorska Szkoła Biznesu, Szczecin 2000, s. 177.

⁴ G. K. Świdarska (red). *Rachunkowość zarządcza*, Poltext, Warszawa 1998, s. 162.

182. Dyskontowanie

Jeżeli znamy przyszłą wartość inwestycji, to dokonując przeliczeń odwrotnych do kalkulacji wartości przyszłej, możemy oszacować ile przyszła wartość inwestycji jest

$$Tw = \frac{a}{(1+r)^n}$$

Gdzie:

Tw- terażniejsza wartość kwoty a

r- stopa dyskontowa, równa procentowi możliwemu do uzyskania w zbliżoną pod względem ryzyka lokatę finansową.

Metoda obliczania terażniejszej wartości kwoty uzyskanej w przyszłości nosi nazwę dyskontowania.

Przykład

Nakład inwestycyjny wynosi 100.000,00 zł. Znana jest również przyszła wartość inwestycji kapitałowej, którą uzyska się po trzech latach, a wynosi ona 130.000,00 zł. Oprocentowanie obligacji wynosi 6% rocznie. Należy przedstawić bieżącą wartość przyszłych przychodów.

$$Tw = \frac{130000.00}{(1+0.06)^3} - \frac{100000.00}{1,191016} = 109.150.50$$

Porównując bieżącą wartość przyszłych przychodów wygenerowanych przez inwestycje do bieżącej wartości wydatków inwestycyjnych (109.150,50 do 100.000,00) można ocenić czy inwestycja jest korzystna w porównaniu z jej alternatywnym lokowaniem. W analizowanym przypadku inwestycja jest korzystna ponieważ $109.150,50 > 100.000,00$

183. Przyszła wartość starych wpłat okresowych

W planowaniu inwestycji kapitałowych często przewiduje się generowanie stałych wpływów rocznych z inwestycji, bądź też szacuje się przyszłą wartość stałych wpłat okresowych. Zazwyczaj szacuje się, że dana rata wpłaty okresowej jest wpłacana na lokatę na koniec okresu, dlatego odsetki z tą wpłatą związane będą generowane dopiero w następnym okresie. W takim przypadku, ostatnia n-ta wpłata na koniec n-tego okresu nie będzie oprocentowana w ogóle. Jak obliczyć wartość przyszłego kapitału, znając oprocentowanie roczne r, roczną kwotę składek, oraz ilość okresów składkowych - prezentuje poniższy wzór⁴:

$$Pk = \frac{a(1+r)^n - 1}{r}$$

³ G. K. Swiderska (red.), *Rachunkowość zarządcza*, Poltext, Warszawa 1998, s. 164.

⁴ M. Dobija, *Rachunkowość zarządcza*, PWN, Warszawa 1996, s. 53.

Gdzie:

Pk- przyszła wartość kapitału
a-kwota stałych składek

Przykład

Pan Kowalski planuje na koniec każdego roku wpłacać 3.500,00 zł na fundusz emerytalny IKE. Przewiduje 20 lat wpłat, oraz oprocentowanie roczne funduszu w wysokości 12%. Jaką sumą kapitału zgromadzi pan Kowalski gdy przejdzie na emeryturę za 20 lat?

$$Pk = \frac{3500 * ((1+0.12)^{20} - 1)}{0.12}$$

$$Pk = \frac{3500 * (9,646 - 1)}{0,12}$$

$$Pk = 3500 * 72$$

$$Pk = 252.000,00$$

Pan Kowalski po 20 latach składkowych zgromadzi kwotę 252.000,00 zł.

18.4. Teraźniejsza wartość przyszłych okresowo starych wpłat

Podczas inwestycji w nowe środki trwale szacuje się wartość generowanych dochodów generowanych przez te obiekty w kolejnych okresach. Chcąc oszacować bieżącą wartość przyszłych przychodów stosujemy poniższy wzór⁴:

$$bp = a * \frac{1 - \frac{1}{(1+r)^n}}{r}$$

gdzie:

bp- bieżąca wartość przyszłych przychodów,

a-kwota przychodów w kolejnych okresach

Przykład

Firma planuje zakup nowej maszyny produkcyjnej. Przewiduje, że maszyna ta będzie generować dochód roczny W wysokości 10.000,00 zł przez okres 10 lat. Na koniec okresu eksploatacji szacuje się wartość tej maszyny na 50.000,00 zł. Nakład na zakup maszyny ma wynieść 100.000,00 zł. Należy oszacować bieżącą wartość przyszłych wartości. Alternatywne oprocentowanie kapitału wynosi 11%.

Bieżąca wartość przyszłego strumienia pieniężnego będzie zatem wynosić:

$$\frac{10.000,00}{0,11} * [(1 - 1/(1,11)^{10}) / 0,11] = 10.000,00 * [(1 - 1/2,84) / 0,11] = 10.000,00 * [(1 - 0,35) / 0,11] = 10.000,00 * (0,65 / 0,11) = 59.090,90$$

⁴ Tamże.

Bieżąca wartość maszyny szacujemy następująco:

$$50.000 * 1/1,11^{10} = 50.000 * 1/2,84 = 50.000 * 0,35 = 17.500,00$$

Łączna bieżąca wartość przyszłych wartości wynosi 76.590,90, co świadczy o nieopłacalności inwestycji w zakup maszyny (76.590,90 < 100.000,00)

18.5. Ocena bieżącej wartości inwestycji NPV

Znając dochody generowane przez projekt inwestycyjny, oraz wartość inwestycji po danym okresie czasu, można strumień owych wpływów wyrazić w wartościach bieżących PV (present value) za pomocą dyskontowania.

$$NPV = PV - N$$

Gdzie:

N- pierwotna wartość nakładów inwestycyjnych

Jeżeli $NPV > 0$ oznacza że projekt inwestycyjny jest opłacalny w porównaniu z zaangażowaniem kapitału w alternatywny sposób w oparciu o użytą do przeliczeń stopę oprocentowania, jeżeli natomiast $NPV < 0$, właściwą decyzją byłoby alternatywne zaangażowanie kapitału finansowego.

Przykład.

Firma rozważa zakup nowego jachtu, w celu wypożyczania go klientom. Wartość nakładu inwestycyjnego wynosi 60.000,00 zł. Firma przewiduje 10 letni okres używania sprzętu pływającego, po czym szacuje wartość takiej łodzi na 10.000,00 zł. Firma rozważa również zainwestowanie 60.000,00 zł w obligacje przynoszące 6% w skali roku. Przewidywane dochody roczne z wynajmu jachtu przedstawia poniższa tabela 18.1.

Tabela 18.1.

Przewidywane dochody roczne z wynajmu jachtu

Rok	Dochód
1	8.000
2	9.000
3	10.000
4	11.000
5	11.000
6	10.000
7	9.000
8	8.000
9	7.000
10	6.000+10.000

Źródło: opracowanie własne.

$$PV = 8.000 * 1/1,06 + 9.000 * 1/1,1236 + 10.000 * 1/1,191 + 11.000 * 1/1,2624 + 11.000 * 1/1,3382 + 10.000 * 1/1,4185 + 9.000 * 1/1,5036 + 8.000 * 1/1,5938 + 7.000 * 1/1,6894 + 16.000 * 1/1,7908 = 7.547,17 + 8.009,97 + 8.396,30 + 8.713,56 + 8.219,99 + 7.049,70 + 5.985,63 + 5.019,45 + 4.143,48 + 8.934,55 = 72.019,80$$

$$NPV = PV - N$$

$$NPV = 72.019,80 - 60.000 = 12.019,80$$

W powyższym przykładzie wartość bieżąca netto jest dodatnia, wynosi 12.019,80. Dodatnia wartość NPV powinna skłonić zarząd do podjęcia decyzji akceptującej realizację inwestycji związanej z zakupem i eksploatacją nowego jachtu.

Należy zauważyć, że kwotę wartości bieżącej netto można skonsumować już w momencie zaakceptowania projektu, zaciągając kredyt w wysokości 72.019,80, przeznaczając 60.000 zł na inwestycje a 12.019,80 na bieżącą konsumpcję; zakładając oprocentowanie kredytu w wysokości 6% w skali roku.

Harmonogram spłaty kredytu przedstawiałyby się następująco:

Tabela 18.2.

Harmonogram spłaty kredytu

Rok	Kwota pożyczki na początek okresu	Oprocentowanie roczne kredytu 6%	Kapitał do spłaty	Dochody z inwestycji	Kapitał do spłaty pomniejszony o wpływ z inwestycji
1	72.019,80	4.321,20	76.341,00	8.000	68.341
2	68.341,00	4.100,46	72.441,46	9.000	63.441,46
3	63.441,46	3.806,49	67.247,95	10.000	57.247,95
4	57.247,95	3.434,88	60.682,83	11.000	49.682,83
5	49.682,83	2.980,97	52.663,80	11.000	41.663,80
6	41.663,80	2.499,83	44.163,63	10.000	34.163,63
7	34.163,63	2.049,81	36.213,44	9.000	27.213,44
8	27.213,44	1.632,80	28.846,24	8.000	20.846,24
9	20.846,24	1.250,77	22.097,01	7.000	15.097,01
10	15.097,01	902,99	16.000	16.000	0

Źródło: opracowanie własne.

Dodatnia wartość bieżąca netto pozwala na dokonanie wydatków już w bieżącym okresie po zaakceptowaniu projektu w wysokości NPV.

18.6. Wewnętrzna stopa zwrotu IRR

Wewnętrzna stopa zwrotu IRR (Internal Rate of Return) jest również techniką kalkulacyjną uwzględniającą zmianę wartości pieniądza w czasie. IRR przedstawia procentową stopę zwrotu z inwestycji generujących przyszłe przychody. IRR jest również nazywana dyskontową stopą zwrotu¹⁰. Wewnętrzna stopa zwrotu przedstawia taką wartość stopy procentowej dla której wartość bieżąca netto NPV wynosi zero. Wartość IRR można ustalić chociażby metodą prób i błędów w oparciu o tablice dyskontowe, szukając takiej wartości procentu który pozwoli uzyskać NPV=0.

Przykład

Inwestycja w nowy jacht I = 60.000, przewidywane przychody:

Rok 1 11.000

Rok 2 11.000

Rok 3 10.000

Dodatkowo w roku trzecim planowana jest sprzedaż używanego jachtu za cenę 40.000 zł. Tak więc rok 3 wygeneruje przychód w wysokości 50.000 zł

Metodą prób i błędów ustalono

$$PV=11.000*1/1,06+11.000*1/1,1236+50.000*1/1,191=10.377,35+9.789,96+41.981,52=62.148,83$$

$$NPV = 2.148,83 \text{ dla } r = 6\%$$

$$PV \text{ dla } r = 8\%$$

$$PV=11.000*1/1,08+11.000*1/1,1664+50.000*1/1,2597=10.185,18+9430,72+39.691,99= 59.307,89$$

$$NPV = -692,11 \text{ dla } r = 8\%$$

$$PV \text{ dla } r = 7\%$$

$$PV = 11.000*1/1,07+11.000*1/1,1449+50.000*1/1,225=10.280,37+9.607,82+40.816,32= 60.704,51$$

$$NPV = 704,51 \text{ dla } r = 7\%$$

Poszukiwane IRR, w oparciu o powyższy przykład, wynosić będzie około 7,5%

Jeżeli IRR będzie większe od procentu możliwego do uzyskania w inwestycję alternatywną o podobnym stopniu ryzyka na przykład przynoszącą rocznie 6%, to inwestycja w zakup i eksploatację jachtu będzie korzystna, bo 7,5 % - 6% = 1,5 % i jest wartością większą od zera.

IRR można wyznaczyć bez konieczności podawania przybliżonej wartości wskaźnika, lecz można wykorzystać metodę interpolacji. Poniższy wzór przedstawia metodę obliczenia IRR za pomocą metody interpolacji :

$$A + [C / (C - D) * (B - A)]$$

Gdzie:

A- stopa dyskontowa niższa

B- stopa dyskontowa wyższa,

C- wartość NPV przy niższej stopie dyskontowej,

D- wartość NPV przy wyższej stopie dyskontowej.

Dla powyższego przykładu wzór przedstawiałby się następująco:

$$7\% + [704,51 / (704,51 + 692,11) * 8\% - 7\%] = 7,5044\%$$

Metoda interpolacji przedstawia jednak przybliżoną wartość IRR. Im większa jest różnica między ujemnymi i dodatnimi wartościami NPV tym wynik obliczenia IRR tą metodą będzie mniej dokładny.

Podsumowanie

Powyżej zaprezentowane metody oceny efektywności projektów inwestycyjnych stanowią podstawowe narzędzia uwzględniające zmieniającą się wartość pieniądza w czasie. Prawidłowość doboru miernika efektywności powinno opierać się o uwzględnienie następujących elementów zawierających się w tym mierniku":

- miernik powinien zwiierać wszystkie wpływy i wydatki środków pieniężnych związanych z realizacją, eksploatacją i likwidacją projektu inwestycyjnego,
- miernik powinien uwzględniać zmienną wartość pieniądza w czasie, której odzwierciedleniem są rynkowe stopy procentowe,
- miernik powinien uwzględniać realizację celu przedsiębiorstwa, a więc maksymalizację aktualnej wartości przyszłych strumieni pieniężnych netto.

Bibliografia

1. Dobija M., *Rachunkowość zarządcza*, PWN, Warszawa 1996.
2. Drury C., *Rachunek kosztów*, PWN, Warszawa 1996.

" C. Drury, *Rachunek kosztów*, PWN, Warszawa 1996, s. 345

" G. K. Świdorska (red). *Rachunkowość zarządcza*, Poltext, Warszawa 1998 s. 185.

3. Dyrbuś S., *Ryzyko gospodarcze w działalności przedsiębiorstwa przemysłowego*, Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej SKWP" 1987, nr 12.
4. Gabrusiewicz W., Kamela-Sowińska A., Portsckhe H., *Rachunkowość zarządcza*, PWE Warszawa 2001.
5. Knight F., *Risk. Uncertainty and Profit*, London 1971,
6. Próchnicki L., *Makroekonomia*, Zachodniopomorska Szkoła Biznesu, Szczecin 2000.
7. Świderska G.K. (red.). *Rachunkowość zarządcza i rachunek kosztów*, Difin Warszawa 2002.
8. Świderska G.K. (red.) *Rachunkowość zarządcza*. Poltext, Warszawa 1998.

Summary

Selected accounting tools supporting the safety in investments

The article presents several accounting tools which help in investment's management decisions. Presented methods are : capital interest, future value of fixed periodical payments, present value of future fixed periodical payments, net present value NPV, internal rate of return IRR.

Mirosław Czapiewski
Zbigniew Kreft
Roman Szarafiński

19. RESTRUKTURYZACJA PODMIOTOWA - DOSKONALENIE FUNKCJONOWANIA SŁUŻB OCHRONY W PRZEDSIĘBIORSTWACH O ZNACZENIU STRATEGICZNYM - ANALIZA PRZYPADKÓW

Wstęp

Zmiany zachodzące w otoczeniu społecznym i gospodarczym wymuszają realizację działań dostosowawczych w organizacjach. W ostatnich latach częściej mamy do czynienia ze zmianami nadążającymi za otoczeniem niż ze zmianami wiodącymi i wymuszającymi zmiany w otoczeniu. Samo otoczenie społeczno - gospodarcze charakteryzuje się dużą dynamiką zmian. Zmiany te są trudno przewidywalne i mają charakter burzliwy lub wręcz turbulentny tym samym rośnie dynamika zmian¹.

Organizacje starając się jak najlepiej dostosować do otoczenia realizują procesy restrukturyzacji. Procesy te realizowane są w dwóch płaszczyznach:

- podmiotowej,
- przedmiotowej.

Restrukturyzacja przedmiotowa to zmiany systemowe w organizacji związane z przekształceniami technicznymi, technologicznymi i asortymentowymi.

Restrukturyzacja podmiotowa to zmiany systemowe w organizacji związane z przekształceniami prawno - organizacyjnymi². Restrukturyzacja podmiotowa jest postrzegana jako prawne, organizacyjne i ekonomiczne przystosowanie organizacji do nowych warunków systemowych determinowanych przez otoczenie. Działanie to realizowane jest w celu podniesienia efektywności działania organizacji³. To głównie tego typu procesy restrukturyzacji stały się podstawą zmian zachodzących w ostatnich latach w organizacjach.

Kompleksowe zmiany zachodziły również w przedsiębiorstwach o szczególnym znaczeniu dla gospodarki w regionie pomorskim i obejmowały swoim zakresem systemy ochrony i bezpieczeństwa organizacji.

Należy pamiętać, że wydarzenia ostatnich lat związane ze zwiększającymi się zagrożeniami działaniami niekonwencjonalnymi oraz rozszerzającym się terroryzmem zdynamizowały proces doskonalenia służb ochrony przedsiębiorstw nie były jednak początkiem tego procesu. Zmiana spojrzenia na problematykę bezpieczeństwa organizacji rozpoczęła się wraz z przekształceniami własnościowymi - prywatyzacją i komercjalizacją. W przedsiębiorstwach o szczególnym znaczeniu dla gospodarki obszar służb ochrony postrzegany był przez pryzmat zorganizowanej części mienia przeznaczonego do usamodzielnienia a następnie do prywatyzacji lub jako obszar zastosowania outsorsingu rozumianego jako przekazanie zadań, sprzętu oraz osób zatrudnionych w ochronie do wyspecjalizowanych zewnętrznych firm ochrony.

¹ Por. K. Perechuda *Istota strategii tautologicznej* w Praca zbior. Pod red. R. Krupskiego „Zarządzanie strategiczne - problemy teorii i praktyki”, Wałbrzyska Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości - Wałbrzych 2003, s. 51 -51.

² Por. B. Pelka *Polityka przemysłowa, strategie i restrukturyzacja przedsiębiorstw*, Instytut Organizacji Przemysłu Maszynowego, Warszawa 1992, s. 84.

³Por.j.w. s. 89.

19.1. Prawne podstawy działań restrukturyzacyjnych

Podstawą do rozpoczęcia działań restrukturyzacji podmiotowej stało się uchwalenie w dniu 22 sierpnia 1997 roku Ustawy o ochronie osób i mienia⁴. Ustawa określała zasady tworzenia i funkcjonowania służb ochrony oraz obiekty, obszary i urządzenia podlegające obowiązkowej ochronie. Ustawa ta weszła w życie w dniu 27 marca 1998 roku. Jednakże jej działanie w ówczesnym czasie było ograniczone. Ograniczenie wynikało z faktu nie wydania i podpisania aktów wykonawczych umożliwiających funkcjonowanie ustawy.

Ustawa z 22 sierpnia była zupełnie nową formą prawną nakazującą obowiązkową ochronę obszarów, obiektów i urzędzeń ważnych dla obronności, interesu gospodarczego i bezpieczeństwa publicznego. Nowe uwarunkowania prawne zobowiązywały wojewodów do stworzenia ewidencji dóbr państwowych podległych obowiązkowej ochronie. Proces ten znacznie się wydłużył w związku z wprowadzaniem reformy administracyjnej. Ponadto, w świetle przepisów ustawy wojewoda mógł narzucić formę ochrony. Jeżeli tego nie zrobił, decyzję w tym zakresie podejmowała osoba odpowiedzialna za bezpieczeństwo w danej jednostce organizacyjnej (kierownik zakładu).

Ustawa nakłada obowiązek ochrony portów morskich, ujęć wody, wodociągów, linii energetycznych i telekomunikacyjnych, rurociągów paliwowych oraz magazynów rezerw państwowych. Dodatkowo określono, iż jednym z warunków działaności w zakresie ochrony instytucji wymienionych w ustawie jest posiadanie przez pracowników ochrony licencji pierwszego stopnia zaś przez kierownictwo służby - drugiego stopnia. By ją uzyskać pracownicy musieli ukończyć odpowiedni kurs i zdać egzamin w Komendzie Wojewódzkiej Policji. Przystąpienie do egzaminu warunkowane było posiadaniem przez pracownika odpowiedniego zaświadczenia lekarskiego. Brak w ówczesnym czasie odpowiedniego rozporządzenia Ministra Zdrowia powodował, że nie wiadomo było jaki rodzaj badań powinni przejść kandydaci do licencji.

Przedstawione problemy dotyczące uwarunkowań prawnych wskazują iż kreatorzy zmian w sferze ochrony obiektów gospodarczych już na początku swoich działań stanęli przed problemem braku stosownych przepisów uszczegóławiających realizację procesów dostosowawczych. Brak przepisów wykonawczych utrudniał identyfikację warunków realizacji procesów restrukturyzacji. Sytuacja tak trwała przez wiele lat, a niektóre przepisy wykonawcze pojawiły się dopiero w 2003 roku⁵.

19.2. Cele restrukturyzacji straży przemysłowych w analizowanych przedsiębiorstwach

Procesy restrukturyzacji służb ochrony rozpoczęły się w połowie 1998 roku. Prekursorem działań w tym zakresie na terenie województwa pomorskiego była

⁴ Dziennik Ustaw 1997 r nr 114 poz. 740.

⁵ np. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2003 roku w sprawie obiektów szczególnie ważnych dla bezpieczeństwa i obronności państwa oraz ich szczególnej ochrony (Dz. U. Nr 116, poz. 1090) lub Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 kwietnia 2003 roku w sprawie wykazu spółek, przedsiębiorstw państwowych i jednostek badawczo - rozwojowych, prowadzących działalność na potrzeby bezpieczeństwa i obronności państwa, a także spółek realizujących obrót z zagranicą towarami, technologiami i usługami o znaczeniu strategicznym dla bezpieczeństwa państwa oraz dla utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa (Dz. U. Nr 86, poz. 790).

19. RESTRUKTURYZACJA PODMIOTOWA - DOSKONALENIE FUNKCJONOWANIA SŁUŻB OCHRONY W PRZEDSIĘBIORSTWACH O ZNACZENIU STRATEGICZNYM - ANALIZA PRZYPADKÓW

Wstęp

Zmiany zachodzące w otoczeniu społecznym i gospodarczym wymuszają realizację działań dostosowawczych w organizacjach. W ostatnich latach częściej mamy do czynienia ze zmianami nadążającymi za otoczeniem niż ze zmianami wiodącymi i wymuszającymi zmiany w otoczeniu. Samo otoczenie społeczno - gospodarcze charakteryzuje się dużą dynamiką zmian. Zmiany te są trudno przewidywalne i mają charakter burzliwy lub wręcz turbulentny tym samym rośnie dynamika zmian¹.

Organizacje starając się jak najlepiej dostosować do otoczenia realizują procesy restrukturyzacji. Procesy te realizowane są w dwóch płaszczyznach:

- podmiotowej,
- przedmiotowej.

Restrukturyzacja przedmiotowa to zmiany systemowe w organizacji związane z przekształceniami technicznymi, technologicznymi i asortymentowymi.

Restrukturyzacja podmiotowa to zmiany systemowe w organizacji związane z przekształceniami prawno - organizacyjnymi². Restrukturyzacja podmiotowa jest postrzegana jako prawne, organizacyjne i ekonomiczne przystosowanie organizacji do nowych warunków systemowych determinowanych przez otoczenie. Działanie to realizowane jest w celu podniesienia efektywności działania organizacji³. To głównie tego typu procesy restrukturyzacji stały się podstawą zmian zachodzących w ostatnich latach w organizacjach.

Kompleksowe zmiany zachodziły również w przedsiębiorstwach o szczególnym znaczeniu dla gospodarki w regionie pomorskim i obejmowały swoim zakresem systemy ochrony i bezpieczeństwa organizacji.

Należy pamiętać, że wydarzenia ostatnich lat związane ze zwiększającymi się zagrożeniami działaniami niekonwencjonalnymi oraz rozszerzającym się terroryzmem zdynamiczowały proces doskonalenia służb ochrony przedsiębiorstw nie były jednak początkiem tego procesu. Zmiana spojrzenia na problematykę bezpieczeństwa organizacji rozpoczęła się wraz z przekształceniami własnościowymi - prywatyzacją i komercjalizacją. W przedsiębiorstwach o szczególnym znaczeniu dla gospodarki obszar służb ochrony postrzegany był przez pryzmat zorganizowanej części mienia przeznaczonego do usamodzielnienia a następnie do prywatyzacji lub jako obszar zastosowania outsorsingu rozumianego jako przekazanie zadań, sprzętu oraz osób zatrudnionych w ochronie do wyspecjalizowanych zewnętrznych firm ochrony.

¹ Por. K. Perechuda *Istota strategii tautologicznej* w Praca zbior. Pod red. R. Krupskiego *.Zarządzanie strategiczne - problemy teorii i praktyki".* Walbrzyska Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości - Walbrzych 2003, s. 51 -51.

² Por. B. Pelka *Polityka przemysłowa, strategie i restrukturyzacja przedsiębiorstw.* Instytut Organizacji Przemysłu Maszynowego, Warszawa 1992, s. 84.

³Por. j.w. s. 89.

- zwiększenie zainteresowania kierownictwa wydzielonego obszaru organizacji zyskiem i jednocześnie nałożenie na to kierownictwo odpowiedzialności za jego osiągnięcie;
- lepsze możliwości pomiaru efektywności działania wydzielonego obszaru;
- powolne obniżanie kosztów działalności wydzielonego obszaru;
- zmniejszenie zatrudnienia w podmiocie macierzystym;
- stworzenie nowej firmy mogącej konkurować w zakresie świadczonych usług z firmami zewnętrznymi;
- łatwiejszy dostęp do inwestorów zewnętrznych;
- poprawę efektywności zarządzania wydzielonymi zasobami;
- bardziej energiczne poszukiwanie przez kierownictwo wydzielonego obszaru nowych możliwości pracy poza strukturami podmiotu macierzystego;

Oczywistym jest fakt, iż każde projektowane rozwiązanie organizacyjne wiąże się z pewnymi niedogodnościami i zagrożeniami. Wśród najważniejszych z nich zidentyfikowano:

- zmianę systemu kontroli nad restrukturyzowanym obszarem z bezpośredniej na pośrednią (realizowaną za pomocą organów nadzorczych określonych w Kodeksie Handlowym);
- konieczność posiadania lub pozyskania odpowiednio kwalifikowanych kadr zarządzających;
- konieczność przeprowadzenia działań wśród załogi restrukturyzowanego obszaru organizacji przełamujących opory wobec projektowanych zmian;
- początkowe zwiększenie kosztów utrzymania służb ochrony związane ze zwiększeniem niezbędnego stanu zatrudnienia w spółce (potrzeba zatrudnienia specjalistów ds. finansowo - księgowych oraz handlowych lub też potrzeba korzystania z wyspecjalizowanych zewnętrznych firm) oraz doposażenie w niezbędny sprzęt.

Dokonując analizy czynników determinujących realizację procesu zmiany w analizowanych podmiotach, kreatorzy działań doszli do wniosku, że korzyści związane z usamodzielnieniem służb ochrony przewyższają ewentualne niebezpieczeństwa i tym samym podjęto decyzję o realizacji procesu restrukturyzacji podmiotowej.

19.3. Zakres i kolejność działań restrukturyzacyjnych

Doświadczenia związane z realizacją prac restrukturyzacyjnych w obszarze sfery logistycznej w innych podmiotach pozwoliły doradcom wspomagającym kreatorów zmian na wykorzystanie zdobytej wiedzy i stworzenie określonych procedur i algorytmów działań pozwalających na sprawną realizację procesu restrukturyzacji podmiotowej. W analizowanych podmiotach powołano zespoły analityczno - projektowe składające się z przedstawicieli reprezentujących kreatorów zmiany - zarządy podmiotów restrukturyzujących służby ochrony, przedstawicieli restrukturyzowanych obszarów oraz konsultantów zewnętrznych. Zakres prac projektowych, przydzielonych do realizacji zespołom analityczno - projektowym, niezbędnych do przeprowadzenia w restrukturyzowanych obszarach obejmował swoim zakresem następujące działania:

- zaprojektowanie koncepcji organizacyjno - prawnej przyszłej spółki;
- przygotowanie biznes planu realizacji przedsięwzięcia;

- przygotowanie projektu umowy generalnej o świadczenie usług w zakresie ochrony mienia na rzecz podmiotu macierzystego;
- przygotowanie projektów porozumienia w zakresie gwarancji, uprawnień i świadczeń pracowniczych w nowo powstałych spółkach;
- przeprowadzenie spotkań wyjaśniającego istotę, cel i zakres prac restrukturyzacyjnych;
- opracowanie planu i zakresu przedsięwzięć inwestycyjnych;
- weryfikację planu ochrony podmiotów macierzystych;
- rozpoznanie rynku dostawców oraz zawarcie z nimi porozumienia w zakresie możliwości dostaw specjalistycznego wyposażenia niezbędnego do realizacji usług w zakresie ochrony mienia;
- **określenie Tjrganizacyjnych** i prawnych determinantów warunkujących realizację procedur restrukturyzacyjnych.

Niezależnie od realizacji przedstawionych powyżej prac projektowych niezbędnym dla sprawnego przeprowadzenia procesów restrukturyzacji było wykonanie działań leżących poza zakresem kompetencji powołanych zespołów analityczno projektowych. Do zakresu tych działań należało:

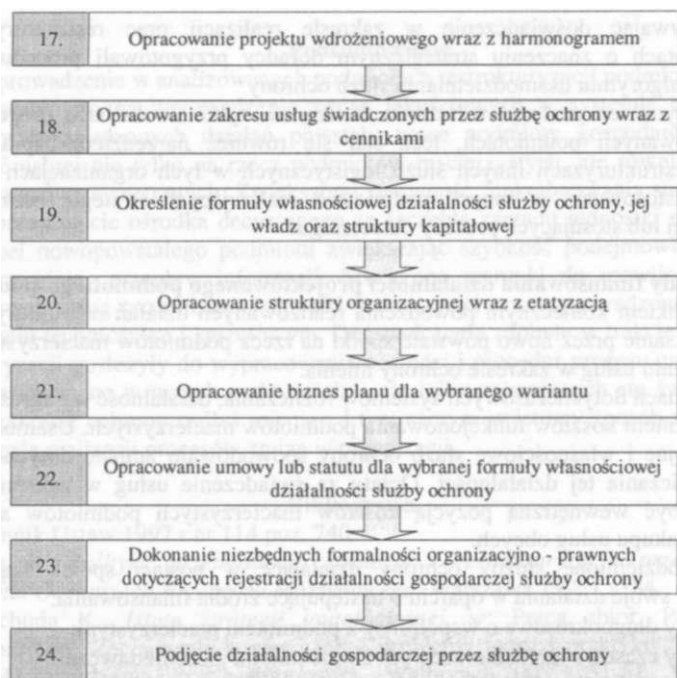
- dokonanie wybór wariantu formuły organizacyjno - prawnej przyszłej spółki (decyzja zarządu podmiotu macierzystego);
- akceptacja lub wskazanie kierunków weryfikacji założeń projekcji działalności przyszłej spółki przedstawionej w biznes planie (decyzja zarządu podmiotu macierzystego);
- akceptacja lub wskazanie kierunków zmian w projekcie umowy generalnej o świadczenie usług w zakresie ochrony mienia (decyzja zarządu podmiotu macierzystego);
- akceptacja lub wskazanie kierunków zmian w projekcie porozumienia dotyczącego gwarancji uprawnień i świadczeń pracowniczych w nowej spółce (decyzja zarządu podmiotu macierzystego oraz przedstawicieli załogi restrukturyzowanego obszaru);
- podjęcie decyzji o powołaniu zarządu spółki w organizacji, nadaniu mu pełnomocnictw urzważrfiających do reprezentowania nowego podmiotu w celu podpisania zobowiązań umożliwiających pozyskanie wyposażenia i sprzętu niezbędnego do realizacji zadań przyszłej firmy oraz występowania w imieniu spółki przed organami koncesyjnymi (decyzja zarządu podmiotu macierzystego);
- udzielenie przez podmiot macierzysty gwarancji finansowych na zobowiązania w zakresie zakupu i leasingu sprzętu i wyposażenia podpisywane przez zarząd nowej spółki (decyzja zarządu podmiotu macierzystego);

Po zrealizowaniu przedstawionych działań przystępowano do kolejnych etapów prac polegających na:

- przygotowaniu projektu umowy spółki (akceptacja zarządu podmiotu macierzystego);

Mirosław Czapiewski, Zbigniew Kreft, Roman Szarański
**Restrukturyzacja podmiotowa- doskonalenie funkcjonowania służb ochrony
w przedsiębiorstwach o znaczeniu strategicznym - analiza przypadków**

Rys. 19.1. Algorytm restrukturyzacji służb ochrony mienia⁶.

Źródło: J. Senyszyn, T. Białas, M. Czapiewski, S. Twardowski, J. Szczukowski. *Procedura usamodzielniania służb logistycznych przedsiębiorstwa na przykładzie procesu restrukturyzacji służb ochrony w: Pieniądze i więź nr 3(8) 2000 r. s. 79 - 80.*

- wyborze władz spółki - zarząd oraz rada nadzorcza (w zależności od zastosowanej formuły własnościowej decyzja podmiotu macierzystego lub stosowne uchwały właścicieli spółki menagersko - pracowniczej);
- zamówieniu sprzętu i wyposażenia umożliwiającego prowadzenie działalności w zakresie ochrony mienia określonym w umowie generalnej (obszar decyzyjny zarządów nowopowstałych spółek ochrony mienia);
- podpisaniu aktu notarialnego;
- podpisaniu z podmiotem macierzystym umowy generalnej o świadczenie usług w zakresie ochrony mienia;
- podpisaniu porozumienia dotyczącego gwarancji uprawnień i świadczeń pracowniczych pomiędzy zarządem podmiotu macierzystego a zarządem nowopowstałej spółki ochrony mienia;
- wystąpieniu o otrzymanie numerów REGON i NIP;
- założeniu konta spółki;
- rejestracji spółki i rozpoczęciu działalności.

⁶ Szerzej na temat algorytmu restrukturyzacji służb ochrony: J. Senyszyn, T. Białas, M. Czapiewski, S. Twardowski, J. Szczukowski, *Procedura usamodzielniania służb logistycznych przedsiębiorstwa na przykładzie procesu restrukturyzacji służb ochrony, w: "Pieniądze i więź" nr 3(8) 2000 r.*

Zdobywając doświadczenie w zakresie realizacji prac restrukturyzacyjnych w podmiotach o znaczeniu strategicznym doradcy przygotowali procedury zmiany w postaci algorytmu usamodzielniania służb ochrony

Algorytm ten posłużył wdrażaniu zmiany nie tylko w służbach ochrony mienia w analizowanych podmiotach, lecz stał się również narzędziem usprawniającym procesy restrukturyzacji innych służb logistycznych w tych organizacjach a ponadto znalazł zastosowanie w innych podmiotach realizujących strategię budowy grupy kapitałowej lub stosujących procesy outsorsingu.

19.4. Zasady Finansowania działalności projektowanego podmiotu gospodarczego

Warunkiem koniecznym powodzenia realizowanych działań restrukturyzacyjnych było podpisanie przez nowo powstałe spółki na rzecz podmiotów macierzystych umów o świadczeniu usług w zakresie ochrony mienia.

W ramach dotychczasowych systemów rozliczania, działalność w zakresie ochrony była elementem kosztów funkcjonowania podmiotów macierzystych. Usamodzielnienie organizacyjne i własnościowe służb ochrony spowodowało zmianę dotychczasowych zasad rozliczania tej działalności. Opłaty za świadczenie usług w zakresie ochrony przestały być wewnętrzną pozycją kosztów macierzystych podmiotów a stały się kosztami zakupu usług obcych.

Usamodzielnione służby ochrony działające w postaci spółek kapitałowych rozpoczęły swoje działania w oparciu o następujące źródła finansowania:

- umowy długookresowe o współpracy z podmiotem macierzystym;
- umowy czasowe lub jednorazowym z pozostałymi zleceniodawcami.

Pierwsze źródło finansowania opierało się na umowach długookresowych zawieranych pomiędzy usamodzielnioną służbą ochrony a podmiotem macierzystym. Umowy te opierano na następujących zasadach:

- wprowadzeniu w pierwszym etapie (w przypadku analizowanych podmiotów był to okres obowiązywania gwarancji pracowniczych zawartych w umowach społecznych - pakietach towarzyszących procesom restrukturyzacji i zawierał się w okresie od 2 do 3 lat) funkcjonowania nowego podmiotu gospodarczego zasady budżetowania działalności poprzez identyfikację poziomu kosztów ponoszonych na utrzymanie służb wchodzących w struktury nowego podmiotu i określenia na tym poziomie miesięcznego ryczałtu pokrywającego ten poziom kosztów;
- stopniowemu odchodzeniu od zasady ryczałtu pokrywającego bieżące koszty działalności na rzecz systemu mieszanego opierającego poziom przychodów spółki częściowo na opłacie ryczałtowej (odpowiadającej poziomowi gotowości do świadczenia usług na rzecz podmiotu macierzystego) oraz na systemie zleceń jednorazowych i czasowych składanych przez podmioty macierzyste na określone zadania;
- docelowo zmniejszeniu do minimum lub likwidacja opłaty ryczałtowej i przejście na całkowicie komercyjne zasady rozliczeń oparte na zleceniach czasowych lub jednorazowych.

Drugie źródło finansowania opierało się na dodatkowych przychodach i pochodziło ze świadczenia usług na rzecz innych podmiotów gospodarczych posiadających siedziby i działających na terenie podmiotów macierzystych oraz na rzecz firm zewnętrznych. Zasady systemu rozliczeń stały się przedmiotem umów generalnych określających zakres i poziom świadczeń wzajemnych pomiędzy podmiotami macierzystymi a nowopowstałymi spółkami.

Podsumowanie

Przeprowadzenie w analizowanych podmiotach restrukturyzacji podmiotowej służb ochrony pozwoliło na wprowadzenie zmian jakościowych w systemie ochrony. W wyniku przeprowadzonych działań powstały nowe podmioty gospodarcze mogące świadczyć usługi nie tylko na rzecz podmiotów macierzystych, ale również na rzecz zlecających zewnętrznych. Zwiększono sprawność funkcjonowania służb ochrony poprzez przesunięcie ośrodka decyzyjnego ze szczebla zarządu jednostki macierzystej na szczebel nowopowstałego podmiotu zwiększając szybkość podejmowania decyzji oraz usprawniając przepływ informacji. Stworzono warunki do rozwijania zakresu świadczonych usług poza obszar jednostki macierzystej oraz wprowadzono zmiany w wyposażeniu technicznym i sprzętowym. Doświadczenia zdobyte w trakcie pierwszych restrukturyzacji posłużyły do wypracowania narzędzi i procedur procesu zmiany, które zostały zastosowane w innych podmiotach - nie tylko zajmujących się świadczeniem usług w zakresie ochrony osób i mienia - i tym samym w istotny sposób wpłynęły na usprawnienie realizacji procesów zmian w organizacji.

Bibliografia

1. Dziennik Ustaw 1997 r nr 114 poz. 740
2. Pelka B. *Polityka przemysłowa, strategie i restrukturyzacja przedsiębiorstw Instytut Organizacji Przemysłu Maszynowego*, Warszawa 1992, s. 84.
3. Perechuda K., *Istota strategii tautologicznej*, w: Praca zbior. Pod red. R. Krupskiego „Zarządzanie strategiczne - problemy teorii i praktyki”. Wałbrzyska Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości - Wałbrzych 2003, s. 51-51.
4. Senyszyn J., Białas T., Czapiewski M., Twardowski S., Szczukowski J, *Procedura usamodzielniania służb logistycznych przedsiębiorstwa na przykładzie procesu restrukturyzacji służb ochrony*, w: „Pieniądze i więź” nr 3(8) 2000 r.

Summary

Subject restructuring; improving the Operation of security Services at enterprises of strategic importance - a case study.

Authors, using their experience gained in economic practice, are presenting the analysis of the restructuring process on security Service in those companies, which have strategic meaning in the Pomeranian Region. They are putting forward motives of restructuring processes, procedures, applications and all the after-effects. The emphasis is put on creating the rules of provisioning of Service and qualin changes in realizing the problems and social acceptance of carried out activities.

20. BEZPIECZEŃSTWO DANYCH W ŁAŃCUCHACH DOSTAW

Streszczenie

Procesy zachodzące na wejściu i wyjściu systemu logistycznego mają decydujące znaczenie w zarządzaniu logistycznymi łańcuchami dostaw. Referat ten wskazuje, iż w nowoczesnych systemach logistycznych podkreśla się potrzebę informacji i tworzenia baz danych. Bezpieczeństwo informacji zależy od uczestników łańcuchów dostaw, lecz tylko partnerstwa pozwala na pełne bezpieczeństwo.

Wprowadzenie

Narastający wzrost globalizacji przemysłu, wymagającej skoordynowania złożonych przepływów materiałów i informacji od licznych podwykonawców z wielu punktów produkcyjnych na zróżnicowane rynki, szczególnie jasno uwypukla nieprzystosowanie istniejących struktur do zabezpieczania danych w łańcuchu dostaw. W rzeczywistości to rozwój sieci informatycznej spowodował wzrost informacji płynących z rynku do punktów dostawy i zadania pytania, czy wszystkie dane, które przepływają w łańcuchu dostaw powinny trafiać do tych punktów i czy jest zachowane bezpieczeństwo tych danych?

20.1. Technologie w dziedzinie informacji logistycznej

Nowoczesne systemy logistyczne opierają się na systemach informatycznych, zwanych także zintegrowanymi systemami zarządzania, stanowiąc ich główną część w odniesieniu do łańcuchów dostaw. Szybki rozwój technik informatycznych przyspieszył zastosowanie logistyki jako samodzielnej funkcji w obrębie działalności gospodarczej przedsiębiorstw. System logistyczny wymaga pozyskania dużej ilości zróżnicowanych pod względem treści informacji i szybkiej reakcji ze strony konkretnych podmiotów decyzyjnych. Nowe warunki finansowe w powiązaniu z funkcjonowaniem systemu logistycznego sprzyjały powstaniu nowych, wyspecjalizowanych operatorów logistycznych, których zadaniem jest organizowanie czynności i faz w przepływie dóbr materialnych od momentu powstania do zakończenia łańcucha logistycznego. Przekaz i dostęp do informacji (wspomaganie systemem EDI) po stronie popytu i podaży sprawiły, że operatorzy w równym stopniu mogą korzystać z usług przewozowych¹.

Mając na uwadze zadania można ocenić system informatyczny ze względu na jego przydatność dla współczesnej logistyki i stwierdzić należy, że w warunkach polskiej informatyki aktualnie bazuje się na lokalnych sieciach mikrokomputerowych eksploatowanych w przedsiębiorstwach.

Obecnie oferowane rozwiązania CRM² możemy zaliczyć do systemów, zawierających większość z następujących funkcji: sprzedaż - zarządzanie kontaktami, struktura klientów instytucjonalnych, historia kontaktów sprzedaży, zamówienia, transakcja handlowe, całokształt analiz w ramach cyklu sprzedaży; zarządzaniem terminarzem i korespondencją - kalendarz i baza danych, obsługa poczty tradycyjnej i elektronicznej; marketing - zarządzanie kampanią, katalog produktów, konfigurator

¹ Por. W. Bąkowski, *Zalolenia do strategii rozwoju transportu samochodowego.*, Wyd. UE, Szczecin 1995, s. 59.

² CRM - z ang. Customer Relationship Management.

produktów, cenniki i oferty; serwis i wsparcie klienta po sprzedaży - kontrola zamówień, obsługa gwarancyjna i pogwarancyjna; zarządzanie finansami, księgowość, produkcja, dystrybucja, zarządzanie zasobami ludzkimi; synchronizacja danych - dotyczy współdziałania pomiędzy urządzeniami przenośnymi a centralną bazą danych lub różnymi bazami danych i serwerami aplikacji; E-commerce - realizacja handlu elektronicznego¹. W ostatnich latach w Polsce powszechny stał się zakup kilku komputerów, które użyte zostają do wdrożeń autonomicznych systemów odcinkowych wspomagających zarządzanie przedsiębiorstwem, które następnie włączane są w sieć, gdzie w konsekwencji jest tworzona nadbudowa systemu tzw. system informowania kierownictwa (SIK). Obecnie w warunkach polskich coraz powszechniejsze staje się instalowanie sieci o strukturze gwiazdowo - liniowej z wyróżnionym węzłem obsługi zasobów, pracującym pod specjalistycznym systemem operacyjnym znanym pod nazwą Novell. Zaletą jest zgodność z systemem MS- DOS przy pełnym zabezpieczeniu i ochronie przechowywanych danych. Korporacje międzynarodowe wchodząc do polskich przedsiębiorstw handlowych wprowadzają sieć UNIX, która daje większe możliwości rozbudowy systemów informatycznych poprzez teletransmisję.

20.2. Łańcuch dostaw we współczesnym przedsiębiorstwie

Przedsiębiorstwa poddawane są w dynamicznym otoczeniu konkurencyjnym ciągłej presji dostawców i klientów. Zmuszeni są do poszukiwania podnoszenia efektywności i sprawności funkcjonowania łańcucha dostaw, przy czym łańcuch dostaw rozumiemy jako sieć organizacji zaangażowanych, poprzez powiązania z dostawcami i odbiorcami, w różne procesy i działania, które tworzą wartość w postaci produktów i usług dostarczanych ostatecznym konsumentów.⁴ Zarządzanie łańcuchem dostaw stanowi próbę szybszego od konkurencji dostosowania się do coraz szybciej następujących zmian tych właśnie potrzeb rynku.

Cele zarządzania łańcuchem dostaw to:

- niższe koszty,
  - wyższa jakość,
  - większa różnorodność,
  - większa elastyczność,
  - szybszy czas reakcji,
- ale tylko przy doskonałym przepływie informacji w łańcuchu dostaw.

O znaczeniu intensyfikacji procesu kooperacji przedsiębiorstw w realizacji zadań logistycznych świadczy, zestaw przedsięwzięć stymulujących dążenia do ściślejszych powiązań między dostawcami a odbiorcami (klientami) oraz innymi instytucjami współpracującymi w łańcuchu dostaw. Są to następujące przedsięwzięcia⁵ pokazane procentowo w tabeli 1. Przeprowadzone badania zostały na grupie 100 przedsiębiorstw w 1999 r. oraz 2004r.

Wyniki poniższych badań ankietowych (tabela 20.1) wskazują na rangę oraz wzrost znaczenia kooperacji przedsiębiorstw i międzyinstytucjonalnych aspektów łańcucha dostaw. Rozwinięty na podstawie wyników przeprowadzonych badań przyszły model logistyki mieści w sobie m. in. wykraczający poza przedsiębiorstwo łańcuch dostaw jako podstawowy obiekt zainteresowań modelu oraz koncepcję

¹ Por. P. Adamczewski. *CRM jako ogniwo łańcucha logistycznego*, „Logistyka a Jakość” nr 3/2000.

⁴ Por. M. Christopher. *Logistyka i zarządzanie łańcuchem dostaw*. Wyd. PCDL. Drelów 2000. s. 14.

⁵ Por. P. Byrne. W. Markham. *Improving Quality and Productivity in the Logistics Process. Achieving Customer Satisfaction Breakthroughs*. Wyd. Council of Logistics Management, Oak Brook. Illinois 1991. s. 39.

międzyinstytucjonalnego rozwiązania problemów jako sposób analizy i działania logistycznego.

Wychodząc z ogólnych założeń i zadań, jak również zasygnalizowanych poprzednio wyników badań empirycznych, podkreślających rosnące znaczenie zarządzania łańcuchem dostaw, można wskazać na wiele istotnych korzyści wynikających z zastosowania tej koncepcji zarządzania, powstających zarówno po stronie odbiorców i dostawców.

Przy kształtowaniu łańcucha dostaw w formie międzyinstytucjonalnego systemu logistycznego, określonego przez związki kooperacyjne, powinno się uwzględniać adekwatne dla danych sytuacji fazy i procedury postępowania.

Tabela 20.1.

Przedsięwzięcia stymulujące dążenie do powiązań między dostawcami i odbiorcami

Przedsięwzięcia	Polska 1999	Polska 2004
Redukcja liczby przedsiębiorstw transportowych	76%	81%
Tworzenie umownego potwierdzonego partnerstwa z dostawcami	54%	89%
Redukcja liczby dostawców	34%	68%
Zawieranie długoterminowych umów	53%	88%
Rozwój strategicznych aliansów z dostawcami	16%	75%
Tworzenie umownie potwierdzonego partnerstwa z przedsiębiorstwami transportowymi	22%	94%
Rozwój strategicznych aliansów z przedsiębiorstwami świadczącymi usługi logistyczne	22%	49%

Źródło: Opracowanie własne.

W sensie ogólnym można przedstawić następującą procedurę przygotowawczą dla zarządzania wspomnianym łańcuchem⁶:

- faza analizy wymagań klientów, z uwzględnieniem pozostałych podstawowych zadań realizowanych w strukturze łańcucha dostaw;
- faza analizy wyodrębnionych w strukturze łańcucha dostaw, procesów logistycznych jak analiza wzajemnych zależności między podstawowymi procesami i funkcjami;
- ustalenie podstawowych zasad zarządzania w odniesieniu do łańcucha dostaw, z których realizacja wymaga każdorazowo nieco innych algorytmów sterowania oraz wywołuje w związku z tym zróżnicowane wymagania wobec **systemów informacji logistycznych**;
- wypracowanie koncepcji rozwiązań w zakresie **technologii informacji logistycznych**;
- faza analizy efektów dotyczących wariantów rozwiązań zarządzania łańcuchem dostaw, której zadaniem jest ocena stopnia realizacji założonych celów;

⁶ Por. R. König, H. Krampe. *Supply Chain Management. Jahrbuch der Logistik*. Düsseldorf. 1995. s. 154- 155.

- wybór i realizacja nadzwyczajnych wariantów zarządzania łańcuchem dostaw.
- Przedstawione fazy i przedsięwzięcia powinny być powiązane na zasadzie sprzężenia zwrotnych w celu poprawy i stymulowania całościowych rozwiązań w procesie zarządzania łańcuchem dostaw. Jego dopracowanie wymaga systemowego podejścia, orientacji na procesy logistyczne realizowane dzięki przepływowi informacji.

20.3. Zamawianie dostaw a przepływ danych

W zarządzaniu logistyką celem jest powiązanie rynku zbytu, sieci dystrybucyjnej, procesu wytwarzania oraz zaopatrzenia w taki sposób, aby klienci byli obsługiwani na wyższym poziomie po niższych kosztach. Badania empiryczne potwierdzają, że przy podejmowaniu decyzji o wyborze dostawców podstawowym kryterium wyboru obok jakości produktu, jest szeroko rozumiany poziom obsługi dostaw, będący specyficznym rodzajem usługi logistycznej w konkretnej działalności gospodarczej. Przy podejmowaniu decyzji dotyczących zakupów niezawodności dostawy przynajmniej się często priorytet przed poziomem cen nabywanych dóbr. Poziom obsługi dostaw został wyraźnie zróżnicowany według nowych metod analitycznych. Zamiast magazynowania i transportu wewnątrzzakładowego rozpoczęto organizację dostaw synchronizowanych z procesami produkcyjnymi. Przez zaopatrzenie należy rozumieć kompleksowe gospodarowanie wszystkimi niezbędnymi czynnikami produkcyjnymi w przedsiębiorstwie⁷. Zadaniem logistyki zaopatrzenia jest kształtowanie, sterowanie, regulacja i kontrola całkowitego przepływu materiałów i informacji od dostawców do przedsiębiorstwa, przy uwzględnieniu optymalizacji celów sfery zaopatrzenia, gospodarki magazynowej, transportu i produkcji, ze względu na cele ogólne. Działania często wykraczają poza granice funkcjonalne przedsiębiorstwa oraz granice organizacyjne i nie mogą być efektywnie zrealizowane bez zaangażowania się weń wszystkich stron uczestniczących w transakcji. Pokazanie danych, jakie są potrzebne w procesie zaopatrzenia oraz analiza tych danych pozwala na zmaksymalizowanie wartości w łańcuchu dostaw:

1. Określenie lub powtórna ocena potrzeb. Transakcja zakupu jest zainicjowana w odpowiedzi na potrzebę użytkownika (wewnętrzne bazy danych określające wielkości zapasów magazynowych, zejście do stanów minimalnych na niektóre materiały). Sprawdzenie czy dane są aktualne i czy faktycznie zachodzi potrzeba w danej chwili zakupów tych materiałów.
2. Zdefiniowanie i ocena wymagań użytkownika. Określa się parametry danych materiałów (wysokość, grubość, wagę, średnicę) często korzystając z wewnętrznych baz danych. Wykorzystując te dane, zaopatrzeniowiec może przekazać potrzeby użytkownika potencjalnym dostawcom.
3. Podjęcie decyzji, czy produkować we własnym zakresie, czy dokonać zakupu. Zanim przedsiębiorstwo zaangażuje zewnętrznych dostawców, sprawdza czy może wyprodukować dane produkty we własnym zakresie i ewentualnie podejmuje decyzji na podstawie własnych danych o zakupie surowców. Najczęściej przedsiębiorstwo podejmuje decyzje dotyczącą przerzucenia odpowiedzialności za niektóre czynności na poddostawców, aby móc się skupić na swojej podstawowej działalności.
4. Określenie typu zakupu. W przypadku ponownego zakupu lub rutynowego określa się następujące dane: ilość dostawców proponujących dany materiał w jakiej cenie.

⁷ Por. Ch. Schulte. *Logistik. Wege zur Optimierung idea Material - und Informationsflusses..* Wyd. München. 1991. s. 2.

w jakim czasie dostarcza i o jakim terminie płatności. W przypadku zmodyfikowanego zakupu powtórnego, który wymaga zmiany istniejącego dostawy lub materiału następuje poszukiwanie nowego dostawcy w bazie danych wśród już znanych dostawców. W trzecim przypadku następuje całkowicie nowy zakup, który wynika z nowej potrzeby użytkownika i następuje weryfikacja danych dostarczonych przez dostawców.

5. Przeprowadzenie analizy rynku. Źródło rynku może funkcjonować w warunkach rynku czysto konkurencyjnego (wielu dostawców), rynku oligopolistycznego (kilku dużych dostawców), lub rynku monopolistycznego (jeden dostawca). Znajomość rynku i danych, jakie mamy do dyspozycji, na którym firma dokonuje zakupu umożliwia zaopatrzeniowcowi określenie liczby dostawców funkcjonujących na tym rynku, a także ich słabych i mocnych stron i wybranie najbardziej skutecznej metody zakupu.
6. Określenie wszystkich możliwych dostawców. Polega na określeniu wszystkich potencjalnych dostawców, łącznie z tymi, z których firma nie korzystała.
7. Wstępna selekcja wszystkich możliwych źródeł zaopatrzenia. Wstępna selekcja na podstawie informacji płynących od dostawców pozwala ograniczyć liczbę potencjalnych dostawców do tych, którzy są w stanie zaspokoić wymagania użytkownika (dana ilość materiału w określonym czasie).
8. Ocena pozostałych dostawców. Po ograniczeniu liczby potencjalnych dostawców do tych, którzy są w stanie spełnić wymagania użytkownika, należy określić, który pod wpływem informacji dotyczących innych dostawców jest w stanie zaproponować najkorzystniejszy warunek (podawane są informacje od innych dostawców).
9. Wybór konkretnego dostawcy. To nie tylko wybór tego jednego, ale również przekazanie informacji w odpowiedni sposób pozostałym dostawcom, żeby podtrzymać dalsze kontakty. Właściwy wybór musi być poddawany systematycznej weryfikacji.
10. Przyjęcie dostawy produktu lub usługi. Czynność ta jest realizowana przez dostawcę i po jej wykonaniu pojawiają się pierwsze dane o wynikach działania. Będą one brane pod uwagę przy następnym przyjęciu dostawy.
11. Ocena wykonania dostawy. Po wykonaniu usługi lub dostarczenia produktu należy ocenić sposób realizacji zamówienia. W przypadku, gdy dostawca nie zaspokoił potrzeb użytkownika, należy ustalić przyczyny i podjąć odpowiednie działania korygujące.

Od powyższych czynności zależy efektywność w łańcuchu dostaw, ale i następuje nie zawsze do końca kontrolowany przepływ informacji między dostawcą a kupującym. Bez wymiany informacji nie byłoby możliwe zawarcie transakcji.

20.3. Dane i ich stopień bezpieczeństwa w łańcuchu dostaw

Partnerstwo z wybranymi dostawcami wynika z potrzeby zapewnienia przez cały czas odpowiedniej podaży wysokiej jakości materiałów po optymalnym łącznym koszcie zakupu. Koncepcja nawiązania partnerstwa i zawierania sojuszy dotyczy nie tylko procesu zaopatrzenia, gdyż nacisk na rozwój stosunków partnerskich z dostawcami kładzie się obecnie we wszystkich ogniwach łańcuchów dostaw firm. W takiej sytuacji może być pełny przepływ informacji dotyczących sytuacji finansowej przedsiębiorstwa oraz można określić, iż te dane są bezpieczne w ramach łańcucha dostaw.

W przypadku nowo poznanych dostawców w celu uzyskania przelewu przedsiębiorstwo przesyła dane rejestrowe a w przypadku bardzo dużych transakcji zmuszane jest

do podania danych bilansowych. Zazwyczaj te dane są pobierane nie przez dostawcę lecz gwaranta, którym może być firma ubezpieczająca, bank lub inna instytucja finansowa. W przypadku, gdy dane nie przekazujemy dostawcy lecz innej instytucji przedsiębiorstwo ma zagwarantowaną poufność danych. Gdy przekazane dane zostaną dostawcy, a kupujący nie wywiąże się z uzgodnień, bardzo prawdopodobne jest, że dostawca przekaże te informacje innym na rynku.

Kupujący przekazuje informacje o cenach innym dostawcom w celu zdobycia przewagi konkurencyjnej i wynegocjowania lepszych warunków dla siebie. Sprawdza kondycje finansową sprzedającego w celu wyeliminowania ryzyka braku dostaw. W przypadku dostawcy o niestabilnej sytuacji finansowej istnieje niebezpieczeństwo zakłóceń w zapewnieniu regularnej, długoterminowej obsłudze. Finansowy upadek dostawcy może stać się głównym problemem i źródłem zakłóceń w działalności łańcucha dostaw.

Dostawca przekazuje dane dotyczące przedsiębiorstwa w celu uwiarygodnienia się w oczach kontrahenta i przedstawić jak najlepszą ofertę. W ofercie są przekazywane następujące dane:

- cena podstawowa/jednostkowa,
- jakość danych towarów,
- koszt dostawy wraz z wyładunkiem,
- termin płatności,
- czas dostawy.

Na podstawie powyższych danych przedsiębiorstwo podejmuje decyzję o wyborze dostawcy i dane te są porównywane oraz często ujawniane w celu uzyskania najlepszej oferty na rynku.

Można z całą pewnością stwierdzić, że dane finansowe w łańcuchu dostaw są bezpieczne, ale oferty cenowe często są podawane innym dostawcą i w przypadku zmowy dostawców dotyczącej poziomu najniższych cen sugerowanie obniżenia ich nie spowoduje zmian, a podanie ich do wiadomości powoduje zwiększenie konkurencyjności w danej branży.

Tylko partnerstwo w łańcuchu dostaw pozwala na bezpieczeństwo danych, ale wybór dokonuje się na podstawie następujących kryteriów: jakość, niezawodność, potencjał, kondycja finansowa i inne pozostałe pożądane cechy np. wybrana lokalizacja dostawcy.

Wnioski

Zarządzanie łańcuchem dostaw ma ogromny potencjał do wspierania organizacji w osiągnięciu przewagi kosztowo - produktywnościowej, jak i przewagi w wartości dla klienta. Koncepcja łańcucha dostaw opiera się na stwierdzeniu, iż planowanie i koordynowanie przepływów rzeczowych od ich źródła do użytkownika powinno być realizowane w ramach systemu zintegrowanego przy odpowiednim przepływie informacji i nie ma możliwości ograniczenia tego przepływu. Wzrost tempa przepływu towarów jest możliwy dzięki zastosowaniu nowych technologii, w tym głównie informatycznych. Pozwalają one lepiej planować produkcję opierając się na rzetelnych informacjach płynących z rynku. W oparciu o bezpośrednią wymianę informacji w łańcuchu dostaw, można monitorować procesy u jego wszystkich uczestników,

a przepływ danych i ich bezpieczeństwo jest zależne od uczestników łańcuchów dostaw.

Bibliografia

1. Adamczewski P., *CRM jako ogniwo łańcucha logistycznego*, „Logistyka a Jakość” nr 3/2000.
2. Bąkowski W., *Założenia do strategii rozwoju transportu samochodowego*. Wyd. UE, Szczecin 1995.
3. Byrne P., W. Markham: *Improving Quality and Productivity in the Logistics Process. Achieving Customer Satisfaction Breakthroughs*. Wyd. Council of Logistics Management, Oak Brook, Illinois 1991.
4. Christopher M., *Logistyka i zarządzanie łańcuchem dostaw*, Wyd. PCDL, Drelów 2000.
5. König R., Krampe H., *Supply Chain Management*, „Jahrbuch der Logistik”, Düsseldorf 1995.
6. Schulte Ch., *Logistik. Wege zur Optimierung idea Material - und Informationsflusses*. Wyd. München 1991.

Summary

Safety of data in a chain of supplies

Logistic process in modern market decide about supply chain management. The article presents, that modern logistic **Systems** need Information and create the base of data. Information security depend on supply chain participant, but **only** co-partner permit filled **with** security.

21. WARTOŚĆ INTELEKTUALNA W PRZEDSIĘBIORSTWIE - KONIECZNOŚĆ POMIARU! MOŻLIWOŚĆ ZABEZPIECZENIA?

Streszczenie

Przeobrażenia społeczno-gospodarcze zmieniły znaczenie wielu pojęć. Obecnie we współczesnej gospodarce uznaje się, że wiedza jest podstawowym zasobem nowoczesnej firmy zdolnej do kreowania nowej wartości na konkurencyjnym rynku

W literaturze przedmiotu przez kapitał intelektualny rozumiane są takie aktywa przedsiębiorstwa, które nie są w pełni ujęte w sprawozdawczości bilansowej, mimo to możliwe są do identyfikacji i do zastosowania dla powiększenia wartości majątku przedsiębiorstwa.

Prawdziwą rewolucją w systemie oceny przedsiębiorstwa określa się jednak indeks tworzenia wartości (VCI) który opracowały firmy doradcze Cap Gemini Ernest & Yung Center for Business Innovation i Wharton Business School. Miernik ten integruje pojedyncze miary niefinansowe, istotnie wpływające na wartość przedsiębiorstwa w jeden indeks. Pozwala to uzyskać pełny obraz potencjału tworzenia wartości oraz określa kluczowe mierniki działań, które determinują sukces przedsiębiorstwa a także umożliwiają ocenę jego wartości niematerialnych.

Wprowadzenie

W tradycyjnym podejściu na wartość przedsiębiorstwa wpływa wielkość aktywów materialnych oraz ich zdolność do generowania przyszłych dochodów, ocenianych strumieniem pieniężnym. Jednakże większość firm tworzy swoją potęgę ekonomiczną w ograniczonym stopniu opartą na dysponowaniu własnymi składnikami majątku rzeczowego a relacja wartości rynkowej przedsiębiorstw do wartości księgowej sugeruje, że istnieją inne aktywa, które dostrzega rynek, a które nie są odzwierciedlone w sprawozdaniach finansowych. „Jak wskazują badania z 1996 roku doradczej Ernest and Young ponad 50% wartości rynkowej dzisiejszych przedsiębiorstw nie ma pokrycia w aktywach bilansowych tych firm, 30% decyzji inwestycyjnych na rynkach kapitałowych podejmowanych jest na podstawie oceny kryteriów niefinansowych i 35% decyzji zarządów dotyczących wzrostu i rozwoju ma swoje źródło w analizach danych niefinansowych”.

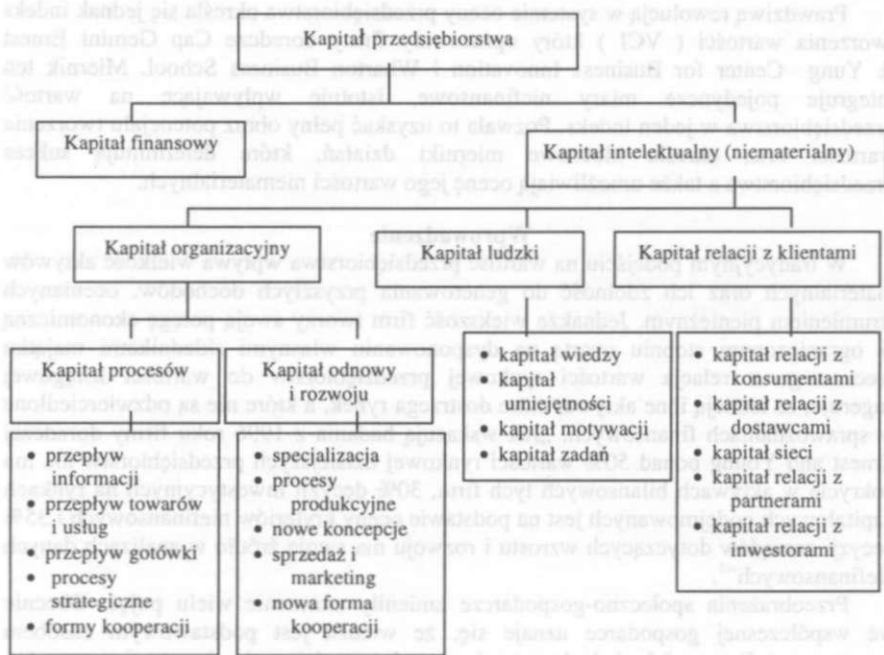
Przeobrażenia społeczno-gospodarcze zmieniły znaczenie wielu pojęć. Obecnie we współczesnej gospodarce uznaje się, że wiedza jest podstawowym zasobem nowoczesnej firmy zdolnej do kreowania nowej wartości na konkurencyjnym rynku. W coraz większej ilości firm zaczyna się rozumieć, że wiedza pracowników oraz zależności pomiędzy nimi a organizacją jest o wiele ważniejszym majątkiem, mającym większy wpływ na ostateczny wynik niż klasyczne aktywa materialne ujęte w zwykłych bilansach.

Ta świadomość i idea doprowadziła do ukształtowania się nowej kategorii ekonomicznej i nauki o zarządzaniu Kapitału Intelektualnego.

21.1. Istota i składniki kapitału intelektualnego

Rozważania nasze rozpoczniemy od zdefiniowania pojęcia kapitał, pod pojęciem którego rozumiane są tu wszystkie elementy, które występują po stronie pasywów w bilansie przedsiębiorstwa i stanowią źródło finansowania składników majątkowych zgromadzonych w przedsiębiorstwie. A. Duliniec przez kapitał rozumie „fundusze (zasoby finansowe) powierzone przedsiębiorstwu przez jego właścicieli i wierzycieli”¹. Wyróżnia ona dwa podstawowe rodzaje kapitału tj.: własny i obcy. Kapitał własny tworzą kapitały podstawowe, zapasowe i rezerwowe oraz nie podzielony wynik finansowy z lat ubiegłych i z bieżącego roku obrotowego. Ponadto Autor zwraca uwagę, że „...przez kapitał zainwestowany w przedsiębiorstwie należy rozumieć zobowiązania, od których płaceno jest oprocentowanie i kapitał własny”². Strukturę kapitału własnego przedsiębiorstwa przedstawiono na rysunku 21.1.

Rys. 21. 1. *Struktura kapitału przedsiębiorstwa w erze informacji*

Źródło: W. Skoczylas.. *Problem pomiaru i oceny tworzenia wartości w erze informacji*, w: Urbańczyk E., *Zarządzanie wartością przedsiębiorstwa w warunkach globalizacji*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego Szczecin 200., s. 241.

W literaturze przedmiotu przez kapitał intelektualny rozumiane są takie aktywa przedsiębiorstwa, które nie są w pełni ujęte w sprawozdawczości bilansowej, mimo to

¹ A. Duliniec. *Struktura i koszt kapitału w przedsiębiorstwie*. PWN, Warszawa 1998, s. 11.

² Tamże. s. 14. Podaje dalej, że „inwestując kapitał w przedsiębiorstwo jego wierzyciele i właściciele mają na uwadze dochody, jakie mogą uzyskać z takich inwestycji, tj. odpowiednio oprocentowanie i dywidendy, a w przypadku akcjonariuszy także zyski kapitałowe, wynikające ze wzrostu wartości kapitału własnego”, s. 14.

możliwe są do identyfikacji i do zastosowania dla powiększenia wartości majątku przedsiębiorstwa. Włącza się do tego kapitału szeroko rozumiany kapitał ludzki, kapitał związany z infrastrukturą przedsiębiorstwa często nazywany kapitałem organizacyjnym lub inteligencją przedsiębiorstwa¹, oraz kapitał związany z zewnętrznymi relacjami przedsiębiorstwa z jego otoczeniem zewnętrznym. Można zatem stwierdzić, że są to ukryte aktywa i szczególne umiejętności menedżerów i personelu firmy decydujące o sposobie wykorzystania przez nią posiadanych możliwości, zdolnościach dostosowywania się do nowych sytuacji, budowy oryginalnych strategii i odnoszenia sukcesu w zmieniającym się otoczeniu².

Inteligencję przedsiębiorstwa kształtują różne elementy, jakimi są:

- inteligencja informacyjna, rozumiana jako zdolność do szybkiego pozyskiwania potrzebnych informacji, gromadzenia ich, przetwarzania i przesyłania własnym szczeblom zarządzania do podejmowania decyzji i kierowania zespołami ludzkimi;
- inteligencja technologiczna wyrażająca się w umiejętnym tworzeniu, nabywaniu i wykorzystywaniu właściwych technologii oraz ciągłym ich doskonaleniu, w celu uzyskiwania wyrobów wysokiej jakości i rozwijania nowych dziedzin produkcji;
- inteligencja innowacyjna postrzegana jako stałe poszukiwanie innowacyjnych rozwiązań i tworzenie korzystnych warunków motywacyjnych dla ich wdrażania;
- inteligencja finansowa przejawiająca się w umiejętnym gospodarowaniu finansami firmy, ich racjonalnym dzieleniu i wydatkowaniu na cele bieżące i perspektywiczne;
- inteligencja marketingowa wyrażająca się w stałym badaniu rynku, szybkim postrzeganiu potrzeb i życzeń klientów, zdolnością wyszukiwania nisz rynkowych i wchodzenia na nowe rynki;
- inteligencja organizacyjna wyrażająca się w zdolności przystosowania organizacji do zmiennych zadań, tworzenia struktur prostych, elastycznych zapewniających doskonałą komunikację wewnętrzną;
- inteligencja społeczna wyrażająca się w szczególnej trosce o ludzi, stałym doskonaleniu warunków pracy, płacy i awansu, poszerzaniu procesów partycypacji i kształtowaniu wysokiej jakości życia w pracy;
- inteligencja ekologiczna wyrażająca się w stałej trosce o środowisko naturalne, wprowadzanie ekologicznie czystych technologii i produktów i budowie zamkniętych procesów produkcyjnych.

Inni ekonomiści stwierdzają, że: „Kapitał intelektualny jest być może nową teorią, ale w praktyce funkcjonuje już od wielu lat - zdroworozsądkowo. Zawsze był ukryty w owej różnicy między rynkową i księgową wartością przedsiębiorstwa³”. Podają dalej za teoretykiem organizacji opartej na wiedzy Karlem-Erikiem Sveiby, że „Gospodarka ery wiedzy oferuje nieograniczone zasoby, gdyż zdolność człowieka do tworzenia nowej wiedzy jest nieskończona⁴”. Porównania międzynarodowe potwierdzają, że zarządzanie wiedzą przyczynia się do poprawy konkurencyjności przedsiębiorstw oraz ogólnych wyników gospodarowania zasobami. Świadczą o tym następujące liczby:

- „Niemał we wszystkich krajach OECD rozwój grupy przedsiębiorstw opartych na wiedzy był przez wiele lat szybszy od ogólnego wzrostu PKB. Udział gospodarki

¹ <http://wp.pl/kapita%B3+ludzki>

² Por. B. Skuza, *Zarządzanie kapitałem intelektualnym na przykładzie Grupy Skania*. „Master of Business Administration”, styczeń - luty 2002..

³ L. Edvinsson, M. S. Malone, *Kapitał intelektualny*. Wydawnictwo PWN, Warszawa 2001, s.17.

⁴ *ibidem*, s.37.

opartej na wiedzy w tworzeniu PKB krajów OECD wyniósł ponad 50% w 2000 r. W porównaniu z 45% w 1985 r.

- Przemysły oparte na wiedzy odgrywają większą rolę w wysoko rozwiniętych krajach OECD (Niemcy. Japonia, USA),
- Kraje OECD przeznaczają coraz więcej nakładów na wytwarzanie wiedzy. Inwestowanie w wiedzę obejmuje nakłady na B+R. oprogramowanie oraz publiczne nakłady na edukację. W drugiej połowie lat 90-tych XX w., udział nakładów na wytwarzanie wiedzy i prywatnych wydatków na edukację i szkolenia w tworzeniu PKB wyniósł ponad 10%.
- Około 60% mieszkańców krajów OECD w wieku 25 - 64 lat ukończyło szkoły średnie, a 13% szkoły wyższe, przy czym dla Holandii i USA ten ostatni odsetek wynosił ponad 20%.
- Nakłady na B+R w krajach OECD były finansowane w około 60% przez firmy prywatne^{1*}.

Według dostępnych danych zmniejszenie luki cywilizacyjnej między Polską a krajami bogatymi wymaga:

- „Uznania nauki za podstawowy czynnik rozwoju.
- Prowadzenie aktywnej polityki naukowej, edukacyjnej i technologicznej - wzrost nakładów na naukę.
- Stworzenie systemu gromadzenia i transferu informacji i wiedzy obejmującego placówki badawcze, uniwersytety i podmioty gospodarcze oraz agencje państwowe - stworzenie mechanizmów pobudzających zainteresowanie podmiotów gospodarczych nauką i jej finansowaniem.
- Większy rozwój cywilizacyjny i kulturowy Polski i włączenie jej w obieg gospodarki i kultury światowej¹¹”.

XXI wiek to wiek umiejętnego wykorzystania aktywów niematerialnych. Nie wystarczy już szybkie wdrażanie nowych technologii, doskonale zarządzanie finansami, niezbędne stało się kreatywne wykorzystanie kapitału intelektualnego, który ma wpływ na:

- „Tworzenie utrzymywanie dobrych stosunków z klientami zapewniających lojalność obecnych klientów oraz efektywną i wydajną obsługę nowych grup klientów i obszarów rynku,
- Wprowadzanie innowacyjnych produktów i usług, pożądanych przez docelowe grupy klientów,
- Szybkie i efektywne kosztowo wytwarzanie produktów i usług o wysokiej jakości, dostosowanych do indywidualnych potrzeb klientów,
- Motywowanie pracowników do podnoszenia kwalifikacji, ciągłego doskonalenia procesów, poprawy jakości i skrócenie czasu reakcji na potrzeby rynku,
- Rozwijanie technologii informatycznych, baz danych i systemów informatycznych¹¹¹”.

21.2. Metody pomiaru wartości intelektualnej w przedsiębiorstwie

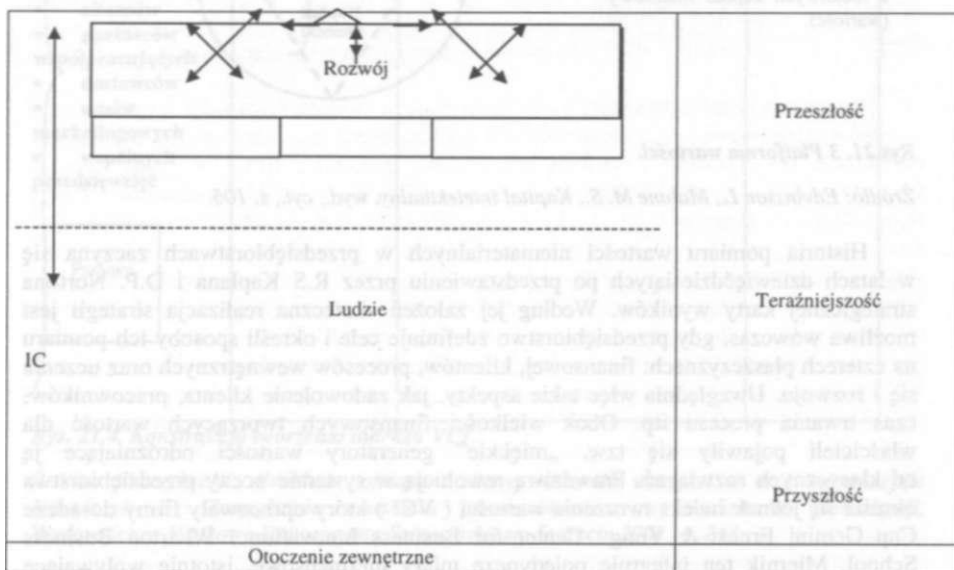
Aktywa niematerialne (intelektualne) według definicji sformułowanej w trakcie sympozjum dotyczącego mierzenia i raportowania kapitału intelektualnego

¹ A. Potocka, *Wiedza- główny czynnik konkurencyjności przedsiębiorstwa*, w: Urbańczyk E., *Zarządzanie wartością przedsiębiorstwa w warunkach globalizacji*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2001, s. 686.

¹ Tamże. s. 687.

¹¹ R.S. Kaplan. D.P.Norton. *Strategiczna karta wyników*, w Andersen A.. *Jak przełożyć strategię na działanie*. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2001. s. 23.

zorganizowanego pod auspicjami OECD w roku 1999 to wartość dwóch kategorii nienamacalnych aktywów przedsiębiorstwa, tj. kapitału organizacyjnego (strukturalnego) i kapitału ludzkiego. Według szwedzkiej grupy ubezpieczeniowej Skandia ASF „kapitał intelektualny oznacza wiedzę, doświadczenie, technologię, relacje z klientami, umiejętności profesjonalne, które dają firmie Skandia AFS przewagę konkurencyjną na rynku” . Na podstawie powyższego można określić, że kapitał niematerialny to kapitał ludzki, kapitał strukturalny oraz kapitał kliencki. Kapitał intelektualny staje się podstawowym i najcenniejszym zasobem firmy zarządzającym o jej wartości. W biznesie coraz bardziej liczy się pomysł, twórczość, wiedza. Wiedza ma charakter dynamiczny i jest najbardziej poszukiwanym towarem na rynku. Kapitał rzeczowy i finansowy staje się narzędziem kapitału ludzkiego. Czynnikiem ludzki jest najważniejszym kapitałem, ponieważ nakłada się on na wszystkie pozostałe obszary i elementy funkcjonowania organizacji. Człowiek zajmuje centralne miejsce w każdej organizacji, czemu wyraz dała firma ubezpieczeniowa Skandia ASF w swoim Nawigatorze 1C Skandii. Jest to narzędzie, które wyznacza obszary tworzenia wartości kapitału intelektualnego (1C) oraz powiązania między nimi. Przedstawia je rysunek 21.2. Każdy z obszarów charakteryzują przynależne do niego mierniki, które najlepiej je opisują.

Rys 21.2. Nawigator Skandii

Źródło: Edvinsson L., Malone M. S., *Kapitał intelektualny* wyd., cyt... s.56.

Występują tu mierniki bezwzględne wyrażone w jednostkach pieniężnych (O oraz mierniki wydajności kapitału intelektualnego (i). Wymienione mierniki przetwarzane są w jeden syntetyczny miernik, który opisuje poniższa formuła:¹²

L. Edvinsson, M. S. Malone, wyd., cyt., s. 40.

¹² Tamże s. 128- 136.

$$Wartość IC = (n/x) \cdot C$$

gdzie:

C zmienna bezwzględna wyrażona w jednostkach pieniężnych

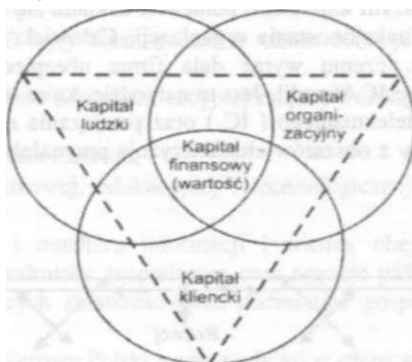
$(n/x) = i$ ogólna miara względna wyrażona w %

n suma wartości dziesiętnych wskaźników wydajności

x liczba wskaźników wydajności

Należy dodać, że kapitał intelektualny jest poszukiwaniem relacji między ludźmi, ideami, wiedzą i strukturą organizacyjną, a celem przedsiębiorstwa powinna być maksymalizacja tych relacji. Wartość przedsiębiorstwa nie wynika bezpośrednio z pojedynczego czynnika kapitału intelektualnego, ale z interakcji między nimi wszystkimi. Przedstawia to schemat na rysunku 21.3.

Połączenie trzech typów kapitału, wraz z zarządzaniem wiedzą, daje pożądany efekt - organizację w takim stopniu zrównoważoną i zbilansowaną, by tworzyła najlepszy z możliwych kapitał finansowy (wartość).

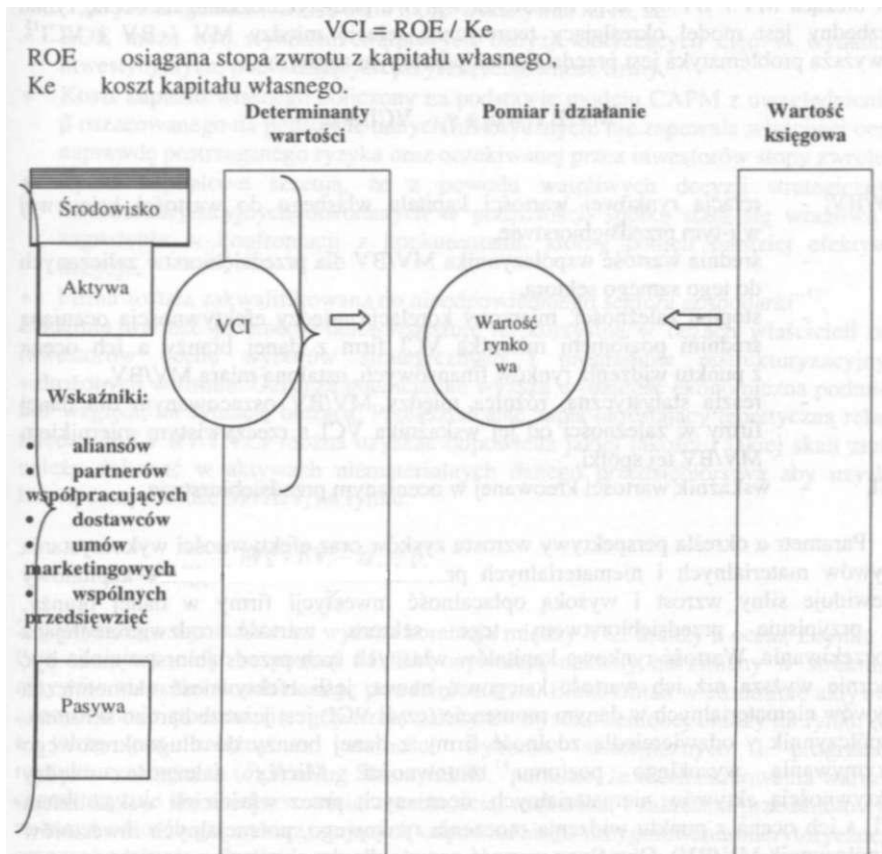

Rys.21. 3 Platforma wartości.

Źródło: Edvinsson L. Malone M. S., *Kapitał intelektualny*, wyd., cyt., s. 106.

Historia pomiaru wartości niematerialnych w przedsiębiorstwach zaczyna się w latach dziewięćdziesiątych po przedstawieniu przez R.S Kapłana i D.P. Nortona strategicznej karty wyników. Według jej założeń skuteczna realizacja strategii jest możliwa wówczas, gdy przedsiębiorstwo zdefiniuje cele i określi sposoby ich pomiaru na czterech płaszczyznach: finansowej, klientów, procesów wewnętrznych oraz uczenia się i rozwoju. Uwzględnia więc takie aspekty, jak zadowolenie klienta, pracowników, czas trwania procesu itp. Obok wielkości finansowych tworzących wartość dla właścicieli pojawiły się tzw. „miękkie” generatory wartości odróżniające ją od klasycznych rozwiązań. Prawdziwą rewolucją w systemie oceny przedsiębiorstwa określa się jednak indeks tworzenia wartości (VCI) który opracowały firmy doradcze Cap Gemini Ernest & Yung Center for Business Innovation i Wharton Business School. Miernik ten integruje pojedyncze miary niefinansowe, istotnie wpływające na wartość przedsiębiorstwa w jeden indeks. Pozwala to uzyskać pełny obraz, potencjału tworzenia wartości oraz określa kluczowe mierniki działań, które determinują sukces przedsiębiorstwa a także umożliwiają ocenę jego wartości niematerialnych. Konstrukcję tworzenia indeksu wartości przedstawia treść rysunku 21.4. „Poprawa kluczowych niematerialnych wartości, które określa się w wyniku badań i nadaje im stosowną rangę przekłada się na konkretny wzrost wartości rynkowej.

Dla średniego amerykańskiego przedsiębiorstwa produkcyjnego wzrost VCI o 10% powoduje wzrost wartości rynkowej o 3,9 mld USA³. Współczesne zarządzanie to ciągłe doskonalenie przedsiębiorstwa pod kątem generowania korzyści dla właścicieli i wzrostu jego wartości. Ocena działań firmy może być określona indeksem tworzenia wartości(VCI), który można zdefiniować następująco

Rys. 21.4. Konstrukcja tworzenia indeksu VCI.

Źródło: Skoczylas, W.. *Problem pomiaru i oceny tworzenia wartości w erze informacji*, w: Urbańczyk E., *Zarządzanie wartością przedsiębiorstwa w warunkach globalizacji*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Szczecin 2001., s. 243.

Oczekuje się, że jeśli VCI ukształtuje się powyżej jedności, następować będzie wzrost wartości rynkowej firmy. W rzeczywistości firma może mieć VCI niższy od 1,0. Może to wynikać ze znacznych inwestycji w aktywa niematerialne, które w przyszłości

W. Skoczylas, *Problem pomiaru i oceny tworzenia wartości w erze informacji*, w: Urbańczyk E., *Zarządzanie wartością przedsiębiorstwa w warunkach globalizacji*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Szczecin 2001, s. 243.

³ P. Szczepankowski. *Indeks tworzenia wartości! VCI) w ocenie wpływu aktywów*, w: Urbańczyk E., *Zarządzanie wartością przedsiębiorstwa w warunkach globalizacji*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Szczecin 2001. s. 336.

przyczynią się do wysokiej rentowności przez podjęte działania. Inwestowanie w wiedzę zmniejsza bowiem w perspektywie zapotrzebowanie na kapitał pieniężny który zostaje zastępowany sukcesywnie przez kapitał ludzki. Wskazówką dla właścicieli w ocenie sytuacji przedsiębiorstwa, pracy zarządów, wyborów i perspektyw strategicznego wzrostu oraz rozwoju aktywów niematerialnych jest bieżąca MV / BV. W celu określenia wpływu podjętych działań na ocenę rynku niezbędny jest model określający teoretyczną relację między MV / BV i VCI". Powyższa problematyka jest przedstawiona poniższym zapisem:

$$MV/BV_i \triangleq \alpha_j + \gamma_j \cdot VCI_i + \delta_j$$

- MV/BV, - relacja rynkowej wartości kapitału własnego do wartości księgowej w i-tym przedsiębiorstwie,
 α , - średnia wartość współczynnika MV/BV dla przedsiębiorstw zaliczanych do tego samego sektora,
 γ_j - stopień zależności, mierzony korelacją między efektywnością ocenianą średnim poziomem miernika VCI firm z danej branży a ich oceną z punktu widzenia rynków finansowych, ustaloną miarą MV/BV,
 δ , - reszta statystyczna, różnica między MV/BV oszacowanym dla danej firmy w zależności od jej wskaźnika VCI a rzeczywistym miernikiem MV/BV tej spółki,
VCI, - wskaźnik wartości kreowanej w ocenianym przedsiębiorstwie.

Parametr α określa perspektywy wzrostu zysków oraz efektywności wykorzystania aktywów materialnych i niematerialnych przedsiębiorstwa. Jeżeli rynek kapitałowy przewiduje silny wzrost i wysoką opłacalność inwestycji firmy w danej branży, to przypisuje przedsiębiorstwom tego sektora wartość odzwierciedlająca te oczekiwania. Wartość rynkowa kapitałów własnych tych przedsiębiorstw może być znacznie wyższa niż ich wartość księgowa, nawet, jeśli efektywność ekonomiczna aktywów niematerialnych w danym momencie (czyli VCI) jest jeszcze bardzo skromna. Współczynnik γ odzwierciedla zdolność firmy z danej branży do długookresowego utrzymywania wysokiego poziomu rentowności. Mierzy zależność między efektywnością aktywów niematerialnych, ocenianych przez właścicieli wskaźnikiem VCI, a ich oceną z punktu widzenia otoczenia rynkowego, potencjalnych inwestorów (współczynnik MV/BV). Określona wartość γ dla danej gałęzi przemysłu oznacza względną rekompensatę, którą przyznaje rynek kapitałowy i potencjalni inwestorzy firmom charakteryzujących się dobrą efektywnością wdrożonych lub wdrażanych zmian w strukturze aktywów. Różnice wartości parametru γ między branżami zależą, z jednej strony od oceny poziomu perspektyw wzrostu (α), z drugiej, od trwałości osiągania efektywności przyjętych zmian.

Jak podaje Szczepankowski P.¹⁶ sektory gospodarcze, w których efektywność ekonomiczna wiąże się z dobrą renomą i pozytywnym wizerunkiem znaków firmowych cechuje się też wysoką wartością parametru γ . Oznacza to przy okazji, że znaczący przyrost wartości rynkowej przedsiębiorstw może odbywać się tylko pod warunkiem dobrej efektywności wykorzystania aktywów niematerialnych, mierzonej wskaźnikiem VCI. I na odwrót, przedsiębiorstwa należące do sektorów

" Tamże, s. 337.

"Tamże. s. 338.

charakteryzujących się niską efektywnością otrzymują złe oceny od rynku i potencjalnych inwestorów, ponieważ rynek ocenia, że wyjście z takiej sytuacji będzie trudne, a nawet niemożliwe, mimo wdrożenia zmian strategicznych w charakterze aktywów. Parametr γ przybiera wtedy niskie wartości. Parametr δ jest miarą zmienności wskaźnika MV/BV, której nie da się wyjaśnić za pomocą indeksu tworzenia wartości VCI. „Wysoka ujemna wartość delta może wskazywać na to, że:

- ROE może być wynikiem wątpliwych decyzji dotyczących cięć w wydatkach inwestycyjnych, podważających przyszłą rentowność firmy,
- Koszt kapitału własnego obliczony na podstawie modelu CAPM z uwzględnieniem β oszacowanego na podstawie danych historycznych, nie zapewnia właściwej oceny naprawdę postrzeganego ryzyka oraz oczekiwanej przez inwestorów stopy zwrotu,
- Rynki kapitałowe szacują, że z powodu wątpliwych decyzji strategicznych i restrukturyzacyjnych dokonanych w przeszłości, spółka stała się wrażliwa na zagrożenia w konfrontacji z konkurentami, którzy podjęli bardziej efektywne decyzje,
- Firma została zakwalifikowana do nieodpowiedniego sektora gospodarki”¹⁷.

Dodatnia wartość parametru delta wskazuje na korzystną w oczach właścicieli oraz inwestorów ocenę wyborów strategicznych i programów restrukturyzacyjnych wdrożonych w firmie. Oznacza potencjalnie wyższą wydajność ekonomiczną podmiotu bez względu na sytuację bieżącą. Przekształcając zapis określający teoretyczną relację między MV / BV i VCI można uzyskać odpowiedź jakiej jakości i jakiej skali zmian należy dokonać w aktywach niematerialnych danego przedsiębiorstwa aby uzyskać teoretyczną wartość MV/BV_t na rynku:

$$VCI_t = \frac{MV / BV_t - \alpha_t - \delta_t}{\gamma_t}$$

Z powyższego wynika, że im wyższa korelacja między VCI branży a oceną z rynku (γ) tym silniejszy efekt w postaci MVBV_t wywołują nakłady na zmiany w strukturze aktywów niematerialnych danego przedsiębiorstwa. Efekt zmian w strukturze aktywów zdecydowanie podnosi się, gdy firma należy do wysoko cenionej branży na rynku (α) a także jest zależny od trafności wyborów strategicznych i programów restrukturyzacyjnych (δ). Według Skoczylas W.¹⁸ pomimo, że indeks kreowania wartości charakteryzuje się obiektywnością, rzetelnością, realnością i zakresem przedmiotowym wymaga od osób go wykorzystujących odpowiedniego przygotowania merytorycznego oraz wyposażenia narzędziowego. Stąd przypuszcza, iż zakres jego wykorzystania może być ograniczony. Z wymienionych względów większą przydatność praktyczną przypisuje koncepcji RAVE™ zaprezentowanej przez konsultantów The Boston Consulting Group. Ideą tej koncepcji jest ukierunkowanie sterowania przedsiębiorstwem na dominujące aktywa, tj. oprócz zainwestowanego kapitału na kapitał ludzki i kapitał relacji z klientami. Określenie mierników, które byłyby właściwe w przedsiębiorstwie, gdzie podstawowym elementem jest kapitał ludzki lub kapitał relacji z klientami i sposób ich powiązania z wartością dla akcjonariuszy dokonuje się poprzez przekształcenie gotówkowej wartości dodanej którą określa wzór:

$$CVA = (CFROI - WACC) \times IB$$

Dla kapitału ludzkiego do postaci¹⁹:

¹⁷ Tamże, s. 338-339.

¹⁸ Por. Skoczylas W., *Problem pomiaru i oceny tworzenia...* wyd., cyt., s. 244.

¹⁹ Tamże, s. 244.

$$CVA = \left(\frac{BCF - A}{IB} - WACC \right) \times IB = \left(\frac{P - KM - A - WACC \times IB}{R} - \frac{KO}{R} \right) \times R$$

- P - przychody ze sprzedaży
 BCF - cash flow brutto
 A - amortyzacja
 IB - inwestycje brutto
 WACC - średni ważony koszt kapitału
 R - liczba realnie zatrudnionych pracowników
 KM - koszty zużytych materiałów
 KO - koszty osobowe

Oraz dla kapitału klienta:

$$CVA = \left(\frac{BCF - A}{IB} - WACC \right) \times IB = \left(\frac{P - KM - KO - A - WACC \times IB}{K} - \frac{KZM}{K} \right) \times K$$

Gdzie:

- P - przychody ze sprzedaży,
 BCF - cash flow brutto,
 A - amortyzacja,
 IB - inwestycje brutto,
 WACC - średni ważony koszt kapitału,
 KM - koszty zużytych materiałów powiększone o pozostałe koszty i podał bez udziału kosztów zbytu i marketingu,
 KO - koszty osobowe bez udziału kosztów zbytu i marketingu,
 KZM - koszty zbytu i marketingu,
 K - liczba klientów.

Gotówkowa wartość dodana w sferze kapitału ludzkiego określa różnica pomiędzy wydajnością pracy jednego zatrudnionego i kosztami osobowymi jednego zatrudnionego pomnożona przez liczbę realnie zatrudnionych. Wzrost wartości dla akcjonariuszy można uzyskać przez:

- ..Zwiększenie wydajności pracy jednego zatrudnionego poprzez wzrost cen, zmniejszenie kosztów materiałowych, usprawnienie procesów a w zakresie zarządzania zasobami ludzkimi przez takie działania jak rekrutacja czy szkolenie.
- Wzrost zatrudnienia, gdy występuje pozytywna różnica między wydajnością pracy a kosztem osobowym jednego zatrudnionego
- Obniżkę kosztów osobowych przez przeniesienie działalności gospodarczej do krajów o niskim koszcie kapitału ludzkiego, obniżkę kosztów świadczeń na rzecz pracowników²⁰.

Rozszerzenie klasycznej postaci gotówkowej wartości dodanej jest punktem wyjścia zarówno do ujęcia kapitałowego jak i zarządzania kapitałem ludzkim. Ta sama forma w obu ujęciach stwarza możliwość bezpośredniego odczytania analogii i powiązań. Dotyczy to CFROI i wydajności pracy jednego zatrudnionego. WACC, kosztów osobowych przypadających na jednego zatrudnionego oraz inwestycji brutto i liczby pracowników. Staje się przez to zrozumiała i stosunkowo łatwa do zastosowania. Ukierunkowanie CVA na klienta może być podstawą do identyfikacji podstawowych generatorów wartości. Wartość dodana przypadająca na jednego klienta

²⁰ -" Tamże. s. 245.

może być rozdzielona na dwie istotne wielkości tj. sprzedaż przypadająca na jednego klienta jako wyraz pozyskania klientów i marży na jednego klienta będącej miarą rentowności klientów. Koszty zbytu i marketingu przypadające na jednego klienta można wyrazić jako funkcję pozyskania, utrzymania i satysfakcji klientów.

Uwzględnienie w CVA płaszczyzny finansowej, pracowników, klientów powoduje, że w każdym z tych obszarów można zidentyfikować i wykorzystać w zarządzaniu podmiotami gospodarczymi istotne generatory wartości. Jednolita forma wszystkich trzech postaci CVA stwarza też łatwość w praktycznym jej stosowaniu i zrozumieniu źródeł przyrostu wartości, którymi mogą być:

- CFROI, wydajność jednego pracownika i wartość dodana przypadająca na jednego klienta.
- WACC, koszty osobowe przypadające na jednego pracownika oraz koszty zbytu i marketingu przypadające na jednego klienta,
- Tzw. „zyskowny” przyrost inwestycji brutto, pracowników i klientów¹³.

Podsumowanie

Reasumując należy stwierdzić, że XXI wiek, to czas efektywnego zarządzania kapitałem intelektualnym. Analitycy problemu często zagrożenia i wyzwania identyfikują jako takie zjawiska, które kojarzą się, choćby intuicyjnie, z *poczuciem bezpieczeństwa*¹⁴. W ostatniej dekadzie XX wieku pojawiły się na poziomie globalnym i regionalnym nowe procesy oraz ukształtowały się zjawiska, które mają wpływ na rozumienie kategorii bezpieczeństwa i na treść strategii bezpieczeństwa przedsiębiorstwa czy organizacji. W szczególności globalizacja ta posiada odzwierciedlenie w problematyce ekonomicznej, współczesnego świata.

Bezpieczeństwo ekonomiczne to tylko jedna z płaszczyzn tworzenia warunków bezpiecznego rozwoju. Płaszczyzna, którą trudno przecenić. Jednak analizując uwarunkowania rozwoju, dostrzegać trzeba inne jego płaszczyzny. Podkreślić przy tym należy, iż skuteczność rozwiązywania problemów w tych innych płaszczyznach jest bardzo silnie związana z gospodarką, z jej stanem i sposobem funkcjonowania, zdolnością do przekształcenia określonych zasobów w czynniki kształtujące właściwe relacje w innych płaszczyznach. Jedną z płaszczyzn może określanie pełnej wartości przedsiębiorstwa. W warunkach zmienności otoczenia szansę na przetrwanie i rozwój ma organizacja ucząca się. W ocenie efektywności funkcjonowania firm oraz w wycenie ich wartości rynkowej rośnie znaczenie wiedzy, kompetencji menedżerów oraz pracowników, innowacyjności działania przedsiębiorstw, systemu komunikacji z otoczeniem, elastyczności zarządzania, szybkości i jakości procesów decyzyjnych, marka, reputacja, satysfakcja klientów. Wydaje się, że przyszłość rysuje się tak iż bystre, odnoszące sukcesy firmy wykorzystają sprawozdawczość IC, która da im przewagę konkurencyjną przy wycenie. Inne będą wyglądały przy nich na nieudolne i skryte i na tle swoich bardziej otwartych konkurentów słabiej wypadną na rynku kapitałowym. W efekcie z braku lepszej alternatywy, nie będą miały innego wyjścia jak przyłączyć się, choćby bez entuzjazmu.

¹³ Tamże. s. 247.

¹⁴ J. Kukulka. *ММН уварункованія і вымяры безпекасцва міжнародового Полькі. .. Вісць і Паўстань* 1995. nr 1. s. 198.

Bibliografia

1. Duliniec A., *Struktura i koszt kapitału w przedsiębiorstwie*, PWN, Warszawa 1998.
2. Edvinsson L., Malone M. S., *Kapitał intelektualny*. Wydawnictwo PWN, Warszawa 2001.
3. J. Kukułka, Nowe uwarunkowania i wymiary bezpieczeństwa międzynarodowego Polski, „Wieś i Państwo” 1995, nr 1.
4. Kaplan R.S., Norton D.P., *Strategiczna karta wyników*, w: Andersen A., *Jak przełożyć strategię na działanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
5. Skuza B, Zarządzanie kapitałem intelektualnym na przykładzie Grupy Skania, „Master of Business Administration”, styczeń - luty 2002.
6. Urbańczyk E., *Zarządzanie wartością przedsiębiorstwa w warunkach globalizacji*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2001.
7. <http://wp.pl/kapila%B3+ludzki>.

Summary

Intellectual property at an enterprise - necessity of measurement! Possible Protections?

Socio-economical transformations changed the meaning of many concepts. Currently in the present-day economy the knowledge is recognized as a basic resource of a modern company capable of creating new values in the competitive market.

In the subject's literature intellectual capital is seen as assets that are not fully depicted in balance reports, but still possible to be identified and employed in increase of the value of an enterprise.

The Value Creation Index is described as the real revolution in an enterprise evaluation system. It was worked out by The Cap Gemini Ernst & Young (CGE&Y) Center for Business Innovation (CBI) and Wharton Business School. This measure integrates single financial measures that strongly influence an enterprise's value into one index. It allows to gain a full view of a value creation and to specify key measures of performance which determine an enterprise's success and make evaluation of its non-material values possible.

Alexander G. Gartvych
Anatoliy V. Serghiyenko
Igor A. Sharov

22. THE SERVICE OF PSYCHOPROPHYLAXIS AS GUARANTEEING SAFETY OF PERSONNEL AND SECURITY OF BUSINESS

It is known, that reliability and successful activity of State and private business institutions is defined by quality of selection and reliability of candidates on service (service applicants).

One of integral Compound of work with the personnel (regular and non-staff). a part of internal security measures is scientifically grounded and legally regulated system of psychoprophylaxis:

- help to personnel devices: collection, generalization, analysis of the medical describing (characterizing) documentation for determination of expedience of subsequent study of candidates;
- psychophysiology expert selection of candidates;
- definitions of applicants professional suitability to different direction of activity;
- development of suggestions concerning adequate service use of new employees;
- subsequent psychological - psychiatric support: determination of compatibility and degree of adaptability in concrete collectives with the certain (constant, permanent) interpersonal mutual relations; decisions of arising service and off-duty conflict situations; granting of consultations to heads of subitems on these questions;
- Prophylaxis of occurrence of stress disorders and mental illnesses;
- timely revealing persons which make group of risk of mental diseases, an alcoholism, narcotism and glue sniffing, the suicides and aggression to surroundings inclined;
- use of the special rehabilitation technologies (psychotherapeutic, psycho-informational, psychopharmacological, NLP's, etc.) concerning overcoming and correction of consequences of influence of negative service factors and social-psychological disadaptation: development of individual rehabilitation programs; carrying out of psychotherapeutic talks directly in subitems, etc.;
- medical-psychological maintenance: participation in creation of psychologically joint mini-team for performance of concrete service problems; finding out of the present motives behind the candidate tries to get on service; search of initiative and potential traitors of service; development of psychological portraits of employees and recommendations concerning their further service use; development of offers on expediency of attraction to work on time bases of possible candidates; performance of specific targets of the head of service of internal security concerning persons who are objects of possible Cooperation;
- practical help and control of performance of the specified actions in the central office and in branches;
- decisions of disputed questions which have not been solved in branches.

Unfortunately, in State and private business institutions scientifically proved system of psychoprophylaxis and medical-psychological providing is absent.

Heads of the enterprises skeptically concern to this problem. Sometimes involve extraneous psychiatrists and psychologists in work with the personnel on a time basis.

Nevertheless, use of opportunities of extraneous structures is expensive, and departmental dissociation of the interested Services does not assist qualitative selection of candidates and violates requirements of confidentiality. Practice shows, that establishments which perform the specified work on a contract basis, are inclined to overestimate the price, at times admit formal approach to the selection of candidates on service in other departments, not always keep medical and service secret.

Even careful and rigid psychophysiology examination at a stage of selection of candidates does not guarantee, at absence of the further psychological-psychiatric support, occurrence during service at employees of consequences of service stress: emotional-psychological intensity and emotional-strong-willed instability. professional deformation, and in some cases - mental pathology.

The experience which has been accumulated by experts of special Services MIA - KGB, can be useful for personnel devices of commercial structures.

Professors, the general-major of medical service V. S. Novikov, colonels of medical service B. S. Frolov, V. V. Nechiporenko (the former Main psychiatrist of Armed forces of the USSR and the Russian Federation), S. V. Litvintsev (the Main psychiatrist of Armed forces of the Russian Federation), L. M. Rubitel (FSB of the Russian Federation) in times of the USSR have proved that mental defects of workers in 65 % of cases affect efficiency of service activity, reduce professional longevity of employees, reduce their stability and reliability, assist inadequate acts and extreme events, lead to service treason and criminal offences. From the data of the abovementioned scientists, the preparation of one worker, capable to work independently, costs over 80 thousand rubles (in the prices of the middle of 80th years).

According to practical workers of personnel devices, internal security, medical Services of former MIA - KGB of USSR, employees dismissing because of so-called "natural factors" (age limit, a length of service, somatic illnesses) made only 15 -20%. Other experts have been dismissed because of professional discrepancy and psychological - psychiatric unfitness, or on compromising by motives which more frequent were connected with their psychological - psychiatric defects.

The specified facts, except for significant material and moral harm. will cause a negative public resonance.

Own psychoprophylaxis service will solve, as well as pure expert and rehabilitation Problems, confidential questions of applied psycho -analytical and information retrieval directions also:

- studying of features of influence of social-abnormal factors of environment in which workers can be, on their psychological condition;
- revealing persons, events and facts of commercial -psychological interest;
- rational use of psychopharmacological means, psycho - informational technologies, Visual psychodiagnostics (distance testing);
- revealing initiative (potential) traitors, finding-out of the real motivations behind which they try to get on service;
- psychological maintenance of financial and economic intelligence: service and protection of safety measures of negotiating process.

Thus, the effective Solution of problems of maintenance of reliability of workers and business institutions internal security measures requires creation own psychoprophylaxis service which will carry out the work under aegis of devices of internal security and in interaction with subitems on work with the personnel.

Requirements to psychoprophylaxis service:

1. Scientifically-grounded organizational regular structure with proper amount of experts and auxiliary personnel;
2. Experts should be grouped so to provide efficiency of activity of subitem as a whole and on a concrete direction (site) of work in view of interchangeability of employees;
3. Official duties of the head of service (that is the responsibility of him) should be the exhaustive, concrete and confirmed by corresponding statutory acts (orders);
4. The business institution proprietor who makes the head responsible and defines his official *duities. can* simultaneously provide the elementary way of Subordination of subitem and personally the chief, to give this head:
  - proper and sufficient imperious powers;
  - rights and means of the control over work of subordinates, an opportunity of encouragement (**Stimulation**) of effective activity;
  - rights to influence to work (within the limits of competence) branches;
  - personnel rights concerning subordinates (take on the staff, moving on service, dismisses, encouragement, etc.).

Taking into account stated, and also taking into account the long-term positive experience which has been saved up by foreign special **Services**, bodies of KDB - MIA of the former USSR, **State** and nongovernmental business institutions, corresponding practical and research structures of Ukraine, it is necessary:

1. To develop the project of temporal list of staff of independent mobile subitem - psychoprophylaxis maintenance **Services** - PMS. For expansion of works at the first stage 9 experts (without the attendants) are necessary. For attraction of skilled workers it is necessary to provide perspective official salaries, and give rights of the chief of independent subitem to the PMS head - the deputy chief of a department of internal security.
2. To equip PMS with stationary and portable **Computers**, office machines, psychodiagnostics (including the polygraphist lie detector) and psychophysiological equipment, data documenting machinery, means of the mobile, protected facsimile communication, motor transport and premise which is protected. To provide target financing on the maintenance of staff and business trips, material support, purchases of the account materials, the automated **Systems** and the adapted mathematical test programs (protected from the non-authorized access).
3. To charge PMS chief to:
  - To develop and submit to the head business institution on the Statement "Positions about PMS", "Material support table" and rational organizational-regular calculations of development PMS;
  - To complete PMS with experts: psychiatrists, psychotherapists, legal psychologists, psychophysiological, doctors of functional diagnostics and NLP, psychologists - defectologists, system engineers-programmers with proper education and practical experience. To ratify duty regulations of PMS employees;
  - To organize, if necessary, short-term training of employees PMS on a workplace in corresponding professional institutions;

- To **develop and submit** to the head business institution on the **Statement** "The Plan of urgent actions", and provide obligatory inspection of all candidates on service (including a reserve of promotion on the higher positions) at the central office, and also all administrative board of branches;
- To develop coordinated long-term "Concept of development and introduction on places of the unique ramified automated system of psychoprophylaxis maintenance";
- To adapt working test batteries for specificity of work in given business institution.

Conclusion

Creations in State and not State business institution of the centralized, ramified automated system of psychoprophylaxis maintenance will allow to solve conducting Problems:

- To improve quality of selection of candidates for work. to overcome consequences of service stress, to keep professional longevity of the personnel, to raise reliability of workers, to solve applied psychological problems, to assist actions of internal security and struggle against corruption, and that to raise efficiency of activity of all system.

Bibliography

1. Александровский Ю. А. и др. Журн.невропатол. и психиатр.- 1989.- №5.
2. Амбулаторный журнал №2 (клинические наблюдения с 26 апреля по 3 мая 1986 года ст.лейтенанта Сергиенко А. В. - врача медицинского пункта Припятского ГОВД).- Л.: ВМедА им. С. М.Кирова, 1988.- 15 с. Спец.фонд. Инв. № 9445.
3. Богай Л. И., Сергиенко А. В., Федосеев Ю. Г. Организация медицинской помощи коллективам, выполняющим служебные задачи по ликвидации последствий аварии, стихийного бедствия // Материалы международной конференции "Медицина катастроф".- М.: МЗ СССР. Б.и., 1990.
4. Деденко И.К., Захараш М.П.//Доклады 1-ой Всесоюзной научно-практической конференции медицинских учреждений КГБ СССР (май 1987 г.).- К.: КГБ УССР, 1989.
5. Жабокрицкий С. В., Сергиенко А. В.// Вопросы радиационной психиатрии. Киев, 1993.
6. Зюбан В. А., Нечипоренко В. В., Белый Ю. Н., Сергиенко А. В. Профилактика хронического токсического стресса у подводников // Разработка схем применения психофармакологических препаратов для профилактики психоневротических расстройств военного времени. - Л.: ВМедА им. С. М. Кирова, 1990.Специальный фонд. Инв. № 9846/н.
7. Крыжановская Л. А., Сергиенко А.В., Нечипоренко В. В., Рудой И. С.// Украшський висітшк психоневрологи'.- Хармв, 1994. - Вип.№ 4.
8. Морозов А. М., Крыжановская Л. А.// Клиника, динамика и лечение пограничных психических расстройств у ликвидаторов аварии на Чернобыльской АЭС. Монография, Киев, 1998.
9. Научно-практична конференція, присвячена п'ятирічному ювішею ІрпнмєбКого вшського шпиталю, КиУв, "Дія", 1999.
10. Нечипоренко В. В., Рудой И. С, Сергиенко А. В.//Актуальные вопросы военной и экологической психиатрии. Учебное пособие для врачей и слушателей, СПб., 1995.

11. Нечипоренко В.В., Литвинцев С.В., Рудой И.С. и др.// Социальная и клиническая психиатрия.- 1996.- №2.
12. Нечипоренко В.В., Боржак М.П., Рудой И.С. и др.//Радиационная психосоматическая болезнь у лиц, подвергшихся воздействию экстремальных факторов аварии на ЧАЭС. Методическое пособие.- СПб., 1998.
13. Психопрофилактическая работа среди личного состава органов внутренних дел (информационно-методическое издание).- К.: РИО МВД, 1990.
14. Рудой И.С, Сергиенко А.В. Состояние психического здоровья личного состава органов и войск в экстремальных условиях. Аналитический обзор.- К.: РИО МВД УССР, 1990.
15. Рудой И.С., Сергиенко А.В. Состояние психического здоровья человека в условиях катастроф и иных особо экстремальных ситуаций // Материалы международной конференции "Медицина катастроф".- М.: МЗСССР. 1990.
16. Серпенко А.В., Несен О.О., Шамрей В.К. та ш. Медико-психологічні і психіатричні аспекти медицини катастроф // Журн. Експериментальна і клінічна медицина.- Харюв, 2000.
17. Фролов Б.С., Рустанович А.В. О нозоцентрической и функциональной диагностике в военной психиатрииУ/Актуальные вопросы военной и экологической психиатрии. Учебное пособие для врачей и слушателей.- СПб., 1995.

Marek Grzybowski

23. KREOWANIE GRON PRZEDSIĘBIORSTW JAKO METODY ZAPEWNIĄCEJ BEZPIECZEŃSTWO MAŁYCH I ŚREDNICH PODMIOTÓW GOSPODARCZYCH NA RYNKU GLOBALNYM

Streszczenie

W artykule omówiono zagadnienia związane z tworzeniem grup producenckich w formie gron przemysłowo-usługowych w celu uzyskania efektu synergicznego i zapewnienia im silnej pozycji na rynku globalnym.

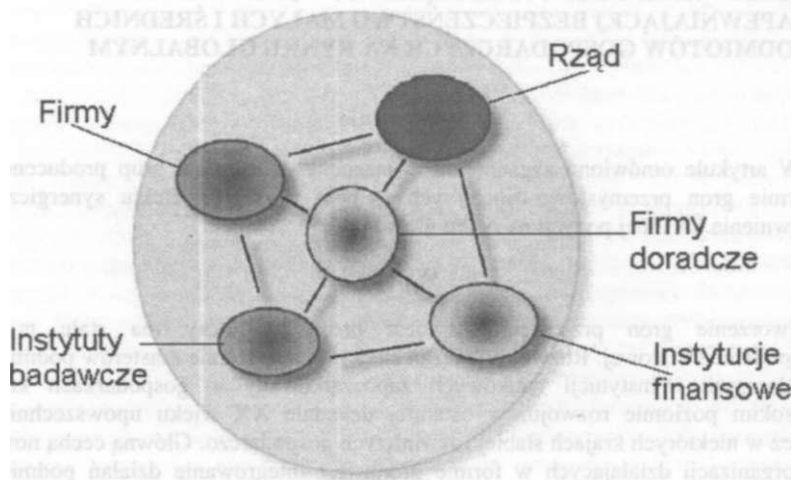
Wstęp

Tworzenie gron przedsiębiorstw jest procesem, który ma stałe miejsce w gospodarce światowej. Rozwój powiązań sieciowych w formie klastrów podmiotów gospodarczych i instytucji naukowych zapoczątkowany w gospodarkach krajów o wysokim poziomie rozwoju, w ostatniej dekadzie XX wieku upowszechnił się również w niektórych krajach słabiej rozwiniętych gospodarczo. Główną cechą nowego typu organizacji działających w formie grona jest integrowanie działań podmiotów gospodarczych, placówek naukowych i instytucji publicznych na rzecz wzmocnienia pozycji rynkowej jednostek tworzących klastry organizacji o powiązaniach poziomych. Przedsiębiorstwa i instytucje działające w sieci zachowując autonomię i podmiotowość prawną, są równocześnie od niej zależne, bowiem ich efektywność ekonomiczna i organizacyjna zależy od sprawności całej organizacji. Efektywność klastra zależy od sprawnego przepływu informacji oraz od stopnia wspólnoty interesów sieci i jej poszczególnych elementów.

Tworzenie i wspieranie powiązań sieciowych pomiędzy firmami w regionie jest w wielu krajach europejskich stosowane jako instrument wspierania regionalnego rozwoju gospodarczego. We Francji jako drogę rozwiązania problemu w niektórych regionach wybrano poszukiwanie nowych, tańszych powiązań kooperacyjnych w przemyśle stoczniowym¹. We Włoszech natomiast położono nacisk na wspieranie rozwoju firm rodzinnych². Jednak błędy popełnione na etapie ustalania strategii spowodowały powstanie dużych obszarów produkcji o identycznym profilu (krawiectwo lekkie, obuwnictwo, produkcja mebli i in.), co doprowadziło do nadprodukcji i kolejnych problemów społecznych³. W krajach Europy Środkowej i Wschodniej (Litwa, Ukraina) przez klaster rozumie się raczej grupy firm działające w jednej branży.

¹ Zob. np. *Regional clusters in Europe*, OECD, Paryż 2003.

² Zob. *The Italian Experience of Industrial Districts. The Indo-Italian Chamber of Industry. Rzym 2002. The Italian SME Experience and Possible Lessons for Emerging Countries. The Indo-Italian Chamber of Industry. Rzym 2002.*

Rys. 23.1. Model grona przedsiębiorczości

Źródło: T. Andersson, S. Schwaag Serger, J. Sorwig, E. Wisse Hansson "The Cluster Policies". IKED. Malino, September 2004, s. 7.

Nadzwyczaj efektywnie organizacyjnie i ekonomicznie okazały się klustery z krajów azjatyckich, Australii i Regionu Pacyfiku działające w sektorze IT. Jak podaje Deloitte w raporcie pt. *Leading the Field* opublikowanym w lutym 2005 r., na przykład Bill Express Limited z Australii odnotował w ciągu ostatnich 3 lat wzrost sprzedaży o 56303%, Dotcom Technology Com. o 7035% , a działający w Multimedia Super Corridor, Malaysia Microelectronics Solutions - 6006% wzrostu sprzedaży. Zajmujące 50 miejsce na liście Snt Global (Malaje) odnotowało 630% przyrost sprzedaży, a setna firma Airnet Commercial Australia Ltd. 353%⁴.

23.1. Definicja grona przedsiębiorczości

Termin grono przedsiębiorstw funkcjonuje w polskiej literaturze obok terminu klaster (cluster), który najpierw upowszechnił się w krajach anglosaskich i nordyckich, a następnie zaczął funkcjonować powszechnie w świecie. W niektórych krajach europejskich i azjatyckich oraz krajach Pacyfiku próbuje się używać własnych nazw do opisanego klastra. We Francji używa się określenia „lokalny system produkcyjny” (systeme productif local) zaś we Włoszech „okręg uprzemysłowiony” (distretto industriale). Malajski, wspomniany wyżej. Multimedia Super Corridor, to swego rodzaju multicluster, który grupuje 1145 przedsiębiorstw IT, 41 instytutów oraz 11 inkubatorów przedsiębiorczości. W tym klastrze znajduje zatrudnienie 19000 osób działających w sektorze ICT (information and Communications technology)⁵.

⁴ Deloitte: *Leading the Field. Technology Fast 500 Asia Pacific 2004 Winners Report*. February 2005. s. II - 15.

⁵ What is MSC. *MSC Newsletter*. February 2005, s. 1.

Wymienione terminy odnoszą się do działających na pewnym obszarze przedsiębiorstw produkcyjnych i usługowych, instytucji naukowych, doradczych i publicznych związanych z określonym sektorem gospodarki, lecz współpracujących ze sobą w łańcuchu operacji prowadzących do wytworzenia, promocji i dystrybucji określonych wyrobów finalnych lub usług. Firmy te są często związane z lokalnym zapleczem naukowo-badawczym.

Przyjmuje się, że **grono przedsiębiorczości tworzące klaster (ang. Cluster) przemysłowo-usługowy jest to celowo utworzona grupa przedsiębiorstw, organizacji gospodarczych, instytucji naukowych, doradczych i publicznych, powiązanych funkcjonalnie w celu osiągnięcia wartości dodanej w wyniku synergii działań gospodarczych (produkcyjnych i usługowych) oraz organizatorskich, które wspierane jest przez projektowanie wspólnych wizji, misji i strategii marketingowych, koordynowanie polityki pozyskiwania kapitału, kształtowanie relacji z władzami lokalnymi, otoczeniem politycznym, samorządowym i społecznym**⁴. W literaturze polskiej naukowcy zajmujący się tym zagadnieniem posługują się terminem grono przedsiębiorstw. Trafnym terminem, stosowanym w rolnictwie, jest też grupa producencka⁵.

Zaobserwowano, że istnienie klastrów wpływa stabilizująco na gospodarkę w regionie. Z doświadczeń europejskich i azjatyckich wiadomo, że poprzez odpowiednią politykę gospodarczą niektóre państwa stymulują powstawanie klastrów i zmniejszają w ten sposób różnice w poziomie rozwoju gospodarczego poszczególnych regionów. Stwierdzono natomiast, że w gospodarce opartej na wiedzy, grupowanie się firm innowacyjnych następuje najczęściej samorzutnie. W wielu przypadkach odbywa się to wokół ośrodka naukowo-badawczego, stanowiącego źródło wiedzy. Czasami duży zakład produkcyjny lub podmioty wiodące w danej branży stają się inicjującym ośrodkiem rozwoju i wdrożenia nowej technologii⁶.

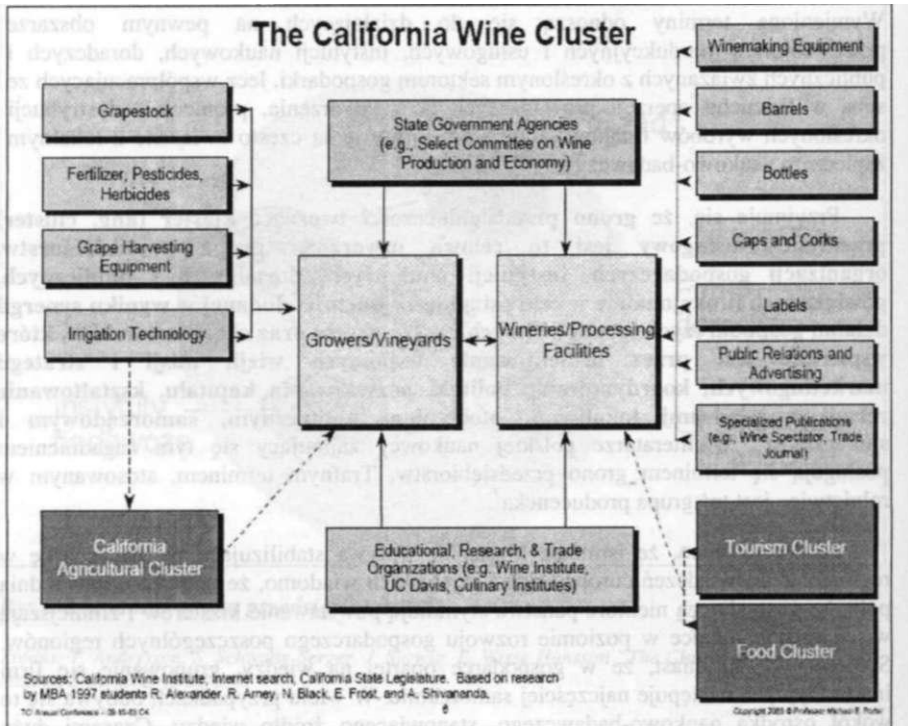
Szczególną rolę w gospodarce globalnej, charakteryzującej się wysokim poziomem konkurencyjności, odgrywają klasterne oparte na wiedzy. Cechuje je wysoka koncentracja przedsiębiorców, inwestorów i naukowców na tworzeniu rozwiązań (organizacyjnych, prawnych) i produktów (hi-tech) innowacyjnych. Często ich istnienie opiera się na przenikaniu się kontaktów formalnych i nieformalnych. Platformą do tych kontaktów są stowarzyszenia branżowe lub regionalne wspierane ze środków publicznych. Bazę tego typu klastrów stanowią ośrodki naukowo-badawcze, które wspólnie z przedsiębiorstwami rozwija wiedzę, po to aby się nią dzielić i wykorzystywać praktycznie poprzez wdrożenie do praktyki przemysłowej. Tego rodzaju grona przedsiębiorczości najwcześniej zaczęły powstawać w Kalifornii (ale nie tylko w Krzemowej Dolinie), a upowszechniły się we Włoszech, Wielkiej Brytanii i Finlandii, a także w Indiach, na Dalekim Wschodzie i w Australii⁷.

⁴ Zob. M. E. Porter: *The Economic Performance of Regions Measuring the Role of Clusters*. Goeteborg 2003, s. 6-7.

⁵ Zob. np. *Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa*. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 13 lipca 1999 roku. Warszawa, lipiec 1999 r.

⁶ T.E. Braadland, J. Hauknes: *Innovation in the Norwegian Food Cluster*. OECD. Utrecht 2000.

⁷ M. Clara, F. Russo, M. Gulati, *Cluster Development and BDS Promotion: UNIDO's Experience in India*. UNIDO 2003.

Rys. 23.2. California Wine Cluster

Źródło: M. E. Porter, "The Economic Performance of Regions. Measuring the Role of Clusters" The Competitiveness Institute. Gotenburg, September 2003, s. 6.

Z praktyki gospodarczej wynika, że regionalne grupy przedsiębiorczości są organizacjami bardzo skutecznymi. Jedne grona specjalizują się produkując towary lub usługi dostarczając je na rynek detaliczny, inne kooperują z dużymi przedsiębiorstwami jako dostawcy specjalistycznych komponentów lub usług (logistycznych, informatycznych itp.).

23.2. Podstawowe rodzaje klastrów w Europie Zachodniej

Niektóre z krajów zachodnich mają już dość bogate pozytywne doświadczenia w zakresie tworzenia klastrów czy im podobnych, organizmów gospodarczych. Zasadniczo klaster organizuje się najczęściej w regionie geograficznym jednego kraju. Lecz w Unii Europejskiej spotyka się również przykłady tworzenia gron przedsiębiorczości z podmiotów działających w kilku krajach. Znany jest przykład klastra szwedzko-duńskiego, a także polsko-duńskiego klastra biotechnologicznego. Klaster tworzą producenci z dostawcami komponentów do wytwarzania ich

produktów, instytucje badawcze i naukowe, podmioty zajmujące się logistyką, usługami finansowymi, kadrowymi itp.

Rys. 23.3. *Klaster IT i Klaster Papierniczo-Drzewny w Competence Area Karlsbad (Szwecja)*

Źródło: L Christensen "Regional Innovation Systems". FBA, Stockholm. 2003. s. 32.

W państwach zachodnich spotykamy się z różnym spojrzeniem na rolę państwa w tworzeniu i funkcjonowaniu klastrów. Podejście anglo-saksońskie (np. USA, Anglia, Niemcy) ma charakter neutralny. Państwo nie angażuje się w tworzenie i funkcjonowanie grup producenckich. Podejście łańskie (Francja, Włochy, Hiszpania) przejawia się w aktywnym wspomaganium prawnym i finansowym rozwoju regionalnych grom przedsiębiorczości. Na przykład we Francji istnieje agenda rządowa DATAR (Delegation a l'Amenagement du Territoire et a l'Action Regionale) wspierająca rozwój lokalnej przedsiębiorczości. Z kolei w Finlandii funkcjonują klaster w Tampere (przemysł informatyczno-telekomunikacyjny), Turku (przemysł informatyczny i nowych technologii) i Jyvaskyla (przemysł drzewny i inżynierii mechanicznej) skupione wokół ośrodków naukowych, których zadaniem jest tworzenie innowacyjnych regionów przemysłowych". W Holandii funkcjonuje duży klaster morski, a w Norwegii klaster skupiony wokół przemysłu rybnego".

Charakterystyczną cechą klastrów przemysłowych jest nastawienie na innowacje w produkcji, nowoczesnie urządzone zaplecze biurowo-produkcyjne i laboratoryjne

"T. Pentikainen, S. Luukkainen: *Trade-flow Based Industrial Clusters in Finnish Economy*. OECD. Helsinki 2000.

. T.E. Braadland, J. Haukries: *Innovation in the Norwegian Food Cluster*. Maritime Policy & Management 2002, vol. 29, nr 30/ECD. Utrecht 2000.

(czasami w budynkach odzyskanych, które poddano renowacji). Od tradycyjnych przedsiębiorstw wyróżnia je sprawna organizacja i kompetentny personel. Grona przedsiębiorczości przeważnie tworzą małe i średnie firmy, najczęściej zatrudniające nie więcej niż 50 osób.

Rządy takich krajów jak Włochy, Francja, Holandia, Norwegia, Szwecja, Finlandia czy Hiszpania wspierają rozwój klastrów poprzez takie instrumenty jak:

- Zachęcanie do zakładania branżowych i lokalnych stowarzyszeń producentów. Z czasem zaczynają one pełnić różne funkcje usługowe dla swoich członków. Najskuteczniejszą zachętą do zakładania takich stowarzyszeń jest możliwość ich dofinansowywania ze środków publicznych;
- Promowanie i używanie wspólnego znaku towarowego (trade mark - ^{TM}). Wspólny znak towarowy ułatwia wejście na rynek nowym i słabszym producentom, stanowi element wzmacniający więzi i wspólnotę interesów przedsiębiorców z danego regionu;
- Prowadzenie wspólnych prac nad rozwojem produktu. W regionach, gdzie dotychczas było brak ośrodków naukowych często powołuje się do życia tzw. centra rozwojowe („development centrum”);
- Wspólne akcje marketingowe. Prowadzi je lokalne stowarzyszenie producentów w imieniu swoich członków;
- Organizowanie systemu wzajemnych poręczeń bankowych;
- Organizowanie systemu zaopatrzenia w surowce;
- Zachęcanie do specjalizacji w wybranych technologiach i świadczenie usług w obrębie klastra;

Finansowanie ze środków publicznych rozbudowy regionalnej infrastruktury gospodarczej (drogi, sieć łączności, budynki użyteczności publicznej, itp.)¹².

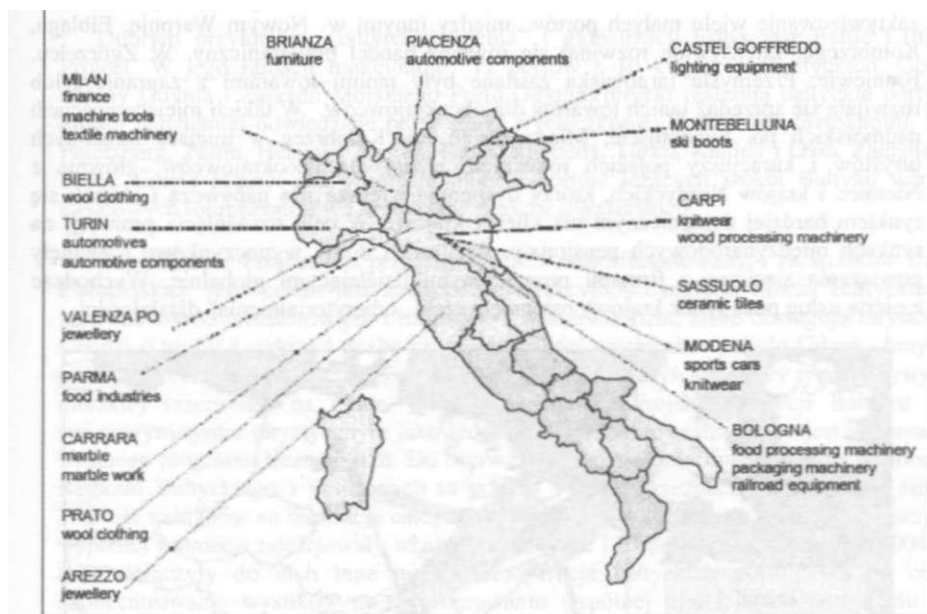
Informacje na temat badań nad tworzeniem i funkcjonowaniem klastrów wskazują, że niewiele osiągnięto w dziedzinie tworzenia klastrów w regionach o dużym bezrobociu strukturalnym. Dotychczasowe doświadczenia w aktywizacji regionów w krajach wysoko rozwiniętych koncentrowały się na tworzeniu miejsc pracy w oparciu o silne finansowe wsparcie administracji państwowej i lokalnej. Idea tworzenia klastrów wywodzi się ze Stanów Zjednoczonych. Tworzono je jednak w regionach o wysokiej dynamice wzrostu (np. Krzemowa Dolina, Kalifornijski Klaster Producentów Win)¹³. Również parki technologiczne i klustery przemysłowe powoływane w niektórych krajach powstawały w szybko rozwijających się gospodarczo ośrodkach, przy znacznych nakładach z budżetu państwa lub budżetów

Report of the Export Meeting on Clustering and Networking for SME Developing. Geneva, 4 September 1998, s 10-12.

¹³ Zob. np. *Distribution Services Cluster. Cluster Job Creation by Economic Area. Cluster Mapping Project, Institute for Strategy and Competitiveness, Harvard Business School 2001.*

lokalnych¹⁴. Z chwilą zaś zmniejszenia środków państwowych obserwowano zmniejszenie intensywności rozwoju parków technologicznych.

Main Clusters In Italy

Rys. 23.4. Główne klaster przemysłowo-usługowe we Włoszech

Źródło: *A Prospectus for Cluster and Sector Skills Development in Humberside. Learning an Skills Council Humberside. Hull, February 2003, s. 7.*

23.3. Grono przedsiębiorczości jako miejsce w transnarodowej przestrzeni społecznej

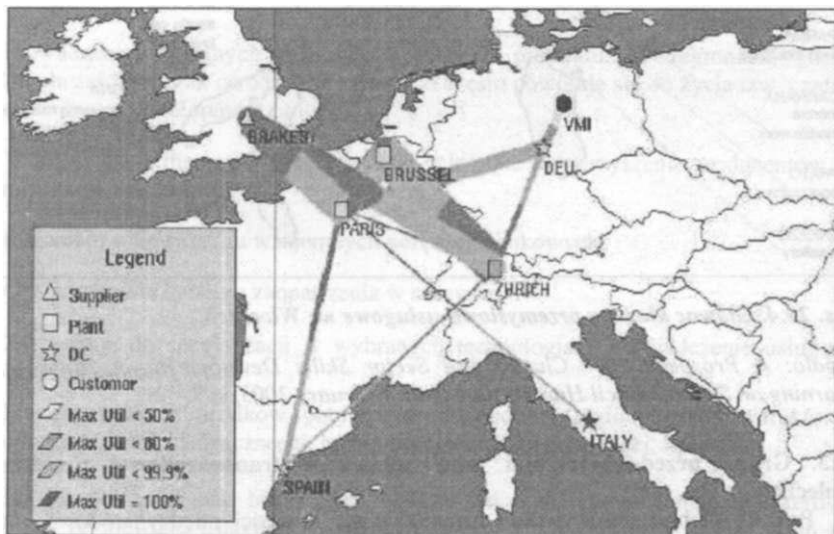
Procesy globalizacji wywołują zmiany w społeczności międzynarodowej, które interpretowane jest jak forma „kompresji czaso-przestrzeni”¹⁵. A. Giddens sugeruje wprowadzenie nowego wymiaru przestrzeni społecznej w postaci globalnych uwarunkowań, które są pozbawione miejsca, dystansów i granic¹⁶. Globalizacja uruchamia mechanizm odterytorialnienia (deteritorialization) niektórych zjawisk i procesów społecznych. Zachodzą one, zgodnie z tym mechanizmem, bez wyraźnej lokalizacji w terytorialnie określonej przestrzeni globu. Zjawisko transnarodowej przestrzeni społecznej przejawia się w powstawaniu intensywnych interakcji i więzi między grupami społecznymi niezależnie od terytorialnie określonych dystansów i poza kontrolą lub w warunkach ograniczonej kontroli państw narodowych. W Unii Europejskiej to zjawisko sformalizowano w postaci organizacji euroregionów, jak np.

¹⁴ Zob. *Business Clusters In the UK - A First Assessment*. Government's Clusters Policy Steering Group. London 2002.

¹⁵ M.Kempny. Czy globalizacja kulturowa współdecyduje o dynamice społeczeństw postkomunistycznych. *Kultura i Społeczeństwo* nr 1 z 2000 r., s. 9.

¹⁶ MG.Schachter. *Civil Society and Globalization: The Investigation of Contested Concepts*, Basingstoke 1999. s. 79.

Euroregion Pomerania, czy Euroregion Bałtyk. W gospodarce światowej uruchomiony został mechanizm, prowadzący do ukształtowania wizji „świata jako jednego miejsca” (single place). Zjawisko to obserwować można było w małych portach polskich jeszcze przed akcesją Polski do Unii Europejskiej. Nadgraniczne położenie spowodowało zaktywizowanie wielu małych portów, między innymi w Nowym Warpnie, Elblągu, Kołobrzegu. Intensywnie rozwinął się również handel przygraniczny. W Zgorzelcu, Braniewie, Przemyśle targowiska zasilane były tanimi towarami z zagranicy, lub rozwijała się sprzedaż tanich towarów dla obcokrajowców. W takich miejscowościach nadmorskich jak Świnoujście, Międzyzdroje czy Kołobrzeg w miejsce utraconych turystów i kuracjuszy polskich rozwinięto usługi dla obcokrajowców, głównie z Niemiec i krajów Nordyckich, którzy dysponują większą siłą nabywczą i okazali się rynkiem bardziej dynamicznym niż klienci krajowi. W celu rozwinięcia promocji na rynkach międzynarodowych pensjonaty, sanatoria i domy wypoczynkowe rozwinęły powiązania sieciowe z firmami promocyjnymi działającymi globalnie. Wychodząc z ofertą usług poza rynek krajowy osiągnięto efekt „odterytorialnienia” działalności.

Rys. 23.5. Powiązania sieciowe w europejskim klasterze przemysłowo-usługowym (Supplier - dostawca, Plant - miejsce produkcji, DC - centrum dystrybucji, Customer - nabywca)

Zródło: F. J. Quinn, V. Asgekar, D. Engel, A. Carlson. " *Changes of Complexity in Global Manufacturing* ", Deloitte. New York 2004. s. 30.

„Odterytorialnienie” jako mechanizm kształtowania nowej jakości działania polega na oderwaniu się od tradycyjnych interakcji i więzi usytuowanych na ograniczonym rynku, w realnym obszarze geograficznym i oparciu się na procesach bez dystansów i relatywnie oderwanych od konserwatywnie pojmowanej lokalizacji”. W szczególności dotyczy to przepływów w zakresie finansów, kapitału, informacji, globalnych transgranicznych problemów ekologicznych, ale także na przykład usług logistycznych

” J. A. Scholle, *Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization*. Londyn 1996. s. 49.

czy turystycznych. Dla wymienionych przepływów czy problemów dystans geograficzny nie ma żadnego znaczenia. Dlatego O'Brien wyraża pogląd o „końcu geografii” w sensie terytorialnie zlokalizowanych zjawisk, terytorialnie określonych przestrzeni oraz terytorialnie określonych granic .

Dobrym przykładem „odtyretorialnienia” i globalizacji usług jest Baltic Cruise Project. W jego ramach funkcjonuje 12 portów z 10 krajów nadbałtyckich. Obok Gminy Gdynia i Zarządu Morskiego Portu Gdynia, projekt realizują bałtyckie porty i miasta najchętniej odwiedzane przez statki wycieczkowe: Kopenhaga, Sztokholm. St. Petersburg, Tallin, Helsinki, Rostok, Ryga, Kłajpeda, Turku, Kalmar i Oslo. Zadaniem Baltic Cruise Project jest promocja miast i portów leżących wokół Bałtyku wśród światowych touroperatorów i armatorów statków pasażerskich¹⁴.

Baltic Cruise Project jest przedsięwzięciem współfinansowanym ze środków Unii Europejskiej. Jego celem jest zwiększenie atrakcyjności regionu Morza Bałtyckiego zarówno wśród armatorów jak i turystów, a właściwie firm, które obsługują turystów. Chodzi o to, by zwiększyć liczbę zawinięć statków wycieczkowych do Gdyni i innych portów Morza Bałtyckiego. Turystyczny tort w 2004 r., czyli światowy rynek turystyki morskiej szacowano na około 12 mln pasażerów. Projekt promocji Bałtyku na światowym rynku turystycznym jako jednolitego produktu realizowany jest w ramach Unijnego programu Interreg HIB. Do czerwca 2007 roku Unia Europejska na promocję Regionu Bałtyckiego i położonych tu portów i miast przeznaczy 665 tysięcy euro. Wartość nakładów na realizację całego programu oszacowano na 1,3 mln euro. Pomysł wspólnej promocji zainicjowały władze Sztokholmu i Kopenhagi, a w połowie 2004 r. roku dołączyły do nich inne miasta. Kooperacja bałtyckich portów ma na celu skoncentrowanie wysiłków na wypromowaniu wspólnej marki, upowszechnieniu w świadomości touroperatorów pozytywnego wizerunku portów bałtyckich, wymianę doświadczeń i upowszechnianie najlepszych praktyk, a do połowy 2007 roku zwiększenie liczby turystów w portach Bałtyku o 20 procent¹⁵.

„Koniec geografii” oznacza rozproszenie działalności wytwórczej w skali globalnej, lub co najmniej kontynentalnej. Powoduje to dynamiczny rozwój procesów logistycznych dla zabezpieczenia których tworzy się rozbudowane multimodalne łańcuchy transportowe łączące za pośrednictwem centrów logistycznych rynki producentów z rynkami zbytu. Do zarządzania przepływem komponentów służących do produkcji i towarów tworzy się rozwinięte systemy informatyczne sterujące strumieniami dóbr.

20.4. Klaster jako organizacja realizująca strategię globalną

Wiek XXI stawia przed organizacjami gospodarczymi i administracją wyzwania przekształcania się ze społeczeństwa konsumentów w społeczeństwo twórców..

Rozwój instrumentów i instytucji rynku kapitałowego radykalnie zwiększyły swobodę globalnego działania posiadaczy kapitału i finansowania produkcji poza bezpośrednim wpływem władz narodowych. Dzielne światowe operacje walutowe są obecnie w przybliżeniu równe wartości światowych rezerw walutowych. W oczywisty sposób osłabia to zdolność rządów i banków centralnych do manipulowania kursem walutowym dla doraźnych celów polityki handlowej i gospodarczej. Te cechy powodują

J.A.Schölte, *Globalization: Prospects for a Paradigm Shift*, Londyn 1999, s.11 - 12.

¹⁴ M. Grzybowski: *Turystyka morska. Porty Bałtyku w naturciu*. „Polska Gazeta Transportowa”. 2005, nr 6, s. 8.

¹⁵ M. Grzybowski, *TOURISM. The Baltic Offensive*, „The Warsaw Voice”, 6 February 2005, p. 34.

że skala handlu międzynarodowego i działalności korporacji międzynarodowych jest tak znaczna że gospodarki wielu krajów opierają się na zyskach wygenerowanych przez te organizacje. W wielu krajach świata struktura przedsiębiorstw międzynarodowych opiera się na klasyfikacji przyjętej względem ich skali i rodzaju działalności

Przyjmuje się, że najniższym stopniem umiędzynarodowienia charakteryzuje się firma eksportowa. Podjęcie tej działalności wiąże się z reguły ze zmniejszaniem możliwości rozwoju sprzedaży na dotychczas obsługiwanym rynku, wynikającym z jego nasycenia i wejścia w fazę dojrzałości. Przedsiębiorstwo takie cechuje najczęściej jasne rozdzielenie działalności w kraju i na rynkach zagranicznych. Taka orientacja ma odbicie w strukturach organizacyjnych w formie komórek funkcjonalnych, odpowiedzialnych za realizację działalności eksportowej. Są one ściśle podporządkowane naczelnemu kierownictwu, do którego trafiają wszelkie informacje dotyczące tej sfery funkcjonowania firmy. Informacje te pochodzą najczęściej z lokalnych filii i oddziałów handlowych, które zarządzane są przez kierowników pochodzących z kraju macierzystego. Firma realizuje większość funkcji rodzajowych w sposób zbliżony do dotychczasowego, nastawiając na sferę międzynarodową funkcję marketingową. W rezultacie kultura takiego przedsiębiorstwa jest charakterystyczna dla kraju macierzystego²¹.

Kolejnym etapem umiędzynarodowienia funkcjonowania przedsiębiorstwa jest firma multilokalna, która rozwija się poprzez rozszerzenie zakresu działania w krajach obcych o dodatkowe funkcje rodzajowe. Wraz z podjęciem decyzji o rozbudowie łańcucha wartości w następującym procesie rozpraszania uprawnień decyzyjnych pomiędzy krajami, w których operuje przedsiębiorstwo. Dotyczą one w zasadzie wszystkich funkcji organizacyjnych (systemów informacyjno-decyzyjnych, planowania, opracowywania budżetów, oceny wyników oraz systemów wynagradzania). W tego typu przedsiębiorstwie pojawiają się specyficzni pracownicy, jakimi są specjaliści ponadnarodowi, którzy służą swą wiedzą i umiejętnościami w różnych lokalizacjach, gdzie przedsiębiorstwo realizuje swą działalność. Jednocześnie kontrola nad procesami operacyjnymi w danym miejscu przechodzi w ręce miejscowych kierowników. W rezultacie w przedsiębiorstwie zaczyna tworzyć się tożsamość wielonarodowa oparta na bardzo dużym zakresie autonomii poszczególnych jednostek, zlokalizowanych w różnych krajach, czy regionach²². Ubocznym efektem umiędzynarodowienia jest masowa produkcja podróbek, która według Światowej Organizacji Celnej (WCO) osiągnęła wielkość 5-7 procent światowej wymiany handlowej, czyli wartość około 512 mld dolarów²³. W celu uniknięcia odpowiedzialności tworzone są klasterzy fałszerzy w skład których wchodzi producenci (często oryginalnych części wyrobów markowych) i dystrybutorzy. Produkcja fałszowanych wyrobów dzielona jest między różnych producentów, a zanim towar dotrze na rynek finalny przemieszczany jest przez kilka portów lub centrów dystrybucyjnych.

Wyższą formą umiędzynarodawiania działalności organizacji jest jej globalizacja. Grona przedsiębiorstw realizujące strategię pełnej globalizacji powinny stosują następujące instrumenty strategii globalnej:

- 1) Funkcjonują w pełnym zakresie w rynku globalnym,
- 2) Oferują całkowicie globalne produkty lub usługi,
- 3) Tworzą globalną sieć działalności,
- 4) Prowadzą globalny marketing,

²¹ A. K. Koźmiński, *Zarządzanie międzynarodowe*, PWE Warszawa 1999 r., s. 119.
Tamże., s. 121.

²² F. Balfour: *Podroby!* "Business Week". 17 lutego - 2 marca 2005. s. 60.

Projektują i wdrażają globalne strategie konkurencyjne' .

Tabela 23.1.

Cechy grom przedsiębiorstw działających na rynku międzynarodowym

Grono	Struktura organizacyjna	Procesy zarządzania	Ludzie	Kultura
Globalne	Scentralizowane uprawnienia globalne. Brak podziału na działalność wewnętrzną i międzynarodową. Wzmocnienie wymiaru "przedsiębiorstwo" wobec wymiarów geograficznego i funkcjonalnego	Nasilone procesy koordynacji. Globalne udostępnianie technologii. Globalny system informacji strategicznej. Globalne planowanie strategiczne, opracowywanie budżetów, ocena wyników i systemy zarządzania.	Międzynarodowe kariery. Obcokrajowcy w kraju macierzystym i i krajach trzecich. Nasilone podróżowanie.	Tożsamość globalna. Współzależność.
Multilokalne	Rozproszenie uprawnień między krajami. Brak podziału na działalność wewnętrzną i międzynarodową. Wymiar geograficzny dominuje nad wymiarami "przedsiębiorstwo" i funkcjonalnym.	Transfer technologii z centrali na zewnątrz. Krajowe systemy informacyjne. Krajowe planowanie, opracowywanie budżetów, ocena wyników i systemy wynagradzania.	Specjaliści ponadnarodowi. Miejscowi kierownicy operacyjni. Ograniczone potrzeby podróżowania.	Tożsamość wielonarodowa Autonomia.
i Eksportowe	Kontrola scentralizowana w kraju macierzystym. Rozdzielenie działalności wewnętrznej i międzynarodowej. Mogą pojawić się silne układy funkcjonalne.	Kierowanie i koordynowanie. Jednostronny przepływ informacji do centrali grona. Nie istnieje transfer technologii. Skoncentrowanie na zadaniach związanych ze sprzedażą.	Kierownicy z kraju macierzystego zarządzają lokalnymi filiami handlowymi.	Kultura kraju macierzystego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: G. S. Yip, "Strategia globalna", PWE, Warszawa 1999, s. 218.

Najważniejsze korzyści wynikających z globalnej orientacji przedsiębiorstwa prowadzą do:

- 1) Zwiększenia zysków dzięki wykorzystaniu w skali globalnej wyróżniających kompetencji przedsiębiorstwa,
- 2) Rozwinięcia potencjału wzrostu - nieosiągalne przy działaniu w ramach rynku krajowego,
- 3) Poprawy pozycji konkurencyjnej przez zastosowanie czynników produkcji i technologii z różnych krajów,
- 4) Wzrostu efektywności organizacyjnej i ekonomicznej.

*** M. Dziura, A. Marzec, S. Matuszewska, *Globalizacja a nowe tendencje w zarządzaniu przedsiębiorstwem*, Kraków 2000, s. 472.

- 5) Swobodnego przepływu kapitałów i zanikania administracyjnych barier wejścia do sektorów,
- 6) Osiągnięcia korzyści z optymalnej lokalizacji działalności firmy w skali światowej przez umiejscowienie jej tam, gdzie może być wykonywana najefektywniej,
- 7) Kumulowania doświadczenia,
- 8) Rozwoju kultury organizacyjnej³⁵.

Podsumowanie

Działania konsolidacyjne małych podmiotów powinny zmierzać do tworzenia powiązań zapewniających im siłę rynkową i przewagę konkurencyjną. Łączenie się małych i średnich przedsiębiorstw w grona zapewnia im nie tylko koncentrację kapitału i wiedzy ale również pozwala na rozwinięcie działalności poza rynkami lokalnymi (narodowymi, regionalnymi) oraz zwiększenie siły przetargowej w rozmowach handlowych z globalnymi korporacjami. W ten sposób małe i średnie firmy zapewniają sobie bezpieczeństwo w prowadzeniu biznesu.

Bibliografia

1. Balfour F., *Podroby!*, "Business Week", 17 lutego - 2 marca 2005.
2. *Business Clusters In the UK - A First Assessment*, Government's Clusters Policy Steering Group, London 2002.
3. Braadland T. E., Hauknes J., *Innovation in the Norwegian Food Cluster*, OECD, Utrecht 2000.
4. Braadland T. E., Hauknes J., *Innovation in the Norwegian Food Cluster*. Maritime Policy & Management 2002, vol. 29, nr 3 OECD. Utrecht 2000.
5. Clara M., Russo F., Gulati M., *Cluster Development and BDS Promotion: UNIDO's Experience in India*, UNIDO 2003.
6. *Distribution Services Cluster. Cluster Job Creation by Economic Area*, Cluster Mapping Project, Institute for Strategy and Competitiveness, Harvard Business School 2001.
7. Dziura M., Marzec A., Matuszewska S., *Globalizacja a nowe tendencje w zarządzaniu przedsiębiorstwem*, Kraków 2000
8. Grzybowski M., *Turystyka morska. Porty Baltyku w natarciu*. „Polska Gazeta Transportowa”. 2005, nr 6.
9. Grzybowski M., *TOURISM. The Baltic Offensive*, "The Warsaw Voice", 6 February 2005.
10. Koźmiński A. K., *Zarządzanie międzynarodowe*, PWE, Warszawa 1999.
11. Pentikainen T., Luukkainen S., *Trade-flow Based Industrial Clusters in Finnish Economy*, OECD, Helsinki 2000.
12. Piecuch T., *Za czy przeciw globalizacji*, Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2002.
13. Porter M. E., *The Economic Performance of Regions Measuring the Role of Clusters*, Goeteborg 2003.
14. *Report of the Export Meeting on Clustering and Networking for SME Developing*. Geneva, 4 September 1998.
15. Schölte J. A., *Beyond the Buzzword. Towards a Critical Theory of Globalization*, Londyn 1996.
16. Schölte J. A., *Globalization, Prospects for a Paradigm Shift*, Londyn 1999.

17. *Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa*, Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 13 lipca 1999 roku, Warszawa, lipiec 1999 r.

Summary

Clusters Enterprises Creation as a method for secure Small and Medium Enterprises on the Global Market

The article includes problems on the creating groups of companies as an industrial - service Clusters to acquire synergy effect and strong position on the global market.

Marian Hopej
Robert Kamiński

24. BEZPIECZEŃSTWO W PRZEDSIĘBIORSTWIE A KULTURA ORGANIZACYJNA

Wprowadzenie

Zapewnienie bezpieczeństwa w przedsiębiorstwie wymaga, oprócz kontrolowania zachowań uczestników organizacji, odbioru wielu sygnałów o zbliżającym się kryzysie. Przewidywanie i unikanie katastrof polega przede wszystkim na rozpoznaniu zagrożenia i nadaniu mu odpowiedniego priorytetu. Uzasadnia to budowanie w przedsiębiorstwie, nie - jak początkowo przypuszczano - silnej kultury organizacyjnej, ale kultury słabej, która nastawiona jest na partycypację wielu osób w procesie wykrywania i analizowania zagrożeń.

Coraz częstszym tematem rozważań w literaturze i czasopismach z zakresu nauki o organizacji i zarządzaniu jest problematyka przewidywania kryzysów, katastrof i innych niebezpieczeństw. Można odnieść wrażenie, iż swego rodzaju apogeum zainteresowania niebezpiecznymi wydarzeniami zarówno w otoczeniu, jak i wewnątrz organizacji nastąpiło po 2001 roku, w którym miały miejsce ataki terrorystyczne na World Trade Center i Pentagon, a gospodarką (przede wszystkim amerykańską) wstrząsnęły skądale związane z takim korporacjami, jak Enron, Andersen czy WorldCom. Pierwsze wydarzenie miało przede wszystkim wymiar ludzkiej tragedii związanej ze śmiercią około 3 tysięcy osób. Dokonało ono znaczących zmian nie tylko w sferze politycznej, ale i gospodarczej. Zysk samej korporacji GE obniżył się bowiem o 900 mln USD. W przypadku afer finansowych część czy też całość swoich oszczędności straciła duża liczba osób.

Okazuje się, iż kryzysy tego rodzaju stają się coraz częstsze. I.A. Mitroff oraz M.C. Alpaslan określają je mianem katastrof „nienormalnych”. W odróżnieniu od katastrof naturalnych (np. trzęsień ziemi, powodzi) oraz katastrof „normalnych” wynikających ze stosowania technik wysokiego ryzyka (np. Czernobyl lub Union Carbide w Bhopalu), katastrofy „nienormalne” są skutkiem intencjonalnych, świadomie złych działań, takich jak podkładanie ładunków wybuchowych, sabotaż, porwania i ataki komputerowe oraz oczywiście terroryzm¹.

Jak zauważa R.W. Griffin, organizacje muszą się liczyć z możliwością zmian i zakłóceń środowiska, które niekiedy przychodzą zupełnie bez ostrzeżenia. Skutki kryzysów dla wielu organizacji mogą być niszczące, zwłaszcza jeżeli menedżerowie nie są przygotowani na ich pokonywanie. Przewidywanie sytuacji kryzysowych pozwala więc opracować zawnazu plany kryzysowe lub stworzyć odpowiednie zespoły. Oznacza to, że zapewnienie bezpieczeństwa w przedsiębiorstwie wymaga odbioru wielu sygnałów o zbliżającym się kryzysie².

Okazuje się jednak, że o ile katastrofy „naturalne” i „normalne” od dawna są przedmiotem analiz, to przewidzenie katastrof „nienormalnych” nie jest proste. Jak zauważają I.A. Mitroff oraz M.C. Alpaslan: *Dla większości ludzi wyobrażenie sobie, że inne osoby chciałyby zniszczyć firmę, niekiedy w znowie z pracownikami i że byłyby gotowe przy tym ponieść śmierć, jest bardzo bolesne i przygnębiające. Przyjęcie takich założeń niszczy bowiem nasze głębokie zaufanie do ludzi społeczeństw i biznesu; w firmach zatem zaprzecza się występowaniu „nienormalnych” wypadków*

¹ I.A. Mitroff, M.C. Alpaslan, *Przygotuj się na katastrofę*, „Harvard Business Review”, listopad 2003.

² R.W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 1996.

i pomniejsza ich znaczenie. [...] Jeżeli firmy mają sobie radzić z „nienormalnymi” kryzysami, to muszą nauczyć się postrzegać - tak samo jak to robią ich wrogowie - wieżowce jako pionowe trumny, a samoloty jako latające bomby, chociaż ta perspektywa może być bolesna i przerażająca¹.

W kontekście powyższych rozważań pojawia się pytanie, jak zapewnić w organizacji wszechstronne myślenie o kryzysach. Z pomocą przyjąć może pojęcie kultury organizacyjnej, która ma wpływ na postrzeganie otoczenia przez uczestników organizacji. Przedmiotem rozważań niniejszego artykułu jest więc określenie kultury organizacyjnej, pożądaną z punktu widzenia wczesnego rozpoznawania zagrożeń.

24.1. Bezpieczeństwo w przedsiębiorstwie a silna kultura organizacyjna

Zapewnienie bezpieczeństwa w przedsiębiorstwie wiązano początkowo z wysoce sformalizowanymi instrumentami kierowania - strukturą organizacyjną, której celem jest minimalizacja dowolności i nieprzewidywalności zachowań organizacyjnych. Według H. Mintzberga², instytucje biurokratyczne znaleźć można w systemach organizacyjnych „nasyconych” niepewnością. Kiedy realizacja celów i zadań wiązała się z wieloma nieprzewidywalnymi czynnikami, na które nie można było w pełni skutecznie oddziaływać, a jednocześnie każdy błąd groził powstaniem trudno odwracalnych lub nawet nieodwracalnych konsekwencji, zastosowanie miały sformalizowane procedury.

Jednakże klasyczne zalecenia H. Fayola, M. Webera czy H. Koontza i C. O'Donnella nie były w stanie sprostać problematyce zarządzania złożonym i działającym w dynamicznym otoczeniu przedsiębiorstwem. Polegały one bowiem z jednej strony na formalno administracyjnym systemie kierowania, opartym na wzorcu (odgórnego) nakazu prawnego, z drugiej zaś na założeniu, iż można przewidzieć wszystkie (niepożądane i niebezpieczne) działania uczestników organizacji. Ostatecznie zwrócono się więc w kierunku rozwiązań nieformalnych (m.in. kulturze organizacyjnej), które zagwarantować miały samokontrolę pracowników, zgodnie z wybranymi standardami, wartościami i ideałami.

Zgodnie z powyższym zaczęto formułować m.in. zasady postępowania, które zagwarantować miały pożądane zachowania uczestników organizacji przez mniej lub bardziej konkretne, ale niezależne od sytuacji i wykonywanych zadań imperatywy. Wzywały one pracowników do postępowania zgodnego z idealnymi wzorcami, filozofiami i maksymami, których przykład - dla firmy BMW - zaprezentowano na rys. 26.1.

U podstaw formułowanych zasad postępowania leżały z reguły już obowiązujące, ale niesformalizowane normy. O ile do tej pory funkcjonowały one obok struktury formalnej, to ich określenie miało na celu ukazanie, uświadomienie i potwierdzenie wszystkim pracownikom obowiązujących zwyczajów, norm i wartości. Ma to szczególne znaczenie w sytuacji, kiedy w organizacji nie funkcjonuje tradycyjny proces socjalizacji kultury organizacyjnej. Wywołane może to być m.in. przez złożoność współczesnych organizacji, dążenie do indywidualizmu, samodzielne myślenie i działanie pracowników czy też decentralizację oznaczającą rozproszenie uprawnień i odpowiedzialności. W chwili, kiedy *indywidualizm* bierze górę nad *socjalizacją*, dotychczas niewidoczne i tylko częściowo uświadamiane normy i standardy muszą być podane w sposób jawny.

¹ I.A. Mitroff, M.C. Alpaslan, wyd., cyt. s. 118.

² H. Mintzberg. *Power In and Around Organizations*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 1983.

- I. Każdy szczebel struktury organizacyjnej ma służyć przykładem niższym szczeblom pod względem realizacji celów i strategii przedsiębiorstwa przez sprawność, oszczędność oraz konstruktywną współpracę.
- II. Dobro przedsiębiorstwa jest ważniejsze od dobra działu: przy każdej decyzji należy uwzględnić konsekwencje ogólne.
- III. Doskonałe przywództwo wymaga pełnego identyfikowania się z przedsiębiorstwem.
- IV. Decyzje i postanowienia należy wykonywać z rozsądkiem, ale należy jej wykonać.
- V. Uprawianie konstruktywnej krytyki i jej tolerowanie jest obowiązkiem każdego pracownika.
- VI. Rozwiązywać problemy, nie szukać winnych.
- VII. Każdemu wolno popełnić błąd - tylko nie za często, nie wolno go zaś ukrywać na szkodę przedsiębiorstwa.
- VIII. Uznawanie kompetencji innych oznacza również akceptowanie ich konstruktywnej krytyki oraz udzielanie im kompetentnych odpowiedzi.
- IX. Podejmować niewygodne ryzyko.
- X. Nagradzać wyniki.
- XI. Tylko klient decyduje o doskonałości naszych wyników.
- XII. BMW musi we wszystkich kontaktach zewnętrznych być partnerem kompetentnym, fair i godnym zaufania.
- XIII. Obowiązujące ustawy i przepisy muszą być przez BMW przestrzegane, a wpływ na nie ma następować tylko w ramach obowiązujących reguł.
- XIV. Zobowiązanie każdego do inicjatywy.
- XV. Konieczność ciągłego uczenia się, aby utrzymać przedsiębiorstwo w młodości.
- XVI. Zobowiązanie kierownictwa do międzynarodowego myślenia i działania.

Rys. 24.1. Zasady postępowania BMW

Źródło: BMW Handlungsmaximen, München 1990.

Opisane powyżej precyzowanie zasad postępowania ograniczać miało niepożądane lub zbyt niekonwencjonalne zachowania uczestników organizacji, a kierunkiem swoich działań przypominało instrumenty służące tworzeniu silnej kultury organizacyjnej. Zapisane zasady postępowania były bowiem wyraziste, obowiązywały wszystkich pracowników, a konsekwencja ich stosowania prowadzić miała do głębokiego ich zakorzenienia w umysłach pracowników. Stworzona w ten sposób silna kultura organizacyjna charakteryzowała się więc jednoznacznym ukierunkowaniem działań, małymi nakładami na kontrolę, silną lojalnością, a przede wszystkim stabilnością i niezawodnością⁴.

Okazuje się jednak, iż w przypadku zagrożeń - coraz częściej - o charakterze „nienormalnym”, które wymagają wszechstronnego myślenia o kryzysach, taka silna kultura organizacyjna może stać się bardzo niebezpieczna. Według H. Steinmanna i G. Schreyögg'a do najważniejszych wad silnej kultury organizacyjnej zaliczyć można

⁴ H. Steinmann, G. Schreyögg, *Zarządzanie - Podstawy kierowania przedsiębiorstwem. Koncepcje, funckje, przykłady*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1998.

m.in. tendencją do zmykania się w sobie, blokowanie nowych orientacji czy też kolektywną postawę uniku itp.⁶. Jak zauważają I.A. Mitroff oraz M.C. Alpaslan: *Nawet w rok po zniszczeniu World Trade Center większość menedżerów, z którymi rozmawialiśmy, nie brało pod uwagę możliwości podobnego ataku na ich biura lub fabryki*⁷. Okazuje się, iż jednoznaczne ukierunkowanie uwagi na określone zagrożenia może być bardzo niebezpieczne. Przewidywanie prowadzące do unikania katastrof uzasadnia więc budowanie w przedsiębiorstwie, nie - jak można przypuszczać - silnej kultury organizacyjnej, ale kultury miękkiej, która lepiej pozwala na wykrywanie i analizowanie zagrożeń.

24.2. Bezpieczeństwo w przedsiębiorstwie a słaba kultura organizacyjna

I.A. Mitroff, M.C. Alpaslan podają następujące instrumenty wspomagające wyobrażenie sobie nienormalnych kryzysów . Należą do nich:

- koło kryzysów - jest techniką pozwalającą na losowy wybór, która umożliwia wyzwolenie się ze stereotypowego myślenia. Menedżerowie wprawiają w ruch koło i kiedy wskazówka się zatrzyma, omawiają wszystkie „normalne” i „nienormalne” kryzysy, jakie potrafią sobie wyobrazić. Nie wyklucza się żadnej możliwości, ponieważ każda z nich pomaga w obaleniu szkodliwego przekonania menedżerów, że już wiedzą z jakimi kryzysami firma mogłaby mieć do czynienia,
- wewnętrzni sabotażyści - pracownicy najlepiej znający firmę, otrzymują zadanie obmyślenia nienormalnych sytuacji, na które należy się przygotować. Uczestniczą oni w specjalnych treningach, które uczą ich myśleć jak sabotażyści lub terroryści,
- metafory - stosowanie metafor i słownictwa zaczerpniętego z innych sektorów umożliwić ma zmianę punktu widzenia i uczenie się na scenariuszach, do których inne firmy już się przygotowały,
- gry szpiegowskie - bezstronni eksperci (dziennikarze, adwokaci i eksperci do spraw klientów) przygotowują hipotetyczne ataki na wyroby, menedżerów najwyższego szczebla lub reputację. Mogą do nich należeć byli przestępcy - hakerzy, włamywacze czy osoby wyludzające ubezpieczenia.

Zastosowanie wszystkich czterech instrumentów nie jest możliwe bez niekonwencjonalnego sposobu myślenia, którego nie można pogodzić z silną kulturą organizacyjną. Podobnego zdania są M.D. Watikns i M.H. Bazerman⁸. Wyróżniają oni trzy aspekty podatności na zagrożenia: organizacyjny, polityczny i psychologiczny. Organizacyjna podatność na zagrożenia dotyczy wpływu struktury organizacyjnej na unikanie zagrożeń (np. słaby przepływ informacji między komórkami organizacyjnymi). Polityczna podatność na zagrożenia obejmuje systemowe wady w procesie podejmowania decyzji (np. preferowanie interesów jednych grup kosztem innych). Psychologiczna podatność na zagrożenia wiąże się z kolei z niedoskonałościami ludzkiego umysłu, a mianowicie błędami w procesie przetwarzania informacji. Błędy te określa się mianem złudzeń poznawczych. Należą do nich m.in.:⁹

⁶ Tamże.

⁷ I. A. Mitroff, M. C. Alpaslan, wyd., cyt., s. 118.

⁸ Tamże.

⁹ M. D. Watikns, M. H. Bazerman, *Zaskoczeni przez kryzys, który można było przewidzieć*, „Harvard Business Review” styczeń 2004.

¹⁰ Tamże.

- skłonność do przypuszczania, że sprawy mają się lepiej, niż to jest w rzeczywistości, kłopoty nas nie dotyczą, a ich konsekwencje nie będą na tyle poważne, żeby zasługiwały na podjęcie działań zapobiegawczych,
- przywiązywanie dużej wagi do tego, co potwierdza koncepcje przyjęte przez nas z góry i pomijanie tego, co stawia je pod znakiem zapytania.
- zwracanie zbyt małej uwagi na to, co robią inni.
- chęć utrzymania status quo i życia terażniejszością,
- niedostrzeganie konieczności zapobiegania problemom, których osobiście się nie doświadczyło, albo które są odległe. Działanie jest podejmowane bowiem tylko wtedy, kiedy odniesie się poważną szkodę albo kiedy zagrożenie jest wyraźnie wyobrażalne.

O ile rozważania M.D. Wafiknsa i M.H. Bazermana odnoszą się do jednostek działających w organizacjach, to można założyć, iż złudzenia poznawcze będą potęgowane przez kulturę organizacyjną w danej instytucji. Kultura umożliwiająca takie nieustanne uważne obserwowanie wydarzeń w otoczeniu zewnętrznym i wewnętrznym, była przedmiotem badań empirycznych. Stwierdzono m.in., że elementy otoczenia są postrzegane z dużą wrażliwością szczególnie wtedy, kiedy dany aspekt [^]est odzwierciedlony przez wiele nakładających się na siebie elementów kulturowych . Dzieje się tak, po pierwsze dlatego, że kultura przedsiębiorstwa wyraża pewien sposób pojmowania świata (otoczenia) przez członków organizacji. Przekazuje ona ukierunkowanie w złożonym świecie przez wzorce służące selekcji i interpretacji. Im więcej i im bogatsze są te wzorce, tym więcej aspektów otoczenia jest postrzegane w organizacji. Wzbogacenie tego rodzaju można uzyskać nie tylko przez interdyscyplinarne zespoły pracowników przewidyujące katastrofy, ale i przez wprowadzanie do organizacji osób z zewnątrz, w tym byłych przestępców.

Po drugie, wzorce służące selekcji i interpretacji, które nie są obecnie dominujące i które nie pokrywają się z innymi elementami kulturowymi, mogą spowodować szybkie dostrzeżenie zmian w otoczeniu". Podobnie stosowanie metafor i słownictwa zaczerpniętego z innych sektorów umożliwia zmianę punktu widzenia i pozwala zerwać ze stereotypami.

Po trzecie, opóźnione postrzeganie wydarzeń w otoczeniu występuje wtedy, gdy dotyczą one takich elementów kultury, które istnieją od niedawna. Wskazuje to na długotrwałość procesu zarówno tworzenia warunków, jak i określania źródeł i charakteru niebezpieczeństw¹³. Trudność wyobrażenia ich sobie zmusza często do organizowania treningów, które uczą pracowników myśleć jak sabotażyści lub terroryści.

Po czwarte, nowe spojrzenie na zagrożenia jest możliwe, jeśli zgadza się ono z tradycyjnymi elementami kultury organizacyjnej. Jeśli z kolei jest im przeciwne, to nowe wzorce selekcji i interpretacji *przebijają się* bardzo wolno lub wcale¹⁴. Oznacza to, że chęć do utrzymania status quo, myślenie życzeniowe, przypuszczenie, że sprawy mają się lepiej, niż to jest w rzeczywistości oraz bezwładność utrudniają wszechstronne myślenie o kryzysach.

M. Dierkes, K. Hähner, A. Berthoin Antal, *Das Unternehmen und sein Umfeld: Wahrnehmungsprozesse und Unternehmenskultur am Beispiel eines Chemiekonzerns*, Campus, Frankfurt am Main, New York 1997.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

Wynika stąd, że zbyt silne ukierunkowanie zachowań uczestników organizacji może okazać się niepożądane.

Zakończenie

Uważne obserwowanie otoczenia wymaga nie tylko myślenia, sprzeciwu, krytyki i innowacji ze strony pracowników różnych szczebli hierarchii, ale także systemu zarządzania, który zapewni niezbędne informacje do oceny zaobserwowanych zagrożeń, nada im odpowiedni priorytet, a w razie konieczności przydzieli niezbędne zasoby. Dostrzeżenie nadchodzącego kryzysu jest więc początkiem drogi do trwałego jego przezwyciężenia, a kwestie związane z ustaleniem priorytetów oraz rozdzieleniem zasobów mogłyby stanowić przedmiot odrębnego opracowania.

Bibliografia

1. *BMW Handlungsmaximen*, München 1990.
2. Dierkes M., Hähner K., Berthoin Antal A., *Das Unternehmen und sein Umfeld: Wahrnehmungsprozesse und Unternehmenskultur am Beispiel eines Chemiekonzerns*, Campus, Frankfurt am Main, New York 1997.
3. Griffin R.W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 1996.
4. Mintzberg H., *Power In and Around Organizations*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 1983.
5. Mitroff I. A., Alpaslan M. C., *Przygotuj się na katastrofę*, Harvard Business Review, listopad 2003.
6. Steinmann H., Schreyögg G., *Zarządzanie - Podstawy kierowania przedsiębiorstwem. Koncepcje, funkcje, przykłady*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1998.
7. Watikns M.D., Bazerman M.H., *Zaskoczeni przez kryzys, który można było przewidzieć*, Harvard Business Review, styczeń 2004.

Summary

Safety in enterprises and Organization culture

Security measures in an enterprise require not only a control of employees' behavior or a reception of signals about prospective threats. Anticipation and avoidance of disasters depend on recognition of threats and their priorities. The article unfolds the role which weak corporate culture does play today in theory and practice of security management.

25. KAPITAŁ LUDZKI W ASPEKTCIE BEZPIECZEŃSTWA PRZEDSIĘBIORSTWA W POLSCE

Streszczenie

Treść opracowania przedstawia jeden z wielu niedocenianych jeszcze w przedsiębiorstwie kapitał, a w szczególności kapitał ludzki. Celem autorów artykułu jest dokonanie uogólnień oraz zwrócenie uwagi na rolę i znaczenie kapitału ludzkiego w przedsiębiorstwie. Kolejnym celem artykułu jest podjęcie próby uporządkowania zagadnień związanych z koncepcją kapitału ludzkiego, jak również z koniecznością dowartościowania kapitału ludzkiego i skoncentrowania na nim uwagi.

W kolejnych częściach opisano zasoby organizacji i kapitał ludzki jako kategorie nauki o zarządzaniu. Następnie przedstawiono cechy kapitału ludzkiego, po to by ukazać kapitał ludzki w aspekcie bezpieczeństwa przedsiębiorstwa.

Przedstawionym treściom przyświeca teza, że nie rzeczy i pieniądze, ale sam człowiek w sobie stanowi bogactwo przedsiębiorstwa. Kapitał ucieleśniony w człowieku to jednym z czterech rodzajów kapitału trwałego obok: maszyn, urządzeń i inwestycji. Stanowi on jeden z głównych zasobów organizacji, ponieważ w największym stopniu bierze udział w tworzeniu wartości dodanej. Mimo, że najcenniejszym kapitałem firmy są ludzie, jednak na pytanie o wartość tego kapitału i opłacalność inwestycji w jego rozwój tylko nieliczni badani kierownicy potrafili udzielić odpowiedzi. W analizach finansowych personel firmy jest interpretowany wyłącznie jako pozycja w kosztach, tymczasem wartość kapitału ludzkiego firmy jest możliwa do oszacowania.

Wstęp

W warunkach współczesnej gospodarki rynkowej, w których ludność, pracownicy mogą swobodnie wybierać miejsca pracy (różne rynki pracy) na przedsiębiorcę czyha wiele niebezpieczeństw. Raz po raz słyhać o potężnych firmach, rzuconych na kolana, przez niewłaściwe zarządzanie, nie przygotowanie się na ostrą walkę konkurencyjną czy też zlekceważenie problematyki kapitału ludzkiego. Potencjalne źródła ryzyka mogą być niewidoczne, aż do ostatniej chwili, (np. gdy *najważniejszych pracowników* w firmie już nie będzie) i w której na ratowanie firmy będzie już za późno. Tak jak jeden kamyk rzucony w górach ze szczytu może spowodować ogromną lawinę, tak też jedna nieprzemyślana decyzja kadrowa może pociągnąć na zasadzie domina kolejne równie nietrafne, powodując utratę kapitału ludzkiego, a tym samym powodując olbrzymie straty ekonomiczne w przedsiębiorstwie.

Z podanego przykładu widać, że zagadnienie kapitału ludzkiego ma ogromne znaczenie i wpływa na bezpieczne funkcjonowanie organizacji współczesnym na rynku. Teoria kapitału ludzkiego jest bardzo rozwiniętą i kompleksową dziedziną wiedzy ekonomicznej. Jakkolwiek jest ona stosunkowo obszernie prezentowana w literaturze przedmiotu, to łatwo zauważyć, że wiele przytaczanych jego określeń ma charakter mało dokładny i niejednoznaczny.

25.1. Zasoby Organizacji

Zasoby to rzeczy służące do wytwarzania dóbr i usług zaspokajających potrzeby ludzkie¹.

Zasoby - określona ilość produktów, pieniędzy, pracowników o dużych możliwościach zastosowania. przedstawiające wartość pewnych wielkości ekonomicznych w określonym czasie (np.. kwartale, roku). **M Rekowski**² wyróżnia trzy podstawowe grupy zasobów tj.: zasoby ludzkie, naturalne i kapitałowe.

Zasoby ludzkie to ludzie, ich umiejętności i doświadczenia.

Zasoby kapitałowe (materialne) stanowią: budynki, urządzenia, maszyny, surowce, materiały surowce, wyroby, zasoby finansowe. Należy podkreślić, że zasoby kapitałowe sukcesywnie tracą na wartości na rzecz zasobów niematerialnych

Opisując zasoby organizacji należy jeszcze dodać takie elementy jak: przedsiębiorczość, konkurencyjność, innowacyjność i technologię jak pokazano na rysunku 25.1.

Rys. 25.1. Zasoby organizacji.

Źródło: opracowanie własne.

Zasoby organizacji występują pod postaciami: kapitału ludzkiego, kapitału naturalnego, kapitału rzeczowego, technologii, przedsiębiorczości i innowacyjności jak pokazano na rysunku 25.2. tj.:

- **Kapitał ludzki³ (ekon.)** zasób wiedzy, umiejętności, zdrowia i energii witalnej zawarty w każdym człowieku i w społeczeństwie jako całości, określający zdolności do pracy, do adaptacji do zmian w otoczeniu oraz możliwości kreacji nowych rozwiązań.
- Kapitał organizacji - ogół ludzi, rzeczy, informacji środków finansowych, jakie organizacja posiada lub którymi może dysponować.
- Kapitał finansowy.

¹ P. Urbaniak. Podstawy ekonomii, cz. I. Mikroekonomia. Poznań 1996. s. 8.

² M. Rekowski. *Wprowadzenie do mikroekonomii*. Poznań 1998, s. 12.

³ P. Urbaniak, Podstawy ekonomii, cz. I. Mikroekonomia. Poznań 1996. s. 8; kapitał ludzki - nazywany często pracą - tworzą go psychofizyczne predyspozycje ludzi celem podejmowania określonych, racjonalnych działań. Można go powiększyć poprzez tzw. inwestycje w człowieka.

- Technologia - wiedza na temat możliwości wykorzystania zasobów w procesie produkcyjnym.
- Przedsiębiorczość¹ - działalność polegająca na wykorzystaniu możliwych szans maksymalizacji efektów w drodze racjonalnego gospodarowania.
- Innowacyjność - proces wprowadzania do produkcji nowego wynalazku
- Konkurencyjność - zjawisko gospodarki wolnorynkowej, to przede wszystkim rywalizacja przedsiębiorstw o korzyści ekonomiczne uzyskiwane przy sprzedaży usług i produktów.

W chwili obecnej najwyższą wartość mają zasoby niematerialne, które są najtrudniejsze do skopiowania, a na ich stworzenie potrzeba odpowiedniego czasu.

Wiedza jako zasób niematerialny kształtuje się w wyniku systematycznego rozwijania posiadanych umiejętności. W przypadku braku odpowiednich warunków w organizacji nie zostanie wyzwolona inicjatywa i twórczość pracowników.

Prof. dr hab. J. Auleytner zwraca uwagę, że „transformacja ustrojowa w naszym kraju wiąże się przede wszystkim z kapitałem finansowym. Politycy jeżdżą po świecie, namawiając do inwestowania w Polsce zapominając, że inwestycje w człowieka są najtańszym sposobem podnoszenia poziomu konkurencyjności gospodarki i przyspieszenia tempa rozwoju gospodarczego”.

Podaje on dalej podstawowe zasady inwestycji w edukację kapitału ludzkiego tj.:

- uczyć się, aby wiedzieć,
- uczyć się, aby działać,
- uczyć się, aby wspólnie żyć,
- uczyć się, aby być.

Podkreśla on, że zasady te odnoszą się do całego życia człowieka. Nie tylko człowiek młody, ale także dorosły musi uczyć się przez całe swoje życie, aby zachować konkurencyjność.

25.2. Kapitał Ludzki w zasobach organizacji

Rozważania nasze rozpoczniemy od zdefiniowania pojęcia kapitał, pod pojęciem którego rozumiane są tu wszystkie elementy, które występują po stronie pasywów w bilansie przedsiębiorstwa i stanowią źródło finansowania składników majątkowych zgromadzonych w przedsiębiorstwie.

Strukturę kapitału własnego przedsiębiorstwa przedstawiono w tabeli 25.1.

Tabela 25.1.

Struktura kapitału własnego przedsiębiorstwa

Pasywa						Kapitał stały
Zobowiązania bieżące						
Zobowiązania długoterminowe						
Kapitał własny						
Kapitał ludzki	Kapitał podstawowy	Kapitał zapasowy	Kapitał rezerwowy	Wynik finansowy		

Źródło: opracowanie własne.

¹ Przedsiębiorczość - pojmowana bywa jako cecha bądź nawet zespół cech osobowości kreatywnej, czyli człowieka inicjatywnego, który przejawia skłonność do podejmowania czegoś, co jest doniosłe, ale niepewne i ryzykowne.

² J. Auleytner. *Kapitał ludzki w Polsce i Unii Europejskiej*, Rzeczpospolita z dn. 09.12.1999

A. Duliniac przez kapitał rozumie „fundusze (zasoby finansowe) powierzone przedsiębiorstwu przez jego właścicieli i wierzycieli”⁶. Wyróżnia ona dwa podstawowe rodzaje kapitału tj.: własny i obcy. Kapitał własny tworzą kapitały podstawowe, zapasowe i rezerwe oraz nie podzielony wynik finansowy z lat ubiegłych i z bieżącego roku obrotowego. Ponadto A. Duliniac zwraca uwagę, że przez kapitał zainwestowany w przedsiębiorstwie należy rozumieć zobowiązania, od których płacone jest oprocentowanie i kapitał własny”⁷. Kapitał własny i jego zasadnicze elementy pokazano na rysunku 25.2.

Rys. 25.2. *Kapitał własny i jego zasadnicze elementy*

Źródło: *opracowanie własne*

Należy dodać, że istnieje jeszcze wiele definicji kapitału, ale kierując się zasadą pomnażania kapitału można określić, że kapitał jest wartością środków ekonomicznych skapitalizowanych w zasobach naturalnych, ludzkich i rzeczowych przy stopie kapitalizacji właściwej dla danego środowiska społecznoekonomicznego.

Kapitał ludzki według S.R. Domańskiego to *„j.asób wiedzy, umiejętności, zdrowia i energii witalnej, zawarty w danym społeczeństwie (narodzie). Kapitał ludzki jest zasobem, który jest źródłem przyszłej satysfakcji, czy też ogólnie mówiąc- usług o jakiejś wartości?”*

⁶ A. Duliniac, *Struktura i koszt kapitału w przedsiębiorstwie*. PWN, Warszawa 1998, s. 11.

⁷ Tamże, s. 14. Podaje dalej, że „inwestując kapitał w przedsiębiorstwo jego wierzyciele i właściciele mają na uwadze dochody, jakie mogą uzyskać z takich inwestycji, tj. odpowiednio oprocentowanie i dywidendy, a w przypadku akcjonariuszy także zyski kapitałowe, wynikające ze wzrostu wartości kapitału własnego”.

⁸ S.R. Domański, *Kapitał ludzki. Stan i perspektywy*, w: RSS-G, przy Radzie Ministrów Warszawa 1998, s. 67. Podaje dalej, że zasób ten nie jest dany przez genetyczne właściwości danej populacji, ale można go powiększać za pomocą inwestycji w człowieka, czyli przez ogół działań wpływających na przyszły pieniężny i fiz. dochód przez powiększanie zasobów ucieleśnionych w ludziach: usługi i udogodnienia związane z ochroną zdrowia, poprawą wyżywienia, szkolenie i doskonalenie zaw. w czasie pracy, kształcenie w systemie edukacji nar., poszukiwanie i gromadzenie informacji o sytuacji firm i perspektywach zaw., badania naukowe, migracje ludności. W wymiarze społ. zasób kapitału ludzkiego nie jest w pełni zależny od potencjału demograf. Kraje o niezbyt dużej liczbie ludności mogą posiadać duże zasoby kapitału ludzkiego. W wymiarze indywidualnym kapitał ludzki jest zasobem stanowiącym źródło większych zarobków i przyszłej satysfakcji, wynikającej z poszerzenia zakresu postrzeganych i dostępnych wyborów. Kapitał ludzki jest jak gdyby częścią człowieka (swego posiadacza): kapitału ludzkiego nie można nabyć, ale można go w sobie wytworzyć dzięki nakładom czasu, pieniądza, dóbr rzeczowych i usług innych osób. Osoba nie może oddzielić od siebie kapitału, który jest w niej ucieleśniony i który towarzyszy jej zawsze, niezależnie od rodzaju działalności, jaką ta osoba prowadzi. Stanowi to o istotnej odrębności sposobu, w jaki funkcjonuje kapitał ludzki i w jaki funkcjonuje kapitał rzeczowy. W przypadku kapitału ludzkiego koszt alternatywny zastosowania zawsze dotyczy całego zasobu kapitału, osoba bowiem nie alokuje cząstek tego kapitału między różne zastosowania, jak może czynić w przypadku kapitału rzeczowego i finansowego, lecz alokuje cały posiadany zasób kapitału ludzkiego w czasie rozdzielanym między różne zastosowania (nawet wtedy, gdyby zasób ten miał być

B. Koźuch pod pojęciem kapitału ludzkiego rozumie „*osób wiedzy i umiejętności, zdobytych w procesie kształcenia i praktyki zawodowej, a także zdrowia i energii witalnej*”¹.

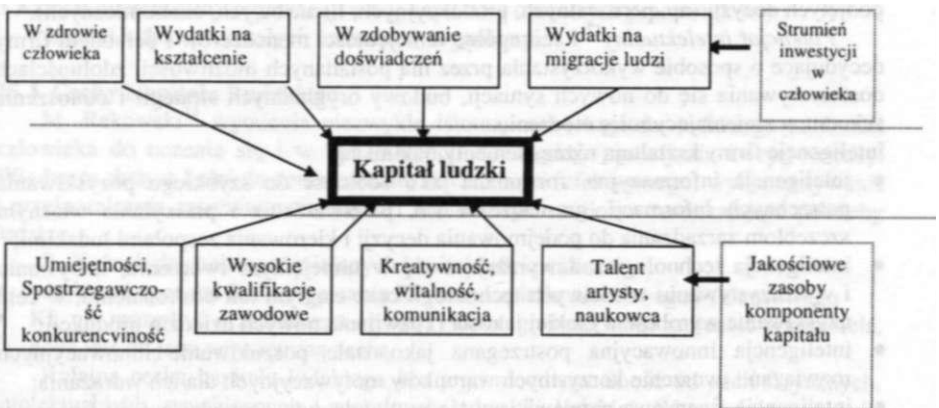
Kapitał ludzki wg J. Penc'a to „*kapitał ucieleśniony w człowieku; zasób kapitału jaki stanowią ludzie wraz z ich wiedzą, umiejętnościami i zdrowiem [...]*. Kapitał ludzki nie zmienia się dokładnie tak jak liczba ludności: kraj liczebnie słaby może posiadać potężny zasób kapitału, a kraj o dużej liczbie ludności - niewielki[...]. *zasób kapitału ludzkiego jest w dużej mierze zdeterminowany genetycznymi cechami populacji, ale zasób ten można powiększać i wzbogacać dzięki inwestycjom w człowieka w jego potencjał biologiczny i intelektualny*”².

W związku z tym, że w literaturze nie ma precyzyjnego określenia kapitału ludzkiego proponuje się następujące określenie tj.: zasób wiedzy, kompetencji i umiejętności pracowników, zdrowia i energii witalnej zawarty w każdym człowieku i w społeczeństwie jako całości, (trwale związani z firmą, z jej misją i charakterystyką się umiejętnością współpracy oraz adaptacji do zmian w otoczeniu oraz możliwości kreacji nowych rozwiązań. Stanowią oni serce organizacji, bez których niemożliwy staje się ciągły rozwój oraz utrzymanie na rynku.

Kapitał ludzki bowiem to nie tylko liczba ludności, lecz także jakościowe jej komponenty, takie jak wiedza, umiejętności, kreatywność, witalność i temu podobne atrybuty, które wpływają na ludzkie możliwości wykonywania pracy użytecznej i generowania możliwości. Zasób kapitału ludzkiego jest w dużej mierze zdeterminowany genetycznymi cechami populacji, ale zasób ten można powiększać i wzbogacać dzięki inwestycjom w człowieka, w jego potencjał biologiczny i intelektualny.

W kapitale ludzkim można wyróżnić dwa zasadnicze elementy składowe tj.:

- 1 - strumień inwestycji w człowieka oraz
- 2 - jakościowe zasoby, komponenty kapitału ludzkiego (rys 25.3).

Rys. 25.3. Zasadnicze elementy składowe kapitału ludzkiego.

Źródło: opracowanie własne.

w danym zastosowaniu w danym okresie bezużyteczny). Odkrycie to dało podstawę budowy teorii alokacji czasu i dóbr w czasie (G. Becker. 1965).

¹ B. Koźuch (red.). *Kształtowanie kapitału ludzkiego firmy*. Białystok 2000, s. 56.

² J.Penc. *Leksykon biznesu*. Warszawa 1997, s. 186.

Według J. Penca, inwestycje w człowieka, to „nakłady podwyższające potencjał ludzki rozumiany, jako zasób możliwości, wiedzy, zdrowia, mobilności i zdolności wytwórczej człowieka. Korzyści inwestowania w kapitał ludzki ujawniają się głównie w produkcji. Powiększanie zasobów w ludziach wpływa bowiem korzystnie na przyszły pieniężny i fizyczny dochód. Strumień inwestycji w człowieka : w zdrowie, kształcenie, zdobywanie doświadczeń przekształca się w zasób kapitału ludzkiego nabyte umiejętności stają się kapitałem trwałym, jak by zawartym w człowieku”¹¹.

Podziału kapitału ludzkiego można dokonać na kilka sposobów. Najprostszą formą podziału jest podział na rodzaje kapitału tj.:

- 1 - niematerialny - talent artysty, naukowca,
- 2 - materialny - wiedza, umiejętności itp.

Kolejny podział ze względu na wielkość kapitału ludzkiego tj.:

- 1 - mały; 2 - średni; 3 - duży.

Kolejny podział kapitału ludzkiego ze względu na wielkość ponoszonych inwestycji w człowieka (społeczeństwo) tj.:

- 1 - kapitał deficytowy - gdy kapitał ulega zmniejszeniu (przynosi stratę),
- 2 - kapitał rozwojowy - gdy kapitał ulega zwiększeniu (wielkościowo i wartościowo np. wzrost populacji społecznej, wzrost liczby pracowników, wzrost produkcji, wzrost wartości produkcji),
- 3 - kapitał stały - gdy kapitał ludzki nie ulega zmniejszeniu ani zwiększeniu,
- 4 - kapitał zerowy - brak kapitału.

Następnie podział kapitału ludzkiego ze względu na innowacyjność (zmiany ulepszejące pierwotny stan elementów organizmu (systemu)) tj.:

- 1 - usprawnień metod wytwórczych, powodujących obniżkę kosztów,
- 2 —usprawnień produktów pozwalających uzyskać wyższe ceny produktów,
- 3 - usprawnień organizacji pozwalających uzyskać wyższą efektywność i jakość podjętych decyzji (np. personalnych, produkcyjnych, finansowych, ekonomicznych).

*Potencjał intelektualny*¹² i szczególne umiejętności menedżerów i personelu firmy decydujące o sposobie wykorzystania przez nią posiadanych możliwości, zdolnościach dostosowywania się do nowych sytuacji, budowy oryginalnych strategii i odnoszenia sukcesu w zmieniającym się otoczeniu.

Inteligencję firmy kształtują różne elementy, jakimi są:

- inteligencja informacyjna, rozumiana jako zdolność do szybkiego pozyskiwania potrzebnych informacji, gromadzenia ich, przetwarzania i przesyłania własnym szczeblom zarządzania do podejmowania decyzji i kierowania zespołami ludzkimi;
- inteligencja technologiczna wyrażająca się w umiejętnym tworzeniu, nabywaniu i wykorzystywaniu właściwych technologii oraz ciągłym ich doskonaleniu, w celu uzyskiwania wyrobów wysokiej jakości i rozwijania nowych dziedzin produkcji;
- inteligencja innowacyjna postrzegana jako stałe poszukiwanie innowacyjnych rozwiązań i tworzenie korzystnych warunków motywacyjnych dla ich wdrażania;
- inteligencja finansowa przejawiająca się w umiejętnym gospodarowaniu finansami firmy, ich racjonalnym dzieleniu i wydatkowaniu na cele bieżące i perspektywiczne;
- inteligencja marketingowa wyrażająca się w stałym badaniu rynku, szybkim postrzeganiu potrzeb i życzeń klientów, zdolnością wyszukiwania nisz rynkowych i wchodzenia na nowe rynki;

¹¹ J.Penc, *Leksykon biznesu*. Warszawa 1997, s. 186.

¹² <http://wp.pl/kapita%B3+ludzki>.

- inteligencja organizacyjna wyrażająca się w zdolności przystosowania organizacji do zmiennych zadań, tworzenia struktur prostych, elastycznych zapewniających doskonałą komunikację wewnętrzną;
- inteligencja społeczna wyrażająca się w szczególnej trosce o ludzi, stałym doskonaleniu warunków pracy, płacy i awansu, poszerzaniu procesów partycypacji i kształtowaniu wysokiej jakości życia w pracy;
- inteligencja ekologiczna wyrażająca się w stałej trosce o środowisko naturalne, wprowadzanie ekologicznie czystych technologii i produktów i budowie zamkniętych procesów produkcyjnych.

Różnorodność przyczyn, dla których naukowcy odwołują się do kapitału ludzkiego skutkuje także odmiennością interpretacji. J. Strużyna¹³ wyodrębnia cztery poziomy kapitału ludzkiego tj.;

- poziom pojedynczego pracownika, człowieka,
- poziom przedsiębiorstwa,
- poziom mikroekonomii,
- poziom makroekonomii.

Podaje dalej kolejny, odmienny od poprzedniego wymiar kapitału ludzkiego - wymiar skali, którego szczególną cechą jest znacznie ograniczona przechodność oraz brak możliwości swobodnego poruszania się pomiędzy poszczególnymi poziomami koncepcji. Okazuje się, że kapitał pozornie większej wielkości może być mniej cenny od kapitału pojedynczego pracownika, osoby. Pokazuje on, że na dziś nie przedstawiono powszechnie obowiązującego równania lub nierówności typu:

1. Kapitał ludzki w skali makro $>$ (£ kapitałów osobistych obywateli) + (X kapitałów narodowych organizacji - firm?)
2. Kapitał intelektualny organizacji $>$ osobniczy kapitał intelektualny.
3. Kapitał intelektualny organizacji = (£ kapitałów osobistych pracowników) + kapitał ludzki pozostałych partnerów organizacji.

25.3. Cechy Kapitału Ludzkiego

M. Rekowski¹⁴ wymienia niezwykle istotną cechę kapitału ludzkiego zdolności człowieka do uczenia się i w konsekwencji do ciągłego rozwijania swojej wiedzy. Wiedza ta służy z kolei do coraz bardziej skutecznego (efektywnego) wykorzystywania i przekształcania zasobów naturalnych i kapitałowych w dobra zaspakajające potrzeby ludzkie.

B. Kozuch do cech wyróżniających kapitał ludzki zalicza:

- odrębność sposobu funkcjonowania KL oraz kapitału rzeczowego i finansowego
- KL nie może być przedmiotem obrotu rynkowego i nie może zmieniać właściciela, gdyż jest on jego wewnętrzną cechą

Kolejną cechą kapitału ludzkiego jest jego nieodwracalność od cech fizycznych, intelektualnych, psychicznych i moralnych jednostki ludzkiej. W zasadniczy sposób różni się on od kapitału rzeczowego jak pokazano w tabeli nr 25.2.

¹³ J. Strużyna, *Wymiary kapitału ludzkiego firmy*, w: „Kształtowanie kapitału ludzkiego firmy”, pod red. B. Kozuch, Białystok 2000, s. 48 - 49.

¹⁴ J. Rekowski, *Wprowadzenie do ...wyd., cyt., s. 12*. Cechą kapitału ludzkiego są zdolności człowieka do uczenia się i ciągłego rozwijania wiedzy. Rozwój wiedzy człowieka jest głównym czynnikiem postępu technicznego i organizacyjnego. Człowiek jest innowatorem, tzn. odkrywa i stosuje nowe narzędzia pracy, tworzy nowe systemy organizacji pracy.

Tabela 25.2.

Podobieństwa i różnice między kapitałem ludzkim a rzeczowym

Kryterium analizy	Kapitał rzeczowy	Kapitał ludzki
Mobilność kapitału	Bardziej mobilny	Mało mobilny
Wpływ na wyniki ekonomiczne	Mało znaczący	Bardzo znaczący
Mierzalność	Łatwość wyceny w jednostkach pieniężnych	Utrudniona, ze względu na jakościowy charakter cech opisujących stan składników kapitału
Sposób ewidencji	Ewidencja zgodna z zasadami rachunkowości	Ewidencja rozproszona w luźnej formie
Forma nabycia	Łatwo kupić, sprzedać	Jest bardzo kosztowny
Wpływ na pozycje konkurencyjną	Mało znaczący	Stanowią podstawę do wypracowania trwałej przewagi konkurencyjnej firmy i produktu
Wpływ na wyniki finansowe	Mało znaczący	Szybko rosnący

Źródło: opracowanie własne

Kapitał ludzki ma stronę jakościową (strukturalną) oraz stronę ilościową (kosztową i finansową).

Składnikami kapitału społecznego (ludzkiego) są (rysunek 25.4).

Rys. 25. 4 Składniki kapitału ludzkiego

Źródło: opracowanie własne.

Według J. Penc'a - inwestycje w człowieka- to „nakłady podwyższające potencjał ludzki rozumiany, jako zasób możliwości, wiedzy, zdrowia, mobilności i zdolności wytwórczej człowieka. Korzyści inwestowania w kapitał ludzki ujawniają się głównie w produkcji, powiększenie zasobów ludzkich wpływa bowiem korzystnie na przyszły pieniężny i fizyczny dochód. Strumień inwestycji w człowieka w zdrowie, kształcenie zdobywanie doświadczeń przekształca się w zasób kapitału ludzkiego a nabyte umiejętności stają się kapitałem trwałym, jak by zawartym w człowieku”¹⁸.

Zaletami kapitału ludzkiego są:

- możliwość szybkich zmian instytucjonalnych i unowocześnienia struktur organizacyjnych,

¹⁸ J.Penc, *Leksykon biznesu*. Warszawa 1997, s. 145.

- wywiera największy wpływ na innowacyjność i konkurencyjność gospodarek,
- sprzyja propagowaniu i upowszechnianiu nowoczesnych wzorów (postaw) zachowań na rynku,
- sprzyja propagowaniu i upowszechnianiu nowoczesnych stylów życia,
- wywiera największy wpływ na przyswajanie i wdrażanie i unowocześnianie światowych osiągnięć naukowych.

25.4. Zagrożenia Kapitału Ludzkiego

Celem tej części artykułu jest poznanie postaw, opinii, przekonań i świadomości społecznej kierowników przedsiębiorstw wobec modelu społeczeństwa uczącego się oraz próba określenia kierunków zmian w regionalnej świadomości społecznej.

Bezpieczeństwo jako obszar związany z naukami ekonomicznymi posiada swoją bogatą tradycję wielu nauk społecznych, przede wszystkim jednak filozofii, socjologii i prakseologii. Przedstawiciele tych nauk, podejmowali w swych rozważaniach problemy bezpieczeństwa, przy tym niejednolicie traktowali treść tego pojęcia. Mimo pewnych różnic, łączyła ich wspólna cecha - wszyscy uznawali czynnik ekonomiczny jako ważny element bezpieczeństwa. W oparciu o literaturę przedmiotu można przyjąć twierdzenie, że w tradycji myślenia o bezpieczeństwie bardzo często dostatek, dobrobyt i bogactwo sytuowane są wśród jego istotnych warunków¹⁶.

Od dawna szczęście pomyślność i pewność (czyli brak ryzyka) podejmowanych przez ludzi starań w celu realizacji swego życia i jego prolongowania oraz doskonalenia uzależniano od warunków ekonomicznych.

Każdy podmiot gospodarczy mniej lub więcej jest narażony na ryzyko tj. brak pewności co do zakładanych przychodów, kosztów i oczekiwanego zysku. W literaturze przedmiotu ryzyko bywa definiowane w różny sposób np.: ryzyko przyrównane jest do negatywnego zdarzenia np.: straty ekonomicznej, finansowej, materiałowej, lub ryzyko to rozbieżność uzyskiwanych dochodów względem ich oczekiwanych wartości. W literaturze przedmiotu rozróżnia się pojęcie *ryzyka* i *niepewności*¹⁷. Analiza rodzajów ryzyka może być przeprowadzona z punktu widzenia ryzyka towarzyszącego inwestowaniu w kapitał ludzki poprzez wydatki na: szkolenie, kursy, doskonalenie językowe czy specjalistyczne, a ponadto na podniesienie kondycji zdrowotnej, sprawnościowej, rehabilitacji itp. Na ryzyko towarzyszące inwestowaniu w kapitał ludzki składają się czynniki zewnętrzne i wewnętrzne¹⁸.

1. zewnętrzne tj.:

- czynniki polityczno-prawne np. zagrożenie sprawiedliwości społecznej;
- czynniki ogólnogospodarcze oddziałujące na przedsiębiorstwo np.: czynniki kształtujące popyt, i podaż, dochód realny, poziom cen i stopę inflacji,

¹⁶ Por. S. Piocha, *Makroekonomia a problemy bezpieczeństwa. Problemy bezpieczeństwa ekonomicznego wobec procesów globalizacji*, pod red. S. Piochy, Wydawnictwo PTE, Koszalin 2004, s. 8 - 12.

¹⁷ S. Korycki, *System bezpieczeństwa Polski*, Warszawa 1994, Zagrożenie to z jednej strony pewien stan psychiczny lub świadomościowy wywołany postrzeganiem zjawisk, które subiektywnie ocenia się jako niekorzystne lub niebezpieczne, a z drugiej strony czynniki obiektywne powodujące stany niepewności i obaw. s. 54.

¹⁸ Ryzyko - oznacza taką sytuację, w której przyszłych zdarzeń nie można przewidzieć z całkowitą pewnością.

¹⁹ Niepewność - odnosi się do sytuacji o nieznanym rozkładzie prawdopodobieństwa przyszłych zdarzeń.

²⁰ Por. S. Piocha, *wyd., cyt.*, s. 13 - 14.

strefa technologii oddziałuje na cechy funkcjonalne tj.; jakość i asortyment produktów,
strefa konkurencji wpływa na wybór rynków, produktów, usług, na których przedsiębiorstwo zamierza funkcjonować.

2. wewnętrzne tj.:

wielkość i rodzaj inwestycji w pracownika;
zwrot poniesionych nakładów w szkolenie pracownika,
brak kompetencji administracji przedsiębiorstwa w traktowaniu kapitału ludzkiego jako dobra wspólnego organizacji,
brak ułatwień i skłaniania pracowników do zdobywania wiedzy,
nie korzystanie z wielu źródeł wiedzy'
nie gromadzenie i rozpowszechnianie wiedzy
odchodzenie fachowców do innych organizacji, przedsiębiorstw,
fachowcy o ogromnej wiedzy specjalistycznej nie mogą być traktowani jak własność firmy.

Teoretycznym układem odniesienia w dalszej części analizy stały się znane i szeroko dyskutowane obecnie koncepcje kapitału ludzkiego i społecznego, gospodarki opartej na wiedzy i gospodarki *nauczonej*. Refleksje poparte są badaniami empirycznymi przeprowadzonymi w kilkunastu przedsiębiorstwach województwa zachodniopomorskiego.

Problemem natury badawczej jest w naszym przypadku odniesienie tezy do pojęcia kapitału ludzkiego jako kosztu w przedsiębiorstwie. Zasadniczą kwestią jest pytanie o wielkość inwestycji w człowieka, pracownika w przedsiębiorstwie, co do których zaczyna rosnąć ryzyko, niepewność wydatkowanych zasobów? Literatura przedmiotu nie odpowiada jednoznacznie na pytanie, co oznacza dużo lub mało w znaczeniu wydatkowanych zasobów przedsiębiorstwa. Przyjmuje się, że im większy jest zainwestowany kapitał finansowy (w pracownika) tym większa będzie obawa do akceptacji podjętego ryzyka.

Badania przeprowadzono w styczniu 2005 r na terenie miasta Koszalin i wybranych miast gmin województwa zachodniopomorskiego. Pierwszą grupę badanych stanowili - kierownicy, a drugą grupę pracownicy (kadrowi - etatowi) przedsiębiorstw. Na ogólną liczbę badanych 87 pracowników Kwestionariuszem ankiety przebadano 55 osób. Kwestionariuszem wywiadu 32 osoby. Wszystkie kwestionariusze wypełnione były prawidłowo.

Na zadane pytania: *Zdefiniuj pojęcia: zasobów, zasobów ludzkich, kapitału i kapitału ludzkiego?* - odpowiedziało prawidłowo tylko 12 % badanych respondentów.

Na zadane pytania: *Opisz jedną wybraną metodę diagnozowania zdolności przedsiębiorstwa do uczenia się?* - odpowiedziało prawidłowo tylko 9% badanych.

Na zadane pytanie *Opisz różnicę między zasobami ludzkimi a kapitałem ludzkim?* - odpowiedział prawidłowo tylko 7% badanych.

Na zadane pytanie do pracowników etatowych - kadrowych przedsiębiorstw *Czy w Waszych firmach realizowane są inwestycyjne podejścia do zasobów ludzkich?* - ankietowani odpowiedzieli generalnie, że nie spotkali się z inwestycyjnym podejściem do kapitałów ludzkich.

Na zadane pytanie do pracowników etatowych *Czy zawsze w polityce kadrowej przedsiębiorstwa występują: jasne i wysokie oczekiwania, przejrzystość reguł, uczciwość i etyka zawodowa?* - ankietowani odpowiedzieli generalnie, że bardzo rzadko, a decydują inne względy.

Na podstawie przeprowadzonych badań wynika, że w badanych przedsiębiorstwach w sferze zarządzania kapitałem ludzkim jest bardzo wiele do zrobienia, a w szczególności w takich grupach czynników jak:

- w mikro otoczeniu przedsiębiorstwa tj.: zarówno ludzie w organizacji jak i sama organizacja powinna się uczyć i akumulować nabywaną wiedzę. wśród pracowników organizacji należy wytworzyć taką atmosferę, że podstawowymi czynnikami pozycjonującymi pracownika (organizację) są świadomość uczenia się i wysoka skuteczność tego procesu.
- otwartość na ludzi i nowe koncepcje funkcyjnych pracowników organizacji.
- ułatwianie i skłanianie do zdobywania wiedzy.
- poszukiwać odpowiedzi na kluczowe pytania o nowoczesne rozwiązania dla podniesienia konkurencyjności kapitału ludzkiego firmy.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania udowodniły, że:

1. Potencjał intelektualny jest głównym źródłem strategicznej przewagi jednych gospodarek, przedsiębiorstw (organizacji) nad drugimi,
2. Nie rzeczy i pieniądze, ale sam człowiek w sobie stanowi bogactwo przedsiębiorstwa. Kapitał ucieleśniony w człowieku to jednym z czterech rodzajów kapitału trwałego obok: maszyn, urządzeń i inwestycji.
3. Kapitał ludzki stanowi jeden z głównych zasobów organizacji, ponieważ w największym stopniu bierze udział w tworzeniu wartości dodanej.
4. Kapitał ludzki i przedsiębiorczość to kategorie będące zasadniczym źródłem przewagi konkurencyjnej w warunkach „rynkowej gospodarki”.
5. Najcenniejszym kapitałem firmy są ludzie, a jednak na pytanie o wartość tego kapitału i opłacalność inwestycji w jego rozwój tylko nieliczni badani kierownicy potrafią udzielić odpowiedzi. W analizach finansowych personel firmy jest interpretowany wyłącznie jako pozycja w kosztach, tymczasem wartość kapitału ludzkiego firmy jest możliwa do oszacowania,
6. Zarządzanie kapitałem ludzkim w badanych przedsiębiorstwach oparte jest na starych schematach myślowych,
7. Kadrowcy - jako osoby bezpośrednio odpowiedzialne za kapitał ludzki - powinni dokładać wszelkich starań, aby go rozwijać. Trudno to zadanie realizować, gdyż w rzeczywistości polityka kadrowa rzadko kiedy jest powiązana z planowaniem strategicznym w organizacji,
8. Potraktowanie ludzkich zasobów jako produktu inwestycji wiąże się z uznaniem przyszłego pomnożenia zdolności do pracy. Dlatego spopularyzowany dotychczas związek: dochód - inwestycja - konsumpcja musi być współcześnie uzupełniony 0 człowieka. Ten element tradycyjnie był włączany do konsumpcji. Stąd uzasadniony staje się postulat powiększenia wydatków na edukację pracownika organizacji,
9. Niepokoi rzeczywistość, w której osoba ludzka, jej potencjał intelektualny, zdrowie i energia, umiejętności wciąż jeszcze nie są uznawane za integralny element rozumowania ekonomicznego.
10. W obecnych czasach potrzeba szybkiego rozwoju zmusza firmy do poszukiwania nowych rozwiązań. W ostrej walce wygrywa ten, kto potrafi docenić kapitał ludzki, ukierunkować i zatrzymać przy sobie. Inwestowanie w ludzi tworzy podstawy przedsiębiorstwa wykorzystującego doświadczenia i najlepszą praktykę całej organizacji do przyszłego jej rozwoju. Bez właściwego podejścia do problematyki

rozwoju pracowników oraz tworzenia przyjaznego klimatu organizacyjnego, nie ma co marzyć o dalszym sukcesie firmy,

11. Inwestowanie w kapitał ludzki stanowi znaczący warunek i przesłankę wyjścia na prostą wzrostu gospodarczego i postępu technicznego. W ślad za tym idzie korekta poglądów uznających, że nakłady na kształcenie i badania naukowe to nie konsumpcja, lecz inwestycja.

Bibliografia

1. Auleytner J., *Kapitał ludzki w Polsce i Unii Europejskiej*, „Rzeczpospolita” z dn. 09.12.1999.
2. Duliniec A., *Struktura i koszt kapitału w przedsiębiorstwie*, PWN, Warszawa 1998.
3. Korycki S., *System bezpieczeństwa Polski*, Warszawa 1994,
4. Kożuch B. (red.) *Kształtowanie kapitału ludzkiego firmy*, Białystok 2000.
5. Penc J., *Leksykon biznesu*. Warszawa 1997.
6. Piocha S. (red.), *Problemy bezpieczeństwa ekonomicznego wobec procesów globalizacji*, PTE, Koszalin 2004.
7. Rekowski M., *Wprowadzenie do mikroekonomii*, Poznań 1998.
8. Strużyna J., *Wymiary kapitału ludzkiego firmy*, w: „Kształtowanie kapitału ludzkiego firmy”, pod red. B. Kożuch, Białystok 2000.
9. Urbaniak P., *Podstawy ekonomii*, cz. 1. Mikroekonomia, Poznań 1996.

Summary

Human capital and the enterprise safety in Poland

The paper under the title "The influence of foreign capital on the success of a company in Poland" consists of three chapters. In the first chapter the increase of investments into enterprises located within Polish territory is presented. The second chapter deals with a management functions in subordinate companies. In the third chapter the profit brought by a membership in a capital group is shown. The Authors based their theoretical arguments on the case study - BerlinerLuft Technik GmbH capital group and its subordinate company BerlinerLuft Ltd with two production facilities. In the conclusion it is specified that a success of a company is conditioned on a membership in a capital group.

26. BEZPEČNOST VE SLOŽITÝCH EKONOMICKÝCH PODMÍNKÁCH

Anotace

Co osvětová ekonomika prošla jednou recesí jen proto, aby nyní balancovala na pokraji druhé. Globální napětí od Indie a Pakistanu přes Izrael a Palestinu až po Irak významně snižuje ochotu podnikových manažerů otevírat nové strategické projekty. Prakticky celosvětově to znamená maximální tlak na snižování nákladů, početních stavů zaměstnanců a omezování méně prioritních aktivit. Rada manažerů se proto v takovém období automaticky zaměřuje na snížení nákladů ve dvou oblastech: v oblasti marketingu a bezpečnosti. Je toto rozhodnutí moudré? Existují nějaká doporučení jak tento trend čelit? Existuje něco jako škálovatelná bezpečnost? Na tyto otázky se pokusím odpovědět v tomto příspěvku.

Motto

*Ze všech druhů nepřežívají ty nejsilnější ani nejinteligentnější. Přežívají ty, které se nejlépe adaptují! na změnu prostředí.
Charles Darwin*

Informační bezpečnost je prostředek a nikoliv cíl! Informační bezpečnost je vždy ve službách primárních cílů organizace. Nepochybně tedy trendy ovlivňující primární cíle organizace ovlivňují i přístup k informační bezpečnosti. Cílem tohoto příspěvku je načrtnout některé obecné globální trendy ovlivňující celosvětovou ekonomiku, promítnout jejich dopady do oblasti informační bezpečnosti a vyzdvihnout některé principiální reakce, které jsou podle názoru autora důležité pro zvýšení schopnosti organizace uspět v dynamickém prostředí obchodní konkurence.

26.1 Násrust bezpečnostních rizik v též. období - složitým období

Nepopulární „*cost cutting*“ je jasnou prioritou v takovém období všech. Typickým redukováním nákladů jsou silně snižování počtu zaměstnanců, potlačování administrativních a podpurných činností a také obecně řečeno omezování aktivit, které nemají přímo měřitelný přínos. Rizika jsou zřejmá. Jsou to propouštění nespokojených zaměstnanců, nedostatek vnitřních lidských a finančních zdrojů, neochota otevírat iniciativy motivované „máčkami přínosy“ (*„josi contribution“*).

Ukaz mi, co z toho mám „*Show me economy*“

V takovém typu ekonomiky se společnosti chovají typicky následovně :

- Zdrženlivost při schvalování strategických investic
- Tlak na krátkodobou návratnost investic
- Soustředění se pouze na primární předmět činnosti

V neklidných případech toto může vést k zablokování projektu v informační bezpečnosti, jejich ROI („*Return on Investment*“) bývá vždy předmětem vzrušené diskuse.

uzavřít

26.2. Změní se bezpečnostní rizika (ve smyslu snížení rizik) v „lepších časech“?

Priorita některých rizik jako je terorismus, odkladání strategických projektů, nedostatek zdrojů, může v lepších dobách poklesnout. Některé trendy však pravděpodobně vlivem setrvačnosti přetrvávají. Jedním z základních trendů ovlivňujících

informační bezpečnost je zkracování obchodního cyklu. Tlak na inovace vyvolává zkracování „time-to-market“ a zkracuje se i životnost produktu na trhu. Víme, že na trhu existují dravé společnosti, které jsou schopny rychle inovovat své produkty a měnit své obchodní modely. Oblast informační bezpečnosti ale měla vždy nálepku něčeho, co musí být velmi solidní, sofistikované, mnohokrát prověřené a znát odpovědi na všechna možná rizika. Je zde tedy problém zasazení informační bezpečnosti do narůstající dynamiky externího prostředí. Požadujeme tedy, aby informační bezpečnost byla schopna pružně reagovat na změnu okolního prostředí a přispěla tak ke zvýšení schopnosti organizace přežít. Jde nám o pružně reagující a akceschopnou bezpečnost, jde nám o „Agile Security“.

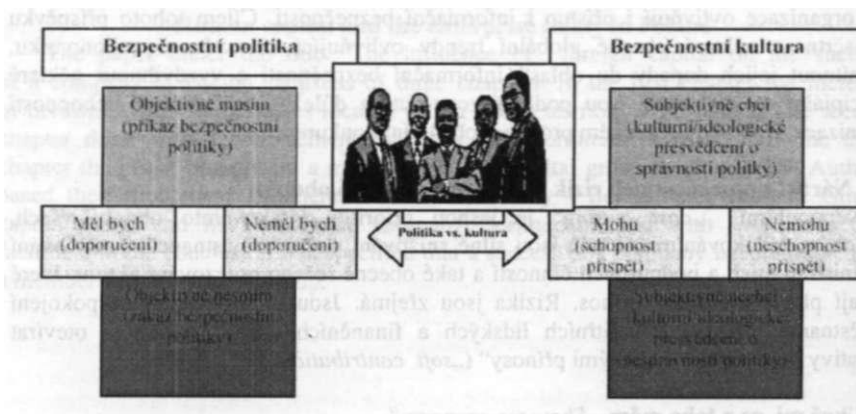
26.3 Doporučení pro IT bezpečnost

V procesu řízení IT bezpečnosti (IT Security Governance) se vyprofilovávají tři oblasti, na které je možné se zaměřit.

- Bezpečnostní politika versus Bezpečnostní kultura
- Řízení bezpečnosti versus Vedení k bezpečnosti
- Procesy a Zdroje

26.3.1. Bezpečnostní politika versus Bezpečnostní kultura

Rada společnosti má schválenou (i když občas formálně) bezpečnostní politiku, ale kolik organizací má schválenou bezpečnostní kulturu? Co je to vlastně bezpečnostní kultura?

Doporučení číslo 26.1. Hyčkejte své šampiony

Shrnutí části „Bezpečnostní politika versus Bezpečnostní kultura“

Současné ekonomické klima vyvíjí typický tlaky které zvyšují dynamiku obchodní soutěže, zvyšují některá rizika a především působí negativně na pozitivní motivaci zaměstnanců. V takovém prostředí nepochybně narůstá důležitost bezpečnostní kultury v porovnání s bezpečnostní politikou.

Bezpečnostní kultura je souhrn chování zaměstnanců společnosti z hlediska její bezpečnosti. Pokud bezpečnostní politika vyjadřuje objektivní prosazování bezpečnostních zájmů organizace, pak kultura představuje subjektivní zájmy jednotlivých zaměstnanců v oblasti bezpečnosti.

„versus“ zde chápáno ve smyslu „proti“

Představme si, že máme platnou bezpečnostní směrnici pro používání internetové pošty. Následující typy výroku nám mohou ukázat v jakém stavu je bezpečnostní kultura organizace.

Narušit souladu mezi politikou a kulturou :

- Ví'm, že ji musím dodržovat, ale budu ji porušovat, protože mi to komplikuje práci.
- Když se mi nechce směrnici dodržovat, tak ji dodržovat prostě nebudu a žádný „bezpečák“ mě nedonutí.
- Budu dodržovat jen povinné příkazy, doporučení mě nezajímají. Nestojím o problémy s auditem.
- Měl bych směrnici dodržovat, tak ja se ji budu fídit.
- Budu se fídit i doporučenými, protože důvěřuji autorům, ale nemohu nijak přispět k vylepšení.
- Jestliže eher používat externí postu bezpečně, musím směrnici dodržovat.
- Přestože mě de facto nikdo nemůže potrestat, budu bezpečnostní směrnici dodržovat.
- Nic mě nenutí směrnici dodržovat, ale chci se pokynout fídit, neboť ty mi umožňují pracovat bezpečněji.
- Myslim, že bych mohl přispět k vylepšení doporučených postupů a rad to udělám.

Vzhledem k tomu, že subjektivní přesvědčení je často silnější než formální zakazy, je třeba zejména ve složitých ekonomických podmínkách (snížení stavů, nízká motivace) vnést bezpečnostní kultuře nadstandardní pozornost.

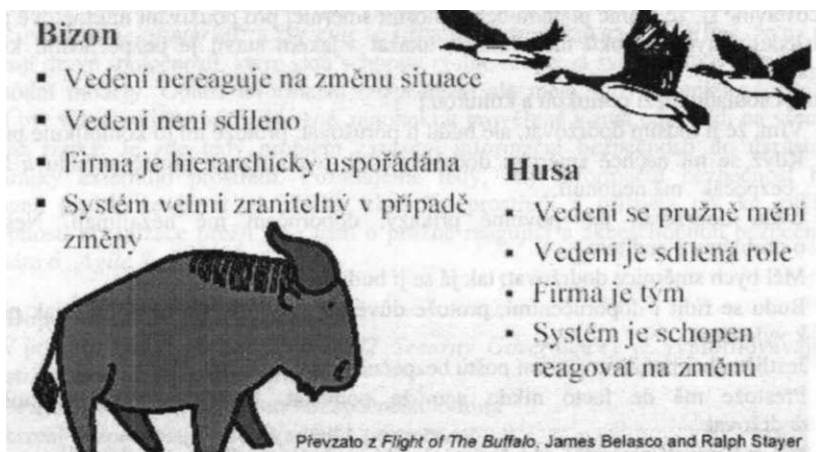
Bezpečnostní kultura ve firmě formují vždy dvě skupiny osob. Jsou to manažeri (prosazují firemní bezpečnostní politiku a v krizové situaci nepopulární opatření) a **lidé s ními iuální autoritou v kolektivu** (šampióni), kteří formují názory ostatních. Tito lidé jsou zcela klíčoví pro bezpečnostní kultura. Je třeba jim proto vnést zvýšenou pozornost.

Pro zlepšení bezpečnostní kultury lze doporučit následující postup:

- Vytipujte neformálního vůdce kolektivu.
- Projděte s nimi bezpečnostní politiku, význam bezpečnostní kultury a „*leadership*“.
- Snažte se je přesvědčit, aby se ztotožnili s pozitivní bezpečnostní kulturou.
- Požádejte je o další propagaci bezpečnostní kultury a předevisi'm o „*leadership by example*“.

26.3.2 Řízení bezpečnosti versus Vedení k bezpečnosti

Některé manažery vyznávají přesvědčení, že podřízení pracujících nejlépe, když přesně plní zadané úkoly a předpisy. V bezpečnostní terminologii tedy, když se přesně řídí bezpečnostní politikou a konkrétními bezpečnostními předpisy. To je ovšem otázka managementu. Tento přístup může být velmi nebezpečný zejména v okamžiku, kdy zaměstnanci mají problém ztotožnit se s cíli organizace a ztrácejí pozitivní motivaci. V takovém okamžiku je nejdůležitější vedení (*leadership*).

Doporučení číslo 26.2 *Vec Tte tým jako husa, ne jako bizon.*

Shrnutí čdsti „Řízení bezpečnosti versus Vedení k bezpečnosti“

V kritických obdobích pfevází kultura nad politikou. Vzhledem k tomu, ze je obtížné dále zvyšovat vykonnost zaměstnancu pomoci manaierského tlaku, narůstó význam vedení v oblasti informační bezpečnosti proti řízení informační bezpečnosti.

26.3.3 Procesy a Zdroje

Drtivá zmena projektu v oblasti informačnf bezpečnosti spada do změn vyvolaných řízením rizik, tedy projektu, které jsou motivovány snížením potenciálnf ztráty a nikoliv vytvořením zisku. Nechci tím říci, že projekty v oblasti informačnf bezpečnosti nemohou být motivovány tvorbou zisku. Například adekvátní zabezpečení internetového bankovníctví má motivaci smíšenou.

Doporučení číslo 26.3. *Ve složitých časech nestačí minimalizovat rizika. Je třeba tvořit zisk!*

Shrnutí čdsti „Procesy a Zdroje“

Ve složitých ekonomických podmínkách klesá v organizaci množství dostupných zdrojů. Zároveň roste tlak ze strany řízení rizik. Toto eskaluje konflikt zdrojů a vede k nutnosti přehodnocování pomíru zdrojů určených pro generování zisku oproti zdrojům určeným k minimalizaci ztráty.

Na **jedne** strane snižuje hodnotu v riziku z hlediska podvodných transakcí, na druhé strane může pomoci zlepšit prodej a přínést příjem z poplatku. Hlavním problémem v praxi nastává při prosazování neziskových změn v období snižování nákladů.

Typicky existují tři zdroje požadavků na neziskové změny v oblasti informační bezpečnosti :

- Interní a externí audit.
- Regulator.
- Bezpečnostní architektura, minimální bezpečnostní etalon.

Ve většině organizací jsou rozhodnutí regulatora (pokud pro danou oblast existuje) a opatření vnitřního auditu považována za něco, co se prostě musí udělat. Tento přístup v období stagnace či poklesu výkonnosti firmy je velmi nebezpečný. Složitě ekonomické podmínky vyvolávají nárůst některých rizik.

- Regulator či auditori se snaží negativním dopadům předcházet zvýšeným tlakem na řízení rizik.
- Celkové zdroje, které jsou vyloučeny na změnu, se snižují.
- Významně se zostřuje zdrojový konflikt mezi tvorbou příjmu a minimalizací ztráty.

Příkladem ideálního stavu je:

- **Monitoring zdroju.**

Musíme být schopni měřit potřebu zdroju, protože neumíme **fidit** to, co neumíme měřit.

- **Planování zdroju.**

Planování zdroju je třeba vidět alespoň ve třech dimenzích. Podle zadavatele (např. obchodní segment), podle velikosti zakázky a typu zakázky (program, projekt, liniová aktivita, malá změna), podle důvodu změny (generování zisku, minimalizace ztráty)

- **Schvalovací pravomoci**

Pokud chceme skutečnou **fidit** informační bezpečnost (viz princip „od vyhybní se rizikům k řízení rizik“), musíme zduraznit jednu věc, která není v některých organizacích běžná.

Auditivní opatření jsou DOPORUČENÍ pro zodpovědné manažery příslušných útvarů.

Nemusí být tedy akceptována z nízkých důvodů. Jinak jste vytvořením nápravného opatření automaticky schválili zdroje na jeho plnění a to je velmi nebezpečná bezpečnost. Prakticky je doporučováno rozlišovat tři kategorie změn s uvedením množství využitelných **zdroju** (projekty **70%**, malé změny a opravy **20%**, incidenty a ostatní **10%**).

- **Politika a eskalace zdrojového konfliktu.**

Příklad: pokud ředitel vyvoje dostane pokyn ke snížení počtu vyvoje a současně dostane sadu auditivních opatření, povede to ke změně směrných čísel oblasti projektu. Eskalace odchází na Projektovou kancelář, která ji projedná s představenstvem, nebo Priorizační komisí, která rozhodne, jak bezpečnou organizaci chce mít. Aby prioritizační komise dokázala rozhodnout, musí mít kritéria, podle kterých měří přínos změny a to i inicializované minimalizace ztráty.

Záver

Navržene tři pilíře podpírající klenbu informační bezpečnosti jsou jen subjektivním výběrem představujícím spíeku ledovec. Pod pomyslnou hladinou ale zůstalo ještě

mnoho oblastí, které jsou pro flexibilní přístup k informační bezpečnosti důležité. Rozhodně by za zmínku stála flexibilita bezpečnostní infrastruktury, manager security *Services* (security on demand), přístup k bezpečnosti aplikačního vyvoje, celá oblast reakce na bezpečnostní incidenty a provozní dopady. V závěru příspěvku jsem Vám předložil malý dotazník na téma „AGILE SECURITY“, zkuste si ho vyplnit a zjistíte, jestli je to téma, které Vás má zajímat.

Bibliography

1. Čandík M., *Objektová bezpečnost II*. Zlín : Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2004.
2. Čandík M., *Zaklady informační bezpečnosti*. Zlín : Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2004.
3. Hofreiter L., *Bezpečnost, bezpečnostní riziká a ohrozenia*. Zilina, Edis - vydavateľstvo Žilinského univerzity, 2004.
4. Korzeniowski L., *Menadžment Podstawy Zarzaniae Bezpieczeństwem. Program Kształcenia w Szkole Wyższej. Przedmioty Specjalizacyjne*. Krakov: European Association for Security, 2004.
5. Kozak V., *Rizení vztahů se zákazníky (CRM) pro zvýšení konkurenceschopnosti*. In Sborník anotáce a příspěvků z mezinárodní vědecké konference „Konkurenceschopnost firem“. Číslo 8. - 10. 2. 2005. Ostrava: Ethics, 2005.
6. Volná E., *Computation application in neural network*. In *Proceedings of the 17th international Conference on Systems for automation of engineering and research SAER-2003*, Varna : SAER - Bulharia, 2003.

Summary

Safety in complicated economic conditions

The world economy just passed through one recession only to reach the edge of another one. Global tensions from India - Pakistan to Israel - and Palestine to Iraq have been considerably limiting the willingness of company managers to start any new strategic projects. This brings global pressure on reducing costs, staff, and support to lower priority activities. Number of managers who are focusing on reducing expenses in two areas - marketing and security - during such times. Is this a wise decision? Exist some recommendations how to face such trends? Is there anything like scalable security?

27. ROZWAŻANIA NA TEMAT ETYKI I RAPORTOWANIA DOKONAŃ PRZEDSIĘBIORSTWA W ASPEKTCIE BEZPIECZEŃSTWA DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ

Wprowadzenie

Celem poniższych rozważań jest wskazanie na wagę etyki w raportowaniu finansowych dokonań przedsiębiorstwa i tym samym na znaczenie uczciwości tego raportowania dla bezpiecznej kontynuacji działalności gospodarczej, nie tylko podmiotu raportującego, ale także związanych z nim interesariuszy i kontrahentów. W kontekście powyższego artykuł naświetla: (1) egzo- i endogeniczne uwarunkowania działań etycznych w zakresie raportowania dokonań przedsiębiorstwa, (2) raportowanie dokonań w świetle *Kodeksu Etyki w Działalności Gospodarczej*, (3) raportowanie dokonań w świetle kodeksów etycznych wydanych przez księgowe organizacje zawodowe, a w szczególności w świetle *Kodeksu Etyki Zawodowych Księgowych* wydanego przez Międzynarodową Federację Księgowych oraz wskazuje na (4) znaczenie w raportowaniu dokonań *Międzynarodowych Standardów Edukacyjnych* w zakresie rachunkowości.

Rozważania prowadzone są na tle spostrzeżenia, że wzorce biznesowych (etycznych bądź nieetycznych) zachowań powstają także w ekonomicznych ośrodkach akademickich.

27.1. Środowisko akademickie a przekazywanie zasad etycznych zachowań w biznesie

Obok burzliwych, globalnych zmian, współcześnie obserwuje się istotne zmiany także w obszarze norm moralnych odnoszących się do zachowań w dziedzinie biznesu. Mają na to wpływ nie tylko zmiany jakościowe w sposobie prowadzenia działalności gospodarczej, ale także komercjalizacja życia, która stwarzając wiele okazji i pokus do łamania zasad etycznej pracy i etycznego współdziałania, rzutuje bezpośrednio na zachowania ludzi związanych z biznesem¹.

W działalności gospodarczej szczególną misję ma do spełnienia akademickie środowisko biznesu. Po pierwsze, powinno kształcić wysoko wykwalifikowaną przyszłą kadrę menedżerską. Po drugie - wskazywać na etykę w prowadzeniu biznesu. Środowisko to tworzy więc i komunikuje pewne wzorce etyczne. Aby można było mówić o ich przekazywaniu, każdy z członków tego środowiska musi postępować zgodnie z zasadami etyki. W przeciwnym razie złe zachowania mistrzów przejmą ich uczniowie. To spostrzeżenie jest ważne, ponieważ oddziaływanie tych drugich jest daleko bardziej szersze i może być bardzo dotkliwe dla bardzo wielu innych osób. Wykonując działania biznesowe oddziałują oni bowiem zarówno na całe przedsiębiorstwo jak i na jego otoczenie.

¹ Przykładów nieetycznych zachowań biznesowych dostarcza nam życie gospodarcze nader często. To skłania do refleksji nad poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie dlaczego tak się dzieje, że ludzie biznesu bez skrupułów podejmują, działania nieetyczne? Zapewne wiele jest uwarunkowań tego negatywnego zjawiska i przez to odpowiedź na to pytanie nie jest oczywista. W tym miejscu pragnie się wskazać na jedno z nich. wrzucając kamień do własnego podwórka, zwracając uwagę na etykę zachowań środowiska naukowego związanego z biznesem.

Przykładu potwierdzającego tę opinię dostarcza chociażby krótka notatka prasowa pt.: *Afera na Uniwersytecie w Michigan*, wskazująca niezwykle wyraźnie, gdzie należy szukać wzorców etycznych i nieetycznych zachowań biznesowych³. To stwierdzenie bynajmniej nie jest miłe dla środowiska naukowego związanego z biznesem. Niemniej jednak, jeżeli nawet nie odnosi się ono do wszystkich osób z tego kręgu, to postawienie oskarżenia o nieetyczne zachowanie nawet w stosunku do niewielkiej ich grupy (bez względu na kraj i uniwersytet), pozostałych powinno udrażliwić na zachowania etyczne i na tworzenie swoimi postawami takiego wzorca, którego naśladowanie przez ludzi biznesu sprzyjać będzie etycznemu prowadzeniu działalności gospodarczej.

Zachowania biznesowe w różny sposób wpływają zarówno na *status quo*: (1) osoby wykonującej działania gospodarcze i podejmującej związane z nimi decyzje finansowe i o innym charakterze, (2) przedsiębiorstwa, z którym ta osoba się identyfikuje, (3) otoczenia, w którym to przedsiębiorstwo funkcjonuje. Etyczne zachowania biznesowe - generalizując problem - finalnie determinują bezpieczeństwo wszystkich osób i jednostek gospodarczych zaangażowanych w działalność gospodarczą. **Problem staje się bardziej transparentny, jeżeli etykę zestawia się z raportowaniem dokonań przedsiębiorstwa, a to z rachunkowością kreatywną i ze znaczeniem uczciwości tego raportowania dla bezpiecznej kontynuacji działalności gospodarczej, nie tylko podmiotu raportującego, ale także związanych z nim interesariuszy i kontrahentów, podejmujących swoje decyzje na bazie takich raportów**⁴.

U podstaw rachunkowości kreatywnej (kreatywnego raportowania dokonań przedsiębiorstwa) w praktyce może leżeć - obok nieuczciwych, nieetycznych zamiarów - także **niewłaściwa dydaktyka dyscyplin prawno-ekonomicznych (w tym również rachunkowości)**, kładąca nacisk na problemy elementarne (zamiast na ich złożoność), prezentowane w sposób wyalienowany spośród innych, *de facto* z nimi skorelowanych. Nie bez winy mogą być tu także takie **badania naukowe**, jeżeli wprowadzają w życie gospodarcze wyniki i modele nierzetelnie lub niekompletnie opracowane, niewystarczająco sprawdzone w symulacjach złożonych warunków gospodarczych. Ich naukowy autorytet stwarza przesłanki świadomego, tendencyjnego wykorzystania w celu manipulowania obrazem dokonań przedsiębiorstwa na tle innych⁵. Praktyka kreatywnego raportowania dokonań wynikać może również z **niekompetencji i niewiedzy osób** je wykonujących. Wówczas jest ona przejawem ignorancji idącej w parze nieodpowiedzialnością biznesową.

³ M.Droba, *Afera na Uniwersytecie w Michigan*, „Życie Warszawy”, 21 luty 2003 r., s. 17. Władze tego uniwersytetu oficjalnie musiały zakazać swoim pracownikom wykorzystywania niepublikowanych jeszcze wyników swoich badań do prywatnych spekulacji giełdowych. Autor podaje, że jeszcze poważniejszą kwestią było to, że Uniwersytet sprzedawał opracowywane raporty dotyczące nastrojów konsumenckich (raporty te są uważane za zestaw najważniejszych wskaźników gospodarczych) swoim stałym klientom jeszcze przed oficjalnym podaniem wyników. Do tych klientów należały najbogatsze firmy z Wall Street. „Dzięki uprzejmości akademików” miały one kilka godzin przewagi nad rynkiem. Godzin, które mogły wykorzystać na pewne inwestycje. Jak podaje autor - pomimo ostrej krytyki takiej praktyki - „mało prawdopodobne jest jednak, żeby Michigan ugiął się (...), bo chodzi o zbyt duże pieniądze dla niego samego”.

Ponieważ bezpieczeństwo rozumieć można jako sprawowanie ochrony nad czymś, to - ujmując problem holistycznie - można powiedzieć, że etyka stoi na straży bezpiecznej działalności gospodarczej. Oznacza to tym samym, że nieetyczne zachowania w biznesie wcześniej czy później w tę działalność - jak powracający bumerang - uderzą.

⁴ W powyższej sytuacji można upatrywać zarówno inteligencji jak i chytrego sprytu osób (osoby) zaangażowanych (-nej) w takie praktyki. Nie można jednak nie doceniać ich roli, ponieważ ujawnianie kreatywnych praktyk przyczynia się do doskonalenia norm prawa bilansowego.

27.2. Sprawozdawczość finansowa jako sposób komunikowania dokonań w działalności gospodarczej i konsekwencje nieetycznych zachowań w tym zakresie

Prowadzenie działalności gospodarczej w szerokim rozumieniu stwarza wiele pokus nieetycznego zachowania, głównie dlatego, że wiąże się ona bezpośrednio i pośrednio z pieniędzmi oraz dążeniem do ich pomnażania. Takie pokusy dotyczą też osób zawodowo związanych z przygotowaniem sprawozdań finansowych i innych raportów z działalności gospodarczej. Nieetyczne w tej działalności jest także takie wykorzystanie przez kadry zarządzające procedur raportowania, które naraża innych zaangażowanych w działalność na straty finansowe lub popadanie w konflikt z prawem gospodarczym, co może (aczkolwiek nie zawsze musi) prowokować łańcuch dalszych nieetycznych zachowań.⁵

Z oczywistych względów generowana przez rachunkowość sprawozdawczość finansowa jest bardzo bliska działalności gospodarczej. A ponieważ raportuje wartości, które w dalszych decyzjach gospodarczych pełnią kluczową rolę, można uznać, że etyka z nią związana ma znaczenie dla bezpieczeństwa całego biznesu⁶. Będzie ona wykorzystywana przede wszystkim do oddziaływania na zachowania i decyzje adresatów informacji sprawozdawczej, przy czym stosowane mogą być instrumenty: (1) manipulowania informacjami w czasie rzeczywistym (w przesuwania z okresu na okres określonych danych), (2) manipulowania informacjami poprzez ich celowe klasyfikowanie, ujawnianie, ukrywanie w większych agregatach lub nie ujawnianie, (3) manipulowania informacjami w drodze tendencyjnego kształtowania ich wartości⁷.

⁵ Za rzetelne raportowanie odpowiadają więc zarówno osoby wykonujące sprawozdawczość finansową i przygotowujące inne raporty, jak i kadra zarządzająca przedsiębiorstwem, która dokonuje wyboru merytorycznych zasad to raportowanie określających, podpisując się pod dokumentem tzw. polityki (zasad) rachunkowości obowiązujących w danym przedsiębiorstwie.

⁶ Niemniej jednak trzeba podkreślić, że sprawozdawczość finansowa przedstawiająca dokonania przedsiębiorstw jest elementem rzeczywistości gospodarczej, powstała z jej powodów i dla niej funkcjonuje, i to co jest nieetyczne w tej działalności może przenikać także do sprawozdawczości. Można więc mówić o swoistym sprzężeniu zwrotnym pomiędzy etyką biznesu i etyką w raportowaniu jego dokonań. Na rzetelność danych prezentowanych w raportach finansowych wpływa nie tylko etyka osób bezpośrednio takie raporty przygotowujące. Należy zauważyć, że rachunkowość przedsiębiorstwa, w której takie raporty powstają - ze względu na procedury w niej wykonywane - jest także samoistnym systemem. W kontekście etyki, system ten - jako zespół działań podejmowanych dla rozwiązania pewnych problemów i wypełnienia postawionych przed nim celów - może także funkcjonować różnie. Wynika to z faktu, że rządzące nim zasady i reguły - pomimo unormowań prawa bilansowego - nie rzadko wymagają profesjonalnego osądu, zawsze obciążonego dozą subiektywizmu. Jeżeli na to nałożyć jeszcze fakt, że działalność gospodarcza staje się obszarem stosowania bardzo złożonych (hybrydowych) praktyk, rachunkowość coraz częściej odwoływać się będzie do rzetelnego obrazu i pobudzać do wymyślenia oraz do stosowania rozwiązań podporządkowanych - przynajmniej z założenia - tej zasadzie. Ponieważ normy prawne rachunkowości nigdy nie wyprzedzą możliwych praktyk, z których prezentacją będzie ona musiała się uporać, zawsze będzie istnieć niebezpieczeństwo nadużywania systemu rachunkowości.

A te działania poprzedzają sporządzanie sprawozdań finansowych, co pozwala zauważyć, że na etyczne raportowanie dokonań ma wpływ znacznie wcześniej etyka wykonywania zawodu księgowego w zakresie czynności związanych ze zgromadzeniem i przetwarzaniem danych źródłowych. To wskazuje na ogromną złożoność problemu, w szczególności, jeśli zauważy się, że w praktyce system rachunkowości przedsiębiorstwa angażuje zwykle pracę wielu osób. Jeżeli powyższe praktyki przeprowadzane są z całą świadomością - są przestępstwem, rachunkowością kreatywną w złym znaczeniu, ze wszech miar

Takie tendencyjne zachowania są z gruntu nieetyczne, co dosadnie wyrażają określenia: "podkreślanie wyników finansowych", "fryzowanie zysków", "wyglądanie poziomu zysków". Te pojęcia pojawiają się w kręgach finansowych szczególnie często w ostatnim okresie i wskazują na dość powszechne zwątpienie w prawdziwość danych finansowych prezentowanych przez przedsiębiorstwa, które dodatkowo wzmocniły bankructwa kilku sztandarowych przedsiębiorstw .

Konsekwencje opinii o kreatywnym (w negatywnym tego słowa znaczeniu) raportowaniu dokonań przedsiębiorstwa są ewidentne⁴. **Pierwsza** z nich ma bezpośrednie przełożenie na kapitały przedsiębiorstw, ponieważ nieufność inwestorów do prezentowanych w sprawozdaniach finansowych danych ogranicza ich skłonność do finansowania działalności przedsiębiorstw. **Druga** dotkliwie uderza w firmy audytorskie podważając obiektywność ich badań i opinii, co w gruncie rzeczy może powodować wrażenie, że nie ma tak naprawdę żadnego instrumentu obiektywizującego sprawozdawczość finansową i przez to dodatkowo wzmocnia niechęć do korzystania z zawartych w niej informacji. **Trzecia** z kolei objawia się ciągłymi zmianami, doskonalącymi obowiązujące zasady rachunkowości leżące u podstaw wycen i sposobu prezentacji różnych kategorii majątkowo-finansowych i wyników. Ich wprowadzanie w życie pociąga za sobą istotne koszty, które w dużej mierze obciążają nie tylko budżet kraju ale także wyniki poszczególnych przedsiębiorstw.

Skutki nieetycznego raportowania są więc wymierne a swoim zasięgiem obejmować mogą ogromne rzesze ludzi i ostatecznie przekładać się na ich status finansowy, w szczególności jeśli myśli się o indywidualnych inwestorach¹⁰.

27.3. Egzo- i endogeniczne uwarunkowania działań etycznych w zakresie raportowania dokonań przedsiębiorstwa

naganną. Świadczą bowiem o braku etyki zawodowej, który może wynikać z arogancji gospodarczej, lekceważenia innych, bezkompromisowości w postępowaniu gospodarczym.

* Aby można było oceniać w kategoriach etyki, zachowania podejmowane w czasie tworzenia sprawozdawczości finansowej przedsiębiorstwa należy określić jej miejsce i rolę w obrocie gospodarczym. Sprawozdawczość finansowa wiąże się z praktycznymi funkcjami systemów rachunkowości. Funkcje te definiowane są przez szeroko rozumiane nauki o zarządzaniu przedsiębiorstwem, które systemowi rachunkowości przypisują zadania informatora o dokonaniach przedsiębiorstwa. Nauki te modelują różne płaszczyzny (i sposoby) wykorzystywania informacji dostarczanych przez rachunkowość, na których w wielu przypadkach ujawnia się kluczowa rola tych informacji. Do tego stopnia, że często interpretacja danych rachunkowych wyznacza przyszłość przedsiębiorstwa. A determinacja osób zarządzających w osiąganiu wyznaczonego celu prowadzi do pojawienia się w przedsiębiorstwie rachunkowości kreatywnej. Tak więc motorem kreatywnych rozwiązań w zakresie rachunkowości pośrednio stają się nauki o zarządzaniu przedsiębiorstwem, ale bezpośrednio za takie praktyki odpowiedzialne jest środowisko zawodowo związane z tą dyscypliną. Na jego zachowania z kolei ma wpływ system prawny rachunkowości, jej nauka i edukacja zawodowa.

Syntetycznie omawia je: Tomasz Wróblewski, *Rachunkowość kreatywna - wątków kilka*. <http://www.frackowiak.com.pl/pl/zarzadzanie4.php>, styczeń 2005.

¹⁰ O tym jak ważnym problemem w praktyce jest etyka w działaniach biznesowych świadczy chociażby cykliczność *International Symposium on Ethics, Business and Society*. Trzynasta z kolei Konferencja odbyła się w 2004 roku w Barcelonie (7 - 8.05.04). W tym roku poświęcona ona była w szczególności rachunkowości jako wyzwaniu dla kultury organizacji.

Ujmując problem raportowania dokonań przedsiębiorstwa w sposób metodyczny, można wyróżnić dwa rodzaje czynników determinujących jego etykę": **czynniki egzogeniczne**, wynikające z różnego rodzaju kodeksów, norm prawnych opracowanych przez ekspertów z różnych dziedzin i narzucających standard zachowań, oraz **czynniki endogeniczne**, związane z wewnętrznym (osobowym) kodeksem uwarunkowanym wychowaniem, środowiskiem naturalnym i otoczeniem społecznym, także ekonomicznym.

Czynniki egzogeniczne działań w praktyce rachunkowości określone są normami prawa bilansowego i jego międzynarodowymi standardami oraz normami regulującymi wszystkie aspekty działalności gospodarczej. **Czynniki endogeniczne** natomiast - predyspozycją zawodową i niepisany kodeksem tej dyscypliny wynikającym z postrzegania rachunkowości jako systemu o wysokiej wiarygodności.

Na łamanie zarówno egzo- jak i endogenicznych zasad etyki mogą mieć wpływ różne czynniki i motywy. W samych rozwiązaniach w zakresie zarządzania przedsiębiorstwem mogą tkwić także takie, które sprzyjać będą podejmowaniu kreatywnych działań w zakresie raportowania dokonań przedsiębiorstwa. Przykładem może być tu chociażby system wynagradzania menedżerów, którzy obok podstawowego wynagrodzenia otrzymują opcje do nabycia akcji po korzystnej cenie, co może ich skłaniać do dążenia (także poprzez tendencyjne raportowanie dokonań) do windowania rynkowych kursów akcji i maksymalizowania w ten sposób osobistych korzyści.

Takie jak powyższy mechanizm mobilizują kadrę menedżerską bardziej do poszukiwania sposobów kształtowania obrazu dokonań przedsiębiorstwa poprzez wykorzystanie poniekąd wirtualnych rozwiązań w zakresie prezentacji w sprawozdaniach finansowych, niż do podejmowania wysiłku wymyślenia i wprowadzania w życie rozwiązań, które podnosiłyby wartość ekonomiczną przedsiębiorstwa w rzeczywistości a nie na papierze.

27.4. Raportowanie dokonań w świetle Kodeksu Etyki w Działalności Gospodarczej

W kontekście powyższych uwag nieodparcie nasuwa się myśl, że gdyby wartości etyczne były normą każdego zachowania człowieka nie potrzebne byłyby żadne

" Etycy formułują wiele definicji etyki i poświęcają jej wiele naukowych opracowań. Niemniej jednak każdy z nas intuicyjnie jest w stanie określić, czy coś jest etyczne, czy też nie. Dzieje się tak dlatego, że etyka oznacza w gruncie rzeczy ogół ocen i norm moralnych przyjętych w danym środowisku. Normy te są różne w czasie i w przestrzeni. Wiele bowiem czynników determinuje ich zestaw. Etyka jako wyspecyfikowana lista norm moralnych nie jest bytem samoistnym. Odnosi się zawsze do ludzkich działań i postaw, których z założenia powinna być immanentnym atrybutem. W moim odczuciu o etyce można mówić jako o akceptowanym i nienagannym w powszechnej opinii zachowaniu człowieka wobec innych ludzi, sytuacji, zjawisk i przedmiotów, które w sposób bezpośredni lub pośredni wpłynę na oceny, podjęte lub zaniechane działania innych osób. Etyka zaczyna się więc od człowieka i koncentruje (w ostatecznym rachunku) na innym człowieku lub na grupie ludzi. W kategoriach etyki można bowiem ocenić każde działanie człowieka, nawet jeżeli podejmuje on czynności nie skierowane bezpośrednio na ludzi, takie jak na przykład przeprowadzenie badania naukowego, sporządzenie sprawozdania finansowego, sprawdzenie testu egzaminacyjnego. Ocen zewnętrznych i mentalnych skutków działań człowieka może dokonywać tylko inny człowiek lub sam sprawca zachowania, działania, jeżeli jest świadomy jego etycznych lub nietycznych atrybutów. Warto podkreślić, że atrybuty te w dużej mierze zależą od kulturowych uwarunkowań środowiska, w którym działanie i zachowanie człowieka jest oceniane jako etyczne, bądź nie.

kodeksy. Kodeksy przypominają o tym co powinno być na stałe wbudowane z zachowania ludzkie, a co świat komercji skutecznie przesłania. Gdyby tak było (a przecież nie jest) nie byłoby potrzeby wyróżniania endo- i egzogenicznych uwarunkowań etycznych zachowań w biznesie.

Lektura *Kodeksu etyki w działalności gospodarczej*² pozwala stwierdzić, że w około 60 punktach poświęconych etyce, związków tych imperatywów z rachunkowością można upatrywać w zaledwie dwóch z nich, tj.: „*Firma będzie uczciwie informować o swojej polityce, osiągnięciach i perspektywach rozwoju*” oraz „*Stosunki pomiędzy firmą i kontrahentami powinny być oparte na wzajemnym zaufaniu*”. Ta prosta statystyka skłania do kolejnych uwag i jest wprawdzie dowodem na zauważanie roli rachunkowości w działalności gospodarczej ale także wskazuje na jej niewystarczające - w moim odczuciu - podkreślanie.

Taka skromna artykulacja oczekiwań co do raportowania informacji o przedsiębiorstwie może być również powodem uznania za mniej ważne tego co generuje także system raportowania dokonań przedsiębiorstwa. Może to nawet sprzyjać lekceważeniu zasad etyki raportowania. Może warto więc, żeby w Kodeksie tym dobitniej podkreślono znaczenie rzetelnego informowania o dokonaniach przedsiębiorstwa, wypuklając jego rolę w zapewnianiu bezpieczeństwa obrotu gospodarczego. Tym bardziej, że praktyka życia gospodarczego często wysyła sygnały 0 istotnych zmianach w praktyce raportowania dokonań, w szczególności o tych negatywnych. Dzieją się one za sprawą (1) coraz to wyższego stopnia edukacji ekonomicznej społeczeństwa i (2) ujawniania w mediach złych praktyk gospodarczych, zarówno w skali krajowej jak i w świecie. To niestety powoduje, że rachunkowość kreatywna staje się coraz trudniej wykrywalna. Realizowana jest bowiem przez grupy ludzi, którzy razem legitymują się dużą wiedzą w zakresie nauk o zarządzaniu przedsiębiorstwem, o jego finansach i rachunkowości. Ponieważ są świadomi konsekwencji ujawnienia złej praktyki stosują coraz bardziej złożone instrumentarium metodologiczne rachunkowości i innych dyscyplin, dotykające jednocześnie wielu obszarów działalności przedsiębiorstwa, powiązane zarówno w czasie, jak i w przestrzeni. U podstaw stworzenia kreatywnych rozwiązań często leży także uwikłana w plany strategiczne polityka w tym zakresie. Rozciągnięcie w czasie, poprzez małe, trudno wykrywalne lub z pozoru zgodne z prawem, „kreatywne kroczyki” jednocześnie w kilku płaszczyznach nie ułatwia ujawnieniu takich praktyk. Ich podejmowanie wskazuje jednak wyraźnie na rosnącą rolę informacji sprawozdawczej w obrocie gospodarczym i z tego powodu chociażby zasadne jest:

- wzmocnienie kodeksowych określeń do tej sprawozdawczości się odnoszącej lub....,
- wskazanie na inne kodeksy, które szerzej prezentują zasady etyki w sprawozdawczości finansowej.¹¹

Kodeks etyki w działalności gospodarczej. Opracowany na zlecenie Krajowej Izby Gospodarczej przez Fundację „Instytut Badań nad Demokracją i Przedsiębiorstwem Prywatnym” na podstawie materiałów dostarczonych przez Institute of Business Ethics z Londynu”, mat. pow., luty 2003.

” Powyższe rodzi także potrzebę podejmowania nowego wysiłku w dyscyplinie rachunkowości, w jej nauce i w dydaktyce. Wysiłek ten musi być skoncentrowany na integrowaniu wiedzy ekonomicznej z wiedzą z zakresu rachunkowości i wypracowywaniu modeli identyfikacji instrumentów i obszarów złych praktyk w tej dziedzinie. Ich upowszechnianie i edukowanie może być bowiem etycznym hamulcem dla rachunkowości kreatywnej Liczyć się jednak trzeba z tym, że działania naukowe i dydaktyka w tym zakresie w dużej mierze - w długim horyzoncie czasu - przypominać będą „pogoń za

Konkludując rozważania przedstawione w punktach 1-4, ważne wydaje się stwierdzenie, że etyczne lub nie zachowania w praktyce sprawozdawczości finansowej i w innym raportowaniu dokonań przedsiębiorstwa nie zależą tylko i wyłącznie - jak mogłoby się wydawać - od zewnętrznych unormowań rachunkowości i od wewnętrznego kodeksu etycznego osób praktykujących tę dyscyplinę. Nie wystarczy też jeden zapis w *Kodeksie etyki w działalności gospodarczej*. Wiele zachowań kreatywnych ma ukryte korzenie w nauce rachunkowości i w dydaktyce tej dyscypliny. Za te dwa obszary odpowiedzialne jest przede wszystkim środowisko akademickie i normy etyki tu obowiązujące.

27.5. Raportowanie dokonań w świetle kodeksów etyki zawodowych księgowych

O rzetelne raportowanie dokonań przedsiębiorstwa dba przede wszystkim samo środowisko księgowych. Organizacje księgowych, świadome wagi problemu i jednocześnie potencjalnych nieuczciwych pobudek, jakimi może kierować się księgowy o słabo zakodowanym moralnie zestawie endogenicznych norm etyki, wydają różne kodeksy, przepisy, instrukcje, interpretacje, które mają za zadanie chronienie zarówno interesariuszy rachunkowości, jak i interesu samych księgowych, dla nich pracujących. Ustalenia etyczne służą także dbaniu o utrzymanie prestiżu zawodowego księgowych, o wyrabianie w otoczeniu zaufania do informacji przez nich przygotowanych.

Najważniejszymi opracowaniami zawierającymi wskazania zasad etyki księgowej są:

1. *Kodeks etyki zawodowych księgowych IFAC* wydany przez Międzynarodową Federację Księgowych (IFAC - *International Federation of Accountants*),
2. *Kodeks etyki i profesjonalizmu księgowego* opracowywany aktualnie przez Komisję Etyki i Profesjonalizmu Księgowego Rady Naukowej Stowarzyszenia Księgowych w Polsce,
3. *Kodeks etyki zawodowej biegłych rewidentów* wydany przez Krajową Izbę Biegłych Rewidentów,
4. Międzynarodowe Standardy Edukacyjne wydane przez Międzynarodową Federację Księgowych (IFAC).

Międzynarodowa Federacja Księgowych (IFAC - *International Federation of Accountants*) jest światową organizacją osób wykonujących zawód księgowy. Współpracuje z 163 organizacjami członkowskimi z 119 państw w celu ochrony interesu publicznego przez dbanie o wysoką jakość pracy księgowych na całym świecie¹⁴. Członkowie IFAC reprezentują 2,5 milionów księgowych zatrudnionych w praktyce. Jej zasięg jest ogromny a prestiż niekwestionowany. Misją IFAC jest służenie interesowi publicznemu poprzez ustanawianie i promowanie wysokiej jakości standardów zawodowych.

Kodeks *Kodeks etyki zawodowych księgowych* IFAC¹⁵ został opracowany w 1996 roku (znowelizowany w styczniu 1998 i następnie w listopadzie 2001 roku) z myślą

króliczkiem". Ale przecież chodzi o to, by goniony miał świadomość, że jest śledzony, a goniący podejmował permanentny trud śledzenia.

¹⁴ Wykaz tych państw oraz oryginalne nazwy funkcjonujących w ramach IFAC organizacji zawodowych księgowych można znaleźć na: <http://www.ifac.org/Guidance/EXD-Details.php?EDID=0035>

¹⁵ Kodeks dostępny jest na: www.kibr.org.pl/index3_l6.phtml w wersji ze stycznia 1998 roku.

o jak najszerzej popularyzacji w środowisku zawodowym rachunkowców na całym świecie¹.

Za kluczowy warunek profesjonalnego wykonywania czynności zawodowych związanych z rachunkowością, a tym samym mającym wpływ na raportowanie dokonań przedsiębiorstwa Kodeks ten uważa niezależność księgowego, którą określa jako *stan umysłu, który zezwala na wyrażenie opinii bez ulegania wpływowi zniekształcającemu zawodowy osąd i który zezwala danej osobie działać z rzetelnością, wykazywać obiektywizm i zawodowy sceptycyzm. Niezależność w raportowaniu to także niezależność wizerunku polegająca na unikaniu faktów i okoliczności, które są na tyle znaczące, że racjonalnie myśląca i dobrze poinformowana strona trzecia posiadająca wiedzę na temat wszystkich stosownych informacji, łącznie z informacjami o zastosowanych (przez zawodowego księgowego) zabezpieczeniach, wyciągnęłaby uzasadniony wniosek, że rzetelność, obiektywizm lub profesjonalny sceptycyzm firmy lub członka zespołu wykonującego prace weryfikacyjne zostały naruszone*.

Według Kodeksu zawód księgowy powinna wyróżniać praca według najwyższych standardów zawodowych, osiągnięcie najwyższego poziomu prowadzonych prac oraz spełnienie wymogów interesu publicznego. Cele te spełnione będą, gdy można będzie mówić o wykonywaniu usług księgowych, w tym raportowania, z przestrzeganiem zasady:

- (1) **wiarygodności**, ponieważ całe społeczeństwo potrzebuje wiarygodności informacji i systemów informacyjnych,
- (2) **profesjonalizmu**, ponieważ istnieje zapotrzebowanie na osoby, które mogą być przez klientów, pracodawców i inne zainteresowane strony bezspornie uważane za profesjonalistów (fachowców) w dziedzinie rachunkowości,
- (3) **wysokiej jakości usług**, ponieważ istnieje potrzeba zapewnienia, że wszystkie usługi świadczone przez zawodowego księgowego są wykonywane według najwyższych standardów jakościowych,
- (4) **tajemnicy zawodowej**, ponieważ odbiorcy usług zawodowych księgowych powinni mieć pewność, że istnieją ramy etyki zawodowej, które rządzą wykonywaniem tychże usług.

¹⁴ Najnowsza wersja tego Kodeksu przedstawia w różnych aspektach zasady etyki, jakimi powinni kierować się księgowi w czasie wykonywania swojego zawodu. Mowa tu nie tylko o zasadach odnoszących się do meritum działań związanych z rachunkowością, takich jak: obiektywność, kompetencje zawodowe i należyta staranność, tajemnica zawodowa, profesjonalne zachowania. Kodeks wyraża zasady etyki ważne w takich sytuacjach, w których stosunkowo łatwo o nich zapomnieć, a więc przy okazji ustalania wynagrodzenia za pracę, reklamowania usług księgowych, otrzymywania różnych upominków, czy chociażby w sytuacjach konfliktowe. Kodeks ogarnia więc szerokie spektrum zachowań księgowego w przedsiębiorstwie, a jego przestrzeganie zapewni rzetelność i uczciwość raportowania.

Patrz także: http://www.kibr.org.pl/index3_1_c.phtml

¹⁵ Kodeks ten został stworzony w dowód uznania odpowiedzialności spoczywającej na zawodzie księgowego. Jednocześnie uznaje także, że jest niezmiernie istotne ustanowienie tego Kodeksu jako międzynarodowego wzorca, na którym powinny opierać się wymagania etyczne (kodeks etyki, zasady szczegółowe, wytyczne, normy wykonywania zawodu, itp.) dla księgowych we wszystkich krajach. Jeden standardowy kodeks etyki jest niewystarczający, ponieważ istnieją różnice w kulturze, języku oraz systemach prawnych i społecznych, dlatego też zadanie przygotowywania szczegółowych wymogów etycznych należy przede wszystkim do organizacji członkowskich w poszczególnych krajach i na nich również spoczywa odpowiedzialność za wprowadzenie tychże wymogów w życie i ich egzekwowanie. Dlatego też międzynarodowy Kodeks IFAC ma służyć jako model, na którym należy opierać krajowe wskazówki etyczne. Przedstawia on normy wykonywania zawodu księgowego oraz przedstawia podstawowe zasady, które powinny być przestrzegane przez zawodowych księgowych dla osiągnięcia powszechnych celów. Pomimo, że zawód księgowy na całym świecie wykonywany jest

Mając na uwadze oczekiwania polskiego środowiska zawodowego związanego z rachunkowością i jednocześnie interes całego świata polskiego biznesu, Komisja Etyki i Profesjonalizmu Zawodu Księgowego Rady Naukowej Stowarzyszenia Księgowych w Polsce prowadzi intensywne prace nad stworzeniem polskiego **Kodeksu Etyki i Profesjonalizmu Księgowego**²⁰. Kodeks ten przedstawiał będzie ogólne zasady etyki i społeczny status księgowego, naświetlał szczegółowe zasady etyki i profesjonalizmu księgowego i zakres ich obowiązywania, omawiał kompetencje *zawodowe i etykę w zakresie* oferowanie usług księgowych. Ważną jego częścią będą też zasady określające rzetelność, uczciwość i obiektywizm *zawodowy księgowego* oraz niezależność zawodową i odpowiedzialność za przygotowywane i prezentowane informacje finansowe²⁰.

Weryfikacji rzetelności raportowania dokonań przedstawianego w postaci sprawozdań finansowych przeprowadza biegły księgowy. Ze względu na wagę jego opinii, biegły księgowy powinien pracę audytorską wykonywać **w sposób wysoce** etyczny i profesjonalny, mając na względzie poszanowanie systemu prawnego i interesu publicznego, to znaczy interesu wszystkich osób zaangażowanych w działalność gospodarczą. Dlatego też kolejny kodeks zawodowy - **Kodeks etyki zawodowej biegłych rewidentów**²¹ wskazuje na konieczność zachowywania takiej postawy audytorskiej, aby biegli księgowi mogli być uznawani za osoby zaufania publicznego. I w tym Kodeksie podkreśla się także konieczność przestrzegania przez biegłego księgowego poczucia odpowiedzialności, wykonywania pracy zgodnie z najwyższej jakości kompetencjami, wiedzą fachową, rzetelnie i starannie, kierując się bezstronnością i niezawisłością.

Warunkiem profesjonalnego raportowania dokonań przedsiębiorstwa jest wiedza fachowa przy tym niezbędna. Współczesny księgowy musi posiadać szerokie rozeznanie w biznesie, wykazywać się zdolnościami komunikatywnymi a przede wszystkim posiadać profesjonalną zdolność do wypełniania funkcji informacyjnych i sprawozdawczych.

Brak etyki w tym obszarze przejawiałby się w niepodejmowaniu przez księgowych wysiłku samodoskonalenia, uzupełniania, aktualizowania wiedzy. Widząc w tym potencjalne zagrożenie interesu osób korzystających z informacji raportowanych przez rachunkowość. Komitet Edukacyjny Międzynarodowej Federacji Księgowych (IFAC) opracował siedem Międzynarodowych Standardów Edukacyjnych. Standardy te dotyczą zarówno kształcenia księgowych jeszcze przed uzyskaniem kwalifikacji zawodowych jak i kontynuowania profesjonalnej edukacji i obejmują: **MSE 1** - Wstępne wymagania programu edukacyjnego dla profesjonalnych księgowych, **MSE 2** - Treść profesjonalnych programów edukacyjnych, **MSE 3** - Profesjonalne umiejętności, **MSE**

w środowiskach o różnorodnych kulturach i wymaganiach przepisów, podstawowa intencja Kodeksu powinna być zawsze respektowana. Patrz szerzej: http://www.kibr.org.pl/indeks3_16.phtml

Pierwsza publikacja pełnego tekstu spodziewana jest w czerwcu 2005 roku. Do tego czasu kolejne wersje Kodeksu dostępne będą na stronie internetowej tej Komisji. Jej zamiarem jest poddanie szerokiej weryfikacji ustaleń kodeksowych, tak aby ich brzmienie mogło być zaakceptowane przez całe polskie środowisko księgowo.

²⁰ Pozostałe części tego Kodeksu przewidują charakterystykę zasad etyki w zakresie: postępowania księgowego w relacjach z osobami i instytucjami związanymi z nim zawodowo, postępowania w przypadku sporów i sprzeczności interesów, postępowania w szczególnych sytuacjach jednostki prowadzącej rachunkowość i w przypadku ograniczenia w wykonywaniu zawodu księgowego.

²¹ Kodeks dostępny na: <http://www.kibr.org.pl>

4 - Profesjonalne wartości, etyka oraz postawy, MSE 5 - Wymagania dotyczące doświadczenia praktycznego, MSE 6 - Ocena profesjonalnego potencjału i kompetencji, MSE 7 - Kontynuacja profesjonalnego rozwoju.

Konkludując można zauważyć, że z powyższej syntetycznej charakterystyki działań podejmowanych w samym środowisku księgowych wynika wielopłaszczyznowość dbałości o etyczne raportowanie dokonań przedsiębiorstwa. Dobrze to świadczy o organizacjach księgowych i o poczuciu odpowiedzialności za funkcje informacyjne spełniane przez księgowych w działalności gospodarczej przedsiębiorstw przez nich obsługiwanych. Inną kwestią jest jednak biznesowe etyczne lub nie wykorzystanie informacji księgowych, którego ramy wynikają z egzogenicznych czynników etyki menedżerów przedsiębiorstw i etyki różnych grup interesariuszy.

Przedstawione Kodeksy i Standardy są dokumentem udziału środowiska księgowych w dążeniu do stworzenia takich ram etyczno-merytorycznych w zakresie rachunkowości, aby mogła ona skutecznie wspomagać inne normy prawne i inne kodeksy etyczne w zapewnieniu ludziom biznesu poczucia bezpieczeństwa obrotu gospodarczego, niezależnie od tego jakie wzorce zachowań etycznych są komunikowane ze świata nauki do świata praktyki.

Bibliografia

1. Droba M., *Afera na Uniwersytecie w Michigan*, „Życie Warszawy”, 21 luty 2003 r.
2. *Kodeks etyki zawodowej biegłych rewidentów*; <http://www.kibr.org.pl/>
3. *Kodeks etyki zawodowych księgowych IFAC*; <http://www.ifac.org/>
4. *Kodeks etyki w działalności gospodarczej*. Opracowany na zlecenie Krajowej Izby Gospodarczej przez Fundację „Instytut Badań nad Demokracją i Przedsiębiorstwem Prywatnym” na podstawie materiałów dostarczonych przez *Institute of Business Ethics* z Londynu”, mat. pow., luty 2003.
5. *Kodeks Etyki i Profesjonalizmu Księgowego*; <http://www.skwp.org.pl/>

Summary

Consideration of ethics and reporting enterprise achievements in the light of safety of economic enterprises.

Business behaviors respecting ethic roles influence: (1) people executing business activities, (2) business entity and (3) its environment in different ways. They determine - generally speaking - safety of economical activity all these parties.

The problem appears more clear, when we put together: on the one hand - ethic and financial reporting containing information about achievements of business entity and on the another - the role of honesty in entity's reporting for possibility to continue business activity both reported company and others parties interested in its financial results. This article contains main considerations about different determining factors of ethics in financial reporting. It presents also main codes of ethics referring to this subject. In this way, it stress effort of worldwide professional accounting organizations to guarantee - for all group of interest - financial reporting on highest level of quality and credibility.

The above considerations are carry out on the background of notice that Standards of ethics in business arise in academic centre, too.

28. ETYKA WE WSPÓLCZESNEJ ORGANIZACJI

Streszczenie

Jednym z podstawowych wyróżników zarządzania współczesnymi organizacjami jest etyka samozachowawcza (ethics of self-preservation - ESP). Jest ona konsekwencją kultury, która przyczynia się do wzmocnienia podejścia konsumpcyjnego i narcystycznego w organizacji. Artykuł stanowi próbę odpowiedzi na następujące pytania: Czym jest etyka i jaką rolę odgrywa w zarządzaniu organizacją? Jak scharakteryzować zjawisko etyki samozachowawczej? Jaki wpływ wywiera ona na trwałość istnienia i rozwój organizacji?

Wprowadzenie

Jednym z podstawowych wyróżników zarządzania współczesnymi przedsiębiorstwami jest etyka samozachowawcza (ethics of self-preservation - ESP). Jest ona wynikiem narcystycznego systemu wartości, który naraża organizację na straty, przyczynia się do zmniejszenia efektywności, utraty klientów i pracowników oraz innych symptomów niesprawnego działania.

Celem artykułu jest ukazanie wpływu etyki współczesnych organizacji na trwałość ich istnienia. Poza tym dokonano w nim krytycznej analizy powszechnie obowiązujących w organizacjach wartości, idei i praktyk zagrażających ich rozwojowi.

28.1. Rola scjentyzmu we współczesnym zarządzaniu

Jedną z podstawowych przyczyn braku rozwoju organizacji jest niechęć do podważania ogólnie przyjętych założeń teorii i praktyki współczesnego zarządzania. Wiodące czasopisma biznesowe oraz ogromna liczba książek dotyczących zarządzania podtrzymują raczej niż kwestionują ogólnie przyjęte zasady. Praktyki te sprzyjają rozwojowi scjentyzmu i zmianie wiedzy naukowej w swoistego rodzaju dogmat. Prawdopodobnie nic nie ma tak dużego wpływu na teorię i praktykę zarządzania oraz wartości przyjmowane w organizacjach jak przekształcenie naukowego światopoglądu w menedżerską doktrynę. Scjentyzm przyczynił się do ewolucji kultury organizacyjnej w kierunku nadmiernego egocentryzmu, stając się fundamentalną filozofią wyznaczającą wartości zachodniej cywilizacji¹.

K. Wilber wyróżnił trzy odrębne sfery kulturowe, które stały się przedmiotem badań w organizacji. Pierwsza obejmuje założenia dotyczące jednostki, jej subiektywnych odczuć, doświadczeń i określona została jako sfera „ja”. Druga nosi nazwę „my” i dotyczy aspektów związanych z działaniami zbiorowymi, takich jak wspólny światopogląd, wartości, kultura i tradycja. Obie sfery są w swojej istocie subiektywne w przeciwieństwie do trzeciej nazwanej „ono”. Zawiązana jest ona empiryczną formą, mierzalnym zachowaniem, funkcjonalnością i racjonalnością metod. Ze względu na możliwość kwantyfikacji zjawisk współczesna nauka skupiła się wyłącznie na sferze kulturowej „ono”, zaniedbując subiektywne aspekty funkcjonowania organizacji².

Podstawową cechą scjentyzmu jest przeświadczenie, że jedyna prawda wywodzi się z monologicznych badań empirycznych skierowanych wyłącznie na mierzalne czynniki zewnętrzne danego systemu. Pozostałe metody uznawane są za subiektywne,

¹ L. Irvin, *Ethics in organizations: a Chaos perspective*, *Journal of Organizational Change Management*, vol. 15, no. 4, 2002, s. 359.

² K. Wilber, *Sex, Ecology and Spirituality*, Shambhala Publications, Boston 1995, MA.

podlegające interpretacji, dyskusyjne lub mające naturę artystyczną i odrzucane są jako metafizyczne.

Skupiając się wyłącznie na powierzchownych i widocznych aspektach danego systemu jednocześnie konsekwentnie ignorując jego subiektywne wnętrze, metody analizy naukowej powielane są przez menedżerów na wszystkich szczeblach w przedsiębiorstwie. Takie czynniki jak wierzenia, uczucia, wartości, intencje, pomysły, przypuszczenia, które nie mogą być dokładnie zmierzone są zaniebdywane. Mimo dużego zainteresowania kulturą organizacyjną w ostatnich latach znaczenie wnętrza organizacji jest marginalizowane¹.

Im bardziej organizacje ulegają idei scjentyzmu poprzez swoich menedżerów skupiających się wyłącznie na aspektach zewnętrznych, które mogą być przewidywane, kontrolowane i mierzone, tym bardziej ludzkość w organizacji ulega zniszczeniu. Monologiczny sposób analizy działania organizacji uciekający od interpretacji i zrozumienia subiektywnych czynników zdominował praktykę zarządzania.

28.2. Etyka a trwałość i rozwój organizacji

W celu ukazania wpływu ESP na trwałość i rozwój organizacji niezbędne jest rozważenie pojęcia etyki i jej znaczenia dla sprawności działania jednostek oraz organizacji jako całości.

Zgodnie z większością słowników anglojęzycznych etyka definiowana jest jako system ogólnie przyjętych norm, zasad i wartości opartych na moralnych imperatywach wywierających istotny wpływ na zachowanie jednostek i grup tworzących daną organizację. Etyka nie jest jednak zbiorem nakazów i zakazów postępowania. Stanowi raczej wzór zachowań pozwalających przetrwać organizacji w zmiennym otoczeniu. Kształtowana jest ona pod wpływem zarówno bieżących czynników i warunków, jak i pod wpływem historii oraz kultury.

Wyróżnić można dwa podstawowe poglądy dotyczące powstawania etyki. Pierwszy z nich zakłada, że etyka jest wyrazem chęci przetrwania organizacji w silnie konkurencyjnym otoczeniu. Według drugiego organizacja nieświadomie dostosowuje się do turbulentnego otoczenia zmieniając swoje normy i wartości.

Etyka oprócz tego, że umożliwia organizacji dostosowywanie się do otoczenia pełni także funkcję zarządczą. Różnica między formalną polityką przedsiębiorstwa a etyką sprowadza się do źródła ich pochodzenia. Formalne normy i zasady wynikają z wyraźnych intencji danej osoby lub grupy i narzucają się innym. Poza tym mają służyć interesom osób egzekwujących ich przestrzeganie. Etyka natomiast wyłania się ze świadomości członków organizacji i obejmuje wszystkich wywierając wpływ na ich działanie w sposób, który trudno przewidzieć.

Etyka stanowi potwierdzenie związku między zachowaniem jednostki a przyjętym systemem zasad. Jednostka odpowiada na formalne reguły i struktury systemu w sposób, który odzwierciedla wierzenia i wartości ukryte w projekcie systemu. Etyka, zatem w sposób decydujący wpływa na trwałość organizacji zwłaszcza, kiedy jej wartości i normy są ogólnie przyjęte i powszechnie przestrzegane.

Etyka oparta o przestarzałe ideologie tradycyjnego zarządzania może wywierać dysfunkcyjny wpływ na działalność organizacji. Zwłaszcza ESP wydaje się popierać i wzmacniać takie wartości jak: indywidualizm, egocentryzm, niezdrowa rywalizacja, które przyczyniają się do instytucjonalizacji podejścia narcystycznego.

¹ K. Wilber. *A Theory of Everything*. Shambhala Publications, Boston 2000. MA, s. 242.

283. Krytyczna analiza etyki samozachowawczej we współczesnej organizacji

Zarządzanie oparte na spuściznie scjentyzmu połączone z ignorowaniem wewnętrznych aspektów funkcjonowania organizacji przyczynia się do rozwoju kultury narcystycznej w organizacji, z której bezpośrednio wywodzi się etyka samozachowawcza. ESP będąca fundamentalnym systemem wartości współczesnych przedsiębiorstw stała się istotnym problemem.

Podstawowym celem artykułu jest wykazanie, iż ESP wpływa negatywnie na istnienie i trwałość organizacji oraz uniemożliwia dokonywanie jej skutecznej transformacji.

Pierwsze symptomy kultury narcyzmu zaobserwowano już w 1979 roku, kiedy to C. Lasch przedstawił zakres narcyzmu w kulturze organizacyjnej zachodnich przedsiębiorstw. Wskazał on na rozwój egocentryzmu wśród członków organizacji pojawiający się równolegle ze skłonnością do niedoceniaenia wkładu innych pracowników w funkcjonowanie przedsiębiorstwa. Psychologowie dowodzą, że zachowania narcystyczne mają podłoże wynikające raczej z nienawiści danej jednostki do samej siebie, niż jej wywyższania się. Poczucie wyobcowania oraz pustki sprawiają, że dany pracownik sztucznie zawyża swoją wartość jednocześnie poniżając swoich współpracowników⁴.

Wraz z rozwojem współczesnych przedsiębiorstw nastąpiła istotna zmiana w systemie wartości i to zarówno jednostek, jak i organizacji jako całości. Ogólnie przyjęte dotychczas idee i wartości jak lojalność, sprawiedliwość, szacunek dla drugiego człowieka wyparte zostały przez ślepe dążenie do dobrobytu materialnego. Sukces zyskał nowy wymiar podkreślający konieczność skupiania się na czynnikach zewnętrznych, a przede wszystkim na wizerunku. Wiązał się on ze zdobyciem przewagi nad rywalami, wykorzystywaniem i zastraszaniem innych⁵. Dawne oznaki sukcesu takie jak duma, poczucie spełnienia zawodowego zastąpione zostały dążeniem do uzyskania zewnętrznych jego oznak. Wartości związane z zewnętrznym wizerunkiem wyparły zaangażowanie i kompetencje.

Ten liniowy model analizy funkcjonowania organizacji skupiający się wyłącznie na mierzalnych czynnikach zewnętrznych wywodzi się z konwencjonalnej nauki. Dowodem na to jest jego założenie, iż podmiot obserwujący i przedmiot obserwacji są oddzielnymi i niezależnymi jednostkami.

Osobą, która przyczyniła się do instytucjonalizacji tego monologicznego modelu analizy był F. Taylor. Analiza ta służyła do ustalania polityki prowadzącej do maksymalizacji wydajności i produktywności. Mimo, iż podstawowe składniki doktryny Taylor'a zostały porzucone przez współczesnych naukowców to jednak w praktyce tego typu metody zostały zaadaptowane przede wszystkim do badania złożoności ludzkich zachowań.

Wzrost wykorzystania empirycznych metod analizy opartych na czynnikach zewnętrznych przyczynił się do umocnienia roli scjentyzmu w zarządzaniu organizacją. W konsekwencji jednostki zaczęto traktować jako obiekt badań, co pozwoliło na kontrolę i manipulację nimi. Wzrosło natomiast znaczenie menedżerów najwyższego szczebla, bez których, w ich mniemaniu, organizacja nie mogła istnieć. Według N. Rose indywidualizacja pracowników odbywa się poprzez ich klasyfikację, mierzenie

⁴ K. Wilber, *A Brief History of Everything*, Shambhala Publications, Boston 2000, MA.

⁵ C. Lasch, *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*, WW Norton & Company, New York 1979, s. 59.

umiejętności, opisywanie silnych i słabych stron, właściwe nimi zarządzanie i wykorzystywanie ich indywidualizmu i różnorodności⁶.

Literatura dwóch ostatnich dekad XX wieku oferowała liczne wskazówki dotyczące sprawnego działania i rozwoju pracowników takie jak np.: w jaki sposób zarobić więcej pieniędzy, zostać najlepszym sprzedawcą, zabłysnąć podczas wywiadu w sprawie pracy? Potęgowało to egocentryczne nastawienie i instynkt samozachowawczy, które stały się nadrzędną wartością etyki współczesnego świata.

Wiele obecnych metod i technik zarządzania bezwiednie podtrzymuje zjawisko ESP poprzez koncentrację na systemie zewnętrznym. Jako przykład posłużyć może technika oceny funkcjonowania organizacji znana pod nazwą „360-degree feedback”, która zawodzi w ocenie intencji, wartości, oczekiwań jednostek mimo, iż przyczynia się do podniesienia wiarygodności przełożonych w oczach podwładnych. Pomimo swojej innowacyjności technika ta jest typowo liniowym narzędziem oceny. Brak dialogu z pracownikami przyczynia się do umocnienia scjentyzmu oraz wzmaga brak integracji i współpracy między pracownikami.

Badania przeprowadzone przez Axelrod,a w 1988 roku potwierdziły, że egoistyczne zachowania pracowników typowe dla organizacji opartych na etyce samozachowawczej są szkodliwe nie tylko dla organizacji jako całości, ale także dla poszczególnych jednostek. Wykazały również, że warunkami niezbędnymi dla przetrwania i rozwoju organizacji we współczesnym, turbulentnym otoczeniu jest empatia, integracja i współpraca.

Zakończenie

Tak długo dopóki jednostki oceniane będą przez pryzmat mierzalnych czynników zewnętrznych rozwijać się będzie narcyzm uniemożliwiający prawidłowe relacje międzyludzkie. Współczesne metody i techniki zarządzania nadal wzmacniają zachowania egoistyczne oraz etykę samozachowawczą, która wywiera niszczący wpływ zarówno na poszczególnych pracowników, jak i na całą organizację. Ze względu na fakt, iż menedżerowie i teoretycy skupiają się na wybranych aspektach funkcjonowania organizacji często pomijają istotny aspekt interakcji międzyludzkich.

W rzeczywistości etyka samozachowawcza wylaniająca się z kultury narcy/mu i będąca jednocześnie zaprzeczeniem kultury integracji, uniemożliwia osiągnięcie i utrzymanie maksymalnej efektywności działania organizacji⁷. Notoryczne wykorzystywanie monologicznych metod oceny funkcjonowania organizacji pogarsza stosunki międzyludzkie niezbędne dla trwałości całego systemu, jakim jest organizacja.

Współczesne organizacje dążące do rozwoju muszą pokonać tendencję do fragmentacji, a jednostki ją tworzące muszą połączyć się w dążeniu do wspólnego celu. Dopóki członkowie organizacji będą postrzegać się jako całkowicie odrębne jednostki ich decyzje oparte będą na etyce samozachowawczej.

Rekapitulując zauważyć należy, że w większości współczesnych organizacji zidentyfikować można objawy etyki samozachowawczej takie jak: egocentryzm, powierzchowność czy zacięta konkurencja między pracownikami, które utrudniają osiągnięcie maksymalnej efektywności działania. Jedynym antidotum w tej sytuacji wydaje się być spójna, zintegrowana i wzajemna współpraca jednostek tworzących organizację.

⁶ N. Rose, *Inventing Our Selves: Psychology, Power d Personhood*, Cambridge University, Cambridge 1998, s. 19.

⁷ K. Wilber, *A Theory of Everything*, Shambhala Publications, Boston 2000, MA, s. 4.

Bibliografia

1. Irvin L., *Ethics in organizations: a Chaos perspective*, Journal of Organizational Change Management, vol. 15, no.4, 2002.
2. Lasch C., *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*, WW Norton& Company, New York 1979.
3. Rose N., *Inventing Our Selves: Psychology, Power and Personhood*, Cambridge University, Cambridge 1998.
4. Wilber K., *A Brief History of Everything*, Shambhala Publications, Boston 2000, MA.
5. Wilber K., *A Theory of Everything*, Shambhala Publications, Boston 2000, MA
6. Wilber K., *Sex, Ecology and Spirituality*, Shambhala Publications. Boston 1995, MA.

Summary

Ethics in modern organizations

One of the main feature of nowadays organizational management is the ethics of self-preservation (ESP). It is the consequence of a culture that encourages materialistic and narcissistic approach in the **Organization**. The article is trying to answer several questions: What is an ethics and what role does it play in organizational management? What is exactly the ethics of self-preservation? What influence does it have on endurance of existence and development of **Organization**?

Zbigniew Olesiński
Agnieszka Predygier

29. WPLYW SIECI RELACJI MIĘDZYORGANIZACYJNYCH NA BEZPIECZEŃSTWO I KONTROLĘ PRZEDSIĘBIORSTW.

Wprowadzenie

Celem niniejszego rozdziału jest wykazanie, że regionem można zarządzać w pewnym sensie podobnie jak przedsiębiorstwem, szkołą, urzędem czy inną organizacją.

Region nie spełnia na ogół definicji organizacji ma bowiem na ogół kilka centrów decyzyjnych luźno ze sobą związanych lub zgoła niezależnych. Region może przede wszystkim jest określeniem pewnego terytorium, często wyodrębnionego geograficznie (dolina, wyżyna, pasmo gór) częściej pewną jednostką administracyjną.

Rzecz jasna ustawodawca wyznaczając pewne terytorium jako region kierował się określonymi względami. Na ogół region ma jakiś ośrodek ogniskujący aktywność mieszkańców najczęściej jest to jakaś aglomeracja miejska. Terytorium regionu powiązane jest z tą aglomeracją kolejną, drogami, infrastrukturą przez co tworzy się określony układ społeczno-ekonomiczny nierzadko wzmocniony określoną tradycją i historią.

Pisząc o innych krajach przez region będę rozumiał podobnej wielkości jednostki administracyjne. Mniejsze jednostki administracyjne określane jako subregionalne - powiat lub lokalne, gmina, większe niż region jako ponadregionalne (w zasadzie państwa) lub centra społeczno-ekonomiczne (Daleki Wschód, Północna Ameryka, Zachodnia i Środkowa Europa).

Zarządzanie w regionie jest fenomenem różnym od zarządzania przedsiębiorstwem czy szkołą. Zarządzanie takie uwzględniać musi decyzje szeregu niezależnych podmiotów. Dobrze taką sytuację odzwierciedla teoria chaosu, czyli teoria procesów nieodwracalnych. W danym momencie każdy z działających podmiotów może mieć wrażenie samodzielności. Rezultat jednak jego działania zależy od działania innych, przypomina to w pewnym zakresie proces inwestycji, czy grę na giełdzie. Nauki o organizacji i zarządzaniu rzadko dotąd zajmowały się problematyką zarządzania w regionie. Region był podmiotem zainteresowania nauki o administracji i szerzej prawa, oraz politologii.

W czasach współczesnych wraz z rozwojem samorządności lokalnej, wzrostem praw obywatelskich, rozwojem współczesnej gospodarki rynkowej relacje występujące między organizacjami w regionie ulegają wzbogaceniu. Tradycyjne podejście administracyjne nie wystarcza.

Mieszkańcy regionu zgodnie z zasadą subsydiarności oczekują innej niż dotąd inicjatywy władz i pewnego rodzaju przedsiębiorczości - na przykład dla pozyskania funduszy strukturalnych Unii Europejskiej, przyciągnięcia inwestorów zagranicznych, zwiększenia dochodów własnych samorządów, wreszcie opracowania wizji i strategii rozwoju regionu.

W tych warunkach obok tradycyjnego administrowania władze samorządowe muszą zachowywać się jak menadżerowie, nie tylko określać wizję rozwoju, ale także poszukiwać sposobów jej realizacji. Władze regionu muszą działać raczej przez perswazję, mobilizację niż nakaz, raczej muszą poszukiwać sojuszników, wspierać liderów zmian niż rozkazywać. Większość organizacji zainteresowana rozwojem regionu i swoim współuczestnictwem w realizacji tego procesu może się włączyć, ale nie musi. Stąd moim zdaniem raczej trzeba

mówić o zarządzaniu w regionie, niż zarządzaniu regionem¹. Moim zdaniem w tym zakresie szczególne znaczenie mają relacje między organizacjami działającymi w regionie. Relacje międzyorganizacyjne były badane przede wszystkim w socjologii, w naukach organizacji i zarządzania incydentalnie.

Moim zdaniem problem ten zasługuje na baczniejszą uwagę. Pewnym podobieństwem z problematyką relacji międzyorganizacyjnych wykazuje się problematyka gron.

A. Marshall już w końcu XIX wieku opracował koncepcję dystryktu przemysłowego, które rozumiał jako skoncentrowane przestrzennie skupisko wzajemnie powiązanych przedsiębiorstw jednego bądź pokrewnych sektorów, w ramach którego pojawia się pozytywny efekt aglomeracji oparty na trzech zasadniczych źródłach: przepływie wiedzy pomiędzy przedsiębiorstwami, kreowaniu przez wspierające sektory przemysłu wyspecjalizowanych czynników produkcji i usług oraz wyłonieniu się dostosowanego do potrzeb dystryktu wyspecjalizowanego rynku wykwalifikowanej siły roboczej. Koncepcja dystryktu przemysłowego rozwinięta została w latach osiemdziesiątych XX wieku. Przykładowo E. Dahmen postrzegał „Strefy wzrostu” (development blocks) wynikające ze współzależności pomiędzy przedsiębiorstwami i sektorami ułatwiającymi przepływ wiedzy².

A. Ch. Fridh pisał o „Blokach kompetencji” (competence blocks) gdzie współpracuje pewna liczba różnych kompetencji (klientów, którzy tworzą popyt, innowatorów tworzących nowe produkty, przedsiębiorców identyfikujących potencjalne innowacje, fundusze venture capital), które razem przyczyniają się do rozwoju i komercjalizacji określonych pracowników³.

W pewnym sensie kontynuacją koncepcji A. Marshalla jest koncepcja „Kompleksu przemysłowego” grupy duńskich uczonych I. Drejer, F. Kristensen, K. Laursen, którzy w swych badaniach koncentrują się na powiązaniach pomiędzy firmami rozwijającymi nowe technologie (w postaci komponentów, maszyn i systemów produkcyjnych) z jednej strony, a firmami wykorzystującymi te technologie z drugiej⁴. Ci sami autorzy piszą o obszarach zasobowych, które ich zdaniem obejmują szeroki wachlarz produktów i usług, który jest relatywnie stabilny w czasie i ma znaczący udział w gospodarce. Składa się ze współzależnych sektorów w związku z koniecznością kooperacji przy produkcji końcowego produktu bądź usługi. Firmy z danego obszaru mają takie same potrzeby pod względem warunków produkcyjnych. Rozwój badań nad problematyką wzajemnego oddziaływania grupy organizacji znajdujących się w niewielkim oddaleniu przestrzennym szybko związał się z problematyką regionalną oraz problemem innowacji. Przykładowo A. Salles wyróżnia trzy rodzaje sieci przedsiębiorstw:

dystrykt przemysłowy (wywodzący się z koncepcji marshallowskiej), terytorialne zorganizowanie systemu produkcyjnego opartego na relacjach bliskości w środowisku lokalnym;

sieci komplementarne, sieci oparte na stosunkach partnerskich i podwykonawstwie, w których dominują relacje pionowe;

¹ B. Wawrzyniak, I. Kobdziejewicz, *Kreowanie lokalnej przedsiębiorczości*. Polska fundacja Promocji Kadr, Łódź 1997; B. Wawrzyniak, *Zarządzanie regionem, materiały z konferencji*. Instytut Zarządzania, AS, Kielce 1999; I. Wierzbicka, *Zarządzanie regionem świętokrzyskim w systemie polityki regionalnej w Polsce w warunkach integracji z unią europejską*, niepublikowana praca doktorska. Instytut Zarządzania, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2001.

² A. Marshall, *Zasady ekonomiki*. Wydawnictwo M. Arcl, Warszawa 1925.

³ E. Dahman, *Development Blocks in Industrial Economics*. „Economic History Review” 1988.

⁴ A. Ch. Fridh, *Institutions, technology and growth - a competence block approach*. Kungl Tekniska Hogskolan, Stockholm 2000.

⁵ I. Drejer, F. Kristensen, K. Laursen, *Studies of Cluster as a basis for industrial policy in the Danish economy*. Working Paper No 97 - 14, DRUID 1999.

- sieci współdziałania i współpracy, sieci, przez które przepływają różnego typu informacje, w których dominują relacje poziome⁶.

Relatywnie najbardziej popularna w literaturze polskiej jest definicja grona M. Portera⁷: „geograficzne skupisko wzajemnie powiązanych firm, wyspecjalizowanych dostawców, jednostek świadczących usługi, firm działających w pokrewnych sektorach i związanych z nimi instytucji w poszczególnych dziedzinach, konkurujących między sobą, ale również współpracujących. Kłustry osiągające masę krytyczną (niezbędna liczba firm i innych instytucji tworząca efekt aglomeracji) i odnoszące niezwykle sukcesy konkurencyjne w określonych dziedzinach, są uderzającą cechą niemal każdej gospodarki narodowej, regionalnej, stanowej, a nawet wielkomiejskiej, głównie w krajach gospodarczo rozwiniętych”.

Nieco inną definicję podaje P. Cooke⁸ „Geograficznie skupione firmy, powiązane pionowo i poziomo, związane z lokalną infrastrukturą wspierania przedsiębiorczości, podzielające wizję rozwoju celem wzrostu biznesu, oparta na konkurencji i współpracy na określonym rynku”.

Istotny wkład w badanie gron wnieśli także B. Asheim⁹, S. Rosenfeld¹⁰, T.J.A.. Roelandt, P. den Hertog¹¹, M. J. Enright¹² i inni.

Badania gron w Polsce mają relatywnie kilka tradycji. Początkowo badania te związane były z problematyką planowania przestrzennego, zarządzania innowacjami i problemami globalnymi, A. Kukliński¹³, G. Gorzelak, B. Jałowicki¹⁴, E. Okoń-Horodyńska¹⁵, I. Pietrzyk¹⁶, G. Gierszewska, B. Wawrzyniak¹⁷, M. Romanowska, M. Trocki¹⁸, K. B. Matusiak, E. Stawosz, A. Jewtuchowicz¹⁹ i inni.

Publikacje poświęcone stricte gronom są głównie autorstwa młodszych badaczy związanych zwłaszcza z Instytutem Badań nad Gospodarką Rynkową²⁰. Badania takie prowadzone są również w Politechnice Wrocławskiej i w Szkole Głównej Handlowej²¹

⁶ A. Sallee. *Reseauxdennepriese*. w: Encyclopedied'econom spatiale, *Economia*. Paris 1994, s. 315 — 323.

⁷ M. Porter. Porter... wyd. cyt., s. 246.

⁸ P. Cooke. *Kimwledge Economics. Clusters, learning and cooperative advantage*, Routledge 2002. s. 121

⁹ B. Asheim. *Imlustrial Districts; The Contributions of Marshuill aiul Beyoiui* w: *The Oxford Hamdbook of Economic Geograph*, Oxford University Press 2000.

¹⁰ S. Rosenfeld. *A. Goveomor's Guide to Cluster - Based Economic Development*. National Goveomors Association, Washington 2002.

¹¹ T.J.A., Roelandt, P. den Hertog, *Cluster Analysis and Group on Industhal Clusters*. Paris 1998.

¹² M. J. Enright. *Regional Clusters: What we know and what should we know*. paper prepared for the Kiel Institute International Workshop on Innovation Clusters and Interregional Copetition, Kiliaia 12-13 listopada 2001.

¹³ A. Kukliński, *Regionalne systemy imuiwacji w Polsce*, w: Regionalne i lokalne uwarunkowania i czynniki restrukturyzacji Polski,

¹⁴ G. Gorzelak, B. Jałowicki. *Koniunktura gospotarcza i mobilizacja społeczna w gminach '95*. Raport z I etapu badań. EUROREG. Warszawa 1996.

¹⁵ E. Okoń-Horodyńska. *Jak budować regioiudne systemy imuiwacji*, IBnGR. Warszawa 2000

¹⁶ I. Pietrzyk. *Paradygmat rozwoju terytorialnego*, w: *Gospodarka przestrzenna i regionalna w trakcie przemian*, UMK. Toruń 1995.

¹⁷ G. Gierszewska, B. Wawrzyniak, *Globalizacja. Wyzwania dla zarządzania strategicznego*, Poltext, Warszawa 2001.

¹⁸ M. Romanowska, M. Trocki (red.), *Poilejście procesowe w zarządzaniu*. Warszawa 2004.

¹⁹ K. B. Matusiak, E. Stawosz, A. Jewtuchowicz, *Zewnetrzne detenninanty rozwoju innowacyjnych firm*. UK. Łódź 2001.

²⁰ T. Brodzicki, S. Szultka, *Koncepcja klastrów a konkurencyjność przedsiębiorstw*, IBnGR, Gdańsk 2002; W. Dziemianowicz, P. Swiniewicz, *Atrakcyjność inwestycyjna miast II rangi*, IBnGR. Warszawa 1999.

²¹ P. Nowak. *Konkurencyjność regionów (na przykładzie wojewikłztwa świętokrzyskiego)*, niepublikowana rozprawa doktorska. SGH, Warszawa 2003.

i Politechnice Warszawskiej²². Zestawienie wybranych polskich badań dotyczących klastrów i koncepcji pokrewnych przedstawia się następująco.

Tabela 29.1.

Zestawieni wybranych polskich badań dotyczących klastrów i koncepcji pokrewnych.

Autor	Zakres badania
B. Grudman E. Glugiewicz ²³	Badania systemu produkcyjnego w Poznaniu. Zdolność innowacyjna firm lokalnych.
G. Duche ²⁴	Badania na temat przedsiębiorczości i środowiska innowacyjnego i analizy lokalnego systemu produkcyjnego w Łodzi.
E. Wojnicki, P. Rot, P. Tamowicz, T. Bradnicki ²⁵	Badania sektorów wysokich technologii w regionie gdańskim z wykorzystaniem metodologu klastrów. Rezultat badania - grono i klastr automatyki przemysłowej w Gdańsku.
W. Dziemianowicz K. Olejniczak ²⁶	Próba wyłonienia czynników przemawiających za istnieniem klastra poligraficznego. Rezultat badania - grono i klastr poligraficzny w Warszawie.
B. Szymoniuk ²⁷	Próba identyfikacji klastrów wiejskich na Lubelszczyźnie. Zdefiniowane zostały pewne formy ścisłej kooperacji (głównie przez stowarzyszenia, zrzeszenia branżowe).
Z. Olesiński, A. Predygiel ²⁸	Próba wyłonienia czynników przemawiających za istnieniem grona budowlanego. Rezultat badania - grono i klastr budowlany w województwie świętokrzyskim.

Źródło: A. M. Szerenos. *Badania.... wyd. cyt., s. 54 na podstawie IBnGR - <http://www.klaslry.pl>*

Zadanie badawcze polega na skorelowaniu problematyki zarządzania w regionie, mało przebadanej i dyskutowanej z problematyką gron, ciesząca się pewnym zainteresowaniem i posiadająca dosyć bogatą literaturę.

Moim zdaniem tym korelatem może być problematyka gospodarki sieciowej. Problemy te mało znane są w Polsce, choć na świecie, zwłaszcza w USA cieszą się dużym zainteresowaniem. Przykładowo przytoczę w tym miejscu pracę Kevina Kelly - nowe reguły nowej gospodarki²⁹, prace Petera Druckera³⁰, Alvina Tofflera³¹, oraz grupa autorów

A. M. Szemos, *Badania uwarunkowań powstawania i rozwoju klastrów występkotectwuilologicznych w województwie mazowieckim*, niepublikowana rozprawa doktorska. PW. Warszawa 2004

²³ B. Grudman, E. Glugiewicz, *77ie role of innnowtion in regional economic restructuring in Eastern Europe*, w: Aydalot, Keeble, *High Technology Industry and Innovation Environments, the European Expirience*. Toulledge. London. Ny 1988.

²⁴ G. Duche, *Lokalny system pnxlukcyjny w Łodzi i regionie kidzkim* w. A. Jentuchowicz, *Środowisko przedsiębiorczości, innowacje a rozwój terytorialny*. Wyd. UK, Łódź 1997

²⁵ E. Wojnicki, P. Rot, P. Tamowicz, T. Bradnicki, *Regionalny system innowacji w województwie pomorskim*, IBnGR. Gdańsk 2001.

²⁶ W. Dziemianowicz, K. Olejniczak, *Luster in Poland. ihe exemple of the printing cluster in Warsaw and recommeulations on düster suppon*. EUOREG, Materiały prezentowane na konferencji: Cluster in Transition Economics: Mater of Gorwth and Social Innovation. Warszawa 2002.

²⁷ B. Szymoniuk, *Klastry wiejskie mt Ud>elszczyinie. prezentacja tut konferencji Klasiry w Polsce...* wyd. cy

²⁸ Z. Olesiński, A. Predygiel, *Identyfikacja i aiudiza grona na przykładzie grona budowlanego w regionie świętokrzyskim*. Organizacja i Kierowanie, nr 3 rok 2002.; Z. Olesiński, *Grono budowlane w- regionie świętokrzyskim*, prezentacja na konferencji Klastry w Polsce., wyd. cyt.

²⁹ K. Kelly. *Nowe...* wyd. cyt

³⁰ P. Drucker, *Pokapitalistyczne społeczeństwo*. Wyd. Naukowe PWN. Warszawa 1999; P. Drucker, *Zarządzanie w XXI wieku*. Warszawa 2000.

związanych z amerykańskim pismem Wired (www.rewired.com). K. Kelly w następujący sposób charakteryzuje współczesność³³. „Nowa gospodarka ma trzy cechy charakterystyczne. Jest globalna. Faworyzuje byty niematerialne - idee, informacje i powiązania. I jest silnie wewnętrznie połączona. Te trzy cechy stwarzają nowy rodzaj rynku i społeczeństwa zakorzeniony we wszechobecnej sieci elektronicznej. Sieci istniały w każdej gospodarce. Specyfika obecnej sytuacji polega na tym, że sieci rozbudowane przez technikę, przenikają nasze życie tak mocno, iż „sieć” stała się centralną metamorfozą, wokół której zorganizowane jest nasze myślenie i gospodarka. Jeśli nie rozumiem specyficznej logiki sieci, nie zdołamy odnieść korzyści z dokonującej się dziś transformacji. (...) Oczywiście, że nawet kliknięcia wszystkich myszy świata nie zdołają poruszyć atomami w realnej przestrzeni, jeśli nie dołączy do nich rzeczywista energia. Istnieją zatem granice infiltracji świata konkretnego. Ale wszelkie świadectwa wskazują że ów twórca świat konkretnego nieodwracalnie mięknie.”

Świat kreślony przez Kevina Kelly jest światem przyszłości. On i inni podobnie myślący zajmują się przede wszystkim problematyką funkcjonowania sieci elektronicznych i możliwościami ich wykorzystania.

Witryny internetowe związane z problematyką nowej gospodarki zawierają bibliografie tysięcy artykułów³⁴. Przede wszystkim poświęcone problemom sieci elektronicznych i wykorzystywania ich w gospodarce.

Podstawą sukcesu współczesnej gospodarki jest jej konkurencyjność wyrażająca się zdolnością do wprowadzania nowoczesnych rozwiązań technologicznych i technicznych, menedżerskich i organizacyjnych. Taką zdolność gospodarki określa się innowacyjnością. Innowacyjność przyczynia się do wzrostu zatrudnienia w powstających i rozwiązujących się przedsiębiorstwach, w przedsiębiorstwach kooperujących oraz w instytucjach otoczenia biznesu.

Tworzenie konkurencyjnego regionu generuje korzyści o charakterze gospodarczym i społecznym, wymaga jednak znacznych środków finansowych. Dla osiągnięcia zamierzeń Regionalnej Strategii Innowacji konieczne będzie wykorzystanie środków budżetowych, środków pomocowych Unii Europejskiej oraz środków własnych przedsiębiorstw, instytucji i organizacji.

Misją Regionalnej Strategii innowacji jest podniesienie konkurencyjności regionu oraz tworzenie nowych, stałych miejsc pracy poprzez zwiększenie zdolności przedsiębiorstw i podmiotów naukowo-badawczych do innowacyjności, absorpcji i inicjowania nowych technologii. Instrumentem warunkującym osiągnięcie celów jest tworzenie postaw innowacyjnych w regionie, zarówno po stronie dostawców jak i odbiorców.

Spełnienie tego celu będzie istotnym wkładem w procesie akcesyjnym w regionie i wydanie wpłynie na poprawę jakości życia mieszkańców oraz złagodzenia skutków bezrobocia. Działanie przyczyniło się także do stworzenia systemów sieciowych zapewniających przepływ informacji, pomiędzy podmiotami „chlónnymi”

³³ A. Toffler, *Trzecia fala*. PIW. Warszawa 1986.

³⁴ C. Shapiro, H. R. Varian, *Information Rules: A strategic Guide to the Network Economy*, Harvard Business School Press 1998; D. Peppers, M. Rogers, *Enterprise One to One: Tools for Competing in the Interactive Age*. Doubleday 1997; *The Information Economy* (red.) H. R. Vanan. <http://www.sims.beildy.edu/resources/infocon/>; George Gilder's Telecosm Index (red.) G. Gilder <http://homepage.seasupenn.edu/~gaj/ggindex.html>; The Economic of Networks, (red.) N. Economides. <http://raven.stem.nyu.edu/networks/site.html>.

³⁵ K. Kelly. *Nowe...*, wyd. cyt., ss. IX - X.

³⁶ Por. *The Information*, wyd. cyt.; George Gilder's..., wyd. cyt.; *The economic...*, wyd. cyt.

na wdrażanie innowacyjnych rozwiązań. Posiadanie strategii innowacji pozwoli także na rozpoczęcie procesu budowy świadomości społecznej w zakresie potrzeb innowacyjnych oraz poszerzy możliwości województwa w dostępie do środków pomocowych Unii Europejskiej w tym zakresie. Utworzenie systemu wspierania przedsięwzięć o dużej wartości dodanej oraz dużym znaczeniu społecznym i gospodarczym dla regionu, pozostawało w zgodzie ze Strategią Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Regionu Świętokrzyskiego. Podniesienie konkurencyjności regionu, poprawy życia mieszkańców i łagodzenia skutków bezrobocia.

Głównym celem strategii innowacji jest zbudowanie trwałego partnerstwa między przemysłem, instytucjami z otoczenia biznesu, jednostkami naukowo-badawczymi, administracją rządową, oraz samorządami mieszkańców przez wytyczenie kierunków działań prowadzących do zdynamizowania rozwoju innowacji w regionie.

Cele średniookresowe to:

- Rozwój zasobów ludzkich, zapewnienie wysokiej jakości usług publicznych i budowa społeczeństwa informacyjnego.
- Rozwój przedsiębiorczości w oparciu o innowacje i nowe technologie poprzez budowanie współpracy nauki z gospodarką zwłaszcza małymi i średnimi przedsiębiorstwami.
- Ochrona środowiska i regionalne zarządzanie zasobami naturalnymi.
- Rozwój małych miast i obszarów wiejskich w oparciu o wdrażanie rozwiązań innowacyjnych.

Celem doraźnym koniecznym do realizacji w ciągu krótkiego okresu czasu 1 - 2 lat jest utworzenie Regionalnego Systemu Innowacji. Realizacja tego celu wymaga realizacji celów warunkujących składających się z kolei z kilku priorytetów. Każdy priorytet opisany jest przez konieczność realizacji określonych zadań. Łącznie cele krótkookresowe składają się z 6 celów warunkujących, 27 priorytetów i zadań. Całość ilustruje poniższy schemat.

Świętokrzyskie¹⁸ jest jednym z mniejszych województw, o mniejszej niż przeciętna gęstości zaludnienia, z wieloma gminami w terenie górzystym bądź silnie zalesionym o małym zaludnieniu. Województwo się starzeje, niektóre gminy nawet bardzo. Dużo jest przy tym osób w wieku przedprodukcyjnym. Wiele osób w wieku produkcyjnym opuszcza region, przez co maleje liczba ludności, w tym ludności w wieku produkcyjnym. Przeciętna długość życia osób urodzonych w regionie jest nieco wyższa niż średnia krajowa. Położenie województwa, jego walory krajobrazowe, klimatyczne i uzdrowiskowe, jak również otaczające go centra gospodarcze i administracyjne to znakomity punkt wyjścia do inicjatyw stworzenia interesujących warunków wypoczynkowych. Bogactwem województwa jest największa (procentowo) w kraju powierzchnia obszarów prawnie chronionych. Mocnym punktem jest przy tym dość dobrze rozwinięta (w porównaniu z krajem) sieć dróg. Warunki demograficzne, szczególnie duża liczba osób w wieku poprodukcyjnym, stwarza możliwości przekształcenia całych wiosek w ośrodki taniego wypoczynku przy jednoczesnym wyeksponowaniu walorów tradycyjnych, mających charakter lokalnych atrakcji (stroje, potrawy, kolorystyka i wyposażenie domów i in.). Jest to szczególnie istotne wobec słabo rozwiniętej sieci hoteli (ogólnie - mała liczba miejsc noclegowych) i restauracji.

Ponad 60% ludności to osoby o wykształceniu nie wyższym niż zasadnicze zawodowe. Osób ze średnim, pomaturalnym i wyższym wykształceniem jest łącznie o 2% mniej niż średnio w kraju (ok. 39%). Znajduje to odbicie w mniejszej niż średnio

w kraju liczbie podmiotów gospodarczych. Z uwagi na słabe wykształcenie, wysokie bezrobocie oraz silną tendencję do opuszczania województwa przez ludzi młodych i wykształconych istnieje w gminach pilna potrzeba szkoleń w zakresach, umożliwiających uruchomienie własnych inicjatyw. Dane finansowe odzwierciedlają słabą kondycję finansową ludności i samorządów. Jest to widoczne zarówno w dochodach i wydatkach gmin jak i w PKB per capita. Mniej niż średnio w Polsce jest samochodów, telefonów, mniej niż połowa mieszkańców korzysta z oczyszczalni ścieków. Konieczne jest uaktywnienie społeczności, szczególnie w gminach wiejskich. Dodatkowo wskaźniki rentowności notuje się tylko w działalności typu Hotele i restauracje oraz Obsługa nieruchomości i firm; nauka.

W zakresie firm WT świętokrzyskie znajduje się na przedostatnim miejscu w kraju, tuż za województwami podlaskim i lubuskim, a przed warmińsko-mazurskim. Nakłady inwestycyjne w latach 1999-2002 wzrosły wyraźnie (w cenach bieżących) tylko w dziale Obsługa nieruchomości i firm; nauka. W zakresie nakładów na innowacyjność gospodarki na 1 mieszkańca świętokrzyskie znajdowało się w 2001 r. na 12 miejscu w kraju; zaś nakłady inwestycyjne na działalność B+R i zatrudnienie w tym sektorze plasowały świętokrzyskie na ostatnim miejscu. Podstawowe wskaźniki z zakresu działalności badawczo-rozwojowych świadczą o jej słabej pozycji w województwie.

Najmniejsza liczbowa kadra parająca się nauką i działalnością B+R przy jednocześnie dużej liczbie studentów wskazuje na konieczność wprowadzenia takich modeli współpracy nauki ze studentami, by możliwie jak najlepiej wykorzystać drzemiące w nich możliwości innowacyjne. Działalność przemysłowa skupia się raczej na produkcji surowców, półproduktów i produktów nie wymagających wysokiej techniki. Również rolnictwo i przetwarzanie jego produktów wskazuje na słabą stronę województwa. Jak wynika z przedstawionych w tabelach wskaźników, nikła jest innowacyjność gospodarki regionu.

Wydaje się, że bliższa przyszłość świętokrzyskiego to atrakcyjny, innowacyjnie zaprogramowany przemysł turystyczny i przetwórstwo. Natomiast cel bardziej odległy czasowo to wykorzystanie potencjału drzemiącego w dużej rzeszy studiującej w województwie młodzieży, szczególnie w zakresie wysokiej techniki.

Młodzieży tej należy stworzyć możliwości rozwoju naukowego. Zwłaszcza w pewnych dziedzinach, których uczeni naszego regionu mogliby wnieść wkład do nauki krajowej i europejskiej.

W szczególności wydaje się istotne skupić się na badaniach nad zastosowaniem technik laserowych, zwłaszcza w medycynie, w badaniach z zakresu materiałów budowlanych, maszyn i urządzeń budowlanych z zakresu medycyny i przetwórstwa rolno-spożywczego.

Badania winny być prowadzone przy wsparciu władz lokalnych w nowocześnie zorganizowanych centrach na przykład w formie parku naukowo-technologicznego.

Wnioski

1. Rozwój współpracy międzyorganizacyjnej sprzyja wymianie informacji, zwiększa jawność życia gospodarczego przez co zwiększa bezpieczeństwo i zapewnia kontrolę firm. Szczególne znaczenie w tym zakresie ma kształtowanie klastrów.
2. W krajach gospodarczo rozwiniętych istnieją sprzyjające warunki do kształtowania klastrów jako skupisk organizacji równocześnie konkurujących ze sobą i współpracujących.

3. W Polsce rozwój gospodarki może być przyspieszony przez władze regionu przez tworzenie warunków sprzyjających rozwojowi klastrów³⁶.

Bibliografia

1. Asheim B., Industrial Districts; *The Contributions of Marshall and Beyond*, w: The Oxford Handbook of Economic Geograph, Oxford University Press 2000.
2. Brodzicki T., Szultka S., *Koncepcja klastrów a konkurencyjność przedsiębiorstw*, IBnGR, Gdańsk 2002; W. Dziemianowicz, P. Swiniewicz, Atrakcyjność inwestycyjna miast II rangi, IBnGR, Warszawa 1999.
3. Cooke P., *Knowledge Economics. Clusters, learning and cooperative advantage*, Routledge 2002, s. 121
4. Dahman E., *Development Blocks in Industrial Economics*, „Economic History Review” 1988.
5. Drejer I., Kristensen F., Laursen K., *Studies of Cluster as a basis for industrial and technology-policy in the Danish economy*, Working Paper No 97-14, DRUID 1999.
6. Drucker P., *Pokapitalistyczne społeczeństwo*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1999.
7. Drucker P., *Zarządzanie w XXI wieku*, Warszawa 2000.
8. Duche G., *Lokalny system produkcyjny w Łodzi i regionie łódzkim*, w: A. Jentuchowicz, Środowisko przedsiębiorczości, innowacje a rozwój terytorialny, Wyd. UK, Łódź 1997.
9. Dziemianowicz W., Olejniczak K., *Luster in Poland, the exemple of the printing Cluster in Warsaw and recommendations on Cluster support*, EUROREG, Materiały prezentowane na konferencji: Cluster in Transition Economies: Mater of Gorwth and Social Innovation, Warszawa 2002.
10. Enright M. J., Regional Clusters: *What we know and what should we know*, paper prepared for the Kiel Institute International Workshop on Innovation Clusters and Interregional Copetition, K i l a n i a 12-13 listopada 2001.
11. Fridh A. Ch., *Institutions, technology and gfauth - a competenc block approach*, Kungl Tekniska Hogskolam, Stockholm 2000.
12. Gierszewska G., Wawrzyniak B., *Globalizacja. Wyzwania dla zarządzania strategicznego*, Poltext, Warszawa 2001.
13. Gorzelak G., Jałowiecki B., *Koniunktura gospodarcza i mobilizacja społeczna w gminach '95*, Raport z I etapu badań, EUROREG, Warszawa 1996.
14. Grudman B., Glukiewicz E., *The role of innovation in regional economic restructuring in Eastern Europe*, w: Aydalot, Keeble, High Technology Industry and Innovation Environments, the European Exprience, Toutledge, London. Ny 1988.
15. Kukliński A., *Regionalne systemy innowacji w Polsce*, w: Regionalne i lokalne uwarunkowania i czynniki restrukturyzacji Polski,
16. Marshall A., *Zasady ekonomiki*. Wydawnictwo M.Arct, Warszawa 1925.
17. Matusiak K. B., Stawosz E., Jewtuchowicz A., *Zewnętrzne determinanty rozwoju innowacyjnych firm*, UK, Łódź 2001.
18. Nowak P., *Konkurencyjność regionów (na przykładzie województwa świętokrzyskiego)*, niepublikowana rozprawa doktorska, SGH, Warszawa 2003.
19. Okoń-Horodyńska E., *Jak budować regionalne systemy innowacji*, IBnGR, Warszawa 2000.
20. Olesiński Z., Predygiel A., *Identyfikacja i analiza grona na przykładzie grona budowlanego w regionie świętokrzyskim*. Organizacja i Kierowanie, nr 3 rok 2002.

* Szerzej M. Grzybowski, s. 227.

21. Olesiński Z., *Grono budowlane w regionie świętokrzyskim, prezentacja na konferencji Klastry w Polsce*, Studia i Materiały, Miscelanea Oeconomicae, WZiA, AS, 2003 r.
22. Peppers D., Rogers M., *Enterprise One to One: Tools for Competing in the Interactive Age*, Doubleday 1997.
23. Pietrzyk I., *Paradygmat rozwoju terytorialnego*, w: *Gospodarka przestrzenna i regionalna w trakcie przemian*, UMK, Toruń 1995.
24. Porter M., *Porter o konkurencji*. Warszawa 2001.
25. Roelandt T. J. A., P. den Hertog, *Cluster Analysis and Group on Industrial Clusters*, Paris 1998.
26. Rosenfeld S. A., *Governor's Guide to Cluster - Based Economic Development*, National Governors Association, Washington 2002.
27. Romanowska M., Trocki M. (red.). *Podjęcie procesowe w zarządzaniu*, Warszawa 2004.
28. Salles A., *Reseaux d'entre prise*, w: *Encyclopedie d'econom spatiale*, Economica, Paris 1994.
29. Shapiro C., Varian H. R., *Information Rules; A strategie Guide to the Network Economy*, Harvard Business School Press 1998;
30. Szemos A. M., *Badania uwarunkowań powstawania i rozwoju klastrów wysokotechnologicznych w województwie mazowieckim*, niepublikowana rozprawa doktorska. PW, Warszawa 2004.
31. H. R. Varian, (red.), *The Information Economy*, <http://www.sims.berkeley.edu/resources/infoecon/>.
32. Gilder's G., *Telecosm Index* (red.), <http://homepage.seasupenn.edu/~gaj/ggindex.html>.
33. Toffler A., *Trzecia fala*, PIW, Warszawa 1986.
34. Wawrzyniak B., Koładkiewicz I., *Kreowanie lokalnej przedsiębiorczości*, Polska fundacja Promocji Kadr, Łódź 1997.
35. Wawrzyniak B., *Zarządzanie regionem*, materiały z konferencji. Instytut Zarządzania, AŚ, Kielce 1999
36. Wierzbicka [, *Zarządzanie regionem świętokrzyskim w systemie polityki regionalnej w Polsce w warunkach integracji z unią europejską*, niepublikowana praca doktorska, Instytut Zarządzania, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2001.
37. Wojnicki E., Rot P., Tamowicz P., Bradnicki T., *Regionalny system innowacji w województwie pomorskim*, IBnGR, Gdańsk 2001.

Summary

Influence of inter-organization relation network on safety and enterprise contro!

The purpose of the present study is to demonstrate that a region can be managed in a way similar to managing a company, school, Office or an Organization. The region is first of refers to a certain territory, separated geographically (valley, upland, ridge), or to a certain administrative unit. It seems essential to focus research on the use of laser techniques, especially in medicine, on testing building materials, machines and building equipment as well as food processing.

30. KAPITAŁ INTELKTUALNY - MAJĄTEK PRZEDSIĘBIORSTWA

Streszczenie

Istnienie konkurencyjnego otoczenia powoduje powstawanie nowych problemów, a przede wszystkim zaostrza wymagania dotyczące kompetencji kadry kierowniczej. Aby przedsiębiorstwo mogło utrzymywać się w ekonomicznym wyścigu staje się niezbędne wprowadzanie innowacji i skuteczne kierowanie ludźmi. Obecnie coraz częściej zwraca się uwagę na to, że wartość przedsiębiorstwa tworzy nie tylko kapitał finansowy, ale i skumulowany kapitał intelektualny.

Wprowadzenie

W coraz większej liczbie przedsiębiorstw rozumie się już, że wiedza pracowników oraz zależności pomiędzy nimi i przedsiębiorstwem jest o wiele ważniejszym majątkiem, mającym większy wpływ na ostateczny wynik, niż klasyczne materialne aktywa ujęte w zwykłych bilansach. Ta świadomość coraz bardziej umacnia w przekonaniu, iż należałoby niejasne procedury księgowania, zasady definiowania i wyceny kapitału intelektualnego zdefiniować, opisać i wykorzystywać jako nowego źródła możliwości konkurowania i wygrywania. Jednym z wyzwania jest znalezienie na całym świecie języka, zapewniającego każdemu zrozumienie tego samego pod pojęciem kapitału intelektualnego, aby można było porównywać jego różne formy w taki sam sposób, jak robi się to w przypadku klasycznych ksiąg.

30.1. Charakterystyka kapitału intelektualnego

Kapitał intelektualny może w sposób istotny wpływać na przewagę konkurencyjną przedsiębiorstwa, stanowiąc jej podstawę lub też wsparcie dla innych źródeł przewagi konkurencyjnej'. Dlatego też określenie kapitału intelektualnego w przedsiębiorstwie odgrywa ważną rolę. Jest on definiowany jako coś, czego nie można dotknąć, ale co może uczynić cię bogatym (za T. A. Stewart'em). Według L. Prusak kapitał intelektualny to materia intelektualna, która została zmaterializowana, uchwycona i wykorzystana do stworzenia wysoko wartościowych aktywów. Zaś G. Petrasz za kapitał intelektualny uważa wiedzę, która posiada możliwości przekształcenia się w wartość. Wartość ta powstaje z szeregu interakcji zachodzących między wszystkimi elementami kapitału intelektualnego. Proces kreowania wartości to sposób w jaki wiedza jest tworzona, integrowana, przetwarzana i wykorzystywana. W podobny sposób traktują kapitał intelektualny L. Edvisson i M. S. Malone, którzy twierdzą, e elementy kapitału intelektualnego posiadają wartość albo mogą być źródłem wartości w przyszłości". Autorzy ci prezentują tezę, że kapitał intelektualny przedsiębiorstwa tworzy suma jego kapitału ludzkiego oraz kapitału strukturalnego. Kapitał ludzki to połączona wiedza, umiejętności, innowacyjność oraz zdolność poszczególnych pracowników przedsiębiorstwa do sprawnego wykonywania zadań. Zawiera on również wartość przedsiębiorstwa, kulturę organizacyjną i filozofię. Kapitał ludzki nie może być własnością przedsiębiorstwa. W przeciwieństwie do kapitału ludzkiego kapitał

'Kluczowe elementy kapitału intelektualnego przedsiębiorstw' - wyniki badań,
http://efektywnosc04.ac.wroc.pl/Referat/art_19.pdf

"Opracowanie własne na podstawie: T. A. Stewart, *The Wealth of Knowledge. Intellectual Capital and the Twenty-First Century Organization*, Nicolas Brealey Publishing London, 2001; L. Edvisson, S. M. Malone, *Kapitał intelektualny*. PWN Warszawa, 2001 oraz A. Jarugowa, J. Fijałkowska, *Rachunkowość zarządzanie kapitałem intelektualnym*. ODDK Gdańsk, 2002.

strukturalny może być własnością przedsiębiorstwa, a tym samym może być sprzedany. Kapitał strukturalny tworzony jest przez sprzęt komputerowy, oprogramowanie, bazy danych, strukturę organizacyjną, patenty, znaki handlowe i wszystko co jest zdolnością przedsiębiorstwa i wspiera produktywność pracowników - słowem, wszystko to, co zostaje w przedsiębiorstwie, kiedy pracownicy idą do domu. Kapitał strukturalny tworzą również kapitał klientów, relacje z głównymi klientami¹. Kapitał intelektualny opiera się w głównej mierze na procesach uczenia się, kapitalizowania i rozpowszechniania wiedzy. Są to procesy w trakcie których przedsiębiorstwo pozyskuje nową wiedzę, przetwarza ją i rozpowszechnia w organizacji, a następnie weryfikuje swoje zachowania zgodnie z tą wiedzą.

30.2. Kapitał intelektualny jako aktywa przedsiębiorstwa

Jak uznano powyżej, kapitał ludzki, strukturalny i relacyjny w sumie składają się na kapitał intelektualny przedsiębiorstwa. Ma on związek z intelektem pracowników, relacjami pomiędzy nimi i ich otoczeniem oraz strukturą w jakiej funkcjonują. Kapitał intelektualny to także połączenie niematerialnych aktywów, które umożliwiają przedsiębiorstwu funkcjonowanie i prosperowanie. Konfrontując te stwierdzenia z treścią sprawozdań finansowych, sporządzanych przez przedsiębiorstwa dochodzi się do wniosku, że tradycyjne sprawozdania finansowe w dużo mniejszym stopniu niż w przeszłości, odzwierciedlają aktywa, które tworzą wartość. Takie niematerialne elementy jak nazwa przedsiębiorstwa, posiadane przez nie prawa, nakłady na badania i rozwój, pozycja na rynku, relacje z dostawcami oraz odbiorcami i wreszcie ludzie dla niego pracujący, mimo że przyczyniają się w ogromnym stopniu do powstawania w przedsiębiorstwie zysku i wpływają na jego wartość, nie są wystarczająco uwzględniane w sprawozdaniu. Elementy te przez wiele lat były albo zupełnie pomijane w sprawozdaniach finansowych, albo wykazywane tylko jako koszty w rachunku zysków i strat. Tymczasem wartość rynkowa wielu przedsiębiorstw z przytoczonych względów znacznie przekroczyła wykazywane w bilansie aktywa netto. Wartość rynkowa wielu przedsiębiorstw, zwłaszcza w krajach rozwiniętych, jest od kilku do kilkunastu razy wyższa od ich wartości księgowej. Aby zatem sprawozdania finansowe nie wprowadzały odbiorców w błąd, konieczne jest uwzględnianie tej „wartości ukrytej”. Należy także pamiętać, że wartość przedsiębiorstwa jest pojęciem dopiero wtedy wypełnionym znaczeniem, gdy określi się dla kogo dane przedsiębiorstwo przedstawia jakąś wartość. Wówczas okazać się może, iż nie mury budynków i zainstalowane w nich maszyny stanowią wartość dla na przykład potencjalnego nabywcy przedsiębiorstwa, ale: lista kontrahentów, rozpoznawalne na rynku logo, charakterystyczne dla przedsiębiorstwa, niepowtarzalne produkty, legendarne zespoły kadry pracowniczej różnych szczebli. I tak dla nabywcy huty szkła, specjalizującej się w produkcji kieliszków o krótkich seriach w oryginalnych kształtach, wartość stanowi marka oraz załoga - pracownicy - artyści, nie zaś szacowne budynki czy urządzenia². W przedsiębiorstwach brakuje modeli pomiarowych nie opartych na wskaźnikach bilansowych. Natomiast świadomość korzyści, jakie płyną z wykorzystania takich wskaźników, jest duża, istnieje chęć zmian, lecz brakuje podbudowy teoretycznej³.

¹G.Roszyk-Kowalska, *Kapitał intelektualny kluczowym majątkiem współczesnego przedsiębiorstwa w: Przedsiębiorstwo i region w zjednoczonej Europie*, red. nauk. Z. Olesiński, A.Szplit, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 2004, s. 247.

²*Kapitał intelektualny — wyzwanie dla rachunkowości:* <http://www.rachunkowosc.com.pl/numart.php?idn=200311&lp=3>.

³ *Dlaczego przedsiębiorstwo zintegrowanych celów...*, <http://studiofidos.com.pl/pzc.html>

"Jak mierzyć wiedzę w firmie, <http://www.cxo.pl/artykuly/26906.html>.

W przedsiębiorstwach brakuje także rzetelnej wiedzy, jak mierzyć kapitał intelektualny. Teoria kapitału intelektualnego kładzie nacisk zarówno na podejmowanie działań zmierzających do rozwijania i umacniania zasobów niematerialnych przedsiębiorstwa, jak i wsparcie ich określonymi miernikami jakościowymi, co jest niezbędnym warunkiem zarządzania. Należy podkreślić, że trwająca obecnie debata dotycząca konieczności uwzględniania wskaźników kapitału intelektualnego w podejmowaniu strategicznych decyzji menedżerskich została zapoczątkowana nie przez teoretyków, ale właśnie przez menedżerów, co dowodzi jej kluczowego znaczenia dla praktyki. Konkludując, należy stwierdzić, że teoria kapitału intelektualnego jest wartością przedsiębiorstwa, którą należy cenić i starać się jak najlepiej zmierzyć. Przedsiębiorstwa, które zdecydują się na zdefiniowanie i ocenę swoich zasobów kapitału intelektualnego będą miały przewagę nad konkurentami.

Zakończenie

Kapitał intelektualny przedsiębiorstwa jest w różny sposób identyfikowany i rozumiany. Brakuje jednoznacznego stanowiska zarówno praktyków jak i teoretyków w jaki sposób wykazać tą jakże ważną wartość każdego przedsiębiorstwa. Staje się to coraz ważniejsze patrząc z punktu widzenia majątku przedsiębiorstwa. Dla tych przedsiębiorstw, które są spółkami akcyjnymi problem ma trochę mniejszy zakres, bo to rynek wycenia. Jednak mimo tego należałoby zidentyfikować jednoznacznie mierniki „ukrytej wartości” każdego przedsiębiorstwa i sprowadzić je do formy w taki sam sposób, jak robi się to w przypadku klasycznych ksiąg.

Bibliografia

1. *Dlaczego przedsiębiorstwo zintegrowanych celów?*: <http://studiofidos.com.pl/pzc.html>.
2. Edvisson L., Malone S. M., *Kapitał intelektualny*, PWN, Warszawa 2001.
3. Jak mierzyć wiedzę w firmie, <http://www.cxo.pl/artykuly/26906.html>
4. Jarugowa A., Fijałkowska J., *Rachunkowość i zarządzanie kapitałem intelektualnym*, ODDK Gdańsk, 2002.
5. Kapitał intelektualny - wyzwanie dla rachunkowości: <http://www.rachunkowosc.com.pl/numart.php?idn=200311&lp=3>.
6. Kluczowe elementy kapitału intelektualnego przedsiębiorstw - wyniki badań, <http://efektywnosc04.ae.wroc.pl/Referat/art9.pdf>.
7. Skalik, J. (red.) *Zmiana warunkiem sukcesu. Transformacja przedsiębiorstw - problemy, metody, efekty*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2001.
8. Stewart T. A., *The Wealth of Knowledge. Intellectual Capital and the Twenty-First Century Organization.*, Nicolas Brealey Publishing London, 2001.
9. Olesiński Z., Szplit A., (red.) *Przedsiębiorstwo i region w zjednoczonej* zu/rop/eWydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 2004.

¹ E.Głuszka, *Problemy oceny kapitału intelektualnego przedsiębiorstwa w: Zmiana warunkiem sukcesu. Transformacja przedsiębiorstw - problemy, metody, efekty.*, red. nauk. J. Skalik, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu , Wrocław 2001, s. 157.

Summary

Intellectual capital - enterprise asset

Competitive environment arises new problems concerning especially the need for raising the requirements management qualifications. In order to keep up with competitors, the company must introduce innovations and apply effective strategies of management. Nowadays it is often emphasized that value of the company is measured by financial assets as well as intellectual resources.

31. MSP A ICH BEZPIECZEŃSTWO W BIZNESIE NA JRE

Streszczenie

W referacie opisano bezpieczeństwo funkcjonowania MSP w warunkach Jednolitego Rynku Europejskiego w aspekcie zarówno zwiększenia jego bezpieczeństwa, jak i stabilności ekonomicznej poprzez możliwość wykorzystania znacznych środków finansowych z EFS. Rozpatrzono działanie polskich MSP w warunkach silnej konkurencji podobnych przedsiębiorstw UE.

Polska jako członek Unii Europejskiej zobowiązana jest to respektowania podstawowych zasad obowiązujących na Jednolitym Rynku Europejskim (JRE). Należą do nich cztery zasadnicze swobody:

- swobodny przepływ osób
- swobodny przepływ kapitału
- swobodny przepływ usług
- swobodny przepływ towarów

Oznacza to, że w państwach członkowskich Unii nie ma barier celnych ani kontyngentowych. Towar dopuszczony do obrotu w dowolnym Unijnym kraju, zgodnie art.9 § 2 Traktatu WE, może swobodnie być przewożony i wprowadzany do obiegu we wszystkich 25 - ciu, krajach członkowskich. Wszelkie próby ukryte, że nie wspomnę już o jawnych, ich ograniczania, są konsekwentnie zwalczane poprzez Europejski Trybunał Sprawiedliwości. Swobodny przepływ osób i usług oznacza jednakowe traktowanie wszystkich pracowników, czyli swobodę podejmowania zatrudnienia', a także swobodę podejmowania działalności gospodarczej". Prawo do zakładania i prowadzenia przedsiębiorstw w krajach Unii, zgodnie z postanowieniami wspomnianego wyżej Traktatu, przysługuje jej obywatelom na warunkach określonych przez ustawodawstwo dla obywateli państwa przyjmującego. Zasada jest obustronna, co oznacza, że przedsiębiorcy Unijni mają również znacznie łatwiejszy dostęp do rynku polskiego. O ile powyższa zasada dla dużych przedsiębiorstw, szczególnie zaś posiadających stabilność finansową jest mniej kłopotliwa, o tyle dla sektora MSP (szczególnie dla mikro przedsiębiorstw), może mieć poważne znaczenie, nawet oznaczać dla nich „być albo nie być”.

Samo pojęcie „bezpieczeństwa”, występujące przecież na gruncie różnych nauk i jest trudne do zdefiniowania. Stąd również i trudność z odniesieniem się do problematyki bezpieczeństwa biznesowego.³ Występują sytuacje, których istnienie część przedsiębiorców uzna za utratę poczucia „bezpieczeństwa biznesowego”, część zaś będzie odbierać wręcz odwrotnie, jako gwarancje możliwości jego uzyskania. Różnorodność interpretacji nie zmienia faktu istnienia czynników realnie wpływających na kształtowanie bezpieczeństwa biznesowego.

³ Z pewnymi wyjątkami dotyczącymi administracji publicznej oraz ogólnymi w okresie przejściowym

" zasada doznaje niewielkich ograniczeń, dotyczący np. zawodów medycznych, farmaceutycznych itp.

⁴ bezpieczeństwo to najogólniej stan, w którym jednostka, grupa społeczna, organizacja, państwo nie odczuwa zagrożenia swego istnienia lub podstawowych interesów; sytuacja, w której istnieją formalne, instytucjonalne, praktyczne gwarancje ochrony. Stąd uszczegółowienie pojęcia, jak: bezpieczeństwo psychiczne, osobiste, pub-liczne, finansowe, ekonomiczne, socjalne, międzynarodowe. Na podstawie ..Słownika Encyklopedycznego Edukacja Obywatelska" Wydawnictwa Europa. Roman Smolski. Marek Smolski. Elżbieta Helena Stadtmüller. 1999.

Zaistniała po 1 maja 2004 roku sytuacja, stworzyła całkiem nowe uwarunkowania, w zakresie bezpieczeństwa, szczególnie w sektorze MSP. Są to czynniki z jednej strony wzmacniające bezpieczeństwo funkcjonowania przedsiębiorstw, z drugiej zaś mogące wpływać destabilizująco na ich funkcjonowanie. Jednym z najtrudniejszych wyzwań stojących przed polskim mikro, małym i średnim przedsiębiorcą jest bezpośredni kontakt z licznymi konkurującymi z nimi firmami i konieczność utrzymania się na własnym, jak wielu się wydawało, stabilnym, od lat opanowanym rynku.

Polityka zdrowej konkurencji realizowana przez Wspólnotę Europejską, należy do głównych i najwcześniej uzgodnionych polityk wspólnotowych, ma na celu zapewnienie funkcjonowania systemu uczciwej konkurencji pomiędzy podmiotami gospodarczymi operującyymi na Jednolitym Rynku Europejskim. Ma ona dać gwarancje, że pozbawiony barier handel na wewnętrznym JRE, nie będzie ograniczany innymi działaniami ze strony samych przedsiębiorstw czy też rządów, stwarzającymi zaistnienie przesłanek nierówności czy co gorsza dyskryminacji, podmiotów gospodarczych na poszczególnych rynkach krajowych. Z jednej strony zderzenie z wolną konkurencją, z drugiej ochrona ze strony instytucji Unijnych i krajowych nad przestrzeganiem zasad konkurencji.⁴ Reguły konkurencji, mają być stosowane w jednakowym zakresie do wszystkich przedsiębiorstw z terenu Wspólnoty, niezależnie od miejsca terytorialnej lokalizacji oraz do wszystkich branż, z wyłączeniem węgla i stali oraz rolnictwa i transportu, do których mają zastosowanie szczególne przepisy.

Z chwilą wstąpienia do Unii polskie przedsiębiorstwa objęte zostały ochroną strony Komisji Europejskiej. Rozciągnięto nad nimi te same instrumenty ochrony rynku, które ochraniały uprzednio ich partnerów z dotychczasowej "piętnastki", likwidując jednocześnie te bariery, które istniały przed datą 1 maja 2004 roku.

Uwarunkowania formalno-prawne, którym muszą stawić czoła polscy przedsiębiorcy, mają charakter: pozytywny - zwiększające ich bezpieczeństwo biznesowe, oraz negatywny - gdyż kojarzone są z wieloma zagrożeniami

31.1. Czynniki wpływające na bezpieczeństwo biznesu.

A. Pozytywne

1. Dostępność Unijnych środków pomocy finansowej.
Bez dyskusyjnie zwiększyło bezpieczeństwo prowadzonego biznesu, w zakresie możliwości uzyskania środków Unijnych dla rozwoju prowadzonego biznesu. Rząd ok. 6 mld €, który dotarł do polskich organizacji gospodarczych, społecznych i samorządowych w pierwszym roku polskiego członkostwa w Unii jest chyba jednoznacznym tego wymiarem⁵.
2. Objęcie polskiego rynku ochroną ze strony Komisji Europejskiej. Wiele sektorów gospodarki uzyskało dodatkową ochronę, gdyż ochrona Unijna była szersza od polskiej.
3. Zniesienie środków ochronnych obowiązujących w obrocie pomiędzy Polską a Unią oraz rozszerzenie rynku bezcłowego na kraje, które razem z nami weszły do Unii (eliminacja regularnych barier celnych).

⁴ W Unii do przestrzegania zasad funkcjonuje Komisja Europejska. W poszczególnych krajach członkowskich - krajowe organy antymonopolowe. W Polsce jest to Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, działający na podstawie Ustawy z dnia 15 grudnia 2000 r. o ochronie konkurencji i konsumentów, (Dz. U. tekst jedn. z 2003 nr 86, poz. 804 ze zm).

⁵ Informacja rządu RP z dnia 26.04.2005 r., o stanie realizacji zadań w pierwszym okresie członkostwa Polski w Unii Europejskiej;

Opisując bezpieczeństwo polskiego biznesu na JRE w jego pozytywnych aspektach postaram się wykazać możliwości uzyskania środków Unijnych na wzmocnienie własnego biznesu. Praktycznie każdy podmiot gospodarczy może uzyskać wsparcie służące rozwojowi własnego biznesu. Oczywiście każdy program pomocy wymaga **od przedsiębiorcy spełnienia określonych warunków. Z ubiegania się o dotacje Unijne** wykluczeni są Wnioskodawcy, którzy:

a) zostali skazani prawomocnym wyrokiem za przestępstwo składania fałszywych zeznań, przekupstwa, przeciwko mieniu, wiarygodności dokumentów, obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi, obrotowi gospodarczemu, systemowi bankowemu, karno-skarbowe albo inne związane z wykonywaniem działalności gospodarczej lub popełnione w celu osiągnięcia korzyści majątkowych (dotyczy osób fizycznych).

b) nie będąc osobą fizyczną w organach zarządzających zatrudniają osoby skazane prawo-mocnym wyrokiem za przestępstwa, o których mowa powyżej w pkt. *a*. Powyższe obejmuje również wspólników

Obligatoryjne wykluczenie dotyczy również osób fizycznych i nie fizycznych posiadających zaległości z tytułu należności publicznoprawnych lub pozostających pod zarządem komisarycznym bądź znajdujących się w toku likwidacji, postępowania upadłościowego, postępowania naprawczego, lub w okresie 3 lat przed złożeniem wniosku o udzielenie wsparcia lub pożyczki naruszyli w sposób istotny umowę zawartą z Agencją.

Potencjalni beneficjanci, których nie zalicza się do grupy wymienionej powyżej, mogą ubiegać się o znaczne środki finansowe w ramach Europejskich Funduszy Społecznych. Są to środki pochodzące z funduszy strukturalnych, zaplanowane na lata 2004 - 2006 skoncentrowane dla realizacji trzech zasadniczych celów priorytetowych Unii:

Cel 1 - promowanie rozwoju i dostosowań strukturalnych w regionach słabiej rozwiniętych;

Cel 2 - wspieranie gospodarczej i społecznej konwersji obszarów stojących w obliczu problemów strukturalnych;

Cel 3 - wspieranie adaptacji i modernizacji polityk oraz systemów kształcenia, szkolenia i zatrudnienia.

Środki te, przedsiębiorcy zaliczani do grupy MSP, mogą wykorzystać w ramach wspólnotowej polityki regionalnej poprzez realizację sześciu programów operacyjnych to jest:

- Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego
- Sektorowego Programu Operacyjnego Wzrostu Konkurencyjności Przedsiębiorstw;
- Sektorowego Programu Operacyjnego Rozwój Zasobów Ludzkich;
- Sektorowego Programu Operacyjnego Restrukturyzacji i Modernizacji Sektora Żywnościowego oraz Rozwoju Obszarów Wiejskich;
- Sektorowego Programu Operacyjnego Rybołówstwa i Przetwórstwa Ryb;
- Sektorowego Programu Operacyjnego Transport

Polska objęta Celem pierwszym polityki regionalnej Unii Europejskiej w latach 2004 - 2006 ze środków funduszy strukturalnych otrzyma ponad 12,5 mld €. Jego struktura została pokazana w tabeli 31.1. a kształtowanie się na przestrzeni czasu w tabeli 36.2.

Tabela. 31.1.

Alokacja środków finansowych Podstaw Wsparcia Wspólnoty wg. priorytetów osi rozwoju (w tys. euro, ceny bieżące)

Osie rozwoju, programy operacyjne	Koszty ogółem (bez FS i środków prywatnych)	Publiczne			Prywatne	Fundusz Spójności	Współfinansowanie krajowe FS
		Ogółem	Wkład wspólnotowy ogółem	Krajowy wkład publiczny - ogółem			
Oś rozwoju 1. Rozwijanie sektora przedsiębiorstw	2 860 158,6	1 712 538,8	1 251 098,4	461 440,4	1 147 619,8		
Oś rozwoju 2. Rozwój zasobów ludzkich	1 960 110,9	1 960 110,9	1 470 033,2	490 077,7	18 402,9		
Oś rozwoju 3. Usprawnienie infrastruktury	1 551 546,0	1 551 546,0	1 163 384,5	388 161,6	11 901,9	4 178 602,2	744 823,7
Oś rozwoju 4. Rozwój regionalny, w tym rozwój	6 150 020,8	6 150 020,8	4 362 992 071	1 787 028,7	1 183 251,7		
Pomoc Techniczna	37 739,3	37 739,3	28304465	9 434,8			
PWW ogółem (bez Funduszu Spójności)	12 559 575,5	11 411 955,5	8 275 812,6	3 136 143,1	2 361 176,3	4 178 602,2	744 823,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie Aneksu 4. Tabele finansowe. Podstawy rozwoju gospodarczego i warunków sprzyjających wzrostowi zatrudnienia, Podstaw Wsparcia Wspólnoty, IPWV) Bruksela - Warszawa, 2003. s. 134. dokument zatwierdzony przez KE 22.06.2004 r.

Tabela. 31.2.**Alokacja środków finansowych Podstaw Wsparcia Wspólnoty w czasie w latach 2004 - 2006 (w euro, ceny bieżące)**

Rok	Koszty ogółem (bez Funduszu Spójności i środków prywatnych)	Publiczne			Prywatne
		Ogółem	Wkład wspólnotowy ogółem	Krajowy wkład publiczny - ogółem	
2004	2934468817	2666328020	1933576711	732751309	1283795972
2005	4192735702	3809630478	2762701647	1046928831	40 333 678
2006	5432371043	4935997281	3579534278	1356463003	945 332095
Razem 2004-2006	12559575562	11411955779	8275812636	3136143143	2361176288

Źródło: opracowanie własne na podstawie Aneksu 4. Tabele finansowe. Podstawy rozwoju gospodarczego i warunków sprzyjających wzrostowi zatrudnienia. Podstaw Wsparcia Wspólnoty, (PWW). Bruksela - Warszawa. 2003. s. 135, dokument zatwierdzony przez KE 22.06.2004 r.

Poza tymi programami, prawdopodobnie na przełomie maja i czerwca, zostanie przyjęty Norweski Mechanizm Finansowy i Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Rząd Polski w październiku 2004 r. podpisał dwie umowy, które umożliwiają korzystanie z dodatkowych, obok funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności Unii Europejskiej, źródeł bezzwrotnej pomocy zagranicznej. Darczyńcami są 3 kraje EFTA (Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu): Norwegia, Islandia i Lichtenstein. Polska jako pierwszy z nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej uzyskała możliwość korzystania ze środków finansowych w ramach obu mechanizmów finansowych. W pierwszym kwartale 2005 r. beneficjenci pomocy będą mieli możliwość zgłaszania pierwszych projektów wdrażanych przy udziale środków z Mechanizmu Finansowego EOG oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego. Przyznana Polsce kwota w wysokości 533,51 mln. euro będzie do wykorzystania w latach 2004-2009.

B. Negatywne

1. Wolna konkurencja. Może rodzić zagrożenie dla bezpieczeństwa biznesowego w dwóch zasadniczych obszarach mających swe źródła:

- w nieuczciwej konkurencji⁶;
- w znacznej przewadze konkurencyjnej⁷.

2. Zanik środków ochronnych osłaniających MSP przed wejściem do Unii (ochronna przed nadmiernym przywozem).

3. Bariera ochronna skierowana przeciwko Unii przez państwa niestowarzyszone. Jest ona o tyle niekorzystna dla Polski, że oprócz dotychczas stosowanych wobec nas przez państwa trzecie „zapór” gospodarczych, doszły te, które są stosowane wobec Unii. Należy tutaj podkreślić, że nie wszystkie bariery dotyczące Unii dotyczą Polski, gdyż Polska nie wytwarza wszystkich produktów objętych środkami antydumpingowymi i antysubsydyjnymi.

nieuczciwa konkurencja charakteryzowana jest głównie przez dumping i subsydiowanie towarów przeznaczonych na rynki w innych krajach Unijnych
przewaga konkurencyjna jakiegos kraju występuje wówczas gdy dochodzi do nadmiernego importu określone-go towaru, w stopniu powodującym poważną szkodę dla przemysłu rodzimego.

4. Niewypłacalność. Zjawisko to nie jest tylko właściwe dla Polski, lecz dość powszechne na rynku Unijnym. Państwa członkowskie mogą ograniczać zakres zobowiązań instytucji gwarancyjnych. Gwarancje dotyczą jednak pracowników, a nie działań biznesowych.

31.2. Zagrożenie ze strony niektórych elementów wolnej konkurencji dla bezpieczeństwa biznesowego

Niepożądaną cechą wolnej konkurencji jest nieuczciwość podmiotów gospodarczych. Przejawia się ona w dość powszechnie stosowanych przez konkurujące firmy dumpingu oraz subsydiowaniu. Specyficznym elementem, choć bezpośrednio niewywodzącym się z wolnej konkurencji jest nadmierny napływ towarów negatywnie wpływający na sytuację ekonomiczną lokalnych producentów.

31.2.1. Dumping

Dumping, choć powszechnie uważany za formę sprzedaży poniżej kosztów, przez prawo międzynarodowe interpretowany jest w nieco inny sposób. Porozumienie Światowa Organizacja Handlu (*World Trade Organization - WTO*)* o interpretacji artykułu VI Układu Ogólnego w Sprawie Cel i Handlu (*General Agreement on Tariffs and Trade - GATT 1994*)⁹ mamy do czynienia z dumpingiem w sytuacji, gdy cena produktu eksportowanego jest mniejsza od jego wartości normalnej. Sama wartość normalna, to jest zasadniczo cena, po której określony towar jest oferowany na rynku kraju eksportu w normalnym obrocie handlowym. Ze zjawiskiem dumpingu będziemy więc mieć do czynienia wówczas, gdy określony towar sprzedawany będzie za granicą taniej niż na rynku producenta. Ewidentny dumping wystąpi wówczas gdy różnica ceny rynku producenta przekraczać będzie 2 % ceny eksportowej. Należy jednak zaznaczyć, że margines dumpingu obliczany jest dla wszystkich eksporterów podejrzanych o stosowanie dumpingu i jest najczęściej zróżnicowany dla poszczególnych eksporterów w ramach danego kraju. Dla ustalenia zaistnienia zjawiska dumpingu bierze się sprzedaż z okresu rocznego poprzedzającego rozpoczęcie postępowania antydumpingowego.

31.2.2. Subsydiowanie

Kolejnym przejawem nieuczciwej konkurencji jest zjawisko subsydiowania. Przejawia się ono uzyskiwaniem nieuzasadnionych korzyści z handlu i przez to daje przewagę nad innymi producentami z Wspólnoty. Problematykę zakresu stosowania subsydiów określa zawarte w ramach WTO Porozumienie w sprawie subsydiów i środków wyrównawczych.¹⁰ Zawarta w nim definicja subsydium, określa je jako wkład materialny rządu lub podmiotu publicznego przysparzający podmiotowi gospodarczemu korzyści w postaci: "

- bezpośredniego potencjalnego transferu funduszy (np. gwarancja kredytowa),
- zaniechania poboru należnych składek i płatności (podatków, składek na ubezpieczenia społeczne, opłat itp.)
- dostarczenia dóbr lub usług.

* Porozumienie z Marakeszu dnia 15 kwietnia 1994 r. ustanawiające Światową Organizację Handlu (*World Trade Organization - WTO*). Dz. U. z 1995 r. Nr 98. poz. 483.

⁹ Tamże, załącznik 1 A.

¹⁰ Tamże, załącznik 1 A.

¹¹ M. Mikołajczyk. R. Pryliński. W. Sudol. *Zmiany w systemie instrumentów ochrony w związku z akcesją Polski do Unii Europejskiej - informator dla przedsiębiorstw*, MGPIPS 2003. s. 6.

Jednakże aby subsydlum miało charakter tzw. subsydlum specjalnego, czyli zaliczone było do przejawów nieuczciwej konkurencji, koniecznie musi ono zawężyć się tylko do określonej grupy przedsiębiorców. Niezależnie od podanych elementów definicji charakter „subsydlum specjalnego” ma każde działanie subsydlalne dotyczące eksportu oraz dotyczące produkcji antyimportowej.

Subsydlia mające taki właśnie charakter, mogą stanowić dość poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa biznesowego. Przeciwdziałanie w tym zakresie jest bowiem dość utrudnione.

Wymaga wykazania powstania, że przemysł Wspólnoty ponosi z tego tytułu szkodę. Ponadto nie można zakwalifikować do tej grupy subsydlów nieprzekraczających 1 % wartości na jednostkę towaru¹³. Dla słabszych podmiotów gospodarczych może to być bardzo kłopotliwe.

31.2.3. Nadmierny przyływ towarów

Likwidacja barier celnych może stanowić przyczynek do zaistnienia nadmiernego importu określonych grup towarów, tak na przykład jak to miało miejsce po 1 maja 2004 roku, w przypadku przywozu olbrzymiej liczby używanych samochodów do Polski.

Możliwość ochrony naszego biznesu w przypadku nadmiernego przyływu określonych towarów nie jest prosta. Wprowadzenie barier ochronnych jest możliwe po wykazaniu, że w okresie nie krótszym od lat trzech wystąpił wzrost importu w ilościach bezwzględnych, i to zarówno w stosunku do produkcji i konsumpcji Wspólnoty. Ceny towarów importowanych muszą być niższe niż ceny podobnych lub bezpośrednio konkurencyjnych na analizowanym rynku krajowy. Chociaż zaistnienie sytuacji, w której, w przytoczonym okresie czasu, wysokość cen importowanych towarów nie pozwala osiągnięcia poziomu cen regionalnych zapewniających pokrycie kosztów osiągnięcie zysku, może stać się przesłanką do zastosowania ochrony. I tutaj działa czynnik czasu. Bezpieczeństwo prowadzonego biznesu może zostać bardzo poważnie naruszone. Czynnik ten działa w obydwie strony. Aktualnie korzystają z tego polscy producenci żywności, oferują produkty po znacznie niższych cenach niż producenci z te-remu starej piętnastki. Jest to jeden z wymiernych czynników określających korzyści uzyskiwanych przez polski biznes. Przecież środki te transferowane są do kraju. Ich wielkość została już niedługo opublikowana w roczniku statystycznym¹⁴.

Mimo wielu niebezpieczeństw czyhających na polskiego przedsiębiorcę i to nie tylko na Jednolitym Rynku Europejskim, lecz i na krajowym, a związanych z ogólnym dostępem do rynku wszystkich przedsiębiorców Unijnych, bilans dla polskiego przedsiębiorcy winien być dodatni. Do szczególnie ważnych czynników wzmacniających zaliczyć można przede wszystkim uzyskanie dostępu do różnorodnych programów pomocowych współfinansowanych przez Unię w ramach opracowanych przez Polskę strategii rozwoju, obecnej, to jest Narodowego Planu Rozwoju obejmującego lata 2004 - 2006¹⁴ i przygotowywanej, obejmującej lata 2007 - 2013 .

¹³ dla produktów z krajów rozwijających się dopuszcza się subsydiowanie do 2 %.

¹⁴ w czasie powstawania tego artykułu danych jeszcze nie było - autor.

¹⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 czerwca 2004 r. w sprawie przyjęcia Narodowego Planu Rozwoju 2004-2006 (Dz.U. 2004 nr 149 poz. 1567).

¹⁴ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 13 stycznia 2005 r. w sprawie trybu i terminów konsultacji, współdziałania i współpracy przy opracowywaniu Narodowego Planu Rozwoju, programów operacyjnych i strategii wykorzystania Funduszu Spójności. (Dz. U. 2005 nr 10 poz. 74).

Są to nie małe środki finansowe płynące w ramach sektorowych programów operacyjnych, programu rozwoju regionalnego oraz inicjatyw wspólnotowych, zarówno na bezpośrednie dofinansowanie MSP, jak i na kształcenie społeczeństwa, mające na celu kształtowanie społeczeństwa informatycznego i wzmocnienie konkurencyjności polskich przedsiębiorstw, zapewniając im podniesienie bezpieczeństwa działań biznesowych na Jednolitym Rynku Europejskim.¹⁶

Bibliografia

1. Mikołajczyk M., Pryliński, Sudoł W., *Zmiany w systemie instrumentów ochrony w związku z akcesją Polski R do Unii Europejskiej - informator dla przedsiębiorstw*, MGPIPS 2003.
2. *Podstawy rozwoju gospodarczego i warunków sprzyjających wzrostowi zatrudnienia, Podstaw Wsparcia Wspólnoty*, dokument zatwierdzony przez KE 22.06.2004 r., Bruksela - Warszawa, 2003.
3. Porozumienie z Marakeszu dnia 15 kwietnia 1994 r. ustanawiające Światową Organizację Handlu (*World Trade Organization - WTO*), (Dz. U. z 1995 r. Nr 98, poz. 483).
4. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 czerwca 2004 r. w sprawie przyjęcia *Narodowego Planu Rozwoju 2004-2006* (Dz.U. 2004 nr 149 poz. 1567).
5. Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 13 stycznia 2005 r. w sprawie trybu i terminów konsultacji, współdziałania i współpracy przy opracowywaniu *Narodowego Planu Rozwoju, programów operacyjnych i strategii wykorzystania Funduszu Spójności*, (Dz. U. 2005 nr 10 poz. 74).
6. Smolski, R., Smolski M., Stadtmüller E. H., *Słownik Encyklopedyczny „Edukacja Obywatelska”*, Wydawnictwa Europa, 1999.
7. Ustawa z dnia 15 grudnia 2000 r. o ochronie konkurencji i konsumentów, (Dz. U. tekst jednolity, z 2003 nr 86, poz. 804 z późniejszymi zmianami).

Summary

MSP and their safety in business at JRE

In the paper author presented problems of the security and activity small and medium enterprises (SME) in conditions of EU market in aspect of acquisitum ESF fund. Author is analyzing activity Polish SMEs in the strong competitiveness environment from the European enterprises.

¹⁶ W ramach Europejskich Funduszy Społecznych funkcjonują: Sektorowy Program Operacyjny Rozwój Zasobów Ludzkich (SPO RZL), Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego (ZPORR) oraz Inicjatywy Wspólnotowe ukierunkowanej na przeciwdziałanie dyskryminacji i zwalczanie nierówności na rynku pracy.

32. PROBLEMS OF THE BULGARIAN STATE RAILWAYS COMPANY FINANCIAL SECURITY

Introduction

The development of the Bulgarian railways has been accompanied by considerable challenges arising from the forthcoming Bulgaria's accession to the European Union and the Integration of the transport system of the country into the European one.

The Bulgarian railways have to meet new requirements connected both with the National transport policy and the Euro-harmonization, strategic projects and legal regulations. The rehabilitation of the railways and railway transport **Services**, the further infrastructure modernization, the implementation of ecologically sustainable transport technologies are the main trends in railway development in the country.

The main tasks of the Bulgarian railways related to the European transport strategy until 2010 are as follows:

- increasing the share of the railways on the transport market as the most ecological and safety mode of transport;
- rehabilitation of the railway transport;
- liberalization of the international railway transport;
- unification of the technical **Standards** and introduction of unified rules of safety;
- increasing the speed of trains over 200 km/h;
- guaranteeing the quality of transport by railways and protection of the customer's interests reflected in the Chart of Railway Transport Services;
- introduction of unified rules of competition of different modes of transport and different railway Operators.

In connection with that, the increase of the railway transport competitiveness as a main priority will contribute to its turning into a strategic section and will help the balance of the transport modes.

With applying the Railway Transport Act of 2002, a number of European Standards have been introduced in the section. The Act established two independent commercial companies: National Railway Infrastructure Company (*NRIF*) to maintain, repair and operate the railway infrastructure and Bulgarian State Railways Ltd. (*BDZ Ltd.*), an one-person joint-stock company of public property as the only national operator at the moment. There is also a governmental structure existing with the Ministry of Transport and Communication: Railway Administration Executive Agency.

The *NRIF* and *BDZ Ltd.* signed a contract to arrange the relations of the two enterprises concerning the use of the railway infrastructure. The Act was a contribution to separating the activity of the railway infrastructure management from the transport **Services**.

The main problems connected with funding and financial security and arising from the legal requirements are:

- The State takes part in funding the activities of building, maintenance, development and **Operation** of the railway infrastructure, including the establishment, preserving

and keeping powers and material means for carrying out the defense and mobilization activities of the country. The amount of funding is determined within a long-term contract between the government represented by the minister of Finance and the Minister of Transport and Communication, on one part, and the *NRIF* on the other part.

- Second, the operator signs a contract for public transport **Services** aiming at achieving a certain level of transport serving and fares of a given mode of transport. The obligations of carrying out public transport **Services** are assigned by a long-term contract between the Minister of Transport and Communication and the operator respectively.

For the normal functioning of the railways under the new conditions, the regulation basis has totally been changed as the main activities were regulated by 24 sub-regulations, which are in compliance with the EU requirements for liberalization and equality with the access to the infrastructure, for clear regulations of transport safety, for licensing the railway carriers, etc.

The legislation initiatives are part of the Program for determination of and distinction between the part of the government and railway enterprises.

In parallel to the concern of the railway normal functioning, the subsidy for their obligations for social activities has been increased to 35 million EURO. The expired debts of the railways to the **State** budget amounting to 64 million EURO were restructured into assets of the newly established company operator. Since 2000 the government has been providing additional funding of 5-10 million EURO to build and rehabilitate the railway infrastructure. To improve the **State** of the railroad and railway equipment, funds of 404.51 million EURO have been invested, of which 184.21 million EURO taken from the **State** budget.

The improvement of about 85 % of the total length of main railway lines along the trans-European transport corridors and of about 46% of the total length of main railway lines out of the corridors has been of particular significance for the railway infrastructure.

The *BDZ Ltd.* is the only operator having a right to use the infrastructure and to provide passenger and freight transportation. Being a commercial railway company, the *BDZ Ltd.* has a possibility to restore the complete costs for each non-commercial or mandatory public activity.

The aims of the *BDZ Ltd.* are also carried out by its funds. That is why they take an important and determining place in the whole activity of the company and the financial management followed to achieve financial security.

The financial problems and financial security in the railway transport are very complex to solve. The insufficient funds influence unfavorably both on the rolling stock and railway infrastructure.

The liberalization on the transport market as well as the delay of more radical decisions for rehabilitation have put the railways under extremely hard financial condition for the past few years (e.g. the financial deficit in 2001 was Over 85 million BGL and in 2003 it was 160 million BGL. The tendency in decreasing the volume of freight and passenger transport has been kept (about 8.5% of freight transport and about 12.5% of passenger transport in 2001). The relative share of the funds within

the deficit for serving the expired debts (about 86 million BGL in 2001) has been increasing.

The data indicated have unconditionally motivated the necessity of stabilizing the railway transport system in Bulgaria as a priority in the transport policy of the government.

The main tasks for achieving this goal include financial rehabilitation, i.e. decreasing the debts of the *BDZ Ltd.* and *NRIC*, introduction of Information Systems including a financial one in order be able to make well-grounded decisions. The completion of the railways business plan will improve their efficiency and financial condition. In the aspect of strategy it is necessary to provide funds of about 1 billion BGL.

The condition of the Bulgarian economy at the end of 1990 influenced unfavorably on the railway transport development. That is why in that year the volume of freight transport decreased 50%, the passenger transport decreased 45, and the limitation to the increase of fares had an additional negative effect on the amount of the railway transport revenues. The reduction of cargoes was due to the considerable decrease of the industrial production, the drop of ore-mining industry and agriculture **Output**, the reorientation of great amount of goods (mainly oil) to road transport because of the more profitable conditions of transport and keeping load from violation, reduced customers' demands.

The reasons for the reduced passenger flow were the decrease number of trains, higher quality of competitive carriers (by personal cars, coaches, private and public transport), better comfort with traveling by other transport modes, decreased capacity of buying, the increase of unemployment.

Under the conditions of inequality and disloyal competition the road transport has taken a considerable part of the railways profitable sections: international and intercity transportation at comparatively long distances.

At this stage, the anti-monopoly policy of the Bulgarian government does not effectively stimulate competition. The costs due to the disloyal competition have been increasing. The liberalization of economy and the withdrawal of the State from a direct participation in the economic life do not mean that the government should limit its regulation function in the different modes of transport.

The State of the Bulgarian railways does not differ from the one of other European railways. For the past few years the railways as a whole have lost a lot of their market share despite their capability of transporting certain kinds of goods and their advantages related to the ecological sustainability and safety.

One of the main goals in compliance with the EU requirements is the rehabilitation and development of railways mostly by providing high quality for customers, optimizing the transport infrastructure, liquidation of activities at a loss and of those generating constant losses for the railway transport. The reduction of the railway network with about 800 km has been grounded as inevitably necessary.

To restore the position of the railway transport as a basic carrier and its effective participation on the market could become possible by decreasing the influence of unfavorable factors and achieving its financial stability and financial security. That policy will be successful only with the active position of the government and railway

administration. The main efforts have to be oriented to market pricing policy, improving the **Organization** of transport and the transport process quality.

It is necessary to carry out a number of legislative, economic and technological initiatives for the financial stabilization and financial security of the railways. That requires to increase the share of goods and passengers transported by rails, to develop a clear program of transportation development, modern infrastructure, new transport technologies and efficient management.

The model, which is used to restructure the railway system in Bulgaria, have to more precisely consider the principles of market economy, the economic **Situation** in the country and **its** provided development, the integration into the European transport system. It is necessary for the Bulgarian railways in order to become competitive on the transport market.

Bibliography

1. Social and economic development of Bulgaria 2003, National Institute of Statistics, S., 2004 (in Bulgarian).
2. Directive N 91/440/EEC for dividing the railways, 29 July 1891 (in Bulgarian).
3. Railway Transport Act, 2002.
4. National Strategy for the Transport section, S., 2002 (in Bulgarian).
5. Transport and Communications, National Institute of Statistics, S., 2000 (in Bulgarian).
6. Statistical Handbook, S., 2004 (in Bulgarian).

Summary

The paper presents the current financial **State** of the Bulgarian State Railways Company and the possibilities to guarantee its financial security under the conditions of market economy. The accent is put on the **State** policy to protect the railways against the non-loyal competition of other modes of transport. It is also underlined that the government should provide funds to cover the losses due to the performance of social functions with passenger and freight transportation.

33. ZACHOWANIA ETYCZNE KADRY KIEROWNICZEJ NAJWYŻSZEGO I ŚREDNIEGO SZCZEBŁA ZARZĄDZANIA W ORGANIZACJACH KOMERCYJNYCH I NON-PROFIT

Streszczenie

Artykuł zawiera opis badań empirycznych zachowań kadry kierowniczej najwyższego i średniego szczebla zarządzania w dwóch odmiennych typach organizacji: komercyjnych i typu non-profit dla ukazania współczesnego podejścia decydentów do problematyki etyki w życiu zawodowym (między innymi w procesach decyzyjnych przebiegających w organizacji).

Wprowadzenie

Wszyscy zgodzą się ze stwierdzeniem, że powinniśmy postępować etycznie, zarówno w życiu prywatnym, jak i zawodowym. Pojawia się jednak pytanie o definicję: postawy i zachowania etycznego. Sprezycowanie tych terminów natrafia na barierę odmiennego rozumienia, a nawet na opór. Czy kadra zarządzająca postępuje etycznie? Czy w dzisiejszych warunkach gospodarki rynkowej postępowanie etyczne jest pożądane, czy też wręcz szkodliwe z punktu widzenia sukcesu funkcjonujących organizacji? Badania empiryczne przeprowadzone przez autora próbują dostarczyć odpowiedzi na takie i podobne pytania.

33.1. Kilka refleksji dotyczących etyki w zarządzaniu

Etyka to nauka o podstawowych wartościach jednostek, organizacji i społeczeństwa. Wynika z podstawowych wartości kultury społeczeństwa. „Etyka to nauka o prawach i o tym, kto odniesie - lub kto powinien odnieść - korzyści albo ponieść szkodę w wyniku określonego działania”. Czyli jest to nauka o wpływie naszych decyzji na innych. Odnosząc aspekt etyczny do zagadnień związanych z procesami podejmowania decyzji, trzeba scharakteryzować prawa i obowiązki decydentów obowiązujące albo postulowane i stosowane w procesach decyzyjnych oraz rzeczywiste postępowanie.

Zachowania etyczne w organizacjach można rozpatrywać z trzech punktów widzenia: od strony zachowań członków organizacji względem siebie wewnątrz organizacji, względem konkurencji zewnętrznej oraz wobec klientów. Przytoczone punkty widzenia korespondują bardzo interesującymi płaszczyznami eksploracji zagadnień etycznych w organizacji na czterech poziomach:¹

- społeczeństwa,
- interesariuszy,
- polityki wewnętrznej,
- indywidualnej osoby.

Z punktu widzenia procesów decyzyjnych zachodzących w organizacji istotne są dwie ostatnie perspektywy. Dotyczą one wzajemnych stosunków międzyludzkich w organizacji. Na tych poziomach dokonywane są rozstrzygnięcia sposobów postępowania wobec siebie: przełożonych i podwładnych. Na przykład pojawiają się

¹ J. A. F. Stoner, R. E. Freeman., D. R. Gilben, *Kierowanie*. PWE, Warszawa 1999, s. 110.

² Tamże, s. 119.

dylematy: czy osoby te powinny być wobec siebie zawsze i bezwzględnie uczciwe, czy można inną osobę traktować instrumentalnie, ponieważ organizacja bezwzględnie wymaga uzyskania określonych wyników, czy można wymuszać na podwładnych działania, które oni uważają za nieetyczne, czy blokowanie przez przełożonego dostępu do ważnych informacji dotyczących danego podwładnego jest praktyką nieetyczną, albo zmienianie informacji (na swoją korzyść), czy sposób sprawowania władzy przez kierownika może naruszać poczucie własnej wartości czy ambicji osobistych u podwładnych? W końcu jak dalece przełożony może kontrolować działania podwładnych nie naruszając ich prywatności .

Etyczne postępowanie oznacza na pewno dotrzymanie obietnic czy dokonanych uzgodnień, tajemnic służbowych, niestosowanie dyskryminacji, gróźb, presji, manipulacji, mobbingu, molestowania czy presji silniejszego z pozycji władzy kierowniczej, niestraszenia utratą pracy, przekazywanie rzetelnej informacji zarówno 0 podwładnych jak i o sobie, stosowanie jasnych i obiektywnych kryteriów ocen podwładnych, rozwiązywanie konfliktów drogą konwersacji, a nie siły czy manipulacji, uznawanie interesów innych osób za równoprawne, szanowanie i respektowanie przepisów zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych (w procesach decyzyjnych również). Wewnętrzne normy nie mogą być sprzeczne z powszechną moralnością. Lojalność decydenta wobec podwładnych oraz wobec organizacji powinna ujawniać się w każdym działaniu itd. Zawsze może się jednak pojawić dylemat czy można podjąć decyzje, która może naruszyć interesy innych osób (robić szkodę)? Czy są okoliczności, które pozwalają na odstępstwa od zasad etycznych? W końcu czy działania nakłaniające do wzrostu zaangażowania pracowników w działalność organizacji poprzez np.: wzrost lojalności to m.in. także dbałość o etyczne zachowania? A dbanie o bezwzględne obniżanie kosztów (i związane z tym drastyczne praktyki) - czy to jest postępowanie etyczne? Czy stosowanie nieczytelnego systemu motywacyjnego to zachowanie etyczne, a także wymuszanie na pracownikach ciągłej pracy po godzinach, ograniczanie urlopów, dyskryminacja płacowa niektórych grup (wg rasy, płci, wieku), a także często spotykany nepotyzm?

W literaturze przedmiotu proponowane są testy sprawdzające etyczność postępowania, w tym decyzji podejmowanych w organizacji, które wykorzystano do skonstruowania ankiety w celu przeprowadzenia badań empirycznych¹. Problemem jednak jest rozróżnienie pomiędzy postawami deklarowanymi, a *rea.mym* badanych decydentów.

33.2. Etyczne czy nieetyczne zachowania kadry zarządzającej?

Badania empiryczne przeprowadzono na 24 decydentach najwyższego (6) i średniego (18) szczebla zarządzania w organizacjach komercyjnych (15) oraz niekomercyjnych (9). Badanymi obiektami były organizacje zatrudniające powyżej 100 osób. Przedmiotem badań była identyfikacja postaw i zachowań w zakresie szeroko pojętej etyki w ramach działań, w tym procesów decyzyjnych, realizowanych w organizacjach. W tym celu skonstruowano ankietę składającą się z 31 pytań. Wyniki badań przedstawia tabela 33.1.

¹ S. P. Robbins, D. A. De Cenzo, *Podstawy zarządzania*. PWE, Warszawa 2002, s. 156 - 157.

* J. A. F. Stoner, wyd., cyt., s. 126 oraz M. Laszczak, *Patologie w organizacji. Mechanizmy powstawania. Zwalczanie. Zapobieganie*, Wyd. Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Karków 1999, s. 156 - 157.

Tabela 33.1.

Wyniki badań empirycznych

Lp.	Wyszczególnienie	tak	nie	Udział %
1.	typ organizacji: • komercyjna • niekomercyjna	15 9		62,5 37,5
2.	Zajmowany szczebel zarządzania: • średni • najwyższy	18 6		75,0 25,0
3.	Staż pracy na danym stanowisku: • do 1 roku włącznie • powyżej 1 roku do 5 lat • powyżej 5 do 10 • powyżej 10	2 19 2 1		8,3 79,2 8,3 4,2
4.	Poprzednia organizacja w której pracowałem była: • komercyjna • niekomercyjna	10 14		41,7 58,3
5.	Zdarza mi się wykorzystywać przedmioty i narzędzia pracy w celach osobistych	12	12	50 50
6.	Zdarza mi się przekazywać swoją pracę innym pracownikom, kiedy tylko się da nawet z błędnego powodu	5	19	20,8 79,2
7.	Zdarza mi się, że zabieram materiały i narzędzia pracy do domu, aby np.: zrekompensować sobie zbyt niskie wynagrodzenie	6	18	25,0 75,0
8.	Zdarza mi się wyjawiać tajemnice służbowe: • wobec innych pracowników • wobec osób spoza organizacji	10 8 2	14	41,7 80,0 20,0
9.	Zdarza mi się nieco zmieniać informacje dotyczące: • ilości, czasu pracy • wyników pracy	5 3 2	19	20,8 79,2 60,0 40,0
10.	Zdarza mi się załatwiać prywatne sprawy w godzinach pracy	21	3	87,5 12,5
11.	Zdarza mi się nielegalnie skopiować oprogramowanie komputerowe objęte prawami autorskimi do wykorzystania: • na stanowisku pracy • osobistego	18 12 16	6	75,0 25,0 66,6 88,9
12.	Zdarza mi się nie dotrzymywać słowa danego podwładnym	4	20	16,7 83,3
13.	Zdarza mi się wziąć komuś pomysł lub część pomysłu i podać jako własny	1	23	4,2 95,8
14.	Spotkałem się z propozycją podejrzaną etycznie: • ze strony członka tej samej organizacji • od osoby spoza mojej organizacji	8 6 4	16	33,3 66,7 75,0 50,0
15.	Uważam, że wszystko można załatwić (nawet postępując nieetycznie np.: próbując ominąć jakieś przepisy)	23	1	95,8 4,2
16.	Nie potępiam powyższych procedurów	18	6	75,0 25,0
17.	Sam próbowałem załatwić coś niekoniecznie zgodnie z przepisami: • w swojej organizacji • w innej organizacji komercyjnej • w urzędzie	12 8 4 6	12	50,0 50,0 75,0 33,3 50,0
18.	Ważniejsze jest etyczne postępowanie w organizacjach: • komercyjnych • niekomercyjnych	11 13		45,8 54,2

**Lena Staś Zachowania etyczne kadry kierowniczej najwyższego
i średniego szczebla zarządzania w organizacjach komercyjnych i non-profit**

19.	Nieetyczne zachowania oplacają się	21	3	87,5 12,5
20.	Deleguję uprawnienia nawet, kiedy jest to sprzeczne z zasadami panującymi w organizacji	6	18	33,3 66,7
21.	Zdarza mi się bez istotnej przyczyny przedłużać zajmowanie się rozwiązaniem problemu/ podjęciem decyzji	17	7	70,8 29,2
22.	Zdarza mi się ukrywać własne błędy	17	7	70,8 29,2
23.	Zdarza mi się przerzucać swoją winę za błędy na innych	5	19	20,8 79,2
24.	W organizacjach powinny obowiązywać kodeksy etyczne:	22	2	91,7 8,3
	• wobec członków organizacji	22		100
	• wobec konkurencji	14		63,6
	• wobec klientów	18		81,8
25.	W mojej organizacji obowiązuje kodeks etyczny:	3	21	12,5 87,5
	• wobec członków organizacji	3		100
	• wobec konkurencji	0		0
	• wobec klientów	1		33,3
26.	Postępowanie etyczne pracowników powinno być wspierane przez organizację	24	0	100 0
27.	Moim zdaniem zachowanie etyczne charakteryzuje się następującym postępowaniem	Uczciwym, lojalnym, zgodnym z własnym sumieniem, jawnością procedur, wg kodeksu etycznego, wg 10 przykazań		
28.	Moim zdaniem osoba nieetyczna to osoba, która charakteryzuje się następującymi cechami:	Nie mówi prawdy, nie mówi wszystkim tego samego, nie lojalna, kradnie pomysły, stosuje odmienne i niejawne kryteria oceny podwładnych w zależności od tego kogo ocenia, inwigilacja pracowników		
29.	Jestem lojalny wobec:	20	4	83,3 16,7
	• organizacji	20		100
	• przełożonego	6		30,0
30.	Podjąłem kiedyś świadomą decyzję, która wyrządziła szkody innym osobom	3	21	12,5 87,5
31.	Wszystkie moje decyzje mogę przedstawić bez wahania każdej osobie (nie mam nic do ukrycia)	15	9	62,5 37,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań empirycznych

Większość (62,5%) przebadanych organizacji to przedsiębiorstwa nastawione na osiągnięcie sukcesu ekonomicznego i aż 75% respondentów to kadra kierownicza średniego szczebla, czyli taka która ma w miarę duży obszar autonomii, w którym może podejmować działania, zarówno pozytywne jak i negatywne z etycznego punktu widzenia. Badani decydenci reprezentowali w zdecydowanej większości staż pracy na danym stanowisku między 1 rokiem, a 5 latami (79,2%). Są to osoby, które dopiero niedawno rozpoczęły życie zawodowe, ale posiadają już pewne doświadczenie, najczęściej związane z obecnie zajmowanym stanowiskiem. Ponad połowa badanych respondentów ma doświadczenie zawodowe z organizacji niekomercyjnych (58,3%).

Na pytanie dotyczące wykorzystywania przedmiotów i narzędzi pracy w celach osobistych, aż 50% osób odpowiedziało twierdząco, co oznacza, że prawdopodobnie

nie widzą nic w tym złego, a może jest nawet powszechnie stosowaną praktyką, przynajmniej na terenie organizacji. Ale już tylko 25% potwierdziło, że zdarza się, że zabiera materiały i narzędzia pracy do domu, aby np.: zrekompensować sobie zbyt niskie wynagrodzenie. Czyli tylko część osób pobiera służbowe materiały i narzędzia, aby odnieść dodatkowe korzyści oszczędzając na zakupach osobistych. Zastanawiające jest czy w takich sytuacjach myślą o konsekwencji przywłaszczenia sobie służbowych przedmiotów, czy też organizacja nie zwraca w ogóle uwagi na takie zachowania, gdyż wymaga od członków organizacji nieuczciwości w jakimś innym zakresie itp.? Natomiast 87,5% osób zdarza się załatwiać prywatne sprawy w godzinach pracy, co oznacza utratę przez organizację określonej puli efektywnych godzin pracy w ciągu roku kalendarzowego i wiąże się z utracenymi korzyściami (w danym przedziale czasowym ponoszą koszt pracownika, a zadanie nie jest realizowane).

Aż 20,8% decydentów potwierdziła manipulowanie informacjami na własny temat w tym 60% zakresie ilości pracy oraz czasu pracy, a 40% w zakresie wyników pracy. Wynika z tego, że dane sprawozdawcze nie pokrywają się z prawdą w co piątym przypadku, co oczywiście oceniane jest jako nieuczciwość wobec przełożonych i organizacji. Jest to praktyka przetrwania w danej organizacji bez strat (czyli bez zbędnego wydatkowania zbyt dużej energii). Ponadto aż 70,8% osób ukrywało własne błędy.

Takiemu samemu odsetkowi respondentów zdarza się przekazywać swoją pracę innym pracownikom, kiedy tylko się da nawet z błahego powodu. Czyli przekazywana jest praca innym osobom, chociaż nie powinno to mieć miejsca (nie jest uprawnione albo niewskazane z punktu widzenia organizacji), aby samemu nie wykonywać zadań. Takie zachowanie wskazuje znowu na stosowanie praktyki: jak najmniej pracować i przetrwać bez strat oszukując organizację, co do swojego zaangażowania, a także wykorzystując swoich podwładnych, w negatywnym znaczeniu, do realizacji swoich zadań.

Tajemnicę służbową ujawniło aż 41,7% badanych decydentów, co wskazuje na potężną skalę problemu (wręcz skala masowa). Zastanawia brak konsekwencji takich czynów, brak wyobraźni osobistych skutków osoby ujawniającej, a może organizacja nie przykładą należytej wagi do uświadomienia wagi problemu, albo w dobie wielu afer i powszechnie ujawnianej panującej korupcji w różnych dziedzinach życia społecznego występuje brak norm podstawowych jak: uczciwość i lojalność, utożsamianie się z organizacją, w której pracuje. Z tego 80,0% osób ujawniło tajemnicę innym pracownikom (co można uznać za brak obaw przed współpracownikami - chociaż tajemnice te z zasady mają pozostać nieujawnione na danym stanowisku) i 20,0% osobom spoza organizacji (najczęściej wymienia się tutaj nie klientów czy konkurencję, ale członków najbliższej rodziny np.: partnera życiowego).

75% respondentów zdarzyło się nielegalnie skopiować oprogramowanie komputerowe objęte prawami autorskimi do wykorzystania na stanowisku pracy (66,6% osób) i do użytku osobistego (aż 88,9% osób). Wydaje się, że zdecydowana większość nie widzi nic złego w kradzieży cudzej własności intelektualnej. Chociaż podawanie cudzego pomysłu jako własny zastosowała tylko jedna osoba, co stanowiło 4,2% badanej populacji. Może większe opory pojawiają się, gdy znamy osobę okradaną i staramy się nie stosować takich praktyk w miejscu, gdzie chcemy działać w dłuższej perspektywie czasowej. Niemniej jednak nielegalne kopiowanie jest kradzieżą. Bardzo powoli rośnie świadomość praw autorskich i być może dodatkowym czynnikiem spowalniającym są wysokie ceny legalnego oprogramowania.

Niedotrzymywanie słowa danego podwładnym - to problem 16,7% badanej kadry kierowniczej.

Z propozycją podejrzaną etycznie spotkało się aż 33,3% decydentów. Z tego w 75,0% ze strony członka tej samej organizacji i w 50,0% ze strony osoby spoza swojej organizacji. Szczególnie martwi bardzo wysoki poziom nieetycznych propozycji ze strony współpracowników (nie wiadomo czy przełożonych czy równorzędnych pracowników, a może nawet podwładnych).

Opinię, że wszystko można załatwić (nawet postępując nieetycznie np.: próbując ominąć jakieś przepisy) głosiło aż 95,8% osób, co jest wynikiem zmiany obyczajów wśród elit politycznych oraz szanowanych do tej pory grup zawodowych (lekarzy, adwokatów itp.) oraz wyrazem desperacji wobec braku konsekwencji prawa, a nawet brakiem społecznego potępienia/napiętnowania naganych etycznie zachowań, a w dalszym etapie nawet zobojętnienia na zasady etyczne. Jeżeli inni nie stosują zasad to ja także nie muszę. Brak potępienia takich postaw i zachowań deklaruje 75% respondentów (co jest wynikiem zatrwajającym i można przewidywać brzemieniem w skutki społeczne). Ponadto 87,5% respondentów uważa, że takie nieetyczne zachowania oplacają się.

Samemu próbowało załatwić coś niekoniecznie zgodnie z przepisami aż 50,0% osób, w tym 75,0% w swojej organizacji, 33,3% w innej organizacji komercyjnej oraz 50,0% w urzędzie. W świetle powyższych wyników pojawia się wątpliwość dotycząca przykładanej przez organizację wagi do etycznego postępowania. Jakie odzwierciedlenie w kulturze organizacyjnej mają zgłoszone w ankietach poglądy członków tych organizacji? Jeśli w ogóle kiedykolwiek ważne jest zachowanie etyczne, to prawie równoważnie wskazuje się na organizacje komercyjne (45,8%), jak i niekomercyjne (54,5%).

33,3% decydentów deleguje uprawnienia nawet, kiedy jest to sprzeczne z zasadami panującymi w organizacji, co wskazuje raczej na stosowanie praktyki nieuzasadnionego przerzucania większości prac na podwładnych (nie mylić z racjonalnym procesem delegowania uprawnień).

Bez istotnej przyczyny przedłużało podjęcie decyzji (zajmowanie się rozwiązaniem problemu) aż 70,8% kierowników, co jest nieuczciwe wobec organizacji i pozostałych współpracowników. Wielu zarządzającym (20,8%) zdarzyło się przetrzącać swoją winę za błędy na innych

Niektóre organizacje próbują zinstytucjonalizować etyczność decydentów w trakcie podejmowania decyzji w postaci: kodeksów postępowania, kodeksów etycznych, komitetów ds. etyki, rzeczników etycznego postępowania, programów szkolenia z zakresu etyki. Pojawia się pytanie o skuteczność stosowania tych sposobów.

Organizacje, które decentralizują się (szczególnie duże) zaczynają zauważać potrzebę instytucjonalizacji ze względu na wzrost samodzielności poszczególnych decydentów (co spowoduje wskazanie ogólnych i pożądaných norm, które mogą nawet przybrać formę wytycznych postępowania).

W organizacjach powinny obowiązywać kodeksy etyczne- taką opinię wyraziło 91,7% decydentów (w tym wobec członków organizacji - 100%, wobec konkurencji - 63,6% i wobec klientów 81,8%). W organizacjach respondentów obowiązują kodeksy etyczne 12,5%, co oznacza 3 przypadki (w tym wobec członków organizacji - 100%, wobec konkurencji - 0% i wobec klientów 33,3%). Natomiast 100% decydentów jest zdania, że etyczne postępowanie pracowników powinno być wpierane przez organizację za pomocą jakichś instrumentów.

Postawę lojalną wobec organizacji i przełożonego zgłasza 83,3% zarządzających (w tym odpowiednio 100% i 30%).

Podjęcie świadomej decyzji, która wyrządziła szkody innym osobom zgłosiło tylko 12,5% osób. Ale już brak obaw przed przedstawieniem bez wahania każdej osobie

swoich decyzji (nie mając nic do ukrycia) zgłosiło 62,5% osób, co oznacza, że aż 37,5% raczej ma coś do ukrycia (mogą to być zachowania nieetyczne).

Zdaniem respondentów, zachowanie etyczne charakteryzuje się następującym postępowaniem: uczciwym, lojalnym, zgodnym z własnym sumieniem, jawnością procedur, wg kodeksu etycznego, wg 10 przykazań. Natomiast osoba nieetyczna to osoba, która charakteryzuje się następującymi cechami: nie mówi prawdy, nie mówi wszystkim tego samego, nie jest lojalna, kradnie pomysły, stosuje odmienne i niejawne kryteria oceny podwładnych w zależności od tego kogo ocenia, inwigiluje pracowników.

Wyniki wskazują na wiele zachowań nieetycznych w organizacjach z równoczesnym deklarowaniem reprezentowania postaw etycznych i potrzebą obowiązywania kodeksów etycznych wraz zastosowaniem ze strony organizacji premiowania zachowań etycznych. Pojawia się tylko pytanie czy zarządzający wtedy zmieniają swoje postępowanie?

Zakończenie

W następstwie trudnych rozstrzygnięć w ramach etyki, pojawił się relatywizm. Stanowi on przeciwstawienie się stwierdzeniu, że istnieje dobry, racjonalny i bezwzględny sposób rozstrzygania, co jest dobre lub złe. Oceny te są w dużym stopniu relatywne i dokonywane względem jednostki rozstrzygającej lub względem norm kulturowych społeczności, w której są rozstrzygane. Niektóre kwestie jednak mają charakter bezwzględny, co oznacza, że niezależnie od miejsca, w której się pojawiają oceniane są tak samo np.: kwestia zabijania drugiego człowieka (choć i w tym przypadku przywołuje się okoliczności zmieniające ocenę jak: wojna, obrona konieczna w trakcie napadu), albo uczciwości wobec innego człowieka (np.: uczciwie informować klienta o cechach produktu nie pomijając żadnej informacji, która mogłaby być niekorzystna dla organizacji sprzedającej. Jeśli natomiast organizacja bezwzględnie zakazuje sprzedawcy podawania pełnej informacji to następuje dysonans między lojalnością wobec organizacji a wobec swoich wartości moralnych i osobistej etyki danego sprzedawcy).

Bibliografia

1. Robbins S.P., DeCenzo D.A., *Podstawy zarządzania*, PWE, Warszawa 2002
2. Laszczak M., *Patologie w organizacji. Mechanizmy powstawania. Zwalczanie. Zapobieganie*, Wyd. Profesjonalnej Szkoły Biznesu. Karków 1999
3. Stoner J.A.F., Freeman R.E., Gilbert D.R., jr., *Kierowanie*, PWE, Warszawa 1999.

Summary

Ethical behaviour of senior and medium management in commercial and non-profit organizations

The article presents the result of empirical regarding ethical behaviour of managers in two types of organizations: commercial and non-profit.

34. BEZPIECZEŃSTWO PRZEDSIĘBIORSTW NA PRZYKŁADZIE PROGRAMU BEZPIECZNE ŚWIĘTOKRZYSKIE

Wprowadzenie

Od 1989 r. mija kilkanaście lat ale wciąż brak jest kompleksowych badań nad bezpieczeństwem w kraju w tym również w działalności gospodarczej. O potrzebie badań systemu bezpieczeństwa w Polsce, o trudnościach w dostępie do materiałów badawczych, o potrzebie monitorowania procesu przekształceń w tym zakresie sygnalizują wiele ośrodków naukowych. W Polsce nie ma wykształconego systemu badań nad bezpieczeństwem przez uczelnie. Akademia Świętokrzyska w Kielcach wspólnie z Komendą Główną Policji zorganizowała Studia Podyplomowe poświęcone tej tematyce oraz przeprowadziła szereg badań naukowych zwieńczonych monografią p.t. *Policja - z jakością w XXI wiek*¹. W artykule znajdują się spostrzeżenia wynikające z proponowanego programu Bezpieczne Świętokrzyskie ze szczególnym uwzględnieniem działalności gospodarczej.

34.1. Potrzeba poprawy stanu bezpieczeństwa w działalności gospodarczej

Polska od 1 maja 2004 r. jest członkiem Unii Europejskiej. Jak i inne dziedziny tak i sfera bezpieczeństwa musi być poddana zmianom dostosowawczym do wymogów unijnych. Na instytucjach badawczych spoczywa ciężar odpowiedzialności za przygotowanie programów wdrożeniowych i późniejsze monitorowanie zjawisk. Problematyka badawcza jest nader rozległa, począwszy od roli instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo w strukturze państwa, poprzez zakres stawianych zadań, nową filozofię i strategię przeciwdziałania patologii, aż po oceny skuteczności i jakości pracy. W wyniku transformacji ustrojowej w 1989 r. na wszelkie organizacje zaczęły oddziaływać nowe siły zewnętrzne z otoczenia ogólnego i celowego organizacji, a także siły wewnętrzne². Przede wszystkim zaczęły oddziaływać zupełnie inaczej siły prawno-polityczne, a także cały zespół elementów związanych z wymiarem ekonomicznym, technicznym, socjokulturowym i międzynarodowym otoczenia organizacji.

Problem pierwszy dotyczył modelu organizacji w państwie demokratycznym z uwzględnieniem zagadnienia bezpieczeństwa. Tutaj wielce przydatne okazały się ustawy i inne przepisy prawne zawarte w tzw. konstytucji gospodarczej. Na tle tych zasad uważa się jednak, że obowiązujące uregulowania administracyjno-prawne w dalszym ciągu wykazują istnienie wielu pojęć z zakresu bezpieczeństwa państwa bez należytego zdefiniowania, wielu instytucji o nakładających się kompetencjach i dużą centralizację zadań w tym zakresie³. Brak jest jednak centralnego ośrodka decyzyjnego do planowania zapobiegania przestępczości i jej zwalczania poprzez ustalanie preferencji - sterowanie pośrednie systemem, ustalanie priorytetów w zwalczaniu niektórych rodzajów przestępstw. Podsystem koordynacji, decydujący o efektywności, jest funkcjonalnie i przestrzennie rozproszony, nie stanowi spójnej ani zamkniętej

¹ T. Cielecki, *Policja - z jakością w XXI wiek*. Warszawa Komenda Główna Policji 2001.

² R. W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*. Warszawa PWN 2000.

³ M. Lisiecki, *Bezpieczeństwo publiczne w ujęciu systemowym*, w: *Materiały Międzynarodowej Konferencji „Bezpieczny Obywatel - Bezpieczne Państwo”*, Lublin 1998, s. 91 - 96

struktury⁴. Poza częściowo nakładającymi się kompetencjami instytucji, walką bardziej 0 indywidualne sukcesy niż działanie w interesie kraju i obywatela - występuje także słaba koordynacja w układzie międzyresortowym, wykonawczym. Nakłada się na to wykonawstwo zadań na rzecz kilku ośrodków decyzyjnych. Trudno uzyskać, charakterystyczny dla dobrego, zorganizowanego działania efekt synergiczny, polegający na osiąganiu przez zespoły ludzkie wyższych efektów niż w przypadku, gdyby każdy członek tego zespołu pracował oddzielnie. Ponadto instytucje wchodzące w skład systemu są zbyt scentralizowane⁵.

Drugim zasadniczym problemem jest ocena reakcji strategicznej kierownictwa organizacji na zmiany otoczenia wywołane transformacją ustrojową. Według wielu autorów, sposób wdrażania nowej strategii związanej z poprawą bezpieczeństwa w tym w działalności gospodarczej należy określić jako dostosowawczy i niekonsekwentny. Jest to już dostateczny argument przemawiający za poszukiwaniem bardziej skutecznych systemów bezpieczeństwa, wymagają tego również przepisy Unii Europejskiej.

34.2. Proces dostosowawczy systemu bezpieczeństwa w działalności gospodarczej w Polsce do uwarunkowań międzynarodowych

Nie ulega wątpliwości w literaturze naukowej konieczność powołania rządowego ogniwa koordynującego system bezpieczeństwa przeciw przestępstwom gospodarczym. Postulaty w tym przedmiocie zgłaszane są przez ekonomistów, prawników, kryminologów, socjologów. Argumenty przemawiają zdecydowanie za takim rozwiązaniem. Praktyka państw Unii Europejskiej oraz zalecenia instytucji międzynarodowych wyspecjalizowanych w badaniu przestępczości i patologii oraz prewencji kryminalnej daje wiele wzorów takich rozwiązań. Rada Europy w Rekomendacji Komisji Ministerialnej zalecała krajom członkowskim powołanie agend zajmujących się prewencją na szczeblach: krajowym, regionalnym i lokalnym. Wychodząc od rezultatów badań wskazujących, że 80% przestępstw zostaje dokonanych w związku z nadarżającą się okazją, zaleca się szczególne zainteresowanie prewencją sytuacyjną poza prewencją społeczną⁶. Deklaracje: montrealaska i paryska Północnoamerykańskiej i Europejskiej Konferencji Bezpieczeństwa w Miastach 1 Prewencji Kryminalnej z 1989 i 1991 r. w głównych swych założeniach mobilizują rządy do tworzenia narodowej prewencji kryminalnej". Uwzględniając narodowe odrębności, przykładowe rozwiązania są różne⁷. Uczestnicy II Międzynarodowej Konferencji Prewencji Kryminalnej Bezpieczeństwo to wspólna sprawa w dniu 8 października 1999 r. wystosowali do Premiera Rządu RP i Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji apel o utworzenie agendy koordynującej na szczeblu rządu przeciwdziałanie patologii społecznej oraz opracowanie Krajowego programu przeciwdziałania przestępczości i zjawiskom patologicznym.

⁴ A. Wiśniewski, *Podejście systemowe w analizie zagadnień prewencyjnej, I Międzynarodowa Konferencja Prewencji Kryminalnej, Legionowo 1998*, s. 5 - 6.

⁵ M. Lisiecki, *Bezpieczeństwo...*, wyd., cyt., s. 96 - 100.

⁶ Por. liczne prace B. Hotysa, A. Krukowskiego, A. Wiśniewskiego, B. Urbana, M. Lisieckiego, A. Batandyłowicza i innych.

⁷ Rekomendacja nr R/87/19 Komisji Ministerialnej do krajów członkowskich o organizacji zapobiegania przestępczości przyjęta w dniu 17 marca 1987r. podczas spotkania zastępców ministrów.

⁸ Materiały IX Kongresu Prewencji Kryminalnej i Traktowania Sprawców, A/COF, 169/10. Kair 1995. A. Balandynowicz, *Zapobieganie przestępczości*. Warszawa 1998.

Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 5 listopada 1999 r. w sprawie nadania statutu Ministerstwu Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz decyzja Ministra z dnia 23 listopada 1999 r. wprowadzająca regulamin organizacyjny, utworzyły nowy Departament Porządku Publicznego. Departament zajmując się sporządzaniem analiz i prognozy stanu bezpieczeństwa, porządku oraz sprawności funkcjonowania organizacji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo. W strukturze departamentu jest Wydział Analiz i Prognoz. Wydział Funkcjonowania Struktur Porządku Publicznego i Wydział Współpracy z Instytucjami Pozarządowymi. Można tę strukturę uznać za pierwszy element koordynacyjny na szczeblu resortu. Bez utworzenia organu decyzyjnego, w postaci agendy ponadresortowej, rozwiązanie będzie miało bardzo ograniczoną skuteczność.

Dopiero utworzenie tych dwóch poziomów koordynacji przeciwdziałania patologii może stworzyć właściwe przesłanki do opracowania odpowiedniej krajowej strategii przeciwdziałania patologii społecznej na okres 10-15 lat. Bez takiego programu strategicznego większość działań organizacji układu przeciwdziałania będzie z reguły dostosowawcza, nastawiona na uzyskanie doraźnych rezultatów.

Trzecim elementem oceny jest poziom i tendencje rozwoju przestępczości oraz innych patologii w czasie realizowania strategii, jako rezultat jej skuteczności. Normalnym zjawiskiem w kryminologii, znanym od czasu sformułowania przez E. Ferriego prawa nasycenia kryminalnego, jest fakt dostosowania się przestępczości do zmian w funkcjonowaniu społeczeństwa i jego ekonomiki. W okresie transformacji należało oczekiwać nasilenia patologii do poziomu zachodnioeuropejskiego i stopniowego przekształcania się przestępczości oraz innych patologii w kierunku modelu północnoamerykańskiego. Prognozowane zjawisko wystąpiło i obecnie jesteśmy w fazie tworzenia się nowego modelu przestępczości w aspekcie ilościowym, a głównie jakościowym.

Jedynym racjonalnym wyjściem, zalecanym dla rządów państw w takiej sytuacji przez E. Durkheima, było podjęcie radykalnego przeciwdziałania prewencyjnego. Takim działaniem było przyjęcie nowoczesnej strategii prewencyjnej jako równoległej do represyjnej strategii zwalczania przestępczości. Nowa strategia wymagała wsparcia prawnego, organizacyjnego i finansowego rządu RP. Problemy ekonomiczne młodego państwa uniemożliwiły uzyskanie dostatecznych zasobów materialnych.

Przestępczość jest tą sferą patologii społecznej, która wraz z początkiem zmian politycznych i gospodarczych zmieniała się najgwałtowniej. Największy wzrost przestępczości nastąpił w latach 1989-1990. W ciągu zaledwie jednego roku przestępczość ogółem wzrosła o 60%. Jeśli chodzi o przestępczość gospodarczą to suma szacowanych strat jest wielokrotnie wyższa od strat wynikających z przestępczości kryminalnej. Z uwagi na płynną i cienką granicę między przestępczością a normalnym obrotem gospodarczym efektywność organów ścigania jest tutaj znacznie ograniczona. Drugim zjawiskiem jest wzrastający udział przestępczości zorganizowanej, o charakterze również międzynarodowym.

Z porównań międzynarodowych wynika", że Polska znajduje się wśród krajów o stosunkowo niskiej przestępczości. W gronie porównywalnych 28 państw zajmując bowiem 10 miejsce we współczynniku zabójstw, 22 we współczynniku przestępstw agresywnych i 24 we współczynniku kradzieży z włamaniem do mieszkań.

A. Siemaszko przyczyn wzrostu przestępczości gospodarczej dopatruje się w sferze materialnej i niematerialnej.

W sferze materialnej wymienia:

- spadek efektywności pracy organów ścigania związanym m.in. ze spadkiem liczby fachowców, trudnościach w szybkim przeszkoleniu nowych kadr, utratą siatki dotychczasowych informatorów i obniżeniu nakładów na te organy,
- bezrobocie, dochodzące w wielu obszarach kraju do 30% siły roboczej, pauperyzację dużych grup społeczeństwa.

W sferze niematerialnej wymienia:

- osłabienie kontroli (formalnej i nieformalnej) w organach ścigania i przedsiębiorstwach,
- chaos normatywny zarówno w sferze prawa, jak i wzorów wartości (popularne porzekadło: pierwszy milion trzeba ukraść), zwiększa to podatność na przestępcze wzory zachowań".

Reasumując rozważania na temat poprawy stanu bezpieczeństwa i dostosowania systemu do standardów unijnych i odnosząc je do programów dotychczasowych należy zająć stanowisko krytyczne: żaden z nich nie spełnia kryteriów, jakie można przed takimi programami postawić. Niemożność opracowania pełnego rządowego programu przeciwdziałania przestępczości i innym patologiom w Polsce wynika z braku instytucji, która byłaby w stanie opracować pełną diagnozę zagrożeń w perspektywie kilkunastu lat, strategię działań państwa, a nie resortu czy policji, oraz koordynować działania resortów w tym przedmiocie.

34.3. Bezpieczne Świętokrzyskie - a przestępczość w gospodarza

Bezpieczeństwo jednoznacznie kojarzy się z porządkiem, spokojem oraz zdolnością do zorganizowanego i szybkiego reagowania wobec wszelkich naruszeń prawa. Dzisiaj nikt już nie ma wątpliwości, że narastającej fali przemocy nie zdoła zatrzymać samodzielnie ani policja, ani żadna inna instytucja stojąca na straży porządku prawnego. Nasze bezpieczeństwo zależy od prowadzenia wspólnej polityki przeciwdziałania zagrożeniom, do czego konieczne jest m.in. zmobilizowanie całego potencjału społeczności lokalnej i skoncentrowanie wielu rozproszonych działań w jeden, zorganizowany nurt. Tworzenie bezpiecznego regionu jest przedsięwzięciem, którego nie da się zrealizować w krótkim czasie. Nie może być zlepkiem indywidualnych poczynań różnych podmiotów, ale procesem zorganizowanym, podporządkowanym określonej programowi. Brak kompleksowych i skutecznych programów na szczeblu centralnym spowodował potrzebę utworzenia w społeczności lokalnej odpowiednich inicjatyw. Jedną z nich jest program Bezpieczne Świętokrzyskie. Program ten nie należy traktować jako kolejnego programu obok (lub co gorsza zamiast) innych programów profilaktycznych w województwie świętokrzyskim. Jest on raczej płaszczyzną współdziałania, na której wszelkie inicjatywy na rzecz bezpieczeństwa mogą znaleźć wsparcie techniczne, organizacyjne i finansowe. Organizatorzy zakładają, że najlepsza będzie sytuacja, w której każda organizacja, instytucja, przedsiębiorstwo, a nawet pojedynczy mieszkaniec regionu odnajdzie sens i miejsce w podejmowaniu inicjatyw na rzecz poprawy bezpieczeństwa.

¹ A. Siemaszko, *Atlas...*, wyd., cyt., s. 170 - 172.

Warunkiem skutecznej realizacji tego programu jest dobra jego znajomość i akceptacja przez członków społeczności lokalnych.

Aby stwierdzić, czy region świętokrzyski jest niebezpieczny, należy wskazać jakie jest realne zagrożenie przestępczością. W latach dziewięćdziesiątych doszło do gwałtownego pogorszenia się stanu bezpieczeństwa i porządku publicznego. Wyrażało się to rosnącą z roku na rok liczbą przestępstw i wykroczeń oraz pojawieniem się nowych, nieznanych dotychczas rodzajów przestępstw. Wydaje się, że w dziedzinie przestępstw gospodarczych należy liczyć się z dużym wzrostem przestępstw w obrocie kapitałowym i bankowym, ukrywaniem dochodów i działalność w szarej strefie oraz w czarnej poprzez wzrost korupcji i zorganizowanych grup przestępczych w tym mafii.

Wszelkie oczekiwane i pożądane zmiany w kraju w całości lub wybranych jego dziedzinach (np. gospodarczej, zapobieganiu przestępczości itp.) wymagają równoległych przeobrażeń na trzech podstawowych płaszczyznach:

- na płaszczyźnie struktur społecznych - gdyż życie społeczne nie toczy się ani w próżni, ani w świecie wirtualnym, lecz w rzeczywistym świecie stosunków i układów społecznych (muszą się więc zmieniać struktury ustrojowe, gospodarcze, wzajemne powiązania organizacyjno-prawne między poszczególnymi dziedzinami życia społecznego itp.),
- na płaszczyźnie instytucji - chodzi tu o zatrudnionych, o ich interesy, zobowiązania w przedsiębiorstwach, bankach itp.,
- na płaszczyźnie świadomości społecznej - jednostkowej i zbiorowej.

Tej prawidłowości podporządkowane są wszelkie zmiany społeczne. Jednakże oczekiwane zmiany nigdy nie nastąpią, jeżeli dokonywać się będą przemiany na jednej lub tylko na dwóch płaszczyznach, nie zaś równoległe na wszystkich trzech: w sferze struktur, instytucji i świadomości.

Są liczne przykłady, że wiele dobrych programów nie zostało pomyślnie zrealizowanych, gdyż próbowano je wdrażać z uchybieniem tych prawidłowości. Wydaje się, że program Bezpieczne Świętokrzyskie na wszelkie szanse na skuteczną realizację, gdyż zakłada, że jego cele będą realizowane z uwzględnieniem przeobrażeń:

- na płaszczyźnie struktur społecznych - z poszanowaniem realiów politycznych, ekonomicznych i organizacyjno-prawnych w Polsce i regionie świętokrzyskim,
- na płaszczyźnie instytucji społecznych - zakłada bowiem postępujące zmiany w instytucjach życia społecznego, także w organach kontrolnych i ścigania,
- na płaszczyźnie świadomości jednostkowej i zbiorowej - gdyż dąży do wykorzystania społecznej dezaprobaty wobec przestępczości oraz budowania frontu społecznego sprzeciwu na fundamencie ludzkiej wrażliwości, na potrzebę ładu i bezpieczeństwa.

Jeśli chodzi o konkretne zamierzenia przeciwdziałające przestępstwom gospodarczym program Bezpieczne Świętokrzyskie wychodzi z założenia, że w ramach tego rodzaju przestępstw mamy do czynienia z reguły z przestępstwami „bez ofiar”. Jest ona ukierunkowana na zdobycie mienia w znacznych rozmiarach, polega na oszustwach, niepłaceniu należności podatkowych, wyłudzeniu podatku VAT lub tzw. „praniu brudnych pieniędzy” pochodzących ze zorganizowanej przestępczości. Biorąc pod uwagę dynamikę przestępczości gospodarczej oraz przystąpienie Polski do Unii Europejskiej należy przypuszczać, że przestępstwa te będą wykazywały tendencję wzrostową.

Program Bezpieczne Świętokrzyskie zakłada wdrożenie następujących kierunków zapobiegawczych:

- ściśle przestrzeganie procedur rejestracji podmiotu gospodarczego,
- dostosowanie prawa bankowego do zmienionych realiów życia gospodarczego,
- zmniejszenie możliwości wykorzystania sfałszowanych dokumentów w operacjach bankowych,
- ścisła współpraca między ZUS, Urzędami Skarbowymi, Urzędem Kontroli Skarbowej, Państwową Inspekcją Pracy i policją w zakresie ujawniania przypadków naruszeń obowiązujących norm prawnych,
- usprawnienie przepływu informacji pomiędzy instytucjami prowadzącymi działalność bankową, ZUS, organami skarbowymi a policją
- utworzenie Agencji Informacji Finansowej, której zadaniem byłoby gromadzenie, przetwarzanie i wymiana informacji w celu wyeliminowania zjawiska prania brudnych pieniędzy,
- wyeliminowanie przemytu i nielegalnego wwozu do Polski towarów akcyzowych.

Główni realizatorzy przedsięwzięć profilaktycznych:

- policja,
- urzędy skarbowe,
- organy rejestrujące podmioty gospodarcze,
- PIH we współpracy z bankami, urzędami pocztowymi, towarzystwami ubezpieczeniowymi. Sanepidem, PIP,

Dotychczas w województwie świętokrzyskim nie był opracowany żaden program dotyczący omawianej problematyki.

Oczekiwane efekty:

- ograniczenie przemytu nielegalnego alkoholu i wwozu do Polski towarów akcyzowych,
- pomniejszanie strat w budżecie państwa,
- pomniejszanie strat w mieniu osób i instytucji pokrzywdzonych przestępstwami gospodarczymi.

Koordynatorem programu na szczeblu lokalnym jest starosta. Ma on prawo powołać Radę Programową, dzięki której będzie możliwe prowadzenie kompleksowych działań profilaktycznych,

Autorzy programu Bezpieczne Świętokrzyskie zdają sobie sprawę, że o powodzeniu decydować będzie wdrażana równoległe do tego programu strategia rządowa.

Uwagi końcowe

Wszelkie programy stawiające sobie za cel opanowanie przestępczości nie mogą zastąpić różnorodnych przedsięwzięć z dziedziny budowania ładu gospodarczego. Program Bezpieczne Świętokrzyskie jest przejawem strategii profilaktycznej, w której stawiany jest cel pomniejszania negatywnych zjawisk m.in. w przedsiębiorstwach. Ale obok tej strategii profilaktycznej, nazwijmy ją doraźnej, zwalczającej nieprawidłowości powinna istnieć i być wciąż doskonała strategia budowania kultury organizacyjnej

i społecznego ładu. Mówiąc krótko, innych zabiegów wymaga kształtowanie postaw, zachowań, a innych doraźne zwalczanie zła także w działalności gospodarczej.

Bibliografia

1. Baładynowicz A, *Zapobieganie przestępczości*. Warszawa 1998.
2. Cielecki T., *Policja - z jakości w XXI wiek*, KG Policji, Warszawa 2001.
3. Griffin R. W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 2000.
4. Lisiecki M., *Bezpieczeństwo publiczne w ujęciu systemowym*, Lublin 1998.
5. Siemaszko i inni, *Atlas przestępczości w Polsce*, KG Policji, Warszawa 1999.

Summary

Enterprise safety as in the example of Safe Świętokrzyskie programme

None of the programmes that aim at controlling criminality can **Substitute** for various activities to build economic law and order. The programme „Safe Świętokrzyskie” is a sign of a preventive campaign against negative occurrences, for examples **in** enterprises. However, apart from that preventive strategy, let us cali it immediate, for fighting with abnormality, the strategy for building organizational culture and social order should exist and be developed all the time. Generally. both shaping attitudes and behaviour require different actions than fighting with a wrong in economic performance.

35. BEZPIECZEŃSTWO SYSTEMÓW BANKOWOŚCI ELEKTRONICZNEJ

Systemy bankowości elektronicznej stały się na przestrzeni ostatnich dwóch dziesięcioleci, a od połowy lat 90-tych także w Polsce, podstawowym narzędziem komunikacji pomiędzy przedsiębiorstwem a jego bankiem w zakresie bieżącej ich współpracy. Pierwotnie zadaniami stawianymi przed instalowanymi na firmowych komputerach aplikacjami bankowości elektronicznej (zwanymi też dalej systemami EB) było przekazywanie zleceń płatniczych do banku w formie elektronicznej oraz pobieranie tą drogą informacji o księgowanych na rachunku firmy transakcjach. Z czasem funkcjonalność systemów EB zwiększała się, a wraz z nią zmieniała się także ich budowa, zakładające grupowanie funkcji z tego samego zakresu w osobne moduły. Równoległy rozwój elektronicznych systemów finansowo-księgowych, systemów kadrowych i zintegrowanych systemów wspierania zarządzania wymusił też integrację z nimi systemów bankowości elektronicznej i idącą za tym standaryzację formatów wymiany danych.

W ostatnich latach motorem rozwoju bankowości elektronicznej było wykorzystanie platformy internetowej. Wiele banków podjęło wyzwanie stworzenia wielofunkcyjnych i bezpiecznych systemów EB, gdzie komunikacja pomiędzy przedsiębiorstwem a bankiem nie jest nawiązywana w oparciu o tradycyjne łącze modem-modem, lecz następuje ona poprzez udostępnianą przez bank stronę internetową. Wiąże się też z tym druga podstawowa różnica pomiędzy tradycyjnymi aplikacjami EB, opartymi na systemach operacyjnych DOS/Windows i instalowanymi w lokalnym środowisku sieciowym danej spółki systemami internetowymi, którą jest wykorzystanie standardowego oprogramowania, jakim jest obecnie przeglądarka internetowa. Rozwiązania internetowe cechuje też znacznie większa dostępność, korzystanie z systemu EB nie jest bowiem ograniczone do miejsca, w którym system został zainstalowany, ewentualnie dostępem do sieci LAN (ang. *local area network*) przedsiębiorstwa, lecz korzystanie uwarunkowane jest jedynie dostępem do łącza internetowego.

Pojawienie się korporacyjnych systemów bankowości internetowej miało szczególne znaczenie dla zarządzania grupami kapitałowymi. Ich wymagania względem systemów EB wykraczają znacznie poza wymagania samodzielnego przedsiębiorstwa. Istotnym jest m.in., aby wykorzystywane w grupie systemy bankowości elektronicznej:

- oferowały dostęp do wspólnej dla wszystkich uczestników grupy bazy danych w czasie rzeczywistym, równoległe i bez względu na ich lokalizację geograficzną,
- zapewniały możliwość elastycznej konfiguracji praw dostępu w oparciu o rachunki bankowe, ich moduły i dostępne w nich funkcje,
- były zintegrowane z wykorzystywanymi w grupie systemami finansowo-księgowymi, wspierania zarządzania, zarządzania skarbem i kadrowymi.

Korzystanie z bankowości elektronicznej niesie ze sobą pewne ryzyka, przede wszystkim wynikające z możliwości bezprawnego przechwycenia poufnych danych, ich usunięcia, jak również modyfikacji. Stąd przedsiębiorstwo / grupa kapitałowa decydując o wyborze bankowości elektronicznej nie może kierować wyłącznie jej funkcjonalnością, dostępnością, łatwością obsługi, ale musi też brać pod uwagę wbudowane w nią zabezpieczenia, tak aby zapewniały one odpowiedni poziom bezpieczeństwa przechowywanych i wymienianych pomiędzy nim / jej spółkami a bankiem danych.

Wystosowana przez Generalny Inspektorat Nadzoru Bankowego Rekomendacja dotycząca zarządzania ryzykami towarzyszącymi systemom informatycznym i telekomunikacyjnym używanym przez banki określa m.in. mechanizmy kontroli bezpieczeństwa dotyczące bankowości elektronicznej i wymienia powinności banku w tym zakresie. Należą do nich:

- potwierdzenie tożsamości i upoważnień klientów celem zweryfikowania, że dana próba dostępu do systemu jest uprawniona,
- stosowanie metod autoryzacji transakcji, które uniemożliwiają ich późniejsze zanegowanie przez zleceniodawcę,
- środki zapewniające integralność zleconych i przechowywanych transakcji, tzn. że nie mogą one zostać zmienione bez autoryzacji,
- środki służące ustaleniu dokładności, kompletności i wiarygodności transakcji i informacji przekazywanych za pośrednictwem elektronicznych kanałów dystrybucji,
- środki umożliwiające adekwatny podział i kontrolę praw w zakresie obsługi systemu, w tym praw autoryzacyjnych,
- powinność zachowania poufności danych przekazywanych poprzez system bankowości elektronicznej i w nim przechowywanych.

Można uznać, że wymienione powyższe punkty pokrywają ogólne wymagania wobec bezpieczeństwa systemów EB. Jakże przed bankami stawiają przedsiębiorstwa i grupy kapitałowe. Oprócz tego każda spółka / grupa może definiować pewne specyficzne wymogi mające swoje źródło w wewnętrznych uregulowaniach zabezpieczających prowadzenie działalności gospodarczej. Przykładowo, dla grup kapitałowych ogromne znacznie może mieć możliwość elastycznej konfiguracji praw dostępu do wspólnego dla wszystkich spółek systemu EB. Oprócz rozbicia praw na prawa do podglądu, edycji i autoryzacji, grupa oczekuje takiej konfiguracji, aby użytkownicy w spółce-matce mieli dostęp do rachunków bankowych więcej niż jednej spółki, zaś użytkownicy z poszczególnych spółek wyłącznie do rachunków swojej spółki.

Sposoby, w jaki autorzy systemów bankowości elektronicznej odpowiadają na stawiane przed nimi wymogi względem ich bezpieczeństwa, zostaną przedstawione na przykładzie dwóch dostępnych na rynku bankowym rozwiązań. System MultiCash został stworzony przez niemiecką firmę informatyczną Omikron Systemhaus GmbH & CO. Jest on aplikacją instalowaną w środowisku Windows i oferuje go w Polsce kilka banków, które wykupiło stosowną licencję. Natomiast system db-direct internet jest autorskim rozwiązaniem Deutsche Bank AG, który w Polsce oferowany jest wyłącznie przez Deutsche Bank Polska S.A. Do korzystania z niego wymagana jest przeglądarka internetowa.

Tabela 35.1

Zabezpieczenia systemu MultiCash

Wymogi bezpieczeństwa	Wykorzystane rozwiązania
Weryfikacja tożsamości i uprawnień	a) Każdy użytkownik ma swój identyfikator i swoje hasło (system wymusza zmianę po jego wygaśnięciu). b) System sprawdza lokalnie poprawność ID i hasła przy logowaniu. Po kilku nieudanych próbach wejścia do systemu użytkownik zostaje zablokowany. c) System (po stronie serwerów bankowych) sprawdza

	<p>prawa przy autoryzacji i nawiązywaniu transmisji z bankiem.</p>
<p>Autoryzacja, integralność i niezaprzeczalność zleceń</p>	<p>a) W oparciu o (przynajmniej jeden) podpis elektroniczny. Metoda asymetryczna <i>RSA</i> z kluczem prywatnym (dostępny tylko dla danego użytkownika) i publicznym (przechowywanym na serwerze bankowym, sprawdzającym autentyczność podpisu). Klucz prywatny ma długości 768 lub 1024 bit (w zależności od wersji). Podpisanie danego zlecenia powoduje wyliczenie skrótu zlecenia (tzw. <i>hash</i>, ciągu znaków charakterystycznego dla danego zlecenia), który jest szyfrowany kluczem prywatnym i przesyłany wraz ze zleceniem. Serwer bankowy wylicza skróty z otrzymanego zlecenia i porównuje go z otrzymanym skrótem. W przypadku jakichkolwiek rozbieżności zlecenie zostaje odrzucone.</p> <p>b) Klucz prywatny może być przechowywany na dyskietce lub karcie procesorowej.</p> <p>c) Klucz prywatny jest zabezpieczony hasłem.</p>
<p>Zabezpieczenie transmisji danych</p>	<p>a) Plik <i>BPD</i>, po którym Bank identyfikuje (indywidualne) prawo użytkownika do transmisji danych.</p> <p>b) Hasło do nawiązania transmisji.</p> <p>c) Szyfrowanie transmisji metodą symetryczną <i>3DES</i>.</p>
<p>Podział i kontrola praw dostępu</p>	<p>a) System pozwala przypisać prawa każdego z użytkowników do poszczególnych funkcji w nim dostępnych osobno (lub grupowo). W tym różnych typów sesji transmisyjnych (np. dla płatności krajowych, zagranicznych). Prawa mogą być ustawiane per rachunek główny tylko.</p> <p>b) Możliwość tworzenia grup autoryzacyjnych (zakres możliwych kombinacji podpisów autoryzacyjnych, limitów transakcyjnych zależy od banku).</p> <p>c) Ustawienia dotyczące uprawnień autoryzacyjnych na serwerze bankowym i ich kontrola podczas przesyłania zleceń. Ich zmiana wymaga odpowiedniego złożenia odpowiedniego zlecenia formalnego i podpisania aneksu do umowy o db-direct internet.</p> <p>d) Wydzielenie praw administracyjnych. Administrator systemu może wprowadzać nowych użytkowników, nadawać im prawa, ustawiać inne parametry systemu. Nie może on zmieniać praw do autoryzacji.</p>
<p>Poufność danych</p>	<p>a) Baza danych w formie plików tekstowych przechowywanych lokalnie lub na firmowym serwerze. Jej zabezpieczenie zależy od lokalnych zabezpieczeń dostępu do komputera użytkownika i serwera.</p> <p>b) Zabezpieczenie transmisji danych.</p> <p>c) Lokalne logi systemowe rejestrują wszelkie czynności dokonywane przez użytkowników w systemie. Logi są edytowalne.</p> <p>d) Możliwość ograniczenia dostępu do systemu tylko do określonych godzin.</p>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów informacyjnych dostępnych na stronach internetowych: <http://www.fortisbank.com.pl/multicash7MuUiCashSecurity.html>, http://www.bph.pl/res/docs/korp/DBE/MC/mc_bezpiecznstwo_18012005.pdf

Elementy zabezpieczenia systemu MultiCash w zakresie opisanych powyżej wymogów bezpieczeństwa względem systemów EB prezentuje tabela 35.1.

Zestawienie wymogów bezpieczeństwa i zastosowanych w db-direct internet rozwiązań prezentuje tabela 35.2.

Tabela 35.2

Zabezpieczenia systemu db-direct internet

Wymogi bezpieczeństwa	Wykorzystane rozwiązania
Weryfikacja tożsamości i uprawnień	<ul style="list-style-type: none"> a) Każdy użytkownik ma swój identyfikator i swoje hasło (system wymusza zmianę po jego wygaśnięciu; hasła nie mogą się powtarzać i muszą mieć odpowiednią strukturę znaków alfanumerycznych). b) System sprawdza poprawność ID i hasła przy logowaniu. Po kilku nieudanych próbach wejścia do systemu użytkownik zostaje zablokowany. c) Użytkownik może korzystać tylko z jednej sesji w danym czasie. d) System sprawdza aktywność sesji użytkownika co 30 minut. Brak aktywności przez ostatnie 5 minut powoduje automatyczne z niego wylogowanie. e) Wejście do systemu może być dodatkowo zabezpieczone kluczem prywatnym przechowywanym na dyskietce, karcie procesorowej, nośniku <i>USB</i>. f) Wystawiony przez VeriSign (zewnętrzne, niezależne centrum certyfikacyjne) certyfikat autentyczności zapewnia, że użytkownik jest połączony ze stroną db-direct internet (w <i>Internet Explorer</i> istnienie certyfikatu strony sygnalizowane jest przez ikonę kłódki znajdującą się w prawym, dolnym rogu; klikając na kłódkę można sprawdzić m.in. autentyczność certyfikatu, datę ważności etc.).
Autoryzacja, integralność i niezaprzeczalność zleceń	<ul style="list-style-type: none"> a) W oparciu o (przynajmniej jeden) podpis elektroniczny. Metoda asymetryczna <i>RSA</i> z kluczem prywatnym i publicznym. Klucz prywatny ma długości 1024 bit. (Schemat działania zgodny z opisanym powyżej dla systemu MultiCash). b) Klucz prywatny może być przechowywany na dyskietce, karcie procesorowej lub nośniku <i>USB</i>. c) Klucz prywatny jest zabezpieczony hasłem. d) Transmisja zleceń zabezpieczona <i>SSL 128 bit</i>. e) Dodatkowe zabezpieczenia wymiany danych z systemami zewnętrznymi, np. możliwość określenia katalogu, z którego db-direct internet będzie bezpośrednio pobierał pliki z płatnościami, jak również określenia czasu jego pobrania, tak aby pomiędzy wygenerowaniem pliku a jego importem do systemu EB nie mógł on być przez nikogo zmieniony.
Zabezpieczenie transmisji danych	<ul style="list-style-type: none"> a) Wejście do systemu powoduje uruchomienie protokołu komunikacyjnego <i>SSL 128 bit</i>, który szyfruje wszelkie dane wymieniane pomiędzy przeglądarką a serwerem bankowym; w momencie nawiązania połączenia następuje ustalenie algorytmów oraz kluczy szyfrujących, stosowanych następnie przy przekazywaniu danych

	<p>między przeglądarką a serwerem.</p> <p>b) SSL uwierzytelnia serwer i użytkownika, jak również zapewnia integralności oraz poufności przesyłanych informacji.</p>
Podział i kontrola praw dostępu	<p>a) System pozwala przypisać każdemu z użytkowników (lub grupie użytkowników) osobno prawa do podglądu danych, edycji zleceń i ich autoryzacji. Prawa mogą być przydzielane zarówno do rachunków głównych, jak i do subkont (np. dany użytkownik może mieć dostęp do konta głównego, ale nie mieć dostępu do subkonta placowego).</p> <p>b) Możliwość tworzenia kilku poziomów grup autoryzacyjnych, ograniczania autoryzacji pojedynczych transakcji do pewnych limitów. Możliwość wprowadzenie dodatkowego kroku pomiędzy stworzeniem płatności (lub jej zaimportowaniem) a autoryzacją polegającego na weryfikacji zleceń przez wyznaczonych użytkowników.</p> <p>c) Ustawienia dotyczące uprawnień autoryzacyjnych na serwerze bankowym i ich kontrola podczas przysyłania zleceń. Ich zmiana wymaga odpowiedniego złożenia odpowiedniego zlecenia formalnego.</p> <p>d) Znaczne ograniczenie praw administracyjnych po stronie lokalnych administratorów. Mogą oni tylko ustawiać formaty wymiany danych z systemami zewnętrznymi i przeglądać raporty z działalności użytkowników w systemie. Stworzenie nowych użytkowników, modyfikacje praw obecnych może / mogą być dokonane wyłącznie przez pracowników banku.</p>
Poufność danych	<p>a) Baza danych jest przechowywane na zabezpieczonych systemem typu <i>firewall</i> serwerach bankowych. Żadne informacje nie są przechowywane lokalnie w firmie.</p> <p>b) Transmisja danych zabezpieczona <i>SSL 128 bit</i>.</p> <p>c) System ma wbudowane narzędzia monitorowania działalności jego użytkowników i generuje m.in. nieedytowalne raporty o nieudanych próbach autoryzacji, nieudanych próbach dostępu, szczegółowe raporty o zleceniach (zawierające m.in. informacje o tym, kto je stworzył, zmieniał, autoryzował).</p> <p>d) Możliwość ograniczenia dostępu do systemu tylko do określonych godzin.</p>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów informacyjnych Deutsche Bank A.

Porównując oba systemy bankowości elektronicznej należy podkreślić, że wykorzystanie platformy internetowej wymusiło zastosowanie nowych rozwiązań eliminujących związane z nią ryzyka. Związane jest to przede wszystkim z tym, że baza danych (zawierająca dane przedsiębiorstwa / całej grupy kapitałowej dotyczące transakcji, kontrahentów, ich wyciągi bankowe) przechowywana jest na serwerach bankowych i to bank przejmuje na siebie odpowiedzialność zapewniania jej bezpieczeństwa.

Warto także zwrócić uwagę na inny kierunek rozwoju systemów bankowości elektronicznej i ich zabezpieczeń. W dobie dążenia do automatyzacji przetwarzania informacji i wymiany danych pomiędzy różnymi aplikacjami, powstaje także potrzeba zabezpieczenia importu i eksportu danych do / z systemu EB. Zapisywanie plików

z wymienianymi danymi pomiędzy ich wygenerowaniem a przeniesieniem do docelowego systemu poza systemem źródłowym i docelowym rodzi ryzyko zewnętrznej interwencji i zmiany ich zawartości. Rozwiązania eliminujące to ryzyko dostępne są np. w db-direct internet.

Na bezpieczeństwo bankowości elektronicznej należy jednak spojrzeć szerzej niż tylko z perspektywy elementów zabezpieczających wbudowanych w dany system EB. Wpływają bowiem na nie także zabezpieczenia *software* i *hardware* wykorzystywanego przez bank, zabezpieczenia sieci informatycznej przedsiębiorstwa, ale też procedury korzystania z systemu EB i ich przestrzeganie przez wszystkich zainteresowanych. Po stronie banku dotyczy to przede wszystkim kontroli dostępu serwerów bankowości elektronicznej, przestrzeganie zasady „czterech oczu”, natychmiastowe reagowanie na jakiegokolwiek próby obejścia zabezpieczeń systemu. Po stronie przedsiębiorstwa przestrzegane muszą być procedury korzystania z systemu EB, w tym przechowywania haseł i narzędzi służących generowaniu podpisu elektronicznego, a w przypadku bankowości elektronicznej korzystanie tylko z „pewnych” komputerów, co do bezpieczeństwa których nie ma wątpliwości.

Ponieważ polskie banki, głównie w wyniku silnej obecności zagranicznych instytucji finansowych w tym sektorze, stosunkowo wcześniej rozpoczęły oferowanie systemów bankowości elektronicznych stworzonych za granicą, można powiedzieć, że ogólna ocena bezpieczeństwa dostępnych w naszym kraju systemów EB na tle innych krajów Unii Europejskiej wypada pozytywnie. W najbliższych latach należy się spodziewać dalszego rozwoju korporacyjnych systemów bankowości internetowej. Na pewno polskie banki będą tu mogły w dalszym ciągu korzystać z doświadczeń zagranicznych banków, które prace nad takimi rozwiązaniami rozpoczęły znacznie wcześniej.

Bibliografia

1. **Rekomendacja D dotycząca zarządzania ryzykami towarzyszącymi systemom informatycznym i telekomunikacyjnym używanym przez banki.** Generalny Inspektorat Nadzoru Bankowego, Warszawa 2002.

Summary

Security of Electronic Banking Systems

For two decades, and in Poland since the mid 90-ties, on-going bank-corporate **Cooperation** relies on the communication through electronic banking (EB) **Systems**. Thus, the security of the data exchanged between these two parties has to be assured. The security requirements with regard to EB **Systems** can be summarized as follows: authentication of user access and authorisation rights, data integrity and confidentiality, database protection, flexible user rights differentiation. The detailed comparison of two EB solutions. Windows-based MultiCash application available from several Polish banks and internet-based db-direct internet offered by Deutsche Bank Polska S.A., presented in the paper leads to a conclusion that both of them meet these security requirements. However, stricter security of db-direct internet's database and its advanced integration capabilities cannot be overlooked. Due to the advantages of internet-based corporate EB **Systems** its further development can be expected in the following years. The experience of banks from the European Union having its affiliates in Poland shall facilitate this process in our country.

36. MODEL ANALIZY BŁĘDÓW I EFEKTÓW JAKO METODA KONTROLI STOSOWANA W PRZEDSIĘBIORSTWIE PRODUKCYJNYM.

Streszczenie

Ideą przyświecającą autorom tego artykułu było zaprezentowanie na przykładzie rzeczywistym - jednego z zakładów produkcyjnych międzynarodowego koncernu - istoty i opisu przebiegu wybranej metody kontroli jakości zwanej przez nas - Model Analizy Błędów i Efektów, a znanej najczęściej pod angielską nazwą jako FMEA (Failure Mode and Effect Analysis). Zaprezentowana została zarówno metodologia, jak i procedura stosowana w opisywanym przedsiębiorstwie z uwzględnieniem kolejnych etapów kontroli.

Wstęp

Prowadzenie działalności na rynku, funkcjonującym w oparciu o twarde zasady współzawodnictwa i konkurencji wymusza na wszystkich podmiotach działających w takich warunkach konieczność zapewnienia jak najwyższej jakości oferowanych produktów i usług. Na przestrzeni lat opracowano szereg metod umożliwiających wpływanie na jakość wytwarzanych i oferowanych dóbr i usług poprzez kontrolę i weryfikację wyników produkcji i pracy, a także nieustanne czynności korygujące prowadzące do zapewnienia najwyższej jakości przy danym nakładzie pracy i środków. Metody, o których mowa mają szczególne znaczenie w przypadku przedsiębiorstw produkcyjnych, gdzie jakość jest warunkiem istnienia danego zakładu, firmy, czy korporacji. W przypadku zagadnień produkcyjnych zapewnienie jakości jest możliwe dzięki określeniu ścisłych procedur postępowania skutkujących poprawą jakości.

Niniejsza artykuł traktuje o jednej z metod kontroli jakości - Modelu Analizy Błędów i Efektów określanej jako FMEA, która została przedstawiona na przykładzie jednego z zakładów produkcyjnych międzynarodowego koncernu.

W wyniku historycznych uwarunkowań dokonały się przemiany w postrzeganiu problemów usprawniania procesu działań. Wykształcił się szereg metod i narzędzi wpływających pozytywnie na organizację przedsiębiorstwa. Należą do nich przede wszystkim: Zarządzanie poprzez Jakość (Total Quality Management), Just in Time, Benchmarking, Reengineering. Powstanie nowych technik nie oznacza, że techniki tradycyjne nie są już wystarczające i zostały przez nie zastąpione. Założenia pierwszych technik organizatorskich zostały wzbogacone i unowocześnione. Często stosuje się łączenie technik tradycyjnych z technikami najnowszymi, w zależności od celów, sytuacji i możliwości danego przedsiębiorstwa. Dla różnych przedsiębiorstw cele te będą odmienne, jednak istnieją cele wspólne dla wszystkich firm, takie jak zgodność działań z obowiązującymi przepisami prawa, rzetelnością prowadzenia księgowości i przygotowania sprawozdań finansowych, czy zapewnienie wyznaczonego poziomu jakości produktów i usług.

W celu zapewnienia właściwego przebiegu wszystkich istotnych dla przedsiębiorstwa procesów stosuje się kontrolę wewnętrzną, tzw. system kontroli wewnętrznej funkcjonujący na bazie procedur i metod realizujących jej cele. Rozróżniamy dwa podstawowe składniki systemu kontroli wewnętrznej, które są

realizowane w sposób niezależny poprzez kontrolę funkcjonalną oraz instytucjonalną¹. Kontrola funkcjonalna jest realizowana przez wszystkich pracowników i związana jest z jakością i poprawnością realizowanych przez niego działań. Do kontroli funkcjonalnej zalicza się również kontrolę prowadzoną przez kadre kierowniczą i przełożonych oraz kontrola wynikająca z zasad organizacyjnych funkcjonujących w danym przedsiębiorstwie. Kontrola instytucjonalna prowadzona jest przez specjalną komórkę organizacyjną, której pracownicy posiadają odpowiednią wiedzę i kwalifikacje do realizacji zadań związanych z kontrolą. Działania w ramach kontroli instytucjonalnej należą do zadań monitorowania poprawności systemu kontroli wewnętrznej. Każde przedsiębiorstwo, niezależnie od wielkości, posiada uregulowany i przyjęty mechanizm realizowania i kontrolowania działań związanych z jego działalnością. W małych przedsiębiorstwach opracowany w trakcie doświadczeń działalności system może zapewniać skuteczną realizację zadań, lecz są to metody nieformalne i nieudokumentowane. Określono więc normy związane z systemem jakości, które określają te cechy, które mogą mieć znaczący wpływ na realizację przez firmę zobowiązań w sposób szybki i profesjonalny, ale przede wszystkim skuteczny i zgodny z oczekiwaniami. Wraz z powstaniem systemów jakości nastąpiło stopniowe ich rozpowszechnienie i w chwili obecnej możliwość udokumentowania przez przedsiębiorstwo wdrożenia systemu jakości jest istotnym atutem w działaniach marketingowych i w walce o klienta. Coraz częściej również kontrahenci i potencjalni klienci zwracają uwagę na to zagadnienie. Wynika to głównie z świadomości i przekonania, że do firm w których wdrożono system jakości można mieć zaufanie i są to firmy profesjonalne. Systemy jakości zostały opracowane w celu oceny, w jaki sposób i w jakim celu realizowane są działania, jak również do rejestracji wyników tych działań, w celu wykazania i udokumentowania sposobu i faktu realizacji

się: ISO, HACCP, AQUAP, QS., QFD, FMEA, DOE, SPC.¹

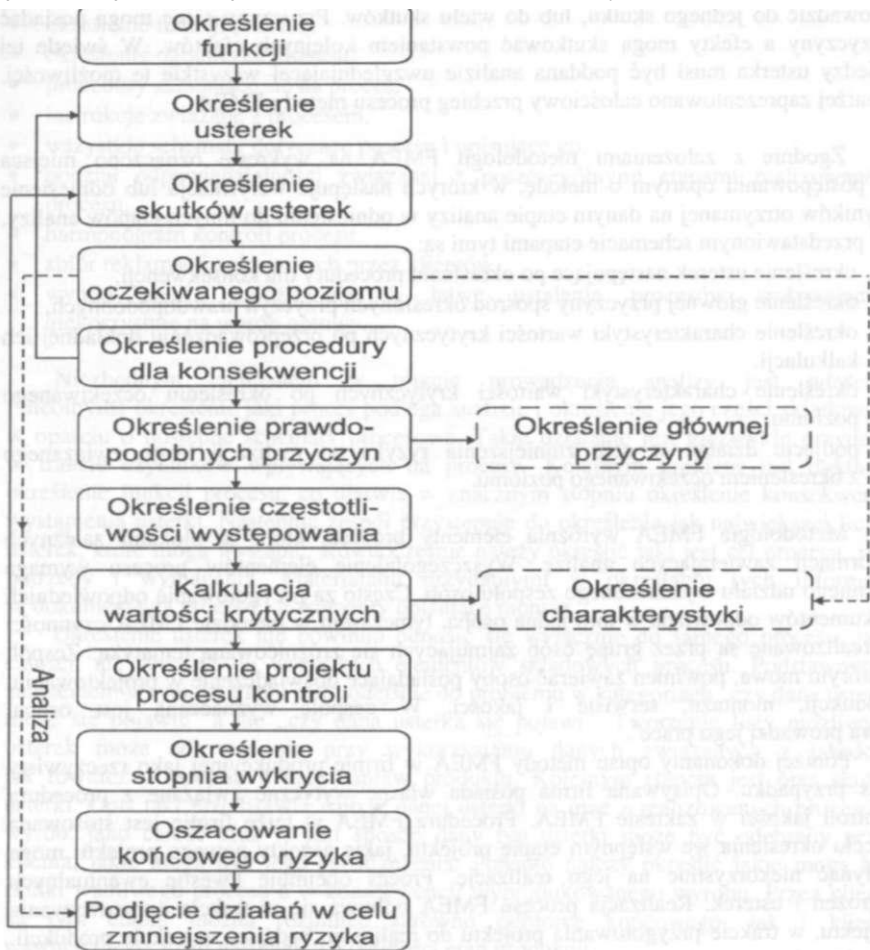
W nawiązaniu do tematu artykułu skoncentrujemy się na jednej z w/w systemów norm - metodzie FMEA (Failure Mode and Effect Analysis), która bywa również określana jako FMECA (Failure Mode and Criticality Analysis) lub AMDEC (Analys des Modes de Defaillance et Leurs Effets). Pierwsze zastosowania metody miały miejsce w Stanach Zjednoczonych w latach sześćdziesiątych dla celów astronautyki. Niektóre źródła podają, że opracowanie metody nastąpiło w siłach zbrojnych Stanów Zjednoczonych jako „Procedures for Performing a Failure Mode, Effects and Criticality Analysis w listopadzie 1949 roku”. Dla celów astronautyki FMEA była wykorzystywana do weryfikacji projektów wybranych elementów statków kosmicznych w celu zapewnienia bezpieczeństwa załogi. Początki stosowania metody w Europie nastąpiły w latach siedemdziesiątych, gdzie znalazła zastosowanie w przemyśle chemicznym i elektronicznym, jednak największa dynamika jej stosowania miała miejsce w przemyśle samochodowym. Lata dziewięćdziesiąte przyniosły włączenie zasad FMEA do normy ISO 9000 i QS 9000 dedykowanej dla przemysłu samochodowego.

Głównym założeniem metody jest analityczne określenie zależności przyczynowo skutkowych występowania usterek produktów. Zgodne z tymi założeniami analiza FMEA musi uwzględniać stopień ryzyka. Celem metody jest regularne i dokładne określanie potencjalnych usterek produktów i procesów związanych z ich wytworzeniem a w rezultacie zmniejszanie ryzyka ich występowania lub całkowite zapobieganie ich występowaniu. Wykorzystanie metody umożliwia niestanne

¹ R. W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa, 2004, s. 658.

² P. Palady, *FMECA history*. FMECA.COM, Briarwood. 2001, s. 1.

doskonalenie procesów produkcji i produktów dzięki wykonywaniu kolejnych analiz i wprowadzaniu poprawek wynikających z efektów analiz. Badania, o których mowa są doskonałym źródłem informacji o usterekach lub możliwościach ich wystąpienia, jak również źródłem pomysłów wpływających na zwiększenie jakości i funkcjonalności produktów. Jej wykorzystanie jest możliwe zarówno w procesach produkcji masowej jak i jednostkowej. Analiza FMEA może być realizowana zarówno

Rys. 36.1. Schemat ideowy metody FMEA

Źródło opracowanie własne

dla gotowego produktu, ale z powodzeniem może odnosić się do elementów składowych produktu, procesu technologicznego, czy wybranej operacji składającej się na proces produkcji¹.

Podstawowe założenia metody mówią o występowaniu usterek po wystąpieniu ich przyczyn a przed nastąpieniem skutków. Zrozumienie tych zależności i właściwe

¹ B. Soliński. *FMEA. Analiza przyczyn wadliwości i krytyczności wad*, AGH, Kraków, s. 2.

rozróżnienie przyczyn i skutków od samej usterki jest często trudne i skomplikowane. W niektórych przypadkach, w zależności od kontekstu sytuacji, dane wydarzenie może być jednocześnie i przyczyną, skutkiem i usterką. Świadomość tego faktu i odpowiednie przygotowanie pozwala na właściwą analizę FMEA. W praktyce większość stosowanych systemów nie opiera się na prostym modelu przyczynowo-skutkowym. Pojedyncza przyczyna może wywołać grupę skutków, kombinacja przyczyn może prowadzić do jednego skutku, lub do wielu skutków. Przyczyny same mogą posiadać przyczyny a efekty mogą skutkować powstaniem kolejnych efektów. W świetle tej wiedzy usterka musi być poddana analizie uwzględniającej wszystkie te możliwości. Poniżej zaprezentowano całościowy przebieg procesu metody FMEA.

Zgodnie z założeniami metodologii FMEA na wykresie oznaczono miejsca w postępowaniu opartym o metodę, w których następuje weryfikacja lub odniesienie wyników otrzymanej na danym etapie analizy w odniesieniu do innych etapów analizy. W przedstawionym schemacie etapami tymi są:

- określenie usterek następujące po określeniu procedury dla konsekwencji,
- określenie głównej przyczyny spośród określonych przyczyn prawdopodobnych,
- określenie charakterystyki wartości krytycznych po przeprowadzeniu dokładnej ich kalkulacji,
- określenie charakterystyki wartości krytycznych po określeniu oczekiwanego poziomu,
- podjęcie działań w celu zmniejszenia ryzyka po realizacji etapu związanego z określeniem oczekiwanego poziomu.

Metodologia FMEA wyróżnia elementy procesu, które są blokami zależnych informacji zawierających analizę. Wyszczególnienie elementów procesu wymaga czynnego udziału wyznaczonego zespołu osób. Często za przygotowanie odpowiednich dokumentów odpowiada w nim jedna osoba, tymczasem w metodzie FMEA czynności te realizowane są przez grupę osób zajmujących się zróżnicowaną tematyką. Zespół, o którym mowa, powinien zawierać osoby posiadające doświadczenie w projektowaniu, produkcji, montażu, serwisie i jakości. W zespole wyznaczana jest osoba, która prowadzi jego pracę⁴.

Poniżej dokonamy opisu metody FMEA w firmie produkcyjnej jako rzeczywisty opis przypadku. Opisywana firma posiada własne wytyczne związane z procedurą kontroli jakości w zakresie FMEA. Procedura FMEA w tej firmie jest stosowana w celu określenia we wstępnym etapie projektu, jakie aspekty nowego projektu mogą wpłynąć niekorzystnie na jego realizację. Proces obejmuje kwestie ewentualnych zagrożeń i usterek. Realizacja procesu FMEA odbywa się w trakcie opracowywania projektu, w trakcie przygotowania projektu do realizacji, bądź też w trakcie produkcji. Przedstawione poniżej przykładowe procedury związane z procesem FMEA są stosowane w trakcie produkcji odborników telewizyjnych.

Pierwszym etapem procesu jest powołanie zespołu FMEA, składającego się z przedstawicieli działów jakości, produkcji, projektów i inżynierii. Zespół jest powoływany przez osobę odpowiedzialną w przedsiębiorstwie za proces FMEA. Powołany w ten sposób zespół zajmuje się w trakcie procesu analizą, oceną i określeniem działań przeciwdziałających dla usterek, których wystąpienie w nim jest możliwe. Poza wymienionymi, do obowiązków zespołu, należy sporządzenie dokumentacji niezbędnej do właściwego określenia wszystkich czynników

⁴ P. Palady, *Identifying FMEA Elements*, FMECA. COM. Briarwood. 2001, s. 1.

wpływających na przebieg danego procesu i umożliwiających możliwie precyzyjne określenie słabych stron tego procesu. Dokumentacja ta nie jest sporządzana przez cały zespół, lecz indywidualnie przez każdego z członków w zakresie własnej specjalizacji. Tak więc członek zespołu będący przedstawicielem działu jakości przygotowuje dokumentację ściśle związaną z jakością. Kompletna dokumentacja powinna zawierać następujące informacje:

- określenie funkcji procesu,
- określenie ograniczeń procesu,
- procedury składające się na proces,
- instrukcje związane z procesem,
- wszystkie schematy dotyczące procesu i opisujące go,
- podział odpowiedzialności związanej z poszczególnymi etapami realizowanego procesu,
- harmonogram kontroli procesu,
- zbiór reklamacji zgłoszonych przez klientów,
- wyniki analiz umożliwiających łatwe ustalenie procesów wpływających niekorzystnie na wyrób gotowy.

Niezbędnym elementem w trakcie prowadzenia analizy jest właściwe i nieomyłne określenie jaki proces podlega analizie i określenie jego części składowych w oparciu o dostępne schematy procesowe. Takie działanie jest niezwykle przydatne w trakcie czynników wpływających na procesy. Kolejnym krokiem jest dokładne określenie funkcji procesu, co ułatwia w znacznym stopniu określenie konsekwencji wystąpienia usterki. Następnie zespół przystępuje do określenia jak największej liczby usterek, które mogą wystąpić. Równocześnie należy określić jaki jest cel procesu, jego potrzeby i wymagania. Materiałami przydatnymi w określaniu tych informacji są dokumentacja procesu i dokumenty opisujące montaż.

Określenie usterek nie powinno odnosić się wyłącznie do samego procesu, jako całości, ale również do wszystkich elementów składowych procesu. Podstawowym założeniem w tym działaniu jest podejście do problemu w kategoriach „czy dana usterka może się pojawić” a nie „czy dana usterka się pojawi”. Tworzenie listy możliwych usterek może odbywać się przy wykorzystaniu danych związanych z jakością jak również w oparciu o listę napraw produktu. Kolejnym etapem jest opis skutku usterki. Opis taki przedstawia wpływ danej usterki na inne z realizowanych procesów, wyrób, jako całość oraz w jaki sposób dany typ usterki może być odebrany przez klienta, jakie mogą być jego spostrzeżenia. Ponadto należy określić jakie mogą być skutki wadliwego procesu a w konsekwencji wyprodukowanego wyrobu. Przez klienta na tym etapie można rozumieć zarówno odbiorcę końcowego, jak i klienta wewnętrznego, czyli następny w kolejności etap produkcji.

Określenie usterek i ich skutków umożliwia przejście do kolejnego etapu, którym jest określenie przyczyn powstania usterek. Jest to czynność bardzo trudna, ponieważ w dużej ilości przypadków pojawiają się przyczyny, które mają znikomy wpływ na wystąpienie danej usterki, lub same są skutkiem wcześniejszych przyczyn. Dlatego też precyzyjne określenie faktycznego źródła usterki jest działaniem bardzo trudnym. Zespół FMEA na tym etapie może się posiłkować opracowaniem schematu przyczynowo-skutkowego. Po określeniu przyczyn występowania usterek zespół ma za zadanie dokonanie kontroli. Jej zadaniem jest określenie metod, mających zapobiec wystąpieniu usterki, lub wady procesu a w efekcie produktu. Kontrola ma również za zadanie stworzenie warunków do wykrycia usterki, czyli pomoc w wykryciu usterki.

W trakcie kontroli każdemu z procesów realizowanych na danym etapie prac przypisywana jest ocena odpowiadająca prawdopodobieństwu wystąpienia usterki na danym etapie. Ocena wyrażona jest w punktach w skali od 1 do 10. Najmniejsza ilość punktów oznacza, że prawdopodobieństwo wystąpienia usterki na danym etapie produkcji jest bliskie zeru. Wzrost ilości punktów oceny powoduje zwiększenie się prawdopodobieństwa wystąpienia usterki. Ostatecznie liczba punktów większa od 8 jest jednoznaczna ze stwierdzeniem, że w danym procesie usterka wystąpi z całą pewnością. Takie określenie możliwości procesu i ocena prawdopodobieństwa wystąpienia usterki umożliwia podjęcie prac nad opracowaniem nowych metod realizacji procesu, jego zmiany, zastąpienia, lub wykluczenia z przebiegu procesów produkcyjnych. Dzięki punktowej ocenie ryzyka możliwe jest precyzyjne określenie, które procesy należy poddać zmianom w pierwszej kolejności a które nie są pilne w takim stopniu.

Kolejnym etapem pracy kontroli zespołu FMEA jest określenie prawdopodobieństwa wykrycia usterki w trakcie, lub bezpośrednio po zakończeniu procesu produkcji. Podobnie jak w przypadku oceny prawdopodobieństwa wystąpienia usterki zespół FMEA określa prawdopodobieństwo nie wykrycia usterki w przypadku jej powstania. Adekwatnie stosuje się tu skalę od 1 do 10, gdzie 1 oznacza najmniejsze ryzyko nie wykrycia usterki, natomiast 10 oznacza bardzo duże prawdopodobieństwo nie wykrycia usterki. Ocena 1 i 2 najczęściej przypisywana jest procesom, których efekty są weryfikowane przy użyciu kontroli automatycznej. Ocena 3 i 4 dotyczy najczęściej usterek widocznych, które mogą być łatwo wychwycone przez osoby kontrolujące jakość produktu lub półproduktu, bez większych trudności mogą być natomiast wychwycone przez automatyczne systemy kontroli. Ocena 5 i 6 dotyczy usterek, które są trudne do wykrycia przez ręczną kontrolę. Ocena 7 i 8 związana jest w większości z przypadkami, gdy kontrola wyrywkowa jest niewystarczająca i zachodzi konieczność sprawdzania każdego efektu procesu. Ocena 9 i 10 dotyczy sytuacji, gdy testowanie produktu jest niemożliwe, lub gdy usterka jest ukryta.

Wykorzystanie takiej skali w przypadku oceny prawdopodobieństwa wykrycia usterki podobnie jak w poprzednim przypadku umożliwia planowanie działań korygujących w oparciu o wyniki kontroli. Przede wszystkim należy zapobiec, lub zminimalizować możliwość powstania usterek ocenionych na 9 i 10. W dalszej kolejności należy zająć się prewencją przed powstaniem usterek ocenionych niżej w założonej skali. Ponadto poza zapobieganiem powstawaniu najmniej wykrywalnych usterek można wpływać również na podniesienie stopnia wykrywalności tych usterek poprzez zwiększenie liczby stanowisk kontrolnych, zmianę lub wzbogacenie stosowanych technik i narzędzi kontrolnych, czy też wprowadzenie kontroli dodatkowych. Usterki i procesy, które uzyskały wynik 1 i 2 a w niektórych przypadkach również 3 i 4 nie wymagają podejmowania działań korygujących i rozszerzających proces kontroli.

Po ocenie prawdopodobieństwa wykrycia usterki następuje ocena intensywności skutków usterki. Wyniki tego etapu pracy kontroli umożliwiają podjęcie odpowiednich działań zmierzających do usunięcia lub zmniejszenia ryzyka występowania usterek, których intensywność skutków jest oceniana najwyżej. W dalszej kolejności podlegają analizie usterki, których skutki są mniej uciążliwe dla klientów i przedsiębiorstwa.

Po ustaleniu wskaźników związanych z określeniem prawdopodobieństwa wystąpienia usterki, określeniem prawdopodobieństwa przeoczenia wystąpienia usterki i określeniem skutków, jakie niesie dla klienta i producenta dana usterka zespół FMEA

może przystąpić do obliczenia liczby priorytetowej ryzyka. Liczba ta jest iloczynem intensywności skutków danej usterki, oznaczonej jako S, stopnia wykrywalności usterki, oznaczonej jako P_o, i częstotliwości jej występowania, oznaczonej jako P_j. Obliczenie następuje w oparciu o wzór:

$$RPN = S \times P_o \times P_j$$

Wyznacznikiem podjęcia działań korygujących i zapobiegawczych jest wynik obliczenia dla danego procesu. W przypadku, gdy wynik przekracza liczbę 60, czyli wartość progową, lub gdy intensywność skutków usterki jest większa od 8, należy podjąć działania mające na celu korektę i zapobieganie występowaniu zjawisk wpływających na wartość wskaźników.

Do działań korygujących i zapobiegawczych konieczne jest wyznaczenie osób odpowiedzialnych za realizację tych działań, jak również odpowiednio dobrane terminy ich realizacji. Ponadto określa się skrótowy opis samego działania. Działania, o których mowa są niezwykle istotne dla wyników FMEA, ponieważ decydują o istocie stosowania tej metody i są wykładnikiem konieczności jej stosowania. Niewłaściwie przeprowadzone, lub nie przeprowadzone działania korygujące i zapobiegawcze zaniżają efektywność metody i skutkują brakiem potrzeby jej stosowania. W przypadku przekroczenia wartości graniczne wskaźnika RPN należy podjąć następujące działania:

- obniżyć ocenę P_o, dzięki wprowadzeniu dodatkowych kontroli,
- obniżyć ocenę P_j poprzez zmianę procesu, środków użytkowanych w trakcie procesu, modyfikację wyrobu - przy realizacji tego zadania pomocne może być porównanie z innymi procesami, w których wskaźnik był niższy,
- w przypadku gdy wskaźnik dotyczący intensywności skutków danej usterki jest większy od 8 wskaźniki P_o i P_j nie mogą przekroczyć wartości 1.

Po określeniu działań mających na celu korektę procesów konieczne jest ponowne obliczenie wskaźnika RPN. Wyniki tego obliczenia są podstawą do wprowadzenia zaprojektowanych działań korygujących lub ich odrzucenia i rozpoczęciem prac nad skuteczniejszymi rozwiązaniami.

Po przeprowadzeniu wszystkich wymienionych etapów kontroli FMEA zespół prowadzący kontrolę jest zobowiązany do sporządzenia raportu pokontrolnego zawierającego szczegółowe informacje związane z zakresem kontroli i jej wynikami, jak również informacje dotyczące podjętych działań korygujących i zapobiegawczych. Osobą odpowiedzialną za przygotowanie i przedstawienie raportu jest przewodniczący zespołu FMEA.

Ostatnim etapem procesu kontroli FMEA w fabryce w Kwidzynie jest weryfikacja, po której następuje zamknięcie procesu FMEA. Polega ona na przeprowadzeniu praktycznej kontroli uruchomienia działań zalecanych w raporcie kontrolnym i skuteczności tych działań. Etap ten odbywa się w oparciu o listę działań opracowanych w ramach raportu i/lub podjętych na jego podstawie. Ponadto lista zawiera wyszczególnienie punktów, w których nastąpiło przekroczenie wartości progowych, oraz wykaz osób odpowiedzialnych za prace związane z osiągnięciem wartości planowanych i termin realizacji tych działań. Zamknięcie procesu FMEA następuje po zakończeniu wszystkich zadań i sprawdzeniu ich skuteczności. Zamknięcie odbywa się w obecności wszystkich członków zespołu FMEA.

Bibliografia

1. Griffin R., W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa, 2004.
2. Palady P., *FMECA history*, FMECA.COM, Briarwood, 2001.
3. Palady P., *Identifying FMEA Elements*, FMECA.COM, Briarwood, 2001.
4. Soliński B., *FMEA. Analiza przyczyn wadliwości i krytyczności wad*, AGH, Kraków.

Summary

Model of error and effect analysis as the control method applied in production enterprises

The aim of this article was to present, based on the actual example of a production plant which belongs to an international concern, the essence and description of the selected method of quality control known as FMEA - Failure Mode and Effect Analysis. The paper presents both the methodology and the procedure applied at the plant, including the individual stages of control.

Część 3.
EDUKACJA
DLA
BEZPIECZEŃSTWA

Тамила Груба
Анна Лещенко

37. БИЛИНГВАЛЬНАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ КАК ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА АДАПТАЦИИ В ЭВРОПЕЙСКОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО

Языковое образование в Украине на современном этапе находится в сложных противоречивых условиях, вызванных политическими, экономическими, социальными, демографическими и другими факторами.

Среди основных тенденций, определяющих преподавание языков, можно выделить:

- гуманизация процесса обучения родному языку, что предусматривает усиленное внимание к каждому школьнику или студенту, формирование языковой личности «как гаранта сохранения и последующего развития национальной культуры и государственности»;
- предпочтение преимуществу личностно ориентированным и информационным технологиям изучения языков;
- создание Государственных образовательных стандартов, обновление содержания языкового образования;
- усиление практической направленности обучения языку, обеспечивающее гармоническое развитие всех видов языковой деятельности, облегчающее мотивацию учебы;
- коммуникативная направленность курса украинского языка, выделение отдельной содержательной линии (коммуникативной), отображения важности ее реализации в цели учебы украинского языка как родного и как государственного;
- формирование коммуникативной компетенции как цель школьных курсов украинского и иностранных языков;
- культурологический подход к отбору и методической организации содержания обучения украинскому и иностранному языкам, реализация диалога (полилога) национальной и иноязычной культур;
- возникновение интегративных учебных курсов на базе украинского и иностранного языков (родной язык)
- раннее начало изучения иностранных языков (дошкольные заведения, начальная школа);
- введение в учебный курс второго (третьего) иностранного языка, что предопределяет взаимосвязь и интеграцию изучения родного и иностранного языков.

Существуют общие трудности в методиках преподавания языков, предопределенные отсутствием учебных комплектов, достаточного количества обновленных относительно Государственных стандартов действующих и альтернативных учебников и тому подобное .

¹ С. Ю. Николаевой., (ред.), *Ленвіт Методика обучения иностранным языкам в средних учебных заведениях*, 1999. - 320 с. М. Пентилюк, *Научные принципы коммуникативной направленности в обучении родному языку*, УМЛШ.-1999.-№ 3, С. 8-10. Словарь иноязычных слов. Составитель Л.О. Пустовит и др. -К.: Доверие. 2000.-1018 с.

Научные принципы формирования иноязычной коммуникативной компетенции школьников складывались на протяжении последних 40 лет, основное содержание КК, цель, структура, стратегия и тактические приемы формирования нашли свое отображение в Государственном образовательном стандарте и действующей программе¹ по иностранным языкам.

К сожалению, что глубокая и основательная разработка психолингвистических и лингводидактики принципов коммуникативной направленности изучения языка принадлежит методике преподавания иностранных языков, а не родному (украинскому). Методическое достояние в этой отрасли лингводидактических нельзя полностью переносить на преподавание родного языка, без учета многих факторов интерпретировать их к школьному курсу украинского языка. Цель преподавания иностранного языка в школах Украины заключается в формировании иноязычной коммуникативной компетенции, которая рассматривается как межкультурное иноязычное общение, интегративное явление, охватывающее языковую, социокультурную, социолингвистическую, дискурсивную и стратегическую компетенции².

По мнению ведущих ученых в отрасли методик преподавания иностранных языков, развитие иноязычной коммуникативной компетенции индивида создает лишь предпосылки для его целеустремленного бикультурного коммуникативного развития, для которого недостаточно лишь ориентироваться на учебу "коммуникативного входа" в иноязычную среду и иноязычную культуру *без осознания себя как коммуниканта родным языком**. Следовательно, учителям украинского языка, методистам, ученым необходимо создавать такие условия обучения родному языку, чтобы, изучая второй или третий язык, ученик мог опираться на знание родного, на навыки общения именно на родном языке. На данный момент в практике преподавания украинского языка мы имеем обратный процесс: ученики, выполняя задание по аудированию, создавая диалоги, сами моделируют ситуации аналогичные тем, которые используются на уроках иностранного языка.⁴

Цель данной научной статьи - проанализировать содержание, структуру коммуникативной компетенции, учитывая достижения в отрасли иностранного и украинского языков, выделить общие черты, и специфические характеристики, создать теоретические предпосылки для формирования би(поли)лингвальной коммуникативной компетенции учеников, наметить основные пути, формы и технологии взаимосвязанному обучению украинскому и иноязычному общению.

Как структурно-функциональное понятие КК имеет свое содержание, строение и уровневую организацию. Компонентный состав КК еще не окончательно оформился как стандартный модуль, поскольку продолжает быть предметом исследований и научных дискуссий разных дисциплин. Проведенный анализ литературы свидетельствует о колебании количественного состава КК от 2 до 5 составляющих частей, но подавляющее большинство методистов отдают предпочтение трикомпонентной структуре.⁵

¹ С. Ю. Николаевой... (ред.), *Ленвиг Методика.....ор.*, ей. *'Ibidem.*

² М. Пентилюк, *Научные принципы., ор. сії.*

³ С. Ю. Николаевой... (ред.), *Ленвиг Методика.....ор. сії.* смотри тоже Н. М Шанский, *Что значит знать язык и владеть им*, М-Л, 1998, 242 с.

Среди обязательных составляющих выделяется языковая (лингвистическая), речевая и социокультурная (этнокультуроведческая, страноведческая, культурологическая, лингвострановедческая и тому подобное) виды компетенций.

Что касается других компонентов коммуникативной компетенции (КК), то большинство исследователей единодушно выделяют лингвистическую, прагматическую или речевую и социолингвистическую или социокультурную компетенции. Особное место во взаимодействии всех компонентов КК методисты отводят **социолингвистической** компетенции, поскольку она соединяет, все структурные элементы, входящие в состав КК⁶.

Такой подход мы находим и в новейших учебниках по методике преподавания иностранного языка.

Содержание КК, по мнению С. Николаевой, определяется такими видами компетенций: **языковой, речевой, социокультурно**. Последний вид компетенции в свою очередь состоит из страноведческой и лингвоукраиноведческой.

Страноведческая компетенция - это знание учеников о культуре страны, язык которой изучается. Лингвострановедческая компетенция предусматривает владение учениками особенностями речевого и неречевого поведения носителей языка в определенных ситуациях общения, то есть сформированное^{TM} у учеников целостной системы представлений о национально-культурных особенностях страны, что позволяет ассоциировать с языковой единицей ту же информацию, что и носители языка, и достигать таким способом полноценной коммуникации.

Заметим, что в методике изучения родного языка, на наш взгляд, такая детализация и разграничение на подвиды является излишней. Наиболее целесообразным, на наш взгляд, есть объединение этих видов КК под названием **лингвоукраиноведческая** компетенция, как это сделано в новой программе начального курса украинского языка.

По нашему мнению, основные составляющие дискурсивной компетенции в методике преподавания украинского языка должны входить в состав речевой компетенции, поскольку способность руководить своим вещанием традиционно понимается как более высокий уровень именно речевой деятельности, а содержание стратегической компетенции непосредственно связанное с содержанием и целью коммуникативной компетенции, в новом содержании обучения украинскому языку входит в деятельностный содержательный компонент обучения.

Большое внимание социальным факторам КК уделяется и со стороны славянских (российских и белорусских) ученых, которые давно плодотворно работают над проблемой изучения второго (третьего) языка. В содержание КК они вводят:⁷

- 1) знания языка и теоретические сведения о нем (**лингвистическая компетенция**);
- 2) умение осуществлять речевое общение с учетом социальных норм поведения (**социокультурная компетенция**);
- 3) умение соотносить языковые средства с заданиями, целью и условиями общения (**речевая компетенция**);
- 4) владение национально обусловленной спецификой использования языковых средств (**лингвистическая компетенция**). (Г. Шанский, А. Супрун).

С. Ю. Николаевой., (ред.), *Ленвіт Методика...ор., сiт.*

⁷ Н. М Шанский, *Что значит..., ор.хiт.*

Таким образом, коммуникативную компетенцию можно определить, как способность индивида решать языковыми средствами те или другие коммуникативные задания в разных сферах и ситуациях общения. КК - это единство двух компонентов - лингвистического и социального, связь определенного объема лингвистических и социальных знаний с умениями общения.

Следовательно, наша модель билингвальной КК содержит 3 компонента, которые в свою очередь разделяются на более мелкие структурные элементы:

1) **языковая компетенция, которая** понимается нами как определенная сумма знаний о системе украинского литературного языка и сформированных на этой основе языковых умений (фонетических, орфоэпических, графических, лексических, морфемных, словообразовательных, морфологических, синтаксических, стилистических и навыков правописания), что позволяет соблюдать языковые нормы в процессе построения собственных высказываний. Наличие коррективных умений относительно правильности употребления языковых форм. Это первая ступень КК, которая обеспечивает первый уровень речевой способности - правильности; и в некоторой степени уровень насыщенности высказывания лексическими и грамматическими формами;

2) **речевая компетенция** содержит определенные знания об особенностях устного и письменного общения его диалогических и монологических формах, признаках и строении текста, стилях и жанрах общения, трансформируемые в умение создавать собственные высказывания, адекватные ситуации общения. Создание собственных высказываний в свою очередь требует сформированное™ информационно-смысловых, структурно-композиционных, лексико - и графико-стилистических умений, умений совершенствовать написанные (редактирование), а также ориентироваться в речевой ситуации (осознавать связь оформления текста и экстралингвистических факторов, использовать вербальные и невербальные средства общения). Именно умение ориентироваться в ситуации общения позволяет продуцировать монологические высказывания, поддерживать разговор (вести диалог).

Результатом сформированное™ речевой компетенции являются обобщенные коммуникативно-речевые умения. Речевая компетенция отвечает за уровень **адекватности** высказывания. Этот вид компетенции является центральным структурным компонентом КК. Нормативные документы ориентируют методистов и учителей-словесников на первоочередное развитие умений во всех видах речевой деятельности™, развитие диалогической и монологической речи, потому речевая компетенция может быть представлена в виде суммы речевых умений, присущих каждому виду речевой деятельности .

Этих два компонента КК являются общим по своему содержанию для обучения родного и иностранного языков . Следовательно, стратегия на данном этапе совпадает, разными являются пути формирования языковой и речевой компетенций.

Программы для общеобразовательных учебных заведений. Родной язык. 5-11 классы. -К.: „Школьный мир”,2001 -94с.

Программа для учебных общеобразовательных заведений. Английский язык. 2-12 классы, "English language and culture": Weekly.-August 2001 .-№29-30.

Языковая компетенция: Методика преподавания украинского языка предусматривает системное изучение языковых явлений всех уровней, тогда как на уроках иностранного языка преимущество отдается обогащению речи учеников коммуникативно-значимой тематически объединенной лексикой, грамматические конструкции усваиваются преимущественно на базе текстов и типичных образцов моделей.

Речевая компетенция: В обеих методиках внимание уделяется формированию умений во всех видах речевой деятельности (чтении, аудировании, говорении, письме), говорении в свою очередь предусматривает развитие умений продуцировать диалогические и монологические высказывания, отвечающие ситуации общения, отличия заключаются лишь в использовании методических приемов, стандартизации типичных ситуаций общения, которые в методике родного языка имеют более широкие возможности для естественного моделирования.

Социокультурная компетенция в обеих методиках имеет интегрированный характер. Изучение иностранной культуры, элементов географии, истории, экономики стран, язык которых изучается, осуществляется на базе текстов соответствующей тематики и разговорных тем. Система текстов имеет целью дать определенную информацию, сформировать представление о жизни и быте народа, язык которого изучается. На уроках украинского (родного) языка информативная функция имеет вспомогательный характер, поскольку основные знания ученики получают на уроках предметов естественного цикла. Содержание *лингвоукраиноведческой компетенции* составляют знания:

- духовных и материальных реалий украинского народа;
- правил украинского речевого этикета;
- лексического значения слов собственно украинского происхождения, относящихся к разным тематическим группам;
- украинских пословиц, поговорок, загадок, легенд, переводов, песен, дум, мифологии, фразеологических оборотов и тому подобное.

На базе этих интегрированных (тематически и предметно) знаний формируются **умения:**

- толковать лексическое значение собственно украинских коммуникативно-значимых слов;
- употреблять в своей речи собственно украинские слова в соответствии с их лексическим значением и ситуацией общения;
- придерживаться правил украинского речевого этикета при обращении, построении собственных диалогических и монологических высказываний;
- уместно употреблять в речи украинские народные пословицы, поговорки, загадки, фразеологические обороты и тому подобное;
- строить собственные высказывания украиноведческой тематики разных жанров, типов и стилей в речи;
- выражать собственную позицию патриота и гражданина относительно определенных жизненных явлений.

Знания, умения, которые касаются разных аспектов украиноведения, должны трансформироваться в обобщенные эмоционально-ценностные умения и обогатить личность ученика, помочь в его социализации.

Основными условиями коммуникативного обучения украинского и иностранного языка должны стать принцип **интерактивности** (моделирование интерактивного

характера общения, очерчивания ситуации общения), использование парной, групповой и командной форм работы; принципы межязыковой интеграции, взаимосвязанного обучения видам речевой деятельности, разговорно-мыслительная активность, контекстуализация, отбор системы текстов общей тематики и т. д.

При этих условиях формирования билингвальной коммуникативной компетенции школьников будет успешным.

Взаимосвязанное обучение родному и иностранным языкам, формирование би(полилингвальной) коммуникативной компетенции является неперенным условием вхождения Украины в европейское образовательное пространство.

Литература

1. Корсак К., Леценко Л., Об эмоциональной компетентности „Научный мир“*, 2002.-№7.
2. Николаевой С. Ю., - К. : *Ленвит Методика обучения иностранным языкам*, за редакцией, 1999.
3. Пентилук М. Научные принципы коммуникативной направленности в обучении родному языку // УМЛШ.-1999.-№ 3.
4. Программы для общеобразовательных учебных заведений. Родной язык. 5-11 классы.-К.: „Школьный мир“, 2001.
5. Программа для учебных общеобразовательных заведений. Английский язык. 2-12 классы, "English language and culture": Weekly.-August 2001.-№29-30.
6. Словарь иноязычных слов / Составитель Л.О. Пустовит и др. -К.: Доверие, 2000.
7. Скуративский Л. *Концепция языкового образования 12-летней школы*, УМЛШ, 2002.-№2.
8. Федоренко Ю. Коммуникативная компетенция как важнейший элемент успешного общения // Родная школа.-2001.
9. Шанский Н. М. Что значит знать язык и владеть им. - М-Л, 1998.

Summary

Bilingual communicative competence as the linguistic-didactic problem of adaptation in European educational area.

The article deals with the actual linguistic and didactic problem of communicative competence forming by means of native and foreign languages, which represents the modern tendencies of educational reformation in Ukraine. The basic factors of educational linguistic development are examined in it. content and structure of communicative competence, which represent the basic methods of Ukrainian and foreign languages teaching are defined in author interpretation. Integrative character of content is underlined, conditions and principals of their successful realization are formulated as well.

38. KVALIFIKACNY MODULARNY SYSTEM ODBORNEHO
VZDELÄVANIA PRE SYSTEMOVO SPECIALIZOVANY MANAŽMENT

Abstrakt

Vzdelävanie v jestvujucom vychovno-vzdelävacom **Systeme** SR podľa „Kvalifikácie odborov vzdelävania“. Jeho nedostatky z hľadiska Európskej dimenzie školskej politiky **štátov** EU. Modulovy system, filozofie jeho tvorby a možnosti vyuzivania pre odbornu prípravu v **Systeme** celozivotneho vzdelävania. Obsahová a vykonová standardizácia ako nutny predpoklad možnej mobility studentov. Vyhody a nevyhody moduloveno systemu vzdelävania. Jednotny charakter kompetencij absolventov tejto koncepcie vzdelävania.

System vzdelävania a výchovy na našich **skoläch** je často kritizovany z podnikateľskych a firemných kruhov ako nedokonaly a pre súčasnu etapu rozvoja spoločnosti zastaraly a nevyhovujúci. Je to dôsledok málo flexibilných prístupov k „didaktickej transformácii obsahu učiva“ na jednotlivých typoch škôl. Najmä odborná príprava specialistov v odvetviach s rýchlymi zmenami technológie výroby je hodnotená ako nedostatočná. Príprava v odboroch ako je napr. vypočtová technika, informačné a komunikačné technológie (ICT), elektronika a ďalšie progresívne odbory je najmä na stredných školách, predmetom oprávnenej kritiky tak zo strany veľkých firiem, ako aj malých podnikov a zo sfery služieb. A v podmienkach služieb zaoberajúcich sa bezpečnostnou problematikou je táto skutočnosť osobitne významná. „Uplatniteľnosť“ absolventov, školených v **Systeme** zavedených odborov vzdelävania je preto nielen v „domácich podmienkach“, ale najmä na európskom trhu práce problematická. Podnikový personálny manažment si - jednoducho povedané - nerozumie so **školskou** politikou. Cieľové smerovanie profilov jednotlivých odborov vzdelävania je prispôbované nie potrebám spoločenskej praxe, ale skôr aprobácii pedagogického zboru danej školy.

Ina je situácia na vysokých školách, kde v SR platí od roku 2002 nový zákon, ktorý už respektuje - spolu s ďalšou príslušnou legislatívou (kreditový systém štúdiá a uplatňovanie tzv. prenosu kreditov podľa systému ECTS - „European Credit Transfer System“) „Európsku dimenziu vzdelävania“. Sú totiž definované hlavne skupiny odborov a tie sú špecifikované v tzv. standardizovaných študijných odboroch, v ktorých vysoká škola vzdeláva studentov podľa „európsky unifikovaných študijných programov“ (60 % obsahu učiva je sledovaných, akreditačnou komisiou). A vystupné certifikáty, ktorých vystavovanie je striktné viazané na dane odbory, sú tak pre štáty EU akceptovateľné. Jestvuje tu teda tak obsahový, ako aj vykonový standard.

Situácia vo vzdelávaní na stredných **skoläch** však ostala nezmenená. Odborov vzdelävania je podľa ich klasifikácie, platnej od roku 1996 (kedy bola zavedená tzv. „Klasifikácia odborov vzdelävania“ - KOZ) viac ako 1500 a ich roztrieštenosť a obsahová nesúrodosť je neunosná.

NaSa konferencia, zameraná na Security Administration and Business in the Context of European Union Membership je spätá s existenciou inštitúcie European Association for Security. Sú tu teda prítomní aj zástupcovia zložiek, ktoré bezprostredne realizujú bezpečnostnú politiku štátu (od manažerov terénnej úrovne až po TOP manažment firiem a služieb), ako aj pracovníci z vychovno-vzdelávacích inštitúcií

verejného i sikkromného sektora. Preto chcem dnes zdôrazniť, že nielen v profiloch odborov stredoškolského vzdelávania pre jednotlivé rezorty priemyslu a národného hospodárstva, ale aj pre oblasť bezpečnostných služieb štítneho i regionálneho významu je otázka vhodného, ale najmä z pragmatického hľadiska aj veľmi potrebného a právom vyžadovaného vzdelania, otázkou zásadnou (najmä z hľadiska praktickej realizácie projektovania, vystavby, montáže, prevádzky a údržby technických bezpečnostných systémov).

Mohli by sme rozoberať historicky vyvoj ktorým sa uberal smer a filozofia vybera uciva, ako bol perenializmus, esencionalizmus, progresivizmus, alebo existencionalizmus a analyzovať, ktorý by asi mohol byť pre súčasnosť najlepší. Ale musíme zobrať do úvahy aj to, že vhodný vyber uciva pre jednotlivé odbory vzdelávania na stredných školách ovplyvňuje aj sociálna psychológia, „lobistický“ záujem pedagógov jednotlivých škôl. no najmä súčasné potreby a záujmy priemyslu, hospodárstva a služieb v jednotlivých regiónoch. To je možné demonštrovať dokonca aj na prípade USA, (kde neexistuje centrálné riadenie školstva). Od vzniku USA až do konca XIX storočia prevládal na amerických školách perenializmus, ktorý mal zabezpečiť gramotnosť amerických občanov, kultivovať identitu a lojalitu k USA a upevniť demokraciu. Od konca 19. storočia do 50-tych rokov 20. storočia prevládal progresivizmus - kooperatívna výchova, hrdosť na demokraciu a USA, zdôrazňovala sa aktivita a samostatnosť žiakov na úkor systematických vedomostí a klasických predmetov. Bola to odpoveď na obe svetové vojny a veľkú hospodársku krízu v 30. rokoch. V šesťdesiatych rokoch, najmä po vypustení sovietskeho sputníka v roku 1957 nastala v USA šok zo zaostávania v oblasti najmä kozmickej vedy a techniky za bývalým ZSSR. Reakciou bol esencionalizmus - dôraz na dôkladné vedomosti a zručnosti z klasických vedných disciplín. schopnosť riešiť vedecké a technické problémy. Rozčarovanie z vietnamskej vojny, veľký počet imigrantov, problémy s černošským obyvateľstvom, rozmach kriminality, drogovej závislosti detí a mládeže, potreba prehlbovania demokracie a pod. vyvolali opätovne návrat k progresivizmu a čiastočne aj k existencionalizmu. V 80-tych rokoch sa začala oslabovať vedúca úloha USA najmä v hospodárskej oblasti (Japonsko, EÚ, tzv. Ázijske tigry - Tchajwan, Južná **Korea**, Hong-Kong, Singapur). Početné skupiny politikov, priemyselníkov i odborníkov v oblasti vzdelávania poukazovali na veľmi slabé výsledky amerických škôl, najmä v porovnaní európskymi, japonskými i niektorými ďalšími. Rok 1983, keď bola uverejnená správa Federálnej komisie pre zdokonaľovanie školstva v USA s alarmujúcim názvom „Národ v nebezpečenstve“, sa považuje za prelomový v americkom školstve. Vzniklo hnutie „Späť k základom“ (Back to Basics), ktoré si vyžadovalo radikálne zmeny v americkom školstve, podstatne zvyšovanie jeho kvality, najmä v oblasti tradičného vzdelávania. V roku 1991 vystúpil americký prezident s programom, nazvaným „Amerika roku 2000“, v ktorom zdôraznil aj šesť najdôležitejších úloh, ktoré malo do roku 2000 dosiahnuť americké školstvo:

1. Všetky deti musia začať povinnú dochádzku dostatočne zrelé a pripravené.
2. Percento tých, ktorí nedokončia strednú školu, treba znížiť na 1/2.
3. Žiaci, končiaci 4., 8., a 12. ročník musia preukázať určitú požadovanú úroveň vedomostí a zručností z:
  - anglického jazyka,
  - dejepisu,
  - matematiky,
  - zemepisu,
  - prírodných vied.

4. Každý dospelý, ktorý opúšťa školu, musí byť funkčne gramotný.
5. USA musia byť v matematike a prírodných vedách na 1. mieste na svete.
6. Zo škôl sa musia odstrániť drogy a násilie a vytvorí platforma, kde je možné sa efektívne vzdelávať.

Tento program prebral do svojej školskej politiky aj prezident B. Clinton.

Tieto skutočnosti uvádzam preto, že z hľadiska uvedeného je možné odvodzovať aj situáciu na základných a stredných školách v SR. Aj tu prevazoval - a podľa mňa naďalej prevazuje - polytechnicizmus v spojení s encyklopedizmom. Čo si ale máme predstaviť napr. pod pojmom „*funkčná gramotnosť*“ u zamestnanca, ktorý má treba realizovať projekt konkrétneho bezpečnostného systému? Pred piatimi až desiatimi rokmi bola senzorová, monitorovacia a vykonávací technika týchto systémov niekedy až v princípe diametrálne odlišná od dnešnej. Nafska sa tak otázka: aký odbor vzdelávania je teda pre pracovníkov jednotlivých manažerských stupňov potrebný - a je vôbec (najmä v konkrétnom regióne) dostupný? Nepotrebujeme najprv cestového absolventa školy poslať do nejakého kurzu, aby bol pre nás „funkčne gramotný“?

Týmito otázkami chcem reagovať na problémy, ktoré sú u nás podobné ako bolo vyššie uvedené a ktoré si zasluhujú zaoberať sa možnosťami ich riešenia. Mám na mysli problematiku, ako je napr.:

- a) uplatnenie modulárneho systému v štandardizácii vzdelávania z pohľadu Európskeho trhu práce (vrátane oblasti bezpečnostných systémov, ochrany osôb, majetku a pod.),
- b) systém „klúčových kompetencií“, poskytovaných vzdelávacou inštitúciou.

K modulárnemu systému vzdelávania: - pod pojmom modul chápeme obecnú samostatnú časť, alebo jednotku - samostatný prvok - ktorý môžeme pripojiť k ďalším jednotkám a vytvorí tak celok väčší, schopný dosahovať širšie ciele, alebo riešiť zložitejšie úlohy. V didaktike je to samostatná časť učiva a pod pojmom „modulárne usporiadanie učiva“ prezentujeme učivo (určitého typu školy, alebo kurzu), rozdelené nie na vyučovacie predmety a tieto na tematické celky, ale učivo, rozdelené na jednotlivé moduly. Čas, potrebný na osvojenie si učiva modulu je spravidla kratší, ako čas stanovený na vyučovanie predmetu - býva to spravidla 15 až 40 hodín. Pod termínom modulárny systém vyučovania chápeme v tomto prípade postupné osvojovanie si učiva jednotlivých modulov, z ktorých je zostavený program školy, kurzu, školenia a pod. (V súčasnosti je v SR 25 pilotných škôl, zapojených do programu PHARE, na ktorých sa overuje modulárny systém vzdelávania).

Nadobudnuté vzdelanie, klasifikované vysvedčením, osvedčením, diplomom či iným certifikátom je podmienené úspešným osvojením si učiva určitých modulov podľa stavebníckeho princípu. Program daného odboru vzdelávania, zostavený z jednotlivých modulov **môže** byť rôzny - v závislosti od cieľov, obsahu učiva, podmienok i možností vzdelávajúcich sa - **no** vždy predstavuje vopred exaktne definovaný odbor vzdelávania.

Chcem v ďalšom prezentovať modulárny systém (alternatívnu koncepciu) kde sa vyžaduje špeciálna spôsobilosť - „funkčná gramotnosť“, čo je typické tak pre celé národné hospodárstvo, v tom aj pre oblasť praktickej činnosti v oblasti marketingu, alebo v **Systéme** bezpečnostných služieb. V súčasnosti je najviac rozvinutý v odbornom vzdelávaní v Anglicku a Holandsku. V Škótsku je od roku 1983 známy pod názvom „Akčný plán“ (Action Plan). Sú zavedené tzv. „národné moduly“ (s časovým limitom spravidla 40 hodín) a je zavedený tzv. „jednicový“ kreditový systém hodnotenia. Za úspešné osvojenie si učiva takehoto modulu sa získava 1 kredit. Za tvorbu národných modulov a vydávanie kreditových osvedčení zodpovedá Škótska rada

pre odborne školstvo (SCOTVEC). Na tvorbe samotnych modu\ov sa podielaju zamestnávateelia, odborníci z praxe, učítelia odborných škôl i teoretici - didaktici, psychologovia a ďalší. Obsahová skladba učiva modulov a ich vhodnosť, aktuálnosť, ci primeranosť sa permanentne overuje zo všetkých úrovni a usekov hospodárstva veľkým počtom interných i externých overovateľov. V Škótsku je v súčasnosti k dispozícii približne 3000 modulov. Ich kombinácia umožňuje získanie niekoľko sto rôznych kvalifikačných osvedčení, preukazujúcich spôsobilosť, teda „funkčnú gramotnosť“ pre výkon v danom odvetvi národného hospodárstva či služieb. Jestvujú tri stupne odbornej kvalifikácie. Napríklad na získanie „všeobecnej odbornej kvalifikácie“ (General Scottish Vocational Qualification - GSVQ) prvého a druhého stupňa je potrebné získať 12 kreditov, na získanie tretieho stupňa 18 kreditov.

Praktický príklad: Poziadavkou pre nadobudnutie všeobecnej odbornej klasifikácie (GSVQ) 2. stupňa v odbore **informační technológie** je potrebných 12 kreditov z týchto troch skupín modulov:

1. 5 kreditov z tzv. **základných zručností**, ktorým zodpovedajú moduly:
  - a) komunikácia,
  - b) informačné technológie,
  - c) riešenie problémov,
  - d) matematické zručnosti,
  - e) osobné a interpersonálne zručnosti.
2. 4 kredity z tzv. **povinných** modulov:
  - a) úvod do konštrukcie počítačov,
  - b) programovanie,
  - c) operačné systémy počítačov,
  - d) informačné technológie v obchode a priemysle.
3. 3 kredity zo skupiny **voliteľných** modulov:
programové systémy,
konštrukcia mikropočítačov,
kombinatorická logika,
textové editory,
databázy.

Orientáciu v obsahu učiva jednotlivých modulov umožňuje tzv. **Charakteristika modulu**, (module descriptor), ktorá obsahuje:

- číslo modulu a jeho názov,
- všeobecný opis kompetencie, vedomostí a zručností, ktoré získa študent po úspešnom absolvovaní modulu,
- špecifické ciele a výkonové štandardy,
- metódy hodnotenia - overenia dosiahnutých štandardov,
- kontext: odporúčania, ktoré ďalšie moduly sú vhodné pre daný odbor (aké moduly si celkom vo svojom, odporúčanie ďalšieho postupu v štúdiu po absolvovaní daného modulu,
- odporúčané metódy, formy a materiálne prostriedky pri osvojovaní si učiva modulu.

Hodnotenie pri tomto modulárnom **Systeme** je typu CR (criterion referenced), čo predstavuje zisťovanie absolútneho výkonu - či študent dosiahol alebo nedosiahol stanovený štandard, pričom aj hodnotenie je len binárne: dosiahol (pass), alebo nedosiahol (fail). Teda študent „súťazi“ iba s učivom, nie medzi sebou. Na úspešné absolvovanie modulu je potrebné dosiahnuť presne definované výkonové štandardy - neexistujú žiadne záverečné skúšky.

Za prednosti takehoto modulárneho systému vzdelávania sa považuje:

- pružnosť (flexibilita) - ktorá umožňuje rýchle reagovanie na inovácie, zmeny technológie a nové požiadavky trhu práce (vzťahuje sa aj na spôsob, miesto, individuálne tempo a čas štúdia),
- program zostavený z relatívne krátkych častí (modulov) - viac motivuje záujemcov, je prízračivejší, ako dlhodobé niekoľkoleté programy, kde aj náhodné zlyhanie môže,
- natrvalo vyradiť zo vzdelávacieho cyklu.
- je vhodný na celoživotné vzdelávanie - možnosť absolvovania modulu v ľubovoľnom veku,
- hodnotenie podľa celostátnych štandardov - predstavuje jednotné požiadavky (neexistujú stresujúce záverečné skúšky)
- zabezpečuje individuálny prístup - autoprofiláciu študujúceho, najmä s ohľadom na regionálny trh práce,
- zabezpečuje vysoko odbornú a kvalifikovanú pomoc po celú dobu štúdia.

Modulárny systém nie je určite „všetiekom“ na odstránenie všetkých nedostatkov odborného školstva. S jeho používaním sú spojené i určité úskalí, najmä (3):

- problém trvácnosti osvojených vedomostí a nadobudnutých zručností (vertikálna štruktúra učiva - už sa k nemu študujúci nevracia),
- problematická „hĺbka“ osvojovaných si vedomostí - za pomerne malý počet hodín nie je možné vždy ísť do detailných podrobností - nebezpečenstvo povrchnosti a nežiaducej jednostrannej pragmatickosti (prílišná atomizácia učiva),
- problém medzipredmetových vzťahov a väzieb,
- problém dosahovania vhodných výchovných cieľov, spätých s individuálnym rozvojom osobnosti,
- problematickosť respektovania stanovených vykonávacích štandardov, aktivizačných
- metód, postupov a pod.

Napriek uvedeným nedostatkom a možným úskaliam modulárneho systému vzdelávania je tento v súčasnosti jednou z možností, ako napr. organizovať podnikové vzdelávanie, školenia a účelové kurzy. Najmä v špecializovanej príprave pre konkrétne „funkčné gramotnosť“ v odvetviach hospodárstva a služieb (ako je napr. profesionálna marketingová príprava, gramotnosť a kompetentnosť v široko ponímanom systéme ochrany majetku a osôb, na riešenie krízových situácií a pod.), môže uvedený systém byť riešením problému, vysloveného napr. príslušníkom TOP manažmentu firmy Volkswagen: mnohí absolventi Stredných odborných škôl (SOS) a Stredných odborných učilísk (SOU) sú pre podnik „neprijateľní“ už pri vyplnení rubriky v osobnom dotazníku o nadobudnutom odbore vzdelania.

K problematike kompetencií

S uvedenou problematikou úzko súvisí aj problém kompetencií. Tento pojem sa frekventne používa v odbornom i v bežnom jazyku no jeho význam nie je doteraz jednoznačne vymedzený. Asi najviac výstižná je definícia, že „...kompetencia je správanie (činnosť alebo komplex činností), ktoré charakterizuje bezchybný (vynikajúci) výkon v niektorej oblasti činnosti“ (Schoonover Associates, 2001). Nie je správne pojem kompetencia spájať len s pojmami zručnosť alebo schopnosť. Za kompetentného v určitej oblasti považujeme spravidla človeka, ktorý má požadované vedomosti, nadobudol určité zručnosti, má požadované schopnosti, motiváciu

a aj možnosti vykonávať kvalitne to, čo sa v príslušnej oblasti robí vyzaduje. „**Kľúčové kompetencie**“ potom sú najdôležitejšie kompetencie z množiny daných kompetencií. Sú potrebné na riešenie celého radu väčšinou nepredvídateľných problémov, ktoré umožnia jedincovi úspešne sa vyrovnávať s rýchlymi zmenami danej situácie.

Jestvuje celý rad systémov a štruktúr kľúčových kompetencií vo svete, štátoch EÚ aj jednotlivých krajín, ktoré sa vzťahujú na manažérske stupne vo sférach činností jednotlivých spoločenských odvetví. **Spolu**ahľadáme a presne vymedzenie kľúčových kompetencií, ktoré je potrebné rozvíjať a zdokonaľovať na všetkých stupňoch a typoch škôl, ako aj v celoživotnom vzdelávaní nie je doteraz jednoznačne vymedzené. V práci (2) je napr. pre oblasť vzdelávania navrhovaných týchto šesť kľúčových kompetencií:

1. Informačné
2. Učebné
3. Kognitívne
4. Interpersonálne (sociálne)
5. Komunikačné
6. Personálne

Zástupcovia veľkých nadnárodných firiem ako napr. Volvo, Fiat, Ericsson a ďalšie vypracovali pre absolventov stredných odborných škôl vo Fínsku tieto najdôležitejšie kompetencie (1):

Pripravenosť na zmeny: - psychické zvládnutie zmien pri strate zamestnania (nepodľahnúť alkoholizmu, drogám a mravnému úpadku); pripravenosť na celoživotné vzdelávanie (nemá problémy absolvovať rekvalifikačné kurzy v staršom veku).

Obstáť v cudzom prostredí: - vedieť sa vyrovnávať so zmenami (zmeny majiteľa a firmy, nadväzovanie stykov s príslušníkmi iných národov, komunikácia v cudzom jazyku).

Počítačová gramotnosť: - užívateľské ovládanie počítača, schopnosť elektronickej komunikácie (textové, grafické a tabuľkové editory E-mail, internet, prezentačné programy).

Technicko-odborné znalosti z odboru.

Cudzé spolupráce: - (empatia, práca v tíme, sociálny dialóg).

Kritický spôsob myslenia: - (schopnosť obhajovať svoje predstavy, konštruktívny dialóg, variantnosť riešenia problémov, spracovanie a využívanie informácií).

- Zdravý spôsob života: - starostlivosť o vlastné zdravie (zdravá výživa, fyzická kondícia, život bez nadmerného požívania alkoholu a bez drog).

Estetické ctenie: - environmentálne ponímanie výsledkov svojej práce, posudzovanie vzhľadu výrobkov vlastnej i cudzej produkcie.

Je preto vhodné sa týmito otázkami zaoberať v kontexte Európskej dimenzie vzdelávania, keď absolventi našich škôl budú vstupovať na európsky trh práce. Pre aplikáciu tejto alternatívnej koncepcie vzdelávania by bolo potrebné:

- najprv získať pre tento systém vzdelávania širokú verejnosť,
- vypracovať „kodexy kľúčových kompetencií“ pre požadované sociálne-pracovné role absolventov jednotlivých typov škôl, ktoré by mali byť realizované pri osvojovaní si učiva v modulárnom **Systéme** vzdelávania,

- vypracovať jednotné výkonové štandardy, ktoré by boli merateľne podobné, ako výsledky v kognitívnej oblasti vzdelávania,
- prepracovať systém celoživotného vzdelávania, v ktorom by modulárny systém vzdelávania bol dominujúcou formou,
- dať problematiku riešiť spoločne s modernými metódami diaľaného vzdelávania.
- modulárny systém vzdelávania zaviesť na vybraných „pilotných školách“ a vykonať jeho podrobnú analýzu pred jeho „uzákonením“.

Bibliography

1. Albert A. *Manažerstvo kvality v škole*. Dunajská streda: Liliu Aurum, 2001.
2. Hrmo R., TUREK, I. *Kľúčové kompetencie*. Bratislava: TU, 2003.
3. Turek I., *Tvorba a vyber učiva, vzdelávacie štandardy*. Bratislava: MC, 1996.
4. Matis J., Celoživotné vzdelávanie ako sociálny proces. In: Zborník z medzinárodnej vojensko-vedeckej konferencie „*Miesto celoživotného vzdelávania v kariere profesionálneho vojaka*“. Liptovský Mikuláš, VA 2001.
5. Hamaj P., *Sociologické aspekty vojenskej práce a profesie*. Liptovský Mikuláš: AOS 2005.
6. Kmošena M., Štandardy povolani a proces profesionalizácie ozbrojených síl Slovenskej republiky. In: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „*Aktuálne otázky profesionalizácie ozbrojených síl Slovenskej republiky vo svetle prístupových procesov do NATO*“. Liptovský Mikuláš, VA 2003.

Summary

Modular special qualification education system for system specialised management

Education in existing educational system of Slovak Republic according to "Classification of educational categories". It's vices from the point of view of European dimension of educational policy of EU members. Modular system, the philosophy of it's usage for specialized preparation in the system of whole-life education. Content and performance standartization as a necessary presumption of possible students' mobility. Virtues and vices of modular system of education. Unified character of graduates' competences of this educational concept.

39. KSZTAŁTOWANIE ŚWIADOMOŚCI OBYWATELI NA RZECZ OBRONNOŚCI I BEZPIECZEŃSTWA REGIONU POMORSKIEGO

Streszczenie

W artykule przedstawiono propozycję nowego spojrzenia na samorząd wojewódzki, ludzi go tworzących i mechanizmy ich prospołecznych działań, które powinny spowodować dostosowanie społeczności regionu do nowych wyzwań, w tym do budowania zintegrowanego społeczeństwa obywatelskiego, odpowiedzialnie traktującego sprawy bezpieczeństwa i obronności państwa oraz w praktyce realizującego powinności na rzecz obrony.

Współczesny świat polityki, religii, mechanizmów rozwoju społeczno-gospodarczego kontynentów, krajów, narodów nabiera coraz więcej cech złożonych. Niektóre z nich mają charakter wybuchowy. Sygnalizują te niebezpieczeństwa: Organizacja Narodów Zjednoczonych, Pakt Północnoatlantycki, Unia Europejska i liczne zinstytucjonalizowane organizacje międzynarodowe. Wymienione tu podmioty, a także rządy licznych państw na obu półkulach nie wypracowały jeszcze polityczno-prawnej metody przeciwstawienia się tym złożonościom. Zasadnicza przyczyna tkwi w tym, co nazywa się sprzecznością interesów między licznymi czołowymi państwami naszego globu.

Przed wszystkim polityczne ośrodki decyzyjne, parlamenty, stanęły przed koniecznością postawienia diagnozy stanu dzisiejszej rzeczywistości. W tym celu spożytkowane powinny być badania prognostyczne¹. Prognostyka - jak dowodzi Kazimierz Secomski - jest nauką o przewidywaniu przyszłości zmierzającą do wskazania jej najbardziej prawidłowego obrazu². Efektem tych badań naukowych muszą stać się racjonalne decyzje polityczne i społeczno-gospodarcze, a ściślej strategia zabezpieczenia światowego pokoju, eliminacji jego zagrożeń oraz stworzenia systemu zsynchronizowanego współdziałania państw na wszystkich obszarach ich funkcjonowania.

Problem w tym, czy już dziś - posługując się dorobkiem światowej nauki - można naszkicować obraz spokojnego świata do 2020r. O racjonalnych przesłankach unowocześnienia mechanizmów działania ONZ dyskutuje się w jej kuluarach, przed reformą swych struktur stoi NATO, cel taki wyznacza sobie Unia Europejska. W ten proces poszukiwań lepszej przyszłości, zasobności materialnej państw wtapiają się idee globalizacji świata. Państwa, które są siłą napędową tej koncepcji, wynikających z niej rozwiązań, stają przed dylematem: co należy czynić, aby globalizacja była uczciwa, aby miała oblicze ludzkiej twarzy. Lionel Jospin - premier Francji - powiedział „Im bardziej świat się globalizuje, tym bardziej potrzebuje regulacji i to opartej na podstawowych wartościach”³. Nie wypracowali jeszcze ich ci, którzy o nich mówią, ani nie mają ich przeciwnicy globalizacji. A więc nasuwa się potrzeba precyzyjnego skatalogowania wartości, a także poinformowania społeczeństw o nowej formie naprawiania niedoskonałej dziś społeczno-ekonomicznej rzeczywistości międzynarodowej.

¹ K. Secomski, *Prognostyka*, Warszawa 1971, s. 14.

² Tamże. s. 16

³ „Przegląd” nr 37. 10 wrzesień 2001r., s. 43.

Próbie prognozowania rozwoju gospodarki podjęli premierzy krajów Grupy Wyszehradzkiej podczas XI Forum o rozwoju gospodarki opartej na wiedzy (GOW). GOW - jak wynika z treści tego dokumentu - jest nurtem teoretycznym skupiającym głównie ekonomistów, a także informatyków, inżynierów, socjologów, starających się określić rolę tzw. sektora czwartego w rozwoju gospodarczym, w którego zakres wchodzi między innymi usługi informatyczne. Jak sugeruje Jerzy Kleer - niektórzy teoretycy twierdzą, że szybkie procesy globalizacyjne, zwłaszcza w dziedzinach związanych z najnowocześniejszą techniką i sektorem finansów nie będą mogły się pojawić bez rewolucji informacyjnej. Chociaż wśród teoretyków nie brak sceptyków, sądzą oni, że ta rewolucja może mieć miejsce tylko w nielicznych krajach najbardziej rozwiniętych¹.

Wielcy tego świata stanęli dziś nie tylko przed społecznym sprawowaniem władzy w czasie ich kadencji parlamentarno-rządowej. Na nich ciąży obowiązek i odpowiedzialność za programowanie oblicza świata jutra, za kładzenie fundamentów pod nowe struktury organizacyjne, tworzenie nowych wartości społecznych i systemu ich osiągania. Takie rewolucyjne myślenie o naszej przyszłości, o metodach jej kształtowania, oczekiwanych osiągnięciach - są treścią opracowań niektórych naukowców. Przykładem mogą tu być prace Alvina Toffera².

Prognoza ugruntowywania przeobrażeń ustrojowych w Polsce, a przede wszystkim umacnianie demokracji, formowanie społeczeństwa obywatelskiego, pomnażanie kompetencji i odpowiedzialności samorządów terytorialnych, eliminowanie objawów niebezpieczeństw i zagrożeń, tak z zewnątrz jak i wewnętrznych, na czas do 2020 r. zależna jest od długoterminowej prognozy jaką uprawiają dla siebie między innymi: ONZ, NATO, UE. Nasza integracja polityczna z państwami świata zachodniego, z gospodarką licznych krajów na wszystkich kontynentach „narzuca polskiej prognozie” podstawowe treści programowe, wypełnia ją oczekiwanymi wartościami społecznymi. W tej naszej prognozie nie można pominąć tych wszystkich zjawisk i cech narodowych zespalających wyobraźnię i działanie obywateli RP. Za opracowanie cywilizacyjnego rozwoju kraju znaczącą odpowiedzialność ponoszą ośrodki naukowo-badawcze i studiów strategicznych.

Z analizy trendów rozwojowych występujących w państwach wysokiej cywilizacji technicznej wynika, że przyszłość naszego państwa będzie bardziej związana z rozwojem technologii informatycznych i multimedialnych. Liczni polscy politycy i publicyści głoszą tezę, że w ekspresowym tempie stać się powinniśmy społeczeństwem informacyjnym. Wydaje się, że jest to pogląd zbyt optymistyczny, zależny w dużym stopniu od zasobów finansowych RP. Prawdą jest to, że proces tworzenia takiego społeczeństwa zdeterminowany będzie wynikami działań sił rynkowych, w których swój udział zaprezentują mechanizmy społeczne. Nie znaczy to, że rząd nie powinien kontrolować strategicznych dziedzin rozwoju gospodarczego kraju. Potrzebę taką widzi Leszek Miller, który dostrzega - między innymi - konieczność opodatkowania nie tylko przedsiębiorstw z kapitałem krajowym, ale i zagranicznym, a także przewycięzania kryzysów, a nie administrowania nimi .

Opracowanie, a następnie realizacja racjonalnej prognozy dynamicznego rozwoju Polski obejmującej dwudziestoletni horyzont czasowy, zależy od kilku (oprócz wyżej wymienionych) pierwszoplanowych uwarunkowań wewnętrznych:

¹ J. Kleer, *Głową do przodu*, „Polityka” nr 38, 22 września 2001, s. 82.

² A. Toffer, *Szok przyszłości*. Wyd. Ośrodek Badania Stosunków Wschód-Zachód, Warszawa 1972.

A. Toffer, *Budowa nowej cywilizacji. Polityka trzeciej fali*, PIW, Poznań 1993.

³ 'Expose' Leszka Millera - Premiera RP ogłoszone w Sejmie 25 października 2001r. (TVP pr.2).

pierwsze - zbliżenia stanowisk partii politycznych i podjęcia przez nie licznych wysiłków dla dobra realizacji zasad konstytucyjnych RP,

drugie - sprawnego i odpowiedzialnego funkcjonowania kompetentnego parlamentu i rządu, władz administracyjnych województwa i samorządu regionalnego,

trzecie - stworzenia legislacyjnych i organizacyjnych podstaw dla zintegrowanego systemu bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego kraju oraz województwa, a także eliminowania objawów zagrożeń godzących w życie i dobro materialne ludzi,

czwarte - harmonijnego współdziałania organów władzy administracyjnej i samorządowej ze wszystkimi ogniwami społeczeństwa regionu pomorskiego,

piąte - władza publiczna nie powinna być „wyspą zadowolenia i zasobności”, samorząd jest gospodarzem administrowanego terenu, zaś administracja rządowa powinna pełnić funkcje pomocnicze⁷.

Spełnienie tych podstawowych oraz innych wyznaczników decydujących o sformułowaniu prognozy rozwoju województwa pomorskiego, a przede wszystkim o urzeczywistnieniu egzemplifikowanych w niej celów nakłada na twórców nowego obrazu tego nadmorskiego regionu kilka priorytetowych zadań, zwłaszcza z dziedziny gospodarczej. Najważniejsze z nich - jak się dziś postrzega to:

1. Podjęcie decyzji zgodnych z życzeniami mieszkańców części województwa, opowiadających się za innym umiejscowieniem administracyjnym ich obszarów wyciszyłyby nastroje niepewności licznych grup społecznych.

2. Potrzeba zmodyfikowania systemu funkcjonowania Trójmiasta, np. poprzez jego metropolizowanie, przy zachowaniu autonomii Gdańska, Gdyni i Sopotu.

3. Połączenie - głównie ze względów ekonomicznych - portów w Gdańsku i Gdyni - poddania ich wspólnemu zarządowi. W ten sposób uniknie się konkurowania z sobą obu instytucji skarbu państwa, podejmowania decyzji inwestycyjnych, które nie są synergiczne,

a wręcz nakładają się na siebie.

4. Pilna potrzeba odbudowy zniszczonej gospodarki morskiej, zwłaszcza transportu morskiego i rybołówstwa⁸.

5. Konieczność modernizacji zapuszczonego systemu drogowego i jego całej infrastruktury technicznej. Bardzo pilnym wymogiem staje się budowa autostrady A-1, a także stworzenie nowego, przelotowego ciągu komunikacyjnego przez Trójmiasto - czego domagają się nie tylko służby logistyczne.

6. Potrzeba skorygowania obecnego systemu dostawy wody, energii, ciepła, odprowadzania i oczyszczania ścieków, opracowania nowej koncepcji urbanistyki.

7. Gruntownej przebudowie musi być poddana sieć wodno - kanalizacyjna. Jest to podstawowy warunek uniknięcia nowej katastrofy powodziowej.

8. Rozwiązanie problemu niedostatku budownictwa, zwłaszcza komunalnego, zapewnienie bezdomnym godziwych warunków mieszkaniowych.

⁷ *Expose' Premiera*, wyd., cyt.

⁸ **Do tego problemu ustosunkował się w swej kadencji wojewoda pomorski Ryszard Kurylczyk „Po dwóch dniach przekonałem się, że gospodarka morska jest na poziomie roku 1950 i w morze wypływają głównie kutry rybackie. To jest dramat województwa żyjącego na morzem, z którego korzyści czerpały setki, a nawet tysiące ludzi. Nagle to morze nie żywi i nie daje szans. Co zrobić? Nie jestem specjalistą w tej materii, więc najpierw posłucham fachowców. Jeśli coś będzie zależało ode mnie, natychmiast to zrealizuję” - patrz wywiad „Głos Wybrzeża” nr 209, *Malowany - nie będą*, 26 - 28 październik 2001, s. 6-7.**

9. Właściwe zagospodarowanie - wspólnie z Wojskową Agencją Mieszkaniową - obiektów po zlikwidowanych jednostkach wojskowych.

Ponadto przed Sejmikiem Województwa Pomorskiego⁴ - którego członkowie powinni wykazać się myśleniem strategicznym⁵ - narasta pilne zadanie opracowania nowej architektury całokształtu gospodarki dla całego regionu, w tym zdynamizowania tworzenia małych i średnich przedsiębiorstw - zwłaszcza w powiatach południowych i zachodnich województwa, odbudowy oraz tworzenia nowych stanowisk pracy, czego oczekiwany, efektem ma być obniżanie odsetka bezrobotnych, zwłaszcza na terenach wiejskich, które Leszek Miller postrzega jako „kwaterę armii bezrobotnych”⁶. W celu unikania zagrożeń wewnętrznych jest też konieczność pilnego zacierania różnic ekonomiczno - kulturowych między miastem a wsią i dostosowanie polskiego rolnictwa do modelu unijnego. Mając na uwadze konflikt zbrojny, starcie fizyczne dwóch sił i ofiary w ludziach, należy przewidzieć utworzenie rezerwy łóżek w szpitalach, zapasów środków opatrunkowych, lekarstw itp.

Za osiągnięcie wyżej wymienionych celów strategicznych decydujących o skuteczności przeciwstawienia się wszelkim niebezpieczeństwom i zagrożeniom, odpowiedzialność w regionie ponoszą Sejmik Wojewódzki - z jego marszałkiem na czele oraz Urząd Wojewódzki - z wojewodą reprezentującym centralne władze państwowe. Problem w tym, kto ich do tych ambitnych zadań ma przygotować i czy posiadają świadomość odpowiedzialności za powierzoną im rolę.

Z założeń strategicznych rozwoju województwa pomorskiego, tworzenia sprawnego systemu gwarantującego ludziom bezpieczeństwo narodowe, uruchomienia mechanizmu przeciwstawiania się wszelkim zagrożeniom zewnętrznym i krajowym, wynika, że tak marszałek jak i wojewoda wraz z ich współpracownikami muszą stać się menedżerami. I to nie tylko menedżerami zajmującymi się gospodarką, ale i polityką oraz obronnością regionu. Ci decydenci nie mogą być „zeraми w garniturach”⁷ - ostrzega Gunter Ogger. W tych zespołach - sugeruje ten socjolog - nie ma miejsca dla egomanów czy też dla „nadwornych powątpiewaczy”⁸. Mają to być jednostki w pełni kompetentne i wiarygodne. Składająca się z nich elita powinna spełniać funkcje integrujące i w swym postępowaniu dawać wzór innym. Już na początku XVII w. angielski filozof Francis Bacon odkrył prawdę, która dziś, a szczególnie jutro, wymusza działanie na wyobraźnię, a potem na intuicję. Autor ten wyraził przekonanie, że „kto pragnie, a nie działa, szkody powoduje”⁹. Zaś Stanisław Lec - biorąc udział w dyskusji na temat społecznych powinności menedżera - pisał „Każdy krzak może być ognistym, jeżeli zdołasz go podpalić swoją wyobraźnią”¹⁰. A więc samorządowi menedżerzy stają przed dylematem, jakimi metodami rozbudzić wyobraźnię mieszkańców województwa, jak kształtować jakościowo nowy potencjał ludzki. Czy ta samorządna elita podejmując tę batalię, zakłada, że ma szansę, czy obowiązek ją wygrać?

⁴ Cele i zadania realizacyjne na najbliższe lata ujęto w opracowaniu - *Strategia rozwoju Województwa Pomorskiego*, Pomorskie Studia Regionalne, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk 2000, s. 57 - 66.

⁵ Zagadnienie takiego myślenia przedstawiają: Y. Allaire, M. Fiasirotu, *Myślenie strategiczne*, PWN, Warszawa 2000, s. 186 - 263

⁶ 'Expose' Premiera, wyd., cyt.

⁷ G. Ogger, *Zera w garniturach*, Kraków 1994, s. 269.

⁸ Tamże, s. 248.

⁹ Cytat z książki G. Liendenfelda, *Asertywność*, Łódź 1996, s. 33.

¹⁰ „Manager” nr 1(22), styczeń 1998, s. 83.

Podstawową siłą sprawczą decydującą o obronności i ładzie wewnętrznym w państwie, w tym w województwie pomorskim, są jego obywatele, a przede wszystkim, zrozumienie przez nich istoty „samorządzenia się”, wynikających z niej całej gamy powinności - od gospodarczych po polityczne, wojskowe i kulturowe. Cała społeczność regionu - nie tylko jego część - musi odczuwać potrzebę przeorientowania swego dotychczasowego myślenia i postępowania, wyzbyć się oporu wobec „postępowań uzasadnionych” - wejść w schemat i rytm „aktywności twórczej”. W tym systemie każdy wysiłek umysłowy i fizyczny jednostki powinien być przez nią uznany za przywilej obywateli. Te dwie cechy człowieka nie mogą mieć charakteru pozorowanego, muszą być ujawnione w postępowaniu np. w czasie wyborów prezydenta państwa, posłów, senatorów, czy członków samorządu terytorialnego. Na miejscu wydaje się tu być stwierdzenie: „*Bierność szlachetnych ludzi gwarantuje zwycięstwo zła*” -Edmund Burkę (1729 - 1797)¹⁶.

Powyższe motto stanowiło jeden z drogowskazów dla twórców reform samorządowych. Wywarło ono znaczące piętno w świadomości wielu ludzi opracowujących, a następnie wdrażających podstawowe zasady demokracji. Ich wysiłek, a zarazem świadomość przemian kierowały społeczeństwo na drogę samodzielności. Ona to uświadamiała wielu ludziom czas transformacji wskazującej konieczność zmian i aktywności — „od społeczeństwa biernego do społeczeństwa tworzącego wizję rozwoju i podejmującego próby jej realizacji.”¹⁷

„Nowy ustrój terytorialny państwa nawiązuje do naszej tradycji a jednocześnie do najnowocześniejszych tendencji rozwoju administracji publicznej we współczesnym świecie”¹⁸ - stwierdza Jerzy Stępień. Trafnym wydaje się być także jego pogląd, że „powstały ustrój jest nowoczesnym instrumentem pozwalającym na rozwiązanie istotnych problemów społecznych, ale jako instrument właśnie - nie jest panaceum na wszystkie bolączki współczesnego życia, reszta zależy od ludzi ”¹⁹ - w tym przede wszystkim ludzi władzy. Oni to - jedni i drudzy - w poczuciu odpowiedzialności za państwo, a w tym i poszczególne regiony, powinni dostrzegać potrzebę opracowania strategii rozwoju państwa a także poszczególnych województw. Strategia ta powinna zawierać koncepcję działań zmierzających do długotrwałego i zrównoważonego rozwoju państwa i regionów. Należy założyć, że w tej strategii znajdują swe odbicie relacje pomiędzy zawartą w niej teorią, a praktycznymi możliwościami podmiotów, tj. państwa i jego poszczególnych regionów.

Odpowiedzialność społeczna nakazuje także dostrzegać w strategicznych celach rozwoju społeczno-gospodarczego podnoszenie bezpieczeństwa i zdolności obronnej państwa. Realizacja tego przedsięwzięcia powinna być prowadzona przez pryzmat bezpieczeństwa wewnętrznego rozumianego jako „stabilność i harmonijność danego organizmu lub systemu” oraz bezpieczeństwa zewnętrznego definiowanego jako „brak zagrożenia ze strony innych podmiotów lub sytuacji”²⁰.

Na stan bezpieczeństwa państwa mają wpływ czynniki wewnętrzne i zewnętrzne. Michał Drost czynniki wewnętrzne postrzega jako „narastające sprzeczności społeczne.

J. Szyszowski, *Co będzie jutro?*, w: *Głos Weterana i Rezerwisty*" nr 1 (139) Rok XX, Zarząd Główny Byłych Żołnierzy Zawodowych, Warszawa, styczeń 2001, s. 11.

¹⁷ J. Zarębski, *Samorządy wojewódzkie w: Samorząd Pomorza, Zeszyty problemowe nr 1/2000, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego - Kancelaria Sejmiku, Gdańsk 2000, s. 54.*

¹⁸ J. Stępień, *Procesy reformowania administracji publicznej w latach 1989-2000, w: „Samorząd Pomorza”. Zeszyty problemowe nr 1/2000, s. 39.*

¹⁹ Tamże.

²⁰ M. Drost, *Sity niemiłilarne w obronie RP. AON, Warszawa 1998, s. 10.*

rozumiane jako niemożliwość współlistnienia pewnych stanów systemu społecznego wynikające z rozbieżności stawianych sobie przez nie celów"²¹. Jego zdaniem zagrożeniom tym sprzyja:

- kryzys ekonomiczny,
- niesprawiedliwy podział dóbr,
- fanatyzm religijny,
- waśnie etniczne,
- korupcje władz i występowanie afer gospodarczych,
- walka polityczna określonych ugrupowań partyjnych²².

Aby zaistniały zagrożenia o charakterze wewnętrznym, oprócz wymienionych przesłanek - sugeruje Michał Drost - muszą wystąpić następujące czynniki:

- pojawienie się frustracji społecznej,
- propagowanie wrogości, fanatyzmu, nacjonalizmu,
- wzajemna wrogość określonych grup społecznych,
- wrogość określonych grup społecznych wobec władzy,
- ostre formułowanie żądań politycznych, społecznych i ekonomicznych.

Czynniki zewnętrzne, to „zagrożenia wynikające z sytuacji w państwach bezpośrednio sąsiadujących z Polską zobowiązań i sojuszy lub przygotowań państw (niebędących naszymi sojusznikami) do interwencji na nasz kraj"²³. W świadomości obywateli - przynajmniej w większości - istnieje pogląd, że bezpieczeństwo narodowe, to bezpieczeństwo wobec zagrożeń militarnych. Systemowa wiedza o możliwych zagrożeniach bezpieczeństwa narodowego stanowi podstawę rzetelnej konstrukcji systemu obrony narodowej - dowodzi Waldemar Kitler. Traktuje on ją „jako sumę cywilnych i wojskowych środków i zasobów oraz ich poczynąń służących zapewnieniu bezpieczeństwa państwa (obronie kraju i ochronie ludności) przed wszelkimi zagrożeniami godzącymi w życiowe wartości interesu narodowego"²⁴, zatem problemy bezpieczeństwa dotyczą zagrożeń, ale także są następstwem rozwoju cywilizacyjnego oraz demokratyzacji życia. Powoduje to konieczność reorientacji w kierunku organizowania państwa, postrzeganego jako organizację polityczną grupy społecznej, obejmującą określone terytorium, na którym rozciąga się jego władza i obowiązują prawa przez nie stanowione²⁵ na rzecz rozwiązań w obszarze bezpieczeństwa powszechnego na czas pokoju i kryzysów o charakterze niemilitarnym, a nawet niekonfliktowym.

W Polsce reforma administracyjna szczebla terytorialnego zrodziła nadzieję na ogromny przełom w sferze wartościowania interesu narodowego. Samorządowi wyznaczono dziejową rolę wyzwolenia systemu wartości lub jego utrwalenia, który nie mieścił się w dotychczasowym pojmowaniu bezpieczeństwa. „Podstawę bezpieczeństwa - według Waldemara Kitlera - stanowią: przetrwanie państwa i narodu, integralność terytorialna, niezależność polityczna i jakość życia"²⁶. Według Stańczyka²⁷

Tamże, s. 11.

Tamże.

¹ Tamże, s. 13.

² W. Kitler, *Obrona Cywilna Iniemilitarna w obronie narodowej UI RP*. AON, Warszawa 2001, s. 27.

³ M. Drost, *Sity niemilitarne w obronie RP*. wyd., cyt., s. 26.

⁴ Tamże, s. 43.

⁷ i. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, ISP PAN, Warszawa 1996, s. 16.

- wartość obrony narodowej jest pochodną zaspokojenia potrzeb istnienia, przetrwania, pewności, stabilności, tożsamości, niezależności, ochrony poziomu i jakości życia ludzi.

Cytowany Waldemar Kitzler egzemplifikuje dwa zasadnicze cele obrony narodowej:

- bezpieczeństwo ludności (osób, dóbr, środowiska),
- bezpieczeństwo państwa jako instytucji²⁸.

Obronę narodową definiuje jako „całokształt sił i środków państwa i społeczeństwa, ich wzajemne relacje i proces oddziaływania na otoczenie w celu zapobiegania i przeciwdziałania wszelkiego rodzaju zagrożeniom godzącym w życiowe interesy narodowe”²⁹.

Mimo pozytywnych kierunków rozwoju sytuacji międzynarodowej nie można wykluczyć bezpośrednich lub pośrednich form zagrożenia bezpieczeństwa³⁰ - zauważa Michał Drost. Dziś, w toku dojrzewającej u nas demokracji - w której sama wolność nie wystarcza, a „otwartość nie jest bezpieczna”³¹ - postrzegamy w niej ujemne zjawiska.

Pierwszym z nich jest wyobcowanie się części narodu³² wyrażające się zniechęceniem do rządzącej elity politycznej (najpierw AWS, UW, potem SLD), apatią, biernością - czego dowodem jest zauważalna nieobecność wielu obywateli przy urnach uprawnionych do głosowania. Trudno też wytłumaczyć fakt, dlaczego wielu wyborców oddaje głosy nieważne. Te zjawiska zmuszą nowy rząd do realizacji nowej, ludzkiej polityki, zasypania przepaści między bogatymi i biednymi, wygranymi i przegranymi, miastem i wsią.

Drugim niekorzystnym zjawiskiem w tym dochodzeniu do państwa obywatelskiego jest stosunkowo niska świadomość polityczna i niestabilność poglądów wysokiego odsetka ludzi, słaba dyscyplina obywatelska i niedostateczne poczucie odpowiedzialności za swoje czyny, notowane u jednostek, członków grup społecznych, organizacji, instytucji. Cechuje je mała skuteczność w przeciwstawianiu się występującym zagrożeniom.

Trzecim mankamentem w tym procesie utrwalania samorządności są występujące symptomy terroru politycznego i psychicznego uprawianego przez jednostki, grupy nieformalne, organizacje mafijne itp. Do tych źródeł zagrożeń demokracji należy zaliczyć panoszącą się przemoc i korupcję³³, w tym korupcję w samorządach. Sprawom tym poświęca się wiele uwagi. „Żaden mandat zaufania udzielony samorządowcowi, działaczowi czy politykowi, nie powinien być wykorzystywany w jego własnym interesie”³⁴. Gangsterstwo polityczne³⁵, rosnąca nierówność świata i rosnące poczucie tej nierówności, będą tym, co będzie napędzało wszystkie konflikty i rodziło przestępcze działania.

²⁸ W. Kitzler, *Obrona Cywilna (niemilitarna) w obronie narodowej III RP*, wyd., cyt., s. 43.

²⁹ Tamże

³⁰ M. Drost, *Sily niemilitarne w obronie RP*, wyd., cyt., s. 15.

³¹ B. Madajczyk - Krasowska, *Kapitalizm karykaturalny*, „Dziennik Bałtycki”, 12 październik 2001, s. 11. (wywiad z prof. Jadwigą Staniszkis).

³² A. Schaff, *Alienacja jako zjawisko społeczne*, KIW, Warszawa 2001.

³³ K. Poznański, *Prywatyzacja równa się korupcja*, „Przegląd” nr 41, 8 październik 2001, s. 24 - 26.

³⁴ A. Kwiatkowski, *Samorządowiec - czysty jak łąka?* Biuletyn Informacyjny Województwa Pomorskiego, nr 6 (11), Gdańsk sierpień - wrzesień 2001, s. 7.

³⁵ A. Kietrys, *Magiel a' la Kurski*, „Przegląd”, 22 październik 2001, s. 25.

Czwartym ujemnym zjawiskiem, kładącym swój cień na współczesnej demokracji w świecie, a więc i w Polsce jest międzynarodowy terroryzm³⁶. Jego nasileniem była eksplozja 11 września 2001 r. w Nowym Jorku i Waszyngtonie, której ofiarą padło ponad 6 tys. pracowników zaatakowanych instytucji. Zdarzenia te ujawniły światu grożące mu brutalny niebezpieczeństwo. Ten brutalny zamach zmusił Stany Zjednoczone i pozostałe państwa świata do podjęcia działań wymierzonych w ośrodki terroryzmu i ludzi którzy nim kierują.³⁷ Podjęta wojna z Talibami w Afganistanie, gdzie według ekspertów ds. bezpieczeństwa mieści się centrum dyspozycyjne terroryzmu, prowadzona metodą „chirurgii raketowej” - spowodowała powstanie dwóch światowych problemów: obawę przed zaistnieniem bioterroryzmu³⁸ która potęguje ustępujący strach i bezradność ludzi, nie tylko w USA³⁹. Ta metoda bombardowań w Afganistanie wywołała i nadal wywołuje sprzeciw mieszkańców w niektórych krajach islamskich. W obawie przez trzecią wojną światową, bioterroryzmem - w połowie października 2001 nasiliły się demonstracje ludzi w Europie (np. Niemcy, Włochy, Wielka Brytania), którzy opowiadają się za pokojem i przeciwko wykorzystaniu wąglikajako narzędzia terroru.

Czy aktywność Muzułmanów, to „erupcja patriotyzmu”, nacjonalizm arabski - stawia pytanie Longin Pastusiak - początek starcia islamu z chrześcijaństwem? Dziś coraz częściej politycy zastanawiają się, czy należy zwalczać skutki terroryzmu, czy też eliminować przyczyny jego powstawania i eksplozji. Należy zdawać sobie sprawę z tego - zauważa Ryszard Kapuściński - że twierdzenie, iż demokracja może zlikwidować terroryzm, jest sprzeczne samo w sobie⁴⁰. Istotą demokracji - dowodzi autor - jest to, że można to zagrożenie lokalizować, osłabiać, ale nie można go zlikwidować, chyba, że za cenę zmian ustrojowych fundamentów⁴¹. Robert Mc Namara - zdecydowany przeciwnik terroryzmu, opowiadający się za karaniem winnych śmierci ludzi w wieżowcach WTC i Pentagonie - stwierdził, że „sam odwet nie wystarczy” . Jawni się potrzeba znalezienia klucza do ładu światowego. Tym kluczem powinna być nowa polityka państw na Bliskim i Środkowym Wschodzie, nowa polityka Bogatej Północy wobec krajów Biednego Południa. Polacy potępiając terroryzm w każdym jego wydaniu, uczestnicząc w tym froncie walki z nim, mają obowiązek eliminowania wszelkich jego przejawów w granicach naszego państwa. By móc zapobiegać i eliminować, należy zaszczepić potrzebę permanentnego pogłębiania wiedzy tego niebezpiecznego zagrożenia. Wyzwanie to powinno znajdować się w każdej strategii wojewódzkiej budowania „bezpiecznego regionu”. Poparte one powinny być dotychczasowymi osiągnięciami zaprezentowanymi w wielu publikacjach i opracowaniach, w tym: Kuby Jałoszyńskiego⁴². Juliana Kaczmarka⁴³, Wojciecha

Główne nurty nowożytnego terroryzmu przedstawia w swej pracy B. Hoffman. *Oblicza terroryzmu*. Fakty, Warszawa 2001.

Raport specjalny: *Co dalej po ataku na Amerykę*, „Polityka” nr 38, 22 wrzesień 2001, s. 3 - 19.

Z. Zieliński, *Czarna lista*, „Polska Zbrojna” nr 41, 7 październik 2001, s. 33 - 34.; S. Begley,

M. Isikoff, *Strach przed bioterroryzmem*, „Newsweek” nr 7, 27 październik 2001, s. 50 - 54.

³⁶ J. Tomaszewicz, *Wróg bez twarzy*, „Żołnierz Polski” nr 10/2001, październik 2001, s. 6 - 9.

³⁷ B. Szczepuła, J. Zalesiński, *Kalkuta i Dallas*, „Dziennik Bałtycki”, 26 październik 2001, s. 21.

³⁸ **Tamże**

³⁹ R. MC Namara, *Sam odwet nie wystarczy*. „Polityka” nr 38, 2001, s. 19.

⁴⁰ K. Jałoszyński, *Współczesne zagrożenia pozamilitarne państwa - terroryzm i przestępczość zorganizowana, a bezpieczeństwo Polski*. Zeszyt Naukowy nr 4, AON, 2001; *Terroryzm a wojsko*. Zeszyt Naukowy nr 2, AON, 2000, s. 188 - 198; *Działania militarne Izraela w walce z terroryzmem*. Zeszyt Naukowy nr 2, AON, 1999, s. 203 - 211.

Maliszewskiego, Stanisława Pikulskiego i wielu innych. Godne uwagi powinny być także poglądy pracowników administracji publicznej w kwestii bezpieczeństwa państwa zaprezentowane w badaniach Jarosława Kardasa i Krzysztofa Lorantego⁴⁷. Ciekawy pogląd na temat: ideologia a terroryzm prezentuje Władimir Lukin⁴⁸.

Wyartykułowane wyżej groźne zjawiska, są u progu nowego stulecia troską nie tylko rządów, ale i obywateli. Jednak przeciwdziałania im nie są mocną stroną demokracji⁴⁹ - stwierdza Sławomir Zalewski. „Prawda wyrażona przez Johanesa Gerbera, iż w warunkach wysokiej cywilizacji człowiek jest najdroższym, ulotnym i najbardziej twórczym źródłem siły militarnej⁵⁰, dowodzi wielkiego potencjału drzemącego w tej podstawowej jednostce społeczeństwa. Ważnym jest, by był on wprzęgnięty do działań podejmowanych w celu poprawy stanu bezpieczeństwa i zdolności obronnej państwa, wynikających z założeń polskiej polityki bezpieczeństwa, a także dokumentów rozwijających i precyzujących te zasady, tj. polityki bezpieczeństwa i strategii obronnej RP.

Przypatrując się wielu debatom - relacjonowanym przez mass media - na temat strategii szeroko pojętej można wyciągnąć jeden nieoptymistyczny wniosek podzielany przez wielu ekspertów. Wynika z niego, że strategia ta jest katalogiem pobożnych życzeń. W wielu przypadkach można zarzucić jej ogólnikowość. Ma to swoje odbicie chociażby w opublikowanej w 2000 r. Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego⁵¹. Podobnie „martwymi uogólnieniami” charakteryzują się strategie innych regionów kraju. O takim stanie rzeczy decyduje w zasadzie jeden czynnik. Dopóki precyzyjnie nie będzie podanych źródeł i wielkości środków finansowania pomysłów zawartych w narodowej czy regionalnej strategii, nie będzie praktycznych szans na ich realizację.

Faktem niezaprzeczalnym jest to, że wdrażane w życie cztery reformy niosły za sobą i noszą nadal potrzebę ich korekty. Bez względu na to, czy aktualne wizje tworzonej strategii rozwoju państwa, jak i też wypracowanej w województwie, nie zostaną w pełni zrealizowane, to przynajmniej muszą być tworzone takie warunki, które umożliwiłyby podstawowe idee strategii zrealizować przez przyszłe pokolenia. Mając świadomość niedoskonałości organizacyjnej, prawnej - analizowanej tu strategii - oraz faktu, że jej urzeczywistnienie ma charakter pionierski, nie do podważenia jest teza, że w systemie wdrażanych reform występuje pewien ruch, który zawsze był motorem postępu. Problem w tym, jaka jest jakość i dynamika, a zwłaszcza efektywność tego ruchu. Według Marka Dutkowskiego - „na sukcesy mają wpływ nie tylko sprawność, ale zaangażowanie samorządowców oraz przełamanie różnego rodzaju barier

⁴⁷ J. Kaczmarek, *Walka o rozwój i bezpieczeństwo europejskie*, Zeszyt Naukowy nr 2, AON, 2001, s. 18 - 35; *Bezpieczeństwo Europy a fundamentalizm islamski*. Zeszyt Naukowy nr 3, AON, 1999, s. 9- 18

⁴⁸ W. Maliszewski, *Siry działań specjalnych USA - strategiczne uzasadnienie koncepcji użycia, ich cechy i właściwości*. Zeszyt Naukowy nr 3, AON, 1994, s. 154- 164.

⁴⁹ S. Pikulski, *Prawne środki zwalczania terroryzmu*. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn 2000.

⁵⁰ J. Kardas. K. Loranty, *Bezpieczeństwo państwa w poglądach pracowników administracji publicznej*. AON, Warszawa 2001.

⁵¹ Patrz: „Przegląd” nr 44, 29 październik 2001, s. 23 - 25.

⁵² S. Zalewski, *Polityka bezpieczeństwa a edukacja obronna*, MON, Departament Społeczno-Wychowawczy, Warszawa 2001, s. 27.

⁵³ M. Drost, *Sity niemilitarne w obronie RP*, wyd., cyt., s. 18.

⁵⁴ Patrz: *Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego*, Pomorskie Studia Regionalne, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk 2000.

administracyjnych" *, w tym barier psychicznych, cechujących licznych pracowników służb publicznych.

Odnosząc się do zdolności obronnej państwa należy wskazać na dość istotny fakt, a mianowicie - proces demokratyzacji z jednej strony ułatwia współdziałanie szerokich rzesz społeczeństwa w tworzeniu bezpieczeństwa narodowego, z drugiej zaś - sprzyja szerzeniu się fałszywego wyobrażenia o wolności w postaci naiwnego pacyfizmu, anarchii i konformizmu⁵³. To utrwalające się niebezpieczeństwo w zachowaniach licznych ludzi, hamuje proces ugruntowywania spokoju i bezpieczeństwa narodu. „Jakikolwiek duch i wola obrony narodu są niejako zakodowane w świadomości kolejnych pokoleń Polaków i stanowią część naszej narodowej świadomości - dowodzi Józef Marczak - to jednak, będąc elementem dynamicznym, podlegają zmianom. Brakowało nam jednak dobrej organizacji, aby potencjał płynący z tego ducha skutecznie przekształcić w trwałą siłę obronną państwa, ponieważ zawsze potrafiliśmy ulegać złudzeniu, że interes innych może i nam dobrze służyć. Toteż w działaniach na rzecz obronności kierowaliśmy się potrzebami sąsiadów (którzy wciąż nas zdradzali), tolerancją narodowościową, kulturą i religijną, współczuciem i pomocą”⁵⁴.

Wola obrony państwa, a w tym i społeczności lokalnych powinna mieć swoje odbicie w powszechnej świadomości społecznej a także w gotowości do podejmowania obowiązków i świadczeń materialnych. Jej przejawem musi być akceptacja do poczynań rządu w aspekcie realizacji polityki bezpieczeństwa narodowego, a także sił zbrojnych w przygotowaniu i prowadzeniu obrony. Siła znanych autorytetów w procesie kształtowania świadomości ma swoistą wymowę i ogólny posłuch społeczny. Stwierdzenia:

- gen. Beaufore „przede wszystkim jednak należy zachować ducha obrony ponieważ historia skazuje na zagładę tylko te ludy, które nie chcą się bronić”,
- Winstona Churchilla „żadna polityka zagraniczna nie może być skuteczna, jeśli nie stoi za nią dostateczna siła i gotowość narodu do poświęceń potrzebnych do jej wytworzenia”,
- Michaela Haworda „mobilizacja społecznego poparcia dla wojny jest co najmniej równie ważnym jak mobilizacja sił zbrojnych”

są wkomponowane w strategiach obronnych wielu państw w formie celów strategicznych.

Mając powyższe na względzie, a także fakt misji jaką winna pełnić administracja państwowa i samorządowa, koniecznym staje się systematyczne kształcenie kierownictw odpowiedzialnych za przygotowanie obronne kraju i regionów. Tylko systematyczna inspiracja, uwrażliwienie i szkolenie ludzi poprzez ustawiczną edukację obronną może uniemożliwić zanik poczucia ich zagrożenia. Fakt wejścia Polski do NATO nie powinien być podstawą bezpieczeństwa narodowego. Józef Marczak - słusznie zauważa - że „niebezpieczne dla świadomości obronnej społeczeństwa są złudzenia, że sojusze lub systemy bezpieczeństwa zbiorowego w jakiś istotny sposób mogą zastąpić własne wysiłki w budowie narodowego systemu bezpieczeństwa”⁵⁵.

⁵³ Szerzej na ten temat J. Kitowska, *Nie odstawiamy strategii na półkę*. Wywiad - „Dziennik Bałtycki”, 28 grudzień 2000r., s. 29.

⁵⁴ J. Marczak, *Strategia powszechnej obrony narodowej*, w: System obrony terytorialnej III Rzeczypospolitej Polskiej Nr 1(30), AON. Warszawa 1998, s. 33.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Tamże, s. 32 - 33.

⁵⁷ Tamże, s. 36.

Konsekwencją demokratyzacji państwa jest uczestnictwo społeczeństwa we wszystkich dziedzinach działalności państwa, w tym również w obronie narodowej wyrażanej współdziałaniem w obronie terytorialnej. Obrona terytorialna winna być elementem samorządności terytorialnej. Tak sprecyzowane sformułowanie wynika z faktu, że samorządność terytorialna oznacza przejmowanie przez terenowe organy władzy samorządowej szerokich kompetencji i odpowiedzialności w sprawowaniu władzy, w tym również w zakresie obrony narodowej.

Konieczność zainteresowania społeczeństwa sprawami obronnymi wynika także z faktu, że władze RP w 1992 r. określiły zarówno cel państwa (...) „obrona i umacnianie niepodległej, suwerennej państwowości, gwarantującej respektowanie praw człowieka, wolności i swobód obywatelskich (...)” i wynikający z niego strategiczny cel obrony (...) „zachowanie suwerenności, niepodległości i integralności terytorialnej państwa”⁵⁷. Realizacja podstawowej funkcji państwa, jaką jest zapewnienie obywatelom podstawowych warunków ochrony przed potencjalnymi i realnymi niebezpieczeństwami powinna być postrzegana przez pryzmat zdolności narodu do ochrony jego wewnętrznych wartości przed zagrożeniami zewnętrznymi. Mogą one wynikać z działań zbrojnych prowadzonych przez siły zewnętrzne, a także być rezultatem spowodowanym klęskami żywiołowymi i innymi podobnymi zdarzeniami wywołanymi przez siły natury lub złą działalność człowieka.

Radykalnej zmianie musi ulec przekonanie obywatela, że „obrona militarna przed zewnętrzną agresją zbrojną jest tylko sprawą państwa i wojska”⁵⁸. Państwo ani jego organa nie są w stanie sprostać wymogom niezwykle złożonego życia we współczesnym świecie⁵⁹ - stwierdza Sławomir Zalewski. Nowe myślenie powinno być spolaryzowane w kierunku przeświadczenia o przydatności służby wojskowej w walce z klęskami żywiołowymi oraz do utrzymania kondycji organizacyjnej na wypadek wszelkich zagrożeń. Niezbędne jest przygotowanie społeczeństwa do osiągania pożądanego poziomu gotowości cywilnej. Podstawowym elementem osiągnięcia jej jest spełnienie szeregu warunków. Jednym z nich jest wychowanie obronne i wychowanie dla bezpieczeństwa. Termin wychowanie, w szerokim ujęciu, to „ogół zjawisk ściśle związanych z oddziaływaniem środowiska społecznego i przyrodniczego na jednostkę ludzką, kierujących jej osobowością. W ujęciu wąskim, wychowanie to celowo organizowane, różnorodnie oddziaływania, w wyniku których nastąpić mają pożądane zmiany w funkcjonowaniu jednostek i grup społecznych”⁶⁰.

Pojęcie to w odniesieniu do spraw obronnych trafnie ujął Aleksander Hejza, który nawiązując do poglądu W. Okonia określił je jako system zorganizowanej działalności różnych ogniw, przede wszystkim rodziny, szkoły, instytucji paramilitarnych oraz samych wychowanków, którego celem jest przygotowanie młodzieży szkolnej i akademickiej do obrony własnego kraju oraz do zapewnienia jej odpowiedniego rozwoju fizycznego i moralnego. Sprowadza się ono do wyposażenia młodego pokolenia w odpowiednie wiadomości i sprawności oraz inne środki niezbędne do obrony własnego kraju w wypadku zagrożenia jego niepodległości oraz do odparcia

J. Marczak, K. Gąsiorek: *Tworzenie Obrony Terytorialnej III Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Obrona Terytorialna, Szkolenie Rezerw, Obrona Cywilna, Wojsko i Wychowanie*, Warszawa 1999r, s. 21.

⁵⁷ Tamże, s. 43.

⁵⁸ S. Zalewski, *Polityka bezpieczeństwa państwa a edukacja obronna*, wyd., cyt., s. 97.

⁶⁰ *Nowa Encyklopedia Popularna*, PWN, t.6, Warszawa 1997, s. 915.

wszelkiej napaści na jego terytorium⁶¹. Podane wyżej pojęcia mimo, że często używane są zamiennie, najczęściej pojęcie edukacji obronnej określane jest jako całokształt celowo zorganizowanych procesów, działań, form i metod, środków i oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych na dzieci, młodzież i dorosłych w celu osiągnięcia względnie trwałych zmian w ich wiedzy, umiejętnościach oraz szeroko rozumianej obronności⁶².

Edukacja dla bezpieczeństwa najczęściej traktowana jest w literaturze naukowej jako „ogół procesów oświatowo-wychowawczych realizowanych głównie przez rodzinę, szkołę, wojsko, policję, straż pożarną, kościoły, środki masowego przekazu, organizacje młodzieżowe i stowarzyszenia, zakłady pracy, instytucje rządowe, pozarządowe, samorządowe, ukierunkowanych na kształtowanie systemu wartości, upowszechnianie świadomości i kształtowanie umiejętności ważnych dla zapewnienia bezpieczeństwa narodowego”⁶³. W założeniach wprowadzanej reformy oświaty, system edukacji obronnej młodzieży - przyjmuje się - to zintegrowany układ sprężonych ze sobą i współdziałających elementów, których łączne i sprawne funkcjonowanie zapewni ma osiągnięcie zamierzonego celu⁶⁴.

W edukacji obronnej zadaniem jest przeciwdziałanie zagrożeniom, zaś w edukacji dla bezpieczeństwa odpowiadaniem na wyzwania, które mogą być zagrożeniami⁶⁵.

Wychodząc z tego przesłania należałoby stwierdzić, że celem edukacji jest kształtowanie i rozwijanie świadomości społeczeństwa, w tym także pobudzenie jego wyobraźni, ukształtowanie współodpowiedzialności za bezpieczeństwo kraju i regionu, przygotowanie do działania w zespole, kształtowanie umiejętności dla przeciwdziałania zagrożeniu itp. Osiągnięciu tego celu ma służyć edukacja młodzieży poprzez programy z zakresu bezpieczeństwa w ramach godzin wychowawczych, ścieżek edukacyjnych (wychowanie prozdrowotne, patriotyczne, obywatelskie) oraz obronę cywilną. Kwestia tylko w tym, jakimi metodami te szczytne idee edukacyjne osiągnąć.

Te wymienione formy edukacji, jej założone cele programowe z reguły mają charakter sformalizowany, podręcznikowy. W tym systemie edukacyjnym odczuwa się niedostatek form młodzieżowej, samorządnej samoedukacji. Zaistniała potrzeba otworzenia się młodej generacji narodu na myślenie i aktywny ruch - gwaranta spokoju i bezpieczeństwa. Problem w tym, aby władze oświatowe uczyniły gest, który wyzwoli w młodych zainteresowanie i energię do działania. Tak postrzegana samorządowa edukacja młodzieży ograniczy „urzędowe, belferskie wychowanie prowadzone w szkołach.” Szkolne i pozaszkolne treści nauczania i wychowania winne być wolne od wszelkiej propagandy wojennej. One muszą przygotować uczniów między innymi do indywidualnego ratownictwa ... i gotowości udzielania pomocy każdemu, który jej potrzebuje, który znajduje się w sytuacji zagrożenia - nie tylko życia.

Zasadnym - jak przekonuje Mirosław Kaliński - byłoby zbudowanie takiego systemu edukacyjnego kadr kierowniczych, który pozwoliłby na:

- przekazywanie kandydatom na stanowiska kierownicze podstawowych wiadomości z zakresu obronności państwa.

⁶¹ A. Hejza, *Edukacja dla bezpieczeństwa młodzieży w toku realizacji programu przysposobienie obronne* w: Biuletyn Informacyjny Rok V 1/17, Towarzystwo Wiedzy Obronnej, Zarząd Okręgowy, Bydgoszcz 2000, s. 60.

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Tamże, s. 61.

⁶⁵ S. Zalewski, *Polityka bezpieczeństwa państwa a edukacja obronna*, wyd., cyt., s. 42.

- systematyczne uczestnictwo w zajęciach organizowanych w resortach i województwach,
- zapoznanie z zadaniami obronnymi wynikającymi z zajmowanego stanowiska,
- weryfikowanie przyjętych założeń w zakresie obronności,
- zmodyfikowanie problematyki obronnej wynikającej z przynależności do NATO.

Wymienione wyżej propozycje, miałyby przyjąć formę:

- strategiczno-obronnej gry wojennej (raz na 6-8 lat),
- regionalnej gry ogólnobronnej (raz na 2 lata),
- udziału w ćwiczeniach sił zbrojnych (w cyklu 4 letnim),
- resortowych i wojewódzkich ćwiczeniach ogólnobronnych (w cyklu czteroletnim)⁶⁶.

Jest sprawą oczywistą że bezpieczeństwo państwa i narodu nie należy utożsamiać wyłącznie ze stanem organizacyjnym, poziomem wyszkolenia i uzbrojenia sił zbrojnych oraz międzynarodowymi układami militarnymi Polski. Współgwarantem stabilności spokoju i nienaruszalności państwa jest również działalność prowadzona w ramach systemu pozamilitarnego przez różnego rodzaju instytucje i organizacje rządowe i pozarządowe. Istotnym elementem takim elementem powyższego stwierdzenia, w odniesieniu do spraw obronnych i bezpieczeństwa państwa jest samorząd terytorialny, a w tym - samorząd województwa pomorskiego.

Jako element państwa będący najbliższy obywateli skutecznie stabilizuje państwo⁶⁷ - stwierdza Jarosław Słaby. Postrzega on stabilizację jako możliwość realizacji zadań obronnych zarówno przez organa samorządu, jak również podmioty gospodarcze i osoby fizyczne. Wynika to z upodmiotowienia społeczności lokalnych, lokalnych struktur władzy i przekazania im szeregu kompetencji w ramach decentralizacji władzy.

Ważnym warunkiem tworzenia skutecznego systemu obrony RP pojmowanego jako „skoordynowany układ elementów, zbiór tworzący pewną całość uwarunkowaną stałym, logicznym uporządkowaniem jego części składowych”⁶⁸ jest „społeczna akceptacja działań oraz posiadanie przez siły zbrojne szerokiego zaplecza społecznego”⁶⁹. Myślenie w kategoriach systemowych odgrywa coraz bardziej dominującą rolę w życiu codziennym - zauważa Michał Drost⁷⁰. Problemowi temu poświęcono już wiele opracowań naukowych i publikacji. Wyrażano w nich między innymi niepokój co do wartości, patriotyzmu, przywiązania do ojczyzny, niskiego poziomu świadomości społeczeństwa, zwłaszcza młodzieży o potrzebie realizacji przedsięwzięć związanych z obronnością.

„W okresie transformacji ustrojowej i przebudowy państwa oraz sił zbrojnych po 1989r. nastąpiło (zapewne niezamierzone) zerwanie wielu formalno-prawnych i organizacyjnych więzi wojska ze społeczeństwem (a szczególnie z młodzieżą)

M. Kaliński, *Nowa koncepcja edukacji obronnej kadr kierowniczych*. Wiedza Obronna, Kwartalnik Towarzystwa Wiedzy Obronnej nr 4/191 Rok XXVI, Warszawa 1999, s. 65.

⁶⁷ J. Staby, *Zadania i obowiązki organów samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych i osób fizycznych na rzecz obrony i bezpieczeństwa państwa*, AON, Departament Systemu Obronnego MON, Warszawa 1996, s. 7.

⁶⁸ M. Drost, *Perspektywiczny model systemu kształcenia wojskowego w Rzeczypospolitej Polskiej*, AON, Warszawa 1993, s. 14.

⁶⁹ M. Drost, *Sily niemilitarne w obronie RP*, wyd.. cyt., s. 103.

⁷⁰ M. Drost, *Perspektywiczny model systemu kształcenia wojskowego w Rzeczypospolitej Polskiej*, wyd.. cyt., s. 13.

zorganizowanych w różnych stowarzyszeniach⁷¹ - zauważa Wiesław Józwiak. W latach powojennych - jego zdaniem - to stowarzyszenia, a także kuratoria oświatowe poprzez organizowanie obozów przysposobienia wojskowego i obronnego, prowadziły w szerokim zakresie pracę wychowawczą i szkoleniową, przygotowując młodzież do obrony kraju i służby wojskowej.

W przeszłości, choćby w powstaniach: Wielkopolskim, Śląskim, a także podczas II Wojny Światowej, to one dawały armii przeszkolonych, gotowych do wypełniania obywatelskiego obowiązku żołnierzy. To dzięki nim powstało Polskie Państwo Podziemne i partyzantka. Po likwidacji studiów wojskowych w szkołach wyższych i ograniczonym naborze do szkół podchorążych rezerwy, a także zaprzestaniu kształcenia w szkołach podstawowych zubożało przygotowanie obronne społeczeństwa.

Obraz ten nakreśla kierunek wyzwania dla społeczeństwa - zarówno dla rządzących jak i rządzonych. „Skoro instytucje powoływane przez państwo nie są dość wydolne, aby jego obywatele mogli czuć się bezpiecznie, to powstaje potrzeba wzmocnienia obywatelskiej świadomości na rzecz obrony i bezpieczeństwa tak, aby w rezultacie wzmocnić instrumenty państwa wymienionym celom służące⁷². Ze świadomości obywatelskiej oraz odpowiedzialności powinna wypływać sfera obywatelskich obowiązków, które powinny wyrażać się krytyką zachowań i działań godzących w dobro jednostek, zbiorowości, a tym samym i państwa⁷³ - sugeruje Sławomir Zalewski. Umacnianiu państwa - a tym samym i regionu - sprzyjać będzie propagowanie poczucia tożsamości z regionem, a także wiedzy i umiejętności niezbędnych w sytuacji konfliktu zbrojnego. Wobec zawężenia szkolenia przez resort edukacji wzrastać będzie rola tych instytucji, które realizować mogą i będą szkolenia obronne⁷⁴ - zauważają: Michał Drost i Gabriel Zmarzliński. Problem w tym - podkreślają - by stworzyć spójne koncepcje, służące wykorzystaniu ich potencjału do skutecznego wspierania obronności państwa.

Główne kierunki działalności organizacji i stowarzyszeń powinny dotyczyć:

- prowadzenia szeroko rozumianej edukacji obronnej społeczeństwa, szczególnie wśród młodzieży,
- kształtowania świadomości społecznej oraz patriotycznych postaw przedpoborowych i poborowych,
- prowadzenia przysposobienia obronnego, przydatnego zarówno w służbie wojskowej jak i w służbach ochrony ludności,
- utrzymania w kondycji i sprawności rezerw osobowych wojska, w tym pogłębiania specjalistycznych umiejętności⁷⁵.

Faktem niezaprzeczalnym - zdaniem cytowanych autorów - jest to, że „bezpieczeństwo państwa w znacznej mierze zależy od stanu wiedzy i świadomości obywateli⁷⁶”.

Wychowawczy charakter stowarzyszeń młodzieżowych, takich jak: Związek Harcerstwa Polskiego, Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej, Związek Strzelecki Strzelec - Organizacja Społeczno-Wychowawcza daje dobre podstawy przygotowania młodzieży do podjęcia obowiązków obronnych.

W. Józwiak, *Edukacja obronna w statutowej działalności organizacji pozarządowych*, w: *Wiedza obronna*. Kwartalnik Towarzystwa Wiedzy Obronnej nr 3 (190) Rok XXVI, Warszawa 1999, s. 44.

⁷² S. Zalewski, *Polityka bezpieczeństwa państwa a edukacja obronna*, wyd., cyt., s. 52.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ M. Drost, G. Zmarzliński, *Obrona niemilitarna RP cz. II*, AON, Warszawa 1999, s. 11.

⁷⁵ Tamże, s. 12.

⁷⁶ Tamże, s. 13.

Cennym obszarem, który kumuluje młodzież i dorosłych rozwijających zainteresowania są stowarzyszenia paramilitarne takie jak: Liga Obrony Kraju, Polski Czerwony Krzyż, Związek Polskich Spadochroniarzy, Liga Morska, Polski Związek Krótkofalowców, Polski Związek Motorowy, Polski Związek Żeglarski, Polski Związek Łowiecki, Związek Ochotniczych Straży Pożarnych, Wodne i Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, Kluby Wysokogórskie i Przewodnickie PTTK, Zjednoczenie Kurkowe Bractw Strzeleckich RP, których baza, sprzęt, kadra, powinny być wykorzystane dla potrzeb obrony cywilnej i obrony terytorialnej.

W poszukiwaniu „krzewicieli” edukacji obronnej nie należy zapominać o bogatym potencjale drżącym w stowarzyszeniach skupiających żołnierzy rezerwy i weteranów, a także w stowarzyszeniach kombatanckich. Wykorzystanie tych podstawowych ośrodków oddziaływania na świadomość społeczną, choćby poprzez stwarzanie dla nich dobrego klimatu, finansowe i organizacyjne wsparcie, stanowiłoby alternatywę dla samorządu województwa pomorskiego, który w ten sposób zaakcentowałby swoją ograniczoną działalność na rzecz obrony. Szczegółowego znaczenia w tych działaniach nabiera problem uświadomienia społeczeństwu, że budowanie systemu obronnego, w tym systemu proobronnej edukacji ma służyć przyszłemu pokoleniu. Zasadnym wydaje się być „poddanie pod dyskusję możliwości udziału stowarzyszeń w przygotowaniu młodzieży do służby wojskowej”⁷⁷ - twierdzi Wiesław Józwiak, a tym samym ich roli w nabywaniu umiejętności dla potrzeb obronności i bezpieczeństwa regionu.

Ogromne możliwości jakie posiadają stowarzyszenia proobronne stawiają je w pozycji ważnego partnera dla sił zbrojnych i obrony cywilnej, dla których to tworzą bogate zaplecze. „Młodzież powinna uczestniczyć w przedsięwzięciach obronnych realizowanych przez organy administracji państwowej i samorządu terytorialnego” - stwierdza Mirosław Kaliński.

Mając na uwadze kadre zajmującą się problematyką edukacji obronnej młodzieży, a w szczególności podnoszenia wiedzy dotyczącej bezpieczeństwa, poddano kształceniu w specjalistycznych ośrodkach przedstawicieli administracji samorządowej i państwowej. Ten sprawdzony w państwach NATO system szkolenia zaplecza wojsk, ma wyposażyć uczestników m.in. w wiedzę z zakresu:

- specjalistycznego przygotowania radnych i pracowników administracji samorządowej do pełnienia funkcji w zakresie kierowania obronnością,
- edukacji lektorów (wykładowców) zagadnień obronnych,
- współpracy z instytucjami administracji rządowej i samorządowej.

MON postuluje także utworzenie ogniw, których działania byłyby kierowane na formowanie: wychowawcy, przywódcy, specjalisty i obywatela demokratycznego państwa.

Niezwykle atrakcyjne i wartościowe wydają się być realizowane - co dowodzą absolwenci - Wyższe Kursy Obronne dla Kierowniczej Kadry Administracji Państwowej organizowane w Akademii Obrony Narodowej oraz studia podyplomowe o kierunku - zarządzanie kryzysowe, dla terenowych pracowników administracji rządowej i samorządowej prowadzone przez Akademię Morską w Szczecinie. Uczelnie te idąc naprzeciw zapotrzebowaniu podjęły się realizacji tej „ścieżki edukacyjnej”.

⁷⁷ Tamże, s. 52.

⁷⁸ M. Kaliński, *Przygotowanie obronne młodzieży - innowacje organizacyjne w wojsku*, w: *Wiedza Obronna. Kwartalnik Towarzystwa Wiedzy Obronnej* nr 3 (190), Warszawa 1999, s. 63.

Powyższy katalog możliwości kształtowania świadomości obronnej może pozostać w sferze „chciejstwa” jeśli nie będzie mu towarzyszył przychylny klimat polityczny, a także nie wyasygnuje się odpowiednich funduszy zabezpieczających ich działalność.

Dla stworzenia właściwych programów i odpowiednich struktur systemu szkolenia niezbędne jest określenie podstawowych idei przewodnich - podkreśla cytowany już Waldemar Kitler - jako wskazań do działania w polskich uwarunkowaniach. Spośród nich egzemplifikuje najważniejsze:

- kształtowanie „zachowań frasośliwych” - jako ciągłej troski każdej osoby o własne bezpieczeństwo,
- obywatelu broń się sam, radź sobie samemu, inwestuj we własne bezpieczeństwo,
- razem łatwiej przeciwstawiać się niebezpieczeństwu; samoorganizacja i współdziałanie - fundamentem i siłą samoobrony,
- szkolenie do zapobiegania i ratowania (przeciwdziałania) miejscowym zagrożeniom⁷⁹.

Tenże autor, tak jak J. Marczak dowodzi, że nabywanie wiedzy i umiejętności z zakresu samoobrony powszechnej przez całą ludność stanowi wizerunek konieczny do sprawnego funkcjonowania samoobrony⁸⁰. Jego zdaniem - a podobną opinię można spotkać w innych publikacjach - szkolenie samoobronne powinno zawierać w sobie trzy rodzaje edukacji, ściśle ze sobą powiązane:

- edukację ratowniczą;
- edukację przeciwprzestępczą
- edukację wojskową.

Treści szkolenia powinny obejmować: wiedzę, poznanie i umiejętności . Michał Drost odnosząc się do kształcenia w tym obszarze egzemplifikuje ogniwa perspektywicznego modelu, który powinien:

- gwarantować potrzeby liczbowe;
- przygotowywać do pełnienia kolejnych funkcji;
- zapewnić dobre przygotowanie ogólne;
- zmniejszyć koszty kształcenia;
- określić bazę naboru” .

Autor istotną rolę przypisuje kształceniu na studiach zagranicznych, które mają zapewniać możliwość konfrontacji własnych koncepcji z nowoczesnymi rozwiązaniami zagranicznymi - a przede wszystkim umożliwić dobre opanowanie języków obcych⁸¹.

Skutkiem edukacji dla bezpieczeństwa jest przywództwo⁸⁴ - stwierdza Janusz Świniarski. „Przywódcą jest ten, kto posiada wiedzę, postępuje etycznie, działa pragmatycznie (skutecznie i efektywnie), wykorzystuje sytuacje, wypracowuje rozwiązania rozwijając się i doskonalić - aby być i istnieć”⁸⁵. Pożądanym byłoby, gdyby ta definicja

W. Kitler, *Obrona Cywilna Iniemilitarna) w obronie narodowej 111 RP*, wyd., cyt., s. 226 - 227.

⁷⁹ Tamże, s. 227.

Tamże.

⁸¹ M. Drost, *Perspektywiczny model systemu kształcenia wojskowego w Rzeczypospolitej Polskiej*, wyd., cyt., s. 59 - 66.

⁸⁴ Tamże, s. 71.

⁸⁵ J. Świniarski, *Przywództwo jako основа edukacji dla bezpieczeństwa*. Zeszyt Naukowy Nr 1 (42), AON, Warszawa 2001, s. 142.

⁸⁶ Tamże.

przyświecała działaniom samorządowców. Według Janusza Świniarskiego „przywódca zwiększa swoje wpływy na przewodzonych zarówno wojując, jak i budując”⁸⁵.

Mimo ograniczeń, wynikających z zadań na rzecz organów administracji rządowej, w tym obszarze samorząd wojewódzki powinien wykazać swoją inicjatywę poprzez poparcie ośrodków kształcenia obronnego i dla bezpieczeństwa oraz daleko idącą współpracę. Nasuwa się myśl, czy brak uregulowań prawnych musi czynić gospodarza terenu bezsilnym, zdolnym tylko do wykonywania zadań zleconych, czy też inspirować do poszukiwania zadań, które w ramach kompetencji mogłyby skutecznie realizować na rzecz obronności i bezpieczeństwa regionalnego. Dlatego - w województwie pomorskim - może należałoby zmienić obecny stereotyp, w którym to Wydział Zarządzania Kryzysowego poszukuje zadań samorządowi województwa, które ten musi realizować na rzecz obrony jako zadania zlecone. Może należałoby rozważyć podział zadań według kompetencji - wojewoda odpowiadałby tylko za sprawy obronności regionu, zaś marszałek wraz z samorządem realizowałby zadania drugorzędne, łącznie z zabezpieczeniem realizacji działań na rzecz bezpieczeństwa publicznego. Przywołane powinności samorządu i ośrodków kształcenia winny wyznaczać granice świadomości obywatelskiej w kontekście zagrożenia i bezpieczeństwa. To świadomość rodzi potrzeby, których zaspokojenie odbywać się powinno drogą wyzwania inicjatyw w celu osiągnięcia wysokiej gotowości obronnej.

Trafnym rozwiązaniem mogłoby być wyposażenie organów samorządu terytorialnego (powiatu, gminy) we własne, profesjonalne siły ratownicze. Natomiast władze wyższych szczebli, odpowiedzialne za koordynację w zakresie bezpieczeństwa obywateli, w tym za sprawy ochronno-ratownicze, miałyby tworzyć odpowiednie warunki (łącznie z finansowymi) umożliwiające realizację tych zadań przez samorządy terytorialne⁸⁷.

Za powyższą koncepcją przemawia fakt, że „w razie nagłego wystąpienia realnego zagrożenia w terenie, siły ratownicze województwa nie byłyby w stanie natychmiast przystąpić do działań zapobiegających zagrożeniu, czy prowadzeniu skutecznej akcji ratowniczej. Województwo powinno widzieć się jako ogniwo drugorzędne, udzielające niezbędnej pomocy np. ciężkim sprzętem ratowniczym i oddziałami wsparcia specjalistycznego. Ponadto winno spełniać rolę organizatora zwalczania zagrożeń w przypadku ich wystąpienia na terenie kilku powiatów”⁸⁸. Aktualnie jednak dostrzega się działania w kierunku tworzenia skutecznego systemu zarządzania kryzysowego i ochrony ludności, który byłby wiodący na trzech szczeblach zarządzania państwem.

Zapewne wpływ na taką koniunkturę miały klęski żywiołowe w 1992 r. (pożary regionów Kuźni Raciborskiej, Szprotawy, Solca, Porzebowic) oraz w 1997 r. (powódź 1000-lecia terenów dorzecza Odry).

Do znaczących instytucji służących bezpieczeństwu- Mariusz Furmanek⁸⁹ zalicza Centrum Zarządzania Kryzysowego i Ochrony Ludności. Centrum będące aparatem informacyjnym i kontaktowym, w którym analizowane są dane i tworzone syntezы służące do wypracowania konkretnych decyzji ma służyć osobom, które będą „zarządzać” kryzysem. Uwzględniając trójstopniowy podział administracyjny kraju -

⁸⁵ Tamże, s. 144.

⁸⁶ Tamże, s. 97.

⁸⁷ Z. Michalski, *Siły ratownicze powiatu samorządowego (koncepcja)*, w: „Wiedza Obronna” Kwartalnik Towarzystwa Wiedzy Obronnej nr 3 /190, wyd., cyt., s. 101.

⁸⁸ Mariusz Furmanek - Szef Obrony Cywilnej Kraju; stwierdzenie z wywiadu udzielonego w czerwcu 1999r. zamieszczonego na tamach „Przeglądu Obrony Cywilnej” nr 4, 1999, s. 12 - 13.

zasadnym wydaje się być stwierdzenie - iż system ochrony ludności musi być wielostopniowy, a jego elementy powinny funkcjonować w gminie, powiecie, województwie i we władzach centralnych. Wnioskować stąd należy, że na zaistnienie kryzysu lokalnego powinny reagować podmioty znajdujące się na obszarze zagrożenia. W przypadku braku środków, pomocy powinien udzielać wyższy szczebel zarządzania. Odstępstwem od tej zasady, gdzie decyzje podejmować powinien zawsze szczebel centralny, jest zagrożenie promieniotwórcze - stwierdza Zbigniew Michalski.

Wójt, starosta czuwają nad bezpieczeństwem administrowanego przez siebie terenu - wynika to z przepisów prawa określających reformę samorządową. Brak jest jednak konkretnych zapisów, co oni mają w danej sytuacji robić, tym bardziej, że większość obowiązków związanych z bezpieczeństwem spoczywa na województwie. Istnienie takiego stanu nie powinno wpływać hamująco na poszukiwania optymalnie skutecznych koncepcji systemu ochrony ludności. Układ terenowy sprzyja zespolonym działaniom pod wspólnym samorządowym kierownictwem. Powiatowe Centrum Zarządzania Kryzysowego jest tego przykładem, choć i tu dostrzec można wiele braków ustawodawczych.

Wydaje się, iż struktury organów „zarządzania kryzysowego i ochrony ludności”, są bardziej przygotowane do skupienia rozproszonych sił i środków ochronno-ratowniczych danego terenu, a także podjęcia działań zapobiegawczych, bądź zwalczających skutki kryzysu niż obrona cywilna, która - jak słusznie zauważa cytowany Zbigniew Michalski - na mocy dotychczasowej ustawy ma obowiązek jedynie współdziałania w zwalczaniu klęsk żywiołowych. Zachodzi więc konieczność określenia poprzez ustawę roli jaką obrona cywilna powinna spełniać w zarządzaniu kryzysowym. Teza ta jest na tyle istotna, że przy obecnej prywatyzacji naszego życia muszą powstać twarde rygory prawne wymuszające powinności na rzecz obrony zarówno przez przedsiębiorców, obywateli, a także włodarzy - tych z centrali i terenu.

„W rozwiniętych krajach Europy, już na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, odstąpiono od umownego podziału struktur organizacyjnych oraz sił i środków ratowniczych na potrzeby pokojowe i wojenne. Przyjęto zasadę, iż zadania w każdych warunkach będą realizowały te same organa i siły”¹⁴⁰.

Diagnostując sprawność systemu zarządzania kryzysowego stwierdza się, że jego owocność, uznanie ze strony władz i ludzi zależne są od dojrzałości politycznej i gospodarczej, a także odpowiedzialności obywateli za stan obronności oraz bezpieczeństwo ich małej ojczyzny. Problem w tym, że ta „dojrzałość ludzi dojrzewa zbyt wolno”, a przeszkodą tego są zmienne w klimacie politycznym panującym wśród elit władzy.

Kluczowy element - Centrum Zarządzania Kryzysowego wojewody pomorskiego powinien koordynować działalność międypowiatową oraz współpracę z sąsiednimi województwami. Centrum to powinno pełnić rolę Ośrodka Reagowania Kryzysowego i Ośrodka Pozyskiwania, Przetwarzania i Przekazywania Informacji. Potencjał tych ogniw musi być wykorzystany w zintegrowanym systemie, gdyż tylko taki może umożliwić skuteczne prowadzenie akcji ratowniczych oraz koordynację działań na poszczególnych szczeblach organizacyjnych - twierdzi Mirosław Kaliński. Zarządzanie „kryzysem” musi być oparte o „Siatkę Bezpieczeństwa”, która określa zakres współdziałania poszczególnych organów administracji i instytucji w zależności od zagrożenia oraz o „Plan Reagowania Kryzysowego” obejmujący sposoby kierowania

działaniami reagowania kryzysowego a także określający siły i środki niezbędne do uruchomienia działań¹¹. Nie ulega wątpliwości, że powyższa problematyka jest niezwykle złożona. Sygnalizowanie jej na szerszym forum powinno uświadomić społeczeństwu potrzebę nowego postrzegania funkcji, jaką ma pełnić Obrona Cywilna, a także pojedynczy obywatel, by móc wyzwolić inicjatywę współtworzenia nowoczesnego systemu ochrony ludności. Może droga - jaką wskazywał w swej kadencji Wojewoda Pomorski Tomasz Sowiński - by jego instytucja była strażnikiem bezpieczeństwa i praworządności po uregulowaniu wszelkich problemów związanych z obronnością¹² być może stanie się zwiastunem wnikliwszego spojrzenia na tę problematykę.

Poruszona problematyka niech będzie przyczynkiem do szerokiej dyskusji, tym bardziej, że samorząd w odniesieniu do realiów będzie w funkcji zmiennej zależnej od zmieniającej się rzeczywistości, a także do sporów i ścierania się poglądów, gdyż tylko takie działanie przynieść może konstruktywne rozwiązania w dziedzinie obronności i bezpieczeństwa.

Bibliografia

1. Allaire Y., Fiasirotu M., *Myślenie strategiczne*, PWN, Warszawa 2000.
2. Drost M., *Perspektywistyczny model systemu kształcenia wojskowego w Rzeczypospolitej Polskiej*, AON, Warszawa 1993.
3. Drost M., *Siły niemilitarne w RP*, AON, Warszawa 1998.
4. Drost M., Zmarzliński G., *Obrona niemilitarna RP*, AON, Warszawa 1999.
5. Hejza A., *Edukacja dla bezpieczeństwa młodzieży w toku realizacji programu przysposobienie obronne*. Biuletyn Informacyjny Rok V 1/17, Towarzystwo Wiedzy Obronnej, Bydgoszcz 2000.
6. Jałoszyński K., *Współczesne zagrożenia pozamilitarne państwa — terroryzm i przestępczość zorganizowana a bezpieczeństwo Polski*, Zeszyt Naukowy Nr 4, AON, Warszawa 2001.
7. Józwiak W., *Edukacja obronna w statutowej działalności organizacji pozarządowych*, Kwartalnik Towarzystwa Wiedzy Obronnej Nr 3 (190), Warszawa 1999.
8. Kaliński M., *Nowa koncepcja edukacji obronnej kadr kierowniczych*, Kwartalnik Towarzystwa Wiedzy Obronnej Nr 4 (191), Warszawa 1999.
9. Kardas J., *Edukacja obronna w Polsce*, Warszawa 1999.
10. Kitler W., *Obrona cywilna (niemilitarna) w obronie narodowej III RP*, AON, Warszawa 2001.
11. Kleer J., *Głowa do przodu*, „Polityka” nr 38, 22 wrzesień 2001.
12. Koziej S., *Rola naczelnych instytucji państwowych w zapewnieniu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 1999.
13. Michalski Z., *Siły ratownicze powiatu samorządowego (konceptja)*, Kwartalnik Towarzystwa Wiedzy Obronnej Nr 3 (190), Warszawa 1999.
14. Sowiński T., *Problemy obronności w pracy administracyjnej województwa pomorskiego*. Biuletyn Informacyjny Rok V 2/18, Towarzystwo wiedzy obronnej, Bydgoszcz 2000.

¹¹Tamże, s. 53-57.

¹²T. Sowiński, *Problemy obronności w pracy administracyjnej województwa pomorskiego*, w: Biuletyn Informacyjny Towarzystwa Wiedzy Obronnej, Zarząd Okręgowy Rok V 2/18, Bydgoszcz 2000, s. 14.

15. Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, ISP PAN, Warszawa 1996.
16. Stępień J., *Procesy reformowania administracji publicznej w latach 1989-2000*, Zeszyty Problemowe Nr 1/2000, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk 2000.
17. Świniarski J., *Przywództwo jako osnowa edukacji dla bezpieczeństwa*. Zeszyt Naukowy Nr 1 (42), AON, Warszawa 2001.
18. Toffer A., *Budowa nowej cywilizacji. Polityka trzeciej fali*, PIW, Poznań 1993.
19. Zalewski S., *Polityka bezpieczeństwa a edukacja obronna*, MON, Warszawa 2001.
20. Zarębski J., *Samorządy wojewódzkie*, Zeszyty Problemowe Nr 1/2000, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk 2000.

Summary

Forming the Citizen defence and security of Pomorski Region

A new look at the provincial government, the people who form it and the mechanisms of their prosocial activities have been presented in the article. These prosocial activities should adjust regional Community to the new challenges, to building integrated civic Community treating responsibly the country's safety and defence matters as well as realizing them.

Zdenek Malánik

40. SPECIÁLNÍ TELESNÁ PRŮPRAVA PRO CIVILNÍ BEZPEČNOSTNÍ SLUŽBY

40.1. Cíle - studia

Předmět „Speciální telesná příprava“ (STP) je součástí komplexního vzdělávání studentů oboru „Bezpečnostní technologie“ a vyučuje se v rozsahu 3 hodiny týdně v 1. a ve 2. ročníku. Hlavním cílem předmětu speciální telesná příprava (STP) je v oblasti sebeobranu připravit studenty bezpečnostních technologií pro budoucí zaměstnání v soukromých bezpečnostních nebo státních službách.

- Cílem teoretické části STP je zvládnutí základů sebeobranu s důrazem na prevenci v chování a jednání, na znalost fází sebeobraně situace s využitím psychologie a dalších souvisejících předmětů.
- Cílem praktické části je seznámit se a procvičit zvládnutí částech sebeobraně situací s důrazem na taktické postupy v kombinaci s technikou bez zbraní, s obrannými prostředky a s některými zbraněmi. To vše v souladu s právními normami České republiky, morálním kodexem a etickými zásadami.

K dosažení cíle předmětu jsou ve vhodném poměru využity přednášky, semináře a praktická cvičení. Poměr teorie a praxe je zpravidla 1:3. Teoretická část STP zahrnuje psychologickou, právní a taktickou přípravu, teorii sebeobranu, prevenci sebeobraně situace, ranivou balistiku a somatologii, včetně teorie k obranným prostředkům a některým zbraněmi. Součástí teoretické části STP je studium reálných případů sebeobranu ze strany civilních občanů, pracovníků soukromých bezpečnostních služeb a částečně také police nebo armády České republiky.

V prvním ročníku je teoretická část zaměřena k osvojení základů práva s důrazem na nutnou obranu, krajní nouzi a zadržení. Dále na teorii konfliktu a z oblasti psychologie na vliv stresu a strachu na obránce. Jsou probírány reálné případy sebeobranu s důrazem na civilní občany.

Ve druhém ročníku je teorie zaměřena na taktiku sebeobranu, použití některých druhů zbraní v sebeobraně a s tím související nutně znalosti z psychologie, somatologie a ranivé balistiky.

Praktická část STP zahrnuje cvičení v sebeobraně bez zbraní, s některými obrannými prostředky a se zbraněmi. Cvičení bez zbraní je rozděleno do 3 částí a cílem je procvičit základy sebeobranu bez zbraní s důrazem na vyproštění z držení, stanovenou techniku úderů a kopů, včetně základních naučených technik do kombinací.

40.2. Specifikum - studium devcat

Pro studenty STP je obsah praktické části speciálně upraven tak, aby využívaly vhodnou techniku k dosažení srovnatelných výsledků se studenty. Cvičení probíhá se sparring partnerem a jsou kombinací preventivního jednání, nejčastěji způsobů vyproštění z držení, technik úderů a kopů. Ve 2. ročníku je technika rozšířena o kombinace naučených technik a jejich podpora s využitím některých zbraní, například obranného spreje, případně předmětu denní potřeby. Studenty také absolvují cvičení ve střelbě.

Vycvik s obrannými prostředky je zaměřen na využití obuŠku, obranných sprejů a poutacích prostředků. Součástí jsou také signální prostředky. Vycvik se zbraněmi zahrnuje seznámení, základní zvládnutí a ostrou střelbu z krátkých zbraní, brokovnice a pušky.

V 1. ročníku je prakticky vycvik zaměřen na zvládnutí jednotlivých technik **úderů**, kopů, krytí, pák, stržení, přehozů a držení, včetně boje na zemi. Nejříve se cvičí jednotlivá technika a postupně se přechází do jednoduchých kombinací s důrazem na zvládnutí problematiky jednotlivce.

Ve 2. ročníku se praktické cvičení zaměřuje na kombinace naučených technik s důrazem na jejich taktické využití v problematice jednotlivce a dvojice. Současně se probírá technika využití obranného spreje, obuŠku, elektrického paralyzery a palné zbraně. Z hlediska palných zbraní se studenti připravují v rozsahu zvládnutí kritérií pro získání zbrojního průkazu. Absolvují také základní cvičení střelby.

Záver

Absolvent **STP** je profesionál s potřebným stupněm vzdělání, schopný samostatně předcházet a případně řešit nejčastější sebeobraně situace, vznikající při výkonu pracovních povinností souvisejících s fyzickou bezpečností.

Bibliography

1. Brabec F. a kol, *Hlidací služby*, Eurounion, Praha 1995.
2. Cířtková L., *Kriminální psychologie*, Eurounion, Praha 1998.
3. Havel V., *Defenzivní střelba*, Naše vojsko Praha 1995.
4. Holub Z., *Speciální střelecká příprava*, Vysoká vojenská škola pozemního vojska, Vyškov 1993.
5. Jankových R., Malänfk Z., *Zkouška na zbrojní průkaz*, Nosova tiskárna, Brno 2003.
6. Komenda J., Juffček L., *Ranivá balistika*, Ranivá balistika, Brno 2003.
7. Komenda J., Malänfk Z., *Taktika Ji - Jitsu jak pfežit*. Budo centrum Olomouc, Olomouc 1995.
8. Korzeniowski L., *Firma w warunkach ryzyka gospodarczego*. European Association for Security, Kraków 2002.
9. Liška P., Teryngel, *Zbraně, střelivo a pro*, Orac, Praha 2000.
10. Spurný J., *Psychologie násilí*, Eurounion, Praha 1996.
11. Novák J., Spieka I., *Kapitoly o sebeobraně*, Naše vojsko Praha 1971.
12. Novák J., *Baj se Skupinom*, TJ Tatra Smřchov, Praha 1989.
13. Penzeš L., *Občan a Bezpečnost*, Eurounion, Praha 1996.
14. Polák J., *Jak pfežit terorismus*. Jama, Kladno 2001.

Summary

Special physical preparation for civil security Services

The main aim of this subject (SPT) is to prepare students of security technologies in the area of selfdefence for their future occupation in private or State security **Services**.

The main point of the theoretical part of the SPT is in mastering selfdefence basics with emphasis on prevention in behavior and acting and on knowledge about phases of a selfdefence **Situation** based also on psychology and other subjects. The aim of the practical part is in familiarization and practice in handling ordinary selfdefence situations with emphasis on practical procedures in combination with unarmed techniques, techniques with selfdefence instruments and with some weapons. All with

respect to law **Standards** of the Czech Republic, moral codex and ethical principles.

In order to achieve the aims of the subject seminars, **Conferences** and practical exercises are used in an appropriate ratio. The ratio of theory and practice is usually 1:3.

Theoretical part of the SPT includes psychological, legal and tactical training, theory of selfdefence, wound ballistics and somatology including theory to defence instruments and weapons. The studies on real cases of selfdefence from the point of view of civilians, employees of private security **Services** and police or army of the Czech Republic are part of the theoretical part of the SPT.

The practical part of the SPT includes training in selfdefence bare-handed, with some selfdefence instruments and with weapons. The bare-handed selfdefence training is separated into 3 parts with the aim of practicing the basics of selfdefence with emphasis on wringing off a grab and set techniques of hitting and kicking including connecting learnt techniques into combinations. The training with selfdefence instruments is aimed on using a truncheon, a defence spray and bounding instruments. Signal instruments are included as well. The training with weapons includes familization and basic handling as well as ball-firing with guns, shot-guns and rifles.

A graduate student of the SPT is a professional with required level of knowledge, able individually prevent and possibly solve most common selfdefence situations that can occur while executing job duties connected with work in the area of physical security.

Zdenek Melichárek

41. VLIV POHYBOVÉHO PROGRAMU NA PSYCHICKY NEMOCNÉ KLIENTY.

Souhrn

Již tři roky pracuji se skupinou psychotických klientů ve věku od 18 do 40 let. Všichni pobírají invalidní důchod a většina navštěvuje denní stacionáře. Pravidelný pohybový program po dohodě s ošetřujícími psychiatry, jsem začlenil jako součást léčebného programu, který absolvují pravidelně každý čtvrtek. V zimních měsících chodíme dopoledne do tělocvičny a potom do bazénu. V období pevného počasí využíváme sportování v přírodě a venkovních hřištích. Chtěl bych prezentovat psychický stav těchto klientů před a po vykonání fyzické zátěže.

Abstrakt

V dnešní hektické době, kdy jsou kladeny čím dál větší nároky na psychiku člověka, dochází vlivem těchto psychických tlaků k různým nervovým poruchám.

Stavy přepracovanosti, vyčerpanosti, ztráta zaměstnání nás provázejí poslední dobou na každém kroku, a proto moderní název stres, se stal mytem dnešní uspěchané lidské společnosti.

Existuje však nezanedbatelná skupina lidí s psychickým postižením, o kterém se spíše mlčí než hovoří. Jejich postižení na nich obvykle není zřetelné vidět, toto postižení je stále tabu. nepovazuje se za společensky přijatelné veřejně přiznat toto onemocnění. ostatní lidé mají z takto nemocných lidí strach. Následkem těchto postojů se duševně nemocní z povzdání veřejnosti téměř vytratili. Čím více se společnost řídí hodnotou ekonomických, konkurenčních a inteligenčních výkonů, tím méně vnímá omezení lidských schopností a reaguje na něj soucitem, popíráním i otevřenou agresí.

Jedním z nejčastěji používaných dotazníků pro zjištění momentálního psychického stavu svých klientů, jsem po konzultaci s ošetřujícími psychiatry, zvolil dotazník BECK.

BECK - Beck Depression Inventory

Beckova sebeposuzovací 13 bodová stupnice deprese. Účelem užití je sledování změn v průběhu terapie. Použití pro pacienty s depresí, která dosahuje psychotické hloubky. Test trvá přibližně 7-9 minut, je to výpověď pacienta o jeho potížích a hodnotě aktuálního psychického stavu („právě teď“).

Skupinka se sestává z pravidelně scházející na sportovních aktivitách je složena z klientů, kteří patří do psychotiků a mají diagnózu schizofrenie, jen Jana K. je s diagnózou paranoidní schizofrenie asi na tom nejhůř. Jak je známo jsou to lidé, kteří žijí svůj vlastní život a se svým okolím komunikují minimálně. Všichni klienti prošli Psychiatrickou léčebnou v Kroměříži a v současné době jsou v ambulantním ošetřování praktických psychiatrií. Zpočátku než jsem jednotlivé klienty blíže poznal, což u některých s navážením kontaktu byl opravdu heroický výkon, jejich denní naplň byla totalní izolace od okolního světa. Celodenní naplnění některých jedinců po probuzení, bylo nečinne sezení na posteli a dýchání se do zdi. Na celkovém životním stylu a životosprávě má i omezený přísun jídla a určitou úlohu zde sehrál i alkohol v kombinaci s léky a cigaretami. K tomu ještě samotářský život s velmi omezeným přísunem financí.

Tento dotazník vyplňovali klienti **tesne** před pohybovými aktivitami a po jejich ukončení. Z počátku jsem narazil na odpor většiny klientů vyplňovat tyto dotazníky, ale postupem času jsme našli k vyplňování těchto tiskopisu společnou cestu. Pozitivním zjištěním je, že u dotazníků BECK se snížila celková bodová hodnota všech 13 bodovaných skupin tvrzeň.

Pro tuto publikaci jsem zvolil porovnání a vzájemný vztah u **tri** klientů, mezi *myšlenkou na sebevraždu a sociální izolací*.

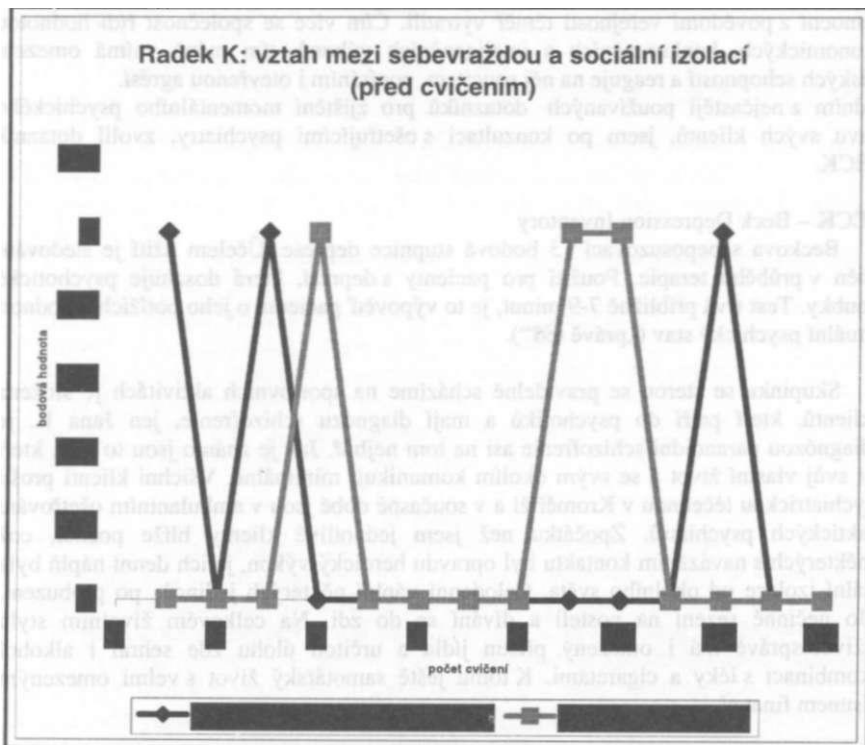
07. Myšlenky na sebevraždu:

- 0 vubec mi nepřipadne na mysli, že bych si měl něco udělat,
- 1 mám někdy pocit, že by bylo lépe nežít,
- 2 často přemýšlím jak spáchat sebevraždu,
- 3 kdybych měl příležitost, tak bych si vzal život,

08. Sociální izolace:

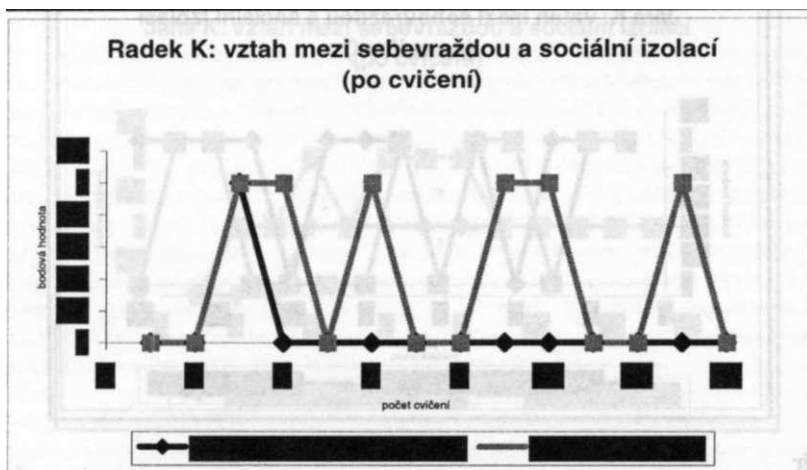
- 0 neztratil jsem zájem o lidi ve svém okolí,
- 1 mám poněkud menší zájem o společnost lidí než dříve,
- 2 ztratil jsem většinu zájmu o lidi a jsou mi lhostejní,
- 3 ztratil jsem veškerý zájem o lidi a nechci s nikým nic mít,

obr. 41.1.

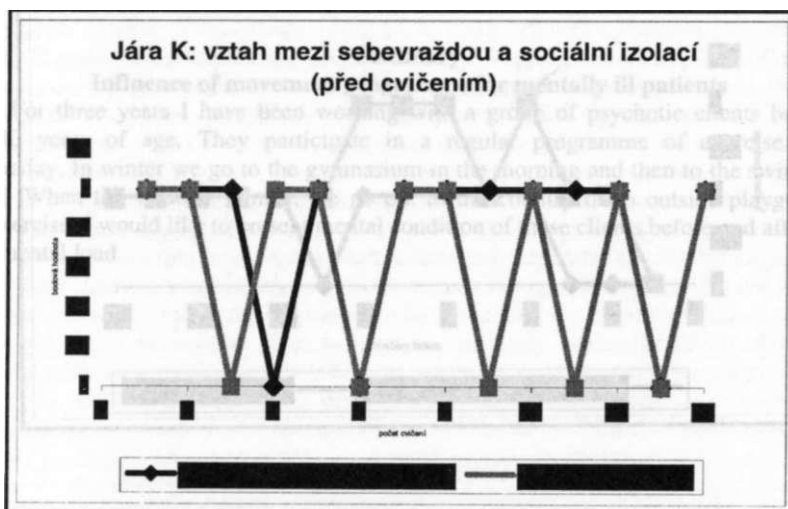
obr. 41.2.

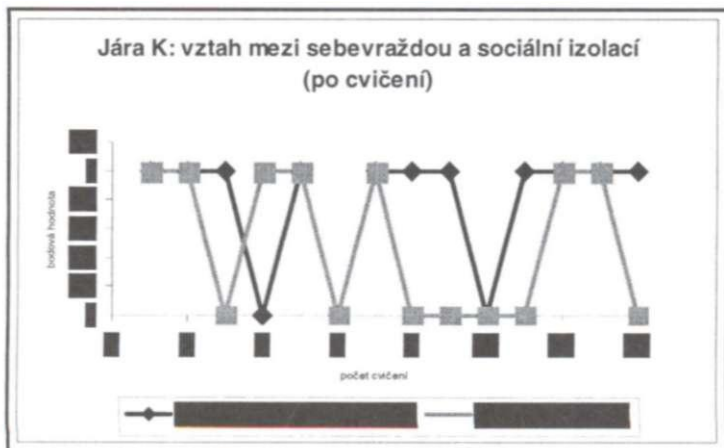
Záver

Radek K. 28 let, nekolikrát proseil Psychiatrickou léčebnou v Kroměříži, nadprůměrně inteligentní klient. Trvalo dlouhou dobu než jsme našli k sobě pracovně přátelský vztah. Jak je vidět z porovnání grafu obr.1 a obr.2 fyzická zátěž **pozitivně** ovlivnila myšlenky na sebevraždu. Psychický stav Radka před cvičením byl ve čtrnácti případech horší než po cvičení.

Obr 41.3.

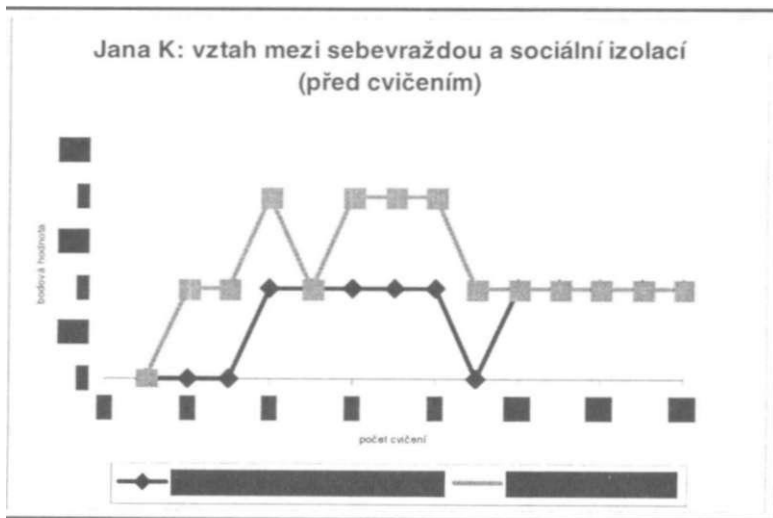
obr.41.4.

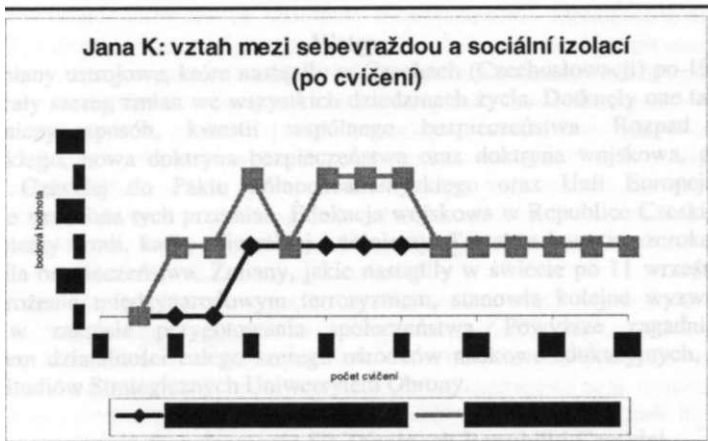
Záver

Jára K. 29 let z počátku se ojedinců zúčastňoval sportovních aktivit, postupem času se stal pravidelným účastníkem pohybového cvičení. Je uzavřeně tiché povahy. Z grafu se dá konstatovat, že pravidelným sportováním nedochází ke zhoršování a konkrétně u Járy došlo k mírnému zlepšení psychického stavu obr.4 a 5.

obr.41.5

obr.41.6.

Záver

Jana K. 39 let pracovitá, klidná. Diagnóza je paranoidní schizofrenie s kolísavým průběhem. Pravidelně navštěvuje sportovní aktivity. Komunikace se zlepšila, když je v dobré náladě, dokaže i zertovat. Porovnáním obr.5 a 6 je patrné, že u Jany došlo k mírnému zhoršení po pohybových aktivitách u *myšlenky na sebevraždu*, i když při sebehodnocení ji klasifikuje číslem 1. Zajímavé je ale hodnocení *sociální izolace*. Hodnota 2 je z hlediska dotazníku vyšší slovně to znamená ztratil jsem většinu zájmu o lidi a jsou mi lhostejní.

Závěrem bych chtěl dodat, že pohybové aktivity a kontakty s lidmi podobných onemocnění, pomáhají nenásilnou formou překonávat některé psychické bariéry. Pravidelná pohybová činnost začleněna do časového a týdenního harmonogramu psychických klientů má své opodstatnění.

Summary

Influence of movement programme for mentally ill patients

For three years I have been working with a group of psychotic clients between 18-40 years of age. They participate in a regular programme of exercise every Thursday. In winter we go to the gymnasium in the morning and then to the swimming pool. When the weather is nice, we go out to the country or to outside playgrounds to exercise. I would like to present mental condition of these clients before and after the mental load

42. EDUKACJA WOJSKOWA W REPUBLICE CZESKIEJ A INSTYTUT STUDIÓW STRATEGICZNYCH

Wstęp

Przemiany ustrojowe, które nastąpiły w Czechach (Czechosłowacji) po 1989 roku spowodowały szereg zmian we wszystkich dziedzinach życia. Dotknęły one także, i to w zasadniczy sposób, kwestii wspólnego bezpieczeństwa. Rozpad Układu Warszawskiego, nowa doktryna bezpieczeństwa oraz doktryna wojskowa, przyjęcie Republiki Czeskiej do Paktu Północnoatlantyckiego oraz Unii Europejskiej to zewnętrzne znamiona tych przemian. Edukacja wojskowa w Republice Czeskiej to nie tylko problemy armii, kadry oficerskiej i żołnierzy. To także kwestia szeroko pojętej edukacji dla bezpieczeństwa. Zmiany, jakie nastąpiły w świecie po 11 września 2001 roku, zagrożenie międzynarodowym terroryzmem, stanowią kolejne wyzwanie dla państwa w zakresie przygotowania społeczeństwa. Powyższe zagadnienia są przedmiotem działalności całego szeregu ośrodków naukowo-edukacyjnych, również Instytutu Studiów Strategicznych Uniwersytetu Obrony.

42.1. Nowe wyzwania-transformacja Sił Zbrojnych Republiki Czeskiej

Podstawowym celem czeskiej polityki bezpieczeństwa jest ochrona suwerenności i niezawisłości Republiki Czeskiej, utrzymanie nienaruszalności granic i integralności terytorialnej państwa. Rozwój środowiska bezpieczeństwa na scenie europejskiej w ostatnich latach można z punktu widzenia celów strategicznych Republiki Czeskiej określić jako korzystny. Prawdopodobieństwo wybuchu w Europie klasycznego konfliktu militarnego na większą skalę jest niskie. Przyjazne stosunki z sąsiadami, członkostwo w NATO oraz Unii Europejskiej w istotny sposób kształtują treść oraz formę podstawowych dokumentów z zakresu bezpieczeństwa państwa - Strategii Bezpieczeństwa Republiki Czeskiej oraz Strategii Wojskowej Republiki Czeskiej¹.

Strategia Bezpieczeństwa Republiki Czeskiej została zaakceptowana i uchwalona przez Rząd Republiki Czeskiej w 1999 roku. Do tej pory Republika Czeskiej nie miała takiego dokumentu. W 2001 roku rząd zatwierdził nowelizację Strategii Bezpieczeństwa oraz podjął decyzję o regulamych nowelizacjach co dwa lata. Gwarantem procesu kierowanego przez Radę Bezpieczeństwa Państwa jest Minister Spraw Zagranicznych Republiki Czeskiej. Strategia Bezpieczeństwa Republiki Czeskiej określa podstawowe uwarunkowania polityki bezpieczeństwa państwa. Ocenia sytuację międzynarodową oraz istniejące, czy też prawdopodobne zagrożenia i ryzyka. Aczkolwiek niebezpieczeństwo otwartego konfliktu zbrojnego jest niewielkie, istnieje cały szereg nowych zagrożeń związanych z napięciami i niestabilnością wywołanych przez akty terroryzmu międzynarodowego. Zmiany w środowisku bezpieczeństwa Czech, podobnie zresztą jak i innych państw europejskich, polegają na przesuwaniu się punktu ciężkości z klasycznych zagrożeń militarnych na trudne do identyfikacji nowe zagrożenia. Oprócz wspomnianego już międzynarodowego terroryzmu istotną groźbę stanowi zorganizowana przestępczość międzynarodowa. Przemysł ludzi i broni, niebezpiecznych materiałów oraz narkotyków, korupcja, pranie brudnych pieniędzy dotyczą państwa czeskiego szczególnie ze względu na jego położenie geograficzne. Powyższe akty są dokonywane przy wykorzystaniu najnowocześniejszej techniki i sprzętu. Istotne zagrożenie stanowi niekontrolowana proliferacja broni masowego

¹ *Bild kiuha o obrane Českých republik?*, MO ČR 2003.

rażenia wraz z środkami jej przenoszenia. Zagrożenie to stopniuje wzrastającą możliwość posiadania tego typu broni przez terrorystów, organizacje terrorystyczne i przestępcze. Potencjalne zagrożenia dotyczą również dostępu i ewentualnego uszkodzenia systemów informacyjnych. Dotyczy to instytucji państwowych oraz prywatnych, które również są elementem systemu bezpieczeństwa państwa. Jak wynika z powyższych zagrożeń zaciera się różnica między wewnętrznymi i zewnętrznymi aspektami bezpieczeństwa. Fakt ten wskazuje na konieczność kompleksowego podejścia i międzynarodowej współpracy. Filary czeskiej polityki bezpieczeństwa opierają się na prawie międzynarodowym, a więc elementarnych zasadach demokracji. Bezpieczeństwo państwa jest w pełni uzależnione od sprawności działania instytucji międzynarodowych. Republika Czeska kontynuuje zatem politykę aktywnego zaangażowania w kwestiach bezpieczeństwa. Wymaga to aktywności polityki zagranicznej.

Najważniejszym, obok dyplomacji, narzędziem realizacji polityki bezpieczeństwa i obronności Republiki Czeskiej są siły zbrojne. Zgodnie z założeniami Konstytucji Republiki Czeskiej służą ochronie niepodległości, suwerenności, zapewnieniu bezpieczeństwa oraz nienaruszalności granic państwa. Wykonują zadania wynikające ze Strategii Bezpieczeństwa oraz Strategii Wojskowej. Strategia Wojskowa Republiki Czeskiej została przyjęta w 1999 roku. Jej nową wersję w związku z nowelizacją Strategii Bezpieczeństwa Republiki Czeskiej uchwalono w 2002 roku. Przyjęto założenie, iż dokument będzie również co dwa lata nowelizowany. Siły Zbrojne Republiki Czeskiej działają w narodowym systemie obronności oraz systemie sojuszniczym NATO. Podstawowym zadaniem sił zbrojnych jest wykonanie strategicznych działań obronnych tzn. odparcie agresji na terytorium kraju lub innego państwa sojuszniczego, reagowanie kryzysowe oraz pełnienie zadań stabilizacyjnych i prewencyjnych w czasie pokoju. Powyższe zadania stanowią główny wyznacznik kierunków rozwoju sił zbrojnych. Na skutek głębokich zmian w sytuacji międzynarodowej, istotnych przeobrażeń techniki wojskowej i z powyższego faktu wynikających zmian w zakresie sztuki wojennej osoby zajmujące się problematyką militarną w Czechach, jak również opinia publiczna, od dłuższego czasu zastanawiała się nad możliwością pełnej profesjonalizacji armii. Decyzję dotyczącą jej wprowadzenia poprzedziły gruntowne analizy oraz prace wielu zespołów ekspertów. Przyjęto założenie, iż ostateczny model czeskich sił zbrojnych powinien wychodzić z postawionych zadań, zarówno narodowych, jak i sojuszniczych. Istotnym czynnikiem decydującym o opcji w pełni profesjonalnej armii były możliwości gospodarcze oraz budżet państwa. Niestety, jak się później okazało, właśnie finanse spowodowały zmianę w pierwotnych założeniach reformy. Model profesjonalnej armii jest kosztownym przedsięwzięciem, szczególnie w początkowej fazie. Perspektywicznie jednak można liczyć z mniejszymi wydatkami, przede wszystkim w kwestii organizacji i szkolenia, ich wyższym poziomem oraz efektywniejszym pełnieniem postawionych zadań. Efektem przejścia na zawodową armię, oprócz zmian w zakresie uzbrojenia i sprzętu, jest zmniejszenie jej liczebności. W zasadniczy sposób zmieniła się polityka personalna. Rezultatem powyższych uwarunkowań była konieczność przeprowadzenia reformy szkolnictwa i edukacji wojskowej w Republice Czeskiej.

42.2. Zmiany systemu edukacji wojskowej w Republice Czeskiej

Istotnym czynnikiem zapewnienia stabilności oraz bezpieczeństwa państwa w warunkach zmian i przeobrażeń społeczeństwa oraz sił zbrojnych jest edukacja.

¹ *Vojenska strategie České Republiky, Praha 2002.*

Edukacja dla bezpieczeństwa jest złożonym procesem nie ograniczającym się tylko do klasycznych zagrożeń militarnych. Centralne miejsce w systemie edukacji wojskowej w Republice Czeskiej zajmuje Uniwersytet Obrony³. Uniwersytet Obrony jest uczelnią państwową. Oficjalnie powstał 1 września 2004 roku. Uczelnia nawiązuje do działalności oraz korzysta z zaplecza trzech byłych szkół wojskowych-Akademii Wojskowej w Brnie, Wyższej Szkoły Wojskowej Wojsk Lądowych w Wyszkanie oraz Wojskowej Akademii Medycznej im. Jana Ewangelisty Purkyně w Hradcu Králové. Głównym zadaniem Uniwersytetu Obrony jest edukacja, rozwój twórczej myśli i badań naukowych w dziedzinach ważnych dla bezpieczeństwa państwa oraz zadań wynikających z zobowiązań sojusznicych. Działalność edukacyjno-naukowa uniwersytetu jest dostosowana do potrzeb Armii Republiki Czeskiej oraz wytycznych Ministerstwa Obrony. Uniwersytet składa się z trzech wydziałów:

- => Wydziału Ekonomii i Zarządzania;
  - => Wydziału Technologii Wojskowych;
  - => Wydziału Medycyny Wojskowej,
- oraz. trzech instytutów:
- Instytutu Studiów Strategicznych;
  - Instytutu Studiów Operacyjno-Taktycznych;
  - Instytutu Obrony przed Bronią Masowego Rażenia.

Podstawową misją i zadaniem Uniwersytetu Obrony jest:

- kształcenie studentów wojskowych oraz cywilnych dla potrzeb sił zbrojnych;
- prowadzenie badań naukowych w zakresie problematyki bezpieczeństwa;
- naukowe wsparcie resortu obrony oraz instytucji w zakresie wypracowania koncepcji i decyzji dotyczących bezpieczeństwa.

Aczkolwiek działalność edukacyjna Uniwersytetu Obrony ma charakter wojskowy, wykształcenie zdobyte przez absolwentów jest uniwersalne. Zdobyta wiedza i nabyte umiejętności pozwalają pełnić funkcje zarówno w wojsku, jak również instytucjach cywilnych. Oprócz studiów magisterskich i doktoranckich uczelnia prowadzi cały szereg kursów, włącznie z najwyższą formą wykształcenia w ramach resortu Ministerstwa Obrony. Studenci mają możliwość zdobywania wiedzy z zakresu bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego, strategii, sztuki operacyjnej, taktyki. Do szczególnie ważnych obszarów kształcenia należy zarządzanie kryzysowe, praca sztabów, operacje pokojowe, logistyka. Uniwersytet oprócz edukacji wojskowych kształci również przedstawicieli administracji państwowej oraz studentów z środowiska cywilnego. Współpracuje z licznymi uczelniami oraz ośrodkami w kraju i za granicą. Owocna współpraca jest rozwijana na polu edukacyjnym i naukowym. Przeprowadzane są wspólne ćwiczenia, seminaria, konferencje. Uniwersytet oprócz funkcji edukacyjnej pełni jednocześnie rolę znaczącego ośrodka naukowo-badawczego. Badania naukowe, przede wszystkim dla potrzeb sił zbrojnych oraz systemu obronnego państwa, są prowadzone w dziedzinie nauk wojskowych, ścisłych, technicznych, społecznych, ekonomicznych, medycznych. Dotyczą one systemu obrony państwa, współczesnych konfliktów zbrojnych, zarządzania, logistyki, wychowania i szeregu innych dziedzin. Uczelnia organizuje konferencje, sympozja naukowe, seminaria, wystawy itp. o zasięgu krajowym i międzynarodowym. Znacząca jest działalność publicystyczna jej pracowników.

³ www.unob.cz

Rezultatem reformy systemu szkolnictwa wojskowego i edukacji na rzecz bezpieczeństwa jest nie tylko powołanie i działalność Uniwersytetu Obrony, lecz również zasadnicze zmiany dotyczące innych wojskowych placówek edukacyjnych. Ich liczba oraz ukierunkowanie zostały dostosowane do nowych potrzeb armii⁴.

Ważnym elementem procesu przygotowania kadr profesjonalnej armii jest sport oraz kultura fizyczna. Wszystkie programy nauczania szkół wojskowych zawierają zajęcia z wychowania fizycznego. Specjalistów z powyższego zakresu przygotowuje Wojskowa Katedra Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Karola w Pradze. Studia magisterskie oraz doktoranckie z zakresu teorii i dydaktyki wychowania fizycznego w wojsku są prowadzone w ramach akredytowanego programu studyjnego Wychowanie Fizyczne i Sport.

Edukacja wojskowa w Republice Czeskiej to również szkolnictwo średnie. Na dzień dzisiejszy resort Ministerstwa Obrony Republiki Czeskiej posiada trzy średnie szkoły wojskowe: Akademię Wojskową w Wyszkanie, Średnią Wojskową Szkołę Techniczną w Morawskiej Trzebowej oraz Średnią Szkołę Wojskową im. Jana Luksemburczyka w Wyszkanie.

Akademia Wojskowa w Wyszkanie powstała 1 lipca 1996 roku. Nazwa „akademia” nawiązuje do przedwojennych tradycji Akademii Wojskowej w Hranicach na Morawach, która przygotowywała oficerów i chorążych do objęcia podstawowych etatów dowódczych. Szkoła, szczególnie w obecnej sytuacji, w pełni profesjonalnej armii, pokrywa zapotrzebowania na dobrze przygotowanych dowódców najniższych szczebli.

Średnia Wojskowa Szkoła Techniczna Ministerstwa Obrony w Morawskiej Trzebowej powstała również w 1996 roku. Jej absolwenci obejmują z reguły stanowiska na etatach chorążych, lub kontynuują naukę na wyższych uczelniach. Szkoła organizuje również szereg kursów.

Średnia Szkoła Wojskowa im. Jana Luksemburczyka w Wyszkanie rozpoczęła swoją działalność w 1993 roku. Do 1995 roku wchodziła w skład Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych w Wyszkanie. Od 1995 roku działa jako samodzielny obiekt. Uczelnia, zgodnie z założeniami reformy, powinna za rok ukończyć swoją działalność.

42.3. Instytut Studiów Strategicznych

Szczególne miejsce w systemie nauki i edukacji wojskowej w Republice Czeskiej zajmuje Instytut Studiów Strategicznych Uniwersytetu Obrony⁵. Instytut jest jednostką organizacyjną uniwersytetu o charakterze naukowo-badawczym i dydaktycznym.

Instytut Studiów Strategicznych Akademii Wojskowej w Brnie został powołany na podstawie rozkazu Ministra Obrony z marca 1999 roku. Instytucja rozpoczęła działalność w marcu 2000 roku. Od 1 września 2004 roku (powstanie Uniwersytetu Obrony) oficjalna nazwa instytucji brzmi: Instytut Studiów Strategicznych Uniwersytetu Obrony.

Celem instytutu jest prowadzenie studiów strategicznych. Instytut przyczynia się do poznania charakteru oraz przebiegu procesów i zjawisk w aspektach poziomu bezpieczeństwa strategicznego. Rozwija działalność naukowo-badawczą i edukacyjną. Organizuje monitorowanie, selekcję, opracowanie informacji wiążących się

⁴ Souhmá zpráva ke koncepci vystavby profesionatnf Armady České Republiky a mobilizace ozbrojených sil České Republiky.

⁵ www.army.cz.

⁶ Tamże.

Vnitřní předpisy Ústavu strategických studií, Brno 2004.

z strategicznymi aspektami problematyki bezpieczeństwa w oparciu o krajowe i zagraniczne publikacje, opracowania oraz wyniki badań. Na podstawie wnikliwej analizy dostępnych materiałów źródłowych sporządza opracowania oraz dokumentacje z zakresu problematyki bezpieczeństwa. Długotrwałe zainteresowania oraz uwaga pracowników instytucji orientuje się w kierunku militarnych aspektów przede wszystkim następujących regionów geograficznych:

- Republika Czeska
- państwa sąsiednie
- państwa członkowskie NATO
- państwa członkowskie Unii Europejskiej
- Stany Zjednoczone
- Rosja

Działalność naukowo-informacyjna, analizy, prognozy dotyczą m.in. następujących zagadnień:

- narodowy oraz międzynarodowy rozwój środowiska bezpieczeństwa (dziedziny naukowe: politologia, stosunki międzynarodowe, socjologia, historia wojskowa)
- wojskowość (strategia wojskowa, sztuka operacyjna, taktyka, kierowanie i dowodzenie, wojskowe służby informacyjne, informatyka, logistyka)
- źródła oraz zasoby (personalne, materialne, gospodarcze, finansowe)
- procesy (kierowanie, planowanie obronne, finanse, przemysł obronny, profesjonalizacja, infrastruktura) wykorzystywane w celu zagwarantowania bezpieczeństwa i obrony (dziedziny naukowe: ekonomia, demografia, teoria kierowania, ekonomia wojskowa)
- nauka, nauki wojskowe, wojskowe badania naukowe, rozwój technologii (polityka oraz zarządzanie wojskowymi badaniami naukowymi, współpraca międzynarodowa, infrastruktura nauki oraz badań naukowych, koordynacja z RTO - Organizacją NATO ds. wojskowych badań naukowych i technologii (dziedziny naukowe: teoria nauki, zarządzanie - management nauki, historia nauki, ekonomia nauki, rozwój techniczny)
- synergia analizowanych oraz prognozowanych tendencji (dziedziny naukowe: teoria obronności państwa, teoria administracji państwowej, filozofia, futurologia).

Instytut Studiów Strategicznych obecnie zatrudnia 15 pracowników. Instytucją, od jej założenia, kieruje dyrektor docent inż. Josef Janošec, CSc. Instytut składa się z 4 zespołów badawczych:

- zespołu studiów politologicznych, socjalnych i humanistycznych
- zespołu studiów wojskowości i sztuki wojennej
- zespołu studiów źródeł i procesów bezpieczeństwa i obrony
- zespołu studiów nauki, badań naukowych obronności i technologii.

Zleciennodawcami badań naukowych są następujące instytucje:

Ministerstwo Obrony Republiki Czeskiej, a w szczególności jego następujące komórki:

Sekcja Polityki Obronnej i Strategii

Wydział Kierowania Programami Badań Naukowych i Rozwojem

Sztab Generalny Armii Republiki Czeskiej, a w szczególności:

Sekcja Rozwoju Rodzajów Sił Zbrojnych-Sekcja Operacyjna

Uniwersytet Obrony:

Rektor Uniwersytetu Obrony

Dyrektor Instytutu Studiów Strategicznych

Instytut Studiów Strategicznych posiada swoją Radę Naukową. Przewodniczącym Rady Naukowej jest Dyrektor Instytutu Studiów Strategicznych. W skład Rady Naukowej wchodzi znani przedstawiciele szkolnictwa i nauki, specjaliści z zakresu dziedzin naukowych, którymi zajmuje się instytut. Członków Rady zatwierdza i odwołuje Dyrektor Instytutu na podstawie wyników głosowania członków Senatu Akademickiego Uniwersytetu Obrony. Rada Naukowa Instytutu Studiów Strategicznych współdecyduje o treści i zatwierdza „Plan Przedsięwzięć Badawczych”.

Działalność naukowo-badawczą Instytutu polega przede wszystkim na realizacji „Planu Przedsięwzięć Badawczych”, który jest zawarty w „Planie Przedsięwzięć Badawczych Uniwersytetu Obrony”. Instytut rozwiązuje projekty badań naukowych, realizuje granty oraz szereg innych zadań z zakresu problematyki obronności i bezpieczeństwa. Do znaczących projektów naukowych rozwiązywanych przez Instytut należą m. in. następujące projekty:⁸

- Perspektywy Rozwoju Bezpieczeństwa, Wojskowości oraz Systemów Obronnych do 2015 roku w perspektywie 2025 roku;
- projekty dotyczące możliwości zarządzania badaniami naukowymi, zdolności przemysłu obronnego Czech oraz zagwarantowania potrzeb obronnych państwa, wykorzystania sił zbrojnych na terytorium kraju w wypadku wydzielenia ich części w celu pełnienia zadań w ramach sił NATO poza granicami państwa.

Pracownicy Instytutu aktywnie uczestniczą w pracach związanych z tworzeniem i nowelizacją dokumentów dotyczących bezpieczeństwa Republiki Czeskiej. Są autorami tzw. „Białej Księgi Czeskich Sił Zbrojnych”, narodowej strategii zbrojenia. Opracowali projekty dotyczące tendencji rozwoju środowiska bezpieczeństwa Republiki Czeskiej oraz jego wpływów na obronność państwa, rozwoju polityki obronnej państw porównywalnych z Republiką Czeską, sposobów wspólnego użycia sił lądowych i powietrznych oraz specjalnych tendencji w zakresie polityki fiskalnej, użycia broni masowego rażenia i pasywnych środków rozpoznania.

Instytut Studiów Strategicznych współpracuje z szeregiem krajowych i zagranicznych uczelni i ośrodków naukowych. Szczególnie dobra współpraca dotyczy Państwowego Urzędu do spraw Uzbrojenia Ministerstwa Obrony Republiki Czeskiej, Asocjacji Przemysłu Obronnego Republiki Czeskiej, Instytutu Stosunków Międzynarodowych, Ministerstwa Spraw Zagranicznych Republiki Czeskiej, Międzynarodowego Instytutu Politologii oraz Katedry Politologii Uniwersytetu im. Masaryka w Brnie, Wydziału Polityki Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Republiki Czeskiej, Instytutu Historii Czeskiej Akademii Nauk. Z licznych ośrodków zagranicznych współpracujących z Instytutem można wymienić na przykład następujące: Akademia Obrony Narodowej w Warszawie, Akademia Wojskowa w Liptowskim Mikulaszu, Instytut Studiów Politycznych, Obrony i Historii Wojskowej w Bukareszcie, Ośrodek Studiów Ministerstwa Obrony Słowenii, Instytut Strategii i Bezpieczeństwa w Wiedniu, Międzynarodowy Instytut Nauk w Sztokholmie, Międzynarodowe Centrum Konwersji w Bonn.

Instytut Studiów Strategicznych w trakcie swej piętnastoletniej działalności zorganizował i był współorganizatorem szeregu konferencji, paneli dyskusyjnych, spotkań. Do bardziej znaczących można zaliczyć np. seminarium Perspektywy, konferencję pt. Problematyka Kierowania i Dowodzenia Profesjonalnymi Siłami Zbrojnymi, panel spotkań z wybitnymi osobistościami świata nauki, polityki,

⁸ Vyročni zpráva Ústavu strategických studií za rok 2004. Brno 2005.

⁹ *Bíla kniha o obrani České republiky*, MO ČR 2003.

wojskowości pt. „Moje Spotkania z Bezpieczeństwem”. Instytut od 2001 roku wydaje własne czasopismo pt. „Obrona i Strategia” w wersji czeskiej i angielskiej. Na jego łamach prezentowane są artykuły autorstwa pracowników Instytutu, Uniwersytetu Obrony, oraz innych przedstawicieli nauki. Opracowania są dostępne także w wersji elektronicznej na stronach internetowych Instytutu.¹⁰ Dnia 7 czerwca 2004 roku Instytut zaszczylił swą wizytą ówczesny Minister Obrony Republiki Czeskiej Miroslav Kostelka oraz Szef Sztabu Generalnego Armii Republiki Czeskiej generał Pavel Stefka. Na podstawie rezultatów pracy oraz osiągniętych wyników można stwierdzić, iż Instytut potwierdził rację swojego bytu. Wyniki jego pracy prognozują pozytywny rozwój działalności w zakresie studiów strategicznych.

Zakończenie

Reasumując powyższe rozważania można stwierdzić, iż system edukacji wojskowej w Republice Czeskiej doznał w okresie ostatnich kilkunastu lat głębokich przeobrażeń. Reforma systemu edukacji wojskowej, podobnie zresztą jak cywilnej, nie jest co prawda jeszcze zakończona, niemniej jednak pozytywnie można ocenić jej dotychczasowe osiągnięcia. Fakt ten jest szczególnie ważny w sytuacji nowych uwarunkowań. Edukacja wojskowa w Republice Czeskiej przyczynia się do poznania przebiegu oraz charakteru procesów i zjawisk w szeroko pojmowanej problematyce bezpieczeństwa kształtując nową świadomość społeczną.

Bibliografia

1. Bezpečnostní strategie České republiky, Praha 2003.
2. Bílá kniha o obrane České republiky, MO ČR 2003.
3. Souhrnná zpráva ke koncepci vystavby profesionální Armady České Republiky a mobilizace ozbrojených sil České Republiky.
4. Vnitřní předpisy Ústavu strategických studií, Brno 2004.
5. Vojenská strategie České Republiky, Praha 2002.
6. Vyroční zpráva Ústavu strategických studií za rok 2004, Brno 2005.
7. Závěrečná zpráva Ústavu strategických studií Vojenské akademie v Brně k 31. srpnu 2004, Brno 2004.
8. <http://www2.ussbrno.com>.
9. <http://www.unob.cz>.
10. <http://www.armv.cz>.

Summary

Military education in the Czech Republic and the Institute of Strategic Studies

The article presents the changes of military education system in the Czech Republic within the context of the transformation of the armed forces in the Czech Republic. The article presents the mission of the Institute for strategic studies in education and research Systems of security.

43. ZNACZENIE I BARIERY ROZWOJU EDUKACJI WE WSPÓŁCZESNYM SPOŁECZEŃSTWIE

Streszczenie

Znaczenie edukacji we współczesnym świecie wciąż rośnie. Wiąże się to chociażby z faktem, że jest ona jednym z czynników kreujących kapitał ludzki. Artykuł dokonuje diagnozy sektora edukacji w Polsce ze wskazaniem głównie na bariery, które utrudniają znacznej części społeczeństwa uczestnictwo w tym procesie. Wykluczenie z niego może mieć poważne konsekwencje, ponieważ Polska znajduje się dopiero na początku drogi tworzenia gospodarki opartej na wiedzy.

Wstęp

Początek XX i XXI w to czas, gdy edukacja zaczyna nabierać coraz większego znaczenia - nie tylko w procesie gospodarowania, ale również w procesie rozwoju społeczeństw. Staje się ona wyznacznikiem postępu, ale także istotnym czynnikiem warunkującym bezpieczeństwo i zrównoważony rozwój narodów na całym świecie. Dlatego też ważne jest, aby edukacja, w połączeniu z wychowaniem, była dostępna na zasadzie równości, zdolności intelektualnych i możliwości dla dzieci i młodzieży w każdym społeczeństwie¹. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie roli edukacji we współczesnym społeczeństwie w kontekście jej powiązań z kapitałem ludzkim, diagnoza głównych zmian w sektorze edukacji w Polsce ze wskazaniem na wciąż utrzymujące (a w niektórych przypadkach nawet pogłębiające) się bariery, które utrudniają znacznej części społeczeństwa uczestnictwo w tym procesie. Wykluczenie z niego może mieć poważne konsekwencje, ponieważ Polska znajduje się dopiero na początku drogi tworzenia społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy.

43.1. Edukacja społeczeństwa a kreacja kapitału ludzkiego

Polskie społeczeństwo, chcąc sprostać przemianom zachodzącym we współczesnym świecie wywołanym w dużej mierze przez proces globalizacji, budowę gospodarki opartej na wiedzy, integrację z UE musi uzmysłowić sobie rosnącą rolę kapitału ludzkiego, jako czynnika kreującego w dużej mierze konkurencyjność - czy to jednostek czy też całych społeczeństw. Powiększanie akumulacji kapitału ludzkiego dokonuje się w znacznej części właśnie poprzez proces kształcenia i edukacji. Już w latach 30. ubiegłego stulecia J.R. Walsh postrzegał kształcenie jako inwestycję w kapitał ludzki, stwierdzając, iż w każdym rachunku narodowego bogactwa traktowanie umiejętności jako kapitału jest całkowicie usprawiedliwione. Rozwinięta w latach 60. przez G. Beckera i J. Mincera teoria *human capital* ukazała znaczenie czynnika ludzkiego w procesie wzrostu gospodarczego. Powstały wówczas prace dowodzące, że edukacja powinna być traktowana, podobnie jak kapitał finansowy, jako zasób służący tworzeniu dóbr i usług o określonej wartości².

* Uniwersytet Rzeszowski, Katedra Teorii Ekonomii

¹ W. Wałakowska, *Edukacja dzieci i młodzieży*, „Polityka Społeczna”, 2004, nr 9, s. 13.

² R. S. Domański, *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, PWE, Warszawa 1993, s. 19.

³ A. Baran, *Edukacja w Polsce wobec zmian systemowych i demograficznych*, „Polityka Społeczna”, 2004, nr 5 - 6, s. 5.

W polskiej literaturze przedmiotu szczegółowe rozważania odnośnie tego nowego czynnika produkcji przedstawia R.S. Domański. Autor konkretyzując pojęcie kapitału ludzkiego określa go jako „zasób wiedzy, umiejętności, zdrowia, energii witalnej zawarty w społeczeństwie. Zasób ten jest dany przez genetyczne cechy danej populacji raz na zawsze, ale można go powiększać drogą inwestycji”⁴, chociażby poprzez system edukacji.

W warunkach integracji europejskiej i globalnej, szybkiego rozwoju techniki informatycznej i komunikowania się bez barier, rozwoju demokracji, zmagania z rosnącą konkurencyjnością w wymianie międzynarodowej, inwestowanie w kapitał ludzki przez edukację staje się więc koniecznością. Tym bardziej że zachodzi tu zjawisko sprzężone: wysoka jakość kapitału ludzkiego to nowe wynalazki, udoskonalenia, lepsza praca i warunki życia. Inwestowanie w wykształcenie ludzi przez ich kształcenie i dokształcanie, z jednej strony, pomnaża bogactwo kraju, przyspiesza postęp cywilizacyjny i zwiększa konkurencyjność danego kraju w wymianie międzynarodowej, z drugiej zaś - jest samoistnym bogactwem, przejawiającym się w rozwoju społecznym i kulturowym człowieka i społeczeństwa jako całości. Wzrasta więc rola edukacji, a wymaga tego m.in.: dalszy rozwój gospodarki, którego skutkiem będzie szybsze niż dotąd zanikanie jednych i pojawianie się innych zawodów, czemu towarzyszyć będzie wzrost zapotrzebowania na pracowników o coraz wyższych kwalifikacjach; intensyfikacja eksplozji informacyjnej; wzrost roli nauki; rozbudowa środków masowej komunikacji społecznej; rozbudowa kontaktów międzynarodowych.

43.2. Wzrost wykształcenia w Polsce w okresie transformacji

Dostrzeżenie i docenienie coraz większej roli wykształcenia i edukacji daje się zaobserwować również w Polsce, szczególnie w okresie transformacji ustrojowej. Przyczyn tego faktu jest wiele. Wyższy poziom wykształcenia wpływa na wzrost poziomu życia i większe możliwości na rynku pracy. Dostrzega się, że dobre wykształcenie staje się jednym z zasadniczych czynników kariery zawodowej i pozycji społecznej. Osobom wykształconym w zasadzie nie grozi bezrobocie, które w latach 90. dotyczyło przede wszystkim osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym, podstawowym i bez ukończonej szkoły podstawowej. Grupa bezrobotnych z wykształceniem wyższym jest najmniej liczną grupą wśród bezrobotnych. Ponadto, wśród bezrobotnych z wyższym wykształceniem najkrótszy jest przeciętny okres pozostawania bez pracy i najmniej liczne jest zjawisko bezrobocia trwałego. Osoby z wyższym wykształceniem są najbardziej mobilni na rynku pracy, najłatwiej potrafią się przekwalifikować, w czym w istotny sposób pomaga wykształcenie.

Wzrosła ponadto siła związku między poziomem wykształcenia a poziomem indywidualnych zarobków i poziomem dochodu na osobę w rodzinie. Fakt ten stanowi również istotny czynnik skłaniający do dalszej edukacji. Zdobywanie wykształcenia wymaga obecnie co prawda znacznych nakładów w sferze prywatnych budżetów, jest to jednak coraz częściej traktowane w kategoriach inwestycji, z której oczekuje się zwrotu poniesionych kosztów w jak najkrótszym czasie.

Wobec powyższych faktów wykształcenie ludności Polski, a tym samym poziom kapitału ludzkiego stale rośnie. Lata 90. przyniosły wzrost liczby uczniów szkół

⁴ R. S. Domański. *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, PWE, Warszawa 1993, s. 19.

⁵ Początkowo kapitał ludzki utożsamiano z poziomem edukacji społeczeństwa. Współczesne jednak pojęcie kapitału ludzkiego rozszerzono o wskaźniki opisujące badania naukowe i rozwój technologii. W najszerszym znaczeniu do pojęcia kapitału ludzkiego zalicza się także poziom zdrowotności społeczeństwa. B. Liberda, T. Tokarski, *Kapitał ludzki a wzrost gospodarczy w krajach OECD*, „Gospodarka Narodowa” 2004, nr 3, s. 16.

średnich - od poziomu 19 mln osób w roku szkolnym 1990/91 do poziomu ponad 24 mln osób w roku szkolnym 2000/01. Wzrost ten częściowo wywołany został podniesieniem się wskaźnika skolaryzacji, a częściowo wyższym demograficznym. W przypadku uczniów szkół średnich ten drugi czynnik miał znaczenie dominujące.

Inne były natomiast podstawowe przyczyny gwałtownego wzrostu liczby studentów w tym okresie. W tym przypadku dominował wzrost wskaźnika skolaryzacji. Dzięki niemu, przy pewnym wpływie wyższego demograficznego, liczba studentów wzrosła z 0,4 mln osób w roku akademickim 1990/91 do 1,7 mln osób w roku akademickim 2001/02 (wskaźnik skolaryzacji na poziomie szkolnictwa wyższego wzrósł z 12,9% w roku 1990/91 do poziomu 43,6% w roku 2001/2002⁷).

Wzrost liczby uczniów szkół średnich i uczelni wyższych musiał wpłynąć na zwiększenie się liczby absolwentów. Zarówno w przypadku edukacji średniej, jak i wyższej był to wzrost systematyczny. Liczba absolwentów szkół średnich wzrosła w latach 1990-2001 o 28% z poziomu 444 tys. osób do poziomu 567 tys. osób. Natomiast liczba osób, które otrzymały dyplom szkoły wyższej wzrosła w tym samym okresie o 542%, z poziomu 56,1 tys. osób do 304 tysięcy osób.

Rozwojowi ilościowemu szkolnictwa, towarzyszyły ponadto istotne zmiany w strukturze kształcenia:⁷

- zmniejszał się, systematycznie od lat 90. udział absolwentów kierunków technicznych,
- zmniejszał się udział absolwentów studiów: medycznych, przyrodniczych i rolniczych,
- najsilniejszy wzrost udziału w ogólnej liczbie absolwentów nastąpił na kierunku społecznym, w tym na ekonomicznym,
- nastąpił rozwój nowych kierunków, które pojawiły się jako wynik rozwoju gospodarki rynkowej i jej potrzeb kadrowych: specjalności związane z masowymi środkami przekazu i dobrze rozwijającymi się usługami ubezpieczeniowymi, hotelarsko-gastronomicznymi oraz związanymi z obrotem nieruchomościami.

Podsumowując można stwierdzić, że po pierwsze - nastąpił w Polsce znaczny rozwój ilościowy szkolnictwa, w tym szkolnictwa prywatnego; po drugie nastąpiły istotne zmiany w strukturze kształcenia zmierzające do dostosowania do wymagań rynku pracy. Tym pozytywnym przemianom w obszarze edukacji towarzyszyły jednak i zmiany niekorzystne związane z jakością kształcenia, głównie w wyniku pogorszenia warunków finansowania szkolnictwa, jak i wysokie zróżnicowanie rangi usług edukacyjnych i samego do nich dostępu.

43.3. Podstawowe uwarunkowania i bariery w dostępie do edukacji w Polsce w latach 90 - tych.

Po kilkunastu latach kształtowania się stosunków rynkowych w Polsce coraz wyraźniej uwidacznia się fakt, że ani zapewnienie równych warunków szans startu, ani walka z nierównościami warunków życia nie stały się wizytówką ani marginesem nowego ustroju. Narastającym aspiracjom edukacyjnym społeczeństwa towarzyszyło jego coraz większe rozwarstwienie, co tylko dodatkowo potęgowało coraz silniejsze nastroje frustracji, ubóstwa i marginalizacji społecznej. I mimo, że kwestia wpływu

Problemy wzrostu gospodarczego w warunkach ustrojowej transformacji w Polsce, pod red. J. Mujżel, Instytut Nauk Ekonomicznych, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2003, s. 111.

Perspektywy kapitału ludzkiego jako czynnika wzrostu gospodarczego Polski, pod red. Marciniak S., Politechnika Warszawska Kolegium Nauk Społecznych i Administracji, Warszawa 2002, s. 56 - 58.

nierówności społecznych na wzrost gospodarczy nadal wzbudza liczne kontrowersje, to jednak ich niekorzystny wpływ na kształtowanie kapitału ludzkiego wydaje się trudny do zaprzeczenia.

Czynników różnicujących dostęp do edukacji jest wiele, a wśród nich: wykształcenie rodziców, poziom dochodów i sytuacja materialna rodziny czy miejsce zamieszkania oraz tradycja rodzinna, np. przejmowanie zawodu ojca przez dzieci, tradycja i kultura środowiska, prestiż zawodu.

W teoriach ekonomicznych i badaniach socjologicznych udowodniono, że różnice w pochodzeniu i statusie rodziny prowadzą do różnych szans uzyskania odpowiedniego poziomu i jakości edukacji przez młode pokolenie, co ogranicza mobilność społeczną, sprzyjając dziedziczeniu pozycji społeczno-ekonomicznej czy zawodowej. Podczas gdy gospodarka polska w latach 90. wyraźnie zmieniła oblicze, nie wystąpiły zjawiska masowego awansu i degradacji w systemie uwarstwienia. Nie mniej ruchliwość trochę wzrosła, co prowadzi do wniosku, że przejście do nowego systemu nie spowodowało usztywnienia barier społecznych. Nie był to jednak zwrot radykalny.

Pomimo faktu, że możliwości kształcenia w latach 90. stawały się coraz bardziej powszechne, czego dowodem jest rosnąca liczebność kategorii osób z wyższym wykształceniem, dostępność do poszczególnych poziomów kształcenia kształtowała się w sposób zróżnicowany w zależności od pochodzenia społecznych jednostek. Wzrost równości w dostępie do wykształcenia podstawowego i średniego według pochodzenia społecznego rodziców znajduje odzwierciedlenie w strukturze ludności. Zmianom tym towarzyszył jednak wyraźny wzrost nierówności w dostępie do wykształcenia wyższego (tabela 43.1).

Tabela 43.1.

Nierówności edukacyjne na szczeblu wyższym. Odsetki osób z wyższym wykształceniem w kategoriach pochodzenia społecznego.

Kategoria społeczno-zawodowa	Wykształcenie podstawowe			Wykształcenie średnie			Wykształcenie wyższe		
	1987	1994-1995	1998-1999	1987	1994-1995	1998-1999	1987	1994-1995	1998-1999
Rolnicy	52,9	41,7	40,6	14,0	18,7	21,9	3,3	4,3	5,1
Robotnicy niewykwalifik.	37,8	32,7	27,4	19,7	19,8	21,9	6,0	1,5	2,7
Robotnicy wykwalifik.	24,0	18,0	14,9	26,6	29,1	32,8	6,0	7,3	6,7
Właściciele	25,3	21,1	14,9	28,6	33,0	34,0	12,2	12,8	11,8
Pracownicy umysłowi	9,7	10,4	6,7	34,3	41,1	40,8	18,6	15,2	17,2
Inteligencja	5,1	4,0	1,4	28,6	29,1	29,3	32,3	37,6	51,4

Źródło: Kołaczek B., *Dostęp młodzieży do edukacji. Zróżnicowania, uwarunkowania, wyrównywanie szans*, IPiSS, Warszawa 2004.

* H. Domański. *Struktura społeczna*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2004.

Dynamika nierówności w dostępie do wyższego wykształcenia staje się dramatycznym kontrapunktem, nadal widoczna jest przewaga pochodzenia inteligenckiego nad pozostałymi kategoriami. W 1987 roku odsetek osób o pochodzeniu inteligenckim posiadających wyższe wykształcenie wynosił 32,3%, podczas gdy „alokacyjna siła” pochodzenia z rodzin pracowników umysłowych, zajmujących drugą pozycję, kształtowała się na poziomie 18,6%. W latach 90. dzieci inteligentów pozostawiły ich jeszcze bardziej w tyle, zwiększając dystans w stosunku do reprezentantów wszystkich klas⁴.

Skutkiem wdrażania gospodarki rynkowej oraz braku odpowiednich działań w polityce dochodowej był żywiołowy proces materialnego rozwarstwiania się społeczeństwa. W konsekwencji, z roku na rok rosła rozpiętość dochodów pomiędzy poszczególnymi grupami. W 2000r. dochody najzamożniejszej grupy gospodarstw - pracujących na własny rachunek - stanowiły 121% dochodów w gospodarstwach pracowniczych i były ok. 2,5-krotnie wyższe niż dochody grupy najuboższej - utrzymujących się z zasiłków dla bezrobotnych i innych świadczeń z pomocy społecznej⁵. Uszczuplenie i rozwarstwienie dochodów w mikroskali, któremu dodatkowo towarzyszyła rozszerzająca się sfera bezrobocia i ubóstwa, zmniejszyły możliwości ekonomicznego forsowania barier dostępu do edukacji (tabela 43.2.).

Tabela 43.2.

Przeciętne miesięczne wydatki (na osobę) na naukę* w wydatkach gospodarstw domowych według grup społeczno-ekonomicznych (w %)

Grupy społeczno-ekonomiczne	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997		1999	2000	
								w zł	w %		w zł	w %
Ogółem	1,3	1,7	1,8	1,6	1,8	1,9	1,9	8,56	2,0	1,3	8,61	1,4
Pracownicy razem na stanowiskach:	1,7	2,3	2,4	2,2	2,4	2,5	2,5	10,96	2,5	1,7	11,98	1,9
-robotniczych							2,4	8,52	2,4	1,4	7,25	1,5
-nierobotniczych							2,6	15,11	2,6	2,0	20,04	2,3
Pracowników użytkujących gospodarstwo rolne	1,1	1,5	1,5	1,2	1,8	1,8	1,0	7,67	2,2	1,4	6,91	1,5
Rolników	1,0	1,4	1,7	1,2	1,6	1,6	1,6	6,36	1,8	1,0	4,86	1,1
Pracujących na własny rachunek poza rolnictwem	-	-	-	2,4	2,4	2,7	2,8	14,11	2,6	2,2	16,86	2,2
Emerytów i rencistów	0,8	0,6	0,9	0,5	0,6	0,7	0,7	3,25	0,7	0,5	2,80	0,4
Utrzymujących się z niezarobkowych źródeł	-	-	-	1,9	2,4	2,7	2,6	2,59	3,0			

*Wydatki na naukę obejmują: książki i wydawnictwa do nauki, przybory i materiały związane z nauką szkolną, inne wydatki związane z nauką pozaszkolną, opłaty za przedszkola; w 1999 r. Wydatki objęły: edukację i artykuły do celów edukacyjnych.

Źródło: Kolaczek B., Dostęp młodzieży do edukacji. Zróżnicowania, uwarunkowania, wyrównywanie szans, IPiSS, Warszawa 2004, s 85.

Również terytorialna dostępność urządzeń infrastruktury w zakresie edukacji w istotny sposób warunkowała dostęp do kształcenia (tabela 43.3.). W przypadku tego czynnika wyraźnie rysuje się uprzywilejowana pozycja miast w porównaniu do środowisk wiejskich. W przypadku tych ostatnich dochodzi do swoistej kumulacji wielu

⁴ H. Domański, *Wzrost merytokracji i nierówności szans*, w: *Jak żyją Polacy*, pod. red. Domański H., Ostrowska A., Rychard A., Wydawnictwo IRS PAN, Warszawa 2000, s. 46 - 47.

⁵ *Transformacja społeczno-gospodarcza w Polsce*, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa 2002. s. 245.

barier utrudniających młodzieży podjęcie czy też dalsze kontynuowanie kształcenia. W przypadku środowisk wiejskich istniejących barier nie udało się wyeliminować w wyniku przeprowadzonej reformy szkolnictwa w Polsce. Wręcz przeciwnie, w przeciągu następnych lat prognozuje się, że różnice pomiędzy miastem a wsią jeszcze się pogłębią. Dla części dzieci wiejskich prognozowany jest trudny do przekroczenia próg i będzie ukończenie pełnej szkoły podstawowej, zawodowej i pełnej szkoły średniej, nie mówiąc już o wyższej (przewiduje się, że w 2020 r. wykształcenie wyższe osiągnie 5% ludności wiejskiej i 17% ludności miejskiej"). Brak wykształcenia tej ludności może stać się istotnym hamulcem rozwoju usług rynkowych i drobnej wytwórczości odpowiednim poziomie technologii, a znaczna luka edukacyjna barierą unowocześnienia rolnictwa, a także awansu zawodowego, materialnego i cywilizacyjnego ludności wiejskiej.

Tabela 43.3.

Trudności w kształceniu dzieci według klasy miejscowości zamieszkania

Procent gospodarstw domowych, które uważają, że kształcenie dzieci utrudnia:	Grupa społeczno - ekonomiczna						
	miasto powyżej 500 tys.	miasta 200-500 tys.	miasta 100-200 tys.	miasta 20-100 tys.	miasto poniżej 20 tys.	wieś	ogółem
Brak czasu ze względu na inne ważniejsze zajęcia dzieci /pomoc w gospod. praca/	2,9	4,6	4,2	1,6	4,5	5,5	4,0
Brak odpowiedniej szkoły w pobliżu	1,7	5,0	7,3	6,8	21,0	25,1	14,1
Brak miejsc w odpowiedniej szkole	5,4	10,4	7,7	7,6	9,3	10,0	8,6
Brak pieniędzy na kształcenie dzieci	37,1	41,1	38,2	46,1	46,6	53,3	46,3
Stan zdrowia dzieci	4,7	12,8	5,3	2,3	4,3	3,1	4,4
Niechęć dzieci do dalszego kształcenia się	5,8	5,9	13,7	5,9	4,9	10,0	7,7
Inne utrudnienia	8,6	6,9	7,9	6,2	6,0	9,7	7,9

Źródło: *Diagnoza Społeczna (2000)*, s. 150.. Kolaczek B., *Dostęp młodzieży do edukacji. Zróżnicowania, uwarunkowania, wyrównywanie szans*, IPiSS, Warszawa 2004, s. 93.

Zakończenie

Rozwój edukacji we współczesnym świecie staje się coraz częściej istotnym *remedium* na wiele problemów i istotnych kwestii społecznych wymagających rozstrzygnięcia. Pomimo jednak, że dość powszechnie uznaje się to za fakt niezaprzeczalny, stajemy się świadkami często niekorzystnych zmian w tym obszarze. Proces transformacji systemowej zmienił wiele: inna jest rola państwa w edukacji, a w tym i zakres inicjatywy edukacyjnej, zmalały obowiązki ekonomiczne państwa:

" *Perspektywy kapitału ludzkiego jako czynnika wzrostu gospodarczego Polski*, pod red. Marciniak S., Politechnika Warszawska Kolegium Nauk Społecznych i Administracji, Warszawa 2002, s. 56 - 58.

wprowadzono opłaty za studia pozadzielne, z różnych tytułów zwiększyło się również obciążenie gospodarstw domowych kosztami kształcenia w innych szkołach. Dawne bariery dostępu do edukacji nie mogły całkowicie zniknąć i w nowych warunkach pogłębiły się¹².

Postsocjalistyczna transformacja systemowa w swojej genezie, charakterze i strukturalnych skutkach nie przyczyniła się więc do wyrównania dostępu do edukacji. Okres przemian wywołał rozwarstwienie społeczeństwa polskiego, pogłębiając tym samym bariery w dostępie do kształcenia dzieci i młodzieży z warstw najbardziej potrzebujących oraz zaniedbanych kulturowo. Wpływa to tym samym na zmniejszenie ich społecznej i efektywnościowej adaptacyjności, nie tylko do gospodarki rynkowej, ale również gospodarki opartej na wiedzy, stwarza bariery dla kreacji kapitału ludzkiego, hamuje postawy innowacyjne oraz sprzyja nadmiernym oczekiwaniom ze strony państwa. Dlatego też ograniczenie dostępu do wykształcenia mniej zamożnym może mieć w przyszłości poważne konsekwencje zarówno społeczne jak i ekonomiczne, niekorzystnie wpływając na pozycję konkurencyjną Polski na arenie międzynarodowej. Zadaniem państwa oraz podmiotów mających wpływ na kształtowanie i jakość edukacji powinno stać się prowadzenie takiej polityki, aby żadna jednostka w tym procesie nie była pominięta i miała zapewniony dostęp do kształcenia na wszystkich etapach.

Bibliografia

1. *Diagnoza społeczna 2000*.
2. Domański R.S., *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, PWE, Warszawa 1993.
3. Grodzicki J., *Edukacja czynnikiem rozwoju gospodarczego*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000.
4. *Jak żyją Polacy*, pod. red. Domański H., Ostrowska A., Rycharz A., Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2000.
5. Kołaczek B., *Dostęp młodzieży do edukacji. Zróżnicowania, uwarunkowania, wyrównywanie szans*, IPiSS, Warszawa 2004.
6. Liberda B., T. Tokarski, *Kapitał ludzki a wzrost gospodarczy w krajach OECD*, „Gospodarka Narodowa” 2004, nr 3.
7. *Nierówni i równiejsi*, red. nauk. Kowalik T., Fundacja Innowacja, Warszawa 2002.
8. *Perspektywy kapitału ludzkiego jako czynnika wzrostu gospodarczego Polski*, pod red. Marciniak S., Politechnika Warszawska Kolegium Nauk Społecznych i Administracji, Warszawa 2002.
9. *Skuteczne inwestowanie w edukację: imperatyw dla Europy*, Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela, 10.01.2003, Warszawa 2003.
10. Walakowska W., *Edukacja dzieci i młodzieży*, „Polityka Społeczna” 2004, nr 9.
11. *Problemy wzrostu gospodarczego w warunkach ustrojowej transformacji w Polsce*, pod red. J. Mujżel, Instytut Nauk Ekonomicznych, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2003.
12. *Transformacja społeczno-gospodarcza w Polsce*, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa 2002.
13. Domański H., *Struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2004.

¹² *Nierówni i równiejsi*, red. nauk. Kowalik T., Fundacja Innowacja, Warszawa 2002.

Summary

Importance and barriers of education development in modern societies

The importance of education for society is still increasing. Education of society is one of the main factors which determines the process of creating of human capital in Poland. This article diagnosis of the sector of education in Poland by indicating the main barriers that don't allow the poor part of society take part in this process. It can has serious consequences because of the fact that Poland is on the beginning of the way that leads to creating the Knowledge-Based-Economy.

Pavel Mikuš
Milan Droppa

44. VYSOKOSKOLSKE PROSTREDIE Z POHEADU MANAŽMENTU

Rezume

Autori vo svojom článku rozoberajú problém manažerskeho prostredia a jeho vplyv na učiteľa. Tento problém je citateľovi priblížený z pohľadu manažmentu a marketingu školy. Vznik konkurenčného vysokoskolskeho prostredia je tvorcom nových faktorov, ktoré majú vplyv na štruktúru, procesy a výsledky školy. V závere sa autori venovali problematike manažerských úrovní na vysokej škole.

Školské inštitúcie prechádzajú transformačnými zmenami, v ktorých manažment týchto inštitúcií má nezastupiteľné miesto. Vplyv spoločenského prostredia na školstvo je markantný a nezvratný. Dobré školy reagujú na tieto zmeny tým, že sa snažia prispôbovať svoju ponuku študijných programov spoločenským potrebám. No ešte lepšie školy sa snažia byť o krok vpred, dokažu predvídať vývoj spoločenského prostredia ako aj spoločenské uplatnenie svojich absolventov.

„Vysoké školy sú vrcholne vzdelávacie, vedecky aumelecke ustanovizne...“ (zákon NR SR c. 131/2002 o vysokých školách). Vysoké školy majú v spoločnosti nezastupiteľné miesto. Majú veľký vplyv na rozvoj osobnosti človeka, vysokoskolsky vzdelaného občana, zvyšujú jeho vedomostnú úroveň, rozvíjajú múdrosť a tvorivosť. Každým absolventom vysokej školy sa rozširuje okruh ľudí v spoločnosti s vysokými odbornými znalosťami a morálnymi kvalitami.

Denne sme svedkami prebiehajúcich zmien vo svete. Mení sa vonkajšie prostredie človeka, teda aj učiteľa. Proces globalizácie ako základné smerovanie týchto zmien zasahuje aj do školstva. Učitelia sa čoraz viac musia prispôbovať vonkajšiemu vplyvu a svoju činnosť prispôbovať spoločenským potrebám vyvolaných globalizačnými zmenami. Spoločenské zmeny sa premietajú aj do obsahovej náplne jednotlivých predmetov, dochádza k štruktúrnym zmenám v zložení predmetov, vznikajú nové študijné odbory. Mení sa pracovné prostredie učiteľa, aj každého človeka.

Kvalitná a vysoko uznávaná vysokoskolská vzdelávacia inštitúcia je výsledkom snaženia a práce dobrého manažmentu školy, pretože aj vysoká škola sa musí správať trhovo.

Moderna spoločnosť si vyzaduje vysokoskolsky vzdelaného človeka so širokým ľudským poznaním sveta, so schopnosťou porozumieť sebe i iným ako aj zmenám v modernej spoločnosti.

Každá vysoká škola musí mať aj svoj marketingový plán ako nevyhnutnosť komplexného systémového prístupu ku vzdelávaniu v spoločnosti. Marketingový prístup musí byť založený na strategii potrieb trhu a dopytu po absolventoch, orientácii na spoločenských zákazníkoch, kvalite ponúkaných študijných programov, úspešnej komunikácii s partnermi a možnými zamestnávateľmi absolventov vysokej školy. Tieto skutočnosti majú veľký vplyv na dobré meno školy, jej postavenie v spoločnosti, vplyvajú na image vysokej školy a v neposlednom rade majú vplyv na zvýšenie atraktívnosti školy.

Hlavnou aktivitou každej organizácie, teda aj vysokoskolskej vzdelávacej inštitúcie v súčasnej dobe je marketing. Úlohou manažmentu marketingu je hľadanie najoptimálnejších a najúčinnejších spôsobov presadenia sa vysokej školy v širokom okruhu poskytovaných spoločenských služieb v oblasti vzdelávania.

Pre optimálne naplnenie poslania vysokej školy z pohľadu manažmentu, musí byť lepšia a užšia spolupráca s potenciálnymi odberateľmi produktu vysokej školy, ktorým

je absolvent, vysokoskolsky vzdelany pracovník. Úzka spolupráca by mala vyústiť do spoločenskej objednávky v snahe čo najviac priblížiť* komplex osobnosti absolventa požiadavkám odberateľa.

Vznikom nových a rozvojom súčasných vysokých škôl rastie konkurenčné prostredie v poskytovaní vysokoskolskeho vzdelania. Študenti si majú možnosť vybrať zo širokeho spektra ponúkaných študijných odborov ponúkaných vysokými školami. V konkurenčnom prostredí je potrebné, aby sa vysoká škola snažila získať konkurenčnú výhodu rastom kvality vyučovacieho procesu, odborným rastom učiteľského personálu, materiálneho zabezpečenia školskej a učebnej činnosti. Tieto skutočnosti výraznou mierou posilňujú postavenie vysokej školy v spoločenskom a odbornom rebríčku vysokých škôl, majú veľký význam v rozhodovaní maturanta.

V súčasnom konkurenčnom trhovom prostredí spoločnosti, rozvíjajú svoje vzdelávacie aktivity a služby, okrem verejných, štátnych vysokých škôl aj súkromne, ako aj **ine** vzdelávacie inštitúcie, ktoré môžu mať aj zahraničného garanta. Takými inštitúciami sú napríklad Akadémie vzdelávania, ktoré však nemôžu nahradiť vysokoskolské vzdelávacie inštitúcie. Mnohokrát sa však stáva, že poskytujú rozširovanie vedomostí v podobe organizovania krátkodobých kurzov, na ktorých sa zúčastňujú aj vysokoskolskí učitelia. Vieme, že nie je na tom nič zlé, ale odhliadnúc od prípadov, keď prednášky vykonávajú významní odborníci, nemali by to byť vysoké školy, ktoré by organizovali podobné kurzy a takýmto spôsobom stanovovali smerovanie spoločnosti v danom odbore? Zväzda to k myšlienke, že vysoké školy sú nie o krok vpredu, ale vzadu za spoločenskou praxou.

Nároky na manažment verejnej vysokej školy v takto definovanom trhovom vysokoskolskom prostredí sú veľké. V konkurenčnom boji nesmieme podceňovať spomínané akadémie vzdelávania.

Už z uvedeného vyplýva, že na vysokoskolské vzdelávanie má značný vplyv prostredie. Toto prostredie môžeme rozdeliť na vonkajšie a vnútorné.

44.1. Vonkajšie prostredie

Vonkajšie prostredie - obsahuje všetky vplyvy pôsobiace na vysokoskolskú vzdelávaciu inštitúciu z celého jej okolia.

Rozvoj každej vysokej školy a jej výsledky sú podmienené širokým spektrom faktorov, ktoré ovplyvňujú jej štruktúru, procesy a výsledky.

Tieto faktory rozdelíme na:

- a. priame, ovplyvňujú činnosť školy,
- b. nepriame, ktoré ovplyvňujú klimu, v ktorej škola vyvíja svoju činnosť.

Priame a nepriame vplyvy do značnej miery ovplyvňujú prostredie a výsledky školy. No i tak ich vyskytje do určitej miery nepredvídateľny.

A) Priame vplyvy

Medzi najvýznamnejšie priame vonkajšie vplyvy, ktoré charakterizujú činnosť vysokej školy, ktorých požiadavky škola musí uspokojovať, môžeme zaradiť:

- a) zákazníkov (spoločnosť, študenti),
- b) konkurenčné vysoké školy,
- c) ľudské zdroje.

• Zákazníci: vysokoskolská vzdelávacia inštitúcia vstupuje na spoločenský konkurenčný trh ponukou študijných programov, ktoré vychádzajú zo spoločenskej potreby na trhu práce a ktoré majú osloviť potenciálnych studentov.

Zákazníkom môže byť jednotlivec, absolvent strednej školy, ktorý splňa požiadavky prijatia na vysokoskolské štúdium a vyberá si študijný program predložený vysokou školou z hľadiska perspektívneho uplatnenia na trhu práce.

Zákazníkom môže byť aj organizácia, ktorá z hľadiska zvyšovania kvalifikácie už zamestnaného svojho pracovníka vysle na štúdium takého odboru, absolvovaním ktorého zamestnanec prispieje k zvýšeniu kvality a efektívnosti práce organizácie. Druhá možnosť je, že zamestnávateľ si vyberie už počas štúdia potenciálneho svojho zamestnanca, sleduje je štúdium, prispieva mu nan, motivuje ho. Zatiaľ, oba tieto prípady u nás nie sú zatiaľ preferované. Väčšinou je to tak, že absolvent si svoje uplatnenie na trhu práce vyhľadáva sám.

Študenti ako zákazníci predstavujú najvýznamnejší priamy vplyv, ktorý na činnosť vysokej školy pôsobí.

Vysoký záujem potenciálnych studentov vysokej školy do značnej miery závisí od dobrej ponuky akreditovaného študijného programu, ktorý reaguje na spoločenskú potrebu a dopyt.

Zameranie vysokej školy a jej ponuka akreditovaných študijných programov je závislá od výskumu a analýzy demografických podmienok a od identifikácie potenciálnych studentov ako zákazníkov. V tomto smere vysoká škola skúma aj potrebu vzdelávania sa v závislosti od regionálneho dopytu po absolventovi, čím sa uľahčí jeho uplatnenie na trhu práce. Takéto priblíženie sa školy študentom, môže mať aj vysoko kladný význam pre spoločnosť, napríklad v odstraňovaní regionálnych rozdielov.

Záujem o štúdium zo strany študenta je v závislosti od jeho uplatnenia sa na trhu práce. Vysoké školy na tento fakt nesmú zabúdať. Musia poskytovať kvalitné, atraktívne a upotrebitelne vzdelanie. Prírodnú reakciu akreditácií zákazníkmi požadovaných študijných programov možno považovať za veľkú prednosť vysokej školy.

- **Konkurencia** : konkurentmi každej vysokej školy sú ine vysoké školy, ale aj **ine** mimoškolské vzdelávacie inštitúcie. Skolská konkurencia by mala byť voľná, bez priamych vplyvov. Hlavným konkurenčným tromfom vysokej školy by mal byť prejavovaný záujem zo strany maturantov a samozrejme v učiteľskom potenciáli.

Záujem potenciálnych studentov je závislý od spoločenského postavenia vysokej školy na vzdelávacom trhu, uplatnenia jej absolventov na trhu práce v praxi, učiteľského potenciálu, vedeckej základne.

Veľký význam v konkurenčných snahách vysokej školy zohráva aj skutočnosť približovania sa vysokej školy študentom vytváraním detašovaných pracovísk, čím dochádza k skracovaniu vzdialenosti vysoká škola - študent, čo môže mať veľký význam pre študentov pri vynakladaní prostriedkov na dopravu, prípadne aj ubytovanie.

Konkurenčné prostredie vysokej školy je závislé aj od toho, ako dokáže vysoká škola uspokojovať svojich študentov a potreby spoločnosti. Každá vysoká škola by mala mať vypracovanú analýzu uplatnenia sa svojich absolventov v praktickom živote. Takáto analýza by mala byť základom pre pružné reagovanie a vykonanie zmien v obsahovej príprave študentov ako reakcia na potreby trhu práce a spoločnosti.

Ak chce vysoká škola úspešne v konkurenčnom vzťahu s inými školami, musí mať jasne stanovenú filozofiu, ktorá vychádza z rovnováhy medzi cieľmi školy a jej možnosťami. Základné zásady pedagogických pracovníkov musia viesť k objektívnej realite a kvalite vzdelávacieho procesu.

Ak chce vysoká škola úspešne, musí byť medzi školami aktívnejšia v rozvíjaní a ponuke atraktívnych študijných programov, kvalitnejšia v učiteľskom potenciáli a lepšia v získavaní študentov.

V snahe úspešne, si vysoká škola musí vedieť dať odpoveď na tieto základné otázky:

- akou Skolou je, alebo chce byť, kvalitná a prečo?
  - odlišnosť vysokej školy od iných aj mimoškolských inštitúcií v poskytovaní kvalitných vzdelávacích služieb,
  - zloženie učiteľského potenciálu, pracovníkov a manažmentu školy,
  - vedecky a materiálne potenciál,
  - spokojnosť študentov a ich uplatniteľnosť v praxi,
  - vedomostný rast študentov a využitie v praxi.
- Ľudské zdroje: vo všeobecnosti predstavujú široký okruh potenciálnych pracovníkov z vonkajšieho prostredia, z ktorých si organizácia môže vybrať svojich zamestnancov, ktorí spĺňajú kvalifikačné podmienky. V školstve, konkrétne v oblasti vysokoskolského vzdelávania, základným a najväčším zdrojom sú maturanti, absolventi stredných škôl, ktorí prejavili záujem o štúdium vysokej školy. Títo mladá ľudia predstavujú najdôležitejší ľudský zdroj každej vysokej školy. Zvyšný záujem o štúdium vysokej školy sa musí prejavíť aj vo zvyšovaní vzdelanostnej úrovne spoločnosti, v jej prosperite a napredovaní.

V procese zisťovania nových študentov nesmieme zabúdať aj na zisťovanie a výchovu nových vedecko - pedagogických pracovníkov pre zabezpečenie kvalitnej a kontinuálnej výučby. Najväčším ľudským zdrojom pri zisťovaní nových učiteľských person sú absolventi vysokej školy. Preto pedagóg sa musí pozeráť na študenta tak, že teraz študent sa v budúcnosti môže stať kolegom svojho učiteľa a postupne ho aj v učiteľskej praxi nahradí. Proces zisťovania nových učiteľov je úlohou každej vysokej školy osobitne. Tento proces označujeme ako proces personálneho riadenia, riadenie ľudských zdrojov, alebo personálnu prácu. Vo vysokej škole predstavuje časť školského manažmentu, ktorý sa zameriava na zisťovanie ľudských zdrojov, teda problematiku človeka - učiteľa vo výučbovom procese.

Ciele manažmentu ľudských zdrojov vysokej školy je:

- vytváranie dynamického súladu medzi potrebami a štruktúrou pracovných miest a počtami študentov s prihliadnutím na finančné zdroje a možnosti vysokej školy, pre optimálne zabezpečenie výučbového procesu,
- formovanie učiteľsko - pracovných kolektívov, vytváranie zdravých vzťahov medzi učiteľmi a študentmi,
- rozvoj pracovných schopností, karierny rozvoj, zvyšovanie kvalifikácie, uspokojovanie materiálnych a sociálnych potrieb učiteľa.

Tieto ciele smerujúci k vnútornému uspokojeniu učiteľa ale aj k naplneniu záujmu vysokej školy.

Dobry učiteľský personál je zárukou zvyšovania konkurencieschopnosti, úspešnosti a kvality výchovno-vzdelávacieho procesu vysokej školy. Týmto sú naplnené a predpoklady zvyšovania vedomostnej úrovne jej absolventov.

B) Nepriame vplyvy

Vo vonkajšom prostredí existujú rôzne faktory, ktoré môžu ovplyvňovať činnosť a manažment školy. V okolí školy môžu existovať organizácie, ktoré môžu mať nepriamy vplyv na obsahové zameranie školy. Napríklad, v oblasti, kde je sústredený chemický priemysel, je logické, že vysoká škola sa bude zameriavať na prípravu vysokoškolsky vzdelaných absolventov, potenciálnych pracovníkov v tomto priemysle. Toto však nemusí byť pravidlom.

Existujú však aj faktory, ktoré môžu nepriamo ovplyvniť manažment vysokej školy. Takýmto faktorom je napríklad akreditácia takého istého študijného odboru aj inou vysokou školou, čo by mohlo mať za následok pokles počtu študentov. Tu potom nastupuje dôležitosť manažmentu školy zameraného na získanie študentov pre svoju školu.

Politické rozhodnutia a legislatívne prostredie spoločnosti nepriamo vplyva na školskú organizáciu. Prijímané zákonné normy určujú rámec povinností a práv zamestnancov a študentov, ktoré škola musí dodržiavať. Legislatívny zámer určuje napríklad aj mzdy učiteľov, čo môže mať vplyv na kumuláciu, udržanie ale aj neudržanie kvalitného pedagogického personálu, čo sa môže odraziť aj na kvalite vyučovacieho procesu. Kvalitné materiálne - technické zabezpečenie je tiež závislé od pridelených alebo aj získaných finančných prostriedkov.

Kultúrne a sociálne vplyvy môžu ovplyvňovať správanie sa každej školy. Každý národ má svoj kultúrny a sociálny systém, ktorý je postavený na určitých hodnotách. Tak aj každý národ má vysokú školu, ktorá ho reprezentuje v zahraničí. Zmenou spoločenskej situácie dochádza ku vzniku a rozvoju nových vysokých škôl založených na rôznych princípoch. Spoločenské a medzinarodné uplatnenie takejto školy v mnohom závisí od manažmentu školy, kvality vyučovacieho procesu a kvality jej absolventov.

Školy by mali sociálne a kultúrne vplyvy systematicky sledovať, pretože sú to vonkajšie faktory, ktoré môžu ich činnosť do značnej miery ovplyvniť.

44.2. Vnútorné prostredie

Na to, aby organizácia fungovala, musia manažéri vykonávať aktivity, ktoré sú náróčne na čas, vyžadujú špecifické spôsobilosti, schopnosti a zručnosti, ktoré sú potrebné pre efektívne fungovanie organizácie vo vnútri. Každý manažér má vo vnútri organizácie svoje nezastupiteľné postavenie a zástava určité konkrétnej pozície v manažerskej hierarchii, z ktorej ovplyvňuje činnosť organizácie a podieľa sa na fungovaní organizácie.

Vnútorné prostredie školy - každej vysokej školy, odzrkadľuje vnútorný systém fungovania vysokej školy z hľadiska personálneho, materiálneho, finančného a organizačného, čiže inými slovami povedané manažmentu školy.

Manažment vyučovacieho procesu je špecifický tým, že výkon manažerských funkcií sa vykonáva v špecifickom - školskom prostredí. Manažerské funkcie vykonávajú učители na rôznych stupňoch. O učiteľovi, ktorý nevykonáva riadiacu funkciu v rámci školy, nemožno hovoriť ako o manažerovi.

Veká časť aktivít vysokej školy ako vzdelávacej organizácie, ktorá je súčasťou vysokoskolského vzdelávacieho systému a sústavy vysokých škôl, sa manažment realizuje v troch rôznych manažerských úrovniach, ktoré sa do určitej miery aj prekrývajú. Každá úroveň si vyžaduje aj rozdielne manažerské schopnosti, spôsobilosti a zručnosti. Tieto úrovne sú:

- operatívna (operatívna, prevádzková - základná úroveň manažmentu),
- technická (taktická - stredná úroveň),
- strategická (TOP manažment).

44.3. Operatívna úroveň

Operatívna úroveň vyjadruje efektívnosť práce v čase, v ktorom sa práve vykonáva. Operatívna funkcia je základom činnosti a fungovania každej organizácie teda aj vysokej školy. Úlohou organizačných manažerov je vykonávať činnosť vo vnútri organizácie pre zvládnutie a dosiahnutie stanovených cieľov. Ďalšou úlohou operačných manažerov je čo najlepšie využiť disponibilné zdroje pre kvalitné zvládnutie produkcie vystupných

hodnôt. Vystupná hodnota vysokej školy je kvalitny absolvent, dostatočne pripravený **pre** prakticke uplatnenie v spoločnosti.

O operačnom manažmente môžeme niekedy hovoriť aj ako o prevádzkovom manažmente. Prevádzkový manažér zabezpečuje prevádzku školy. Sú zodpovední za to, aby nedošlo k prerušeniu vyučovacieho procesu. Sem by sme mohli zaradiť vedúcich rôznych oddelení fakult, ktorí majú v náplni práce napríklad evidenciu studentov, vykonávajú imatrikuláciu nových studentov, zápisy studentov do vyšších ročníkov, pripravujú rôzne rozhodnutia pre dekana. Operačnému manažmentu niekedy hovoríme aj prevádzkový manažment. V Systéme vysokej školy nachádza uplatnenie na úrovni a vykoná činnosti vedúceho katedry a už spomínaných vedúcich vykonávacieho personálu.

44.4. Technická úroveň

Ako sme už uviedli, na operačnej úrovni sa pripravujú a vydávajú určité konkrétne rozhodnutia. Tieto rozhodnutia je potrebné koordinovať, určiť ich priority, podpisovať, porovnávať s inými rozhodnutiami pre zabezpečenie kontinuity. Riadenie a koordinácia takýchto rozhodnutí a riešenie podobných problémov, ktoré sú produktom operačného manažmentu, sa uskutočňujú na vyššej strednej úrovni. Reprezentantom stredného manažmentu vo vysokoskolskom **Systéme** sú vedúci katedier, prodekan a dekan fakulty.

Na strednej úrovni musia manažéri:

=> riadiť a koordinovať činnosť operačných rozhodnutí,

=> zabezpečiť návaznosť medzi rozhodnutiami operačnými a cieľmi organizácie.

Napríklad, študent, ak podá sťažnosť voči nejakému rozhodnutiu, musí ju adresovať dekanovi. Technický manažér, manažér na strednej úrovni, zabezpečí koordináciu, preverí opodstatnenosť sťažnosti, pripraví podklady pre rozhodnutie dekana, po predchádzajúcom vyjadrení operačného manažmentu, ak je potrebné.

44.5. Strategická úroveň

Kazdá vzdelávacia inštitúcia vykonáva svoju činnosť v širšom sociálno - spoločenskom prostredí. Vysoká škola plní a realizuje vzdelávacie ciele spoločnosti, ktorým je vzdelanosť a vzdelanostná úroveň. Škola má svoju zodpovednosť voči spoločnosti. Obecné požiadavky spoločnosti v oblasti vzdelávania musia byť v súlade s hodnotovou orientáciou a naplnením cieľov vo vnútri organizácie. Musí byť zabezpečený súlad strategickú a technickú úroveň manažmentu a ich podiel na naplnení vzdelanostných požiadaviek spoločnosti.

Pri naplnení strategických cieľov vysokoskolskej vzdelávacej inštitúcie a jej zodpovednosti voči spoločnosti je potrebné, aby vysoká škola produkovala vysokoskolsky vzdelaných a vychovaných občanov v súlade s cieľmi spoločnosti. V tomto zmysle musí vysoká škola a jej stratégia vychádzať z dlhodobých spoločenských cieľov vzdelanosti, musí stanovovať smery rozvoja a napredovania vysokej školy tak, aby bol zachovaný jej vzťah k sociálnemu prostrediu, aby spoločensky význam rástol spolu s kvalitnými absolventmi, ktorí sa dokážu uplatniť na trhu práce, zúžitkovať náučené vedomosti a získať zručnosti. Preto vysoká škola svoje študijné programy musí prispôbovať spoločenskej objednávke a potrebe, ako aj spoločenskému dopytu.

Strategické uplatnenie manažmentu v takej organizácii, akou je vysoká škola, nájdeme na úrovni rektora, prorektorov, dekanov fakúlt.

Záver

Je nám však jasné, že jednotlivé úrovne riadenia sa navzájom prelínajú. Prostredie uplatnenia konkrétnej úrovne sa nedá presne definovať, ohraničiť. Toto závisí od

rôznych faktorov a uhlu pohľadu funkčnej činnosti manažmentu, a zvlášť manažmentu Skolskej inštitúcie. teda vysokej školy.

Bibliography

1. Bajla P., *Wybrane problemy personálneho riadenia*. Vojenská akadémia, Liptovský Mikuláš, 2003.
2. Donnelly J. H., Gibson G.I., Ivancevich J., *Manažment*. Grada Publishing, Praha, 1997.
3. Droppa, M., Mikuš, P., *Teoria riadenia U*. Vojenská akadémia, Liptovský Mikuláš 2003.
4. Koontz, H., Weihrich, H., *Manažment*. Victoria Publishing, Praha 1993.
5. Korzeniowski, L., *Menedzment podstawy zarządzania*. EAS. Krakow. 2003.
6. Korzeniowski, L., *Manažment a zakłady riadenia*. EAS. Krakow 2003.
7. Lysä, C, Mikuš, P., *Teoretické východiská zhlukovej analýza a jej aplikácie v personálnom manažmente*. In: Zborník zo 4. medzinárodnej vedeckej konferencie, Krakow 2004.
8. Majtán. M., *Manažment*. Sprint, Bratislava 2003.
9. Oberuč. J, *Osobnosti vojenského manažira*. In. SAMO č.2/2000. Bratislava MO SR.
10. Pastier, J. a kol., *Vzdelávanie dospelých v procese transformácie ekonomiky a sociálneho rozvoja*. In : Zborník štúdií z priebežných vystupov grantovej úlohy č. 1/1391/94, FF UK Bratislava, 1994.
11. Porvazník, J., *Celostný manažment*. Sprint, Bratislava 1999.
12. Stefko, R., *Akademický marketingový instrumentarium v marketingu vysokej školy*. R. S. Royal Service, Bratislava, 2003
13. Svec, S., *Didaktika I*. učebný text FFUK, Bratislava 1988.
14. Svec, S., *Základné pojmy v pedagogike a andragogike*, IRIS, Bratislava 1995.
15. Velikanic, J., *Pedagogika pre pedagogickú fakultu VŠ*. SPN, Bratislava 1978.
16. *Zákon NR SR č. 131/2002 Zb. o vysokých školách*.

Summary

Academic environment from the management point of view.

The authors deal with the problem of managerial and marketing environment school bussines and its influence on the teacher. This problem is solved from the view of the manager and also the marketing impact.

45. INTERACTION BETWEEN PARTICIPANTS OF DIFFERENT PROJECTS IN THE OPEN SOCIAL SYSTEM

*"Для життя її необхідні:
сонце, свобода їмаленька квіточка"*
(Антуан де Сент-ЕкзюперО)

В Україні здійснюються соціально-політичні та економічні реформи, що спричинили стан нестабільності, в якому перебуває як широке завішнє середовище школи (соціалістичне, економічне, демографічне та інші фактори), так і найближче оточення (родини учнів, виробничі структури, освітні заклади, громадські організації тощо). Ця нестабільність відбивається на умовах діяльності школи, вимогах до її освітніх результатів, організації соціального життя до школи, її життєвості та ресурсному забезпеченні. Значно зростає залежність школи від її соціального середовища, збільшується "відкритість" школи та потенційні можливості використання зовнішніх ресурсів для підвищення якості освітнього процесу.

Слід відзначити, що в умовах глибоких соціально-політичних та економічних змін коло потенційних партнерів школи значно розширилося, з'явилися нові суб'єкти господарювання: підприємці, фермери, власники приватних господарств) та соціально-культурні діяльності (релігійні та громадські об'єднання тощо). В таких умовах керівникам освітніх закладів уже недостатньо будувати стосунки школи із зовнішнім оточенням на рівні штучної - необхідна теоретична база для управління взаємодією школи із зовнішнім оточенням.

Соціологія у ранньому періоді розвитку мала незнання відношення до системи освіти і відносились до неї лише як суспільним інституту, що відбиває таку поняття, як соціальний клас, роль школи у суспільстві. Однак у другій половині 1970-х років розробляється соціологія організації, включаючи і навчальні організації.

Вивчення організаційної поведінки учасників навчально-виховного процесу фактично є вивченням внутрішніх недолгів і персональних характеристик особистості в умовах динамічної напруги, що створюється навколишнім середовищем за допомогою навчальної організації. Немало популярних гасел сьогодні стали образами оновленого розуміння того факту, що саме взаємини людей і організацій є сполучною ланкою яка може об'єднати усі зусилля шкільних реформ.

Успішність навчальних організацій впливає з їх виховної місії як організації, що сприяє зростанню своїх членів, а саме: стимулює процес навчання, особисте зростання і розвиток учнів, неперервний процес удосконалення майстерності зростання самоповаги й впевненості у собі, щирість та здатність виступати за свої цінності. Навчально-виховні організації повинні підвищувати особистісні і міжособистісні здібності своїх учасників; постійно розвивати навички й уміння групової співпраці; стимулювати конструктивну групову поведінку, в якій виявляються турбота і підтримка членів колективу, справлятися з конфліктами, відстоювати свої цінності та свої ідеї.

Отже, ми розглядаємо школу як відкриту соціальну систему, головною справою якої є: створити культуру, яка вважає великими життєвими цінностями відкритість, довіру, доброзичливість, уважність і співчутливість, розвиває і заохочує

іх культуру, завжди намагається дати згоди, хоча щує і підтримує тих, хто думає не так, як усі, але, передумав - шує духовне зростання і розвиток людини.

Соціально-економічні перетворення у суспільстві поставили перед освітньою галуззю проблему *соціалізації особистості у процесі взаємодії з учасниками навчально-виховного процесу* як одне з пріоритетних соціально-педагогічних завдань. А такі завдання освіти, як соціалізація особистості, набувають ступінь першочерговості - як процес засвоєння людиною певної системи знань, норм і цінностей, що дають можливість реалізуватися повноправним членом суспільства способом діяльності та спілкування.

До таких способів діяльності ми відносимо і предметну, яка дозволяє максимально спрямувати суб'єктне пробудження і розвиток особистості усіх учасників навчально-виховного процесу. Проектування сьогодні розглядається як важлива складова педагогічної діяльності, яка сприяє самостійному формуванню знань: інтелектуальних, спеціальних, загальнокультурних знань і вмінь, учнів та розвиває уміння: співробітництво, *ініціативу*, навички роботи в колективі, логічного мислення, бачення проблем, прийняття рішень, одержання і використання інформації, самостійного навчання, планування, комунікативним навичкам.

Розрізняють такі різні соціально-педагогічні проекти: галузеві та міжгалузеві, міжнародні та регіональні, мережеві та локальні, колективні, індивідуальні, виховні, предметні та міжпредметні (інтегровані) тощо. А процес реалізації проекту стає ефективним засобом розвитку і становлення особистості учня. Соціально-педагогічні проекти мають такі ознаки: інтегруючий фактор сучасної освіти; систематизація знань; наближення умов до реальних потреб життя; забезпечують самореалізацію на основі природовідповідного розвитку; створюють умови конструктивною соціалізації особистості учнів.

Процес проектування діяльності дозволяє формувати: комунікативне мислення; вміння аналізувати, досліджувати; планування до поставленої мети; формуванням уяви про світову модель та розвиває: комунікативні навички учасників проекту; діяльність; здатність виконувати різні соціальні ролі, вміння працювати у різних типіх групах. У процесі проектування діяльності учні знайомляться: з різними культурними цінностями; різними точками зору на одну проблему; способами розв'язання проблем тощо.

Таким чином, освітні педагогічні проекти розглядаються нами як соціальні проекти. Для кожного соціально-педагогічного проекту визначаються багато взаємопов'язаних цілей, рішень, яких відповідає певним критеріям. На основі цих критеріїв оцінюються альтернативні рішення щодо визначення чи досягнута ціль проекту. В описі цілей проекту і визначають його суть і кінцевий результат.

Соціалізація особистості здійснюється в суспільстві в конкретних процесах діяльності і спілкування. Навчання способом діяльності - важливий *засіб* соціалізації, який повинен бути закладений у змісті навчальних предметів.

Метою соціально-педагогічних проектів є сприяння самостійному формуванню інтелектуальних, спеціальних і загальнокультурних знань і вмінь учнів, сприяти розвитку таких умінь як ініціатива, співробітництво, навички роботи в колективі, логічне мислення, бачення проблем і прийняття рішень, одержання і використання інформації, самостійне навчання, планування, розвиток комунікативних навичок. При цьому продукт проекту не є його метою; і він, і сам процес реалізації проекту - це ефективний *засіб* розвитку і становлення особистості учня.

У Теорії систем розглядаються два основних класи: "вщкрип" системи, що взаємодіють з навколишнім середовищем, і "закриті", які з ним не взаємодіють. Теорія соціальних систем у більшості розглядає відкриті системи, і школу не можливо уявити інакше, як відкритою соціальною системою з вщповненим шдходом - соціальним, тобто: ітерактивний, структурно-функціональний, ментальний, діяльний тощо.

ОДЕРЖАННЯ _____ >. НАВЧАЛЬНИЙ _____ + ВІДДАЧА
ВІД СУСШЛЬСТВА ПРОЦЕС СУСШЛЬСТВУ

Мал. 45.1. Школа як система "одержання - процес - eiddana"

На малюнку 45.1. показано роботу школи як процес, що включає в себе:

- 1) одержання системою з навколишнього соціального середовища (наприклад, знань, накопичених суспільством; соціальних цінностей, бажаних даному суспільству; **матеріальних** засобів);
- 2) навчальний процес, що проходить у соціальній системі, яку ми називаємо школою (шдсистеми організації структури; люди; методи і прийоми роботи; робота завдання);
- 3) результат цього процесу - віддача суспільству вщ системи (у формі змшених особистості). У цьому платі школа дійсно не може бути закритою системою.
- 4) Структура соціального середовища

Розглядаючи школу як систему, **СШД** визначити специфіку й функціонування. Важливе значення при цьому набуває контакт системи з оточуючим середовищем, який здійснюється через "входи" та "виходи" системи.

"Вхщ" - це все те, що необхідно для перебігу процесу та змш у ньому. Так для того, щоб вщбувся освітній процес у школі, необхідні: програмно-методичне забезпечення, людські ресурси, шформація, фшанси тощо. Основними при "вході" є учні, які приходять до школи.

"Вихщ" - це результат або юнцевий стан роботи системи. Для освітньої системи школи цим юнцевим результатом є компетентний випускник. Те, що на "**вході**" з являється змшеним на "виході". Особистість учня набуває нових якостей, знань, умш, досвіду, тобто з нею вщбулися певні змши.

"Процес" - це перетворення "входу" у "вихщ". Зрозуміло, що основним процесом у школі і є освітній процес, в результаті якого учень, що вступив до неї, набуває на виході шших якостей.

45.1. Моделі взаємодії школи з оточуючим середовищем.

У Теорії організації розроблено багато моделей взаємодії організації з оточуючим середовищем. Основних назвемо так!:

- Популярно-екологічна модель
- Модель залежності вщ ресурсів
- Модель раціональної випадковості
- Модель операційних витрат
- Інституційна модель

Інноваційною в сучасному управлінні є так звана "мережева освіта", в якій замість традиційних ієрархічних вертикальних зв'язків, субординаційних стосунків панують горизонтальні, шформаційні, коопераційні зв'язки, тобто партнерство та співробітництво.

У взаємодій конкретно! школи з шшими навчальними закладами за "меревим" шдходом набувають чинносп таю принципи: добровшшсть встановлення звязов; рвноправшсть, партнерство, вшсутшсть ієрархї4НОї пцлєглосп; шсвробїтництво, кооперацк.

Формами такої взаємодї можуть бути об єднання, асоцацї, спшньоти, товариства.

Мережева взаємодї є альтернативою адмїстративному управлшню як культуровщповщний феномен, який вщповщає поняттю суствльно-державжї системи освіти.

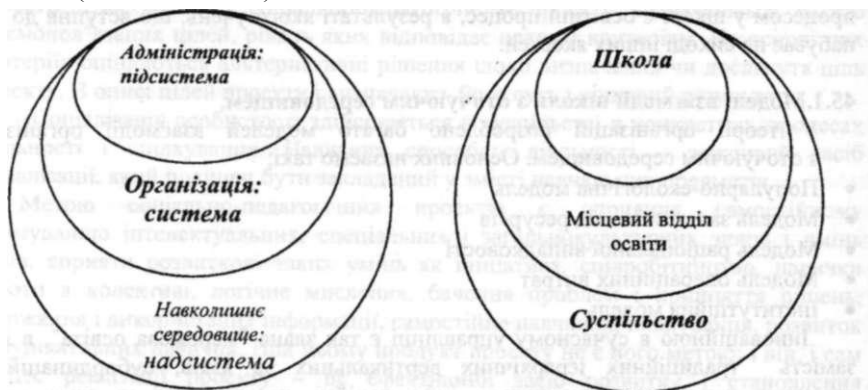
Коли адмшкративний натиск слабшає та зростає СТунїНб свободи, в освт починають спрацьовувати соцальт зв язки, що допомагають перегрупуватися в більш або менш вшкриту систему, в якій офїцїїп управлшсью зв язки вшходять на другий план.

Для того, щоб здшснювалася мережева взаємодї, важливо, щоб Веї суб екти цїєї' взаємодї' мали не однакови але загальш, значушл для есїх погляди на справу. Отже, для мережевої взаємодї' важлива наявшть загальної проблематики, а шдходи до ї розв язання можуть бути разни. Наприклад, за такими напрямками:

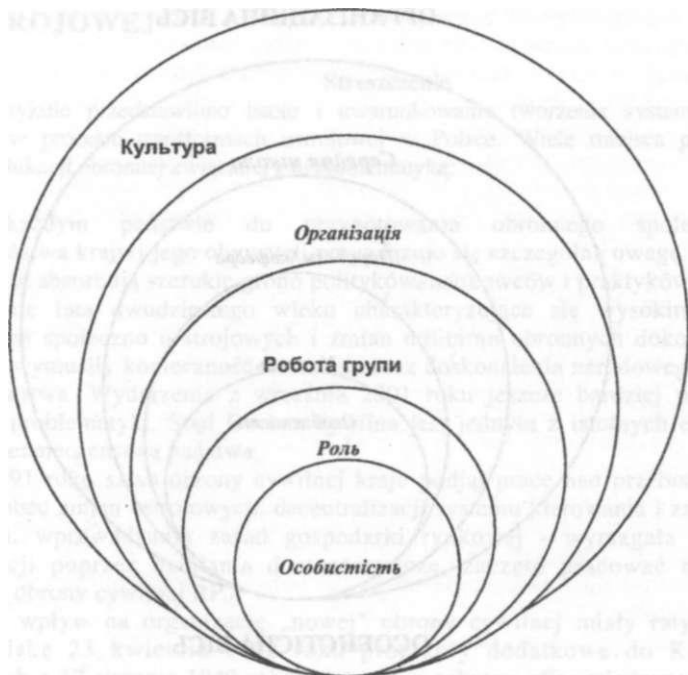
- у навчальному процесї - для полшшення якоєп освіти - проведення уроюв з окремих дисциплш вчителями одша' школи в шших;
- у сферї шшлкування та довшля - оргашзацїа шшльних свят, оргашзацїа гурттов, секцїї тощо;
- у сферї матерїально-техшчного забезпечення - спшсьне використання або придбання обладнання, матераально-техшчних Засобїє, яю забезпечують шдвшчення якосп освї™;
- у сферї науково-методичного забезпечення - вшкриття експериментальних майданцїюв, розробка та втшення шновашї, оргашзацїа вшьних асоцацїї вчителїВ та шше.

45..2.Школа та 'н соцальш партнери.

Термш "соцальне партнерство" використовується для визначення форм ефективного та взаємовипдного шсвробїтництва рїзних соцальних труп людей, яю не завжди роздшяють ще!' та штереси одне одного, для розвязання загальних проблем (Мал. 45.2. - 45.5.)

Мал. 45.2. Організація як відкрита

Мал.45.3. *Рівні взаємодії особистості й організації за Р.Бардом Слонсдейлом*

Мал.45.4. *Школа як соціальна система, Система за Гнітрімсом*

ОРГАНІЗАЦІЙНА ВІСЬ

ОСОБИСТІСНА ВІСЬ

Мал.45.5. Модель організацій як соціальної системи (Гетзсла - Губа)

Summary

Interaction between participants of different projects in the open social system

Author, discovers in this article particularities of interaction between participants of training and educational process in the school, or other training institution - open social system.

While talking about theory of social system, the author calls up models of interaction between school and its social partners. In this way, socialization of personality increase resources and potential for qualitative education due to social projection techniques.

46 OBRONA CYWILNA W PROCESIE TRANSFORMACJI USTROJOWEJ

Streszczenie

W artykule przedstawiono istotę i uwarunkowania tworzenia systemu Obrony Cywilnej w procesie transformacji ustrojowej w Polsce. Wiele miejsca poświęcono również edukacji obronnej związanej z tą problematyką.

W każdym państwie do przygotowania obronnego społeczeństwa, bezpieczeństwa kraju i jego obywateli przywiązuje się szczególną uwagę. W Polsce problemy te absorbują szerokie grono polityków, naukowców i praktyków.

Ostatnie lata dwudziestego wieku charakteryzujące się wysokim tempem przeobrażeń społeczno u strojowych i zmian militarno obronnych dokonywanych w Polsce, wymusiły konieczność tworzenia oraz doskonalenia narodowego systemu bezpieczeństwa. Wydarzenia z września 2001 roku jeszcze bardziej podkreśliły rangę tej problematyki. Stąd Obrona cywilna jest jednym z istotnych elementów systemu bezpieczeństwa państwa.

W 1991 roku sztab obrony cywilnej kraju podjął prace nad przebudową OC. która - wobec zmian ustrojowych, decentralizacji systemu kierowania i zarządzania państwem, wprowadzania zasad gospodarki rynkowej - wymagała głębokiej modyfikacji poprzez działania dostosowawcze, zaczęto pracować nad nową koncepcją obrony cywilnej RP.

Duży wpływ na organizację „nowej” obrony cywilnej miały ratyfikowane przez Polskę 23 kwietnia 1992 roku protokoły dodatkowe do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 roku¹, dotyczące ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz ofiar nie międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II), sporządzone w Genewie 8 czerwca 1977 roku².

Zgodnie z protokołami do obowiązków OC należą: wypełnianie zadań humanitarnych, zmierzających do ochrony ludności cywilnej przed niebezpieczeństwami działań zbrojnych lub klęsk żywiołowych oraz zapewnienia warunków koniecznych do przeżycia. Obrona cywilna stanowi zespół przedsięwzięć realizowanych przez wszystkie organy (jednostki) administracji państwowej (rządowej) i samorządu terytorialnego, podmioty gospodarcze, organizacje społeczne, które w swoich statutach przewidują działania na rzecz ochrony ludności oraz obywateli wypełniających humanitarne zadania związane z ochroną ludności cywilnej³.

Tak, więc głównym celem OC jest ochrona ludności. I w tym kierunku zaczęto przeprowadzać zmiany, zarówno w sferze organizacji, jak i idei obrony cywilnej w Polsce. Punkt ciężkości przesunął się z obrony przed niebezpieczeństwami wynikającymi z działań zbrojnych, przewyciężenia ich bezpośrednich następstw oraz warunków koniecznych do przetrwania - ku ochronie ludności cywilnej przed zagrożeniami występującymi w czasie pokoju.

Uwzględniając przepisy zawarte w Konwencji. Rada Ministrów wydała 28 września 1993 roku rozporządzenie w sprawie obrony cywilnej.

¹ Dz.U. z 1956 roku. Nr 39, poz. 171.

² M. Flemming, *Międzynarodowe prawo wojenne. Zbiór dokumentów*. Warszawa 1978. s. 214 - 249.

Dz.U. z 1992 roku. Nr 4, poz. 175, 176.

³ Dz. U. z 1992 roku. Nr 39. poz. 175, 176.

W związku z humanitarnymi zadaniami obrony cywilnej od pewnego czasu funkcjonują takie pojęcia, jak: ochrona cywilna, ochrona ludności lub też ochrona ludności cywilnej. Pojęcia te nie są prawnie usankcjonowane z wyjątkiem art.3 ust.5 ustawy z 21 czerwca 1996 roku o urzędzie ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, w którym stwierdza się, że jednym z ważnych zadań ministra jest planowanie ochrony ludności, mienia i środowiska w czasie pokoju i wojny. Pojęcie ochrony wiąże się niepodzielnie z człowiekiem. Zatem: *Ochrona cywilna oznacza zapewnienie bezpieczeństwa ludziom, ich mieniu i środowisku przed wypadkami i klęskami każdego rodzaju*. Ta definicja zwarta jest w piśmie sekretarza generalnego Międzynarodowej Organizacji Obrony Cywilnej z 22 czerwca 1994 roku do ministra spraw zagranicznych RP.

Zasadnicze przeobrażenia nastąpiły w 1997 roku. Nadzór nad działalnością obrony cywilnej przejął minister Spraw Wewnętrznych i Administracji - MSW i A (dotychczas OC podporządkowana była ministrowi Obrony Narodowej). W ministerstwie tym powołano Urząd szefa Obrony Cywilnej⁶.

Do ustawowych kompetencji ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji należy:

- 1) Sprawowanie nadzoru nad działalnością Policji i Państwowej Straży Pożarnej, Straży Granicznej i Obrony Cywilnej, a także nad podporządkowanymi siłami (przygotowanymi również do działań ratowniczych);
- 2) Koordynowanie działań porządkowo - ochronnych oraz czynności ratowniczych w razie klęsk żywiołowych i innych podobnych zdarzeń zagrażających powszechnemu bezpieczeństwu;
- 3) Organizowanie i planowanie cywilnej ochrony ludności, mienia i środowiska w okresie pokoju i wojny;

Zapewnienie funkcjonowania administracji rządowej⁶.

Obecnie sprawy obrony cywilnej należą do zakresu działania ministra. W jednym resorcie zbiega się problematyka administracji publicznej i ochronno - ratownicza, co powinno sprzyjać lepszemu współdziałaniu organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo obywateli w warunkach zagrożenia oraz ułatwić tworzenie spójnego, jednolitego na czas pokoju i wojny, systemu ochrony ludności⁷. A to stanowi jeden z warunków poprawy efektywności przygotowań i skuteczności działań obrony cywilnej.

W dniu 26 listopada 1998 roku decyzją ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, Urząd szefa Obrony Cywilnej Kraju przemianowano na Urząd Zarządzania Kryzysowego i Ochrony Ludności (UZK i OL) oraz określono jego nową strukturę organizacyjną. Powyższe zmiany wynikły z analizy doświadczeń powodzi roku 1997. Wydarzenie to unaocznilo słabość większości struktur i rozwiązań organizacyjnych w sferze ochrony ludności cywilnej. Okazało się, że OC powinna zostać przekształcona w bardziej skuteczną w akcjach ochronno -ratowniczych. Również znaczącymi przyczynami tych zmian było wejście Polski do NATO oraz dążenie do integracji z Unią Europejską.

⁶ P. Tyrała, *Edukacja dla ochrony ludności cywilnej. Organizacja i zarządzanie systemem*, Rzeszów 1999, s. 60.

⁷ F. Dela, *Najwyższy czas budować nowe „Przegląd Obrony Cywilnej”* 1997, nr 2, s. 4 - 6.

O. Czzyrko, *Ewolucja poglądów na problemy obrony cywilnej w Polsce. Aspekty prawne i organizacyjne*, Gdynia 2001, s. 59.

⁸ Rozporządzenie ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 27.06.1997 roku w sprawie składu oraz szczegółowych zasad i trybu powoływania wojewódzkiego zespołu do spraw ochrony przeciwpożarowej i ratownictwa. (Dz.U. Nr 75, poz. 474 i 475).

Szef OC nabył nowe uprawnienia i zadania, m.in. może udzielać pełnomocnictw osobom prawnym i fizycznym do dokonywania określonych czynności cywilnoprawnych. Po zawiadomieniu ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji może tworzyć komisje, rady i zespoły jako organy pomocnicze lub opiniodawczo - doradcze - o charakterze stałym lub doraźnym.

Ważnym elementem OC jest system zarządzania kryzysowego - tworzony przez władze wszystkich szczebli, instytucje sektora publicznego i prywatnego oraz wszystkich obywateli. Celem działania tego systemu jest ograniczanie strat ludzkich i materialnych powodowanych przez katastrofy oraz ochrona przed wszystkimi zagrożeniami (naturalnymi, technicznymi i wojennymi) poprzez realizację programów zapobiegawczych, przygotowawczych, reagowania i odbudowy.

W nowym podziale administracyjnym kraju wyróżniamy następujące poziomy systemu zarządzania kryzysowego: centralny, wojewódzki, powiatowy i gminny.

Poziom gminny jest poziomem wykonawczym, natomiast pozostałe spełniają rolę koordynacyjną. Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji Decyzją Nr 119 z dnia 21 kwietnia 1998 roku powołał Zespół Reagowania Kryzysowego. Zespół ten wchodzi w skład całego systemu zarządzania kryzysowego, jego zadaniem jest stworzenie warunków dla koordynacji działań zmierzających do zapobiegania i likwidacji zagrożeń ludzi i środowiska, będących następstwem działania sił przyrody, wypadków i katastrof spowodowanych rozwojem cywilizacyjnym lub działalnością człowieka.

Istnieją także organizacje pozarządowe, które współpracują z obroną cywilną w razie występowania zagrożenia. W organizacjach tych tkwi ogromny potencjał sił i środków reagowania kryzysowego, co ma duże znaczenie dla obecnej obrony i ochrony ludności cywilnej. Organizacjami takim są:

- OCHOTNICZA STRAŻ POŻARNA OSP - tworzy największą organizację ratowniczą w Polsce. Na terenach gmin wiejskich są jedynymi jednostkami ratowniczymi;
- AEROKLUB RP - tworzone są przez lotnicze formacje OC, mogą na potrzeby ochrony ludności wykonywać loty rozpoznawcze, przewozić ładunki i materiały niezbędne do przeprowadzenia akcji ratowniczej (leki, opatrunki), a także wykonywać loty w celu oceny strat zniszczeń;
- GÓRSKIE OCHOTNICZE POGOTOWIE RATUNKOWE - dysponuje odpowiednim sprzętem, może okazać się pomocne przy ewakuacji ludności (np. śmigłowcami z zagrożonych terenów);
- WODNE;
- OCHOTNICZE POGOTOWIE RATUNKOWE ratownicy i łodzie ratunkowe są szczególnie przydatni podczas ewakuacji osób oraz dostarczania pomocy medycznej (szczególnie przy klęskach powodzi);
- POLSKI ZWIĄZEK KRÓTKOFALOWCÓW - bardzo cenna może okazać się sieć przekaźników amatorskich UKF tam, gdzie zostanie zniszczona sieć łączności lub sieć energetyczna;
- ZWIĄZEK HARCERSTWA POLSKIEGO harcerze mogą nieść wszechstronną pomoc ludności z zagrożonych terenów.

Działalność tych organizacji jest szczególnie pożyteczna dla społeczności lokalnej, wyzwała lokalne inicjatywy, zachęca do aktywności na rzecz własnego środowiska, propaguje idee odpowiedzialności za swoje otoczenie, rozwija zaradność i ruch samopomocowy. Dzięki temu odradza się przekonanie, że obrona jest nie tylko zadaniem

państwa, ale i społeczeństwa obywatelskiego .

Częścią składową Obrony Cywilnej jest kształcenie obronne i wychowanie młodzieży. Edukację obronną należy zaliczyć ze względu na jej humanitarny i opiekuńczy charakter do pedagogiki społecznej⁴. To zadanie realizowane jest poprzez obowiązkowy przedmiot szkolny: Przynależenie obronne. Przedmiot ten jest realizowany w szkołach ponadpodstawowych.

W szkołach podstawowych wprowadzono tematy z zakresu obrony cywilnej do innych przedmiotów nauczania. Przynależenie obronne młodzieży podlega dynamicznym wpływom wielu zjawisk społecznych, które mają miejsce i będą trwać jeszcze przez jakiś czas. Przedmiot ten przygotowuje młodzież do działań w trudnych warunkach, na które składa się nawet ich codzienne życie. Realizm oraz poważne merytoryczne podejście do spraw edukacji obronnej społeczeństwa poprzez przedmiot szkolny, wydaje się być wartością samą w sobie. Przynależenie obronne jako instytucjonalny przejaw przygotowania obronnego, pośród innych przedmiotów szkolnych, posiada odpowiednią dla swej humanitarnej wartości rangę.

Wnioski, jakie płyną z sytuacji międzynarodowej, istniejących konfliktów zbrojnych, zagrożeń ekologicznych, a także katastrof, w których ludzie narażeni są na niebezpieczeństwa, przemawiają za pożytecznością tego przedmiotu nauczania. Młodzież polska ma niezbywalne prawo do przygotowania jej do umiejętnego zachowania i wzajemnej pomocy w trudnych sytuacjach, które zdarzają się nagminnie.

Wybitny polityk, dowódca i teoretyk wojskowy generał broni Władysław Sikorski zawsze podkreślał potrzebę przygotowania obronnego ludności. Widział potrzebę konieczności kształtowania cech osobowości koniecznych do przetrwania w najtrudniejszych sytuacjach narodu. Wnioski te nie straciły nic na aktualności. Współczesny człowiek nie może żyć beztrojsko, nie uwzględniać wiele niebezpieczeństw, które niesie cywilizacja lub siły przyrody⁵ .

Podstawowym celem edukacji obronnej według założeń reformy programowej jest:

- zapoznanie młodzieży z zasadami prowadzenia akcji ratunkowej w przypadkach nagłych stanów zagrożenia życia i zdrowia, wypadków, katastrof, awarii oraz użycia środków masowego rażenia;
- przygotowanie młodzieży do samoobrony i przeciwstawiania się następstwom zagrożeń czasu pokoju i wojny;
- przywrócenie wiary w podstawowe prawa człowieka, godność i wartość jego osoby, uświadomienie młodzieży znaczenia postanowień międzynarodowego prawa humanitarnego;
- wykształcenie umiejętności odbierania informacji z różnych źródeł oraz formułowania prawidłowych odpowiedzi i wniosków odnośnie sposobów zachowania się;
- realizowanie idei autentycznego partnerstwa w stosunkach z uczniami, przechodzenia od podstaw biernych do czynnych, od bezradności do zaradności, od działań naśladowczych (odtwórczych) do twórczych i wymagających podejmowania decyzji;
- wyzwalanie zdolności organizacyjnych, kierowniczych, pomysłowości w realizacji

⁴ S. Augustyn, *Udział organizacji pozarządowych i kościelnych w akcji powodzi i pomocy dla powodzian*, „Przegląd Obrony Cywilnej” 1998, nr 1, s. 16 - 22.

⁵ T. Piłch, S. Lepalczyk, *Pedagogika społeczna*. Warszawa 1995, s. 108.

⁶ P. Tyrała, *Wartości oraz cele kształcenia i wychowania obronnego*, Rzeszów 1996, s. 6.

zadań obronnych;

- kształtowanie poczucia odpowiedzialności za bezpieczeństwo kraju oraz za siebie i innych w sytuacjach wyjątkowych;
- umożliwienie młodzieży rozwoju intelektualnego;
- analizy krytycznej i interpretacji danych;
- rozwijania umiejętności stawiania pytań;
- poszukiwania rozwiązań, wyciągania wniosków i stawiania odpowiedzi;
- doskonalenia umiejętności technik zbierania, gromadzenia i interpretacji danych¹².

Program przedmiotu przewiduje zapoznanie młodzieży z podstawową problematyką, dotyczącą zasad zabezpieczenia ludności w sytuacjach niebezpiecznych w czasie pokoju oraz w przypadku konfliktu zbrojnego i użycia w nim różnego rodzaju broni, w tym broni masowego rażenia¹². Nauczyciel powinien przedstawić główne zadania realizowane przez obronę cywilną. Wskazane jest przy tym nawiązanie do specyfiki otoczenia, regionu konkretnej szkoły, w której uczniowie pobierają naukę i przysposabiają się do OC. Winien to uczynić w następującej kolejności:

- 1) zadania w czasie pokoju;
- 2) zadania i przedsięwzięcia OC w czasie zagrożenia;
- 3) zadania i działalność OC w czasie wojny.

Tematy z obrony cywilnej stanowią dużą część programu przedmiotu. Drugą dziedziną stanowiącą również rozległą część programu jest przysposobienie medyczno-sanitarne. Uczniowie powinni nie tylko przyswoić sobie programową wiedzę, mają także posiadać praktyczne umiejętności z zakresu:

- działania po ogłoszeniu sygnałów powszechnego ostrzegania i alarmowania;
- posługiwanie się podstawowymi przyrządami rozpoznania skażeń i kontroli obserwacji skażeń;
- posługiwanie się typowymi i zastępczymi środkami przed skażeniami;
- wykonywania częściowych zabiegów sanitarnych i specjalnych.

Jeżeli chodzi o dziewczęta, to powinny one opanować umiejętności udzielania poszkodowanym pierwszej pomocy działając w drużynie medyczno-sanitarnej formacji OC. Przysposobienie obronne w szkole ponadpodstawowej stanowi element obowiązkowego, masowego systemu szkolenia ludności z zakresu obrony cywilnej i wychowania patriotycznego. Ponieważ każdy obywatel uczestniczy w kształceniu podstawowym, a zdecydowana większość kontynuuje naukę w szkołach ponadpodstawowych w tej formie szkolenie z obrony cywilnej jest najbardziej powszechne. Z tego chociażby względu nauka obrony cywilnej w szkole ma wielkie znaczenie dla przygotowania do samoobrony społeczeństwa. Ewentualna współczesna wojna stanowiłaby ogromne zagrożenie dla ludności cywilnej, więc istnieje konieczność nauczania o skutkach współczesnego zagrożenia. Podczas zajęć nie należy ukrywać realnej groźby i następstw rażenia. Ucząc o indywidualnych i zbiorowych środkach ochrony ludności oraz o zabiegach sanitarnych należy w sposób realistyczny przedstawić możliwości ochronne poszczególnych środków i usuwania skażeń, aby nie powstało u młodzieży zjawisko niedoceniań lub przeceniania tych środków.

Do najważniejszych zadań przedmiotu należy zaliczyć zapoznanie młodzieży z zasadami ochrony ludności. Należy młodzież zaznajomić z problemami ewakuacji

¹² *Podstawy programowe obowiązkowych przedmiotów ogólnokształcących*, MEN Warszawa 1997 s. 83.

¹² Z. Worwa, *Przysposobienie obronne dla szkół ponadpodstawowych*. Warszawa 1997, s. 4.

ludności, zasadami ostrzegania o uderzeniach z powietrza i skażeniach. Młodzież powinna zobaczyć budowle ochronne i umieć się w nich zachować. Poznać indywidualne środki ochrony i umieć się nimi posługiwać. Edukacja obronna powinna być bardzo pragmatyczna oraz praktyczna.

Następna grupa tematyczna dotyczy ochrony wody, żywności, zwierząt, pasz i roślin oraz ochrony zakładów pracy i dóbr kulturalnych¹.

Istnieje także obszerna grupa tematyczna dotycząca przygotowania organów i sił OC do prowadzenia prac ratowniczych. Jest to tematyka oddziałująca w dużym stopniu na emocje uczniów¹⁴. Wybrane tematy z tego zakresu mają na celu nauczenie młodzieży postępowania w sytuacji uderzenia na szkołę. Młodzież będzie wykonywała pewne zadania w ramach przygotowanego planu obrony cywilnej szkoły. Lekcje PO nie poprzestają na zapoznaniu młodzieży tylko z teorią OC. Musi ona nabyć niezbędnych umiejętności w zakresie swoich funkcji, stosownie do wieku w formacji obrony cywilnej swojej szkoły. To powinien być główny wskaźnik skutecznego nauczania ze strony nauczyciela przedmiotu¹⁵.

Uzasadniona jest konieczność głębszego zapoznania się przez nauczycieli przedmiotu przysposobienie obronne z dorobkiem psychologii. Jest to dziedzina wiedzy, która dostarcza obronie cywilnej wiele cennych wskazówek dla psychologicznego przygotowania ludności do obrony¹⁶. Przygotowując młodzież do czynnego uczestnictwa w akcjach ratunkowych należy poznać problemy, które dotyczą ludzkich doznań i przeżyć w obliczu grożącego niebezpieczeństwa. Działania i akcje ratunkowe prowadzone będą najczęściej w warunkach bardzo trudnych, co stworzy swoistą sytuację psychologiczną. Zachowanie zaś ludzi narażonych na niebezpieczeństwo oraz spieszących im z pomocą w znacznym stopniu warunkuje skuteczność akcji ratunkowych.

Nauczyciel realizujący znaczną część przygotowania młodzieży do uczestnictwa w obronie cywilnej musi znać uwarunkowania, mające wpływ na ukształtowanie ogólnej postawy ludności gotowej do obrony cywilnej. Chodzi o wywołanie w społeczeństwie pożądanego stanu moralnego. Tę niezmiernie ważną pracę zaczyna szkoła. Na stan moralny wpływają również przeżycia psychiczne poszczególnych uczniów zwane ogólnie czynnikami lub stanem psychicznym¹.

Obrona cywilna zajmuje się studiowaniem rozwoju współczesnych środków rażenia. Są to najbardziej wymyślne urządzenia techniczne. Ich poznanie jest niezbędne dla stałego doskonalenia sposobów obrony i ochrony przed skutkami ich działania. Środki ochrony zbiorowej i indywidualnej również należą do skomplikowanych urządzeń technicznych. Tak, więc uczeń na zajęciach z obrony cywilnej zapoznaje się z wysokim poziomem technicznym wyposażenia nieprzyjaciela oraz z technicznym poziomem sprzętu OC.

Cele i zadania przygotowania obronnego muszą być w integralnym związku z celami edukacji narodowej. W systemie edukacji narodowej powinno się przygotować wysoko wykwalifikowane kadry do realizacji zadań dydaktyczno -

¹ P. Tyrała, *Zarys dydaktyki ochrony cywilnej, pragmatyzm pedagogiki społecznej*, Rzeszów 1998, s. 34 - 36.

¹⁴ Z. Markocki, *Spoleczne i kulturalne uwarunkowania edukacji obronne*, w: *Edukacja dla bezpieczeństwa*, Warszawa 1994, s. 156 - 162.

¹⁵ P. Tyrała, *Zarys dydaktyki ochrony cywilnej, pragmatyzm pedagogiki społecznej*, Rzeszów 1998, s. 34-36.

¹⁶ J. Szatek, *Psychologia obrony cywilnej*, Warszawa 1988, s. 23.

¹⁷ zob. R. Stępień, *Edukacja dla bezpieczeństwa - kontrolerskie i oczekiwania*, „Wojsko i Wychowanie” 1996, nr5, s. 38-34

wychowawczych na potrzeby obrony cywilnej. Kadry w tej dziedzinie są tak samo znaczące dla państwa jak w każdej innej dziedzinie.

Obronie cywilnej od początku jej istnienia przyświecał zawsze ten sam, jeden cel, jakim jest obrona ludności. Zmieniały się tylko sposoby realizacji tego celu w zależności od rodzaju niebezpieczeństw zagrażających ludności cywilnej. Dlatego też, odkąd istnieje obrona cywilna ulega ona ciągłym zmianom i wpływom dostosowując się do aktualnej w danym momencie sytuacji społeczno politycznej i militarnej kraju.

Bibliografia

1. Augustyn S., *Udział organizacji pozarządowych i kościelnych w akcji powodzi i pomocy dla powodzi*, „Przegląd Obrony Cywilnej” 1998, nr 1.
2. Czarko O., *Ewolucja poglądów na problemy obrony cywilnej w Polsce. Aspekty prawne i organizacyjne*, Gdynia 2001.
3. Dela F., *Najwyższy czas budować nowe*, „Przegląd Obrony Cywilnej” 1997, nr 2.
4. Dz. U. z 1992 roku. Nr 39, poz. 175, 176.
5. Dz.U. z 1956 roku, Nr 39, poz. 171.
6. Dz.U. z 1992 roku, Nr 4, poz. 175, 176.
7. Flemming M., *Międzynarodowe prawo wojenne. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1978.
8. Markocki Z., *Spoleczne i kulturalne uwarunkowania edukacji obronnej, w: Edukacja dla bezpieczeństwa*, Warszawa 1994.
9. Pilch T., Lepalczyk S., *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1995.
10. *Podstawy programowe obowiązkowych przedmiotów ogólnokształcących*, MEN Warszawa 1997.
11. Rozporządzenie ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 27.06.1997 roku w sprawie składu oraz szczegółowych zasad i trybu powoływania wojewódzkiego zespołu do spraw ochrony przeciwpożarowej i ratownictwa. Dz.U. Nr 75, poz. 474 i 475.
12. Stepień R., *Edukacja dla bezpieczeństwa - kontrowersje i oczekiwania*, „Wojsko i Wychowanie” 1996, nr 5.
13. Szatek J., *Psychologia obrony cywilnej*, Warszawa 1988.
14. Tyrała P., *Edukacja dla ochrony ludności cywilnej. Organizacja i zarządzanie systemem*, Rzeszów 1999.
15. Tyrała P., *Wartości oraz cele kształcenia i wychowania obronnego*, Rzeszów 1996.
16. Tyrała P., *Zarys dydaktyki ochrony cywilnej, pragmatyzm pedagogiki społecznej*, Rzeszów 1998.
17. Worwa Z., *Przysposobienie obronne dla szkół ponadpodstawowych*. Warszawa 1997.

Summary

Civil defence in the system transformation process

The article shows the idea and problems of creating a Civil Defence system in the process of political transformation. It also covers the subject of the defence education connected with this problem.

INTRODUCTION

The development of modern, global economy as well as local communities involves the symbiosis of administration and business in the process of solving the problems pertaining to both. For example, on the one hand a lot is being said, written and done about and for the social responsibility of business. On the other hand administration attempts to use the business potential for the fulfilment of tasks which are of special importance for local communities. This is reflected in the public-private partnership, which is supported with legal acts of the highest State level.

In our opinion the binding element of this symbiosis, which provides for its efficient implementation, is the factor which we call "safety". The experience gained by societies in the last four years (2001-2005), in particular the rich societies with a high level of business and administration and leading positions in the world, has resulted in the necessity to prioritise safety, both in the practical and theoretical aspects. Terrorist attacks disorganise both the functions of administration and do massive damage to business. For example the attack on USA in September 2001 resulted in the inhibition of numerous sectors, e.g. airlines, hotel industry, tourism, etc. On the other hand one can objectively say that the attacks stimulated the development of new sectors and enterprises which improve the tools, means and techniques of security assurance.

Hence safety is the cornerstone which provides efficient development of modern societies and national economies. It is a complex problem with many aspects. Its Solution involves undertaking actions, both on the central and local levels, which include the implementation of various means in order to provide the safe Operation of administration and business. Their aim is to increase the level and perceived safety of entrepreneurs and persons who serve societies and administration by eliminating the maximum number of risks. Nevertheless, it has to be remembered that to eliminate all kinds of risks is rather infeasible.

The level and perception of safety, as the binding agent for the efficient Operation of administration and business, should be provided based on risk assessment, appropriate control Systems and preventing potential hazards. The feeling of safety among entrepreneurs and administration is advantageous both for economy and society.

Therefore we can conclude that the decision to dedicate this book to the knowledge of the Operation and management of this significant organizational-capital element, i.e. safety (which is still new in Poland, in particular in practice), is truly justified.

The purpose of this publication is to present:

- on the one hand - the opinions of a large part of Polish and foreign academics and practitioners related to the European Association for Security who specialize in the issues of safety management and related problems, against the background of the operating business and administration environment,
- on the other hand - the results of various surveys conducted both by Polish and foreign scientific institutions on the status and prospects for the development of this academic issue and this area of human activity in practice.

Therefore this presentation shows the clash of various opinions on the subject. We hope that such differences of opinion, formulated based on the examinations of these issues, will:

- firstly, be the source of inspiration for the further development of this interesting topic,
- secondly, become the basis for discussion and reflection on this issue in order to streamline the management of this phenomenon,

- thirdly, allow certain generalizations and suggestions for reaching conclusions in the future.

The many sided approach to the problem required the appropriate categorization of issues and ideas. Therefore we have selected three separate thematic parts which include the following issues:

- administration and safety on domestic and international levels,
- business and safety, organizational and ethical issues,
- education for safety.

To sum up, our purpose is to present clearly the theoretic and practical problems of the following triad: safety - administration - business, which determines the development of modern world.

A non-standard aspect of this book is its language complexity. Its most important content has been expressed in Polish, however some of its chapters have not been translated into Polish. Due to the contributions of authors from different countries, these sections have been written in English, Russian, Slovakian, Czech and Ukrainian.

Bogdan Nogalski, Janusz Tomaszewski

Spis Autorów

1. *Tomasz Białas*, dr, Dziekan - Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni; Adiunkt - Instytut Organizacji i Zarządzania, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Gdański.
2. *Andrzej Bodak*, dr, Katedra Zarządzania, Wyższa Szkoła Handlowa, Wrocław.
3. *Anna Cierniak -Emerych*, dr inż., Katedra Zarządzania, Wyższa Szkoła Handlowa, Wrocław.
4. *Michał Ciolek*, mgr, asystent - Katedra Ekonomii, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni.
5. *Miroslaw Czapiewski*, dr, Adiunkt - Instytut Organizacji i Zarządzania, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Gdański.
6. *Milan Droppa*, Doc. dr inż., Katedra Zarządzania, Katolicka Univerzita v Ruzomberku, Słowacja.
7. *Joanna Dyczkowska*, dr, adiunkt - Katedra Marketingu i Badań Rynkowych, Wydział Ekonomii i Zarządzania, Politechnika Koszalińska.
8. *Renata, Beata Dylkiewicz*, dr, adiunkt - Katedra makroekonomii, Wydział Ekonomii i Zarządzania, Politechnika Koszalińska.
9. *Anna Dzhaleva-Chonkova*, Ph.D., Senior Lecturer - Department of Humanities, University of Transport, Sofia, Bułgaria.
10. *Małgorzata Gableta*, prof. dr hab., kierownik Katedry Zarządzania, Wyższa Szkoła Handlowa, Wrocław.
11. *Alexander G. Gartvych*, PhD, Professor, Colonel of reserve of The Inter- Regional Academy of Personel Management of Ukraine, Kijów, Ukraina.
12. *Marek Grzybowski*, prof. WSA i B, dr hab., kierownik Katedry Marketingu i Unii Europejskiej, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni.
13. *Таміла Грыба*, assistant professor, The Faculty of History and Philology, International University of Economics and Humanities named Ac. S. Demianchuk. Rovno, Ukraina.
14. *Marian Hopej*, dr hab. inż., prof. nadzw. PWŹ - Instytut Organizacji i Zarządzania Politechniki Wrocławskiej.
15. *Alena Horvãthová*, mgr, asystent - Katedra kryminologie, Akademia Policajneho zboru, Bratisława, Słowacja.
16. *Vladimir Janeček*, D. h. c. prof. Ing. Vladimír Janeček, DrSc. The chairman of the Scientific Council *EUROPEAN ASSOCIATION for SECURITY*; Akademia ozbrojených sil generała M. R. Stefanika. Słowacja.
17. *Waldemar Jaruszewski*, dr, Wydział Mechaniczny, Politechnika Koszalińska
18. *Roman Jasek*, Ph.D., Department of Informatics and Statistics, The Faculty of Management and Economics, Tomas Bata University in Zlin; Head of *EUROPEAN ASSOCIATION for SECURITY CZ.*, Czechy.
19. *Dorota Jendza*, mgr inż., asystent - Zespół Systemów Zarządzania, Katedra organizacji i Zarządzania, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni.
20. *Robert Kamiński*, dr inż., asystent - Instytut Organizacji i Zarządzania Politechniki Wrocławskiej.
21. *Anna Karmańska*, dr hab., prof. AGH, Katedra Rachunkowości, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa

22. *Uszek Korzeniowski*, dr inż.. Prezes *EUROPEAN ASSOCIATION for SECURITY* z siedzibą w Krakowie.
23. *Zbigniew Kreft*, dr hab., prof. UG - Instytut Organizacji i Zarządzania, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Gdański.
24. *Rafał Krupski*, prof. dr hab. inż.. Katedra Strategii i Metod Zarządzania, Akademia Ekonomiczna im. Oskara Langego, Wrocław
25. *Krzysztof Kubiak*, dr hab., szef Katedry Działań Sił Morskich, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa.
26. *Adam Kwiatkowski*, dr. dyrektor administracyjny. Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni.
27. *Krzysztof Leśniak - Moczuk*. dr. adiunkt - Katedra Teorii Ekonomii, Wydział Ekonomii, Uniwersytet Rzeszowski.
28. *Anna Jleuueko*, The Faculty of History and Philology, International University of Economics and Humanities named Ac. S. Demianchuk, Rovno, Ukraina.
29. *Zdenek Maldnik*, Tomas Bata University in Zlin, Czechy.
30. *Kamila Malewska*, mgr, asystent, - Katedra Teorii Organizacji i Zarządzania, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu.
31. *Zdenek Melichdrek*, The Faculty of Management and Economics Tomas Bata University in Zlin;
32. *Piotr Mickiewicz*, dr hab., Prof. AMW, Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte, Gdynia.
33. *Janusz Mika*. PhD, The Institute for Strategie Studies University Defense - Brno, Czechy.
34. *Elżbieta Mikula*, mgr, asystent - Katedra Teorii Ekonomii, Wydział Ekonomii Uniwersytet Rzeszowski.
35. *Jerzy Mlynarczyk*, prof. dr hab.. Prorektor, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni.
36. *Pavel Mikuš*, Ing.,PhD., Katedra Manażmentu, Katolicka Univerzita v Ruzomberku, Słowacja.
37. *Aleksander Mironiuk*, dr, dyrektor biura zarządu Centrum Informatyki PZU, Warszawa.
38. *Eugeniusz Moczuk*. dr, adiunkt - Zakład Filozofii i Socjologii Prawa. Wydział Prawa, Uniwersytet Rzeszowski.
39. *Bogdan Nogalski*, d. h.c, prof. dr hab.. Rektor, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni..
40. *Frantisek Olejnik*, doc. RNDr, CSc, Leteckä fakulta Technickej univerzity v Košiciach. Košice. Słowacja
41. *Tatiana Olejnikovd*, RNDr., Katedra deskriptivnej geometrie, Stavebnä Fakulta Technickej univerzity v Košiciach, Košice. Słowacja.
42. *Zbigniew Olesiński*, prof dr hab., dyrektor Instytutu Zarządzania. Wydział Zarządzania i Administracji, Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego, Kielce.
43. *Olena Petrashchuk*. prof, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kijów , Ukraina.
44. *Stanislaw Piocha*, dr hab., prof. PK, kierownik Katedry Makroekonomii, Politechnika Koszalińska.
45. *Małgorzata Piecka*, mgr, doktorantka - Pracowania Zastosowań Matematyki w Zarządzaniu, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu.
46. *Agnieszka Predygier*, mgr, asystent w Instytucie Zarządzania, Wydział Zarządzania i Administracji, Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego, Kielce.

47. *Paweł Radomski*, mgr, inż., Jabil Assembly Poland, Kwidzyn.
48. *Gabriela Roszyk-Kowalska*, mgr, asystent - Katedra Teorii Organizacji i Zarządzania, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu.
49. *Anatolij V. Serghiyenko*, dr (Talib Hakimi), MD, Docent, Colonel of The Inter-Regional Academy of Personel Management of Ukraine, Kijów, Ukraina.
50. *Igor A. Sharov*, Director of Centre of Human's Personal Security, Regional Academy of Personel Management of Ukraine, Kijów, Ukraina.
51. *Michał Skorupski*, dr, wykładowca - Katedra Marketingu i Unii Europejskiej, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni.
52. *Maria Slavova-Nocheva*, Ph.D., Associate Professor, Department of Humanities, The Faculty of Equipment, Technology and Management of Transport, University of Transport, Sofia, Bułgaria.
53. *Lena Staś*, dr, adiunkt - Katedra Teorii Organizacji i Zarządzania, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu.
54. *Aleksandra Sus-Januchowska*, mgr, inż., Katedra Strategii i Metod Zarządzania, Akademia Ekonomiczna im. Oskara Langego, Wrocław.
55. *Roman Szarafiński*, mgr, doktorant - Wydział Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego.
56. *Andrzej Szplit*, prof. dr hab., wicedyrektor ds. naukowych Instytutu Zarządzania, Wydział Zarządzania i Administracji, Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego. Kielce.
57. *Wojciech Szumielewicz*, mgr, doktorant, Katedra Rachunkowości, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa
58. *Janusz Tomaszewski*, dr, Katedra Ekonomii, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni; Rada Naukowa *EUROPEAN ASSOCIATION for SECURITY* z siedzibą w Krakowie.
59. *Samuel Uhrin*, plk. Doc. PhD, CSc, vedüci katedry, Katedra kriminologie, Akademia Policajneho zboru, Bratislava, Słowacja
60. *Galina Volchenkova*, Pedagogical Institute of APS of Ukraine, Kijów, Ukraina
61. *Jarosław Waśniewski*, Prodiakan - Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni; Adiunkt- Instytut Organizacji i Zarządzania, Wydział Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego.
62. *Michał, Gabriel Woźniak*, Prof, dr hab. kierownik Katedry Teorii Ekonomii, Wydział Ekonomii Uniwersytet Rzeszowski, kierownik Katedry Ekonomii Stosowanej Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
63. *Bogdan Zalewski*.äx hab., prof. PAP, Instytut Pedagogiki, Pomorska Akademia Pedagogiczna, Słupsk.

CONTENTS

Introduction	5
<i>Jerzy Młynarczyk</i> , Safety administration business in the context of membership in European Union and Constitution Treaty (introduction thesis)	7
Part 1. ADMINISTRATION AND BUSINESS - DOMESTIC AND INTERNATIONAL DIMENSION	9
1. <i>Tomasz Białas</i> , Safety policy in strategies of public organizations as in the example of voivodship strategies.....	11
2. <i>Anna Cierniak-Emerych</i> , Health and safety in production processes and European Standards	19
3. <i>Anna Dzhaleva-Chonkova</i> , 'Bulgarian State Railways experience in providing safety of transport	27
4. <i>Małgorzata Gableta, Andrzej Bodak</i> , European Standards within industrial safety from the point of view of Polish economic practice reality.....	31
5. <i>Alena Horvãthová, Samuel Uhrin</i> , Structure of service sector in terms of ecological protection in the Republic of Slovakia and the education system of its participants.....	41
6. <i>Dorota Jendza</i> , UE requirements for organs supervising food safety in Poland...	59
7. <i>Leszek Korzeniowski</i> , Security - theoretical and practical safety issues	69
8. <i>Rafał Krupski, Aleksandra Sus-Januchowska</i> , Integration of quality management Systems , environmental protection and health and safety.....	83
9. <i>Krzysztof Kubiak, Aleksander Mironiuk</i> , Sea ports as objects of terrorist activity.....	91
10. <i>Krzysztof Leśniak - Moczuk</i> , Social safety in the social market economy.....	99
11. <i>Piotr Mickiewicz</i> , Safety issue in the Polish sea territory in relation to the Operation of EU maritime and transport policy.....	107
12. <i>Eugeniusz Moczuk</i> , The role of police in creating local safety.....	119
13. <i>Frantisek Olejnik, Tatiana Olejniková</i> , Survey of military objects to ensure effective perimeter defence using electrical Systems of perimeter protection.	129
14. <i>Olena Petrashchuk</i> , Gender sensitivity as prerequisite to security.....	135
15. <i>Małgorzata Piecka</i> , Assessment of tax fairness as in the example of Pomorski Region.....	143
16. <i>Janusz Tomaszewski</i> , Financial safety and unemployment in Poland.....	153
17. <i>Michał Gabriel Woźniak</i> , Development of human capital as the condition for economic safety in the knowledge-based economy.....	163
Part 2 BUSINESS AND SAFETY ETHICAL AND ORGANIZATIONAL ISSUES	181
18. <i>Michał Ciolek</i> , Selected accounting tools supporting the safety in Investments	183
19. <i>Mirosław Czapiewski, Zbigniew Kreft, Roman Szarafiński</i> , Subject restructuring; improving the Operation of security Services at enterprises of strategic importance - a case study.....	191
20. <i>Joanna Dyczkowska</i> , Safety of data in a chain of supplies.....	201
21. <i>Renata Beata Dylkiewicz, Stanisław Piocha</i> , Intellectual property at an enterprise - necessity of measurement! Possible Protections?.....	209

22. <i>Alexander G. Gartvych, Anatoliy V. Serghiyenko, Igor A. Sharov</i> , The service of psychoprophylaxis as guaranteeing safety of personnel and security of business.....	221
23. <i>Marek Grzybowski</i> , Clusters Enterprises Creation as a method for secure Small and Medium Enterprises on the Global Market.....	227
24. <i>Marian Hopej, Robert Kamiński</i> , Safety in enterprises and Organization culture.....	241
25. <i>Waldemar Janiszewski, Renata Beata Dylkiewicz</i> , Human capital and the enterprise safety in Poland.....	247
26. <i>Roman Jasek</i> , Safety in complicated economic conditions.....	259
27. <i>Anna Karmańska</i> , Consideration of ethics and reporting enterprise achievements in the light of safety of economic enterprises.....	265
28. <i>Kamila Malewska</i> , Ethics in modern organizations.....	275
29. <i>Zbigniew Olesiński, Agnieszka Predygier</i> , Influence of inter-organization relation network on safety and enterprise control.....	281
30. <i>Gabriela Roszyk-Kowalska</i> , Intellectual capital - enterprise asset.....	291
31. <i>Michał Skorupski</i> , MSP and their safety in business at JRE.....	295
32. <i>Maria Slavova-Nocheva</i> , Problems of the Bulgarian State railway company - financial security.....	303
33. <i>Lena Staś</i> , Ethical behaviour of senior and medium management in commercial and non-profit organizations.....	307
34. <i>Andrzej Szplit</i> , Enterprise safety as in the example of Safe Świętokrzyskie Programme.....	315
35. <i>Wojciech Szumielewicz</i> , Security of Electronic Banking Systems.....	323
36. <i>Jarosław Waśniewski, Paweł Radomski</i> , Model of error and effect analysis as the control method applied in production enterprises.....	329
Part 3. EDUCATION FOR SAFETY.....	337
37. <i>Tamila Gruba, Anna Leszczenko</i> - Bilingual communicative competence as the linguistic-didactic problem of adaptation in European educational area.....	339
38. <i>Vladimir Janeček</i> , Modular special qualification education system for system specialised management.....	345
39. <i>Adam Kwiatkowski</i> , Forming the Citizen defence and security of Pomorski Region.....	353
40. <i>Zdenek Maldni'k</i> , Special physical preparation for civil security Services.....	373
41. <i>Zdenek Melichdrek</i> , Influence of movement programme for mentally ill patients.....	377
42. <i>Janusz Mika</i> , Military education in the Czech Republic and the Institute of Strategie Studies.....	383
43. <i>Elżbieta Mikula</i> , Importance and barriers of education development in modern societies.....	391
44. <i>Paweł Mikuś, Milan Droppa</i> , Academic environment from the management point of view.....	399
45. <i>Galina Volchenkova</i> , Interaction between participants of different projects in the open social system.....	407
46. <i>Bogdan Zalewski</i> , Civil defence in the system transformation process.....	413
Introduction in English.....	421
Author index.....	423
Contents in English.....	427

Książkę wydano dzięki uprzejmości:

INTERNATIONAL PAPER

WYŻSZA SZKOŁA
ADMINISTRACJI I BIZNESU
IM. EUGENIUSZA KWIATKOWSKIEGO

81-303 Gdynia, ul. Kielecka 7
tel. (58) 660 74 00, fax (58) 621 12 70
kontakt@wsaib.pl www.wsaib.pl

